

21 TROBADES
CULTURALS
PIRINENQUES

Conflictes bèl·lics al Pirineu

Conflictes bèl·lics al Pirineu

Les Vint-i-unenes Trobades Culturals Pirinenques es van dur a terme dissabte 19 d'octubre del 2024 a la sala Magma de l'Espai Cràter d'Olot (Garrotxa).

Organitzades per: Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC), Amics de Besalú i el seu Comtat (ABC), Associació d'Història Rural (AHR), Àmbit de Recerques del Berguedà (ARB), Associació per a la Protecció del Patrimoni i la Memòria Històrica de la Vall de Querol (APPMQ/ APPMC), Casal del Conflent (CC), Centre Cultural Català del Vallespir (CCCV), Centre d'Estudis Aranès (CEA), Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib), Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès (CECR), Ecomuseu de les Valls d'Àneu (EVA), Grup de Recerca de Cerdanya (GRC), Institut d'Estudis Ceretans (IEC), Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell (IECAU), Institut d'Estudis Empordanesos (IEE), Societat Andorrana de Ciències (SAC) i Terra dels Avis del Rosselló (TdAR).

Patrocinades per: Ajuntament d'Olot, Espai Cràter, Consell Comarcal de la Garrotxa, Institut Ramon Muntaner i FEDA Cultura.

Publicació patrocinada per: Institut Ramon Muntaner, Diputació de Girona, Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (Idapa), Ministeri d'Afers Exteriors del Govern d'Andorra, Departament dels Pirineus Orientals, i Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Andorra.

Amb el suport del Programa de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

©Societat Andorrana de Ciències
Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell
Institut d'Estudis Ceretans
Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès
Àmbit de Recerques del Berguedà
Ecomuseu de les Valls d'Àneu
Centre d'Estudis Ribagorçans
Centre d'Estudis Aranès
Amics de Besalú i el seu Comtat
Casal del Conflent
Centre Cultural Català del Vallespir
Associació per a la Protecció del Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva
de la vall de Querol / Association pour la Protection du Patrimoine et
de la Mémoire Collective de la vallée du Carol
Grup de Recerca de Cerdanya
Terra dels Avis - Rosselló
Institut d'Estudis Empordanesos
Associació d'Història Rural
Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca

Primera edició, octubre 2025

Amb la col·laboració de:
Govern d'Andorra
Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
Institut Ramon Muntaner - Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura
Diputació de Girona
Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Andorra
Departament dels Pirineus Orientals
Institut d'Estudis Catalans

Fotografia de la portada: Cràter del volcà extint de Santa Margarida, al Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa. Fotografia: Carquinyol, Creative Commons
Disseny i maquetació gràfica: ARA Disseny® (ADMEG)
Impressió: Impremta Envalira
ISBN: 978-99920-61-78-7
DL: AND. 421-2025

S U M A R I

Benvinguda	5
Josep Quintana Caralt, regidor de Cultura de l'Ajuntament d'Olot	
Salutació	7
Xevi Collell i Colomer, director de l'Espai Cràter	
Introducció	9
Narcís Figueras i Capdevila, president de la Coordinadora de Centre d'Estudis de Parla Catalana	
Presentació	13
Miquel Àngel Fumanal i Pagès, president del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC)	
El pas d'Annibal pel Pirineu. Hipòtesis i evidències arqueològiques	15
Jordi Pasques i Canut, excursionista, IECAU, SAC i GRC, i Oriol Olesti i Vila, doctor en Història Antiga i professor de la UAB	
Occitània: més enllà de Murèth. Conseqüències de la desfeta de Murèth en les relacions entre catalans i occitans	29
Francesc Sangar, estudiós de l'occitanisme, president de l'Associació d'Amics de la Sapiència Occitana	
De la tragèdia medieval càtaro-occitana al Melhorament del segle XXI	37
Montse Subirana-Malaret, doctora en Psicologia i escriptora	
Cavallers de Calonge i Sant Antoni contribuïren a la victòria naval de les illes Formigues	43
Joan Molla i Callís, il·lenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmat, llicenciada en Geografia i Història, vicepresident i secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni	
Aspectes d'una neutralitat encongida al segle XVII: quan s'obligava Andorra a sufragar les despeses militars dels exèrcits forans	49
Meritxell Mateu i Pi, historiadora, professora a l'Escola Andorrana de batxillerat i doctoranda a la Universitat de Vic	
La Guerra dels Segadors i Andorra: Pau Claris, canonge de la catedral de la Seu d'Urgell, i el bisbe d'Urgell Pau Duran	53
Domènec Bascompte i Grau, historiador i arxiver del Comú de Canillo	
El cònsol desconsolat: l'exèrcit borbònic francès i el segrest dels cònsols i canonges de la Seu d'Urgell l'any 1711	73
Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'Iecau	
La cohabitació amb els francesos del notari de Llançà durant la Guerra Gran	91
David Moré i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs	
La Guerra Gran a la Vegueria de Besalú (1793-1795)	97
Joan López i Carrera, professor jubilat, Amics de Besalú i el seu Comtat	
La segona guerra carlina a Olot: el segrest de Maria del Tura Bolós i Saderra	109
Miquel Àngel Fumanal i Pagès, doctor en Història de l'Art i president del PEHOC	
Berga durant la Tercera Guerra Carlina	117
Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà	
L'escenari de la batalla del Toix	141
Antoni Llagostera i Fernández, periodista i historiador, ex-president del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès	
Les cançons carlines de Miquel Clarà i Cabruja. La batalla del Toix	147
Tura Clarà i Vallès, historiadora i ex-presidenta de l'associació Amics de Besalú i el seu Comtat	
Andorra i els últims carlins. El dipòsit d'armes de Casa Rossell (Ordino)	161
David Mas i Canals, historiador	
Algunes notes de les guerres a Berga i comarca al segle XIX	167
Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà	
Andorra i la I Guerra Mundial: refugi de desertors (i niu de contrabandistes)	181
Andrés Luengo i López, periodista, director del diari <i>Bondia</i>	
"Desde aquí la deserción tiene pena de la vida": Exemples de patrimonialització de la frontera com a salvavides al Pirineu basc	189
Xabier Kerexeta Erro, tècnic d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa	
Els berguedans a l'exili 1936-1963. Supervivència, resistència i solidaritat	199
Hèctor Aranda i Jaraba, periodista	

- 215 **Intents d'escapatòria de la lleva del biberó de l'exèrcit republicà en la Guerra Civil espanyola: alguns exemples de Ribes de Freser dels anys 1938 i 1939**
Miquel Sitjar i Serra, Camp d'Aprenentatge del Ripollès
- 225 **El noi de la xamba. Pere Dosta Fossas, un pilot republicà de Ribes de Freser**
Axel Baiget i Morrerres, historiador Centre d'Estudis Selvatans del Camp; Mar Pareja i Ruiz, arqueòloga Centre d'Estudis Selvatans del Camp; Manel Giné i Mateu, Museu-Arxiu Doctor Pere Virgili; Núria Ribas i Caballero, historiadora i arqueòloga
- 231 **Diaris personals de combatents. L'experiència de la primera línia de foc a la Guerra Civil espanyola**
Oriol Riart i Amalot, historiador, bibliotecari d'Esterri d'Àneu i arxiver de l'Arxiu de les Valls d'Àneu
- 239 **Resistir a l'oblit: la fossa de l'Hostal d'Aidí**
Cristina Simó i Espinosa, investigadora, i Verònica Rapalino i Notario, historiadora i arxivera, IECAU
- 251 **Les fortificacions al Tossal de Sant Joan de Vilamur**
Oriol Riart i Amalot, historiador, bibliotecari d'Esterri d'Àneu i arxiver de l'Arxiu de les Valls d'Àneu
- 261 **De Puigcerdà a Ocea (Cerdanya), els germans Maranges protagonistes de la Guerra Civil espanyola i de la Resistència a França**
Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC
- 269 **Andorra durant la Segona Guerra Mundial**
Claude Benet i Mas, professor de llengües i historiador (SAC)
- 273 **Creuar els Pirineus per acabar a Caldes: l'internament de fugitius de la Segona Guerra Mundial a Caldes de Malavella l'any 1943**
Marc Martínez i Comas, ambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans
- 287 **La Wehrmacht a Andorra: un apunt sobre un incident curiós**
Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i del Coneixement, professor i membre de la junta de la SAC
- 297 **El combat de Vallcebolera, octubre de 1944**
Jean-Louis Blanchon, doctor en Història
- 301 **Certeres 1944: l'última batalla de l'Alt Urgell**
Carles Gascón i Chopo, doctor en Història, professor a la UNED, IECAU
- 305 **Andorra i el pas de fugitius jueus durant la II Guerra Mundial a la ficció. De la revista Reporter a La passadora: mistificació, llegenda i realitat**
Andrés Luengo López, periodista, director del diari Bondia
- 325 **L'operació Reconquesta de España. L'intent d'ocupació guerrillera de la Vall d'Aran (octubre de 1944)**
Raül Valls i Lucea, president de l'Amical d'Antics Guerrillers de Catalunya i vocal de la junta del PEHOC
- 345 **El Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà: estat de l'equipament**
Marc Pont i Fitó, sociòleg, màster en Història Contemporània i Món Actual, equip del Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà de Cerdanya
- 351 **Conflictes bèl·lics, avui, al Pirineu català**
Miquel Arnaudies i Martí, artista plàstic i president del Centre Cultural Català del Vallespir
- 355 **On els Pirineus s'enfonsen a la mar. Les Vintenes Trobades Culturals Pirinenques 2023**
Josep Santemesas i Ollé, coordinador de les revistes *Frontissa digital* i *Plecs d'Història Local*
- 361 **Cloenda, Àngels Mach i Buch, Societat Andorrana de Ciències i Xabier Kexetxa Erra, Diputació Foral de Guipúscoa**
- 363 Recull d'imatges
- 366 Llista de participants a les 21es Trobades Culturals Pirinenques (no exhaustiva)
- 368 Programa previst
- 370 Recull de premsa

Josep Quintana
i Caralt, regidor
de Cultura de
l'Ajuntament d'Olot

Bon dia a tothom.

Benvinguts a Olot, a la Garrotxa. Gràcies per venir-nos a visitar. Només vull agrair que puguem acollir aquestes vint-i-unenes Trobades Culturals Pirinenques, a tothom que ho fa possible i que estigueu aquí.

Veig que teniu unes jornades molt interessants, atapeïdes i intenses. Hi ha una miqueta de coses, per tant, que vagin molt bé les jornades. Suposo que quan algú dedica tant de temps a estudiar el passat és perquè li interessa el futur, perquè si no li interessa el futur no estudia el passat. Jo penso que la història, en el fons, l'estudia la gent a qui li interessa el futur. Com que el futur no el podem estudiar, per tant estudiem el passat, a veure si aprenem coses que ens serveixin d'alguna cosa per al futur.

Jo no em podré quedar, més que res perquè avui és la Fira de Sant Lluç, que és una fira que té més de vuit-cents anys i és un fet molt important per a la ciutat.

Que el rei –crec que Martí l'Humà, si no ho tinc entès malament– ens dotés d'una fira va fer que la ciutat creixés. Tenim molts actes. Us volia convidar a anar a la fira, però no hi podreu anar, o sigui que veniu l'any que ve, tranquil·lament. Feu el que heu vingut a fer, que és la vostra feina i el vostre interès, i res més. A tots, moltes gràcies per haver vingut.

Xevi Collell i Colomer,
director de
l'Espai Cràter

Moltes gràcies, regidor. Vull agrair a la Societat Andorrana de Ciències, a totes les entitats que formeu part de l'organització d'aquestes jornades i, també i especialment, al Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (Pehoc), que sempre hi és, sempre treballa i és un activador cultural científic inesgotable de la ciutat d'Olot i la seva comarca. És un dels fets importants que tenim al nostre territori.

L'Espai Cràter –estem molt contents que estiguen avui aquí– és un centre de ciència en què treballem sobretot la divulgació i la transferència de coneixement científic a l'entorn del paisatge volcànic, tant de la Garrotxa com del món. Situem la Garrotxa i el paisatge volcànic al món i sobretot en aquest context de vulcanologia. Ens interessa molt la relació entre societat, medi i entorn. Els volcans de la Garrotxa no s'expliquen sense aquesta estreta relació amb les persones que hi viuen. No tenim els volcans més grans. No tenim volcans que estiguin en erupció. Probablement heu caminat per sobre d'un volcà per arribar fins aquí i no sabíeu que estàveu sobre d'un volcà. De fet, som a dins d'un volcà. És el volcà Puig del Roser, que forma part d'aquesta fase eruptiva –ahir ens ho explicava molt bé el Xavier de Bolós– de fa uns cent vint mil anys, del Montsacopa i el Puig del Roser.

Amb tot això vull dir que ens interessa molt aquesta transferència de coneixement, que ho fem en diferents línies, sigui a través del que poden aprendre els visitants, el que poden aprendre les escoles, el que poden aprendre les persones que, normalment de la ciutat, vénen a escoltar xerrades de divulgació o aquesta mirada més científica de recerca que també ens agrada molt i que treballem molt, que és més lenta, que és més analítica, però que sobretot ens dona molt d'orgull de poder fer. Fer recerca vol molta feina, vol molt d'esforç i de tota aquesta feina de recerca ens agrada molt poder fer transferència de coneixement, portar-ho al conjunt de la societat.

Per això, un agraïment especial als que avui esteu aquí, fent aquesta feina de transferència i de creació de coneixement. Moltes gràcies a tots i que passeu un bon dia.

Narcís Figueras i
Capdevila, president
de la Coordinadora de
Centre d'Estudis de
Parla Catalana

Investigar amb rigor, intercanviar amb generositat, enfortir-nos fent xarxa

En la meua condició –aleshores encara relativament recent– de president de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC) i vicepresident de la fundació Institut Ramon Muntaner (IRMU) va representar una satisfacció poder adreçar unes paraules de salutació en les 21es Trobades Culturals Pirinenques, paraules que ara reprenc per escrit. Sota l'epígraf *Conflictes bèl·lics al Pirineu*, les trobades de 2024 es van celebrar el dia 19 d'octubre a l'Espai Cràter d'Olot. Això em va permetre, entre altres coses, reconèixer i agrair l'impuls i la coordinació que hi aporta amb constància la Societat Andorrana de Ciències (SAC), així com l'acolliment sobre el terreny en aquella ocasió per part del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (Pehoc). Totes dues entitats constitueixen, val a dir-ho, exemples lloables d'implicació activa en l'associacionisme de recerca als territoris de parla catalana i en la promoció de la recerca i la difusió d'aquesta en els seus entorns respectius.

La voluntat de trobar-nos i d'intercanviar coneixements i projectes entre investigadors de diverses bandes del Pirineu i de múltiples sectors vinculats amb la recerca sobre aquest espai té una trajectòria llarga i així ho vaig voler posar en relleu. Sense referir-me a les nombroses jornades temàtiques de cada àmbit disciplinari, en el context general dels estudis locals calia evocar com els anys 90 del segle xx ja van veure la celebració d'un seguit de trobades o *rencontres* de la zona meridional de l'Estat francès i de la frontera catalana que van tenir lloc a Cuixà, a Girona, a Puigcerdà o a Tolosa de Llenguadoc, entre d'altres, per l'empenta de Salvador Torrent, de l'Institut d'Estudis Ceretans, de Puigcerdà, i dels membres de la Société Historique de Trèbes, al departament de l'Aude, André Bonnery i Serge Caulet.

D'aquelles reunions i converses (1991-1997), en va néixer la

iniciativa d'una imaginada Unió de Centres d'Estudis Transpirinencs, finalment no realitzada, així com la idea, impulsada pels companys del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, de la celebració d'uns col·loquis a Núria que s'iniciaren efectivament el 1998 i que el 2005, sota el patronatge de l'IRMU, van cristal·litzar en els actuals Col·loquis Internacionals d'Estudis Transpirinencs, que es duen a terme cada dos anys en una localitat de la zona pirinenca considerada en la seva globalitat (i cada quatre al Ripollès). A banda de les diverses edicions tingudes a Núria, han peregrinat a Areny de Noguera (Ribagorça), a Salardú (Aran), a Canillo (Andorra), a Queralbs, a la Seu d'Urgell i a Sant Joan de les Abadesses. La 13a edició dels Col·loquis va tenir lloc a Puigcerdà el 2023, i el 2025 serà la vila de Camprodon que els acollirà. Així doncs, les Trobades Culturals Pirinenques es van afegir, a partir de 2004 i amb una periodicitat anual exigent, a un conjunt d'estímul i de trobades d'intercanvi de coneixement sobre l'àmbit pirinenc que no podem deixar de saludar amb satisfacció pels resultats obtinguts i que convé continuar estimulants en els propers anys.

Les activitats i els projectes que la CCEPC i l'IRMU animen i coordinen en l'associacionisme de recerca, tan actiu i tan essencial als països de llengua catalana, tenen molts vessants (generació i enfortiment de la xarxa, interlocució amb les administracions, ajuts i beques...). En el camp de la promoció de la recerca i l'intercanvi vaig voler destacar tres aspectes clau. D'una banda, donem suport a les trobades territorials anuals de centres d'estudis (Camp de Tarragona, Priorat i Conca de Barberà; antiga diòcesi de Tortosa; Ponent, Franja, Alt Pirineu, Aran i Andorra; terres de Girona; Penedès). En segon lloc, promovem un seguit de jornades temàtiques, entre les quals destaca la Jornada d'historiografia local a Lleida (amb l'Institut d'Estudis Ilerdencs i la Diputació de Lleida) que el 2025 arriba a la cinquena edició; amb la Diputació de Tarragona vam acordar la realització de la jornada *Patrimoni i comunitat* (2024, 2a ed.); i a la regió de Girona el 2025 hem iniciat la que hem batejat com a *Trajectòries individuals i associades*, dedicada a l'estudi de l'associacionisme cultural i de recerca. Totes tres són de caràcter biennal i obertes, d'acord amb la modalitat respectiva, a investigadors i aportacions de tots els territoris de parla catalana. I els resultats es publiquen en col·leccions que coeditem amb editors comercials (Afers, Onada...) per tal de dotar-les d'estabilitat i fer-les més accessibles. Una tercera faceta, potser la de més envergadura, és la celebració cada dos anys del Congrés de la CCEPC, la 14a edició del qual va tenir lloc a Tortosa els dies 8, 9 i 10 de novembre de 2024 amb una notable participació. Sota el tema *Els rius: territori, societat i cultura*, el vam dedicar al paper que aquests han jugat en la geografia i el medi natural dels nostres territoris però també en la configuració i l'evolució de les comunitats humanes, subsistència i economia, oficis i tradicions, elements d'identitat, etc.

Finalment, vaig voler expressar i reitero ara –com a obligació que m'imposo per raó del càrrec– tres idees consigna que des del meu punt de vista són autèntiques urgències per al nostre col·lectiu. En primer lloc, la necessitat que com a investigadors ens agrupem en entitats vives per dur a terme la recerca i projectar-la a la societat, i que les entitats ens unim en federacions o coordinadores o ens impliquem en les ja existents, que fan sentir la veu del col·lectiu en els debats actuals i davant les administracions. En segon lloc, no

podem desatendre la preocupació pel rigor i per la metodologia científica que avalen el nostre treball, ni l'atenció envers les línies actuals de la recerca en els respectius camps, les preguntes que avui dia es fan els investigadors, les noves maneres d'abordar les fonts...; només així les nostres aportacions seran tingudes en compte en el conjunt de la recerca, un únic ecosistema que formem l'àmbit universitari, els equipaments patrimonials (museus, arxius...) i el nostre sector associatiu dedicat de recerca amb compromís local. Finalment, convé superar, si en resten com a residus del passat, els possibles aïllaments, tancaments o exclusivismes i obrir generosament les dades i els resultats dels nostres treballs al conjunt dels investigadors interessats, en jornades i publicacions homologables.

Cal ser conscients que ens trobem en un context social i cultural que té elements nous i que hem de saber comprendre i assumir. Només així garantirem la continuïtat del nostre col·lectiu amb la irrupció de saba nova en les nostres estructures i entitats, que és tant com dir que assegurarem l'autoconsciència i la vitalitat de les poblacions i comarques en què estem compromesos, amb la necessària actualització de les mirades crítiques i el relleu generacional imprescindible. Trobades com les Culturals Pirinenques tenen un paper rellevant a jugar-hi, no en dubtem.

Miquel Àngel Fumanal
i Pagès, president del
Patronat d'Estudis
Històrics d'Olot i
Comarca (PEHOC)

Bon dia a tothom.

Seré breu. No cal dir que moltíssimes gràcies a tothom per ser avui aquí. Gràcies evidentment a la Societat Andorrana de Ciències, perquè li hagi semblat bé que es puguin celebrar aquestes trobades aquí a Olot en aquesta ocasió. Olot sí que és Pirineu. També és Prepirineu, però, vaja, ho englobem tot en el mateix punt.

Gràcies, Narcís, per les teves paraules com a president. Evidentment, aquesta unió certament és cabdal.

Gràcies, Xevi, per la predisposició de l'Espai Cràter a acollir l'acte d'avui.

Gràcies, Josep, per la predisposició també de l'Ajuntament a acollir i a ajudar a organitzar aquestes jornades.

Jo no m'allargaré gens, bàsicament es tracta de començar i com abans millor. Hi ha un calendari ben atapeït avui. Només voldria recordar qüestions logístiques i fàcils. Teniu tota aquesta planta de l'Espai Cràter amb tots els seus equipaments –la museografia no, que tindreu una visita guiada demà–, teniu a disposició el càterring obert aquí al costat, evidentment els lavabos també, que són a la mateixa planta. Cal dir que des del Pehoc estem feliços de ser els amfitrions i també estem molt contents que hagi vingut avui també en representació de la seva associació el president dels Amics de Besalú i el seu Comtat. Moltes vegades parlem de la qüestió que hi ha moltes comarques que tenim centres d'estudis i de vegades no ens trobem tots. Com a mínim avui no podem dir que la Garrotxa no té les màximes representacions de les entitats més importants d'estudis locals. Per tant, Joan, benvingut també.

Deixeu-me que aprofiti per fer una cosa. D'ençà que tinc 15 anys que conec un poema de Joan Maragall que no havia tingut mai l'ocasió de llegir en directe i crec que no hi hauria una ocasió més bona per llegir-lo que avui. Estic segur que molts dels assistents ja el coneixeu, però deixeu-me fer aquesta *frivolité*.

Jo no sé com, pro un vent de profecia
corre sobre eixos monts d'ací i d'allà;
 jjo no sé quan, pro vindrà un dia
 que el Pirineu regnarà!
Vosaltres els del mar cap a Baiona,
vosaltres els de Pau i d'Argelers,
vosaltres de Tolosa i de Narbona
i los del bell parlar provençalès;
i tu, Aragó més alt, i tu. Navarra;
¡oh! catalans que a l'altre mar sou junts,
alceu els ulls al mur que ara ens separa:
perquè s'acosta el dia que serem tots un...

I bé, avui a Olot, som un.

El pas d'Anníbal pel Pirineu. Hipòtesis i evidències arqueològiques

Els treballs arqueològics desenvolupats els darrers anys al nord-est peninsular per diversos equips (Noguera *et al.* 2023, 2025, Morera 2017, Morera *et al.* 2020) han permès documentar alguns esdeveniments històrics vinculats als conflictes bèl·lics de la segona Guerra Púnica amb un grau de detall prou acurat. Els nostres treballs a l'àrea pirinenca, i en especial a la comarca de la Cerdanya, han permès també aportar novetats en l'estudi d'aquest conflicte, en especial del pas d'Anníbal pel Pirineu, i vincular aquestes noves dades a les informacions aportades pels historiadors antics com Polibi i Titus Livi (Olesti *et al.* 2024). Veiem breument aquestes dades, començant per la informació que ens aporten les fonts literàries, per després analitzar les dades arqueològiques.

Les fonts literàries i el pas dels Pirineus

Depenem encara en tota aquesta problemàtica dels famosos passatges de Polibi i Titus Livi sobre la preparació de la campanya d'Anníbal la primavera del 218 a. n. e., el seu pas per l'Ebre i, finalment, la travessa del Pirineu. Per a la primera part d'aquesta expedició èpica, és a dir, els preparatius de la campanya i el pas del riu Ebre, les fonts permeten plantejar amb força versemblança un pas interior del riu (possiblement per Ascó) i l'avenç per la comarca de les Garrigues, el Pla d'Urgell, l'Urgell i la Noguera vers el curs del Segre a l'alçada d'Artesa de Segre (Noguera *et al.*, 2018, 2024). A partir d'aquí, seria possible una ruta transversal pirinenca (per la Cerdanya i el Conflent) o bé prepirinenca, per l'eix Solsonès-Berguedà-Ripollès. Sembla clar que aquestes dues vies permetrien eludir el que sempre ha estat un lloc comú per a la major part dels investigadors coincidint amb els textos antics: un pas d'Anníbal costaner, evitant el pas pel Pertús-Panissars, massa proper a la costa i a una Empúries filoromana.

Polibi (3, 35) indica com Anníbal, després d'haver fet tots els preparatius al llarg de l'hivern, amb un exèrcit de 90.000 soldats a peu i de 12.000 cavallers, inicià la campanya. Passà l'Ebre i anà

Jordi Pasques i Canut,
excursionista, IECAU,
SAC i GRC

Oriol Olesti i Vila,
doctor en Història
Antiga i professor de
la UAB

sotmetent els pobles que trobà fins als Pirineus: els ilergets, els bargusis, i després els airenosis i els andosins. L'autor grec precisa com hagué de prendre a l'assalt algunes ciutats-estat (*poleis*), amb nombroses lluites que li costaren força homes. Anníbal deixà aleshores Hannó al capdavant del territori al nord de l'Ebre, amb 10.000 infants i 1.000 cavallers de les tropes expedicionàries, i amb l'objectiu afegit de controlar especialment els bargusis, perquè en desconfiava en ser amics dels romans. També va deixar-li la major part de queviures i armes. Polibi concreta el nombre de tropes que continuaren l'expedició més enllà del Pirineu: 50.000 tropes lleugeres a peu i 9.000 cavallers. Fou amb aquestes tropes que acabà de creuar els Pirineus i va dirigir-se vers el Roine. Aleshores (Polibi, 3, 40, 1): "Anníbal va atacar els congostos pirinencs amb un gran temor de ser aturat pels gals, perquè aquells paratges són molt escarpats." És clar que, en aquesta descripció polibiana, hi ha un moment inicial de lluita amb ibers, una aturada per organitzar la rereguarda, i un segon de lluita amb els gals.

El sotmetiment dels pobles prepirinencs implicà els combats amb alguns pobles. En el cas dels ilergets el sotmetiment podria haver estat per la força, però sembla poc probable si, com ens indica el mateix autor, havien estat aliats previs i se'ls considerava dels més fidels. La resta, com bargusis i potser airenosis i andosins, sembla que se li oposaren per la força, amb notables combats i la presa d'algunes *poleis*. Si creiem les dades polibianes, els combats haurien provocat unes baixes de 20.000 infants i de 1.000 cavallers, dades que coincideixen bé amb les notables pèrdues en homes que esmenta Polibi en referir-se a aquests combats, però que semblen una mica excessives.

Si analitzem el text de Livi (21, 23, 1), veiem com es complementen força bé les seves informacions amb les que ofereix Polibi. Així, segons Livi, poc abans de creuar l'Ebre Anníbal va enviar emissaris per entregar als gals regals per garantir-se el pas pel seu país i conèixer el pas dels Alps. No tenim cap referència d'una actuació similar respecte del pas dels Pirineus. Aleshores, passà l'Ebre per tres punts diferents i avançà vers les muntanyes. El creuament de l'Ebre per tres punts és una estratègia prudent per evitar emboscades i garantir la rapidesa de l'operació. Per a alguns autors, aquesta divisió en tres grups no seria només un fet puntual, sinó que implicaria un avenç de les tropes en tres columnes en el camí vers el Pirineu i el sud de la Gàl·lia. La lògica de dividir l'exèrcit respondria a la necessitat d'aprovisionar un nombre menor de tropes, poder avançar de manera més homogenia i no desplegar al llarg d'una perillosa columna massa extensa, i evitar el risc de ser sorprès i aturat en un únic punt. Això explicaria l'aparent contradicció entre l'itinerari de Polibi i Livi, i fins i tot les distàncies existents entre els pobles esmentats en aquests itineraris (dels ilergets occidentals, als ausetans del Prepirineu central). Com ha fet Polibi, Livi recull també les tres etapes en les quals l'exèrcit púnic creuà els Pirineus: un primer moment on sotmeté els pobles just abans de la carena, una referència intermèdia a la divisió de les seves tropes i la configuració d'un exèrcit d'ocupació d'Hannó, i un tercer moment on acabà de passar les muntanyes ja amb l'exèrcit definitiu per avançar vers el Roine.

Analitzem en primer lloc el possible itinerari de les seves tropes segons les dades livianes: "sotmeté ilergets, bargusis i ausetans i la Lacetània, que és al peu dels monts Pirineus".

A diferència de Polibi, que marca un eix més axial pirinenc (si per als airenosis i andosins acceptem la tradicional ubicació a la zona de la vall d'Aran i Andorra), Livi sembla marcar un avenç més oriental, en esmentar la Lacetània (zona a l'est dels ilergets) i especialment l'Ausetània, l'actual Osona, a la plana de Vic. Els bargusis i ilergets, en canvi, coincideixen en ambdós autors. Pel que fa a la segona etapa, Livi (21, 23, 3) ens indica com aleshores li va donar el comandament d'aquells territoris a Hannó: "i posà Hannó al comandament de tota aquesta contrada, a fi de tenir sota control els congosts que uneixen les Hispànies amb les Gàl·lies". A banda de l'anacronisme d'esmentar les Hispànies i les Gàl·lies en plural (no serà fins molt més endavant que aquests territoris es converteixen en diverses províncies), el passatge és interessant perquè repeteix l'esquema de Polibi: sotmetiment dels pobles prepirinencs, divisió de l'exèrcit, i control efectiu dels passos envers la Gàl·lia. Les circumstàncies del pas degueren ser dures, ja que, més endavant, en el text de Livi, Anníbal afirma que "havien creuat els Pirineus enmig de pobles ferotgíssims" (Livi, 21, 30). És aleshores, en esmentar l'exèrcit que quedà en mans d'Hannó, quan Livi ofereix una dada nova: una part de les seves tropes hispanes (aquí es menciona els carpetans) es feren enrere, espantats per la llarga distància fins als Alps. El passatge, de nou, com en el cas de Polibi, marca una etapa intermèdia: ja s'havien controlat les fauces que menaven el pas vers la Gàl·lia, i ara en canvi "quan començà a fer avançar l'exèrcit a través d'un coll pirinenc" es produeix la defecció dels carpetans. La referència a un únic coll pirinenc sembla indicar un únic front d'avançament.

No serà fins a un tercer moment (Livi, 21, 24, 1), després d'enviar cap a casa part de les tropes (7.000 infants sense precisar, i els 3.000 carpetans, coincidint així amb els 10.000 polibians) quan Anníbal acaba de creuar la carena: "A continuació, a fi que aquella demora i l'ociositat no pertorbessin la moral, amb la resta de les tropes avançà a través dels Pirineus (transgredior) i situà el campament a la vora de la plaça forta d'Iliberris". Aquí Livi hi ubica explícitament els gals (Livi, 21, 24, 2), i fa referència a la por dels gals a ser sotmesos per la força i amb guarnicions, com havien fet amb els hispanes. Diversos pobles gals es reuniren a *Ruscino* per fer front als púnics, però Anníbal –des del seu campament– convencé els reietons gals per deixar-lo passar. No fou cap *unicum*, també els massaliotes tenien guies gals a sou, que ajudaren als romans a trobar el campament d'Anníbal prop del Roine (Plb., 3, 41).

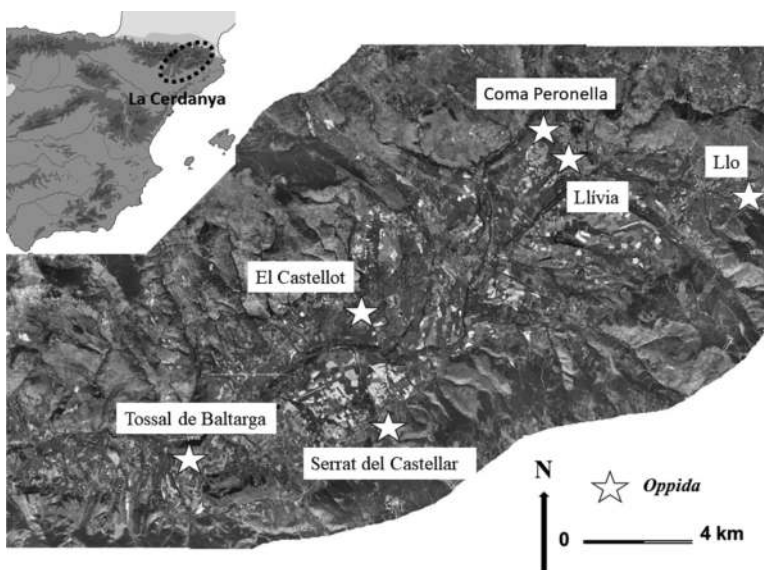
Finalment, un tercer autor que ens ofereix informació sobre aquest episodi (però molt més reduïda) és Apià, autor del s. II d. n. e., qui esmenta que l'exèrcit d'Anníbal va travessar les muntanyes dels Pirineus en direcció al país dels celtes, "avui anomenat Gàl·lia", amb noranta mil soldats d'infanteria, dotze mil genets i trenta-set elefants. (App., Hist., 7, 4). Apià sembla recollir les dades de Polibi, però afegint els trenta-set elefants que els altres autors no mencionen, tot i que si apareixen en els fets bèl·lics posteriors. Aquests 37 elefants encara són tots vius en passar Anníbal el Roine (Plb., 3, 42), de manera que no se'n perd cap en el pas del Pirineu.

De les fonts a l'arqueologia

Si combinem les fonts literàries i els resultats dels treballs arqueològics recents hem de concloure que el pas d'Anníbal pel Pirineu va realitzar-se per l'interior, seguint la via que des de l'Ebre duia vers el Prepirineu, recorrent aproximadament la depressió central i el curs baix del riu Segre. Als treballs de l'equip de J. Noguera, ja mencionats, cal afegir-hi la publicació de l'estudi de Miquel Torres (2018), que ha recopilat una notable quantitat d'informacions arqueològiques (especialment troballes de moneda hispano-cartaginesa) al llarg d'aquest mateix itinerari.

Sembla confirmar-se un pas de l'Ebre no per la costa, el gran perill per a l'exèrcit púnic, sinó pel gual de les Aixalelles (Noguera et al., 2013). Els següents punts que semblen documentar els treballs arqueològics són l'àrea d'Agramunt i d'Artesa de Segre, potser evitant, o qui sap si aprofitant, la ubicació propera del principal jaciment ilerget conegut fins al moment, el Molí d'Espígol. En aquest tram no hi ha evidències de combats, si bé l'absència de combats pot molt bé voler dir en època antiga un pacte de sotmetiment, de rendició, amb la imposició de tributs (sovint en homes), proveïments, i ubicació de guarnicions.

A partir d'aquí, proposar un itinerari és molt més senzill sobre el mapa que sobre el terreny. Bàsicament hi ha dos grans eixos: la vall del Segre i/o l'eix transversal (ja que la via costanera nosaltres la descartem, donades les dades literàries i arqueològiques). Cadascuna de les dues primeres, però, pot tenir múltiples itineraris, atès que els passos intermedis poden

Mapa de Cerdanya amb els jaciments d'època ceretana. Foto: Oriol Olesti

variar, encara que al darrer moment caldria superar dos passos ineludibles: el Coll de la Perxa en el cas del Segre i el Coll d'Ares en el cas de la ruta transversal. Fins i tot no seria impossible que ambdós es fessin servir, si Anníbal hagués dividit les seves tropes per accelerar el pas.

És evident, però, que l'orografia també s'ha de combinar amb les opcions d'aprovisionament. Per al cas pirinenc tenim poques dades, però per al cas alpi en tenim força més. Així, un avançament per una cota excessivament alta planteja alguns problemes. Polibi (3, 55, 9) destaca que en pujar per sobre de la cota del bosc, els elefants d'Anníbal quedaren sense arbres, i per tant sense fulles, el seu aliment preferit, i per poc no moriren de gana. La cota dels 2.300 m és la cota aproximada superior de l'estatge subalpí pirinenc, amb masses forestals de coníferes (pi negre, avet), i seria difícil un aprovisionament per aquests animals per sobre d'aquesta cota. De tota manera, una part important de l'itinerari es faria per l'estatge montà (fins als 1.500-1.700 m) amb una quantitat de recursos vegetals encara més gran, si bé amb el problema de les àrees boscoses, perilloses per a un exèrcit que avança en formació i amb menys pastura oberta, com sí que es troba a l'estatge subalpí i alpi. Això marca un itinerari que combinaria zones boscoses, amb zones d'estatge subalpí. Cal tenir en compte, també, el temps que l'exèrcit tardaria a passar aquests espais d'alta muntanya. Anníbal creuà els Alps en quinze dies, però tots els càlculs sobre el pas pirinenc mostren un pas encara més llarg, per tant més difícil d'aprovisionar. Francisco Beltrán (1984: 160-161) considera que entre el pas de l'Ebre i l'arribada a Elna va passar un mes i mig. La solució al problema només podia estar en la utilització dels recursos locals (pastures, per exemple, que en aquesta època de l'any al Pirineu es trobarien a l'estatge alpi i subalpí), el saqueig o les contribucions forçades de les poblacions locals. Potser per això els enfrontaments en aquesta zona –on s'esmenta el sotmetiment de ciutats– degué ser important.

L'arqueologia a l'àrea pirinenca: la Cerdanya

Tot i que no podem parlar d'evidències indiscutibles, creiem que els resultats arqueològics dels treballs desenvolupats als jaciments del Castellot de Bolvir i, especialment, al Tossal de Baltarga de Bellver de Cerdanya, permeten fer hipòtesis sobre una repercussió directa d'aquests fets militars a la regió.

Cal dir d'entrada que és pràcticament impossible diferenciar a partir dels materials arqueològics la cronologia d'un nivell arqueològic amb prou precisió per diferenciar els fets esdevinguts al llarg de la guerra Púnica a la Península (218-205 aC), dels associats pròpiament a la conquesta romana (a partir sobretot del 202 aC, i en especial arran de la repressió catoniana del 195 aC). Aquest problema és especialment greu en aquells territoris on es produí una continuïtat total entre els fets bèl·lics de la guerra Púnica i la posterior ocupació i repressió romana, de manera que és molt difícil diferenciar una possible destrucció o camp de batalla entre ambos moments. Tanmateix, aquest problema és menor a la nostra àrea d'estudi, la Cerdanya, ja que fins a mitjans s. II aC no tenim indicis arqueològics clars de la presència romana a la regió, de manera que la identificació de nivells de destrucció en cronologies de final de s. III i inici del s. II aC ha de ser atribuïda als

Imatge aèria del jaciment del Castellot de Bolvir nevat. Foto: Oriol Olesti

fets de la guerra Púnica, i no pas a la conquesta romana, que tardarà encara quasi 50 anys a la regió en ser efectiva en aquest territori. Evidentment, no es pot descartar un conflicte local coetani, però en aquest cas es tractaria d'una hipòtesi sense cap més dada de suport. Nivells arqueològics de final de s. III i inicis de s. II aC a la Cerdanya, i que per tant podem posar en relació amb els fets bèl·lics de la guerra Púnica, han estat documentats en dos jaciments, el Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga. Un tercer jaciment en estudi, el Serrat del Castellar (Urtx, Fontanals de Cerdanya), també està oferint nivells d'aquest moment, però en el moment actual encara no podem determinar amb precisió l'entitat d'aquestes estructures, i per tant l'haurem de deixar fora d'aquesta anàlisi.

El jaciment del Castellot de Bolvir, situat al mig de la plana cerdana, controlant les principals vies de comunicació que la travessen, consisteix en un *oppidum* configurat a la segona meitat de segle IV aC (Morera 2017). Està organitzat a partir d'un potent sistema defensiu i d'un urbanisme complex a l'interior. La delimitació de l'assentament s'efectua amb una potent muralla de poc més d'un metre i mig d'amplada, realitzada amb còdols de mides diferents lligats amb fang. Just al davant hi ha un fossat defensiu d'entre 8 i 10 m d'amplada que talla transversalment la terrassa. Finalment, el sistema defensiu quedaria complementat molt probablement per la presència d'una torre a l'extrem de llevant del front defensiu. La seva funció principal podria ser defensar l'entrada al poblat, situada al final de la muralla en aquell mateix sector, a uns 15 m darrere la torre.

Pel que fa a l'urbanisme, fins ara s'han pogut documentar 15 unitats domèstiques, totes situades radialment les unes al costat de les altres, just adossades a la muralla o en el límit topogràfic de l'assentament. Exceptuant unes poques variacions, totes mostren una mateixa organització, amb dues estances concatenades. La primera, configurada com

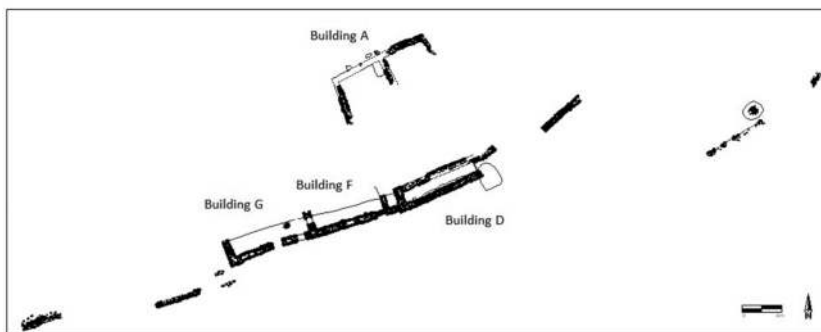
un pati obert o semiporxat, i la segona i posterior, on es desenvoluparien les activitats habitacionals més familiars i domèstiques. Com dèiem, en un parell de casos s'observa una divisió de la sala principal i en un tercer, possiblement a causa de les particulars funcions de la casa que es poden relacionar amb signes de ritualitat, la configuració és a partir de tres estances. Quant a la zona central del poblat, de moment només s'ha pogut identificar el que sembla un camp de sitges i algunes poques estructures inconnexes.

Ens interessa aquí la fase de final del segle III aC, quan s'experimenten un conjunt de canvis que podem, directament o indirectament, posar en relació amb els fets de la Segona Guerra Púnica. Destaquen, en primer lloc, els canvis experimentats en el sistema d'emmagatzematge del poblat, fonamentalment en les seves sitges. Fins ara s'han excavat un total de 37 sitges al Castellot, totes d'època antiga. Ens interessa el grup que tindria aparició i amortització a final de segle III aC (sitges 9, 189, 370, 830, 956, 5018, 5051 i 5056). Morfològicament, tenen una clara evolució ja que es fan més tubulars, lleugerament bicòniques en el perfil, amb unes fondàries que ronden els 1,7 i 1,9 m. Per tant, ocupant un volum que ja podria arribar als 3 m³, molt superior a les de fases més antigues. A més, a diferència de les anteriors, sovint ubicades dins de cases, tres d'aquestes ja es troben ubicades en un espai exterior, potser comunal.

Un segon grup de sitges encara serien de dimensions més grans, amb unes amplades que encara ronden els 1,5-1,7 m, però unes fondàries que oscil·len entre els 2,3 i els 3,3 m, estaria format per les sitges 200, 206, 769 i 933, i es correspondrien a un moment a l'entorn del 200 aC. Per tant, són unes sitges que tenen una clara evolució, en doblar la capacitat que tenien en la centúria anterior, senyal inequívoc que els rendiments agrícoles també haurien augmentat o que ho hauria fet la concentració d'excedent en aquest punt. Una altra dada interessant és que, tot i que algunes encara es realitzen a l'interior dels espais privats (sitja 757), la gran majoria s'ubica a la zona exterior dels àmbits I, II, III, on després s'ubicarà l'edifici IV, per esdevenir una mena de petit camp de sitges. En un context proper als fets de la Segona Guerra Púnica, doncs, es documenten evidències d'increment de l'emmagatzematge i la seva nova ubicació en espais comunals, un fenomen que també es troba en aquest moment en altres territoris ibèrics de Catalunya, i que s'interpreta com un índex d'inestabilitat i de concentració dels excedents darrera les muralles degut a l'anticipació de conflictes. Els ceretans, doncs, sembla que anticiparen l'arribada de conflictes.

Sens dubte, però, el jaciment que ha permès un salt qualitatiu més gran pel que fa al coneixement d'aquest període concret de final del segle III al territori ceretà és el Tossal de Baltarga. El Tossal de Baltarga constitueix el pujol més elevat del Serrat de la Pubilla i es troba ubicat a la seva part central, on s'eleva fins a una altitud de 1.166 metres.

El jaciment presenta dues fases cronològiques, amb una ocupació en època iberoceretana (s. IV-III aC) i una altra de romana republicana (s. II – I aC). Es tracta d'un petit punt de guaita (per al moment, unes 0,3 ha) amb clara funció de control del territori i que, en època ceretana, consistia en un conjunt d'estructures isolades a la part més alta del turó, complementades amb diversos edificis col·locats en bateria, seguint el vessant d'aquest i sense cap tancament perimetral o muralla. Precisament aquest conjunt d'edificis (D, F

Planta del jaciment del tossal de Baltarga. Foto: Oriol Olesti

i G) són els que han aportat una petita revolució pel que fa al coneixement d'aquest moment concret de la història del territori ceretà. Es tracta de l'espai més ben preservat del jaciment, ja que el fet que les estructures estiguin retallades a la roca, formant una mena de calaix en el terreny i evitant l'erosió de la pendent, ha permès la conservació de més d'un metre d'estratigrafia en la major part d'edificis. Aquests edificis van ser destruïts de forma violenta i completa a final del s. III aC, cronologia confirmada per datacions radiocarbòniques, el conjunt ceràmic i les troballes numismàtiques, coincidint plenament amb el fets de la Segona Guerra Púnica.

Analitzem breument aquests edificis. L'edifici D presentava dues plantes d'alçada, adaptades a la morfologia i el pendent del terreny. Com en el cas de l'F i el G, l'enderroc de l'edifici permeté recuperar les restes carbonitzades tant del sostre com de les bigues que el mantenien. A la vegada, també es pogueren recuperar evidències del sòl del primer pis, probablement un punt d'hàbitat, situades sobre el terra de la planta baixa. En aquesta planta baixa també es trobaren altres elements interessants. Així, es pogué identificar l'accés al costat est de l'edifici (amb restes encara de la porta carbonitzada), també grans contenidors ceràmics, concentracions de grans de blat, segurament provinents de sacs d'emmagatzematge, i les restes òssies d'un gos que morí durant l'incendi. Tot plegat mostra un edifici d'una certa rellevància i una estructura complexa, amb una potencial funció d'hàbitat, lloc d'emmagatzematge i, per la seva situació, potser també de guaita. En el cas de l'edifici F, se situa just al costat oest del D. Es tracta d'una estructura similar a l'edifici D, de forma rectangular i de dimensions estretes (vuit metres de llargada per 1,5 metres d'amplada). També aquí la fase ibèrica acabà amb una destrucció violenta, de tal manera que es pogueren recuperar nombrosos materials *in situ*. Aquí a la planta superior es va localitzar un interessant lot de materials ceràmics, mentre que a la planta baixa es van localitzar les restes de costelles i cuixes de dos porcs, probablement en un espai que feia una funció de magatzem o, potser, d'assecador de carns. Cal destacar que a les fonts literàries ja d'època romana es menciona la qualitat dels pernills ceretans, un producte que en època romana va ser exportat a la mateixa Roma.

Finalment, en el cas de l'edifici G, gràcies a no haver-se reconstruït en època romana, hem conservat molt millor les restes de la seva destrucció de final de s. III aC. Es tracta, de nou, d'un edifici rectangular de dimensions estretes (set metres de llargada per dos metres d'amplada) i de dues plantes. En aquest cas, però, la documentació de diversos elements de brancatge, bigues de fusta i restes de paviment indiquen que es tractava d'una estructura de dues plantes. Els nivells relacionats amb la primera planta permeten associar-la, sense massa dubtes, a un espai vinculat a l'hàbitat. En el costat est es recuperà un abundant lot de *pondera*, que permetrien parlar d'una compartimentació on se situaria un teler vinculat a la producció tèxtil. En el costat oest, en canvi, aparegué una concentració de material ceràmic molt remarcable, la major documentada fins ara al jaciment, incloent olles, gerres, plats-tapadores, etc., amb diverses peces senceres. Per tant, estariem davant de l'espai de la casa destinat a l'emmagatzematge de la vaixel·la domèstica. En els nivells vinculats a la planta baixa, el fet més remarcable seria la documentació de les restes de diversos animals morts *in situ* durant l'incendi. Es tracta de quatre xais i una cabra adulta, estabulats a la part oest, mentre que a la part est va localitzar-se un cavall de munta, prop del qual es va trobar un mos de cavall de ferro. Les anàlisis de fitòlits i micromorfologia han permès identificar amb precisió les restes bioarqueològiques de l'estable, amb una cura més destacable i una millor alimentació de l'èquid, un animal que en el món ibèric sovint té un paper lligat a l'èlit i al món de la guerra. El més sorprenent, però, fou la troballa en aquest estable d'una petita gerra de ceràmica a mà amb una arrecada d'or al seu interior, una peça perfectament amagada en un retall de la roca cobert per una capa de fang, i que hem de considerar una ocultació. De nou, com ens indiquen les sitges del Castellot, els animals tancats a les plantes baixes de Baltarga i l'ocultació d'una peça d'or a l'edifici G, els ceretans s'estaven preparant per a algun tipus de període d'inestabilitat, i havien concentrat les seves riqueses a l'interior dels hàbitats, en una mesura que fàcilment podem posar en relació amb el pas dels púnics pel territori.

Finalment, en els estrats de destrucció de l'edifici F aparegueren dues monedes de plata: una dracma d'Empúries i una imitació gal·la de dracma emporitana. Aquesta troballa és especialment important per a la datació. Així, la recuperació de diversos fragments de ceràmica del Taller de Roses a l'edifici G, juntament a una datació radiocarbònica, situen de nou l'horitzó de destrucció d'aquests jaciments al darrer quart del segle III aC. D'altra banda, durant la campanya de prospecció amb detector de metalls que es duégué a terme l'any 2017 al vessant del tossal, es recuperà un destacadíssim lot monetari que, entre d'altres, permeté recuperar un total de tres dracmes emporitanes, una imitació gal·la de dracma emporitana i una fracció de dracma de *Rhode*. Finalment, a tot això cal afegir la troballa per aficionats de nombroses peces monetàries tant al tossal com en un radi de 3 km al seu voltant. D'entre aquestes peces, i per aquesta cronologia de segle III aC, podem remarcar la troballa de quatre dracmes d'imitació més i una tetradracma al propi tossal, una dracma d'argent d'*Emporion* localitzada al lloc de Torrelles, entre Prats i Urús, i una tetradracma de *Rhode* i una altra d'imitació gal·la del cavall parat d'*Emporion*, ambdues de la zona de Talló (Morera 2017, 1013). Aquesta gran concentració de material numismàtic en el jaciment i voltants no creiem que respongui a l'atzar i possiblement s'hagi de vincular amb

aquesta funció de control territorial del Tossal de Baltarga. Així, seria possible plantejar que aquesta concentració monetària es vinculés a una presència de tropes militars, ja fos de forma permanent, estacional o puntual en aquest espai.

Bibliografia

- MORERA, J. (2017). *Territori i poblament de Cerdanya a l'Antiguitat. La iberització i romanització de la vall Cerdana*. Tesi doctoral. Barcelona: UAB.
- NOGUERA, J., BLE, E., & VALDÉS, P. (2013). *La Segona Guerra Púnica al nord-est d'Ibèria: una revisió necessària*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.
- NOGUERA GUILLÉN, J., BLE GIMENO, E., LÓPEZ VILAR, J. & VALDÉS MATÍAS, P. (2025): "El ejército cartaginés en la Cosetania: circulación monetaria y poliorcética durante la Segunda Guerra Púnica", *Spal*, 34.1, p. 201-230.
- OLESTI, O., MORERA, J., OLLER, J., CARRASCO, J.M., COLOMINAS, L., PORTILLO, M., BERROCAL, A., LOPEZ-BULTÓ, O., OBEA, L., TARIFA, N., TÁRRAGA, P., SISA-LOPEZ DE PABLO, J., & MESSANA, C. (2024) : The exploitation of mountain natural resources during the Iron Age in the Eastern Pyrenees: the case study of production unit G at Tossal de Baltarga (Bellver de Cerdanya, Lleida, Spain). *Front. Environ. Archaeol.* 3:1347394.
- TORRES, M. (2018). *Assaig sobre el pas d'Hannibal per Catalunya i la mítica ciutat d'Atanagrum*, Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent.

Entrada d'Anníbal a Cerdanya

La presència de l'exèrcit d'Anníbal a Cerdanya ens fa endinsar en l'estudi de quin va ser el pas que va fer servir per arribar fins a la plana ceretana. S'ha escoltat i llegit que des de l'interior de Catalunya, això és, des de les planes de les actuals comarques de l'Urgell i de la Noguera, i també part de la Segarra, agafaria la vall del Segre per Ponts, Oliana, Organyà, la Seu d'Urgell i ja cap amunt, passa el Baridà i arriba a la terra dels ceretans. Una ruta altament complicada i perillosa, perquè des d'Oliana cap amunt, els estrets per on circula el Segre se succeeixen gairebé un a continuació de l'altre: la Garanta, els Espluvins i el Racó el Pal, entre Oliana i Coll de Nargó; els estrets de Trespunts i dels Pontarrons, entre Organyà i la Ribera d'Urgellet, i encara, des de la Seu cap a Bellver els de les Cabanotes (la Quera), el del Pont de Bar i el de Mollet, abans de Martinet. Aquest estrets, avui en dia prou notoris encara quan passem per la carretera que segueix en paral·lel el curs del Segre, haurien estat de pas inviable, perquè l'encaixonament del riu entre parets verticals i nues era un mal pas i a la vegada un parany per a possibles emboscades o atacs de les tribus natives des de les seves altres ribes. Si l'embassament d'Oliana no existís, veuríem encara amb més evidència com cap exèrcit no s'hi hauria aventurat.

Descartat el remuntar la vall del Segre, hem de rumiar un itinerari que arribi a Cerdanya tenint en compte la premissa d'evitar emboscades en les afraus. Així que, si des de la vall del Segre ens dirigim cap a llevant, trobarem la conca del Cardener i més enllà, la conca del Llobregat, que són els altres dos grans rius que baixen de nord a sud. Però igualment, aquests dos rius travessen estrets ben encaixonats entre roques, com és el cas del Cardener i també del Llobregat. En el cas del Cardener, des d'Olius, ben a prop de Solsona i de dret cap al nord, fins a Sant Llorenç de Morunys, el pas seguint el riu, o millor dit pel riu, tampoc no seria una ruta a la qual un estratega militar com Anníbal s'hagués aventurat, més quan es trobaria amb la barrera de la serra de Cadí que li barraria el pas immediatament. Anant encara més cap a llevant, ni les riberes que conformen l'Aiguadora i l'Aigua de Valls serien transitables, pel mateix motiu de tenir balços a banda i banda, així com el fet de quedar als peus de les serres de Busa, del Verd i d'Ensija, barreres gens agradoses a l'hora d'anar amb la idea de fer via, com era el tarannà d'Anníbal, característica remarcada per les fonts escrites, que parlen dels moviments gens mandrosos durant els desplaçaments en les seves campanyes de la Segona Guerra Púnica que ell capitalitzà.

Arribem al Llobregat, a l'alçada de Berga, i aquí, malgrat que des de Berga en amunt també el seu curs talla els serrats del Prepirineu, trobem una possible ruta, que des de l'any 2014 hem estudiat sobre el terreny, amb la qual ens podem aventurar a dir que seria viable per plantar-se a Cerdanya evitant fondals, engorjats, corrents d'aigua i passos estrets entre alts penya-segats. Abans, però, traçarem una línia d'itinerari que ens porti fins a Berga i ho farem a grans trets, perquè l'objecte d'aquest article és l'entrada de l'exèrcit d'Anníbal a Cerdanya. Per determinar aquesta ruta, igualment de ja des fa anys, resseguim des de les planes d'Urgell, pam a pam, la geografia fins arribar a Berga. La ruta que proposem va des d'Agramunt cap a Florejacs, Sanaüja, Solsona, Navès, l'Espunyola i Berga; un eix sud-oest-nord-est que arriba a les portes del Pirineu sense haver de passar per estrets i amb la possibilitat certa de disposar de suficients recursos alimentaris (aigua inclosa) per anar fent camí de dret cap a Itàlia.

Des de Berga, anirem a trobar el Llobregat, a l'indret on hi ha emplaçat el pont de Pedret i aquí sí, i només en un tram de 2,5 quilòmetres, enfilarem pel Llobregat fins a arribar a la riera del Merdançol (avui en dia sota les aigües del pantà de la Baells) i en direcció a llevant, de seguit enfilarem entre la Nou de Berguedà i Castell de l'Areny, per anar passar entre el Roc de la Clusa i la Roca del Catllaràs, a la collada de Sant Miquel (1.692 m) i baixar decididament cap a la Pobla de Lillet, per Falgars. De la Pobla de Lillet, a girar a Gavarrós i de dret cap als peus de Puigllançada i del Tossal de Rus, guanyant la collada de les Tortes (1.947 m) i arribant a les cotes herbades i de bona pastura del pla de Rus per seguir sense impediment cap al Pla d'Anyella, ja diguem-ne, a les envistes de la plana ceretana. Però encara no hi hem arribat. Fem aquí un incís per parlar, com hem fet en la primera part de l'article, dels recursos alimentaris, de la intendència que l'exèrcit d'Anníbal, en més o menys quantitat, necessitava. Tants milenars d'homes i de cavalls i de mules, requerien alimentar-se i abeurar-se diàriament, encara que fos en marxa o al final de la jornada, en aturar-se per fer nit. (Deixarem per a un altre article la dinàmica i la logística dels campaments, que seguia unes pautes lògiques de marxar en etapes i aprofitar les fogueres comunitàries en un punt determinat, on farien nit tres o quatre dies seguits successivament diferents parts de l'exèrcit, a mesura que avançaven.) Pel que fa a l'alimentació dels expedicionaris, la base principal era el blat, per fer pa, i després hi entraria qualsevol altre aliment que trobaven pel camí, fossin vegetals o fruita, fossin animals, tant domèstics com fers.

Ens parlen les cròniques de Polibi i de Titus Livi dels condicionants lligats a la disponibilitat de blat (per al consum humà) i de civada (per al consum animal i també humà si s'esqueia que escassejava el blat) a l'hora d'emprendre les batalles de la Segona Púnica. Queda ben explícit quan parlen de la batalla de Cannas, que succeí el 2 d'agost de l'any 216 aC, és a dir, dos anys més tard de passar per Cerdanya, l'agost del 218 aC. I no és casualitat que Anníbal presentés batalla, que guanyà, ja passat el juliol. Una senzilla raó ho va condicionar. I no era cap altra que disposar de la collita de blat d'aquell any de les fèrtils planes d'Apúlia, on ja havia passat acampat tot l'hivern. Fins que no va tenir en poder seu la collita, el blat al sac i ben lligat i la palla per als animals, no va moure batalla. L'aprovisionament de la collita el feia mitjançant la dispersió dels mateixos soldats, anomenats per aquesta comesa farratjadors, els quals enviava a requisar el blat i a portar-lo al campament. Ens ho diu amb aquestes paraules Polibi: "Va enviar dues parts del seu exèrcit a aprovisionar-se de blat, amb l'orde de que diàriament cadascuna devia proporcionar als seus components (soldats) una quantitat determinada; la contribució de cada grup s'havia de lliurar als encarregats d'aquest servei. Anníbal mateix, amb l'altra part (d'exèrcit) custodiava el campament i protegia els farratjadors allà on es trobaven. El nombre de farratjadors cartaginesos era pràcticament incalculable, i com que era l'estació de l'any més apropiada per a la recol·lecció, la quantitat de blat recollida cada dia era enorme."

Podem pensar, doncs, que si abans de la batalla de Cannas, en la qual els romans van perdre bous i esvelles, Anníbal va esperar els mesos de juny i de juliol per poder disposar de la collita de blat, l'arribada a les planes d'Urgell, per les Garrigues, devia respondre a la mateixa intenció de trobar les messes dels ilergets ja segades i guardades a les sitges. Des de Sagunt, a mitjan maig, després del setge, va sortir cap al nord amb la intenció de creuar

l'Ebre (pel gual de les Aixal·les, a Ascó) i presentar-se a les Garrigues i a l'Urgell a finals de juny o començament de juliol. Una mostra més de la seva capacitat estratègica –tenia, a l'ensem, uns bons exploradors i prospectors que el precedien mesos– a l'hora de moure milers d'homes i d'animals a corrua feta de camí cap a Itàlia.

Amb el blat de les planes de l'Urgell carregat a les esquenes de part dels cinc mil animals de càrrega, entre mules i rucs, que portava, Anníbal podia enfilem cap al Pirineu ben abastit, però sense deixar res per verd de tot allò que trobava pel camí, fos a Solsona, fos a Navès, fos a l'Espunyola, fos a Berga, on els bergistans per força o per grat van ser sotmesos.

Després de constatar la importància primordial de disposar de gra, retornem al Pla d'Anyella, on, per primer cop des que va sortir de Sagunt, trobarà també un altre important recurs alimentari: la carn, els ramats d'ovelles, perquè les pastures del Pla d'Anyella són pasturades des del neolític sense interrupció. La imatge dels milers d'ovelles que podem veure els estius amb els nostres propis ulls, no devia ser gaire diferent de la que van veure les primeres files de l'exèrcit d'Anníbal en deixar enrere el Pla de Rus i començar la dolça davallada cap a la verdor del Pla d'Anyella. Potser no n'hi havia tantes d'ovelles com avui en dia, o ves a saber, potser encara més, però segurament les pastures del Pla d'Anyella ja havien estat advertides i avisades al general cartaginès pels grups d'exploradors que, amb l'antelació d'un any o més i tot, miraven en avançada quins eren els passos millors, els més directes per fer el trajecte més curt i segur i quines eren les encontrades amb cereal, farratge, arbustos, ramats, fonts, rierols, etc. Les ovelles del Pla d'Anyella devien suposar un festí gustós per les hosts d'Anníbal i una pastura fresca per als cavalls, animals de càrrega i també per als elefants. Per la seva banda, els pastors del Pla d'Anyella, aquell estiu, si el general cartaginès els va tenir clemència, el devien recordar de per vida. Els brams dels elefants escoltats a l'hora de la migdiada per la banda de Rus des dels orris del Pla d'Anyella estant, barrejats amb la filera de pols i remor que s'anava apropant, fou una imatge atterradora que els va quedar gravada per sempre més al cap.

Continuant amb l'itinerari, des del Pla d'Anyella tot ens faria pensar, avesats com estem de fer-ho per carretera, a baixar directe cap a la Molina i, en ser al pla, girar cap a la dreta, cap a Urtx i a trobar el Segre a les clotes de Queixans, on la remullada tant d'homes com d'animals seria general i festiva després de tants dies de travessa per anar dels rostolls de l'Urgell fins a les terres pirinenques. Un mes llarg d'assolellades, de pols, d'esgarrinxades, de tronades, de mullena, de cansament. Arribats a la bonior de la plana de Cerdanya, els devia semblar que ja tenien el pas del Pirineu guanyat, més quan hi tornarien a trobar el blat que, a causa de l'alçada, allà dalt segaven més tard. Però si de ben segur van poder banyar-se a Segre, el camí de descens des del Pla d'Anyella, per uns

Vista cap al sud-oest des de Coma Morera, amb el Pla d'Anyella al fons, per on arribaria l'exèrcit d'Anníbal a les envistes de Cerdanya. Foto Jordi Pasques

quants motius, ens sembla que no va ser baixar directes cap a la Molina. El motiu principal és precisament la possibilitat d'alimentar, de fer pasturar els cavalls, mules, rucs, com van fer al mateix Pla d'Anyella, però també a les properes i successives pastures que trobem seguint pel Pla de Canalats, cap a les Colladetes i enfilar cap al Pla de la Bassa, el Pla de l'Orri de Dalt, la Creu de Maïans i, just a sobre la font del Picassó, arribar fins a

Vista cap al nord-oest des de Coma Morera, amb Ocejá i la plana de Cerdanya als peus. Foto Jordi Pasques

Coma Morera, a 2.150 m, la màxima alçada assolida en el pas del Pirineu feta per Anníbal en aquesta hipotètica ruta i des d'on la plana de Cerdanya se li estenia als peus, envoltada de puigs i de cims des de més enllà del Coll de la Perxa al nord i fins a l'extrem ponentí de l'allargassada serra de Cadí.

Els tres-cents i escaig metres de desnivell que fa la pujada des de les Colladetes (on colla la carretera N-150, entre Ribes de Freser i Urtx, a la partió del Ripollès amb la Cerdanya), lluny de semblar un sobreesforç per a l'exèrcit, suposà la possibilitat de pasturar els animals, perquè hi havia bona herba i bé l'havien i la sabien aprofitar. Si haguessin baixat directe del Pla d'Anyella a la Molina, a banda del dret del terreny, només haurien trobat avets i pins, que els animals ni tasten. Un altre motiu, aquest, per enfilar tot pasturant fins a Coma Morera.

Des de Coma Morera, on Anníbal va girar la vista enrere per espiar directe el Pla d'Anyella i enllà d'enllà, amb el record, cap al sud, les serres berguedanes i solsonines i els secarrals de l'Urgell, on havia iniciat el camí cap al Pirineu una mesada abans, homes i animals van començar a baixar en direcció nord i nord-oest, en un llarg descens, però de bon fer, recte i sostingut, anant a buscar el coll de Pradelles, el cap del bosc de les Corones i pel fil de la serra dels Lladres avall fins a Ocejá.

En arribar a la plana, podem suposar que el primer cos de l'exèrcit girà cap a l'esquerra des d'Ocejá i seguint la Vanera acampà arribant fins a Segre, amb la merescuda refrescada i remullada general. En els tres dies següents, la resta de l'exèrcit aniria arribant i acampant fins a reagrupar-se del tot, en una estesa d'homes i d'animals apletats, entre Palau i Queixans, als peus de Vilallobent, Montagut i les Pereres. Aquesta operació (el reagrupament) no l'havien fet des de Solsona, on calculem que hi restaren quatre dies seguits. A Cerdanya, l'orografia del terreny, que permet des d'Ocejá una visual de fins a 20 quilòmetres lluny, per sota Bellver, va propiciar una escombrada en forma de ventall arreu de la plana, on les accions de requisar blat i tota mena de bestiar, d'aprovisionament de queviures (formatges, vi, vinagre, mel) i d'allistar ceretans per anar cap a Itàlia, fos de grat o per força, devien durar fet i dit una setmana, temps alhora suficient per reposar forces, sotmetre les posicions del tossal de Baltarga, de Puig Castellar i del Castellot de Bolvir i preparar-se per reprendre el camí del coll de la Perxa enllà, itinerari a escatir encara si pels rasos i la solana de les Garrotxes de Conflent o per les bosquíries i fondalades de la Tet, o per les dues bandes alhora.

Occitània: més enllà de Murèth. Conseqüències de la desfeta de Murèth en les relacions entre catalans i occitans

En moltes ocasions, una civilització pateix un esdeveniment històric, un punt d'inflexió que trasbalsa la seva trajectòria. En el cas dels nostres germans occitans, aquest trasbals fou provocat sobretot per l'ensulsiada de la batalla de Murèth el 12 de setembre de l'any 1213. Les conseqüències d'aquesta derrota abastaren la política, l'economia i la cultura, i podem afirmar que tant a Occitània com a Catalunya, com a tota l'Europa occidental, la història hauria estat molt diferent si la victòria hagués estat del bàndol català, aragonès i occità.

L'Occitània clàssica

Però situem-nos en el context. A començament del segle XIII, les terres occitanes gaudien d'una estabilitat i d'un desenvolupament econòmic i cultural sense semblança a la resta d'Europa. Podem parlar clarament d'una avançada del posterior Renaixement.

A les corts aristocràtiques occitanes, els nobles promovien els contactes econòmics i la creació artística i cultural. La llengua occitana era la primera romànica en disposar d'una literatura excelsa: és la cultura trobadoresca i poetes d'arreu del continent empraven aquest idioma, esdevingut clarament la llengua franca de la cultura.

La llibertat de pensament i la divulgació de noves idees per les terres occitanes contrastaven amb aquesta idea d'una edat mitjana fosca i tenebrosa, endarrerida i plena de repressió ideològica. Una nova dissidència del cristianisme, el moviment dels Bons Homes i les Bones Dones, el catarisme, havia arrelat en aquelles terres i ofería una nova visió de la religió cristiana basada en la vida de les primeres comunitats del segle I de la nostra era, més intimista, més austera i sobretot més comunitària.

Encara que el percentatge de creients càtars era reduït (hom suposa, davant l'absència d'estadístiques, d'un 10% del total de la població del Llenguadoc), els Bons Homes i les Bones Dones eren molt ben valorats pel poble i havien esdevingut una amenaça evident per al

Francesc Sangar,
estudiós de
l'occitanisme
i president de
l'Associació d'Amics
de la Sapiència
Occitana

monopoli religiós i ideològic de l'església catòlica. D'altra banda, l'aristocràcia occitana simpatitzava amb els càtars; fins i tot, sobretot algunes dames havien esdevingut membres de la comunitat, com ara la mítica Esclarmonda de Foix.

I començà la croada

Amb aquest context, i després d'infructuoses reunions entre *dissidents* i catòlics per intentar aconseguir que els primers tornessin a l'obediència a Roma i deixessin de criticar l'opulència en què vivia l'alt clergat catòlic, fou convocada la croada l'any 1209 (la primera de cristians contra altres cristians de la història) pel papa Innocenci III. L'objectiu d'exterminar la dissidència s'allargà, amb diverses pauses, fins a l'any 1255, quan caigué l'últim reducte de resistència, el castell de Queribús, a la mateixa frontera entre Catalunya i Occitània. No és el motiu d'aquest article explicar alguns dels capítols més sagnants de la croada, com la caiguda de Besièrs el juliol del mateix 1209, amb una massacre contra tota la població civil de la ciutat o l'empresonament i la misteriosa defunció del comte Raimon Rogièr de Carcassona, pres durant una treva, situació que vulnerava les regles bàsiques de la guerra.

Arran de la tragèdia que patien les terres occitanes, alguns nobles demanaren ajut al rei Pere de la Corona d'Aragó, curiosament anomenat el Catòlic com a pseudònim. Després d'alguns dubtes, l'exèrcit del rei aragonès marxà des de Las Navas de Tolosa, on l'any 1212 els diferents monarques cristians de la península Ibèrica s'havien enfrontat amb els sarraïns, amb una victòria decisiva, en direcció al Llenguadoc per ajudar els seus vassalls occitans.¹ Malgrat la superioritat numèrica dels catalans i els aragonesos, amb qui s'havien ajuntat els exèrcits d'alguns nobles occitans, potser un excés de confiança o el cansament que portaven els soldats del rei Pere després del viatge i de la batalla de l'any anterior, contra tot pronòstic guanyà l'exèrcit croat comandat pel cabdill de la croada, noble del nord, Simó de Montfort. Fins i tot el mateix rei Pere morí al camp de batalla, cosa que creà un greu buit de poder als seus regnes davant la minoritat d'edat del seu fill Jaume. Una derrota que decidí el signe del desenvolupament de la croada a favor de l'exèrcit croat i provocà greus conseqüències a Catalunya i a Occitània.

Implicacions al tauler polític

Comencem amb les conseqüències polítiques. Els senyors feudals occitans autogovernaven els seus feus de manera totalment sobirana. Teòricament, eren vassalls de la corona

Ciutadella de Carcassona

francesa, però aquest vassallatge era més teòric que pràctic. Un bon motiu perquè la monarquia s'impliqués en la croada, però no de manera directa, sinó enviant els seus nobles del nord a lluitar contra els heretges.

Una victòria significava que els rebels senyors feudals occitans acabarien estant sotmesos a un vassallatge efectiu a la corona. I no podem deixar de mencionar que alguns d'aquests nobles occitans estaven emparentats amb la família reial de la Corona d'Aragó. Una submissió total podia anihilar qualsevol intenció dels nobles occitans de trencar els lligams amb els reis francesos i substituir aquest vassallatge amb un de nou amb els reis aragonesos i catalans, molt més propers geogràficament i amb moltes més similituds culturals, lingüístiques i històriques.

Per als nobles del nord, de les *terres d'oïl*, participar en la croada podia significar, en cas de victòria, aconseguir com a *botí de guerra* terres i senyorius a les *terres d'oc*. Sense oblidar que la mateixa església catòlica prometia la salvació de l'ànima de tots aquells que lluitessin contra els infidels.

La derrota de Murèth deixà sense protecció externa els nobles occitans i en mans dels croats. Una conseqüència immediata fou la proclamació del cabdill militar, en Simó de Montfort, com a nou comte de Tolosa, vescomte de Besièrs i vescomte de Carcassona, entre d'altres títols. Una compensació per a aquest noble, tan fervent catòlic, i un càstig per als senyors feudals occitans que havien protegit, i de vegades acceptat, aquesta *fe herètica*. Però aquest llegat no fou perpetu per a la nissaga dels Montfort.

El comte Raimon VI de Tolosa i el seu fill, qui seria el futur Raimon VII, recuperaren el territori entre els anys 1216 i 1217, aprofitant el desgavell provocat per una rebel·lió a la llunyana Provença, que obligava al trasllat de tropes vers aquesta altra província.

Anecdòticament, precisament tres anys justos després de la batalla de Murèth, el 12 de setembre de 1216 pare i fill tornaven i ocupaven novament la capital tolosana. Tot veient la situació i la pèrdua de les terres conquerides, en Simó de Montfort retornava per iniciar un setge i recuperar el seu feu, però deu mesos després, el 25 de juny de 1218, morí davant les muralles de la ciutat com a conseqüència del cop mortal rebut al cap per una pedra llençada per un *mangonell* manejat per unes dones tolosanes. Un final vergonyós per a un cavaller, segons els canons de l'època.

Encara que els fills d'en Simó de Montfort intentaren recuperar els feus que uns anys enrere havien estat adjudicats al seu pare i que la mateixa corona francesa reconeixia aquests drets, aquests senyorius tornaren als seus anteriors propietaris autòctons occitans, però només temporalment.

Castell de Puèg-vert

El tractat de Meaux-París

Finalment, el Tractat de Meaux-París, de l'any 1229, consolidà l'inici de la desaparició de la noblesa pròpia de les terres occitanes. Aquest acord, promogut pel mateix papa Gregori IX mitjançant el seu legat, el cardenal de Saint-Ange, i redactat pel comte de la Xampanya i l'abat de Grandselve, sobretot estava orientat a frenar possibles pretensions futures del comtat de Tolosa amb l'objectiu de recuperar la seva sobirania pràctica anterior. I d'aquesta manera, subtilment acabar amb els drets històrics feudals de les nissagues aristocràtiques occitanes.

El Tractat de Meaux-París incloïa vint-i-dues clàusules, que establien com a eix i objectiu fonamentals el cessament de les hostilitats entre la monarquia francesa (i la noblesa de les terres del nord) contra el comtat de Tolosa (i els altres senyors feudals occitans). Fou signat a la vila de Meaux el 12 d'abril de 1229 per la reina Blanca de Castella (una de les més fermes defensores d'eradicar l'*heretgia càtara*, com a regent del regne i representant del seu fill, Lluís IX, per l'església catòlica) i pel comte Raimon VII de Tolosa.

Les condicions imposades a la casa comtal de Tolosa eren humiliants, però amb el clar objectiu de desmantellar el poder aristocràtic occità. El comte Raimon VII de Tolosa havia de jurar novament fidelitat política i religiosa com a vassall als reis de França i com a fidel creient de l'església catòlica, frenar totalment la protecció que havia ofert als *heretges càtars* i realitzar una sèrie de compensacions econòmiques, a l'Església i a la corona francesa, per indemnitzar les despeses provocades per la convocatòria de la Croada.² Aquestes quantioses indemnitzacions es basaven en el lliurament de pràcticament la meitat dels seus feus a la casa reial. Una reducció dels seus feus significava pèrdua de poder però també d'ingressos per a la nissaga comtal.

Altres repercussions del tractat que afectaven directament el comtat tolosà eren el desmantellament de les defenses i les proteccions emmurallades de diverses ciutats del territori, entre les quals la mateixa capital, i la col·laboració i la participació, tant amb recursos econòmics com amb soldats, en les futures convocatòries de croades contra els sarraïns al Pròxim Orient.

Però el Tractat de Meaux-París no només pretenia posar fi a uns lligams amb les terres del vessant sud del Pirineu, sinó també a uns lligams amb les terres occitanes provençals. El marquesat de Provença passava a ser propietat de la mateixa església catòlica amb el nom de comtat Venaissin. Una hipotètica futura unitat occitana, entre el Llenguadoc i la Provença, esdevenia impossible. *Divideix i guanyaràs*, era la idea promoguda des de París.

Però la dotzena i tretzena clàusules provocaren uns anys després el final de la

Basilica de Sant Nasari de Carcassona

nissaga del comtat de Tolosa. La clàusula dotzena estipulava que “la filla de Raimon VII serà lliurada al rei (Lluís IX), qui la donarà en matrimoni a algun dels seus fills” i la tretzena, que “després de la mort del comte, Tolosa i el seu bisbat pertanyeran al germà del rei; si aquest mor sense descendència els seus dominis tornaran a la Corona sense que els altres hereus o descendents de Raimon VII en puguin reclamar cap mena de dret”.

Pocs anys després, aquestes clàusules aconseguiren els seus perniciosos efectes. L'any 1237, Joana de Tolosa, filla del comte Raimon VII i de Sança d'Aragó, es casà amb Alfons de Poitiers, germà del monarca Lluís IX de França. Aquest matrimoni no tingué fills, mentre que el comte Raimon VII tampoc no tingué més descendència, malgrat que tampoc no hauria pogut reclamar cap feu tolosà en aplicació de la clàusula 13 del tractat.

La manca de descendència de l'enllaç matrimonial entre Joana de Tolosa (realment fou la darrera titular del títol comtal de la nissaga històrica) provocà que tot el territori del comtat de Tolosa passés directament per sempre a mans de la corona francesa. El senyoriu feudal més important de l'Occitània meridional esdevenia propietat reial perpètuament. I les terres occitanes perdien qualsevol mena d'autogovern.

El tractat de Corbeil

Si el Tractat de Meaux-París posà fi a la *sobirania* dels nobles occitans, el Tractat de Corbeil posà fi al somni occità de Catalunya.

El rei Jaume I el Conqueridor, fill del monarca Pere el Catòlic, signà l'11 de maig de 1258 el Tractat de Corbeil amb el rei Lluís IX de França, que establia unes fronteres *definitives* entre ambdós estats. Aquest tractat significava que el regne francès reconeixia finalment la independència dels estats de la Corona d'Aragó, que inicialment en temps antics (segle VIII, IX i X) havien estat sota sobirania franca, però que s'havien independitzat des de feia segles, però sense el reconeixement de la cort carolíngia ni les posteriors. Com a contrapartida d'aquest reconeixement, els reis aragonesos renunciaven a qualsevol pretensió territorial sobre les terres occitanes (exceptuant la sobirania del comtat de Montpelhièr..., de moment).³

La impossibilitat d'una expansió per terres occitanes obligà els monarques de la Corona d'Aragó a prendre unes mirades meridionals a la península Ibèrica i orientals, Mediterrània enllà. El mateix rei Jaume I conquerí als sarraïns l'illa de Mallorca i el Regne de València, i els seus successors continuaren l'expansió per la Mediterrània (Sicília, Sardenya, Nàpols, el ducat d'Atenes i Neopàtria...). Potser si hagués esdevingut una realitat aquest gran imperi federal entre catalans, occitans i aragonesos, Jaume I i els seus successors no haurien començat una major expansió per la península Ibèrica i per la Mediterrània.

Fent història-ficció, si no s'hagués produït la derrota de Murèth, i finalment els nobles occitans haguessin canviat el seu vassallatge de la corona francesa per l'aragonesa, potser s'hauria constituït una gran estat a l'Europa occidental (potser amb el nom de Gran Corona d'Aragó), amb una estructura federalitzada i que tindria com a columna vertebral la serralada pirinenca (lloc de pas, mai frontera).⁴ El somni occità de Catalunya s'esvaïa.

Implicacions culturals

Passem a les conseqüències culturals de la desfeta de Murèth. Com hem comentat anteriorment, a les terres occitanes es vivia una vitalitat cultural sense precedents en temps medievals amb la cultura trobadoresca. Poetes catalans com Cerverí de Girona o Guillem de Berguedà escriviren els seus poemes en llengua occitana, germana de la catalana, i amb una gran esplendor.

La pèrdua de la mateixa noblesa occitana, que promocionava aquesta literatura, i que sostenia econòmicament els trobadors, provocà l'inici del declivi de la lírica trobadoresca. Sense corts que convoquessin certàmens poètics, sense el suport d'aquesta aristocràcia autòctona, els trobadors no trobaren ni difusió ni aixopluc econòmic que permetés la continuïtat d'aquesta literatura. Començava el cant de cigne del món dels trobadors.

Progressivament, la quantitat, però també la qualitat de les creacions poètiques començà a minvar de manera subtil però contínua. La creació del Consistori de la Gaia Ciència a Tolosa l'any 1323, amb l'objectiu oficial de crear unes normes ortogràfiques i literàries per als poetes, però amb la missió de revitalitzar un gènere que havia entrat en decadència, només fou un intent infruïtós de ressuscitar la lírica trobadoresca, amb accions com la convocatòria dels Jocs Florals.

La llengua occitana començava malauradament un declivi. En una època en què la literatura es movia en ambients àulics i cortesans, la pèrdua d'aquestes corts era un escull per a la difusió de noves obres literàries. Subtilment començava també un bandejament de la llengua occitana en diferents àmbits de la vida social que acabaria provocant segles després una reducció de la utilització de l'occità a l'àmbit col·loquial i parlat, i diferents prohibicions (o obligacions d'utilització a favor de la llengua francesa). El Tractat de Villers-Cotterets de l'any 1539, en temps del rei Francesc I, prohibia l'ús oficial i administratiu de l'occità, llevat d'algunes excepcions puntuals.⁵

Com a contrapartida, els poetes catalans començaren a partir de final del segle XIV a escriure en llengua catalana les seves creacions poètiques, amb autors com ara Jordi de Sant Jordi. El prestigi literari de la llengua occitana era oblidat.

Però en l'àmbit purament filològic també trobem conseqüències. Les llengües catalana i occitana, dins del gran conjunt de la família romànica, gaudien d'una gran semblança, de manera que era pràcticament impossible distingir-les. Durant dècades, obres com la

Tapís del castell de Puèg-vert

Cançó de Santa Fe, un poema religiós del segle XIII, foren motiu de discussió entre els filòlegs per saber si estaven escrites en català o occità.

L'inici de la separació entre catalans i occitans provocà que les diferències entre ambdues llengües s'incrementessin, amb una separació fonètica, lèxica i gramatical que provocà que hàgim de parlar de dues llengües diferents, malgrat alguns intents unificadors durant el segle XIX, en temps de la Renaixença catalana i el Felibrisme occità.⁶

Com podem observar, conseqüències polítiques i culturals que crearen un mur de vidre entre catalans i occitans, que afortunadament patí esquerdes amb el temps i que continua mentalment existint, però en menor mesura. Moltes iniciatives associatives han aconseguit aproximar ambdós pobles, com sempre haurien d'estar.

Notes

1- Molts nobles occitans eren simultàniament vassalls del rei de França i del rei de la Corona d'Aragó, amb aquestes peculiars *teranyines* de relacions de vassallatge de l'Europa feudal.

2- Una manera de culpabilitzar la noblesa occitana de tota la croada, de manera que l'Església i la corona semblaven innocents i obligades a convocar la croada contra els heretges.

3- Jaume I fou senyor de Montpelhièr per herència de la seva mare, Maria. Primerament aquest comtat romangué dins de la Corona d'Aragó, i posteriorment dins del Regne de Mallorca (un regne vassall de la Corona d'Aragó), fins a meitat del segle XIV, quan fou literalment venut al rei de França, perquè el rei Jaume III de Mallorca obtingués recursos per a les despeses militars de la seva guerra precisament amb la Corona d'Aragó.

4- Els Pirineus sempre han estat territori de pas, que unia i comunicava els diferents pobles que viuen a ambdós costats. Tractats com el dels Pirineus, precisament, de l'any 1659, han intentat trencar aquesta llibertat de moviment i comunicació.

5- Només al Bearn l'occità gaudí d'una certa oficialitat fins a la Revolució Francesa.

6- Durant segles, hom pensava que la llengua catalana provenia de l'occitana. Alguns nomenaven el català amb el nom de llengua llesmosina (de Llemotges), com apareix a l'*Oda a la Pàtria* de Bonaventura Carles Aribau, inici de la Renaixença catalana. Les normes ortogràfiques de començaments del segle XX del català sentenciaren definitivament aquesta separació.

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS. 2003. *Càtars i trobadors. Occitània i Catalunya. Renaixença i futur*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.

AUTORS DIVERSOS. 1996. *El somni d'Occitània*. Barcelona. Fundació Jaume I.

De la tragèdia medieval càtaro-occitana al *Melhorament* del segle XXI

Introducció

Si bé en el decurs de la història els Pirineus s'han vist en alguns moments com una barrera natural geogràfica, una frontera, o una línia divisòria entre Occitània i Catalunya que separa dos mons més o menys semblants o diferents, el cert és que hi hagué un temps en què imperaven les aliances. Ambdós vessants dels Pirineus han estat relacionats ancestralment amb connexions que es remunten abans de l'edat mitjana, però és en aquesta època que apareixen els vincles de vassallatge feudal, la veu compartida de trobadors i joglars, s'estrenyen relacions comercials i lligams econòmics, veïnatges, intercanvis de cultura, idees... i fins i tot hi neix un somni catalanooccità, amb l'apropament de la poderosa casa de Tolosa al rei de Catalunya-Aragó. Occitània va arribar a ser una de les cultures més avançades d'Europa, on més enllà dels senyors feudals, comtes i cavallers, una societat rica i pròspera es refermava amb una identitat pròpia, una cultura refinada i un pensament tolerant que va xocar frontalment amb els interessos de l'església de Roma i del rei de França.

La croada contra els càtars i l'aniquilació d'un somni

La prosperitat d'Occitània va acabar despertant i alimentant el deler dels nobles francs. Roma va saber aprofitar aquest deler per nodrir-lo, fer créixer la cobdícia del monarca i, finalment, apel·lant a la cristiandat i en virtut de la teocràcia, va desfermar la croada contra els càtars.^{1,2} Tal com ens han deixat ben testimoni Jordi Ventura,³ Antoni Dalmau,¹ Xavier Escura^{2,4} o Carles Gascón,⁵ entre d'altres, la croada contra els albigesos és inseparable de l'anomenada teocràcia pontifical, amb la qual va confluir el floriment d'Occitània i els seus cada vegada més nombrosos adeptes al nou corrent religiós que es volien allunyar de l'aleshores corrupta i desprestigiada església de Roma, els que, de forma despectiva van ser anomenats càtars, heretges o albigesos. És clar que la croada no es va fer d'un dia per l'altre, ni de bon

Montse Subirana-
Malaret, doctora en
Psicologia i escriptora

tros. En paraules de Dalmau: “ja des de feia un segle, l’església catòlica havia anat destil·lant en relació amb la croada tota una doctrina que no sols legitimava la seva plena intervenció en els afers del segle, sinó que justificava l’ús de les armes i la formació d’exèrcits que combatien en nom de Déu –“Déu ho vol!”- contra els infidels. Així havien nascut les croades a Terra Santa i així s’assimilaria la guerra santa contra l’heretgia a un combat més contra els enemics de la fe”. La croada va entrar a Occitània i va arrasar tots els seus territoris amb una invasió que va durar més de vint anys. Posteriorment, la Inquisició va acabar de fer la feina i, després d’unes dècades de persecució i vida clandestina, es va acabar d’aniquilar la presència i el rastre dels càtars.

Castell de Roquefixade. Anxiu Camí dels Bons Homes

Els bons homes i les bones dames que van sobreviure van fugir de la Inquisició i la mort creuant els Pirineus per trobar aixopluc a terres catalanes, a través de camins de ferradura i transhumància, passos i colls de muntanya impressionants.

El Camí dels Bons Homes

El Camí dels Bons Homes ret homenatge als càtars, els quals s’anomenaven entre ells bons homes i bones dames i, alhora, rememora els vestigis de la història del catarisme als Pirineus; principalment al Berguedà, la Cerdanya i l’Arieja, però amb referències molt rellevants a l’Alt Urgell. Aquest itinerari transfronterer s’estén actualment per 220 quilòmetres entre del santuari de Queralt (Berguedà) i el castell de Foix (Arieja), tot i que a l’inici el recorregut era de 189 quilòmetres i finalitzava al castell de Montségur (Arieja). La ruta transcorre per la mitjana

Figura 1. Itinerari que segueix el Camí dels Bons Homes

i alta muntanya i es pot fer a peu, a cavall i en bicicleta de muntanya, si bé alguns trams requereixen una molt bona preparació física i tècnica. L'itinerari es troba ben senyalitzat com a sender de gran recorregut (GR-107) i s'estructura en 10 etapes d'uns 20 quilòmetres cada una, amb excepció d'algun tram més llarg i exigent, i per això s'acostuma a recomanar de fer-la en 12 o més dies. A la figura 1 es pot veure l'itinerari del camí.

Tenint en compte la llarga distància de la ruta i l'itinerari que segueix, no hi ha dubte que el Camí dels Bons Homes s'endinsa en paisatges de gran bellesa i espais naturals exhuberants a ambdós vessants de la serralada pirinenca. Alhora, permet conèixer pobles de muntanya, restes de castells, esglésies, ermites o monuments que preserven el seu passat medieval. També es poden visitar diferents punts d'interès històric, cultural o etnogràfic així com gaudir d'una oferta gastronòmica que posa en valor els productes de proximitat i s'inspira en receptes medievals.

Exemple de senyalització de la ruta. Arxiu Montse Subirana-Malaret

Tram del Camí dels Bons Homes de Gósol a Bagà. Arxiu Montse Subirana-Malaret

El Consell Regulador com a catalitzador del camí

La iniciativa d'aquesta ruta neix de la voluntat de diferents institucions públiques d'ambdós vessants del Pirineu per potenciar turísticament aquest territori, aprofitant el flux i el reclam del Pays Cathare, denominació històrica i turística que engloba els actuals departaments de l'Aude i l'Arieja al sud de França, epicentre d'Occitània. El 1998 es va crear el Consell Regulador del Camí dels Bons Homes per vetllar per la qualitat dels serveis turístics que s'ofereixen a la ruta, format per institucions públiques i privades: Consorci de Formació i Iniciatives Cercs-Berguedà, Diputació de Barcelona, Parc Natural del Cadí-Moixeró, Consells Comarcals del Berguedà i la Cerdanya, Ariège Expansion i vint-i-cinc empreses, en el seu inici. En tractar-se també d'un sender de gran recorregut, es va convidar a participar-hi la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya i la Federació Francesa de Randonnée Pedestre.

A dia d'avui la coordinació es realitza des de l'Agència de Desenvolupament del Berguedà, en col·laboració amb diferents institucions públiques, entre les quals seguim trobant algunes de les que van formar part inicialment del Consell Regulador i d'altres que s'han anat adherint posteriorment a la iniciativa, així com una quarantena d'empreses i serveis de les diferents comarques i territoris que, d'una manera o una altra, tingueren un passat relacionat amb el catarisme.

Des de la seva creació, el Camí dels Bons Homes ha estat un dinamitzador i catalitzador dels territoris de muntanya associats al catarisme medieval, de manera que, a més de la ruta

original, ha propiciat l'expansió i promoció d'altres espais i rutes verticals o transversals al camí, com ara el Camí de l'Últim Càtar o els 14 itineraris que es recullen a la guia *A peu per camins de càtars al Pirineu català*. També ha donat suport a la creació de nous productes, entre els quals el conte infantil *El tresor dels càtars*, que està ambientat al Camí dels Bons Homes. Ha ampliat i actualitzat el receptari de cuina medieval que es va editar els primers anys del Consell Regulador, amb la publicació del receptari *La cuina al temps dels bons homes*, entre d'altres. Recentment, s'han senyalitzat els itineraris per a la realització de caminades conscients en diferents punts del camí, de les quals parlarem més endavant.

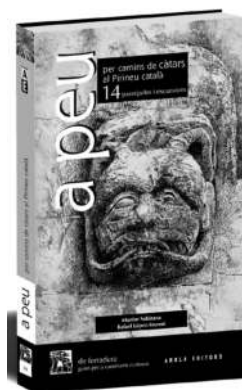
El projecte *Melhorament*

Actualment, el Camí dels Bons Homes és una de les rutes més consolidades del Pirineu i el Prepirineu i, seguint amb el seu caràcter de camí viu i innovador, va fer un pas endavant en l'època post-pandèmia ajudant a impulsar el projecte *Melhorament*.

El *melhorament* era el ritual del catarisme amb el qual els bons homes i les bones dones demanaven consell per millorar en el sentit més ampli com a persona, refermaven la seva fidelitat amb els dogmes càtars i era també una forma de salutació.¹ Amb el projecte *Melhorament* s'ha volgut explorar de quina manera fer el Camí dels Bons Homes pot contribuir a la millora del benestar psicològic i emocional, i és el punt de partida de l'aposta clara que tant la ruta com el Berguedà fan com a destinació de benestar, en sumar aquest valor de salut a la diversitat dels seus recursos naturals, històrics, cultural o gastronòmics ja esmentats.

D'altra banda, tot i que els beneficis del caminar en la salut mental i general s'han demostrat en una gran diversitat d'estudis, n'hi ha molt pocs que estudiïn els beneficis específics de fer una ruta determinada en, per exemple, el compromís i la satisfacció amb la vida o la felicitat, la claredat en valors personals. A Catalunya no existia fins a dia d'avui cap estudi d'aquest tipus i el projecte *Melhorament* ha estat pioner a explorar aquests beneficis associats a fer el Camí dels Bons Homes, a més d'altres variables relacionades amb l'estat d'ànim com la depressió i l'ansietat, l'estrès, la ira, les emocions positives i negatives, entre d'altres.^{6,7}

Per poder tirar endavant el projecte es va demanar la participació voluntària i anònima

Portada de la guia "A peu per camins de càtars al Pirineu català", de Montse Subirana i Rafel López-Monné

Portada del conte infantil "El tresor dels càtars", de Montse Subirana i il·lustracions de Susanna Campillo

de 150 bons homes i bones dones, que havien d'omplir diversos qüestionaris en tres moments temporals: abans de fer el camí, en acabar el camí i al cap d'un mes. Entre els mesos de juliol del 2021 i febrer del 2022 un total de 288 persones van participar en el projecte *Melhorament* en alguna de les tres fases. Així mateix, l'equip liderat i coordinat per la Dra. Montse Subirana-Malaret va comptar des de l'inici fins al final amb la col·laboració i participació del Dr. Albert Feliu Soler, psicòleg i biòleg; el Dr. Alexandre Miró, biòleg, i la Sra. Karina Behar, biòloga i responsable actual de la promoció del Camí dels Bons Homes.

Mitjançant l'anàlisi de les dades d'una mostra de 46 participants s'ha trobat que fer el Camí dels Bons Homes es pot associar a: un augment del compromís amb la vida,

de la satisfacció amb la vida, de l'afecte positiu i una disminució de l'afecte negatiu, de la simptomatologia relacionada amb l'ansietat i la depressió, així com amb la ira. Aquest canvi no només s'ha observat en els nivells basals sinó que s'ha mantingut en un curt-mitjà termini, tot i amb una petita davallada en alguna de les variables. Aquest és un fet diferencial amb el grup control, en el qual si bé s'ha observat un nivell de canvi menor en totes les variables aquest no ha perdurat en el mitjà-curt termini.⁷

El projecte *Melhorament* i els seus resultats s'han presentat en diferents congressos internacionals entre el 2022 i el 2024, on han tingut una molt bona acollida. D'altra banda, l'any 2022 el projecte va ser guardonat amb dos premis Alimara, en les categories Through Experiences i Premi Alimara CAT.

Participants del projecte
Melhorament. Arxiu Montse
Subirana-Malaret

Les caminades conscients

Els resultats de l'estudi van proporcionar també informació molt interessant sobre els beneficis del contacte amb la natura així com altres pràctiques de benestar a la natura en la salut mental i emocional.⁸ Arran d'això, des del servei de turisme de l'Agència de Desenvolupament del Berguedà es va impulsar el disseny de noves propostes que fessin precisament èmfasi en el desenvolupament d'experiències de connexió amb la natura, de benestar personal i emocional. D'aquí sorgeixen les innovadores caminades conscients al Camí dels Bons Homes, creades al llarg del 2024 i que consisteixen en 6 itineraris circulars curts (de 5 a 14 quilòmetres de recorregut) a la part berguedana del Camí dels Bons Homes.

Aquests itineraris es troben ubicats als municipis de Castellar del Riu, Peguera, Gisclareny, Bagà, Saldes i Gósol, i es poden caminar fàcilment, seguint les senyalitzacions de GR, PR i groga de la Xarxa de Camins. Les senyalitzacions es poden seguir per mitjà del Wikiloc, descarregant-se el track .gpx. i s'ha creat el Catàleg interactiu de les caminades conscients per als diferents dispositius mòbil.

Al llarg dels sis itineraris es proposa fer diferents aturades en punts recomanats per tal de fer algunes pràctiques meditatives àudioguiades, on les persones poden aturar-se,

meditar, escoltar i experimentar una connexió amb la natura a través dels diferents sentits. Les pràctiques meditatives aporten claredat mental i un major benestar físic i emocional.

Conclusions

Després de més de vint-i-cinc anys de feina ininterrompuda, el Camí dels Bons Homes ha trascendit el seu propòsit inicial i s'ha convertit en un referent d'innovació, col·laboració i resiliència. És un camí viu que, al llarg de la seva existència, s'ha anat adaptant als diferents reptes plantejats i ha sabut tirar endavant, treballant sempre de manera col·laborativa i interdisciplinària.

Aquests darrers projectes són l'inici de la inclusió de nous valors a la ruta i al territori. Les experiències acumulades i els aprenentatges obtinguts posicionen el Camí dels Bons Homes per seguir afrontant nous reptes i futures empreses, adaptades a les demandes dels objectius de desenvolupament sostenible i, alhora, conservant-ne el seu esperit inicial.

Els paratges immensos i magnífics que travessa el Camí dels Bons Homes continuen sent guardians de la història i seguiran acompanyant l'esperit d'aquells heretges valents que van recórrer aquests camins i tants d'altres, i que amb el seu esforç i sacrifici ens han deixat com a llegat una herència invaluable que transcendeix el temps.

Posta de sol al Camí dels Bons Homes. Arxiu Camí dels Bons Homes

Notes

- 1 DALMAU, Antoni (2005). *Els càtars*. Barcelona, Editorial UOC.
- 2 ESCURA I DALMAU, Xavier (1996). *Crònica dels càtars. El somni occità dels reis catalans*. Barcelona, Signament edicions.
- 3 VENTURA, Jordi (1994). *Els càtars. Problema religiós, pretext polític*. Barcelona, Edicions 62.
- 4 ESCURA I DALMAU, Xavier (1998). "Aspectes històrics del catarisme i els segles XII-XIII". A: *El camí dels Bons Homes, topogua de la ruta dels càtars GR 107*. Barcelona, Altair.
- 5 GASCÓN, Carles (2003). *Càtars al Pirineu català*. Lleida, Pagès editors.
- 6 SUBIRANA-MALARET, Montse (2021). *La natura com a valor terapèutic*. Barcelona, Blog dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació (Educació, Psicologia i Societat) [en línia]. Disponible a <https://blogs.uoc.edu/epce/la-natura-com-a-valor-terapeuti/>
- 7 SUBIRANA-MALARET, Montse; FELIU-SOLER, Albert; & MIRÓ, Alexandre (2022, 8 de juny). "Nature and mental wellbeing following the footsteps of the cathars through the Pyrenees". A: *IV International Congress Forests and its Potential for Health* [Comunicació oral]. Luso, Portugal.
- 8 SUBIRANA-MALARET, Montse (2024, 4 de juliol). "Contributing to mental wellbeing and generation of nature-based sustainable interactions through historical paths in the Pyrenees". A: *IAPS 28 Conference Enacting Transdisciplinary Knowledge: People, Places, Movements and Sustainabilities*. [Comunicació oral]. Barcelona, Catalunya.

Cavallers de Calonge i Sant Antoni contribuïren a la victòria naval de les illes Formigues

Agermanats Sant Julià de Lòria (Andorra) amb Calonge i Sant Antoni (Baix Empordà), l'Ateneu Popular varem ser invitats a participar amb una comunicació a les XXI Trobades Culturals Pirinenques amb el tema central: *Conflictes bèl·lics al Pirineu*. Vàrem acceptar perquè cavallers del nostre municipi varen contribuir a la defensa de Catalunya quan sofrí la invasió francesa de 1285, en combats per mar i terra rematats amb èxit als Pirineus.

Origen militar dels cavallers

Recordem que a partir del segle XI, a l'Europa occidental s'instal·là com a sistema polític i social el feudalisme. Sorgí de la gran propietat rural, privatització del poder local, construcció de castells per als senyors, amb prepotent autoritat sobre la població. Amb ells i llenguatge del segle XXI, diríem que els militars de menys graduació d'aquella època foren els cavallers¹ i els membres d'ordes religioses militars, com per exemple els templers.

Els senyors feudals (comtes, bisbes, nobles, monestirs, etc.) van decidir els destins de la comarca del Baix Empordà als segles XI i XII, però ells sols no ho haurien pogut fer: els calia assegurar una colla de guerrers que havien d'extreure de la pagesia les rendes necessàries per satisfer les seves necessitats. En realitat, l'autèntica força dels grans senyors de l'època provenia del control del major nombre possible de cavallers² i soldats, els quals tot i ser probablement fills i nets de pagesos, van aconseguir fer-se un lloc dintre del grup de privilegiats, després d'especialitzar-se en el maneig de les armes i de posar-se al servei d'algun senyor.

Caldria recordar que en general hi solia haver un contrast entre l'ideal cavalleresc de Ramon Llull (*Llibre de l'orde de cavalleria*) i la realitat militar feudal, de la qual s'ha dit: "... sempre hi va haver una gran distància entre l'ideal i el real, perquè, com mostren les fonts, el pillatge i la rapinya practicats per la noblesa (sobre sostracció salvatge) van ser molt freqüents durant tota l'edat mitjana...".³

Joan Molla i Callís,
llicenciat en Dret,
Vicepresident de
l'Ateneu Popular de
Calonge i Sant Antoni

Esther Loaisa i
Dalmau, llicenciada en
Geografia i Història,
Secretària de l'Ateneu
Popular de Calonge i
Sant Antoni

Els cavallers en el conjunt de la parròquia de Calonge

La majoria de les parròquies del bisbat de Girona s'establiren als segles x i xi.⁴ Simplificant, el delme era un tribut en espècie, equivalent a la desena part dels productes de la terra i dels ramats, que els pagesos pagaven a l'Església per mantenir els sacerdots i el culte, però els senyors feudals (també els cavallers) s'apropriaren de determinades parts dels delmes.

L'erudit calongí Pere Caner⁵ (1922-1982) divulgà el cens de 1378, que assenyalà a Calonge 103 focs, dels quals 47 eren domini de cavallers. Traduint-ho a conceptes estadístics d'avui dia, a final del segle xiv al territori de la parròquia de Sant Martí de Calonge hi havia en total 103 cases habitades (amb focs), algunes en el poble i altres eren masies escampades, de les quals 47 pagaven rendes a l'estament militar (cavallers), mantingut segons això pel voltant del 45% de les famílies de la localitat.

Deixebles d'en Pere Caner, de vegades amb col·laboració d'estudiosos d'altres localitats, hem localitzat béns i/o drets de nissagues de cavallers: Bedós,⁶ Ribera, Trilla, Puig, Canet, Pineda, Cortada i altres. Però per al tema d'aquesta comunicació, ens centrem a introduir qui foren les dues primeres nissagues esmentades.

L'historiador local mossèn Jaume Aymar Ragolta⁷ donà notícia que la parròquia de Sant Martí de Calonge a la baixa edat mitjana estava dividida en quatre districtes, cada un amb el seu sacerdot, un districte a cura del mateix sagristà (prescindint de matisos, avui diríem rector) i els altres tres sacerdots eren el domer de Rifred, el domer dels Vilars i el domer de Fonts, qui tenia cura dels cristians que residien als dominis dels cavallers Bedós.

Cavallers a Sant Antoni de Calonge: els Santvicenç i després els Bedós

La família Bedós,⁸ oriünda de Maçanet de la Selva,⁹ s'ha trobat documentada entre els segles xii i xiv; a final del segle xiii tenien en feu pel rei d'Aragó el castell de Malavella;¹⁰ posseïen la torre de Bedós, situada entre Sils i Vidreres; i també les Fonts a Calonge, que tenien en feu per Berenguer de Santvicenç (qui residia a Cabrera de Mar, Castell de Burriac).¹¹

Sembla que Arnau de Bedós, nascut abans de 1197 i mort després de 1246, fou el primer cavaller de la nissaga que tingué un senyoriu propi a Fonts (Sant Antoni de Calonge) cedit en feu per l'esmentat Berenguer de Santvicenç.

Amb posterioritat, les quatre successives generacions de cavallers Bedós foren Bernat (documentat entre 1268 i 1284, casat amb Cília), Bernat fill (documentat entre 1277 i 1321, casat amb Prous), Bernat Ramon (documentat entre 1320 i 1338, casat amb Brunissenda), i Pere Arnau (documentat el 1338).

Els Bedós es relacionaren amb altres nissagues que participaren en la conquesta de Mallorca, Menorca i Eivissa¹² (segle xiii), cas dels Torroella¹³ o Santa Eugènia, o que s'hi establiren, com els Oliver, avantpassats de Prous. Per cert, consta un Bedós l'any 1294 a Eivissa.¹⁴

Els cavallers Bedós estan incorporats a les històries locals de Vilobí d'Onyar, Maçanet de la Selva, Caldes de Malavella, Sils, Vidreres i Sant Antoni de Calonge. Aproximant-nos a la seva base territorial, en començar el segle xiv superaven la mitjana catalana d'una vintena

de masos per cavaller, ja que sumant els que tenien els Bedós entre totes aquestes poblacions arribaven a un total d'una trentena.

Sembla que foren cavallers que van servir al rei, i en el segle XIII encara actuaven com a militars, quan hi havia altres cavallers de l'interior de la Catalunya Vella ja convertits en rendistes.

Recordem que a l'època medieval hi hagué varis dominis feudals, però els dos principals a l'actual Sant Antoni de Calonge foren el monestir de monges benedictines de Santa Maria del Mar (o del Collet, figura 1, fotografia claustre)¹⁵ i el dels cavallers Bedós (a la carena de Sant Daniel i Coma de Fonts), tocant amb els termes de Palamós i de Vila-romà (avui Sant Joan de Palamós), molt a prop del seu Castell.

Comprovant els noms de masos relacionats en les escriptures de successius segles per nosaltres consultades, referents al conjunt de finques del senyoriu de Bedós, dins de la parròquia de Sant Martí de Calonge, arribem a la conclusió que totes aquestes finques estaven situades al vessant de ponent de la carena avui coneguda com a Coma de Fonts i Sant Daniel, i eren o bé masos que pertanyien al senyoriu de Bedós (alguns d'ells consten derruïts a l'edat moderna), o bé peces separades d'aquests, o bé també peces ubicades en aquests dos paratges, però de masos una mica allunyats, les masies dels quals no pertanyien al senyoriu de Bedós. En resum, aquest tenia dominis de sud a nord entre el mas Sant Daniel (avui mas Falet) i el mas Niell (avui mas Baraca).

S'ha defensat la hipòtesi que l'actual ermita de Sant Daniel fou la medieval torre de defensa dels cavallers Bedós,¹⁶ reaprofitada per esglesiola en el segle XVI, cosa que lliga en un paratge on consten altres finques del seu domini directe.

La navegació catalana a la Mediterrània dels segles XIII i XIV és un fet de la nostra història nacional prou conegut de tothom. Cal rebatre la creença popular que en aquella època no hi havia quasi navegació pels perills de corsaris i pirates. El port reial de Palamós no fou fundat fins a 1279, a l'extrem est de la badia. Els cavallers Bedós tenien dominis amb sortida a la mar pel port que devia funcionar al centre de la badia, avui Sant Antoni (port documentat des del segle XV).¹⁷

Catalunya sofrí la invasió francesa 1285 però contraatacà

El papa Martí IV desposseí Pere el Gran¹⁸ (1276-1285) de la Corona d'Aragó i Catalunya, i la va adjudicar a Carles, fill del rei de França Felip III, qui practicava una política expansionista. Reuní un poderós exèrcit per ocupar militarment els regnes de la Corona d'Aragó i Catalunya. Envaí l'Empordà a principi de juny de 1285 i posà setge a la ciutat de Girona.

La figura 2 és un croquis dels contraatacs catalans, que provocaren la retirada dels invasors francesos per mar (dreta croquis) i per terra (esquerra croquis), tal com expliquem a continuació.

La mítica victòria naval de les illes Formigues

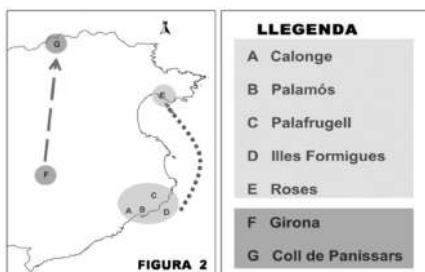
Quan l'any 1285 es va produir aquesta invasió de Catalunya per part dels francesos, que entraren per l'Empordà, en organitzar la resistència a la invasió, el rei Pere el Gran comptava en aquesta comarca amb els ports de Sant Feliu de Guíxols i de Palamós. El 8 de juny el rei encomanà especialment la custòdia de la vila de Palamós als cavallers Arnau de Ribera, calongí, i Bernat de Bedós, els quals s'unirien als del sometent de Palafrugell i d'altres llocs per tal de defensar el port reial de Palamós,¹⁹ segons document que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona).²⁰ La ciutat de Girona fou assetjada del juny al setembre, en què va caure en mans franceses, però segons la llegenda, les mosques del sepulcre de Sant Narcís els foragitaren, de fet sembla que hi hagué una pesta, i a més ja abans l'esquadra francesa fou vençuda per Roger de Llúria a les illes Formigues (davant de la costa de Palamós, Mont-ras i Palafrugell, figura 3, fotografia d'Antoni Illa), i la resta desfeta a la badia de Roses. L'exèrcit francès, sense avituallament, va haver d'emprendre la retirada de Girona, durant la qual la rereguarda fou delmada al coll de Panissars. El rei francès, Felip III l'Ardit, malalt, va morir a Perpinyà l'octubre de 1285, salvant-se així Catalunya de la invasió francesa.

Objecte d'aquesta comunicació és divulgar que ambdós cavallers de Calonge i Sant Antoni amb les forces que comandaven varen contribuir defensant la costa a la victòria naval de les illes Formigues, ja que aquells dies la flota francesa no pogué subministrar-se des de terra.

Per part nostra també hem esbrinat que Ramon Folc, vescomte de Cardona, qui aquell any 1285 defensà Girona, més tard el 1300 donà una propietat al priorat de monges benedictines de Santa Maria del Mar (Collet de Sant Antoni).

Cavallers a Calonge i a Palamós: els Ribera

Tal com hem dit, Arnau de Ribera, cavaller calongí, qui el 8 de juny de 1285 rebé, juntament amb el cavaller Bernat de Bedós, l'encàrrec de defensar el port reial i la vila de Palamós, on després de la victòria sobre els francesos, el rei Pere el Gran donà a Arnau de

Ribera en feu el castell de Sant Esteve de Mar,²¹ restes del qual es conserven (figura 4, fotografia d'Antoni Illa).

S'ha defensat la hipòtesi que la torre Lloreta de Calonge (figura 5, fotografia María José Jiménez), del segle XIII, fou utilitzada pel cavaller Arnau de Ribera, ja que entre altres indicis està ubicada en un paratge anomenat abans de la Ribera i ara de la Riera (referit a la riera del Tinar), i es conserva una casa forta amb espitlleres unida a la torre de defensa.

Raimunda de Ribera dotà als clergues de Calonge per aniversaris de familiars seus, i s'autoritza posar els seus ossos dins l'església²² de Calonge.

Per la seva part Elvis Mallorquí en *El llibre verd del Bisbe de Girona (1362-1371)*, regest número 90, d'aquesta nissaga troba el cavaller Galzeran de Ribera, qui obtenia una part menor del delme de la parròquia de Sant Martí de Calonge, i cobrava un cens sobre el delme dels peixos.

Possible visita guiada sobre defensa per terra de la flota catalana 1285

L'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni²³ estem adscrits a la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, i entre altres activitats oferim visites guiades a elements del patrimoni natural i cultural del municipi estudiats per nosaltres.

Per tant, a tots els grups interessats els oferim una visita guiada als vestigis localitzats a Calonge i Sant Antoni sobre la defensa per terra de la flota catalana 1285, només cal que amb suficient anticipació es posin en contacte amb l'Ateneu Popular²⁴ per convenir dia i hora, concretant detalls de mutu acord.

Figura 4

FIGURA 5

Notes

1- CAIRNS, Trevor (1992). *Caballeros medievales*, Cambridge University Press, versió castellana (1994), Madrid, Ediciones Akal.

2- MALLORQUÍ GARCÍA, Elvis; & SOLDEVILA TEMPORAL, Xavier (2006). *Història del Baix Empordà*, Diputació de Girona, p. 205-208.

3- *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1999, veu 'cavaller', pàgines 225 i 226.

4- MALLORQUÍ GARCÍA, Elvis (2011). "Parròquia i societat rural al Bisbat de Girona, segles XIII-XIV". Barcelona: Fundació Noguera, a la p. 483 l'evolució cronològica de les parròquies i de les comunitats rurals entre els anys 800-1400, està resumida en la figura 17. Hi ha notícies de la parròquia de Sant Martí de Calonge en documents datats en els anys 945, 1019, 1279-1280, 1314, 1315, 1329, 1362, 1364 i 1368 (p. 541). Com exemple de control de la classe dominant pels reis cita el cavaller calongí Guillem de Riera (p.119).

- 5- CANER ESTRANY, Pere (1954). "Desplazamientos y crecimiento del casco urbano calongense", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 9, p. 247-264.
- 6- El domini directe dels Bedós surt mencionat en el Registre de la propietat de Palamós en diverses finques de Calonge, entre d'altres el mas Niell (avui Can Baraca), finca 849 de Calonge, tom 3180, foli 105, i passes a toms anteriors, i el mas Radó, finca 999 de Calonge, tom 3037, foli 144, i passes a toms anteriors.
- 7- AYMAR RAGOLTA, Jaume (1981). "L'església parroquial de Sant Martí de Calonge". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 1, Sant Feliu de Guíxols, p. 14-17 sobre l'església al segle XIV.
- 8- FORMIGA BOSCH, Josep; LOAISA DALMAU, Esther; & MOLLA CALLÍS, Joan (2012). "Els cavallers de Bedós i les seves possessions a Caldes de Malavella, Calonge, Sils i Vidreres", *Quaderns de la Selva*, núm. 24, Santa Coloma de Farners, p. 67-96.
- 9- PONS GURI, Josep Maria (1989). "Recull d'estudis d'Història Jurídica Catalana", volum III, Barcelona, Fundació Noguera, nota 4 al peu de la p. 148.
- 10- El castell de Malavella es troba situat en el terme municipal de Caldes de Malavella, a uns 2,5 quilòmetres al sud del nucli de Caldes de Malavella i a uns 2,5 quilòmetres al nord-est d'on hi hagué la torre de Bedós (Sils-Vidreres).
- 11- MODOLELL, Josep M. (1993). "Cabrera de Mar. Castell de Sant Vicenç o de Burriac. Síntesi històrica", Argentona, L'Aixernador Edicions, p. 127.
- 12- *Atles d'història de Catalunya*, volum 12 de Geografia Universal, Barcelona, Edicions 62, 2004, p. 90 i 91, sobre la conquesta de Mallorca i Eivissa, amb gràfics dels seus repartiments.
- 13- NEGRE PASTELL, Pelai (1966). "Documentos relacionados con Mallorca, otorgados por personalidades de tierras gerundenses". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Girona, p. 213-260.
- 14- COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, volum X, Barcelona, Curial Edicions, 2001, p. 5.
- 15- SAMSÓ, Rosalia (2003). "Vincles del monestir de Santa Maria del Mar de Calonge amb el de Sant Daniel de Girona", dins *Estudis del Baix Empordà*, núm. 22, Sant Feliu de Guíxols, p. 123 i 124. Cita quatre documents, del 1281, del 1282, del 1308 i del 1314, de sengles finques posseïdes pel monestir de Santa Maria del Mar, però salvant la directa senyoria del cavaller Bernat de Bedós.
- 16- BADIA HOMS, Joan (1977). "L'arquitectura medieval de l'Empordà". Diputació Provincial de Girona, p. 131.
- 17- ZUCCHITELLO, Mario. "El poblament de la Costa Brava a l'època medieval". Conferència 23/9/2011 en ocasió de les Jornades Europees de Patrimoni a Sant Antoni.
- 18- BORRELL SABATER, Miquel (2019). *Biografia de Catalunya*, Editorial Gregal, Maçanet de la Selva, p. 85-88.
- 19- COSTA, Maria-Mercè (1982). "Palamós medieval: aspecte de la defensa de la vila", dins *Estudis del Baix Empordà*, núm. 1, Sant Feliu de Guíxols, p. 140. I Anxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, registre 56, foli 123v.
- 20- MOLLA CALLÍS, Joan; & LOAISA DALMAU, Esther (2013). "El senyoriu dels cavallers Bedós a Sant Antoni de Calonge als segles XIII i XIV". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 32, p. 121-165. A l'annex 2, transcripció del document per la paleògrafa Sílvia Mancebo Garcia, p.155 i 156.
- 21- TRIJUEQUE FONALLERAS, Pere (2003). "Els senyoris feudals de la batllia de Palamós", col·lecció Guspires núm. 14, Palamós, p. 31. En el mateix sentit, MARTÍN ROIG, Gabriel. "El castell de Sant Esteve de la Fosca" dins *Revista del Baix Empordà*, núm. 40, Palamós, març 2013, p. 23-32, amb una reconstrucció hipotètica de l'aspecte que tenia el castell en el segle XIII a la p. 27.
- 22- Lletres episcopals: U-9 f. 181rv, 25 febrer 1346.
- 23- <https://www.ateneucalonge.cat>
- 24- cultura@ateneucalonge.cat

Aspectes d'una neutralitat encongida al segle XVII: quan s'obligava Andorra a sufragar les despeses militars dels exèrcits forans

Els Pariatges de 1278 i de 1288 van establir les bases de la neutralitat del país, amb dos senyors protectors per igual, el bisbe d'Urgell i el comte de Foix, i imposant, a més, la desmilitarització del territori. Així que, en principi, d'acord amb els privilegis dels habitants de les Valls d'Andorra derivats dels Pariatges i altres actes, els andorrans estaven exempts del servei militar i de contribucions de guerra. Però la neutralitat andorrana es va veure sovint alterada per les pressions dels seus senyors per obligar-la a contribuir en conflictes bèl·lics.

De fet, al fil dels segles i en un context pirinenc i internacional, Andorra es va veure obligada a conuiu en un llarg entorn bèl·lic del qual no era part directa però sí que s'hi veié abocada de manera indirecta en diverses ocasions.

Centrant-nos en el segle XVII, s'observa com el Principat consolidava els òrgans de govern tant en l'àmbit local, amb els Comuns, com a les Valls, amb el Consell de la Terra, instaurat oficialment dos segles abans, el 1419, i patia alhora els efectes dels conflictes bèl·lics vigents.

En implicar-se França en la guerra dels Trenta anys, lluitant contra els Habsburg, va provocar un conflicte major amb Espanya, amb la guerra francoespanyola (1635-1659) i els Pirineus com l'epicentre del conflicte. A aquesta batalla s'hi va afegir la guerra dels Segadors a Catalunya (1640-1652) o la guerra de la Lliga d'Augsburg (1688-1697),¹ amb la influència i força creixent de França amb Lluís XIV i el declivi de la influència espanyola tant en el control dels mars com en el control de possessions a Europa.

Però ja anys abans, el 1622 Adrien de Monluc, governador del comtat de Foix, va pressionar el Consell de Terra perquè ajudés a pagar l'exèrcit francès i va demanar també que cent andorrans servissin l'exèrcit reial francès.

És cert que els Coprínceps, com el rei de França i copríncep francès Lluís XIII, el març de 1611, o els bisbes i coprínceps episcopals Antoni Pérez el 31 de desembre de 1630 primer i Pau Duran el 23

Meritxell Mateu i Pi, historiadora, professora a l'Escola Andorrana de Batxillerat i doctoranda a la Universitat de Vic

de maig de 1635, almenys sobre el paper van reiterar els privilegis acordats als andorrans. Però la realitat va ser diferent.

El fet és que la situació política i bèl·lica francoespanyola al final de la primera meitat del segle XVII va tenir unes conseqüències inaudites per al Copríncipat. Ja que el 1642, Lluís XIII va esdevenir comte de Barcelona i va confiscar totes les rendes del bisbe d'Urgell tenint en compte que va abandonar la Seu d'Urgell juntament amb el capítol. I així i fins a Tractat dels Pirineus, el 1659, el rei de França va controlar les dues cosenyories que integraven el Copríncipat d'Andorra, cosa que en posava en perill la pervivència en tant que entitat pròpia.

Així, és interessant remarcar que una dècada més tard, el rei de França i copríncep francès Lluís XIV, que havia succeït Lluís XIII, el març de 1655, en plena guerra francoespanyola concentrada entorn als Pirineus, va confirmar els privilegis concedits als habitants de les Valls d'Andorra pels seus predecessors i els va eximir de l'obligació d'allotjar tropes i del pagament de contribucions de guerra. Va fer, un altre cop, un discurs oposat als fets ocorreguts, ja que si Lluís XIV va dictar la confirmació que exonerava els andorrans d'allotjar tropes i de pagar contribucions de guerra, és que n'hi devia haver i que els andorrans les devien patir des de feia anys (Codina O., Conesa M., 2022, p. 4).

I és que, tot i la confirmació dels privilegis per part del rei Lluís XIV, el 1655 els andorrans van haver de mantenir durant un mes catorze companyies de cavalleria que van passar a Andorra amb els corresponents allotjament, menjar i farratge. És a dir que els fets van contradir el compromís.

Tant és així que un any més tard, el 30 d'octubre de 1656, el Consell de la Terra va haver de sol·licitar al bisbe d'Orange, governador del rei Lluís XIV al Principat de Catalunya, benevolència en la qüestió del pagament d'un subsidi per al manteniment de les tropes franceses!

Es pot avançar la hipòtesi que l'ordre i comunicació de Lluís XIV que eximia els andorrans d'obligacions i de contribucions militants, o no havia arribat, o no s'havia aplicat, ja que els fets, tossuts, mostren com aquell 1655 els andorrans es van veure obligats a pagar un subsidi per al manteniment de les tropes franceses, fets que van ser recurrents. I durant diversos conflictes forans, els andorrans van haver de donar provisions com ara farratge, menjar o allotjament a les tropes, malgrat la càrrega que representava per als habitants del país.

És en aquest context que el Consell de la Terra es va esmerçar a defensar els interessos de les Valls tant a dins com a l'exterior.

Val a dir que el Consell de la Terra es manifestava com un poder col·legiat (Bascompte, D., 1997, p. 21). És a dir, era un poder molt representatiu dels interessos dels habitants de les Valls davant el poder unipersonal vigent als territoris veïns, França i Espanya. I al segle XVII, concretament el 23 de maig de 1667, el Consell de la Terra acordava com elegir els Síndics i en deixava clares les competències. Així consolidava el poder representatiu del Consell davant de les adversitats bèl·liques dels veïns i les conseqüències patides pels habitants de les Valls.

El cert és que els danys col·laterals de les guerres entre França, Espanya i la dels Segadors

a Catalunya van deixar petjada al país. En aquest sentit, en l'últim tram del segle XVII el país va patir fam i penúries, i el Consell de la Terra es va veure abocat a demanar la importació de queviures per alimentar la població. Com el 14 de juny de 1678, quan el Consell de la Terra, tenint en compte la greu situació de pobresa i de fam, va sol·licitar al governador del comtat de Foix poder importar cereals.

La realitat mostra que, ubicat enmig de les lluites i hostilitats francoespanyoles, Andorra va patir moments de penúria i difícils. Com l'any 1659, any de la signatura del Tractat dels Pirineus, quan el país va haver de suportar les despeses d'hostalatge de les tropes del comte de Miranville per valor de 3.000 lliures, a més de les que va haver d'assumir de les tropes espanyoles. La càrrega era encara tant o més aclaparadora en haver de suportar la càrrega de diverses tropes de cadascun dels exèrcits implicats.

L'intercanvi de retrets entre francesos i espanyols va ser constant i els andorrans en van pagar sovint les conseqüències. Com el 1692, quan es va instal·lar al Pui d'Olivesa una guàrdia espanyola a Andorra, cosa que va provocar la protesta dels andorrans i la ira amb l'amenaça de represàlies per part del comandament militar francès (Codina O., Conesa M., 2022, p. 4).

De fet, el Copríncep Episcopal, el bisbat d'Urgell, estava sota la influència de la monarquia espanyola, que des dels Reis Catòlics exercia el patronat regi sobre la designació dels bisbes. Això significava que Espanya també tenia una via d'influència a Andorra a través del bisbe. I la conquesta del Regne de Navarra per part de Castella a principi del segle XVI també va redefinir la frontera pirinenca i els interessos espanyols a la zona.

Així, el segle XVII va ser un període de contrastos a Andorra, marcat per les contínues tensions entre les grans potències europees, especialment França i Espanya. Andorra, conscient de l'estatut de cosenyoriu de les Valls, va haver de fer malabarismes per intentar mantenir la neutralitat. I si bé la presència militar estrangera al Copríncipat no va ser massiva ni permanent, sí que va tenir un vessant geopolític important que va obligar el Consell de la Terra a mantenir un delicat equilibri per preservar la seva singularitat i autonomia davant els conflictes dels poderosos veïns, dels quals les Valls van patir força danys col·laterals. I el compromís de protecció i de manteniment de la neutralitat de les Valls que els Coprínceps dictaven sobre el paper no es va veure reflectida en els fets, amb la qual cosa a voltes la neutralitat del país es posava en entredit.

Fonts bibliogràfiques

BASCOMPTE GRAU, D. (1997) *Diplomatari de la Vall d'Andorra, Segle XVII*. Govern d'Andorra.

BLUCHE F. (1986) *Louis XIV, Fayard*.

CODINA, O.; & CONESA, M. (2024) "Andorra dins de l'Europa de Lluís XIV" *Relat Històric d'Andorra 06*, p. 1-21, [Historia.ad](#)

Nota

1- La guerra de la Lliga Augsberg va oposar França, amb Lluís XIV, a una coalició europea que abraçava el Sant Imperi Romà Germànic, les Províncies Unides, Anglaterra, Espanya, Savoia, Suècia i Portugal. La causa era religiosa amb la voluntat de Lluís XIV de reprimir els protestants, i política, amb la voluntat de Lluís XIV d'imposar la seva hegemonia a la resta de territoris europeus.

La guerra dels Segadors i Andorra: Pau Claris, canonge de la catedral de la Seu d'Urgell i el bisbe d'Urgell Pau Duran

Afectacions de la guerra dels Segadors a Andorra

La guerra dels Segadors o Revolta Catalana del 1640 (1640-1652) va ser el primer intent secessionista del Principat de Catalunya per desvincular-se de la pressió unionista de la corona castellana. És una guerra local derivada de la guerra dels Trenta Anys (1618-1648). França i els regnes hispans s'enfrontaven pel control de l'hegemonia europea, amb què els Pirineus es convertiren en un camp de batalla més. Les Valls d'Andorra veieren perillar la seva situació jurisdiccional perquè aquest conflicte bèl·lic enfrontava els seus dos consenyors i va posar en perill la situació jurisdiccional d'Andorra tot i que al final reforçés el cosenyoriu establert en els Pariatges de 1278 i de 1288. La guerra dels Segadors afecta la situació jurisdiccional, econòmica i social, ni que fos de forma temporal, d'Andorra. L'article vol donar a conèixer les afectacions de la guerra dels Segadors a Andorra i els factors que propiciaren que ni la guerra dels Trenta Anys ni la guerra dels Segadors afectessin la situació jurisdiccional d'Andorra en el seu camí per convertir-se segles més tard en un estat.

La guerra dels Trenta Anys

La guerra dels Segadors no es pot entendre fora del context de la guerra dels Trenta Anys.

La guerra dels Trenta Anys (1618 - 1648) fou un conflicte europeu que modificà continuament les fronteres de nombrosos estats i que es prolongà entre França i la monarquia hispànica fins al 1659. Es considera un dels conflictes més mortífers de l'edat moderna.

La Reforma protestant foren una sèrie de moviments religiosos que van sorgir al segle XVI, amb la intenció de renovar l'Església catòlica a l'Europa occidental. Tot i que la intenció inicial era la renovació, els moviments van acabar amb l'escissió dels grups reformistes i amb l'establiment de noves institucions, principalment, el luteranisme, el calvinisme, l'anabaptisme i l'anglicanisme.

Aquestes lluites també afectaren les Valls d'Andorra, on el Consell

Domènec Bascompte i Grau, historiador i arxiver del Comú de Canillo

de la Terra va haver de gestionar el manteniment del cosenyoriu davant d'un escenari delicat: un bisbe d'Urgell defensor de la causa catòlica contra un comte de Foix defensor de la causa calvinista, coneguts de manera popular com a hugonots.

La guerra comença l'any 1618 amb la destrucció de dues esglésies protestants, ordenada pels representants de l'emperador catòlic a Praga. Això va provocar la rebel·lió dels nobles txecs, que s'apoderaren del palau reial, i va tenir lloc la defenestració de Praga, en la qual dos ministres imperials i el seu secretari van ser llançats per una finestra del palau. S'iniciava una guerra que enfrontava territoris del nord d'Europa contra els del sud. La monarquia hispànica actuà com a aliada de l'imperi en defensa de la fe catòlica i per demostrar que tenia un lloc destacat a Europa.

L'aliança entre els Habsburg alemanys i els Habsburg hispànics, coneguda com la Lliga Catòlica, va provocar l'aliança de tots els seus potencials enemics i rivals a Europa: el regne de Suècia i el seu rei, Gustau II Adolf; el regne de Dinamarca, amb Cristià IV; les Províncies Unides dels Països Baixos i, sobretot, el regne de França, amb Lluís XIII.

Encara que França era un país majoritàriament catòlic (a excepció dels hugonots) entrà en la guerra al costat protestant. El cardenal Richelieu, ministre en cap del rei Lluís XIII de França, trobava que els Habsburg eren massa poderosos, ja que dominaven una sèrie de territoris a l'est de la frontera francesa i tenien influència sobre les Províncies Unides, de tal manera que la seva àrea d'influència envoltava França. Aquesta es va veure atacada per tres fronts simultàniament: Ferran III, del Sacre Imperi Romanogermànic, atacà per la Picardia i destruí la Xampanya i la Borgonya, mentre un exèrcit imperial comandat per Matthias Gallas atacava pels Vosges, i Felip IV de Castella atacava pel sud i implicava Catalunya a la guerra, com veurem més endavant.

L'abril de 1639 es va posar fi a la cooperació militar directa entre Àustria i Espanya, i la pressió per fer la pau va augmentar sobre Olivares, sobretot després que les victòries franceses i sueques tallessin el camí dels espanyols i obliguessin Madrid a abastir els exèrcits de

Ferran II, sacre emperador romà i rei de Bohèmia. La seva intolerància de la causa protestant va ser la primera causa de la guerra

Encara que era catòlic, el cardenal Richelieu va aliar els francesos amb els protestants

Flandes per mar. La flota holandesa, sota el comandament de Maarten Harpertszoon Tromp, va obtenir una victòria important a la batalla de les Dunes l'octubre de 1639.

El Principat de Catalunya, un dels escenaris de la guerra dels 30 anys

El regne de Castella, que s'alineà amb l'arxiducat d'Àustria contra el regne de França en la guerra dels Trenta Anys, tenia dificultats per finançar el seu exèrcit en una guerra tan llarga. L'any 1626 el rei Felip IV i el seu conseller, Gaspar de Guzmán y Pimentel, més conegut com el comte duc d'Olivares, decretaren un programa conegut com la Unió d'Armes, encaminat a obtenir dels regnes no castellans de la monarquia la mateixa contribució, tant en homes com en diners, que la que assumia el regne de Castella. Aquesta decisió atemptava contra el règim constitucional català i arrossegava els catalans a les guerres exteriors hispàniques. Aquesta decisió va obligar el Principat de Catalunya a col·laborar amb diners i amb homes en una guerra que en res no l'afectava. Les Constitucions de Catalunya, que el mateix rei havia jurat, garantien que l'assistència es faria lliurement, mai per imposició. El president de la Generalitat, Pau Claris, i el representant del braç militar, Francesc de Tamarit, es varen veure sotmesos a tota mena de pressions per part del rei i del comte duc a fi que es fes efectiva la contribució catalana. L'any 1638, Pau Claris fou elegit diputat pel braç eclesiàstic i president de la Generalitat, mentre que Francesc de Tamarit era elegit diputat pel braç militar i Josep Miquel Quintana, pel braç popular.

Castella forçà l'obertura d'un front a la frontera entre Catalunya i França a fi que els catalans haguessin de contribuir en les despeses de la guerra per defensar-se. Un exèrcit francès conduït per Charles de Schomberg i Enric II de Borbó-Condé va prendre les fortaleses d'Òpol i de Salses durant el mes de juliol de l'any 1639. Després de la caiguda de Salses en mans franceses s'ordenà la mobilització catalana, amb un rebuig total per part dels catalans, amb la qual cosa el duc d'Olivares va manar que es prescindís de les Constitucions catalanes. Finalment es va aconseguir la reconquesta del castell de Salses i d'Òpol i la resta del Rosselló a principi del 1640.

La guerra o revolta dels Segadors (1640-1659)

Catalunya es veié agreujada pel malestar que generà a diferents contrades catalanes la presència de tropes castellanques durant les guerres entre França i Espanya emmarcades en la guerra dels Trenta Anys. Les tropes castellanques que havien entrat a Catalunya per combatre els francesos al Rosselló van causar grans mals al camp rural, en actuar en determinats moments com un exèrcit d'ocupació.

L'any 1639 la caiguda d'Òpol i Salses en mans dels francesos accentuà la tensió entre la Cort i el Principat. Encara que la campanya del Rosselló acabà amb la posterior recuperació de Salses, el 28 de gener del 1640, el rei, temorós de nous atacs francesos, ordenà que l'exèrcit hispànic restés sobre el país, alhora que era una càrrega fiscal sobre la pagesia, i tot Catalunya en patí les conseqüències. Aquest fet comportà abusos de la soldadesca a la població i produí greus incidents a petits nuclis camperols com ara Sant Esteve de Palautordera, Riudarenes, Santa Coloma de Farners o Palafrugell. A poc a poc s'estengueren a les poblacions més grans, com a Barcelona, cap i casal, on també

van intentar allotjar la tropa i el Consell de Cent, govern municipal, s'hi oposà fermament.

Els revoltats van justificar la rebel·lió principalment amb arguments religiosos, acusant l'exèrcit hispànic d'haver comès impunement sacrilegis contra el Santíssim Sagrament en cremar diverses esglésies, a més d'haver violat dones.

La primavera del 1640, Francesc de Tamarit fou empresonat per l'autoritat reial, acusat de no facilitar, des del seu càrrec, les llesves i els allotjaments. Un grup de camperols revoltats va entrar a Barcelona el 22 de maig i el posà en llibertat juntament amb Francesc Joan de Vergós i de Sorribes i Lleonard Serra. El 7 de juny del mateix any, esclatà el que es coneix com el Corpus de Sang: la revolta dels Segadors es va iniciar a Sant Andreu de Palomar el 1640, quan els sometents de Sant Celoni de Blanes i pagesos de la Catalunya interior que baixaven a contractar-se per a la sega van decidir marxar contra les forces del comte duc d'Olivares, que es mantenien a Catalunya tot i acabada la guerra contra el francès, saquejaven poblacions i violaven drets bàsics dels seus habitants. S'originà un motí en el qual fou assassinat el virrei Dalmat III de Queralt, conegut com a comte de Santa Coloma. Aquest fet marca l'inici del conflicte, que es converteix de seguida en una autèntica revolta social.

El vespre del 21 de juliol, els tortosins es revoltaren contra el governador de la ciutat per la sospita que la pólvora que havia rebut, així com les tropes estacionades a Tortosa, serien utilitzades en la repressió reial contra el Principat. El comte duc d'Olivares exigeix en la reunió de la junta d'execució del dia 31 de juliol que s'utilitzin els mitjans "más sangrientos y rigurosos" contra els revoltats.

Nombroses reunions entre els consellers de Barcelona i els segadors revoltats tingueren lloc a la parròquia de Sant Andreu de Palomar sense que s'arribés a cap acord. La secessió de Catalunya de la jurisdicció del rei Felip IV es veié com l'única sortida a la crisi.

El 7 de setembre de 1640, els representants de la Generalitat de Catalunya Francesc de Tamarit, Ramon de Guimerà i Francesc de Vilaplana varen signar el Pacte de Ceret amb Bernard du Plessis-Besançon, delegat pel cardenal Richelieu en representació de Lluís XIII de França, pel qual Catalunya havia de rebre suport militar, se separaria de la monarquia hispànica i quedaria constituïda com a república lliure sota la protecció del rei francès.

Al setembre, l'exèrcit de Felip IV de Castella es va dirigir contra Catalunya, va ocupar Tortosa i la va convertir en el port de sortida de les seves tropes.

Catalunya es posava finalment sota l'obediència de Lluís XIII de França el 23 de gener de 1641 i la Generalitat obtingué una important victòria militar en la batalla de Montjuïc (26 de gener del 1641), que obligà l'exèrcit castellà del marquès de los Vélez a

Quadre anònim de la revolta dels Segadors

Imatge al·legòrica de la secessió de Catalunya i la seva integració a França

retirar-se a Tarragona, on quedà assetjat durant mesos i fou rellevat com a virrei per Federico Colonna.

Pocs dies després de la victòria de Barcelona, el 14 de febrer arribava l'ajuda de l'exèrcit francès de terra de Philippe de La Mothe-Houdancourt i de l'armada de Jean Armand de Maillé-Brézé. El 25 de febrer es forma el batalló del Principat, un exèrcit regular que va lluitar al costat de l'exèrcit francès.

El 27 de febrer del 1641 es produí un fet inesperat: moria el president Pau Claris, possiblement enverinat. Catalunya es va quedar sense el seu principal valedor.

Les tropes castellanes van ser derrotades a Montmeló, a la Granada i a la batalla naval de Barcelona. França aconseguí, durant l'estiu del 1642, l'ocupació de Cotlliure, Perpinyà i de Salses, i amb això el control dels comtats del Rosselló i de la Cerdanya. Les tropes situades al sud van atacar Montsó i Tamarit de Llitera. L'any següent només van quedar en mans castellanes Tarragona, Tortosa i Roses.

El 4 de desembre de 1642 va morir el Cardenal Richelieu, i el 14 de maig de 1643 Lluís XIII, a qui va succeir el seu fill Lluís XIV, conegut com a Rei Sol.

La fi de la guerra dels Trenta Anys (1648)

El 15 de maig de 1648 es va signar la pau de Westfàlia, també coneguda com la dels tractats de Münster i d'Osnabrück. Foren una sèrie de tractats que van posar fi a la guerra dels Trenta Anys i oficialment van reconèixer les Províncies Unides Holandeses i la Confederació Suïssa. Els resultats del tractat van ser de gran amplitud. Entre d'altres coses, el poder de l'emperador es va trencar i els governants dels estats alemanys van recuperar la religió de les seves terres. El tractat també va donar reconeixement legal als calvinistes. Tres noves grans potències internacionals sorgiren d'aquesta pau: Suècia, les Províncies Unides Holandeses i França. Castella i l'imperi van quedar més debilitades. Tot i així, la guerra dels Trenta Anys no s'hauria de donar per acabada l'any 1648, ja que la guerra al front català encara no s'havia acabat. S'hauria de parlar de la guerra dels 41 anys, ja que el punt final de la guerra hauria de ser la signatura del tractat dels Pirineus, el 1659. L'any 1649 s'inicia la guerra de la Fronda, una guerra civil francesa durant la minoria d'edat de Lluís XIV de França que va afeblir les possibilitats militars franceses a Catalunya, amb la retirada de gran part de la tropa francesa, i va provocar l'avenç de les tropes castellanes. El conflicte s'allargà més enllà de la pau de Westfàlia (1648). Però durant la guerra, els mateixos conflictes anteriors amb els castellans es repetien ara amb els francesos. Les tropes franceses també provocaren malestar i entraren en lluita amb la població rural. De la mateixa manera, l'administració política francesa a Catalunya tingué greus topades amb els organismes polítics i eclesiàstics catalans per no respectar les Constitucions.

Cap al 1650, el suport que inicialment s'havia donat al domini francès s'ensorrava mentre que l'exèrcit castellà avançava una altra vegada des de Lleida i posava setge a Barcelona l'agost de 1651. El 1652 Barcelona, després de més d'un any de setge i l'entrada de la pesta, queia en mans de l'exèrcit de Felip IV, comandat per Joan Josep d'Àustria. D'aquesta manera es posava fi al conflicte i les autoritats catalanes restaven novament sota l'obediència del rei castellà.

La continuació de la guerra entre els regnes hispànics i França (1652-1659)

El cardenal Mazzarino, conseller de Lluís XIV i sota la pressió del Papa, va oferir la pau als regnes hispànics, però el rei Felip IV no la va acceptar si no es tornaven a la monarquia hispànica les possessions del nord de Catalunya que França havia conquerit arran de la guerra. Per tant, el rei hispà va decidir continuar la guerra per intentar recuperar aquestes possessions.

Durant la major part de la guerra, la línia divisòria entre les dues sobiraniaes seguiria aproximadament Llobregat amunt, trencaria vers Igualada i Cervera, i cap a la Seu d'Urgell, totes tres de la banda francesa. Les incursions des d'una banda i l'altra feren oscil·lar aquesta línia. Les Valls d'Andorra també es van trobar dins de la zona d'influència francesa. L'any 1653, acabat el conflicte de la Fronça, el general francès Philippe de La Mothe-Houdancourt amb els catalans liderats per Josep Margarit i de Biure, entrava pel Pertús i prenia Castelló d'Empúries i Figueres. El 12 de juliol es posava setge a Girona, que fou aixecat per Joan Josep d'Àustria, que recuperà tot l'Empordà tret de Roses. Armand de Conti va dirigir una nova ofensiva el 1654 en la qual recuperà l'Empordà tret de Castelló d'Empúries, el Conflent, Puigcerdà, Camprodon, Ripoll, Olot i Berga.

La fi de la guerra amb França. La signatura del tractat dels Pirineus (1659)

Les tropes franceses es retiraren amb la signatura del tractat dels Pirineus, l'any 1659. Amb la signatura d'aquest tractat, França renunciava al Principat de Catalunya però s'annexionava el Rosselló, el Conflent i una part de la Cerdanya. Catalunya, després de la reincorporació a la monarquia hispànica des del 1652, conservava les seves institucions i les seves constitucions, però França abolia totes les dels territoris incorporats. La conferència de Ceret i el tractat de Llívia (1660) van conformar la nova frontera entre les dues corones. Llívia va restar en territori català per un error administratiu.

El resultat final va ser dolent per als interessos de Catalunya, ja que va perdre part del seu territori en favor de França. El rei de França, Lluís XIV, en incompliment del tractat dels Pirineus, va prohibir el català i els seus furs anteriors a la zona del Rosselló, el Conflent, el Vallespir, el Capcir i a una bona part de la Cerdanya. En canvi, Felip IV va signar obediència a les lleis catalanes a la resta de Catalunya. Ja arribaria Felip V a principi del segle XVIII...

La continuació de la guerra entre Castella i França a Catalunya entre el 1652 i el 1659 tingué greus afectacions en l'economia i l'estabilitat social a Andorra, com es tractarà tot seguit.

La incidència de guerra dels Segadors a Andorra

L'afectació de la guerra dels Segadors a Andorra tingué tres moments, en funció de l'evolució del conflicte:

1. Incidències en l'aspecte polític i institucional (1641-1652)
2. Conseqüències en l'aspecte econòmic i social (1652-1659)
3. Conseqüències en el veïnatge fronterer d'Andorra (1659-1686)

1. Incidències en l'aspecte polític i institucional (1641-1652)

La guerra dels Segadors no tingué conseqüències en la situació política ni institucional d'Andorra, però sí que suposà incidències temporals que podrien haver comportat greus conseqüències pel que fa a l'estatus jurisdiccional originat en els Pariatges de 1278 i de 1288.

Un cop iniciada la guerra dels Segadors, Lluís XIII, rei de França i Consenyor de les Valls d'Andorra, i Pau Claris, president de la Generalitat revoltada, varen considerar Pau Duran, bisbe d'Urgell i Consenyor de les Valls d'Andorra, com a enemic de la causa catalana en defensar la política de Felip IV de Castella, motiu pel qual van ordenar el segrest de les temporalitats del bisbe Pau Duran.

L'afectació de la guerra dels Segadors a Andorra en l'aspecte jurisdiccional i institucional va comportar que el 13 de juny de 1641 la Generalitat de Catalunya nomenés Miquel de Maduixer i Junyent veguer de la Seu d'Urgell i de les Valls d'Andorra.¹

El 9 de maig de l'any 1642 es va fer efectiu el nomenament del segrestador Josep Amat Desbosch, el nomenament de Felip Llorens com a veguer de la Seu d'Urgell i Andorra, la destitució i nomenament del batlle Nicolau Torres, d'Encamp, que havia estat nomenat per la Mensa Episcopal. L'acte de presa de possessió d'aquests càrrecs es dugué a terme a la Casa de la Vall, amb la presidència del conseller d'Ordino Guillem Areny. En la seva resposta, el conseller posà de manifest que acataven i acceptaven dits nomenaments, però que les Valls d'Andorra eren un cosenyoriu del bisbe d'Urgell i del rei de França. L'ocupació jurisdiccional francocatalana a Andorra també es posa de manifest pel fet que qui signà aquesta acta fou el notari Matias Borràs, de Barcelona, i no un notari d'Andorra.²

El 3 de juny de 1642, Lluís XIII, rei de França, va establir que el pagament de les rendes que el bisbe d'Urgell rebia de les Valls d'Andorra es fessin efectives a fra François Barthélemy, conseller reial al Parlament de Tolosa i abat d'Aunes.³ Aquesta decisió va crear un conflicte amb el capítol d'Urgell que també reclamava el pagament d'aquestes rendes com a legítimes, situació que va obligar les autoritats d'Andorra a duplicar el pagament d'aquestes rendes episcopals. Recordo que el canonge d'Urgell i president de la Generalitat, Pau Claris, havia

Lluís XIII de França, senyor únic de les Valls d'Andorra (1640-1643)

Lluís XIV de França, en minoria d'edat, senyor únic de les Valls d'Andorra (1643-1652)

mort el 27 de febrer del 1641. Amb ell en vida és possible que aquesta decisió del rei de França no s'hagués dut a terme. L'any 1647 Lluís de Condé, lloctinent i capità general del Principat de Catalunya i comtats del Rosselló i la Cerdanya pel rei Lluís XIV de França, va nomenar Bartomeu Viver i Joan Vila Torrent, canonges de l'església d'Urgell, com a segrestadors de les rendes del bisbat, atesa la bel·ligerància del bisbe Pau Duran a favor del rei de Castella.⁴ El reconeixement del poder del capítol d'Urgell en el govern de la diòcesi degué influir en el fet que aquell mateix any Pere de Marca, intendent general del Principat de Catalunya i dels comtats del Rosselló i la Cerdanya, ordenés el repartiment dels diners de la quèstia corresponent al bisbe d'Urgell entre l'abat Beauregard i els pobres de la Seu d'Urgell i de les Valls d'Andorra.

La mort del bisbe Pau Duran l'any 1651 i la fi de la guerra dels Segadors l'any 1652, va comportar que durant l'any 1653, després del retorn de Catalunya a la obediència de Felip IV, es nomenés un nou bisbe d'Urgell i Consenyor de les Valls d'Andorra en la persona de Juan Manuel de Espinosa. Tot i així, el bisbe no va establir la seva residència a la Seu d'Urgell fins després de la finalització de la guerra amb França, a causa de l'ocupació de la Seu d'Urgell per part de les tropes franceses. El cosenyoriu de les Valls d'Andorra retornava, poc a poc, a la normalitat.

La incorporació temporal de Catalunya al regne de França i el segrest de les temporalitats del bisbe d'Urgell Pau Duran no es pot interpretar com una supressió del cosenyoriu de les Valls d'Andorra. Els reis de França i Cosenyors de les Valls d'Andorra, Lluís XIII i Lluís XIV, en cap moment no es van proclamar de forma explícita senyors únics d'Andorra. El segrest de les temporalitats del bisbe Pau Duran s'ha d'interpretar com una decisió contra la persona de Pau Duran per la seva afecció al rei Felip IV, no contra el bisbat d'Urgell ni contra el cosenyoriu episcopal de les Valls d'Andorra. L'acceptació de l'elecció d'un nou cosenyor episcopal i el manteniment del règim jurisdiccional d'Andorra després de la signatura del tractat dels Pirineus, per part de França, així es posa de manifest. Ara bé, sí que fou un moment delicat i que podia haver suposat la incorporació d'Andorra a França.

Tot i que a partir de 1652 la situació jurisdiccional d'Andorra es va respectar, França va implicar les Valls d'Andorra com si fos un territori més dels que tenia ocupats al Pirineu i va exigir als andorrans suport econòmic i material per al manteniment de les seves tropes. Era la contraprestació per mantenir el seu territori no vinculat a França ni a Catalunya. Aquesta ocupació també va afectar la situació econòmica i l'estabilitat social de les Valls.

2. Conseqüències en l'aspecte econòmic i social (1638-1659)

Des d'un punt de vista local, a Andorra es podria parlar de les conseqüències d'onze anys de guerra entre castellans, francesos i catalans.

Una primera conseqüència de la guerra dels Trenta Anys i de la guerra dels Segadors es va donar l'any 1638 en motiu d'una crida del veguer episcopal del bisbe Pau Duran que prohibia el comerç entre espanyols i francesos dins les Valls d'Andorra. Aquesta decisió anava en contra dels privilegis i costums de les Valls i els perjudicava, tal com repliquen els síndics Joan Antoni Torres, Joan Areny i Guillem Areny.⁵ Aquesta decisió fou motiu de tensió entre el bisbe d'Urgell i el Consell de la Terra abans de l'inici de la Guerra

dels Segadors. Andorra fins aquell moment havia estat un territori neutral on catalans, francesos i castellans havien pogut comerciar i beneficiar l'economia andorrana.

L'esclat de la guerra dels Segadors va dificultar el trànsit de bestiar i les relacions comercials entre Catalunya i Andorra, en un moment de penúria econòmica generalitzada. Sí que restà prohibit el comerç entre espanyols i francesos a Andorra, i el Consell de la Terra en això fou molt taxatiu, però sí que es va aconseguir que els habitants d'Andorra poguessin comerciar amb les regions veïnes. L'any 1646 Francesc Alosi, lloctinent del procurador reial del Reial Patrimoni als comtats del Rosselló i la Cerdanya, a petició del síndic d'Andorra Gabriel Moles, va concedir la franquesa del dret de lleuda per als ramats andorrans que transitessin per la Cerdanya i el lliure comerç de productes comprats a la Tor de Querol, Guils, Meranges, Éller, Talltendre, la Bastida, Anes, Prullans, Ordèn, Narbils, Ardèvol, Oren i Sant Quintí sempre que es destinessin al consum propi i ho declaressin al lleuder.⁶ És probable que a partir d'aquest privilegi es fomentés el contraban de ramats i mercaderies entre Andorra, la Cerdanya, la Seu d'Urgell, el Pallars i el país de Foix. La guerra dels Segadors havia posat en perill la situació jurisdiccional d'Andorra però l'havia beneficiat en l'aspecte econòmic. A partir de l'any 1652 i fins al 1659 la situació fou a la inversa. S'enfortí l'estatus jurisdiccional, polític i institucional de les Valls d'Andorra, però en contrari, es debilità la situació econòmica i social.

El 28 d'agost de l'any 1654, Joan Josep d'Àustria, lloctinent i capità general de Catalunya, renova una autorització del 5 de febrer que permetia als habitants de les Valls poder comerciar amb el regne de França durant sis mesos.⁷ La continuïtat de la guerra amb França, tenint en compte que la Seu d'Urgell i la Cerdanya estaven ocupades per les tropes franceses, aïllava Andorra, que es va trobar envoltada per l'ocupació de les tropes franceses als territoris limítrofs. Per tant, el comerç amb França era primordial per la supervivència de moltes famílies andorranes empobrides, però al mateix temps obria la porta a continuar amb la pràctica del contraban de bestiar i de mercaderies que es podien comprar a França i vendre a Catalunya i a la inversa, ni que fos durant sis mesos renovables.

Tot i el retorn de Catalunya a la sobirania del rei Felip IV, la guerra entre Castella i França va continuar al Pirineu català fins a l'any 1659. La concentració de tropes franceses a la Cerdanya va comportar que les Valls d'Andorra estiguessin pressionades per part dels generals i dels intendants de les tropes franceses perquè participessin en l'allotjament de tropes i al pagament de contribucions per al seu manteniment, a partir de l'amenaça potencial d'una possible ocupació per França del territori andorrà.

La resposta diplomàtica d'Andorra va ser acudir al seu Cosenyor francès, Lluís XIV, en demanda d'un privilegi que els eximís d'haver d'allotjar tropes i del pagament de contribucions per al seu manteniment. El Cosenyor francès es va mostrar sensible a la petició dels habitants de les Valls, i durant el mes de març de l'any 1655 va confirmar els privilegis concedits als habitants de les Valls pels seus predecessors. També els va eximir de l'obligació d'allotjar tropes i del pagament de contribucions de guerra. En dit privilegi es va reconèixer textualment que els bisbes d'Urgell eren cosenyors de les Valls d'Andorra, malgrat les circumstàncies particulars ocasionades al bisbe d'Urgell durant la guerra dels

Segadors.⁸ És un document pel qual França confirmava i reconeixia el consenyoriu de les Valls d'Andorra.

En l'esborrany d'una carta posterior al 30 d'octubre de 1656 del Consell de la Terra al bisbe d'Orange, governador del rei Lluís XIV, consta que es va demanar l'exempció d'una de contribució d'un subsidi per al manteniment de les tropes franceses. Li van fer saber que malgrat el privilegi atorgat per Lluís XIV l'any 1655, "mossur" Baltezar, després de la retirada de Solsona, va manar allotjar catorze companyies de cavalleria i que per aquest motiu demanaven l'exempció d'aquest pagament, en consideració "als excessius gastos ha patit dita vall dels allotjaments passats, que reste casi del tot destruhida..."⁹

Aquest document és clau per conèixer com va argumentar el Consell de la Terra la neutralitat d'Andorra en el conflicte bèl·lic entre la monarquia hispànica i França, i va fer constar textualment que "Quan sa magestat de Luiz tretsè, que gose de glòria estave en lo siti de la vila y castell de Perpinya, en la petició de los síndichs de dita Vall declarà que no volia que esta Vall fos unida ni agregada al Principat de Cathalunya y comtats de Rosselló i Cerdanya, sinó que restàs com antes... no súbdita a l'Audiència Reial de dit Principat ni Parlament de Tolosa..." El Consell de la Terra amb aquesta defensa va posar de manifest que no volien que les Valls d'Andorra fossin incorporades ni a Catalunya ni a França. S'olorava el que va passar amb altres territoris després de la signatura del tractat dels Pirineus del 1659 i de la conferència de Ceret i tractat de Llívia (1660).

El cost de l'allotjament de les tropes del comte de Mireville va pujar a més de 3.000 lliures. Aquestes despeses van arruïnar les finances comunals i va obligar les parròquies de Canillo i Ordino a vendre a carta de gràcia alguns comunals per poder tenir diners en efectiu per fer front a les despeses.¹⁰

Altres conseqüències de la guerra fou el tancament de les fargues i dificultats per transhumar bestiar i comerciar.¹¹

En l'aspecte social es va produir un augment dels robatoris i situacions d'alarma, tensions i neguits.

La fi de la guerra va permetre la recuperació econòmica del país que coneixerà un gran creixement a partir del segle XVIII.

Rals de 8 del segle XVII. Els costats estan retallats perquè s'aprofitava la plata per fer pagaments

3. Conseqüències en el veïnatge fronterer d'Andorra (1659-1686)

L'any 1659 es va signar el tractat dels Pirineus, que posava fi a la guerra entre els regnes hispànics i França que s'havia iniciat l'any 1618 i que s'havia agreujat a partir de l'any 1640. El tractat dels Pirineus (o pau dels Pirineus) va ser signat el 7 de novembre del 1659 per part dels representants de Felip IV de Castella i III d'Aragó, Luis Méndez de Haro i Pedro Coloma, i els de Lluís XIV de França, Cardenal Mazzarino i Hugues de Lionne, a l'illa dels Faisans del riu Bidasoa, als límits del País Basc del Nord, i va posar fi al litigi de

la guerra dels Trenta Anys, juntament amb la pau de Westfàlia del 1648. Felip IV va negociar aquest tractat sense consultar les Corts Catalanes ni els afectats. De fet, els ho va amagar oficialment fins a les Corts de Barcelona de 1701-1702. Els territoris afectats van conspirar durant anys per tornar a unir-se al Principat de Catalunya i les autoritats catalanes també es van resistir a acceptar la partició, que no va poder fer-se efectiva fins a l'any 1720.

En les negociacions per delimitar la frontera, Luis de Haro, nebot del comte

duc d'Olivares i representant de Felip IV, va intentar de conservar els comtats del Rosselló i de la Cerdanya dins de la corona. Els negociadors francesos van presentar una línia fronterera molt favorable als seus interessos, mentre que els representants castellans, ignorants de les característiques i costums d'aquests territoris, van estimar-se més defensar les posicions a Flandes abans que salvaguardar la unitat territorial del Principat. El fet que els hàbils negociadors triats per Lluís XIV, el cardenal Mazzarino, Pèire de Marca, Bernat Plessis de Besançon i Ramon de Trobat, fossin grans coneixedors de les terres i la història de Catalunya, al contrari que els triats pel monarca espanyol, va condicionar la signatura del tractat, molt perjudicial per a la integritat del territori català.

El tractat va establir que al comtat de Cerdanya se cedissin trenta-tres pobles a França. Aquests serien definits l'any 1660 a la conferència de Ceret i al definitiu tractat de Llívia, pel qual es va delimitar definitivament la nova frontera entre els territoris de les dues corones i on els negociadors de Felip IV van aconseguir retenir Llívia amb l'argument que era una vila i no un poble. En total, la corona francesa va guanyar els territoris que incloïen el Rosselló, el Vallespir, el Conflent, el Capcir, mitja Cerdanya, l'Artois, Luxemburg i Flandes.

La frontera amb la corona espanyola es va fixar seguint només en part els Pirineus, excepte en l'enclavament de Llívia, i tota la part nord-catalana. Si s'hagués seguit fidelment la serralada dels Pirineus més al nord, per les Corberes, la frontera entre França i Catalunya hauria començat prop de Leucata, on es troba la porta de Catalunya. A canvi, els francesos van retornar als regnes Hispans el comtat del Charolais, al Franc Comtat, i les conquestes d'Itàlia.

Les Valls d'Andorra no foren incorporades ni al Principat de Catalunya, ni al Parlament de Tolosa, ni al Rosselló ni a la Cerdanya, tal com havien demanat els síndics al rei de França i consenyor de les Valls d'Andorra l'any 1642, durant el setge de Perpinyà.

La conferència de Ceret fou una reunió posterior del tractat dels Pirineus per tal d'establir amb precisió els nous límits entre la monarquia hispànica i França. El dia 22 de març de 1660 s'iniciaren les conferències a Ceret. Pèire de Marca que va fer un discurs ple d'erudició històrica i geogràfica i va demanar que es lliurés a França, a més del Rosselló i el Conflent,

Signatura del tractat dels Pirineus el 7 de novembre del 1659 a l'illa dels Faisans, al riu Bidasoa. Quadre anònim

la costa oriental de l'Empordà des de Roses, tota la Cerdanya, la vall de Ribes, la Seu d'Urgell i el vescomtat de Castellbò, per entendre que eren zones al nord dels Pirineus, tal com s'establia a l'article 42 del tractat dels Pirineus. A mitjan abril la conferència es tancà sense acord. Aquest fet va provocar que de nou fossin els negociadors del tractat dels Pirineus els que decidissin el futur dels territoris.

El tractat de Llivia signat el 12 de novembre de 1660 completava el tractat dels Pirineus i consumava la separació d'una part de la Cerdanya, que era atribuïda al rei francès: la Vall de Querol i el territori que la unia al Capcir. És el tractat pel qual es detallaven els 33 pobles (tots els de la vall del riu de Querol i els que limitaven amb el Capcir i el Conflent, ja que segons els negociadors francesos, especialment Pierre de Marca, per aquí passava l'antiga línia divisòria dels Pirineus entre la Gàl·lia i la Hispània romana), els quals van passar a formar part de França. A última hora es quedà Llivia com un enclavament hispànic dins del nou territori francès per tenir el títol de vila i no de poble, amb la condició que no es fortifiqués mai. Així es consolidava la cessió de la meitat de la Cerdanya, que, a causa de la resistència, no es va poder fer efectiva fins al 1720.

Els acords del tractat dels Pirineus i del tractat de Llivia van comportar un canvi del veïnatge fronterer d'una part de les valls d'Andorra. Una part de la Cerdanya, que incloïa la Vall de Querol, es va incorporar a França. Les Valls d'Andorra van deixar de limitar a l'est (Vall de Querol) amb el Principat de Catalunya i passen a limitar amb França.

La delimitació de la frontera entre França i Espanya, i de retruc amb Andorra, a partir de la carena dels Pirineus, va incentivar les comunitats franceses de Merens, l'Ospitalet i de la vall de Querol a reclamar un territori de propietat confusa: la Solana d'Andorra o devesa de Merens. La mort d'una vaca del batlle d'Enveig (Cerdanya francesa) a la muntanya de la Solana per part d'habitants de les Valls d'Andorra l'any 1686 donaria l'origen a un conflicte que no es resoldria fins a l'any 1935. Els andorrans haurien mort la vaca perquè van considerar que pasturava en territori d'Andorra, mentre que les comunitats de Merens i l'Ospitalet consideraven que formava part del seu territori.¹² Les sentències dels 1729, 1735, 1770 i 1935, dictades per tribunals francesos atorgaven la muntanya de la Solana a les Valls d'Andorra i la muntanya del Bac de la Casa a la comuna de Porta. En aquest cas es va establir una frontera per motius jurisdiccionals i no per criteris geogràfics. L'estany de les Abelles o estany Negre del Pas de la Casa i la riba dreta o esquerra del riu Arieja han separat des d'aleshores la frontera entre França i Andorra, motiu pel qual el Pas de la Casa, que es troba a la riba esquerra, és en territori d'Andorra. En canvi la riba dreta de l'Arieja a la zona del Pas de la Casa és territori de la comuna de Porta i no ha estat urbanitzada. En virtut d'aquestes sentències, la frontera per carretera entre Andorra i França és amb el departament dels Pirineus Orientals i no amb el departament de l'Arieja.

Pau Duran i Pau Claris, dues personalitats del bisbat d'Urgell enfrontades

El destí va voler que la guerra dels Segadors tingués dos actors principals procedents del bisbat d'Urgell: Pau Duran, bisbe d'Urgell i Cosenyor de les Valls d'Andorra, i Pau Claris, canonge de la catedral de la Seu d'Urgell. Dues personalitats enfrontades abans de la guerra i que al principi de la guerra encara es van contraposar més en l'àmbit polític.

Pau Duran

Va néixer a Esparreguera el 31 de desembre de 1582 – i va morir a Areny de Noguera el 18 de febrer de 1651–. Malauradament es desconeix el seu segon cognom. Va estudiar a la Universitat d'Osca. Va obtenir el títol de batxiller en lleis l'any 1602 i la llicenciatura, l'any 1603. Es doctorà en dret a la Universitat de Salamanca. Fou professor de lleis a la Universitat d'Osca i vicari general del bisbat de Mallorca durant 17 anys. Va publicar dues obres rellevants. L'any 1612 va publicar a Mallorca la seva primera obra jurídica *Tractatus de conditionibus et modis impossibilitatis et iure prohibitis contractibus et testamentis adscriptis*. La segona *Decisionum sacrae Rotae Romanae*, publicada l'any 1635, ja com a bisbe d'Urgell, va tractar sobre la seva estança al tribunal de la Rota.

El 1623 va abandonar Mallorca i marxà a Madrid, a la Cort, on regnava Felip IV. Allà va ser nomenat capellà de su Majestad. Anys després, quan el març de 1626 el monarca va arribar a Barcelona per jurar les Constitucions de Catalunya i celebrar Corts Generals. Pau Duran va estar entre els dignataris eclesiàstics que li van donar la benvinguda. El gener d'aquell mateix any havia estat nomenat ardiaca dels canonges de la catedral de Barcelona.

En el transcurs de l'any 1626, Pau Duran es va traslladar a Roma per formar part del Tribunal de la Rota. El papa Urbà VIII el va nomenar el seu capellà. L'11 de maig de 1635 va jurar com a bisbe a la Seu d'Urgell i Cosenyor de les Valls d'Andorra. Va desenvolupar des del primer moment una gran activitat pastoral. Va passar una llarga temporada a Esparreguera, durant els anys 1636 i 1637. Des de casa seva, a la plaça de la Vila, vigilava i dirigia el govern de la diòcesi d'Urgell. Pau Duran va ser un bisbe partidari de la monarquia hispànica igual que tota la societat catalana de l'època fins que, arribat el conflicte de 1640, una part dels catalans dirigits per Pau Claris van optar per la monarquia francesa.

La pesta estesa per tota Catalunya va ser segurament la causa de la mort de Pau Duran, el 18 de febrer de 1651 a Areny de Noguera.

Pau Duran va residir poc a la Seu d'Urgell, només entre 1635 i 1640, i no hi tornà. Això comportà que el poder fàctic del govern del bisbat estigués en mans dels canonges, com passava de forma habitual. L'any 1640 Pau Duran marxà a Barcelona, on el dia del Corpus de Sang intentà apaivagar la revolta dels Segadors. Després va acompanyar el duc de Cardona, virrei de Catalunya, a Perpinyà i hagué d'assumir importants responsabilitats després de la seva mort.

L'any 1641 fou nomenat arquebisbe de Tarragona, tot i que a causa dels esdeveniments bèl·lics no pogué prendre possessió del càrrec. Finalment s'hagué d'exiliar a l'Aragó. Pau Duran no es va sentir còmode amb el capítol de la catedral de Santa Maria d'Urgell, on es trobaven els canonges Pau Claris i Jaume Ferran, que li van rebutjar la seva forma de governar i no veieren amb bons ulls la seva proximitat amb Felip IV. Tot i així, fou un ferm defensor de la predicació en llengua catalana, tant en els sínodes urgellencs com en el concili provincial tarragoní dels anys 1637-1638.

Escut del bisbat d'Urgell, d'on fou bisbe Pau Duran entre el 1634 i el 1651

El nomenament de Pau Duran com a bisbe d'Urgell i Cosenyor de les Valls d'Andorra, vista la seva trajectòria acadèmica i el seu currículum com a eclesiàstic, podria semblar un càstig o un pas enrere. Res més lluny de la realitat, fou nomenat per la Santa Seu i el rei Felip IV (dret de presentació) per posar ordre a la disbaixa aparent que hi havia al bisbat d'Urgell després del govern del bisbe Antonio Pérez.

Els habitants de les Valls també tingueren els seus moments de tensió amb ell i el seu veguer amb motiu de la decisió de prohibir el comerç entre catalans i francesos a Andorra l'any 1638.

Es coneix el bisbe Pau Duran com una persona amb un gran caràcter i ambició, igual que Pau Claris. Els dos, importants juristes. Així doncs, el xoc de trens estava servit.

Pau Claris i Casademunt

Pau Claris i Casademunt va néixer a Barcelona el primer de gener de l'any 1586 i va morir a Barcelona el 27 de febrer de 1641. Era cinc anys més jove que el bisbe Pau Duran, tot i que el bisbe el va sobreviure deu anys. Va ser un polític i eclesiàstic català i el 94è president de la Generalitat de Catalunya a l'inici de la guerra dels Segadors. El 16 de gener de 1641 proclamà la República Catalana sota la protecció de França.

De família paterna procedent de Berga, tant l'avi (Francesc) com el pare (Joan) foren destacats juristes a Barcelona, dels quals destacà també el fill gran, Francesc, que fou jurista i exercí una forta influència sobre el seu germà. La família de Pau Claris formava part de la burgesia administrativa barcelonina i tingué un poder econòmic força elevat. Es té poca informació dels estudis de Pau Claris. Només se sap que es doctorà en dret civil i canònic a la Universitat de Barcelona i que estudià la carrera en el període comprès entre el 1604 i el 1612.

Pau Claris va ser nomenat beneficiat el 28 d'agost i canonge el 25 de setembre del 1612. Fou destinat a la diòcesi d'Urgell. Com a canonge de la catedral de la Seu d'Urgell, fou conegut el seu enfrontament amb el bisbe Pau Duran, en un conflicte del qual parlaré més endavant.

El 1626, Claris va ser elegit representant del braç eclesiàstic a les corts de Barcelona, que s'obriren el 28 de març enmig d'una gran tibantor, que provenia ja del 1621 quan, en morir el rei d'Espanya, Felip III, el seu successor, Felip IV, no volgué jurar les Constitucions de Catalunya perquè els braços rebutjaren pagar-li un important subsidi econòmic.

No fou fins al 1632 que es reprengueren les corts, encara amb els mateixos diputats que el 1626. Pau Claris fou nomenat pel seu braç per tractar el tema de la insaculació. El moment polític més remarcable d'aquest període de la vida de Claris fou, sens dubte, els anomenats «aldarulls de Vic». Arran d'una concessió papal al rei d'Espanya de l'establiment d'una dècima sobre les rendes de l'Església a Espanya, que havia de servir de subsidi per a la corona, esclatà amb virulència el malestar popular a la diòcesi de Vic, sota el guiatge de l'ardiaca vigatà doctor Melcior de Palau i Boscà i el suport apassionat de dos canonges d'Urgell: Jaume Ferran i Pau Claris.

Claris va assistir, entre els anys 1630 i 1636 als concilis eclesiàstics provincials de Tarragona. En el de l'any 1636, amb el suport del bisbe de Tortosa, del bisbe d'Urgell, i del castellà

Justino Antolínez de Burgos y de Saavedra, s'aconseguí aprovar una disposició per la qual totes les prédiques en el Principat fossin en català.

El 22 de juliol del 1638 Pau Claris va ser elegit diputat eclesiàstic per constituir la Diputació. Un altre dels membres escollits amb Claris fou Jaume Ferran, també canonge de la catedral de la Seu d'Urgell. Com a diputat eclesiàstic, Claris va passar a presidir les sessions de la Generalitat. Segons Elliott,¹³ el virrei Santa Coloma intentà endebades el suborn de Claris i de Tamarit, personatges incòmodes per a la seva funció al servei del rei.

Claris es trobà una Generalitat amb gravíssims problemes econòmics, fruit de molts anys de mala gestió i amb el conflicte que s'obrí amb la corona espanyola per l'acusació de contraban a la Generalitat a causa de l'incompliment dels edictes dels anys 1635 i 1638, que prohibien tota mena de comerç amb França a causa de la guerra dels Trenta anys.

L'assumpció personal del poder per Claris des del setembre del 1640, un cop iniciada la revolta catalana, va ser total. Va ser ell qui va convocar la Junta General de Braços, que s'erigí en la institució rectora de la nova situació en oficialitzar la secessió i els compromisos amb França. Destaquen aquestes frases del seu discurs en que fa una crida a la revolta contra els exèrcits del comte duc d'Olivares: "Castella, superba i miserable, no aconsegueix un petit triomf sense llargues opressions, pregunteu als seus habitants si viuen envejosos de l'afecció que tenim a la nostra llibertat i defensa [...]. Què és el que us manca, catalans, si no és la voluntat."

El 20 de febrer de 1641 va entrar a Barcelona Philippe de La Mothe-Houdancourt, substituït de Du Plessis, amb poders de capità general de tots els exèrcits que lluitaven a Catalunya. Aquell mateix dia, Claris va caure greument malalt i l'endemà mateix rebia l'extremunció. Pau Claris i Casademunt moria a tres quarts de dotze de la nit del dia 27 de febrer del 1641. Malgrat que feia almenys un any que presentava problemes de salut, la teoria d'un possible emmetzinament per arsènic circulà des del primer moment. Les seves darreres paraules foren: "Mori jo, mori infamement i respiri i visqui l'afligida Catalunya!"

Retrat de Pau Claris, canonge de la catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell i president de la Generalitat de Catalunya (1638-1641)

Pau Duran i Pau Claris: dues figures irreconciliables

Els motius de l'enfrontament entre Pau Duran i Pau Claris es poden resumir en els següents:

1. Pau Claris es manifestà en contra del nomenament de bisbes no catalans per ocupar les diòcesis catalanes.
2. La convivència de Pau Claris i el capítol amb els bandolers i la persecució d'aquests per part dels bisbes d'Urgell, conflicte en el qual el Consell de la Terra es veié involucrat amb motiu de la presència de bandolers refugiats a les Valls d'Andorra.
3. Pau Duran pretengué cobrar el delme eclesiàstic al bisbat d'Urgell, càrrega fiscal

que la corona pretenia percebre dels eclesiàstics catalans. Pau Claris s'oposà al cobrament d'aquest impost. Fins i tot participaren amb Jaume Ferran i Melcior de Palau en uns greus disturbis a Vic.

4. El bisbe d'Urgell, fidel felipista, estigué a favor de la Unió d'Armes. L'oposició de Pau Claris fou contundent i s'enfrontà al virrei de Catalunya, comte de Santa Coloma, pel problema dels allotjaments militars a Catalunya i que comportà l'obertura d'una informació pel jutge del Breu Apostòlic contra Pau Claris, instigada pel bisbe Pau Duran, que no prosperà. El que sí que es féu efectiu fou l'empresonament del seu diputat Francesc de Tamarit l'any 1640 i que fou alliberat durant el Corpus de Sang.
5. Mentre que Pau Claris incitava la revolta del Corpus de Sang, Pau Duran intentava apaivagar-la. El màxim moment de l'enfrontament no es donava al bisbat d'Urgell sinó a Barcelona i en un moment històric per a la història de Catalunya.
6. Un cop iniciada la guerra dels Segadors Pau Claris va demanar la destitució de Pau Duran del càrrec de bisbe d'Urgell i el nomenament d'un funcionari reial per administrar la diòcesi. La petició de Pau Claris no va ser escoltada per Felip IV de Castella i Aragó però sí per Lluís XIII de França, que va nomenar un segrestador de les temporalitats del bisbe Pau Duran l'any 1642, després de la mort de Pau Claris.

L'ombra de Pau Claris contra Pau Duran, fins i tot després de la seva mort, fou present.

L'ombra de Pau Claris s'ha projectat a la història de Catalunya com un dels seus referents. La figura de Pau Claris no fou reconeguda fins a la Renaixença, quan es convertí en una figura històrica. Per a alguns historiadors fou el defensor de l'estatus polític de Catalunya davant l'intervencionisme uniformista castellà. Per a d'altres, fou un home mediocre, amb poca visió política i amb menys preparació i projecció que el bisbe Pau Duran. Tot i així, a final del segle XIX i principis del segle XX el personatge històric es convertí en un mite. Escriptors i artistes el feren el protagonista de les seves obres. Es buscaren les seves despulles sense poder-les trobar. Té un carrer a l'Eixample barceloní i un monument al costat de l'arc de Triomf. Francesc Macià féu servir el seu nom per emetre una emissió de bons per finançar l'intent revolucionari de Prats de Molló.

Pau Duran només té un carrer dedicat a la seva vila natal, Esparreguera.

La reivindicació dels fets de la guerra dels Segadors i dels defensors de la causa catalana durant la Renaixença catalana de la segona meitat del segle XIX inspirà la creació del Cant dels segadors, que es convertí en l'himne nacional de Catalunya.

El 'Cant dels segadors', l'himne nacional de Catalunya

Els segadors és l'himne nacional oficial de Catalunya. Així va quedar establert per llei del 25 de febrer de 1993. Es pot considerar l'himne nacional de Catalunya com una obra col·lectiva, en el qual es barregen el passat i present de la història de Catalunya.

El seu origen data de la guerra dels Segadors, al segle XVII. L'himne fa una crida a defensar la llibertat de la terra.

Jaume Ayats ha defensat que l'himne nacional de Catalunya va tenir uns orígens eròtics, en prendre com a base la melodia d'*Els tres garberets*, una cançó popular de sega i una lletra anònima que narra els fets de 1640.¹⁴

El 2013 *El SingularDigital.cat* va assenyalar que la melodia de l'himne podia haver tingut l'origen en un himne religiós jueu anomenat Ein K'Eloheinu (No hi ha ningú com el nostre Déu).

Al costat de la música es va conservar el text. Els dos textos més difosos han estat l'històric, publicat ja per Milà i Fontanals el 1882 en el seu *Romancerillo catalán* (amb modificacions respecte de versions anteriors, com l'addició de la tornada) i, en la primera edició musical, per Francesc Alió el 1892, en el seu recull de *Cançons populars catalanes*, i l'actual d'Emili Guanyavents i Jané (1860-1941), el més polític i reivindicatiu, guanyador d'un concurs convocat amb aquesta finalitat per la Unió Catalanista el 1899 i que va provocar una apassionada polèmica pública i periodística. Guanyavents era conegut per la seva militància obrera i llibertària, i la seva lletra va rebre una certa oposició dels sectors més conservadors. Tot i així, el fet que la lletra fos intercanviable entre himne nacional i crida a la revolució social recollia el desig de ruptura nacional i social del moment, i va propiciar-ne l'acceptació popular i institucional. Amb l'adaptació d'Emili Guanyavents, la lletra original d'*Els segadors* es va simplificar i reduir de sis estrofes a tres, que són les que es canten actualment. És la lletra actual amb la tradicional tornada de "Bon cop de falç, defensors de la terra" d'Ernest Moliné i Brasés.

La versió musical d'*Els segadors* enregistrada l'any 1900 és l'harmonitzada a quatre veus per Enric Morera i estrenada pel cor Catalunya Nova el 18 de juliol de 1897. Aquest disc és l'únic exemplar (conegut de moment) que se'n conserva actualment, segons la documentació existent. Fou una edició de la companyia E. Berliner's Gramophone 64508 (Matriz 2110A), amb una tirada de 500 exemplars. L'enregistrament fou realitzat a Barcelona entre el 27 de setembre i el 30 d'octubre de 1900.

Algunes reflexions finals

L'afectació de la guerra dels Segadors a Andorra posa de manifest, un cop més, la importància de les relacions entre els territoris propers a Andorra per entendre'n la història. Els conflicte bèl·lic entre França-Catalunya i Castella del 1640 al 1659 va posar en perill el manteniment de la neutralitat Andorra establerta en els Pariatges de 1278 i 1288. La diplomàcia andorrana del moment va aconseguir fer front a aquest perill des del principi del conflicte i de forma satisfactòria. El Consell de la Terra aconseguí mantenir el sistema jurisdiccional de les Valls, basat en el consenyoriu, després de la signatura del tractat dels

Retrat de Francesc Alió i Brea, editor del 'Cant dels segadors' l'any 1892

Retrat d'Emili Guanyavents Jané, arranador de la lletra del 'Cant dels segadors'

Pirineus de 1659 i estableix un precedent perquè es reconeixin les Valls d'Andorra com a territori no integrat ni a França ni a Catalunya.

A més del gran treball diplomàtic, el Consell de la Terra va acontentar les exigències dels francesos perquè les Valls d'Andorra participessin en el pagament de contribucions i en l'allotjament de les tropes, tot i el privilegi del 1655 que les eximia d'aquests pagaments. Aquesta situació demostra com de diferent es veia la guerra des del palau de Versalles o des del camp de batalla. La guerra també provocà dificultats per portar el bestiar i comerciar amb els territoris veïns. La precària situació pel que fa a la subsistència de les Valls d'Andorra provocà que la prohibició o limitació del comerç amb Catalunya i França fos la conseqüència més greu de la guerra.

La incidència de la guerra dels Segadors també es féu notar en l'ordre social. La presència de tropes forasteres a Andorra alterava el dia a dia de les famílies, que havien d'estar més vigilants pel que fa a la seva seguretat personal i a la dels seus béns. La presència de soldats als territoris fronterers amb Andorra no assegurava la seguretat dels desplaçaments de les persones ni de les mercaderies importades o exportades. Cal tenir present que el gros de les tropes el formaven soldats mercenaris que amb prou feines rebien la paga i s'havien de buscar la subsistència per altres vies.

La guerra entre catalans, castellans i francesos sobretot va aportar un bagatge i una experiència per afrontar la incidència de futurs contextos bèl·lics entre Castella, Catalunya i França a les Valls d'Andorra.

La guerra dels Segadors va tenir dos grans protagonistes, els dos "paus": Pau Duran, bisbe d'Urgell i defensor de la causa del rei Felip IV, i Pau Claris, canonge de la catedral de Santa Maria d'Urgell i president de la Generalitat de Catalunya secessionista de Felip IV. Dues figures irreconciliables per motius polítics i de govern de la diòcesi, com he exposat en l'article. Altres protagonistes rellevants d'aquesta història foren Lluís XIII i Lluís XIV, reis de França i Cosenyors de les Valls d'Andorra. La història d'Europa del segle XVII també tingué les Valls d'Andorra com a actor secundari o de repartiment.

Fons bibliogràfiques

AIATS ABEYLÀ, Jaume. *Els segadors. De cançó eròtica a himne nacional*. Barcelona. L'Avenç, 2011, p. 204.

BARRULL PERNA, Carles. *Tombes dels Bisbes d'Urgell i Coprínceps d'Andorra del segle XVII a l'església de Sant Martí d'Areny de Noguera (Comtat de Ribagorça)*. 21es Trobades Culturals Pirinenques, Olot, 19 d'octubre de 2024.

- BASCOMPTE GRAU, Domènec. *Diplomatari de la Vall d'Andorra, s. XVII*. Govern d'Andorra. Andorra, 1997.
- BASCOMPTE GRAU, Domènec. *Factors socio-polítics*. a "Andorra, un profund i llarg viatge", p.225-251. Govern d'Andorra. Andorra, 2009.
- BASCOMPTE GRAU, Domènec. *Andorra durant la Guerra dels Segadors*. Càpsules d'història durant el confinament, càpsula 257. Institut d'Estudis Andorrans-Govern d'Andorra. Youtube, 2020.
- ELLIOT, John P. *La revolta catalana, 1598-1640: Un estudi sobre la decadència d'Espanya*. Publicacions de la Universitat de València. València 2006.
- FERNÁNDEZ, Tomás & TAMARO, Elena. *Biografia de Pau Claris*. [Internet]. Ed. Biografias i Vidas. Barcelona, 2004.
- GARCIA CÀRCEL, Ricard. *Pau Claris, la revolta catalana*. Col·lecció Pinya de rosa. Ed. Dopesa. Barcelona, 1980.
- MESTRE CAMPI, Jesús (dir.). *Diccionari d'història de Catalunya*. Ed. 62. Barcelona, 1992.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. "El Parlamento de Cataluña de 1653". a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, p.182-189.
- SALES, Núria. "Grans Crísis del segle XVII." *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar. Vol. IV. Barcelona. Ed. 62, 1991.
- SERRA PUIG, Eva (et al.). *La revolució catalana de 1640*. Ed. Crítica. Barcelona, 1991.
- SERRA PUIG, Eva. "Entre la ruptura i la continuïtat. Algunes consideracions a propòsit de la capacitat de Catalunya durant la guerra dels Segadors". *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, p.160-167. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1991.
- SIMON TARRÉS, Antoni. "Entre França i Catalunya en temps de guerra" (1635-1659). a *Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, L'Època Moderna (1479-1715). Ferran II i els Àustria. Ed. 62. Barcelona, 2007.
- SIMÓN TARRÉS, Antoni. *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*. Biblioteca Abat Oliba. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2008.
- VIDAL PINELL, Ramon. "La Junta de 1640". *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, p.173-181.

Fonts documentals

Arxiu Nacional d'Andorra:

- ACO, llibre d'actes i comptes (1658-1714)
- ADPO C 2098
- ASC, Llibre dels Arrestos del Consell de les Valls d'Andorra (1536-1637)
- ASC, Llibre d'actes del Consell de les Valls d'Andorra (1637-1682)
- ASC, Documentació en paper (1635-1665)

Arxiu Comú de Canillo:

- ACB 37

Notes

- 1- ANA/ASC 2817
- 2- ANA/ASC 2818
- 3- ANA/ASC 1773
- 4- ANA/ASC 2823
- 5- ANA/ASC 3512
- 6- ANA/ASC 1196
- 7- ANA/ASC 1353
- 8- ANA/ASC 1115
- 9- ANA/ASC 4442
- 10- ANA/ACO, llibre d'actes i comptes (1658-1714) i ACC-ACB 37
- 11- ANA/ASC 1257
- 12- ANA/ADPO C 2098, doc.12
- 13- John P. Elliot. *La revolta catalana, 1598-1640*
- 14- Jaume Ayats. *Els Segadors. De cançó eròtica a himne nacional*

El cònsol desconsolat: l'exèrcit borbònic francès i el segrest dels cònsols i canonges de la Seu d'Urgell l'any 1711

És prou conegut el conflicte obert a la mort del rei Carles II, l'any 1700: la guerra de Successió. Els dos pretendents al tron hispànic, Carles d'Àustria i Felip d'Anjou, van encapçalar els exèrcits austriacista i borbònic en una guerra llarga i amb múltiples fronts. Sense entrar en detalls, que allargarien innecessàriament aquest text, apuntarem que l'any 1707 l'exèrcit borbònic francès va conquerir la Cerdanya, fins als estrets del Baridà, al mateix moment que els borbons espanyols ocupaven la ciutat de Lleida. Davant d'aquesta pinça, el sector austriacista va enviar a la Seu d'Urgell el general Josep Moragues i Mas, per fer front a la defensa de les fortaleeses de Castellciutat i de tota la frontera.

Des d'aquella data, al Baridà es va establir una frontera entre àustries i borbons, amb una calma tensa que es va allargar durant anys i que puntualment es trencava en alguna escaramussa o alguna acció de saqueig. Però la guerra anava evolucionant, i l'any 1711 es van produir algunes batalles importants, a Cardona¹ i a Prats de Rei, que van provocar moviments militars. Entre altres, els borbons francesos van enviar tropes des de la Cerdanya per participar a la batalla de Prats de Rei. El pas d'aquest exèrcit per la Seu d'Urgell va provocar una situació traumàtica a la ciutat.

En aquest article repassarem els fets que van succeir basant-nos en la documentació municipal de la Seu d'Urgell, especialment en la crònica, malauradament incompleta, escrita al recull *Concessionnes y otros asuntos para la Ciudad de Urgel*, que transcrivim íntegrament en annex. Per aconseguir una lectura més àgil, no citarem la procedència de la informació quan s'hagi obtingut d'aquesta crònica; en els altres casos, indicarem a peu de pàgina la referència arxivística corresponent.²

El pas de l'exèrcit francès el 1711

El 2 de juny de 1711 els cònsols de la Seu escriuen, com cada setmana, al seu síndic de Barcelona. En aquesta ocasió li comunicaven "que en Cerdanya auriem entrat algunes tropes

Lluís Obiols i
Perearnau, historiador
i arxiver, president de
l'IECAU

inimigues, y vuy nos tenen en cuidado y en alguna alarma, tenint de nostres naturals en lo Pont de Bar una porció de gent convenient, de orde del general; no sabem en què parará".³ La carta de la setmana següent, el dia 9, ja presentava una situació ben diferent: "tenim a estas horas de la tarde del dia corrent lo inimich en los paratges de Prullans, Lles y Aranssa, y nostros fusillers del regiment de Cerdanya en lo coll de Queralt, per a impedirlos lo dit pas, y lo inimich se va engrossant ab provisions de boca y guerra, y ab pública veu que los designes és voler baixar assí al Castellciutat." Aquell mateix dia, els cònsols van escriure al rei i al mariscal Starhemberg per comunicar-los la situació i demanar ajuda,⁴ i es van pagar les despeses per "lo socorro dels naturals que van per guarda avantsada al pont de Arsèguel".⁵ L'endemà, el Consell municipal responia a la petició del general Moragues per proveir el castell de Ciutat. Davant la pobresa del consolat, es va acordar demanar als particulars, "encara que pobres, que cada hu dóne lo que pугue, y lo que quiscú donará se pòrtie en Casa de la Ciutat, y de assí se conduesque al dit castell".⁶ També, el dia 11, es van pagar cinc cargues de vi que "se enviaren als fusillers en lo coll de Queralt".⁷

El lloc per on es movien les tropes no era casual: allí hi havia les restes del cèlebre camí dels canons, un camí que els francesos havien construït vint anys abans per poder transportar artilleria fins a la Seu d'Urgell. Davant el perill, els canonges de la catedral van discutir "si se trauria o no la plata de la iglesia", però van acabar determinant que no valia la pena, ja que "si en ella no se salvava, tampoch se salvaria en altra part".⁸ La situació era complicada. El dia 14, els cònsols van pagar "cent dotze soenes [peces de pa] que's donaren als fusillers del coronel Oliver per orde del senyor general Moragues, les quals los donaren al portal de Capdevila ab una arengada grossa a quiscú", i altres pels que la Ciutat "feye estar a la montanya de nit y de dia, a véurer los designes de l'enemich".⁹

Tenim una bona radiografia d'aquest precís moment en una carta datada el dia 15, a Saragossa, en què el duc de Noailles informava Grimaldo de la situació, segons les "Notizias que refiere un paisano de la valle de Andorra.

Que el día 10 de junio salió de dicha valle, donde se sabía por muy zierto que las tropas que están a cargo del conde de Moret se hallavan este mismo día en el Martinet, Prullans y Aransa, que distan con corta diferencia quatro leguas de la Seu de Urgel.

Que el conde de Moret havia hecho componer la carretera para pasar la artilleria por Bescarans [sic], y que estava ya en toda forma hasta el bosque de este lugar.

Que los enemigos tenian en la montaña de Bescarans la esquadra de miqueletes que le llaman de Cerdaña, mandada por Oliver de Livia, con algunos somatenes del vizcondado, de unos setezientos hombres.

Que en Castellciudad [sic] havia de guarnición unos doszientos hombres del terzio de la Diputazón.

Que el día onze de dicho mes encontró doszientos alemanes de los enemigos en Orgañà, y que marchavan por los Tres Puentes a la Seu de Urgel."¹⁰

Fins al dia 14 la marxa de l'exèrcit francès es va veure aturada al coll de Queralt, però l'endemà les tropes ja van dirigir-se a Estamariu, i van arribar ben a prop de la Seu, vora el castell de Somont.¹¹ Vista la situació, de bon matí el general Moragues va abandonar la

Vista de la Seu d'Urgell l'any 1701 des del camí de Cerdanya, tal com la va veure deu anys més tard l'exèrcit francès en arribar a la ciutat. Ajuntament de la Seu d'Urgell, Espai Ermengol-Museu de la Ciutat, quadre d'Hèrcules. Fotografia: Lluís Obiols Perearnau

ciutat i es va tancar al castell de Castellciutat. Ja dos dies abans, davant una ambaixada dels canonges, Moragues "los advertia que se salvàssen com puguessen, puix los francesos se acercavan, y que los anàssen a donar la obediència tant prest com dit general se partiria de esta ciutat per lo castell".¹² Potser va ser en aquell moment quan la palanca "fonch espallada per orde de Moragas, governador del castell de Ciutat en lo any 1711, quant les tropes franceses comandades per lo senyor tinent general compte de Moret".¹³

Aquell dia 15 al matí la ciutat va quedar entre els dos exèrcits i, seguint les indicacions de Moragues, el capítol i el municipi van decidir anar a donar la seva obediència als comandants francesos. Per agilitzar la gestió, es van enviar inicialment dos comissaris, mentre la comitiva dels cònsols es preparava. Però l'actitud del comandant francès no va ser l'esperada: "experimentaren ser ultratjats ab paraules indecents y rigurosas ab repetidas amanassas de saqueo, incendi y degüello de la ciutat y naturals, atemorisant als dos comisaris ab demostracions col·lèricas y iracundas de voler-los penjar". En arribar els cònsols, la situació no va millorar, ja que "foren tractats tant àsperament y ultrejats ab paraules dissonants y de tanta desestimació que orrorisa lo conciderar-les". Juntament amb els cònsols, havia vingut una comissió del Capítol de canonges, que sembla que va rebre un tracte una mica millor: "havent executat dita comissió han fet relació que lo senyor marquès de Arpajú, comendant de la manguàrdia, estava molt queixós de no haver-li donat la obediència dos dias antes, o a lo menos ab carta, y se satisféu dient que lo Capítol no donava la obediència sinó a sa santedad, y que sols donava la fidelitat, per no tenir més que la sola catredal y no cuidar-se sinó de celebrar los divinos officis, y que essent aquí lo general Moragas, que poch temps ha a partit de la ciutat, lo Capítol no ha pogut fer antes la diligència".¹⁴ Les tropes franceses, mentrestant, van envoltar la ciutat, van muntar camp a la partida de l'horta del Valira i van exigir una llista de cases de la ciutat per allotjar-hi els oficials i 25.000 racions de pa per al seu manteniment.

L'endemà va arribar el comte de Muret, comandant de les tropes franceses. Novament van anar a donar-li la benvinguda les comissions del consolat i del capítol, que en aquesta

ocasió van ser més ben rebudes. Amb la seva arribada, però, van instal·lar-se a l'entorn de la ciutat un gran nombre de tropes, que van devastar totalment els prats, els camps de cereal, les vinyes i els horts. Per si no n'hi hagués prou, el dia 17 s'exigia a la ciutat que aportés tot el blat i vi necessaris per a les tropes, i encara l'endemà es demanava "para la casa del señor conde de Muret, general del ejército, la cantidad de diez sacos de grano, a saver, cinco de trigo y cinco de segle",¹⁵ mentre s'aportaven quatre sacs de farina per l'hospital i quatre cargues i mitja de vi "que an servit per regalo al señor conde de Muret".¹⁶ Però el pitjor encara havia d'arribar. El comte de Muret va exigir el pagament de 6.600 lliures al municipi i 15.000 al capítol, una quantitat enorme que va ser impossible aconseguir. Davant d'aquesta situació, "manà posar presos en la mateixa casa comuna als quatre cònsols y comissaris baix una bona guarda de infanteria, y seguidament féu portar presos en dita casa las personas de més graduació de la ciutat, y a poch rato tots los individuos del Capítol y alguns de la Comunitat de Beneficiats, tenint a tots enserrats sens permétrer-los acistència ni comunicació alguna, fent aprehensió de todas las armas dels naturals, fins a les espases". Durant tres dies els va mantenir tancats a la casa de la ciutat, però el 21 de juny, "ab lo rigor del sol y a cosa de la una hora passat lo migdia, manà eixir a tots de la casa comuna y posar al mitg de un batalló de infanteria".¹⁷ Des d'allí, "vestits en la forma que's trobavan, alguns dels ecclesiàstichs ab vestit llarch, los senyors cònsols ab golilla y capa llarga, y los demás ab la capa al coll, sens voler-los permétrer cavalcadures per lo descans del camí ni menos per lo sustento de alimens", van dirigir-se cap a Anserall, per on van travessar el riu Valira en un pont de fusta que havien fet les tropes, i des d'on van fer-los pujar muntanya amunt seguint les vinyes del terme, "trepan penyas y roques ab precipisis de barranchs, per parts insòlitas y incaminables". Tot això, "fent-los marxar atropelladament a la violència de canonadas de fusil als que no podien caminar", fins que, baixant pel riu de Bellestar, van arribar a la Mare de Déu de la Trobada.

Allí van rebre una carta en nom del capítol i la ciutat en què es comprometien a pagar 10.000 i 3.000 lliures respectivament, amb la qual cosa la comitiva va retornar a la Seu, on es van tornar a tancar a la casa de la ciutat. Aquell 21 de juny una colla de particulars, en representació del comú, van prendre dos censals: un de 2.000 lliures a la comunitat de preveres i un altre de 1.000 lliures al seminari. Les 3.000 lliures van ser entregades al tresorer de l'exèrcit francès per evitar el compliment de l'amenaça de "pillar y cremar la present ciutat".¹⁸ Els diners del municipi, i també els del capítol, van ser comptats escrupolosament, però els francesos no van voler signar cap rebut de l'entrega. Com que no es va poder pagar íntegrament l'extraordinària quantitat exigida (els cònsols només van poder pagar les 3.000 lliures obtingudes amb els dos censals, i el capítol un total de 10.000), l'exèrcit es va endur com a ostatges el cònsol en cap, Jacinto Bonant, el cònsol terç, Llorenç Baberó, el degà del capítol, Josep Gallart, i el canonge Josep Zaydín, que es van fer baixar immediatament de la casa de la ciutat per marxar amb l'exèrcit.¹⁹ Mentrestant, els soldats francesos que havien quedat ferits es van quedar a l'hospital de la Seu, on havien de ser atesos a càrrec del consolat.²⁰

El segrest

El 21 de juny, els segrestats van escriure des de Guils, on es trobaven. Aquell mateix dia es va acordar "que's donen les assistències, totes quantes sien menester, per lo sustento y aliments dels senyors cònsols que's troben presos, y que se'ls procure sa llibertat per tots los medis que sien possibles y permesos". Que aquests "medis" fossin "permesos" va ser un element important. El mateix dia, en acordar que "se'ls torne resposta consolatòria", també es va decidir "que se consulti y demànie llicència a sa magestat per a que sie servit donar-nos lo permís per a redimir dits senyors cònsols y passar lo diner del restant de la composa a l'enemich".²¹ L'endemà, el consolat i el capítol els va respondre que feien esforços per aconseguir les quantitats econòmiques exigides, tot lamentant-se de "lo desconsuelo y sentiment tant universal que causà y continua la partida y detenció de vostres mercès".²² Aquell 22 de juny l'exèrcit francès va atacar Gerri de la Sal, tal com s'indica en un plànol d'aquest atac: "Plan de Gerri, en Catalogne, aveq la disposition de l'attaque du pont, forcé par les troupes de leurs magestz, commandées par mr. Le Comte de Muret le 22 juin 1711, passant en Espagne, et brulé le 24 dudit. Il y avoit 800 hommes dedans."²³ Mentrestant, el 23 de juny, la ciutat va enviar el síndic Pere Ribó a la Cort, a Barcelona, per demanar al rei la llibertat dels cònsols.²⁴

El síndic va rebre unes extenses instruccions sobre què hauria de fer a la Cort "per conceguir ab més facilitat y prestesa lo consuelo que's necessita en las affliccions y ahogos en què's troba esta Ciutat". Allí explicaria al rei que, en tenir notícia que els francesos es dirigien al Baridà, on obrien carretera per passar amb els canons, els veïns de la Seu van oferir-se al general Moragues en tot el que calgués i van subministrar-li "tozino, sal, ayguardent, oli, arròs, bacallà, llegums, tabaco, cordes, calderes, tela, galledes y moltes més altres coses, que ab zeleritat y prestesa foren conduïdes per los matexos naturals al castell".²⁵

Però el síndic, des de Barcelona, no enviava unes notícies gaire esperançadores. El dia 4 de juliol va escriure a la Seu per explicar que "apenas aguí comensat de vèurer-me ab estos senyors ja'n perdí les confiansas (...). Dit dia, lo senyor marquès [de Rialp] estava indispost, y fins ahir no anà a palàcio, y axí no tingué los papers, ab que tot ahir y vuy estic sollicitant lo despatg, fins a les vuit hores de la nit, y no l'e pogut lograr, que li asseguro que entre uns negossis y altres és una confusió". El dia 9, des de Barcelona, s'indicava novament que només s'havia pogut parlar amb el marquès de Rialp per haver-hi insistit cada dia, ja que si no haurien tardat tres mesos, i s'explicitaven novament els "grans embulls y pataratas de esta Cort".²⁶ El síndic va retornar a la Seu el dia 11 de juliol, amb una carta del rei.²⁷ També, el dia 6, el rei Carles i el seu secretari, Ramon de Vilana Perles,²⁸ havien escrit al capítol de canonges per lamentar la situació i assegurar "que no se omitirá de mi parte diligencia alguna que pueda facilitar la libertad de vuestro deán, doctor Joseph Gallart, y canónigo doctor Joseph Zaydín, oprimidos en poder del enemigo".²⁹ El 14 de juliol els cònsols van escriure al marquès de Rialp per agrair-li les atencions rebudes a causa de "nuestro desconsuelo con la detención de los dos cónsules que, con inhumana violencia, apressó el enemigo", mentre intentaven buscar una solució per evitar mantenir els set soldats francesos que encara es trobaven a la ciutat.³⁰

Mentrestant, els segrestats, que havien passat per Tremp (on van rebre la carta escrita

des de la Seu el dia 22 de juny), van ser portats a les presons de Balaguer, des d'on demanaven diners per a la seva alimentació, i que s'intentés "de qualsevol manera rescatar-los, per lo molt que's troban vexats y afligits en dites presons".³¹ El 14 de juliol se'ls escrivia indicant que havia resultat impossible trobar els diners, no només per acabar de pagar el rescat, sinó fins i tot per cobrir les necessitats dels presos. Al mateix temps, demanaven que s'intentés negociar amb els francesos perquè els deixessin tornar a casa a canvi d'enviar altres ostatges, i també que es retornessin les cavalcadures a la Seu, ja que ells tampoc no les podrien utilitzar i es podria evitar "lo excessiu gasto" de mantenir-les.³² Aquesta apreciació, però, no va agradar gens als presos, "per quant no tenim dia segur de aver de anar ab las tropas o a Zaragoza, com nos insinuan". Els segrestats eren clars, quan indicaven que "no y a altre remey que pagar",³³ i així mateix ho feien preveure els antecedents, ja que, en una situació similar, el rescat d'uns monjos de Ripoll i d'uns cònsols d'Olot només s'havia aconseguit pagant la quantitat exigida.³⁴

El 25 de juliol, des de la Seu s'escrivia al comte de Muret per demanar-li on s'havien d'entregar els soldats que ja s'havien curat i fent-li notar les gestions que s'havien fet amb el general Moragues per aconseguir que es deixessin lliures. En motiu d'aquella carta, també es va escriure als segrestats "per a solicitar notícias de la salut de vostres mercès, en lo estat que's troban, si an cobrat la lletra que embiàrem y si'ls falte acistències algunes", tot apel·lant a la clemència del comte de Muret per aconseguir "lo consuelo en estes afflictions ab què los acompanyam, ab tantas veras que desitjariem desangrar-nos per poder vostres mercès tenir lo que uns y altres desitjam".³⁵ Els cònsols van respondre el dia 28 explicant que "nos trobam en estes presons públiques, en companyia dels senyors degà y canonge Zeydín, ab lo desconsuelo que vostra senyoria pot judicar, en estos temps de tanta calor (...), en vista de aver de passar en nostres edats, ya de molts anys, per estos treballs", i demanant que volguessin "commiserar-se de nosaltres, lo que li repetim ab les llàgrimes en los ulls".³⁶ El comte de Muret va agrair a la ciutat la cura dels soldats malalts, i va ordenar que fossin portats fins a Bellver.³⁷ Aprofitant aquesta ocasió es va demanar al seu governador, Anton Gandolfo, que intercedís per aconseguir la llibertat dels presos.³⁸

El 4 d'agost, un cop entregats els soldats a Bellver, es tornava a escriure al comte de Muret, a Balaguer, per demanar-li clemència. El mateix dia s'escrivia als presos per dir-los que es buscaven recursos, però també apel·lant novament a "la gran conmiceració del senyor compte de Moret".³⁹ Tres dies més tard els cònsols responien explicant que tenien salut però que els farien marxar, no sabien on, "en estos temps de tants sols y calors, y axí podrà discórrer nostres misèries vostra senyoria y ahogos en què nos trobam".⁴⁰ Les gestions per intentar una rebaixa del rescat a canvi del bon tracte dispensat als soldats malalts francesos tampoc no van arribar a bon port, malgrat les gestions que Gandolfo havia fet, des de Bellver, ni tampoc va prosperar l'intent per fer algun intercanvi de presos amb les tropes franceses, tal com Moragues havia proposat, d'acord amb el marquès de Rialp, a canvi d'invertir el preu que s'hauria de pagar per al rescat en la millora de les fortificacions de Castellciutat.⁴¹

El 15 d'agost, des de Lleida, el duc de Noailles escrivia al rei Felip: "Les troupes de France doivent camper toutes demain a Agramount et sont en estat d'estre incorporées avec les

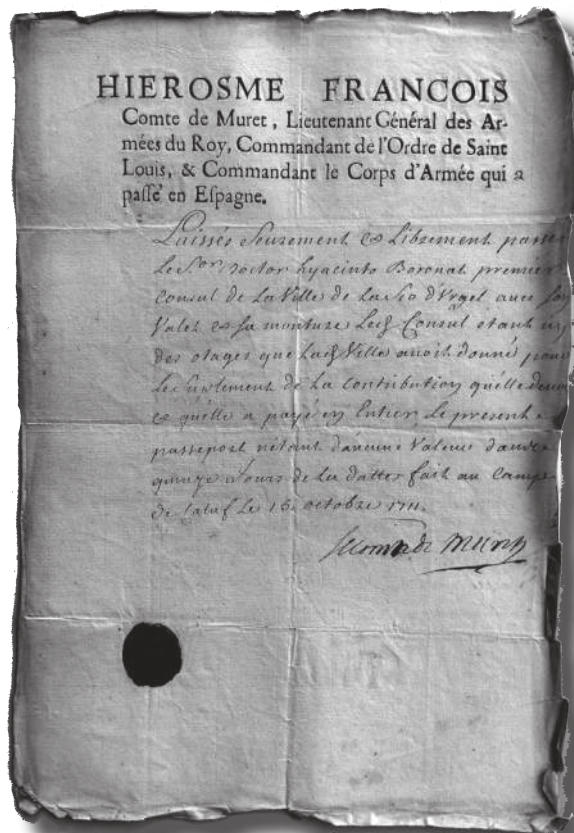
troupes de vostre majesté au premier ordre de mr. le duc de Vendome".⁴² El 19, els presos escrivién ja no des de Balaguer, sinó des del camp de Prats de Rei, on la seva situació havia empitjorat: "tots estam ab febres y sens remey ni medicinas". Davant la situació, havien donat la seva paraula al comte de Muret que el rescat es pagaria abans de 12 dies.⁴³ El 24 d'agost es tenia notícia que els presoners es trobaven "en Agramunt, ab la mateixa privació que antes, amanassats de aver de seguir la campanya y exposats als perills y rigors de ella".⁴⁴ En aquest punt trobem algun malentès (o maniobra intencionada?), quan el dia 1 de setembre els canonges i cònsols, des d'Agramunt, informaven que havien tingut notícia d'una carta de Gandolfo al comte de Muret en la qual li comunicava que a la Seu es tenia a punt el pagament del rescat. L'endemà, els cònsols escrivién novament demanant el seu alliberament: "altrament nos havem de morir tots de afflicció y passió de ànim. Suplicam a vostra senyoria que per las llagas de Jesuchrist se apiaden de nosaltres".⁴⁵ Mentrestant, les gestions a la Cort continuaven, i sembla que el marquès de Rialp prestava una mica més d'atenció a l'assumpte.⁴⁶ No obstant això, el síndic que la ciutat tenia aconduït a Barcelona insistia que el marquès tenia moltes ocupacions, i que calia recordar-li les coses de tant en tant perquè no se n'oblidés. Això encara es va agreujar a causa de la preparació de la marxa del rei,⁴⁷ que va embarcar per dirigir-se a la seva coronació com emperador.

El 13 de setembre es responia als segrestats la carta "que rebem per medi del nebot del señor canonge Zaydín y relació llastimosa nos ha fet". Però el consolat no trobava els diners necessaris enlloc, "perquè los forasters se negan a deixar-nos diners, no sols al comú, que queda tant desacreditat que ni un sou pot trobar, sinó també als particulars, que com vostres mercès saben tenen poques conveniències, y qui deixa lo diner, majorment en estos temps, vol quedar acegurat".⁴⁸ Dos dies després les peticions d'ajuda arribaven a un altre nivell: el consolat enviava com a síndic Rafel Cruïlles a Barcelona, mentre escrivia a Vilana Perles, com en altres ocasions, però també al comte de la Corsana, al canceller de Catalunya i a l'abat de Cardona.⁴⁹ En aquests dos darrers casos eren persones influents amb molta relació amb la ciutat: el canceller era el cèlebre Llorenç Tomàs i Costa, fill de la Seu, i l'abat de Cardona era Pau de Vilana Perles, germà del secretari, descendents d'una família d'Oliana, i que havia estat també degà del capítol de canonges de la catedral de la Seu.⁵⁰

Rafel Cruïlles hauria de fer les gestions "uniforme ab lo síndich o comissari inviat per lo molt il·lustre Capítol en tot quant condueca a la més prompta llibertat del señors cònsols en cap y ters, per lo enemich detinguts en las presons de la vila de Agramunt".⁵¹ Entre altres, el síndic hauria d'explicar "lo rigor gran y opressió indesible que dels enemichs pateixen dits señors cònsols en las presons de Agramunt, tals que sobre de tenir-los detinguts y presos ab guardes contínues de vista, los és privada la comunicació totalment de altres, menos la de un criat que se'ls permet per a servir-los".⁵²

Però en aquest moment es va produir una novetat inesperada. El dia 13 de setembre es comunicava al consell general de la ciutat "com s'és sabut per segur que lo senyor cònsol ters a fugit de la presó, dexant lo senyor cònsol en cap allí, ab lo desconsuelo que's pot judicar", per tal d'acordar si "se inviarà altre senyor cònsol o un síndich per consuelo

de dit senyor cònsol en cap". Per unanimitat es va acordar "que per lo consuelo de dit senyor cònsol" s'enviaria Miquel Cases com a síndic, "ahont se trobarà dit señor cònsol, representant-li lo desconsuelo que la Ciutat ha tingut".⁵³ Aquesta situació va fer témer un empitjorament de la situació dels presos que quedaven en mans franceses, per la qual cosa el dia 15 els cònsols de la Seu escrivien disculpant-se "por causa del desmán con que, olvidado de sus obligaciones, el cònsul tercero d'esta ciudad a executado, escapándose y ausentándose del puesto o casa que por orden de vuestra excelencia les era señalada", i explicant que enviaven Miquel Cases "para implorar la clemencia de vuestra excelencia, suplicándole se digne attender a su rendida representación que de nuestra parte deve hazer el justo sentimiento y desconsuelo nos cabe de la acción extraviada del cònsul".⁵⁴ Fins llavors, Pere Artigalàs havia estat "servint als señors cònsols presos de l'enemich, des de vint de juny fins als 16 de setembre".⁵⁵ En tot cas, el comte de Muret comunicava, el dia 19, que no hi hauria represàlies: "vostre consul ait manqué, contre les regles et les loix, jescuse sa faute et ne pretand point que vos autres ostages en souffre".⁵⁶ El dia 21, Miquel Cases arribava a la Seu, i explicava què havia passat mentrestant: "las tropas francesas que heran en Agramunt desacamparen dia 15 del corrent, prenent la via de Calaff, aportan-se'n presos als senyors degà y canonge Joseph Zaydín com al senyor doctor Jacinto Bononat, nòstron cònsol, ab lo major tropell que puga pensar-se, puix que sols ab molts empenyos y ruegos lograren lo permètrer-los anar a cavall, sobre trobar-se dits senyors canonge Zaydín y doctor Jacinto Bononat los dos ab grave indisposició de una febre ardent, y avent arribat dit dia en Guissona no se'ls permeté posar en alguna casa, sinó quedar-se en lo camp sens tenda ni abrigh altre. Lo dia 16 foren aportats en lo camp devant dels Prats del Rey, avent suferit casi la mayor part del camí la inclemència de est temps y rigor del sol, y la nit del divendres lo de una forta pluja, de manera que, ja del sol y ja de la pluja y altres rigors de l'enemich, arribaren en dit paratje atropelladíssims". Allí va trobar-los el síndic Miquel Cases, i en intentar que els dos malalts poguessin ser allotjats en una casa, ja que del contrari "regonexia casi per infalible de que avien de quedar y morir-se allí", el comte de Muret va respondre "que prenguessen pasiència y que dormisen a terra, que ell també y dormie, y que no entenguessen que, donat cas que morisen un o tots los presos, quedaríam libres de pagar".⁵⁷ Cada cop es veia més clar que no hi havia cap altra opció que el pagament íntegre del rescat. El dia 26 Pau de Vilana Perles explicava que hi havia poca esperança d'intercanvis, i semblava que el marquès de Rialp no hauria de posar traves per al pagament del rescat.⁵⁸ Així doncs, el consolat va fer les gestions oportunes per transportar els diners que restaven per pagar. El dia 28, per evitar el perill de transportar una quantitat tan gran, es va acordar anar a Andorra a parlar amb el doctor Guillem Areny o amb Joan Antoni Torres per fer una lletra per a Lleida d'aquest import, de manera que Miquel Cases anés a Calaf amb aquesta lletra.⁵⁹ Els presos, que es trobaven segrestats des de feia pràcticament tres mesos i mig, no paraven d'escriure demanant el seu alliberament: el 2 d'octubre ho van fer tots tres, i dos dies després ho va fer novament el cònsol Jacinto Bononat, tot explicant que, com que no s'havia fet el pagament en el termini acordat, els havien doblat les guardes.⁶⁰ Després d'alguns altres impediments (el general Moragues no estava d'acord a donar

Passaport del comte de Muret a favor de Jacinto Bonanat, donat a Calaf el 15 d'octubre de 1711. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, correspondència

passaport a Miquel Cases per desplaçar-se fins a Calaf),⁶¹ el dia 8 d'octubre Rafel Cruïlles arribava de Barcelona, i sembla que portava notícies positives, juntament amb unes cartes del marquès de Rialp i del canceller.⁶² Pocs dies més tard, el 13 d'octubre, es tenia notícia gràcies al síndic Rafael Cruïlles d'haver obtingut el permís per pagar el rescat. Els cònsols van escriure agraïnt aquesta nova als dos germans Vilana Perles, a Llorenç Tomàs i Costa i al síndic de la Seu a Barcelona, Anton de Pera i Tord, que havien fet gestions per tal d'aconseguir la llicència.⁶³ Ja el dia abans el capítol de canonges havia fet comissió a Isidro Serrada, "prevete beneficiat y mestre de capella y organista de nostra santa Iglesia, y a Miquel Cases de la present ciutat, per anar al camp de Calaf per a aportar al señor compte de Muret lo que falta a compliment de las quince mil lliures que en lo mes de juny del corrent any demanà al Capítol".⁶⁴

Finalment, el dia 15 d'octubre el comte de Muret escrivia als cònsols explicant que "he dado un passaporte a vuestro cónsul primero para restituirse a su casa, haviendo tenido satisfacción de la contribución que vuestra señoría quedavan a dever", tot i que "como el Cabildo no ha pagado aún lo que les toca, no los puedo dexar restituir hasta que ayan enteramente pagado". El passaport era ben explícit: "Laissés seurement et librement passer le seigneur doctor Hyacinto Boronat, premier consul de la ville de la Seo d'Urgel, avec son valet et sa monture; le dit consul etant un des otages que la dite ville avoit donné pour le suplement de la contribution qu'elle devoit et qu'elle a payé en entier".⁶⁵ Els canonges deuriem ser lliberats al cap de ben poc, ja que la llista de les despeses que van realitzar mentre eren fora de la ciutat acabava el dia 25,⁶⁶ i el 27 ja s'escribia que tots els presos havien retornat a la Seu.⁶⁷

Conclusions

La guerra de Successió és un conflicte conegut i molt estudiat, especialment en motiu de la commemoració del tricentenari de la seva finalització, l'any 2014. No obstant això, encara hi ha molta documentació inèdita, especialment als arxius locals però també en grans centres arxivístic d'abast estatal. Aquest fet és especialment notori en el cas del front de guerra establert al Baridà, entre l'Urgellet i la Cerdanya, escassament conegut, que només ha sigut objecte d'estudi en un treball força recent, del qual, però, tota la guerra de Successió a Cerdanya ocupa només 25 pàgines.⁶⁸

En aquest text hem descrit l'episodi, entre el juny i l'octubre de 1711, en el qual dos cònsols i dos canonges de la Seu d'Urgell van ser enduts com a ostatges per l'exèrcit francès que, procedent de la Cerdanya, es va dirigir cap a Balaguer i va acabar participant a la batalla de Prats de Rei. Només amb el pagament complet de l'enorme rescat demanat pels francesos es va aconseguir la llibertat dels segrestats. Però un dels cònsols s'havia fugat de la presó, i això va ocasionar tensions posteriorment. El 30 d'octubre, dues setmanes més tard de l'alliberament de Jacinto Bonanat, arribava a la Seu el cònsol fugitiu Llorenç Babaró. Mentre el consolat deliberava què calia fer, van demanar-li que "se abstingue en eixir en públich y estigue retirat", una indicació que Llorenç Babaró es va negar a complir.⁶⁹ El conflicte sobre readmetre o no el cònsol terç, pagar-li els salaris i reintegrar-lo en els seus drets, va provocar discrepàncies entre el consolat per una banda i el general Moragues i el jutge Ignasi Sans per una altra.⁷⁰ Ja d'entrada, el cònsol Baberó havia justificat la seva actuació, argumentant "que no deixi de sentir molt lo aver de dixer mos companys" però que passarien els mateixos treballs hi fos ell o no, que "pensso aver ahorrat molt gasto" o, fins i tot, "que en cas de perdre's tots, se'n salvés un". Al·legant fer-ho de bona fe i amb intenció de no causar cap problema al comú, no dubtava tampoc a defensar i reivindicar la seva imatge pública.⁷¹ En tot cas, la fugida de Llorenç Baberó va provocar que el cònsol Jacinto Bonanat quedés desconsolat, utilitzant l'expressió que conté la documentació de l'època i que ens ha servit per posar títol a aquest article.

Al marge del detall concret de la restitució o no del cònsol Baberó, els fets de 1711 van tenir repercussions perllongades en el temps. Els censals que s'havien creat per poder pagar els diners exigits pels francesos no es van poder liquidar fins una colla d'anys més

tard: només com exemple, se'n parlava el 1724 (censal de 270 lliures de capital a favor de Francisco Cervós i Moles, batlle d'Anserall), el 1726⁷² i el 1731 (censal de 330 lliures de capital a favor d'Ignasi Coromines, prevere titular del benefici de l'Assumpta, instituït a la capella del palau episcopal de la Seu),⁷³ però encara el 1738 es pagaven pensions a la Sagristia de la capella de la Pietat d'un censal que s'havia pres "per pagar la composa dels francesos".⁷⁴

L'estudi dels petits episodis, aparentment anecdòtics, ens permet entendre, a partir d'una realitat concreta i detallada, tota l'escala de valors de la societat d'aquell moment, així com els problemes quotidians que la geopolítica internacional podia ocasionar a les comunitats locals. Des d'aquest punt de vista, el pas de l'exèrcit francès per la Seu d'Urgell el juny de 1711 i el consegüent segrest dels cònsols i canonges de la ciutat és un bon exemple de com els estudis de microhistòria poden contribuir a un coneixement precís i concret dels fets d'àmbit més general i, també, a una millor comprensió dels efectes d'una guerra dinàstica i internacional sobre les institucions i la població d'una petita ciutat fronterera.

Annex

Crònica del segrest dels cònsols de la Seu d'Urgell per l'exèrcit francès, l'estiu de 1711. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, *Concessionones y otros asuntos para la Ciudad de Urgel*, document 11.

Nota de quant sen portaren presos los cònsols y capitulars de la Ciutat, que fonch lo any 1711, retro.

En execusió de la resolució presa per lo savi concell general de la present ciutat als [en blanc] del mes de juny prop passat, se continua de present la relació verídica dels majors ahogos y afliccions en que jamay se aje trobat la Ciutat, per a que en lo esdevenidor se'n tingue individual notícia.

Als 10 de juny 1711 se tingué notícias que en las parts de la Cerdanya se feia entrada de crescut número de tropas, y aquestas se encaminaven a la montanya, a las parts de Prullans, Lles y Arànsér, executant lo continuar treballs del camí o carretera per lo qual en lo any 1691 se conduí y transportà la artilleria per fer lo siti de esta ciutat, que en aquell temps era presidiada, y al mateix temps se tingué notícies que se encaminavan alguns canons a la orilla del riu Segre, a effecte de repassar dit riu y transportar-los per lo mateix camí o carretera que se estava acomodant, lo que, com alguns rencontres que's tingué ab los fusillers de la esquadra de Cerdanya que ocupavan lo puesto ventatjós del coll de Queralt, continuà fins al dia 14 de dit mes de juny, en lo qual, avent las tropas francesas romput als dits fusillers en lo dit puesto, encaminaren una porció numerosa de ses tropas al lloch de Estamariu, a hont pararen camp y estigueren fins al dia 15 de dit mes, tot lo qual temps quedà en esta ciutat lo senyor general don Joseph de Moragues y Mas, governador de Castell de Ciutat, ab porció de la guarnició fins al matí, a cosa de 8 horas de dit dia 15, que, avansant-se las tropas francesas y arribant a tir de pistola de esta ciutat, se retirà

dit senyor general al castell, y trobant-se la ciutat y sos ciutadans ab gran turbulència per ocasió de aquest frangent, estava ab perplexitat en sas operacions, regoneixent faltar a sa obligació si adelantava cedir la obediència a las tropas francesas o si de no executar-o podia sobrevenir-li la fatalitat de las ostilitats de las armas.

Entre esta perplexitat, vehent las tropas francesas tant cerca, cosa de tir de pistola de les muralles de la ciutat, y observant ab vigilància la retirada del dit senyor general Moragues en un mateix temps, quedant exposada la ciutat a un rigor, determinà adelantar a ditas tropas dos comissaris dels de primera graduació del Comú per a obligar ab la humilitat a suspèndrer la amanassa del rigor que's temia, los quals se exposaren al perill eminent de pérdrer ses vides, per trobar-se en mitg de unas tropas y ultres entre sí contràries peleant y, lo menos, exposant-se al mal tracte y rigor de tropas vencedoras per salvar y acegurar las vidas y haciendas dels singulars y particulars de la ciutat.

Despatxats los dits dos comissaris a peu, y aquells mesclats ab les tropes franceses, apresuraren los molt il·lustres senyors còsols son seguiment, revestits ab les insígnies consulars, ab los verguers y acompanyament de les persones que lo temor y susto permeté la acistència, y al voler eixir lo portal de la ciutat dit de Cerdanya trobaren que aquell estava ja ocupat per una guarda de fusillers francesos, que la major part de la ciutat estava ja circuida, y que los dos comissaris adelantats estavan detinguts en lo camí per las tropas anavan venint, emperò vehent que després se'ls permeté a dits comisaris la continuació del camí, proceguiren los senyors còsols en son seguiment a peu, ab turbació, precipitació y desconcert que en semblants occasions, passant per lo mitg de tropas victoriosas, se pot persuadir.

Arribaren los dos comissaris serca del castell de Samunt, a la vinguda de Estamariu, ahont en lo camí encontraren al general comendant de dites tropes de avantguardia, nomenat lo senyor marquès de Arpinyone, al qual, després de aver-lo saludat ab lo rendiment y humilitat que en semblants occasions se deu fer y aver subjectat lo Comú y particulars de la Ciutat a la obediència, domini y poder de son rey y armes, fonch poca la ditxa que lograren, puig en lloch de la afabilitat y estimació que procuravan, experimentaren ser ultratjats ab paraules indecents y rigurosas ab repetidas amanassas de saqueo, incendi y degüello de la ciutat y naturals, atemorisant als dos comisaris ab demostracions col·lèriques y iracundas de voler-los penjar y sobre que los dits comissaris procuraren donar-li satisfació a las queixas ab que demostrava son sentiment, consistints en la tardansa de prestar la obediència, sobre la evidència li feren de no aver pogut adelantar aqueix obsequi per lo impediment tant just de tenir al general y governador ab ses tropes dins la ciutat; ninguna de las representacions meresqué grata atensió, sí la continuació del rigor ab paraules molt malsonants en deslustre del Comú y particulars, en lo qual intermedi succehí lo arribu dels senyors còsols y comitiva, en presència de dit senyor general comendant de dites tropes, y negant-los totalment la audiència, com serrant tots los oïdos a la representació entenien fer-li, foren tractats tant àsperament y ultrejats ab paraules dissonants y de tanta desestimació que horrorisa lo conciderar-les.

Troband-se los senyors còsols, comissaris y comitiva ab est desconsuelo, despreciats, desestimats y ultrejats ab los justos temors de executar-se en la ciutat los majors rigors,

inmanitats y hostilitats de la guerra, estaven en lo camí ab lo tropell de les tropes en la major aflixió y auge de son sentiment, però, alentats, proceguiren lo camí de retorn a la ciutat en seguiment de las tropas, donant lloch la entretenguda féu dit general comendant, admetent la enbaixada li feren lo molt il·lustre Capítol y molt reverent Comunitat per medi de sos comissaris y prelats de las religions, que, si bé foren culpats de la mateixa tardansa los escusà molt en la concideració de dit general lo caràcter de ecclesiàstichs, sobresenant-se los temors del rigor que repetí contra la ciutat.

Se continuà donchs lo retorn de la ciutat, y perquè lo dit general comendant no entrà dins de ella, passà dret al molí per a asenyalar lo camp a la partida de la Orta de Balira, se retiraren los señors cònsols en la casa comuna, a hont luego se ingeriren molts oficials francesos, y entre altres un comissari de guerra qui demanà la llista de totas las casas de la ciutat per a poder en elles allotjar als oficials de aquellas tropas, com de las que vindrien ab lo señor llochtinent general comendant, compte de Moret, equipatges del senyor duch de Nohalles y demés oficials generals, com en efecte féu dita llista y allotjaments a son gust, distribuint las casas als oficials de manera que aquells se apoderaren de elles y de tot lo que en elles trobaren, obligant als naturals a subministrar tot lo comestible que tenían com lo servey de ostilla, roba, alajas y mobles, de forma que quedaren despropriats del que eran dòminos y señors.

Arribat que fonch lo dit general marquès de Arpinyone de senyalar lo camp, féu petició a la Ciutat que luego, sens dilació alguna, li subministràs y entregàs vint-y-sinch mil reccions de pa a rahó de trenta-sis onsses per ració per lo sustento de dites tropes, ab la amanassa rigurosa de executar lo que avia publicat, y fonch precisada la Ciutat a péndrer tot lo pa pastat tenían los naturals en sas casas, y luego fer farina y pastar per son compliment, entregan-lo al comisari de guerra per evitar la execusió de la amenassa.

Lo dia 16 tingué notícia la Ciutat que venia a ella lo señor llochtinent comendant de totas las tropas, compte de Moret, y per lo obsequiós rendiment y ovedència féu adelantar dos comisaris de la matexa graduació que lo dia antecedent al lloch de Estamariu, a hont encontraren al dit señor compte, y ab la viva expressió de humilitat y obediència la oferiren en nom del comú y particulars, merexent grata acceptació de dit señor com algun consuelo als temors consebuts, y igualment foren rebuts los senyors cònsols que, ab insígnies consulars y comitiva molts més numerosa que lo dia antes de sos ciutadans, arribaren al peu de la costa qui puje al castell de Samunt, demostran-los lo señor compte una beneula gratitut de la demostració.

Havent crescut les tropes franceses ab son arribu y acampadas en lo terme de esta ciutat en número de sinch mil y ab igual número de bagatjes, se exprimentà talar-se y dellar-se las herbas dels prats, ordis y blats, comunament ruïnar-se los horts, asclar-se las vinyas, cremar-se las casas de camp y debastar-se los arbres fruyters de tal manera que lo terme de la present ciutat, que antes here un jardí diliciós y abundant de tots fruyts, vuy se trobe y fonch vist ésser ab lo espay de set dies que las ditas tropas francesas dominaren y ocuparen esta ciutat, objecte del major sentiment deprolable [sic].

Lo dia 17 de dit mes de juny se féu conpéndrer per lo comisari de guerra a la Ciutat hera orde del señor general entregar esta la porsió de blat y vi se agués menester, y a més que

los oficials estaven allotjats en las casas se avian fet duenyos de tot lo que en ellas heran, malbaratant y disperdisant lo blat que en elles trobaren, fonch precissada la Ciutat acudir a les iglésies y convents a hont los naturals avían recondit alguna porció de blat y farina, y, feta aprensió de tota la que's trobà, subministrà la Ciutat al dit comisari y entregà més de tres-centes quarteres de blat, que fonch lo tot tenían los particulars, lo qual blat serví per civada dels cavalls y equipatges dels generals y oficials, axí mayors com menors. [falta algun full] de las famílias exposadas al manifest perill de una sens rahó y inmanitat de las tropas, que ab expressivas demostracions publicavan executar-la sense deixar relíquies en la Ciutat.

De esta manera, desconsolats los que se aucentavan y ab lo major centiment insufrible les famílies que quedavan, orrorisant véurer-se privats de compassió y commiseració, partiren tots los apressats, així los quatre señors cònsols com los individus del Capítol y ciutadans de la major estimació, posats a peu, en lo rigor del sol y al mitg de un batalló de infanteria, vestits en la forma que's trobavan, alguns dels ecclesiàstichs ab vestit llarch, los senyors cònsols ab golilla y capa llarga, y los demás ab la capa al coll, sens voler-los permétrer cavalcadures per lo descans del camí ni menos per lo sustento de alimens, encaminant-los per lo camí de Ancerall; y a la que foren passades les basses del gel, en dretxura de la Torre de Solsona, los feren parar y exposar al perill de las balas que de continuo se disparavan de dita torra, però la pròbida disposició del senyor general Moragues que, vigilant, atenie al més mínim moviment de las tropas francesas y al àpice del que se feye per ellas, vehent y coneixent ésser presos y passassen per dit camí los dits senyors cònsols, capitulars y ciutadans, manà suspénder lo disparo, cuia suspensió continuà fins a estar fora de tir de la artilleria, de que, inquiet lo comendant del batalló, tractà ab més asperitat los apressats, atropellant-los ab apressurada marxa y obligant ab la impetut de canonades de fusil a alguns de aquells a exedir las forsas naturals que per rahó de sos atxaques, edat crescuda y dilicadés no'ls asistian.

Se conduiren ab esta marxa al pont de fusta novament fabricat per dites tropes al peu del lloch de Ancerall, y continuant aquella per les vinyes del terme de dit lloch, pujant dalt a la montanya, trepant penyas y roques ab preciprisis de barranchs, per parts insòlitas y incaminables, sens permétrer lo menor descans ni detenció, los manuguieren per lo riu avall de Ballestar envers de la Mare de Déu Trobada, a ont, després del gran cansàncio, ahogo insufrible, set que patian, divulgà lo comissari de guerra que per lo camí les alcançà tenie una carta per los dos gremis de Capítol y Ciutat, la qual era del reverent pare vicerector del col·legi de la Companyia de Jesús d'esa ciutat, y ab ella expressava las inponderables diligències encaminades al compassiu medi del rigor se exprimentava, y sols aver pogut recabar que lo molt il·lustre Capítol pagàs las deu mil lliures offertes, y així bé la Ciutat les tres mil, y que per lo compliment faltava del demenat donassen un y altre gremi personatges en renes, los que fossen detinguts fins a la satisfació, que altrament executarie los majors rigors, així en los apressats, que de aquella manera farie conduir a Saragoza, com las majors ostilitats en la ciutat inimaginables.

Rebuda esta carta, permeté lo comisari alguna detenció y descans per premeditar lo fahedor, y, discorrent quiscun gremi per sí, se congregaren després junts, y fonch resolt

supplicar a dit comissari permetés lo retorn a la ciutat de quatre persones de quiscun gremi, així per diligèncias y facilitar lo que's demanava o per representar al señor general lo convenient sobre eix assumpto, y declarà dit comissari que, avent de permétrer lo retorn de dites quatre persones, estimava més concedir lo de tots los apressats, que se executà puntualment, retornant tots ab la mateixa guarda a la ciutat ab lo mateix incierro y estretxés en la casa comuna.

Restituïts ja tots a la Casa de esta Ciutat, treballaren los comissaris que tenien la lliissència y permissió de entrar y eixir en diligenciar y procurar los medis de una summa la més avantajosa, y sols son cuydado y exactitut pogueren alcansar la de tres mil lliures, que ab los interessos acostumats franqueà la galanteria de la molt reverent Comunitat y del reverent rector el Seminari, agotant per est effecte sos arxius, y trobats sens lo alcanse de major summa, se presentaren al dit senyor general compte de Moret fent-li evidència de sa solicitut infructuosa per tota la summa, recabant-lo la moneda de tres mil lliures que offeriren y admetent-la lo dit senyor general aparegué de las benévolas demostracions que féu quedar ab grata satisfació, puig manà y ordenà se pagassen efectivament ditas tres mil lliures y aquelles se posassen en mà del tesorero y comissari de guerra, ab la advertència que no se'ls pagàs summa alguna altra per rahó de gaje⁷⁵ que demanaven.

Reportat los comissaris lo convingut ajust ab dit señor general als señors cònsols y consell, a poch rato arribà a la present casa lo dit senyor intendant, lo qual, de orde de dit senyor compte de Moret, expressà als señors cònsols tinguessen tot cuydado y acistència de uns soldats malalts deixavan en lo hospital de la Ciutat, per no poder-se posar en viatge, ab la advertència que del bon tracte de aquells se tindria particular atenció a a Ciutat y que quedarie lo senyor general satisfet ab la partida offerta y ab lo agraïment corresponent en desvio de la intenció avia significat, lo que aparegué a la Ciutat servie de gran consuelo, offerint mantenir y acistir dits soldats malalts com cuidar de la bona seguretat y bon tracte, cuia offerta nada menos fonch estimable, segons demostrà lo dit senyor intendant que lo contento ab que estava la Ciutat de aver lograt lo intent de terminar-se las operaciones y vaxacions que patien los señors cònsols y senyors ciutadans. Sens perdonar treball ni permétrer un attamo de descans, solicitaren los comissaris de la Ciutat als de la reverent Comunitat y rector del Seminari la entrega del diner, que per ésser ja de nit aparegué més propri conferir-se dins la iglesia catedral, a hont y en paratge secret tenie dita Comunitat lo diner escondit, y fent-se las diligències per son allargo, se presentà una guarda forta de soldats a la porta major de dita iglesia, manant obrir-la, y declarant lo cabo que luego se manifestàs lo diner que se sabia era escondit dins dita iglesia, lo que causà lo major temor y just rezel de un saqueo, així que fonch precis tràurer lo diner y ab ell circuit de la dita guarda dels soldats se conferiren ab los comissaris de un y altre gremi a la casa a hont estava allotjat lo dit comissari de guerra, y se hi trobava també lo tesorero, als quals se presentà lo diner, per los quals fonch contat, consumint lo temps de tota la nit fins a les quatre hores del matí, y avent rebut las deu mil lliures per compte del molt il·lustre Capítol y tres mil lliures per compte de la Ciutat, demanà real per lliura de tota la quantitat pagada per lo dret de Tesoreria, declarant que a menos de pagar-se dita quantitat no's faria recibo del rebut, y conciderant lo orde avia donat

lo señor general Moret als comissaris de la Ciutat, acudiren estos ab la queixa, però impossibilitats de remey per aver-se partit ja lo dit general hores antes, així que fluctuant entre estos disturbis foren los dits comissaris obligats a partir-se del devant y presència de dit comissari de guerra, lo qual seguidament se encaminà a la Casa de la Ciutat, a hont, ab la més rigurosa demostració, féu aprehensió dels señors cònsols en cap y ters y dels señors degà y altre señor canonge, forçant-los violentament baixar a la plassa de Sant Domingo, a hont, formada la guarda, se posà ab ells en marxa, encaminant-los per las mateixas senderas del dia antecedent, als quals seguí la retraguàrdia de las demás tropas, y continuant las marxas ab la vexació y violència que's pot persuadir del major rigor, se ha adquirit arribaren a la ciutat de Balaguer, a hont ni lo abono de seguretat féu aquella ciutat ni la promesa féu lo plebà y Capítol de aquella col·legiata foren bastants per a impedir la reclusió de dits presos en las presons públicas de la Casa Communa de aquella ciutat, privada totalment la comunicació y consolació.

No omittí la Ciutat complir a la oferta avie fet al dit señor intendant ab el cuidado, bon tracte y acistència dels dits soldats malalts, y, dels set que era, avent mort los tres, reparats de sa indisposició los restants quatre, que per la seguretat de sas persones, acestèncias, socorros y medicaments no sols ha gastat la Ciutat moltas summes, si també ha tingut moltas inquietuts y venzudes les dificultats ha merescut del señor general Moragues fiar-se al cuidado de la Ciutat sas persones, y, per últim, inseguint orde de la Cort, lo permís y llicència de poder-se aquells conduir a Bellver ab entrega al governador de aquella plaza, lo que, posat a la comprensió del dit señor general Moret per exprés enviat a Balaguer, si bé donà expressivas mostrars de agrehiment y estimació, totalment desvanent la esperanssa de la Ciutat fundada en esta atensió expressant no poder la Ciutat recabar cosa per lo alivio de los presos sens pagar la summa que's demane.

Dos són los mesos que an discorregut des de que foren apresats los senyors cònsols y capitulars y ab sí aportats per les tropes franceses, en lo qual intermedi ha sollicitat la Ciutat deferents medis com procurar deferents camins per los quals poguessen dits señors lograr la llibertat. Envià síndich a la Cort, presentà memorial a la [no continua].

Notes

1- Sobre el setge de Cardona, vegeu SERRA I SELLARÉS, Francesc: *Cardona (1705-1714). La resistència a l'interior*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2014.

2- Abreviatures utilitzades: ACAU (Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell. Si no indiquem el contrari, farem sempre referència al fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell), ACU (Arxiu Capitular d'Urgell), AHN (Archivo Histórico Nacional de España). Vegeu un breu resum sobre aquest episodi a SIMON LLEIXA, Erola; OBIOLS PEREARNAU, Lluís: *Catàleg de l'exposició Entre Àustries i Borbons. La Guerra de Successió a la Cerdanya i l'Urgellet*. Puigcerdà: Ajuntament de Puigcerdà i la Seu d'Urgell: Ajuntament de la Seu d'Urgell, 2014 [plafó 12: *Foren apresats los senyors cònsols. El segrest de 1711*]. Vegeu-ho també a PLANES I BALL, Josep Albert: *El general Moragues i la fortalesa de Castellciutat. La Guerra de Successió a la Seu d'Urgell*. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2011, p. 52-53.

3- ACAU, registre de correspondència, 2 de juny de 1711. Potser aquestes notícies es van rebre gràcies a "la persona confident en paratge de Bellver per tenir intel·ligències de l'enemich, de concentiment del senyor general don Joseph de Moragues y dels señors cònsols, antes de entrar lo enemich en Cerdanya". ACAU, albarans, 3 de novembre de 1711. En tot cas, a Pont de Bar ja hi havia guarda des del 28 de maig. ACAU, albarans, 28 de maig de 1711.

- 4- ACAU, registre de correspondència, 9 de juny de 1711.
- 5- ACAU, albarans, 9 de juny de 1711.
- 6- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 40v.
- 7- ACAU, albarans, 11 de juny de 1711.
- 8- ACU, llibre de conclusions capitulars de 1698 a 1749, fol. 205.
- 9- ACAU, albarans, 14 de juny de 1711.
- 10- AHN, Consejo de Estado, lligall 496. Era habitual demanar notícies als andorrans: el 12 de juny es pagaven "dos correus que dit señor [Francisco Carreu, veguer] féu per les parts de Andorra per tenir notícies de l'enemich". ACAU, albarans, 12 de juny de 1711.
- 11- Sobre aquest edifici, del qual pràcticament no es conserven restes, vegeu VILLARÓ BOIX, Albert: "Castell de Somont", *Catalunya romànica*, vol. VI. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 135.
- 12- ACU, llibre de conclusions capitulars de 1698 a 1749, fol. 205-205v.
- 13- ACAU, llibre d'actes de 1715 a 1731, p. 90-92.
- 14- ACU, llibre de conclusions capitulars de 1698 a 1749, fol. 205v.
- 15- ACAU, correspondència, 18 de juny de 1711.
- 16- ACAU, albarans, 18 de juny de 1711.
- 17- ACAU, registre de correspondència, instruccions per al síndic Pere Ribó, enquadernades al final de l'any 1711. Les informacions i citacions següents, sempre que no s'indiqui el contrari, procedeixen d'aquestes instruccions i de la crònica publicada a l'annex.
- 18- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 41-41v.
- 19- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 42v.
- 20- Vegeu les despeses que va ocasionar el manteniment dels soldats, "axís respecte de les assistències com medecines y guardes de ses personas", a ACAU, albarans, 21 de juny a 1 d'agost de 1711.
- 21- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 42v-43v.
- 22- ACAU, registre de correspondència, 22 de juny de 1711.
- 23- Biblioteca Nacional de España, cartografia, MR/42/658.
- 24- El viatge del síndic va durar 19 dies. ACAU, albarans, 12 de juliol de 1711.
- 25- ACAU, registre de correspondència, instruccions per al síndic Pere Ribó, enquadernades al final de l'any 1711.
- 26- ACAU, correspondència, 4 i 9 de juliol de 1711.
- 27- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 44.
- 28- Sobre aquest personatge, vegeu SARDINÉ I TORRENTALLÉ, Sebastià: *Jo, Vilana-Perles. El diplomàtic català que va moure els fils de la Guerra de Successió (1704-1734)*. Lleida: Pagès, 2013.
- 29- ACU, calaix Capítol i Ciutat (ui 62), carta de 6 de juliol de 1711.
- 30- ACAU, registre de correspondència, 14 de juliol de 1711.
- 31- ACAU, correspondència, 16 de juliol de 1711; llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 44.
- 32- ACAU, registre de correspondència, 14 de juliol de 1711.
- 33- ACAU, correspondència, 16 de juliol de 1711.
- 34- ACAU, correspondència, 19 de juliol de 1711.
- 35- ACAU, registre de correspondència, 25 de juliol de 1711.
- 36- ACAU, correspondència, 28 de juliol de 1711.
- 37- ACAU, correspondència, 29 de juliol de 1711.
- 38- ACAU, registre de correspondència, 31 de juliol i 4 d'agost de 1711.
- 39- ACAU, registre de correspondència, 4 d'agost de 1711.
- 40- ACAU, correspondència, 7 d'agost de 1711.
- 41- ACAU, correspondència, 8, 19 i 29 d'agost de 1711; llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 46v.
- 42- AHN, Consejo de Estado, lligall 416-2.
- 43- ACAU, correspondència, 19 d'agost de 1711.
- 44- ACAU, registre de correspondència, 24 d'agost de 1711.
- 45- ACAU, correspondència, 1 i 2 de setembre de 1711.
- 46- ACAU, registre de correspondència, 25 d'agost i 1 de setembre de 1711.
- 47- ACAU, correspondència, 5 i 12 de setembre de 1711; registre de correspondència, 8 de setembre de 1711.
- 48- ACAU, registre de correspondència, 13 de setembre de 1711.

- 49- ACAU, registre de correspondència, 15 de setembre de 1711.
- 50- SIMON LLEIXÀ, Erola; OBIOLS PEREARNAU, Lluís: *Catàleg de l'exposició Entre Àustries i Borbons...*, plafó 4 ["Tots los dies estam ab les armes a les mans. 1705: el país està en revolta] i plafó 16 ["Llorenç Tomàs i Costa"].
- 51- El 12 de setembre el capítol també havia escollit un canonge per "anar a Barcelona a fi de representar als reals ministres que sian servits rescatar a nostres germans presoners, o bé que donen llicència que lo Capítol los puga redimir ab los diners que se'ls demana". ACU, llibre de conclusions capitulars de 1698 a 1749, fol. 207v.
- 52- ACAU, registre de correspondència, instruccions per al síndic Rafael Cruïlles, enquadernades al final de l'any 1711.
- 53- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 48-48v.
- 54- ACAU, registre de correspondència, 15 de setembre de 1711. El dia 16 de setembre es pagaven 4 dobles a Miquel Cases per anar a Agramunt. ACAU, albarans, 24 d'octubre de 1711.
- 55- ACAU, albarans, 30 de desembre de 1711.
- 56- ACAU, correspondència, 19 de setembre de 1711.
- 57- ACAU, registre de correspondència, 21 de setembre de 1711.
- 58- ACAU, correspondència, 26 de setembre de 1711.
- 59- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 48v-49. Finalment l'acord es deuria fer amb Guillem Areny, amb qui el 29 d'octubre s'aclarien alguns aspectes del pagament. ACAU, registre de correspondència, 29 d'octubre de 1711.
- 60- ACAU, correspondència, 2 i 4 d'octubre de 1711.
- 61- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 49-49v. Tot i això, el dia 11 d'octubre es van donar uns diners a Miquel Cases "per anar a Calaf a trobar lo senyor cònsol". ACAU, albarans, 24 d'octubre de 1711.
- 62- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 49v-50.
- 63- ACAU, registre de correspondència, 13 d'octubre de 1711.
- 64- ACU, llibre de conclusions capitulars de 1698 a 1749, fol. 208.
- 65- ACAU, correspondència, 15 d'octubre de 1711. Agraïxo la transcripció d'aquests documents a l'amiga Sarah Bloch.
- 66- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 60v.
- 67- ACAU, registre de correspondència, 31 d'octubre de 1711.
- 68- ESPINO LÓPEZ, Antonio: *La Cerdanya en armas. Conflicto e identidad en la frontera catalana, 1637-1714*. Lleida: Milenio, 2017, p. 359-384.
- 69- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 52, 53v-54.
- 70- ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 55v-56. Vegeu alguns detalls sobre aquest tema, per exemple, a ACAU, llibre de consells de 1708 a 1715, fol. 61.
- 71- ACAU, correspondència, sense data, 1711.
- 72- ACAU, llibre d'actes de 1715 a 1731, p. 384-390.
- 73- Vegeu els actes de lluiació d'aquests censals a ACAU, liber diversorum 1, documents enquadernats abans del foli 1. En el pagament de la lluiació del censal de Francisco Cervós i Moles s'especificava que "serví son preu per a pagar part de la contribució o composa que demanà y féu pagar lo señor compte Moret, comandant de las tropas francesas, que passaren en dit any per la present ciutat, havent-se'n aportat presos los cònsols en primer y ters grau del mateix any". ACAU, albarans, 15 de maig de 1724.
- 74- ACAU, albarans, 19 de gener de 1738.
- 75- Segons el Diccionario de la Real Academia Española, alguns sinònims de "gage" serien "emolumento, sobresueldo, plus, gratificación, propina, beneficio, regalía".

La cohabitació amb els francesos del notari de Llançà durant la Guerra Gran

Proemi

Manta vegades la historiografia catalana es fa amb una visió barcelonacèntrica que negligeix la importància de destacats episodis de la nostra història, talment com la per nosaltres criticada visió castellana d'Espanya. És lamentable que tota construcció nacional tendeix a oferir una història a la carta del propi biaix ideològic. Així, per exemple, la història de la industrialització catalana continua assenyalant el primer quart del s. xx com una època daurada, negligint que amb la Primera Guerra Mundial totes les poblacions del nord-est català que basaven la seva economia en el sector suro-taper, van ensorrar-se a nivells de tràgica depauperació. La Guerra Gran és un altre dels períodes que, en no ser viscut amb intensitat a Barcelona, passa força d'esquitllentes de la nostra història, quan la realitat és que va tenir un transcendent impacte demogràfic i socioeconòmic sobre les comarques nord-orientals, i també en l'àmbit de les idees, com ja vam posar de manifest el 2016 en el IX Col·loqui d'Estudis Transpirinencs.¹ Sortosament, aquestes jornades així com les Trobades Culturals Pirinenques, sempre representen una bona oportunitat per oferir una nova visió més aferrada a la realitat diversa del nostre país.

Context

Els darrers anys, des de l'Empordà, s'han fet interessants aportacions historiogràfiques que destaquen la transcendència d'aquell període. De manera general, a *Història de l'Alt Empordà*, Pere Gifre i Genís Barnosell, van escriure el capítol «De la Guerra Gran al republicanisme empordanès (1793-1874). Canvi polític i consolidació de la propietat», on dins el subcapítol dedicat a les guerres amb França,² en parlar d'aquest conflicte bèl·lic, ja en destaquen el nom: «El març de 1793 la França republicana i la monarquia hispànica es declararen la guerra; començava un conflicte que, pels seus efectes, ha rebut el nom de "Guerra Gran" en la memòria popular [...], l'Empordà cau en mans franceses, i aquí comencen uns efectes devastadors,

David Moré i Aguirre,
historiador i arxiver,
Centre d'Estudis
Tossencs

si hem de fer cas dels greuges dels particulars i de poblacions senceres després de la pau de Basilea».³ Tanmateix, a nivell local, són diverses les aportacions microanalítiques fetes els darrers anys,⁴ destacant especialment les publicades als *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*,⁵ que fan palès el gran desgast demogràfic i econòmic que suposà la Guerra Gran per a les poblacions empordaneses.

Guerau Palmada destaca com a «A partir de la primavera de 1794, la nova línia defensiva s'establí entre Sant Llorenç de la Muga, el monestir de la Mare de Déu del Roure i el cap de Creus. Després de la batalla del Roure al novembre de 1794 la línia fronterera es trasllada al Fluvià».⁶ Efectivament, la batalla del Roure, esdevinguda entre el 17 i el 20 de novembre de 1794, suposà un èxode important de la població empordanesa. No només cap al Pla de l'Estany,⁷ el Baix Empordà,⁸ el Gironès i la Garrotxa com cita,⁹ sinó també vers la Selva: a Franciac se'n deixà testimoni escrit,¹⁰ i als llibres parroquials de Tossa es documenta la presència de famílies cadaquesenques durant aquell període.

El diplomàtic francès Jean-François Bourgoing va visitar l'Empordà acabada la Guerra Gran, els anys 1793 i 1795, i en va fer un relat, que segons l'anàlisi de Manuel Moreno Chacón¹¹ constitueix un veritable manifest per intentar defensar i justificar l'actitud de les tropes franceses durant la seva presència a la comarca. Segons aquesta visió l'actuació francesa només hauria produït entre la població local el que avui dia anomenariem *danyos col·laterals*, fins al punt que els pagesos empordanesos haurien pogut continuar el cultiu normal dels camps.

Tanmateix, el mes de maig de 1797 va travessar la comarca camí de França el comerciant establert a Cadis, d'origen xilè, Nicolás de la Cruz. Aquest viatger ens va deixar un testimoni molt més ajustat a la realitat, fent esment als efectes de la Guerra Gran al camp empordanès i a la seva fertilitat i ràpida recuperació, malgrat la devastació causada per les tropes franceses: «A pesar de que en este país fué el teatro de la guerra, se encuentran los campos amenos, y los viñedos y olivares, que habían sido talados, retoñando con el mayor vigor. A mas de los ríos nombrados, que riegan su campiña, tiene varios esteros que la fertilizan».

Llançà

Nosaltres ja publicàrem com amb la Guerra Gran i la massiva presència de soldats es va produir un autèntic èxode comú arreu de l'Empordà, però que a Llançà es va viure de manera especialment intensa, fins al punt que el 1794 només hi residien 665 habitants. Acabat el conflicte la població es recupera ràpidament i arriba a 1.277 habitants el 1797, de manera molt vinculada a la represa de l'activitat exportadora del port de Llançà.¹² L'ocupació francesa de la vila Llançà durà pràcticament un any: del 24 de novembre de 1794 fins el 7 de novembre de 1795.

Presentem aquí un document notarial del 18 de novembre de 1795¹³ que testimonia com el notari de Llançà va intentar fugir dels francesos, i com va ser interceptat per aquests quan era a les envistes de Roses, des d'on pretenia evadir-se per via marítima. Fou obligat a retornar a Llançà i instat a continuar donant fe pública de les seves actes amb paper timbrat del rei d'Espanya, perquè segons el general francès a qui es va presentar, malgrat la invasió, la vila continuava essent espanyola. El notari explica com va continuar desenvolupant la seva feina, i al mateix temps com se l'empescava per passar informes sobre la posició de

les tropes en la franja territorial compresa entre Cadaqués i Sant Llorenç de la Muga –escenari d’aquella escomesa militar francesa a l’Empordà– a mans del general José de Urrutia y de las Casas (Zalla, Biscaia, 1739-Madrid, 1803), capità general del Principat de Catalunya i president de la Reial Audiència. Es tractava d’un enginyer militar de llarga trajectòria amb nombroses intervencions a Mèxic (1764-1770), a la guerra anglo-espanyola (1779-1783), i a la guerra russo-turca (1787-1792). La seva estratègia va resultar fonamental en la derrota francesa a les batalles de Pontós (11 de juny de 1795) i del riu Fluvià (14-15 de juny de 1795), avantsala de la Pau de Basilea (22 de juliol de 1795), èxits que li valgueren l’ascens a la categoria de capità general de l’exèrcit i destacats reconeixements. [Foto 1]

Foto 1- Retrat del general José de Urrutia (1739-1803). Oli sobre tela de Francisco de Goya. Museo del Prado, Madrid

El notari protagonista, Narcís Morales Clapera, pertanyia a una nissaga de notaris vinculats històricament a la jurisdicció del monestir de Sant Pere de Rodes que exercien com a notaris propietaris i senyors útils de la notaria de Llançà durant més d’un segle. Havien adquirit, a més, el castell de Llançà, com ha documentat l’historiador Arnald Plujà.¹⁴ [Foto 2]

Foto 2- Castell de l’abat a Llançà a principis del s. xx. Col·lecció Arnald Plujà Canals

Ja fa anys, els arxivers Èrika Serna i Santi Soler van publicar en una revista local llançanenca uns articles sobre la història de la notaria de Llançà, uns fragments d’un dels quals ens permeten enllaçar directament amb el zel i dedicació amb el qual la família Morales, i més en concret Narcís Morales Clapera, va exercir el seu ofici, en temps convulsos i marcats per la successió de conflictes bèl·lics (Guerra Gran i Guerra del Francès):¹⁵

Josep Clavaguera, en la seva monografia dedicada a Llançà, apunta el paper destacat que tingué la família Morales, procedent del sud de l’Estat [Sevilla], al llarg dels segles XVIII i XIX. Aquesta família aplegarà sota el seu domini l’administració de les propietats de l’abadia a Llançà, la notaria de la vila i el comandament de les institucions municipals.¹⁶ El primer Morales es documenta en data del 1723, com a cirurgià del castell i terme de Foixà, casat amb Isabel Macià, i tingueren dos fills. Joan Morales Macià, després d’una estada a Besalú com a notari, el 1752 començà a exercir a Llançà, fins al 1802. Maridà amb Maria Clapera Vilardell i d’entre els fills un seguí l’ofici patern a la mateixa vila. Narcís Morales Clapera començà a fer d’escrivent a casa per passar a ocupar la notaria fins al 1830, quan, a la vegada, la cobrí el seu fill Josep Maria Morales fins al 1860, tancant més d’un segle de vinculació d’aquesta nissaga amb la notaria de la Mar d’Amunt empordanesa.

Un fet molt remarcable a destacar d’aquesta família fou la seva actuació curosa durant els

diferents conflictes bèl·lics que assolaren la comarca, tal com explica en un document un net de la família: «...en atención de lo muy agradecido que está el Ilustre Cabildo... (con) Narciso Morales, notario de dicha villa de Llançà mediante que son muchas las notarias y escribanías que por razón de las desgracias de las guerras han quedado derruidas, habiéndose quemado o perdido los manuales y documentos pertenecientes a ellas, cual desgracia no ha sufrido la escribanía de mi Ilustre principal a motivo del grande zelo y cuidado que tuvieron ... de modo que en las ocurrencias de las guerras del año 1894 [sic 1794] y 1808 gastaron de sus propios bienes cantidades de dinero de alguna consideración para esconder y custodiar los manuales y papeles de la citada escribanía». El mateix protagonista, Narcís Morales, redactà al final del manual de l'any 1809 una anotació que diu: «...como por razón de las críticas circunstancias de la actual guerra y temeroso de lo que ha pasado en las anteriores, perdiendo y malvaratándose muchos manuales y demás escrituras de la notaría de dicha villa de mi cargo que ha causado grandes disturbios y pleytos, determiné luego que empecé el bombo en la villa de Figueras que fue en el día treze junio del año pasado de 1808, retirar y esconder ... en puesto seguro (como comprendí) todos los manuales y demás escrituras y papeles de la dicha notaría en donde se mantuvieron recondidos hasta el día quinze del presente mes de maio (1809)».

El problema fou que part dels llibres i documents amagats aparegueren després ratats, però el mateix notari confessa que els tornà a copiar novament, tant els seus com els del seu pare.¹⁷ Aquesta intervenció per protegir els protocols notariais es veié recompensada per part del monestir de Sant Pere de Rodes amb l'establiment perpetu a favor de la família Morales, sempre que fossin notaris en la notaria del districte de Llançà, i una reducció del cens a pagar de només deu lliures barceloneses pel dia de Nadal i de dos capons d'entrada «bons i gordos» i per l'establiment també perpetu en l'edifici del castell de Llançà amb «...entrada, bodegas, tinajas de piedra, pesebre, patio, cárceles, junto con la oficina o curia que es al bajo de la misma casa, y pieza de oficina de la notaria».

Notem, com el llibre de protocols de 1795 té unes dimensions anormalment reduïdes en relació als manuals anteriors i posteriors del mateix notari. De les escriptures protocolaritzades en aquell període d'ocupació francesa, en destaquen gran nombre de capítols matrimonials, testaments, inventaris i expedients de possessió; mentre que per contra, són escasses les compres i les vendes, els establiments, i en general tot el relacionat amb el mercat de la terra.

Aquest autotestimoni de la conducta del notari sembla que tenia per efecte la convalidació oficial de les escriptures protocolaritzades durant aquell període, a fi i efecte de generar seguretat jurídica respecte d'aquelles, la qual cosa –tot indica– que es va assolir.

Apèndix documental

«Narcizo Morales y Clapera, Notario y Es[criba]no Publico, y Real, de la villa de Llançà, del Corregimiento de Gerona, con el mas obsequioso respeto expone a V[uestra] Ex[celenci]a a: Que por ocasión y motivo de la entrada de los Fransezes en d[icha] villa, y otras villas

y lugares de la España de sus contornos, en el día veinte y uno del mes de Noviembre del año anterior, y por no parar el Exponente, en manos de aquellas Gentes se vió del todo obstricto, y precisado a expatriarse de aquella d[ic]ha Villa.

Se mantuvo el Exponente en la propia villa, hasta la mañana del día veinte y tres del mismo Noviembre, por no parecer todavía fransès alguno por aquellos parages. Pero a horas que serían las doze poco más o menos del propio día, noticioso que dichos Franzezes venían en numero muy crecido, hazia, a la referida villa, resolvió de contado, a huirse, dirigiéndose a la villa de Rosas para embarcarse, y a la que fue arriba de las montañas vezinas de d[ic]ha villa de Rosas fue de Improbizo acometido, por una cuadrilla de Migueletes franzezes, que le hizieron muchos amagos, y hasta de quererle matar, y le mandaron que súbitamente regresase a su casa en d[ic]ha villa de Llançà, como lo executó (bien que contra su voluntad), y a la que fué en ella, fué presentado ante el General Fransés, quien le dijo trabajase de su facultad, y usase de papel sellado del Rey de España, y que todo lo que practicaría, sería valido porque si bien aquella d[ic]ha villa era conquistada entonzes por la Fransia, pero no era territorio propio de ella, antes si de la España.

Es cierto que todo el tiempo en que el Exponente se mantubo contra su voluntad en la propia villa Invasada por los Franzezes, que fué den del día 24 de Noviembre del año últimamente pasado, hasta el día 7 del corriente año de 1795, siempre se portó muy fiel, y legal al Rey de España, de conformidad, que en demostración de su fidelidad, y buen effecto, a su corona, en todas las semanas daba aviso con el secreto, que le era posible, de todo lo que pasaba en aquellos territorios Invasados, y en cada mes por conductor seguro, remitía al Ex[celentí]simo S[eñ]or General en Gefe del Exercito Español D[o]n Josef de Urrutia, relación esacta de todas las tropas, pertrechos, cañones, y demás que los franzezes tenían dende la villa de Cadaqués, hasta a la de S[a]n Lorenzo de la Muga, de todo lo que si es del agrado de V[uestra] Ex[celencia], puede informarse, no solo con d[ic]ho S[eñ]or Ex[celentí]simo General en Gefe; si que también con Lamberto Costa, y Pedro Matheu, quienes concurrían en la formación de ellas.

Durante el tiempo en el que el Exponente se mantuvo en Llançà, con aquellas Gentes, recibió algunas Es[critu]ras de ventas, avarías, testamentos, y otras de aquellos vezinos, y naturales, y como sobre la valididad, o nullidad de tales contratos, podrían quizà en lo successivo moverse algunas dudas, y sobre el particular de ellas perteneze a V[uestra] Ex[celencia] el declararlo: Por tanto Pide, que d[ic]has Es[critu]ras sean declaradas por legítimas, y verdaderas; Gracia que espera merezer de la mano de V[uestra] Ex[celencia].

Llançà, y No[viem]bre 18 de 1795.

Narciso Morales y Clapera

Not[ario] y Es[criba]no Real y Pub[li]co.

Entregado en 24».

Muy Yl[us]tre Señor:

El Ayuntamiento de Bayle, y Reg[idore]s de la p[rese]nte Villa de [Llançà].

En una nota marginal del primer full del document llegim: «Ger[on]a 30 Enero 1796. Informe

dentro tercero día el Ayuntam[en]to de la Villa de Llansà sobre lo contenido en este Recurso, y particular[men]te sobre la conducta del supl[ican]te durante su permanencia entre los Franceses. N. Carvallo».

Notes

- 1- David MORÉ AGUIRRE (2016) «Llançà 1797: L'emergència d'un nou ideari després del pas dels francesos», *IX Col·loqui d'Estudis Transpirinencs. Contraban d'idees: contagi, innovació i dissidència a través del Pirineu*, *Annals 2014-2015-IBIX [Ripoll]*, p. 199-212. En la línia de la transcendència d'aquest episodi, vegeu també: Maria Betlem CASTELLÀ PUJOLS (2000), «La Guerra Gran a l'abric de la historiografia catalana», *Manuscrits: Revista d'història moderna [Cerdanyola del Vallès]*, núm. 18, p. 199-217. I per a una bona contextualització, consulteu Montserrat JIMÉNEZ SUREDA (2006), *Girona, 1793-1795. Guerra Gran i organització política a la monarquia dels Borbons*, Girona, Ajuntament de Girona.
- 2- Pere GIFFRÉ RIBAS (coord.), *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, p. 469-483.
- 3- Pere GIFFRÉ RIBAS (coord.), *op. cit.*, p. 471.
- 4- Santi SOLER SIMON (1987), «Aspectes de la Guerra Gran: el terç de voluntaris del partit de Besalú», *Annals del PEHOC 1984-1985 [Olot]*, núm. 6 (vol. II), p. 105-126. Joan RABELL COLL (1992), *La Guerra Gran 1794-1795. Comunicats de guerra dels 74 dies del setge de Roses*, Girona, Joan Rabell. Lluís ROURA AULINAS (1993), *Guerra Gran a la ratlla de França: Catalunya dins la guerra contra la Revolució Francesa 1793-1795*, Barcelona, Curial Edicions. I del mateix autor (2010), «Guerra, frontera i absolutisme (Guerra Gran, Guerra del Francès i –de reüll– Guerra de Successió)», *Annals de l'IEG [Girona]*, núm. 51, p. 89-108. I Lluís BUSCATÓ SOMOZA i Pablo DE LA FUENTE DE PABLO (2014), «La Guerra Gran vista des de l'Escala. Notes sobre el conflicte del prior Felip Pujol, de Santa Maria de Gràcia», *A Carn! Revista electrònica d'Història Militar Catalana [Tarragona]*, núm. 24 (gener 2014), p. 4-24.
- 5- Salvador PAGES TUBERT (1976), «Un document parroquial sobre la 'Guerra Gran'», *Annals de l'IEE [Figueres]*, núm. 11, p. 253-258. Ramon TUBAU MASET (1984), «Els gavatxos a Vilanant (1794-1795)», *Annals de l'IEE*, núm. 17, p. 171-199. Eduard VIVAS LLORENS (1992), «Guerra Gran, la batalla del Roure i el seu santuari», *Annals de l'IEE*, núm. 25, p. 109-147. Pep VILA MEDINYÀ (2002), «Una breu crònica de la Guerra Gran, referida a Agullana», *Annals de l'IEE*, núm. 35, p. 225-250. Marià BAIG ALEU (2013), «Viure i morir a l'Empordà durant la Guerra Gran (1793-1795). Les víctimes civils de la contesa», *Annals de l'IEE*, núm. 44, p. 421-449. I del mateix autor (2014), «La Guerra Gran i el castell de Sant Ferran (1793-1795)», *Annals de l'IEE*, núm. 45, p. 45-69.
- 6- Guerau PALMADA AUGUET (2021), «Fugint de la Guerra Gran a l'Alt Empordà (1794-1795): els expatriats empordanesos a la comarca del Pla de l'Estany», *Annals de l'IEE*, núm. 52, p. 315 (article p. 313-342).
- 7- Guerau PALMADA AUGUET (2019), «La Guerra Gran al front del Fluvià (1794-1795): els combats de Serinyà i Esponellà», *Annals de l'IEG*, núm. 60, p. 279-321. I del mateix autor (2020), «L'hospital de sang de Banyoles durant la Guerra Gran (1793-1795)», *Annals de l'IEG*, núm. 61, p. 355-378.
- 8- Jordi FRIGOLA ARPA (2015), «La Guerra Gran en una població de la rereguarda. El cas de la Bisbal d'Empordà», *Estudis del Baix Empordà [Sant Feliu de Guíxols]*, núm. 34, p. 309-341.
- 9- Guerau PALMADA AUGUET (2021), «Fugint de la Guerra Gran...», *op. cit.*, p. 321.
- 10- Enric MIRAMBELL BELLOC i Pep VILA MEDINYÀ (2006), «Notícies de casa Thió de Franciac, en època de la Guerra Gran i durant la Guerra del Francès (1791-1811)», *Annals de l'IEG*, núm. 47, p. 255-308.
- 11- Manuel MORENO CHACÓN (2020), «La vinya i el vi empordanesos vistos pels viatgers dels segles xv al xix», *Annals de l'IEE*, núm. 51, p. 307-308. Entre la literatura dels viatgers també destaca un interessant relat recollit per Martina CAMIADE BOYER (2007), «La visió de l'Empordà segons l'emigrat rossellonès Comellas durant la Guerra Gran», *Actes del Congrés: El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, vol. II, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, p. 501-523.
- 12- Joan SERRA PERALS (2002), «Evolució demogràfica de Llançà al XVIII: un segle de creixement», *Farella [Llançà]*, núm. 14 (febrer), p. 27-29.
- 13- AHG. Notaria de Llançà [Joan i Narcís Morales]. Llibre 181, f. 263v-263r.
- 14- Arnald PUJÀ CANALS (2012), «La casa castell de l'abat», *Farella [Llançà]*, núm. 34 (novembre), p. 37-39.
- 15- Èrika SERNA COBA i Santi SOLER SIMON (2004), «La notaria de Llançà II», *Farella [Llançà]*, núm. 19 (novembre), p. 22-24.
- 16- Josep CLAVAGUERA CANET (1986), *Llançà. Notes històriques*, Barcelona, Salvat Editores i Ajuntament de Llançà, p. 86-87.
- 17- ACF. Notaria de Llançà, Manual de las escrituras públicas dels notaris Joan i Narcís Morales, núm. 2. Aquest volum porta cosit al final un quadern amb 42 folis esquinçats, amb fragments d'escriptures del 1801.

La Guerra Gran a la Vegueria de Besalú (1793-1795)

Introducció

Començava el s. XVIII amb una guerra (guerra de Successió) en la qual, inicialment, hi havia diversos països enfrontats pel problema de la successió al tron d' Espanya. Carles II havia mort sense descendència masculina. Dues germanes seves s'havien casat respectivament amb el rei de França, Lluís XIV, i amb Leopold I, rei de l'imperi sacrogermànic,¹ arxiduc d'Àustria, rei d' Hongria... Hi havia, per tant, dos possibles pretendents: un fill del rei Lluís XIV, Felip, duc d'Anjou i nebot de Carles II, i l'arxiduc Carles, fill de Leopold I però no de la germana de Carles II sinó de la tercera esposa de Leopold. Després de diversos testaments, en el darrer, no exempt de sospites de falsificació, Carles II nomenà com a successor Felip, duc d'Anjou: el futur Felip V. Leopold I acabà qüestionant aquell nomenament i amb el suport d'Anglaterra, els Països Baixos, Holanda, que no veien amb bons ulls la possibilitat que els dos països, França i Espanya, acabessin fusionant-se i trencar el precari equilibri europeu pel poder, declarà la guerra a Felip d'Anjou (any 1702), que, per suposat, tenia el suport del seu avi i valedor Lluís XIV. Catalunya, igual que la corona d'Aragó, el regne de València i el de Mallorca, defensava les aspiracions de l'arxiduc Carles perquè havia promès respectar les institucions i lleis de cada regne, mentre que, en línies generals, la resta d'Espanya era partidària de Felip V, que ja regnava des de 1700 i que havia començat a imposar la seva concepció centralista i uniforme de l'estat.

Fou una guerra llarga, amb alternances en el resultat dels combats. La mort del germà de l'arxiduc Carles, en aquell moment ja emperador de l'imperi sacre germànic, marcà una inflexió irreversible en els esdeveniments perquè Carles hagué de deixar Barcelona (any 1711) per anar a Àustria i ser coronat com a emperador de l'imperi sacre germànic amb el nom de Carles VI. Es repetien els mateixos temors que eren un dels factors de la guerra: l'acumulació de poder en unes mateixes mans ara, però, amb canvi de protagonistes. Carles VI havia d'abandonar les

Joan López i Carrera,
professor jubilat,
Amics de Besalú i el
seu Comtat

seves pretensions a la corona espanyola. A aquella variable calia afegir-ne una altra que començava a ser cada vegada més greu: la durada de la guerra, que esdevenia una sagnia econòmica insuportable per als contendents. Començaren les negociacions a la recerca de la pau que varen fructificar el 1713 en el tractat d'Utrecht pel qual tant Felip V com Carles VI renunciaven, respectivament, l'un a esdevenir en un futur rei de França i l'altre d'Espanya. S'havia acabat la línia austriacista que havia començat l'any 1496 amb el matrimoni de la filla dels Reis Catòlics, Joana la Boja, amb Felip el Bell, de la casa dels Habsburg (Àustria) per començar la nissaga borbònica que, a excepció de dues experiències republicanes que acabaren les dues de la mateixa manera, amb un cop d'estat de l'exèrcit, encara regna a Espanya.

La retirada d'Anglaterra de la guerra i la renúncia de Carles VI a la seves aspiracions a la corona espanyola tingué un preu elevat per a Espanya, que va haver de cedir a Carles VI el que avui dia és Bèlgica i Luxemburg, i els dominis que tenia a Itàlia (Nàpols, Sardenya i Milà). Sicília se la va annexionar la casa de Savoia. Si l'any 1700 Espanya mantenia sencer el seu imperi, el 1714 va començar a experimentar les primeres pèrdues que no només ja no es varen recuperar sinó que marcaven el rumb del que succeiria el segle següent. De la seva part, Anglaterra va poder conservar Menorca i Gibraltar i, més important encara, poder comerciar durant uns quants anys amb les colònies espanyoles americanes.

Catalunya, que havia estat abandonada sobretot per Anglaterra, país que més l'havia encoratjat a enfrontar-se a Felip V, estava sola davant els exèrcits espanyols i francesos. Entre l'opció de rendir-se o de seguir lluitant, es va aprovar continuar la guerra, que va acabar amb la caiguda de Barcelona el 1714. Començava per a Catalunya una de les etapes més sinistres de la seva història.

La Guerra Gran

El segle XVIII va acabar de la mateixa manera com va començar, amb una guerra entre Espanya i França si bé, aquella vegada, no hi havia altres països directament implicats. S'havien acabat les bones relacions entre els dos països afavorides pels lligams de parentiu (*pactes de família*).

Si el segle XVIII fou el segle de les monarquies absolutistes en què els monarques concentraven tot el poder i la llei tenia el seu origen i fonament en llur voluntat, també fou el segle conegut com el de la Il·lustració o segle de les llums. Idees com *progrés*, *igualtat*, *llibertat*, *democràcia*... començaren a veure la llum però per poder prendre calia superar el pes de la tradició que mantenia la societat en la ignorància, la superstició i la tirania. I només el coneixement la podia combatre i així fer possible la construcció d'un món millor i més just. Però aquella tasca pressuposava prescindir dels grans defensors de la tradició secular: la religió i la monarquia. I quina era l'eina que podia possibilitar la superació de l'obstacle? L'ús lliure i crític de la raó tenint clar que els únics límits permesos a aquest ús només podien venir de la pròpia raó però de cap manera imposats des de fora. *Sapere aude!* Amb aquesta afirmació, manllevada al poeta llatí Horaci, resumia el filòsof I. Kant l'esperit de l'època.²

La Il·lustració es va difondre sobretot entre la burgesia, el sector més dinàmic de la

societat, i la classe intel·lectual. Els seus fruits es varen fer evidents en la segona meitat del segle amb l'aparició de les primeres revolucions que qüestionaven el que es coneixia com a Antic Règim, un règim estamental amb tres grups socials: noblesa, clergat i el poble. Els dos primers, que eren els tenidors de tota la riquesa, fruien alhora de tots els privilegis entre els quals no pagar impostos.

La primera revolució, sorprenentment, va tenir lloc a Amèrica del Nord el 1776. Les tretze colònies fundades pels anglesos, per la influència de les idees il·lustrades, es varen independitzar de la corona britànica i van donar origen als Estats Units. Tretze anys més tard, el 1789, esclatava la Revolució Francesa que l'any 1793 acabaria guillotinant el rei Lluís XVI. La reacció de les altres monarquies europees, atemorides per la por al contagi de la prevalença dels nous ideals, fou la creació d'una aliança, la Primera Coalició (1792-1797), per atacar França i redreçar la situació: de cap manera podien acceptar una França revolucionària i republicana que acabés posant en perill llur poder absolut. Integraven aquella coalició el Regne d'Espanya, el Regne de les Dues Sicílies, les Províncies Unides (Països Baixos) i el Regne de la Gran Bretanya.

El 7 de març de 1792 França va declarar la guerra a Espanya que, al seu torn la proclamà el dia 23. Els combats, però, començaren l'any següent.

La campanya de 1793

La guerra va començar amb l'entrada de les forces espanyoles al Rosselló el dia 17 d'abril de 1793. La línia del front abastava tota la serralada pirinenca si bé les zones més afectades foren la Cerdanya, Ripollès, Garrotxa i Alt Empordà. Comandava l'exèrcit espanyol el general Ricardos, en aquells moments capità general de Catalunya. Algunes poblacions franceses els reberen com a alliberadors. La poca resistència d'un exèrcit francès desmotivats facilità la ràpida ocupació del Vallespir i la plana del Rosselló. Perpinyà era a tocar. Apoderar-se de la ciutat hauria representat la recuperació de tota la Catalunya francesa, la que es va perdre amb la pau dels Pirineus que va posar fi a la guerra dels Segadors present encara en la memòria de molta gent. El general Ricardos desestimà l'atac i es retirà amb els seus homes cap el Voló a passar-hi l'hivern posant fi a la campanya que es desenvolupà íntegrament en terres franceses. No es pot oblidar que, en aquells moments, França estava enfrontada amb els països que formaven la Primera Coalició.

La campanya de 1794

La guerra havia canviat de signe perquè la iniciativa ja era de l'exèrcit francès, comandat pel general Dugommier, amb més soldats i més ben equipats. Es posà en evidència les mancances de les forces espanyoles. Ricardos, coneixedor de la necessitat de reforços, havia aprofitat l'aturada dels combats per desplaçar-se a Madrid i exposar la situació. Fou un viatge eixorc perquè el que aconseguí foren més paraules que homes i armament. No pogué començar la nova campanya en morir a Madrid d'una pulmonia. El substituí el comte de la Unión. El mes d'abril els francesos començaren la recuperació del Rosselló i entraven a Catalunya per la Cerdanya. Les tropes espanyoles es retiraven de França per fortificar-se al castell de Figueres.

Esment especial mereix la capitulació de Cotlliure el dia 26 de maig. Els 7.000 soldats espanyols que defensaven la plaça es varen rendir. Fou un fet especial perquè la rendició vingué acompanyada de l'acord previ pel qual els espanyols de la guarnició quedaven lliures a canvi que les autoritats militars espanyoles alliberessin el mateix nombre de soldats francesos presoners. Signà el pacte per part espanyola el general Navarro. El comte de la Unión va considerar excessiu el pacte per la qual cosa es generà una polèmica que acabà dos mesos més tard amb l'incompliment de l'acord. Segons alguns autors la raó del refús a lliurar els francesos captius fou que la llista estava integrada no tant per soldats com per ciutadans realistes francesos refugiats a Espanya: lliurar-los era condemnar-los a mort. La reacció del general Dugommier va ser proclamar que, a partir d'aquell moment, mes de juliol, la guerra era una *guerra a mort*: ja no es farien més presoners perquè serien executats al moment.

El mes de juny, en una mena de ràtzia, tropes franceses entraven pel coll d'Ares i ocupaven Camprodon. Des d'allà, una part de la tropa es va desplaçar a Ripoll per destruir la seva fàbrica d'armes. Hi varen romandre una setmana dedicats al pillatge, devastació i violència de tota mena contra la població.

"En la Iglesia de Rivas y Camprodon exercieron los enemigos de mil modos abominables al furor de su impiedad destruyeron los retablos, desfiguraron las imagenes y echaron mucha parte al rio."³

Aquella acció tingué com a conseqüència que Besalú, el mes de juny, fos ocupada pels francesos, encara que només per un dia, en una operació de distracció per protegir la retirada cap a França dels soldats presents a Ripoll i Camprodon. Efectivament, el compte de la Unión havia enviat tropes comandades pel general Vives cap al coll d'Ares, passant per Oix i Beget, amb la finalitat d'encerclar-los. Malgrat que la presència francesa a la vila durà un dia, el varen ben aprofitar:

"La vila fou lliurada al pillatge. Hi varen trobar quatre banderes, un magatzem de bens militars, 40 barrils de pólvora, vint-i-dues botes de cartutxos i una famosa abadia de la qual els soldats i les caixes de l'exèrcit es varen repartir les valuoses despulls".⁴

"(...) Pocos días después los franceses entraban en Besalú donde todavía se recuerda la enormidad del saqueo que realizaron. Por cierto Dugommier, felicitando al general Lemoine por el pillage del Monasterio, se lamentaba de que no hubiesen sido respetados los signos exteriores del culto que alcanzaba en los catalanes los caracteres de idolatría."⁵

Mentre, les tropes espanyoles, incapaces de frenar l'avanç francès, es varen retirar de França per fortificar-se al castell de Figueres. El 18 de setembre queia el castell de Bellaguarda després de quatre mesos de resistència, amb una guarnició afeblida per la fam i les malalties. La pèrdua de Bellaguarda fou l'inici del que seria la gran desfeta de l'exèrcit espanyol que va començar el mateix més amb la batalla de Mont Roig, també coneguda com la batalla de Darnius, de la Muntanya Negra o del Roure. De fet no es tractà d'un combat sinó d'un conjunt d'accions bèl·liques centrades en la muntanya de Mont Roig, prop de Darnius. Aquelles accions tingueren el punt final en la *batalla de l'Empordà*, el dia 17 de novembre, en la qual varen morir els caps dels dos exèrcits. Primer caigué el general Dugommier i tres dies més tard, el dia 20, el comte de la

Unió que fou substituït pel marquès de las Amarillas. Havent els francesos trencat el front, el nou capità general de Catalunya es retirà al castell de Figueres per passar immediatament a Girona.

10.000 soldats, 200 canons, 10.000 quintars de pólvora i queviures per sis mesos, aquelles eren les credencials del castell de Sant Ferran de Figueres que l'exèrcit espanyol va lliurar als francesos el dia 27 de novembre sense lluita, en una rendició vergonyant i inexplicable. Amb l'exèrcit en retirada, la invasió francesa s'estengué per l'Empordà presidida per una violència total la víctima principal de la qual fou la població civil. Part de la sotsvegueria de Besalú estava ocupada.

Els terços de Catalunya

Le percepció que l'exèrcit espanyol era incapaç de poder revertir el curs de la guerra portà l'Ajuntament de Manresa, 29 de novembre de 1794, a proposar la celebració a Barcelona d'una junta general de delegats de totes les comarques per organitzar la defensa del Principat. Besalú formava part del bloc de les poblacions convidades. Li pertocà enviar-hi dos representants, que foren l'Abdó Julià i l'Ildefons de Falgàs. L'assemblea va aprovar la creació del cos de miquelets amb el nom de terços de Catalunya. Es recuperava el cos que amb tanta efectivitat va lluitar contra Felip V durant la guerra de Successió i que, un cop finalitzada, el rei va dissoldre. L'origen dels miquelets cal cercar-lo en la guerra dels Segadors o guerra de Secessió.

Estructura del cos de miquelets o terços de Catalunya

En teoria, cada terç estava compost per 10 companyies amb 100 homes cadascuna, inclosos 4 sergents i 10 caporals d'esquadra nomenats pel capità que, juntament amb un tinent i un sotstinent, formaven l'oficialitat. Aquesta s'escollia entre la noblesa i persones significades. Alhora, el terç estava a les ordres d'un comandant, un sergent i un ajudant major. El comandament de tots els miquelets recaigué en el mariscal de camp Joan Miquel Vives. S'aprovaren 16 terços, un dels quals el de Besalú.

Els 20.000 miquelets que demanava Urrutia finalment quedaran reduïts a 14.500 sobretot a causa dels problemes que comportava el reclutament. Eren voluntaris, entre els 16 i els 50 anys, i havien de servir durant una campanya. No es tenia en compte l'estat civil: solter, casat, vidu... Per contrapartida se'ls donava el pa i una soldada de sis rals diaris. I si el reclutament ja fou un problema, més greu fou trobar el finançament per proveir-los de tot el que necessitaven. A tal fi, la junta general, instal·lada en aquells moments a Girona, va aprovar la creació de dos tributs extraordinaris: un equivalent al cadastre d'un any i el segon, conegut com *la capitació sense exclusions o general de defensa*, era una contribució personal imposada a tothom, sense excepcions i sense tenir en consideració la situació personal del contribuent. Jornalers i criats, el nivell més baix, havien de pagar mitja pesseta al mes i en el tram més alt, format per la noblesa i els hisendats, la contribució oscil·lava entre les 4 pessetes i les 20 en funció de la renda: 5 pessetes per 100 lliures de renda. Completaven les fonts del finançament les aportacions de l'Església i les institucions religioses, i la dels particulars.

El 'terç dels voluntaris del partit de Besalú'

Es va constituir el gener de 1795 i l'allistament va acabar a final de març. L'integraven cap a uns 900 miquelets. No era requisit indispensable ser natural de la comarca en la qual hom s'allistava. Això explica que en el terç de voluntaris de Besalú la procedència més nombrosa d'allistats provingués de l'Alt Empordà –que, en definitiva, formava part del partit de la vegueria de Besalú– amb 329 voluntaris, seguit de la Garrotxa amb 258. Per pobles sobresortia Mieres, amb 45 voluntaris, seguit de la mateixa vila, amb 22, Sant Esteve de Bas amb 16 i amb 12, Argelaguer i Montagut.

Quant a l'edat, la mitjana era de 22 anys i el grup més nombrós el constituïen el joves entre 17 i 18 anys (22,61%). Un dels trets distintius que es tenia en compte al moment d'omplir la sol·licitud d'ingrés al cos era la precisió si sabien o no escriure. No es cap sorpresa descobrir que el grup dels que sabien escriure coincidía amb els comandaments dels miquelets.

L'ocupació laboral de la majoria de voluntaris estava relacionada amb les feines del camp: sumaven més que les resta d'oficis. De ben segur que en aquells allistaments, més enllà de qüestions ideològiques, sentiments patriòtics o creences religioses hi havia la voluntat de protegir les propietats, les collites... i els sis rals diaris de soldada que cobraven justament en uns temps de serioses dificultats de supervivència.

Varen entrar en combat per primera vegada el dia 21 de març defensant de l'atac dels francesos el campament instal·lat a Llorona.

Per ordre de lletres, pobles de procedència dels voluntaris de la Garrotxa: Argelaguer, Batet de la Serra, Begudà, Beuda, Castellfollit de la Roca, Cogolls, Dosquers, Entreperes, Gitarriu, Juinyà, Lligordà, Maià de Montcal, La Miana, Mieres, Montagut, Oix, Olot, Palera, Les Planes, Pera, La Pinya, Les Preses, Riudaura, Riu, Sadernes, Sales de Llierca, El Sallent, Sant Andreu del Torn, Sant Aniol de Finestres, Sant Esteve de Bas, Sant Feliu de Pallerols, Sant Ferriol, Sant Iscle de Colltort, Sant Jaume de Llierca, Sant Joan de les Fonts, Sant Martí del Clot, Sant Cristòfor de les Fonts, Santa Pau, Segueró, Sous, Toralles, Tortellà.⁶

Si bé, en teoria, cada companyia havia d'estar formada per 100 miquelets cap va arribar-hi i les que menys les dues últimes amb uns 50 combatents cada una.

Membres de la plana major:

Comp.	Capitans	Tinents	Sotstinents
1 ^a	Narciso Coderech	Ignacio de Falgas	Juan Riera
2 ^a	Tomás Falgas	Ventura Codina	Juan Pagés
3 ^a	Francisco Illa	Francisco Casellas	Manuel Bech
4 ^a	Baldiri Hombravella	Pedro Manté	Francisco Vilá
5 ^a	Juan Salgueda	Miguel Martí	Juan Bartolich
6 ^a	Lorenzo Cufí	Jaime Manlá	Antonio Casellas
7 ^a	Carlos Ametller	Francisco Porrey	Pedro Castañé ⁷
8 ^a	José Masot	José Tarrés	José Boy
9 ^a	Benito Vidal	Pedro Riera	Domingo Galy
10 ^a	Juan Llaudes	José Riusech	José Nogués ⁸

Comandant: Joaquín de Nouvilas
Sergent Major: Ventura Vallgornera de Alentorn
Ajutant Major: Juan Bautista Panigo
Capellà: Domingo Escaitz
Cirurgià: Vicente Duran

1795: final de la guerra. La batalla del Fluvià

A començament de 1795 el general Urrutia organitzà una llarga línia de defensa que tenia com a mur de contenció la riba dreta del riu Fluvià. S'estenia des de Sant Pere Pescador fins a Besalú. Abans, desembre de 1794, havia dinamitat el pont d'Esponellà perquè els francesos no se'n poguessin servir.

Els francesos tenien un coneixement perfecte de la plana de l'Empordà i del curs del Fluvià, per tant sabien que era entre Besalú i fins a la desembocadura del riu que havien de trobar el punt per travessar-lo tenint llavors el camí més fàcil per arribar a Girona. El tram de Besalú fins a Bàscara no era el més assequible i no pel cabal del Fluvià sinó perquè les seves ribes eren escarpades i les de la dreta dominaven les de l'esquerra. A partir de Bàscara el paisatge s'amorosia però, per contra, allà el cabal era més abundós i, a mesura que el riu s'endinsava a la plana, la sorra augmentava i els guals esdevenien inestables: qualsevol pluja els podia alterar.

Reunits els generals francesos a Figueres, varen decidir que la manera més fàcil per d'emparar-se de Girona era ocupant Besalú per, des d'allà, dirigir-se a Banyoles on s'havien de trobar amb una segona columna que també hauria accedit a la ciutat després de travessar el Fluvià per Esponellà. Els francesos sospitaven que l'exèrcit espanyol hi concentrava les millors tropes. Una tercera columna estaria a l'aguait per acudir on calgués com a reforç.

Dia 1 de març

Els francesos varen entrar a Besalú. Des de Besalú, Augereau es va dirigir cap a Banyoles. Es deturaren "a una media legua... en las inmediaciones de Serinya con un gran barranco delante, el qual y la espesura de los bosques que rodeaban su posición la hacian inatacable".⁹ Malgrat la bona posició, l'exèrcit espanyol, superior en nombre i en artilleria, foragità els francesos en un combat que, iniciat cap a les tres de la tarda, acabà entrada la nit allunyant el perill de la zona. Replegats a Besalú, els francesos abandonaren d'immediat i desordenadament la vila direcció Navata cercant la seguretat i protecció de la divisió allà concentrada. Varen deixar cartutxeres, queviures... però no s'oblidaren, malgrat les presses, de la destrucció: cremaren "dos cases y han fet malbé la vila que diuen que fa plorà de veurer la dita vila". Varen deixar també constància de la seva violència en les poblacions per on varen passar: Serinya, Crespià, Espinavessa...

25 d'abril de 1795

El dia 25 hi hagué un nou intent de trencar la línia del Fluvià entre Besalú i Banyoles, sense èxit. El mateix dia, per la zona de Camprodon, Rocabruna i Beget hi hagueren combats entre francesos i miquelets. Comandant la seva companyia hi havia Llorenç Cuffí, capità de

la sisena del terç de Besalú. En el relat oficial, a l'hora d'esmentar comportaments lloables surt el seu nom i el del seu germà Pere, també miquelet de la companyia.

5 de maig de 1795

El dia 5 de maig les tropes espanyoles en nombre de 16.000 soldats prengueren la iniciativa amb un atac amb tres fronts. El general Vives tenia l'encàrrec d'actuar per la riba esquerra del Fluvià. Va dividir els seus homes en tres columnes una de les quals va sortir de Besalú. Un dels objectius era atacar el campament francès instal·lat a Cistella.

"A la madrugada del 5 se verifico el ataque premeditado, cargando nuestras tropas con el mayor denuedo sobre los enemigos acampados en Sistella (...) en breve rato los hicieron abandonar su campo, y lo saquearon, ocupándose inmediatamente en incenciarlo... con fagines embreadas... hasta que quedo reducido á cenizas..."¹⁰ Aquell atac al campament francès de Cistella comportà la mort de cinc voluntaris del terç de Besalú i la pèrdua de sis més fets presoners per l'enemic. També perdé la vida Llorenç Cuffí.

13 de juny de 1795

Cinc setmanes més tard tenia lloc el combat més important i decisiu de la campanya. El dia 13 de juny els francesos, en nombre de 25.000 soldats, comandats per Barthélemy i Louis Scheler, s'afanyaven a consolidar les posicions a Pontós. L'endemà, abans d'assolir l'objectiu, foren atacats. Després de diverses alternatives que desplaçaren les lluites també cap a Bàscara, els espanyols dirigits pel general José de Urrutia obligaren l'exèrcit francès a retirar-se. Començava l'evacuació i l'alliberament de l'Empordà.

En la batalla de Pontós hi va morir el "tinent coronel Joaquim Nouvilas, Comandant del Terç de Besalú". Joan Llaudes, capità de la desena companyia, fou fet presoner.¹¹

El 18 de juliol s'iniciava la campanya per recuperar la Cerdanya que acabà el 27, cinc dies després de signar-se la pau a Basilea.

Els Cufi, una família de combatents

Els germans Cufi (o Cuffí, o Cofi segons els documents) eren del mas Cufí, de la parròquia de Sant Andreu de Gitarriu, església sufragània de Santa Cecília de Sadernes, actualment municipi de Montagut i Oix (Garrotxa).¹² Eren fills de Jaume Cofí Vergés, pagès de Gitarriu, i de Sibina Nou Juncàs de Sant Miquel de Bassegoda, municipi d'Albanyà (Alt Empordà). El més gran dels germans combatents fou en Martí, nascut el 7 de gener del 1762. Ordenat sacerdot, fou primer vicari a Camprodon i més tard canonge a Girona. Participà activament en la guerra arribant a comandant del terç de Besalú. Pels seus mèrits se li concedí la creu de Carles III. Del segon germà, en Julià, sabem que va néixer el 12 de març del 1764 i que fou miquelet. El tercer fou en Llorenç nat el dia 22 d'abril del 1766, Capità dels miquelets de la sisena companyia de Besalú que varen entrar en combat per primera vegada quan els francesos atacaren el campament de Llorona i es feren amb el coll de Bassegoda. Morí en l'atac al campament francès de Cistella. Tenia 29 anys. I el darrer germà, en Josep, nascut el 23 de març del 1773, fou miquelet de la sisena companyia de la qual en Llorenç era el capità. Arribà a tinent.

La violència en la Guerra Gran

Qualificar una guerra de *violenta* no és afegir cap coneixement especial sobre aquell conflicte perquè per definició la guerra és violència. L'únic matís valorable és si la violència en una guerra determinada va ser continguda o si va haver-hi acarnissament. Ara bé, valorar *amb objectivitat* quelcom semblant esdevé molt difícil perquè la neutralitat és molt complicada.

La Guerra Gran va ser un conflicte amb una brutalitat remarcable si ens atenem als fets que coneixem i a testimonis *fiabls*. La violència inevitable en qualsevol guerra és la que afecta als seus protagonistes principals: els soldats.

En la Guerra Gran es va trencar aquella *normalitat* el dia que el general Augereau va demanar a la convenció el permís per a una *guerra a mort* com a resposta a la negativa del compte de la Unió a retornar 7.000 presoners francesos com a compensació al lliurament previ de 7.000 soldats espanyols presoners, malgrat al pacte signat. A partir d'aquell moment la violència centrada en els diversos camps de batalla ja se sabia on duia: s'havia acabat fer presoners o atendre els enemics ferits. Sortosament aquella mesura durà poc. Els comportaments de violència totalment gratuïta es feren present tant per part dels francesos com dels espanyols, inclosos els miquelets:

"Dia 5 d'abril de 1795 (...). Últimament, s'escriu per cosa certa de Banyoles, o ses cercanies, que havent tingut un ataque los miquelets dels francesos, estos feren presoners a dos d'aquells, i immediatament, a la vista de sos companys, los feren trossos; de la qual barbaritat, irritats los nostros miquelets, se proposaren venjar-se. Efectivament havent lo dia següent fet presoners a nou dels patriotes, i además a dos oficials, a estos los perdonaren la vida, mutilant-los però de nas, orelles, dits, etc. i als nou soldats los trinxaren. Com havien fet ells ab los miquelets. Ab lo que se veu que en aquesta campanya no es donarà quartel".¹³

Malauradament, la violència saltà del camp de batalla per escampar-se entre la població civil: assassinats, robatoris, violacions, incendis de cases i béns... Ho feren els espanyols l'any 1793 a França però a partir de la primavera de 1794 i fins al final de la guerra aquella dimensió de la violència es traslladà a Catalunya, especialment a l'Alt Empordà.

En alguns moments, l'acarnissament semblà excessiu als mateixos comandaments francesos si bé, en alguns casos, per motius no precisament humanitaris sinó de conveniència. En ocupar Catalunya, la intenció de França era atreure el Principat a la seva causa i allunyar-la d'Espanya. Calia, per tant, contenció i ser respectuosos especialment en tot el que fes referència a la religió i a l'Església:

"L'incendi de Camprodon, el pillatge, la profanació dels monestirs de Ripoll i de Besalú, tots els excessos dels quals les nostres tropes malauradament eren culpables, cridaven venjança per la veu furiosa d'un clergat poderós, i cada dia els entorns de Bellver s'omplien de noves riudes d'insurgents. Mai no s'havia vist entre ells tan fanatisme i, sobretot, arrogància perquè només parlaven de portar al nostre territori els estralls, el foc, totes les desgràcies que ens imputaven".¹⁴

La manca d'arxius locals de l'època no ens permet saber com va quedar Besalú després de la marxa de l'exèrcit francès.

Des de la tardor de 1794 fins a la firma de la pau el juliol de 1795, a l'Alt Empordà la vida de les persones que encara romanien en els pobles i masies perquè no volgueren o pogueren marxar va ser un autèntic calvari. Milers de soldats estaven acantonats a banda i banda del Fluvià esperant el desenllaç final amb problemes de proveïments, sobretot els francesos.

"El pillatge, l'incendi, la violació, l'assassinat, els excessos tots, en fi, de la indisciplina més desenfrenada, estan com a l'ordre del dia. No es veuen sinó objectes robats (...) Magatzems superbs de grans i farratges són presa de les flames. L'incendi es comunica i carrers sencers resten indicats solament per ruïnes. I no tenim el dolor de no poder atribuir tals desgràcies a simples accidents, perquè hom duu la ràbia de la destrucció fins a calar foc a les oliveres carregades d'una collita abundosa i propera. La violació, aquest procedir infame que ens fa semblants a la bèstia, també és posat en pràctica. Els vells són estrangulats a casa seva perquè no indiquen prou de pressa ... els llocs on aquests suposen que hi deu haver cosa amagada... En fi, els generals han vingut a declarar-nos que renunciarien al comandament si hagués de continuar aquest estat de coses."¹⁵

Aquella descripció de la situació formava part de la denúncia feta per dos representants civils de França, Delbrel i Vidal, dels desordres i pillatges dels soldats francesos davant els quals sembla que ni els propis comandaments no hi tenien res a fer.

Impacte de la guerra en els pobles més afectats

Una de les conseqüències dels cinc mesos de la presència dels soldats francesos a l'Empordà apareix clarament en la disminució d'habitants que varen experimentar els pobles de primera línia.

Municipis	nº habitants 1790	nº habitants 1794
Figueres	4.000	505
Avinyonet	300	63
Cabanes	370	38
Maçanet de C.	1.100	263
Vilafant	210	20
Fortià	200	1
Vilatenim	110	1
Llers	1.300	122
Pau	300	22
Peralada	1.400	135
Espolla	500	13
..... ¹⁶		

Les pèrdues materials

Calcular amb xifres aquest aspecte d'una guerra és tasca difícil entre altres raons perquè les xifres poden ajudar a un relat oficial interessat. En qualsevol cas, si tenim en compte la breu durada de l'ocupació francesa, el cost econòmic de la Guerra Gran va ser considerable

per a la població que vivia tot al llarg de la serralada pirinenca. Quant més lluny dels Pirineus més baixos els seus efectes.

Cases, masies, edificis públics... foren destruïts o malmesos ja fos per l'efecte de les armes o dels incendis, o per esdevenir llocs d'allotjament tant de les tropes franceses com de les espanyoles. A Castelló d'Empúries de les 700 cases del poble les malmeses foren 500. A Maçanet de Cabrenys les cases cremades, 40...¹⁷

Però hi hagué un segon tipus de destrucció que tenia com a objectiu allargar el sofriment de la població. Per suposat que molts camps esdevingueren erms, entre altres raons perquè molts caps de famílies havien mort lluitant o perquè, per por, les masies havien estat abandonades, però hi hagué, a més, la destrucció de vinyes i la crema i tales d'oliveres la qual cosa comportava anys sense poder disposar dels seus fruits, essencials per a la supervivència de la gent i l'economia de la zona. Es tallaren també molts boscos. En aquest punt hi tingué molt a veure l'exèrcit espanyol: la fusta els servia per fer fortificacions, per muntar les peces d'artilleria, per fer carbó per cuinar, per escalfar-se... Quant al bestiar, els ramats foren robats. Per suposat que també, béns, diners, joies... D'aquell espoli, no se'n varen lliurar ni les esglésies. Tot plegat formava part d'una segona destrucció més lenta però no menys letal perquè obria les portes a la misèria, a la fam i, per tant, a moltes malalties.

Tretze anys més tard de signar la pau, l'exèrcit francès tornava a entrar a Espanya i començava una nova guerra, la guerra del Francès (1808-1814), que durà sis anys dels quals més de quatre Besalú romangué ocupada.

Notes

- 1- O també 'emperador del Sacre imperi romà germànic'.
- 2- Les obres més importants de Kant (*Crítica de la raó pura* i *Crítica de la raó pràctica*) se centren, precisament, a analitzar el funcionament de la raó i descobrir-ne els seus límits.
- 3- Biblioteca Palau de Peralada, *Manuscrit 91, Campaña del General Ricardos al Rosselló*, p. 266.
- 4- FERNEL, Joseph Napoleon. *Campagnes de la Révolution française dans les Pyrénées-Orientales, 1793-1794-1795*. Tome 2, p. 125 'Le bourg fut livré au pillage. Nous y trouvâmes quatre drapeaux, un magasin d'effets militaires, 40 barils de poudre, 22 tonneaux de cartouches, et une célèbre abbaye dont nos soldats et les caisses de l'armée se partagèrent les riches dépouilles'.
- 5- OSORIO I GALLARDO. *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República francesa (1793-1795)*. 1977, p. 207.
- 6- SOLER I SIMON, Santi. *Aspectes de la Guerra Gran: 'El terç de voluntaris del Partit de Besalú*. Patronat d'estudis històrics d'Olot i Comarca. Any 1987, vol. II, p. 118-122.
- 7- La setena companyia estava formada per solters.
- 8- FABREGAS ROIG, J. "La Guerra Gran 1793-1795. El protagonisme de Girona i la mobilització dels Miquelets", 2000.
- 9- *Gazeta de México*, p. 349.
- 10- *Gazeta de Madrid del viernes 22 de mayo de 1795*, p. 546-555.
- 11- Biblioteca Palau de Peralada, *Ibidem*, p. 533-534. *Gazeta de Madrid, Del viernes 3 julio 1795*, n. 53, p. 16.
- 12- Fins al 1972, Montagut i Oix eren dos municipis però a partir d'aquell any l'extens municipi d'Oix fou agregat al de Montagut de Fluvià.
- 13- PASQUAL, Vicenç *El Baró de Maldà: materials per a una biografia*. Citat per Guerau Palmada a *La Guerra Gran al front del Fluvià (1794-1795): Els combats de Serinyà i Esponellà*. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Vol. LX, 2019, p. 279-322.
- 14- FERNEL, p. 128.
- 15- SOLDEVILA, Ferran *Història dels catalans*, 1974, p. 2.463-2.464.
- 16- ROURA, *Ibidem*, p. 240.
- 17- ROURA, *Ibidem*, p. 235.

La segona guerra carlina a Olot: el segrest de Maria del Tura Bolòs i Saderra

L'abast geogràfic, la mobilització de tropes i alguns dels moments èpics de la primera (1833-1840) i la tercera guerra carlina (1873-1876) han fet que la segona (1846-1849) passés més desaparebuda. Però la raó de més pes per justificar-ne una menor popularitat és que la segona només afectà, bàsicament, Catalunya. Se la considera una guerra carlina perquè hi començaren participant els carlins, però en realitat, el conflicte fou molt més complex, com tot seguit procurarem esbossar. Com la resta de les carlinades, la vila d'Olot i els seus contorns hi tingueren alguns moments de protagonisme i, entre tot plegat, la família Bolòs en patí les conseqüències. Unes anotacions personals inèdites, que publiquem per primera vegada, aporten llum a alguns dels fets ocorreguts a la capital de la Garrotxa en ocasió de la contesa.

Acabada la primera guerra, el 1840, la majoria de cabdills militars no s'havien ni tan sols exiliat. Moltes partides de carlins romangueren errants i paràsites per les zones muntanyenques. Alguns esdevingueren bandolers i trabucaires, com Ramon Felip, que el 1841 aconseguí aplegar una partida d'uns 64 homes. Serveixi aquest com a exemple que, malgrat la teòrica pacificació de les zones rebels, una certa inestabilitat i manca de control fou permanent. Aquestes i altres circumstàncies contribuïren a l'esclat d'un nou conflicte tan sols sis anys després, el 1846, que només a Catalunya esdevindria un conflicte armat. Les causes foren diverses i de distinta naturalesa, i va afectar una sèrie d'estrats socials més variats i segmentats que en la primera contesa.

La segona guerra carlina s'ha considerat una revolta popular dels indignats contra la crisi econòmica general d'Espanya i les mesures (insuficients i erràtiques) que s'estaven aplicant per pal·liar-la. La confrontació s'anomenà també dels *montemolinistes* (que donaven suport al pretendent, comte de Montemoulin, Carles VI) o *guerra dels matiners*, perquè els carlins (o rebels, en general), tenien el costum d'atacar ben d'hora, abans fins i tot de l'alba. En qualsevol cas, les partides sublevades foren una barreja de carlins,

Miquel Àngel Fumanal
i Pagès, doctor en
Història de l'Art.
President del PEHOC

pagesos i obrers, com en la primera guerra, però a diferència de llavors, se'ls uniren grups heterogenis de sindicalistes, republicans i progressistes, que tenien en comú la seva oposició a les mesures econòmiques i centralitzadores del govern d'Isabel II.

A final d'estiu de 1846 només calia una espurna per a una nova revolta, coincidint amb la lluita per la successió de la corona i el repartiment de poder entre els partits liberals i conservadors (diversos a cada bàndol) a les corts espanyoles. El govern central despleguà a Catalunya un exèrcit molt nombrós, fins a deu vegades superior al nombre de matiners aixecats en armes, però el coneixement del país i el suport popular que tenien els revoltats van fer que aquesta guerra desigual es perllongués durant tres anys, fins al maig de 1849. Entre les moltes causes, podem esmentar la voluntat d'ajust de la societat catalana al doble joc de regles imposat per la propietat burgesa al camp, a costa en part de la propietat comunal camperola, fet que es considerà una transgressió legítima dels pagesos; els efectes adversos de la centralització administrativa del govern moderat (que en segons quins temes, en tenia ben poc, de moderat); la imposició de quintes que generaven l'endeutament de les famílies per pagar-ne la redempció o pagar substituïts; l'establiment dels impostos dels *consums*, que carreguen els preus d'alguns aliments bàsics; el pagament de drets a l'entrada de les ciutats, etc. Alguns d'aquests factors ja havien provocat la revolta de 1842 a Barcelona, i encara en la revolució a 1868 es cridaria "fora quintes i consums!". Tot plegat fou agreujat per la crisi econòmica general a Espanya entre 1847-1848, deguda sobretot a una mala collita de cereals (1846-1847), que apujà insuportablement el preu del pa. Alhora s'aconseguí només la meitat d'importació de cotó de floca, cosa que ocasionà menys feina per als obrers del tèxtil, molts dels quals passaren a engruixir les partides primer de bandolers i després de carlins (quan no foren la mateixa cosa). La misèria i la fam van convertir els segrestos en un fet habitual.

La guerra pròpiament dita començà el setembre del 1846 amb l'aixecament de Benet Tristany a Solsona, seguit de Pitxot al Camp de Tarragona, que entraran a Cervera a principi del 1847 en companyia de Ros d'Eroles, Griset i Vilella. A ells, s'hi sumaran les partides de Joan Cavalleria i Josep Puig (*Boquica*) al Berguedà; i Jeroni Galceran, Josep Borges, Bartomeu Porredon, Miquel Vila (*Caletus*), Josep Estartús, Rafael i Miquel Tristany, etc, en altres punts del Principat, concentrats en les zones muntanyoses del nord de Barcelona i interior de Girona. Cabrera entra a Catalunya el 23 de juny de 1847, amb un batalló de 800 homes i 100 cavalls (Bolòs, 1930). Pel bàndol liberal, foren capitans generals de Catalunya i màxims responsables de la repressió governamental els generals Bretón, Manuel Pavía, marquès de Novaliches, Fernando Fernández de Córdoba i Manuel Gutiérrez de la Concha, marquès del Duero.

Malgrat els múltiples fronts, a final d'agost de 1847 l'exèrcit liberal havia acumulat un contingent de 42.000 soldats, contra pocs milers dels montemolinistes. A final del mateix any el general Pavía anuncià la pacificació de Catalunya, tal com volia el llavors cap del govern, el general Narváez. Però quan semblava que podia arribar-se a la fi, els carlins revifaren durant la primavera de 1848. Josep Masgoret entrà a Catalunya i es posà al capdavant de les forces carlines, amb sonades victòries a Sant Jaume de Frontanyà, el Pont de Rabentí i Vidrà, que fou presa; alhora Ramon Cabrera el 23 de juny entrà per

Osseja (Cerdanya nord) i Forcadell pel Maestrat. Però malgrat certes audàcies bèl·liques dels carlins, que atacaren els entorns de la vila de Gràcia i el Portal de l'Àngel, a Barcelona, el balanç fou favorable als governamentals. Les victòries de Borges sobre el brigadier Paredes a l'Esquirol, i de Cabrera a Avinyó (Bages) sobre la columna Manzano, a més de la incorporació a la lluita dels republicans d'Ametller, Francesc Bellera i Joan Barrera (ben organitzats a l'Empordà) i les accions de Baldrich i Escoda (al voltant de Barcelona i de Tarragona), obtingueren els resultats desitjats.

És en aquest context de revifalla carlina on hem de situar l'entrada dels montemolinistes a Olot l'estiu de 1848. L'atac dels carlins a la capital garrotxina fou *de pas*, sense pretendre establir-s'hi de forma permanent, sinó que més aviat anaven en direcció a Besalú i Girona. No obstant, les apreciacions dels diversos historiadors són bastant diverses, i de vegades contradictòries; i tampoc no diuen gaire res dels fets ocorreguts, especialment dels detalls. El cert és que durant la segona carlinada Olot no va tenir un paper destacat, si bé va alimentar abundantment les files rebels (Paluzie, 1860). Per contra, hi hagué problemes per abastir les tropes governamentals, constatant nombroses desercions, desaparicions, exilis, i multes de l'exèrcit (Danés IX, p. 1540-1541 i ss). Dit d'una altra manera, encara que les autoritats i bona part de la gent benestant es mostressin clarament pel bàndol *liberal* (o governamental, o isabelí, o nacional, en sentit espanyol), un important gros de la població, que també incloïa membres sènior i fills de les oligarquies locals, inclosos capellans tradicionalistes i una majoria del poble ras, era simpatitzant dels rebels. Com veurem, aquesta circumstància seria important i tràgica, dies després.

En qualsevol cas, i coincidint amb tots els relats d'època i posteriors, el 10 d'agost de 1848 el coronel carlí Josep Estartús, fill de Sant Privat d'en Bas, entrà a Olot per sorpresa, amb uns 300 homes armats, cosa que ocasionà "un fuerte tiroteo por las calles, del que resultó tener la tropa tres muertos y dos heridos, y los matines seis heridos y dos muertos" (*Diario de Barcelona* 14/08/1848). Podem detallar una mica més el que suposà l'entrada dels carlins i els minso combats a la vila. Seguint el que recull J. Danés de Pi i Margall (*Historia del siglo XIX*, vol. III, p. 773): "Notable fue la resistencia que opuso Olot a los montemolinistas. El cabecilla Estartús cayó de improviso sobre la villa, pero rechazado por la guarnición tuvo que retirarse, perdiendo en la refriega al segundo jefe Juan Miquel de Deus, y teniendo gran número de heridos". En aquest cas, ens sembla més versemblant l'opinió de Moret (2000, p. 29), per tal com l'atac carlí fou per sorpresa, i ràpidament controlaren la plaça Major i els carrers adjacents. La rapidesa de moviments impedí que la guarnició d'Olot s'organitzés degudament, malgrat que sí, Estartús perdé el capità Joan Deus en un tiroteig davant del palau Vallgornera (al carrer Clivillers). Certament, al cap d'unes hores els carlins ja serien fora, però no pas per la resistència dels liberals establerts a Olot, sinó per la proximitat de les tropes de Diego de los Ríos, que els va obligar a dispersar-se sortint de la ciutat, pràcticament sense combatre. El gros del contingent es reagrupà a Vic, des d'on poc després participarien en la sonada batalla de Torelló, esclafant la columna del general Paredes.

Ara bé, quines conseqüències tingué per a la població civil olotina? Tinguem en compte que just entrar, el pregoner carlí manà entregar tots els oficials liberals hostatjats en cases

particulars, sota pena de mort i "a pesar de ser muchos los partidarios de los carlistas que tenían alojados en sus casas, los escondieron, sin que las pesquisas practicadas por los enemigos pudieran encontrar ni coger un solo soldado" (Paluzie, 1860). O sigui que les famílies que tenien soldats del govern hostatjats van amagar-los i protegir-los. Estartús, conscient de la situació "mandó hacer algunas prisiones de ricos propietarios, exigióles cantidades en pago de contribuciones que pretestó estaba adeudando la villa; y a las siete de la mañana se retiraron dirigiéndose por la parte de Santa Pau" (*Diario de Barcelona* 14/08/1848). Tant el fet d'amagar soldats com pertànyer a famílies benestants van ser factors determinants que en aquella ocasió afectaren, sobretot, dues de les principals famílies del centre d'Olot: els Bolòs i els Saderra. Com recorda Danés, un fet va marcar aquelles hores d'incertesa i tumult: "La senyora Bolòs, d'una família ben carlina, tenia allotjat a casa ni més ni menys que un dels caps de la tropa d'Olot; i quan anaren a cercarlo, negà valentament que estigués amagat per la casa ni que hi fos. I així li salvà la vida. Aquest pobre mil·lari, que fou més tard el brigadier Puig-Samper, morí el 1869 a València, quan en una de les rebel·lions republicanes atacava una barricada" (Danés IX: 1542). I quin protagonisme hi tenia, la senyora Bolòs? I per què, resultaren afectades aquestes dues famílies? Tot plegat és narrat amb detall en el text inèdit que publiquem a l'apèndix documental, i que és motiu d'aquest article.

En el moment de l'entrada d'Estartús el cap de casa Bolòs era Josep Oriol de Bolòs i Santaló, fill del cèlebre farmacèutic i botànic Francesc Bolòs i Germà de Minuart, que havia mort abans que comencés la segona guerra carlina. No és que els Bolòs tinguessin cap filiació política concreta, si bé destacaven per ser bons professionals i conservadors pel que fa a la religió i la tradició. Segur que al si de la família hi hagué partidaris d'un bàndol i l'altre. Sense que quedi clar si aquesta fou una circumstància desfavorable pel que narrarem, el cert és que Francesc Bolòs estigué vinculat als governs municipals anteriors. Apareix signant com a regidor auxiliar entre els noms que componien el nou ajuntament de caire moderat, format l'11 d'octubre de 1843, i seguirà compareixent a la sessió del 21 d'octubre, i les següents (Danés IX, p. 1522 i ss). En qualsevol cas, el fill de Francesc, Josep, es veié compel·lit a explicar fil per randa com li afectà personalment l'entrada dels carlins a Olot, fet que li suposà una clara animadversió cap als montemolinistes.¹

Josep de Bolòs precisa que els carlins entraren a Olot exactament a les quatre de la matinada del 10 d'agost de 1848. L'hora de l'acció subratlla, sens dubte, el sobrenom dels *matiners*. Ben aviat Estartús envai el centre de la vila i anà a la casa dels Saderra-Iglesias, o sigui, la dels sogres de Josep, perquè aquest s'havia casat el 10 de gener de 1841 amb Maria del Carme Saderra i Oms, filla de Miquel Saderra i Francisca Oms. Assabentada dels esdeveniments, Maria del Carme manà al seu marit d'anar a ajudar els seus pares i, deixant a can Bolòs en companyia d'una dida la seva petita filla Maria del Tura (nascuda el 8 de maig de 1847, o sigui que tenia tot just 14 mesos), travessaren els carrers entremig el so de les bales i els crits que se sentien tothora. Estartús exigí de males maneres a les famílies Bolòs i Saderra que paguessin de la seva butxaca les *contribucions* que havia de fer-li la vila d'Olot, per al sosteniment de la tropa. I certament, havia ordenat l'afusellament d'aquells qui protegissin soldats de la guarnició governamental. Com ja deia Danés, els

Bolòs tenien a casa hostatjat Joan Puig de Samper, capità del regiment d'Astorga (i oficial del coronel Diego de los Ríos, que es trobava camí d'Olot, des de l'est). Estartús devia saber-ho per altres fonts, i ordenà que Carme fos conduïda a la plaça Major i lligada al capdavant de la tropa, però aconseguí escapar i amagar-se. Puig Samper tampoc no fou localitzat, perquè els Bolòs digueren que era al quarter, amb la resta de soldats. La realitat és que el tenien amagat, com altres, a casa, i gràcies a això se salvaren el comandant, els ordenances, el cavall i l'equipatge. No hi ha dubte que Estartús es degué molestar, i molt, amb la situació.

Davant els fets, i per evitar altres represàlies, els Bolòs decidiren marxar de la ciutat. Josep sortí d'Olot el 28 d'agost i dies després arribà a Barcelona, sense complicacions. Per consell de la muller, la petita Maria del Tura i la seva dida Pita Soler (de Sant Privat d'en Bas) emprengueren el camí cap a Vic, pel Collsacabra. Estartús conegué aquelles intencions, i la nit del 3 de setembre situà una patrulla a les marrades del Grau, segurament a l'hostal homònim, o més amunt, al denominat Hostalot. Quan encara no havien enfilat cap a les marrades, la dida i la nena foren detingudes al poble dels Hostalets d'en Bas. D'allí, ambdues foren conduïdes fins a Vidrà, on els carlins tenien el quarter general, i les tingueren captives onze dies, canviant de casa segons les circumstàncies i la voluntat del coronel. Els Bolòs van demanar la intermediació del general Cabrera (cap suprem de l'exèrcit carlí a Catalunya) i finalment foren alliberades després que la família pagués un quantió rescat (una xifra no determinada). Vist el relat, podem concloure que, en efecte, els carlins van forçar el pagament d'impost revolucionari a les famílies locals, però d'aquestes només en foren afectades els Bolòs i els Saderra. I els primers, amb l'angoixa de tenir la filla petita segrestada. Josep Bolòs acabà d'escriure aquesta petita crònica el 30 de setembre de 1848, des de Barcelona. I al final d'ella no estalvià una petita nota biogràfica del general Estartús, a qui qualifica de covard, dient que l'única victòria que obtingué fou el cobrament del rescat a partir del segrest de la seva filla. I també afegeix la nota genealògica d'ell mateix, la seva dona i els seus fills, seguint l'estil del text que ja havia iniciat el seu pare Francesc (v. apèndix documental).

Segons Paluzie (que cita el *Teatro de la Guerra de Cataluña*, tom. II, p. 139), a partir del 25 de novembre el coronel de los Ríos va empresonar diverses personalitats d'Olot i fins i tot alguns militars, acusats d'un complot per entregar Olot a Estartús, el mes d'agost; alguns dels detinguts fins i tot havien lluitat a les files liberals en la primera guerra carlina. La majoria van ser duts a Girona i d'allí a la ciutatella de Barcelona, on van romandre sis mesos sense cap judici, i després foren confinats fora de Catalunya. No van poder tornar a casa fins al juny de 1849, acabada la contesa. Com ha passat en repetides ocasions i en formes diverses, la població que salvà les vides dels soldats, posat en risc la pròpia, fou igualment represaliada pel govern... *Nihil novum sub sole*.

Apèndix documenta

1848, setembre, 20. Barcelona

Josep de Bolòs, fill primogènit de Francesc Bolòs, explica una sèrie de fets que afectaren la família durant l'entrada dels carlins a Olot l'agost de 1848. Entre d'altres, li segrestaren la filla gran durant 11 dies. L'autor afegeix una nota biogràfica del general Estartús i una petita anotació genealògica d'ell mateix i la seva filla.

Arxiu de Can Bolòs d'Olot, quadern de notes A4 actualment dipositat a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

«En lo dia deu de Agost de 1848, a las cuatro horas del matí, entraren los Matinés en Olot, no gent estrangera ni desconeguda: catalans, y del país casi tots, titulant-se defensors del ordre, de la justícia y religió, baix lo nom de Carlos Sexto. Jo, que per lo meu honrat y pacífich caràcter, no debia témer ni esperar lo menor insult de semblant gent, ni tampoc de persona alguna, perquè no tinch empleos y no me cuido més que de lo meu; no obstant y això, los matinés, obrant sens dret ni rahó, y contra los mateixos principis que proclamaban, vingueren en est matí de triste memòria a trauger-me de la mia casa per ordre de son Jefe D. Joseph Estartús, que se titulaba Coronel (1), y lo trobaren en lo carrer de casa Saderra e Iglesias, a-hont tenia aquesta família, que innocent com jo mateix, sufria los disgustos que sens rahó li regalaba la arbitrariedad de aquell Jefe: la mia muller volgué acompanyar-me sens mirar lo perill de las balas que se crusaban per los carrers, tenint que separar-nos de la única filla de 14 mesos que deixàrem en la casa.

Allí, en lo carrer expresat, las dos famílias tingueren lo consol de estar juntas mentras pasaban tan triste... Estartús nos intimà ab arrogància de pagarli la suma de las contribucions que pretenia de la Vila de Olot, sens més rahó, Autoritat y Lley que la sua soberana voluntat y forsa, tractats y amenaçats com a criminals, sens tenir la menor consideració a las donas, y-més que a la mia esposa, perquè volgué fer-li alguna "reconvenció", tingué lo Sr. Coronel Estartús la cobardia de dir-li que *portaba mals para y maria* que la conduisen a la plasa a-hont tenia una partida dels seus satélites, per ser lligada al frente de aquella companyia; però Déu volgué conservés la serenitat, y de bonas paraulas lográ escapar-se y poder-se amagar en mitj de grans perills, tant per part dels que la custodiaban, com per las balas que crusaban per los carrers y plasa. En mitj de aquesta tribulació me deixaren a mi ab los de la família Saderra en lo mateix carrer, y se retiran los matinés después de haber-nos donat un parell de horas deagonia.

Se ha de saber que per acabar de aumentar la pena y trastorn, tenia jo alojat lo comandant militar de la vila, D. Juan Puig de Samper, capità de regiment de Astorga, del que era coronel D. Diego de los Ríos. Los matinés, luego de estar en la vila, vingueren a demanar-lo, y nosaltres ab bonas paraulas férem entendre que dit Sr estaba en lo cuartel de la tropa, y així se anaran entretenint, y se salvá lo comandant, sos ordenansas, lo cavall y tot lo equipatge, de modo que res patiren, si solament estaven quiets y amagats.

Estartús habia fet pregoner baix pena de la vida, si se ocultaba la presentació de caballs, monturas y demás articles y efectes militars, de modo que nosaltres exposàrem la vida per salvar a los demás que no-(e)s poguéren salvar a sí mateixos. Aquesta trista escena pasà estant-se los habitants ben retirats y tancats dintre las suas casas; res de govern ni de particulars sufrí, sols las famílias Saderra y Bolós foren las víctimas.

No se acaba aquí la tribulació: jo resolch pasar a Bar(celo)na ab la mia família, que consisteix ab la mia esposa y noyeta, de trauras [sic] a fi de librar-nos de altre desgracia perquè Estartús nos manifestaba una quimera que no comprenem, perquè no he tingut ab ell relacions ni atino que jo lo hagia ofès en lo més mínim. Jo vai partir de Olot lo 28 de agost del 1848 y vai arribar sens novetat a Bar(celo)na; la mia esposa resolgué fer partir la noyeta y la dida solas ab moso en direcció de Vich, y com això fos sabut y arribat a oïdos de Estartús, est per venjansa, acreditant-se de un home sens [gens?] exemplar, feu apostar executors de la sua fúria en la part del Grau, en la nit del 3 setembre de 1848; en lo dia següent quatre, parteix la mia filla ab sa dida en lo paratje anomenat Hostalets fou detinguda; y cerciorats de ésser la innocent víctima que debían sacrificar, la detenen y conduïxen en las montañas de Vidrà, a-hont la tingueren presonera onze dias, fent-la mudar de una casa a altre, al arbitri y capricho de los que se daban vergoña de cumplir tan baixa y repugnant comisió.

Estartús guaà la victoria, y pot contar entre las suas hasañs y mèrits haber fet presonera a una criatura de mamar de 16 mesos, ab la sua dida, Pita (?) Soler de S. Privat, que innocent per si mateixa ha de ser la víctima per ratificar un delict que sos pares no han comès. Havent acudit al general dels matines D. Ramon Cabrera, y ben penetrat luego de la veritat del fet y arbitrariedad del seu súbdit Estartús, la feu soltar después de onse dias de presonera, exigint ab tot això una forta suma».

[...]

Nota biogràfica sobre el general Estartús:

Estartús, fill de una honrada família del poble de S. Privat, estudiaba teologia en lo any 1832; prengué las armas a favor de Carlos 5º contra la reyna Isabel 2ª. Disolt lo exèrcit de aquell en 1840, se retirà en Fransa com la major part dels que no se adheriren en lo conveni en 1846 a 1847; entrà en España a probar fortuna ab lo nou partit, titulat matines, que se levanta per renovar la guerra que se concluí en 1840; proclamar al conde de Montemolin baix lo nom de Carlos 6º, fill del altre Carlos. Pasà la major part de esta guerra en son favorit país de S. Privat, tan en esta com en la altre se ha distingit poch, segurament la més particular y señalada victoria que podrà contar es la que se refereix en aquesta verídica relació del dia 10 agost de 1848 = Joseph Bolòs = Bar(celo)na 30 setembre 1848.»

[...]

«Joseph Oriol Bolòs y Santaló, farmacèutich, batejat a 4 octubre 1808, casà en 1841 dia 10 janer, ab Maria del Carme Saderra y Oms, y tingué los fills següents: Als 8 maig de 1847, à las 10 horas del matí nasqué, y en lo mateix dia fou batejada en la parroquial de S. Esteve de la present vila, per lo Rt. Quirse Montalt, sacrista curat: Maria del Tura, Francisca de Paula, Miquela, filla dels sobredits cònjuges Dr. Joseph Bolòs y Santaló y Dª Maria del Carme Bolòs y Saderra: foren padrins Sr. Miquel Saderra e Yglesias, comerciant, y Dª Maria de Trinxeria y Bolòs. Avis paterns son: Dr. Dn. Francisco Bolòs y Germà, Dª Francisca Bolòs y Santaló. Avis materns: Sr. Miquel Saderra e Yglesias, Sª Francisca Saderra y Homs. [canvi de tinta] A la edat de 15 mesos fou presa y estigué onse dias presonera, com se llegeix en la relació que sobre aquest fet escrigué son pare, en lo últim del llibre».

Bibliografia

- Joaquim BOLÒS I SADERRA, *La guerra civil en Catalunya*, Rafael Casulleras, Barcelona, 1928, p. 60-61.
- Joaquim BOLÒS I SADERRA, *El Carlismo en Catalunya*, Olot, 1930.
- Joaquim DANÉS I TORRAS, *Història d'Olot*, vol. IX, Aubert Impressor, Olot, 1977.
- Ramon GRABOLOSE, *Carlins i liberals*, Ed. Aedos, Barcelona, 1972.
- Ramon GRABOLOSE, *Olot. Els homes i la ciutat*, Ed. Selecta, Barcelona, 1969.
- Jordi MORET I MARGUI, *Memorial inèdit escrit pel general Estartús*, Imp. Alzamora, Girona, 2000.
- Josep MURLÀ, *Entre liberals i absolutistes*, Quaderns d'Història d'Olot, Ajuntament d'Olot, 2008.
- Esteve PALUZIE, *Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes*, Tip. Jaume Jepús, Barcelona, 1860.
- Francesc PI I MARGALL, *Historia del siglo XIX*, vol. III.
- Antonio PIRALA, *Historia de la guerra civil, y de los partidos liberal y carlista*, Madrid, 1869.
- P. E. ZAMORA, *Historia general de España y de sus posesiones de ultramar*, Madrid, 1874.

Nota

1- Curiosament, un dels fills de Josep, l'advocat Joaquim Bolòs i Saderra (germà petit de la noia protagonista d'aquesta història), esdevindria un ferm defensor del carlisme, historiador del moviment i membre actiu en la tercera carlinada. No és estrany, doncs, que a la biblioteca de Can Bolòs haguem detectat força llibres i opuscles relacionats amb el carlisme, la majoria a favor (els citem amb el núm. de catàleg de la biblioteca al final): A. BREA, *Campaña del Norte de 1873 a 1876*, La Hormiga de Oro, Barcelona, 1897 (núm. 134); F. OLLER, *La España carlista*, Barcelona, 1885 (núm. 423); V. DOUBLET, *Vie de S.M.D. Carlos V de Bourbon, Roi d'Espagne*, BOURGES, 1841 (núm. 1151); *Ideas que manifiesta un católico carlista*, Girona, 1871 (núm. 1399). No és estrany que entre les obres relacionades també n'hi hagués alguna de contrària, útil per conèixer el parer dels adversaris: Miguel SÁNCHEZ, *Novedad e ilegitimidad del carlismo*, Madrid, 1855 (núm. 863).

Berga durant la Tercera Guerra Carlina

Amb el triomf de la revolució de setembre de 1868, que comportà la caiguda d'Isabel II, mossèn Jeroni Galceran, un dels capitosts carlins de Prats de Lluçanès, oferí els seus serveis al nou pretendent, el qual el va adreçar al general Joan Castells, que li va encomanar l'organització de les partides de Vic i de Berga; amb pocs dies arribà a aconseguir un batalló format per més de mil homes.¹ El 30 d'abril de 1872, Benet Morlans, el cabdill berguedà que assolí el càrrec de tinent coronel, aixecà la seva partida; ² probablement l'acompanyen altres berguedans com Joan Camps, mestre que fou de Casserres, i Francesc Muntadas (a) Culleraire, cafeter de Berga. ³ Pocs dies abans, Gabriel Baldric, ⁴ l'home del general Prim, entrà a Berga amb una partida de liberals proclamant la revolució.⁵ La Junta Revolucionària de Berga, constituïda el 3 d'octubre de 1868, estava formada per Tomàs Galard, advocat; Josep Blanxart Grau, advocat; Josep Pla, comerciant; Gerard Boixader, cafeter; Antoni Safont, botiguer; Ramon Escobet, cafeter i Ramon Sivillà, procurador. Van elegir Tomàs Galard com a president, Josep Blanxart com a vicepresident i Ramon Sivillà com a secretari.⁶ A partir d'aleshores les notícies sobre els moviments de les partides i de l'exèrcit carlí per la comarca són continues, des de Sant Jaume de Frontanyà i Castellar de n'Hug al nord, amb especial activitat entorn a Vallcebre i els seus veïnats. Al baix Berguedà dos punts van esdevenir estratègics: la vall de Merlès per la seva proximitat a Prats de Lluçanès i la connexió amb Vic, i la vall del Llobregat, des de Puig-reig fins a Gironella, incloses Casserres i Olvan, per ser el punt d'entrada a Berga dels combois que subministraven tota mena d'avituallaments quan la vila quedava assetjada pels carlins –fins a set vegades, amb més o menys intensitat i amb més intents fallits que no pas efectius– que no la van poder ocupar mai de manera permanent.

«Berga, llave del alto Llobregat y punto estratégico muy importante de la alta montaña de la provincia de Barcelona, plaza de refugio de las facciones en la guerra civil de los siete

Rosa Serra i Rotés,
historiadora i
presidenta de l'Àmbit
de Recerques del
Berguedà

años y muy codiciada en la última, es una villa de unos 6000 habitantes, rodeada por todos lados por alturas, pero más especialmente por la parte Norte»

Amb aquestes paraules el militar Joaquín de la Llave y García,⁷ inicia la descripció de Berga al seu llibre, *Apuntes sobre la última guerra en Catalunya. 1872-1875*, una bona font per analitzar els tres anys de guerra, amb notables informacions quan als diferents episodis de confrontació, fortificacions, descripcions geogràfiques i també planimetria, militar de professió, que servi al govern de torn i que es manifestà partidari de la Restauració borbònica.⁸

Des de la darrera guerra carlina ha estat sovint considerada com un conflicte de baixa intensitat, on les partides carlines, refugiades a la muntanya, s'atreuen a assetjar viles i ciutats per obtenir armes, diners i tota mena d'avituallaments, escapant-se contínuament d'un exèrcit professional que les anava arraconant. Pels homes i les dones que la van patir, fou una guerra amb totes les violències i destruccions que defineixen el concepte, amb un impacte demogràfic, econòmic i social molt gran per a les comarques de muntanya com el Berguedà.

Hem de començar explicant que, tot i la posició estratègica de Berga, el seu notable protagonisme durant la primera carlinada i el que va succeir durant els anys dels Matiners, l'exèrcit liberal i les autoritats civils no va considerar, a l'inici del conflicte, que jugaria un paper destacat en el nou escenari d'enfrontaments. Fins i tot es proposà que els pocs soldats que ocupaven la caserna de Sant Francesc l'abandonessin, i fou l'ajuntament republicà de Berga ⁹ qui demanà que la tropa continués a la vila el 13 d'abril de 1872:

«Teniendo noticia de que se ha levantado algunas partidas armadas y dispuestas la persecución de elles por las tropas del gobierno, la había tenido también de que se proyectaba quitar la guarnición de esta Villa (...) y como de quedar sin fuerza peligraba que sea turbado el orden público por la excitación que se observa (...) se dignen ordenar que la guarnición no marche, antes bien que sea aumentada por considerarlo de absoluta necesidad.»¹⁰

L'alcalde de Berga era Antoni Safont Cortichs (à) Caseta, comandant en cap dels voluntaris mobilitzats de Berga, liberal moderat. El 1872 el va succeir Esteve Sala Boix, en una discutida elecció en què Ramon Pujol i Thomàs, tot i la forta oposició que havia tingut per ser inclòs a les llistes, fou el seu tinent d'alcalde primer, i alcalde interí fins que fou destituït el març de 1875.¹¹

El 4 de juliol de 1872 es produí la primera entrada dels carlins a Berga, sense trobar gaire resistència. Vilardaga¹² explica que foren 500 homes comandats per Castells, que es van endur totes les armes que van trobar, feren quatre presoners, Josep Maria Vilardaga Jonquet (Berga 1814- 1889), notari, procurador i destacat liberal, alcalde entre 1854 i 1855,¹³ Joaquim Farriols, recaptador de rendes, i l'alcalde del moment, Antoni Safont, i que van deixar en llibertat després de pagar 12.500 pessetes de multa.¹⁴

Segons Rafael Joaquim Penina Sala, advocat berguedà i destacat republicà federal, diu que els carlins eren tres-cents *descamisados* que van *plumar* als berguedans «*mientras con cuatro tiros estaba entreteniendo a la guarnición encerrada en el cuartel*». I perquè no tornés a passar, Penina va organitzar la defensa de Berga a partir de les rondes volants;¹⁵

també fou el cap de la Junta d'armament i defensa de Berga i diputat provincial.

A partir del 29 d'abril de 1872, van ser els voluntaris de Berga, amb Simón Manat al capdavant de vint-i-cinc civils,¹⁶ qui van encarregar-se de la guàrdia i amb el compromís que sempre que la guarnició estès fora de la vila s'havien de responsabilitzar de la seva seguretat. A final d'any es va crear la Junta d'armament i defensa de Berga –en els primers

documents anomenada també sometent, nom que desapareix aviat–, que fou molt activa; a final del conflicte, el 1875, encara se li demanava que empaités les partides carlines que corrien per la comarca, tot i que no se'ls proveï d'armes i de munició com asseguraven les amenaçadores cartes de Capità General d'octubre d'aquell any:¹⁷

«Todas las armas que haya en este depósito más ciento cincuenta que se traerán bien sean del sistema Berdan ó de cualquier otro, serán recompuestas y entregadas á los vecinos de esta Villa para su defensa siempre que no sean reconocidos por sus exageradas ideas republicanas ó carlistas empezando esta distribución por los primeros contribuyentes, con objeto de organizar la milicia nacional [...] El ayuntamiento me será responsable del más exacto cumplimiento [...] que en el término de tres días quedará organizada la milicia nacional de esta Villa [...] que si alguno de los diputados para tomar las armas se negase á ello ó pusiera algún obstáculo será sin demora reducido á prisión en la cárcel de la Villa...»

Penina, Simón Manat, Francesc Roca, Esteve Sala, el coronel Vega i comandant Vallejo, foren els que van aconseguir rebutjar el segon intent d'assalt, el de l'11 de desembre; i aquest cop amb prop de dos mil homes, i dues setmanes de setge. Penina ho explica així:¹⁸

«Gracias al esfuerzo y cooperación de muchos vecinos que voluntaria, espontánea y desinteresadamente empuñaron quien una mala escopeta y quien un enmohecido fusil, no contentándose con esperar la facción detrás de las débiles tapias que por toda defensa había entonces, salieron varias veces a campo libre, para mejor intimidar y desconcertar al enemigo que día en día se presentaba más imponente, logrando rechazarlo a tiros y tenerlo a raya hasta que llegó el coronel Mola y Martínez que hizo levantar el asedio. Esto ocurrió, nótese bien la fecha de diciembre de 1872, cuando aún ninguna población se había fortificado, cuando el elemento civil no había tomado parte en la lucha».

Berga va ser, segons Penina, la primera població que va agafar les armes per defensar l'ordre i gràcies a la insistència de les autoritats i de la gent de Berga aconseguí:

«que dichas fuerzas se quedasen, y se procedió a trabajar con ardor en las fortificaciones para poner pronto la plaza fuera de peligro».

Els exèrcits governamentals de Berga

Les autoritats militars van mantenir la tropa però van tardar molt a reforçar la guarnició, com explica Miquel Gonsález i Sugranyes (1838-1924), l'historiador català que publicà el 1896 *La República en Barcelona*; milità a les files del republicanisme i quan es va proclamar la Primera República, el 1873, fou escollit alcalde de Barcelona; Gonsález transcriu un text publicat a *La Independencia* del 28 de març de 1873:¹⁹

«La alta montaña de Cataluña, está abandonada. Poblaciones importantes, blanco de las iras de los carlistas, quedan sin fuerzas ó con fuerzas tan escasas que más bien que una garantía de defensa son un compromiso formal para el vecindario. Los últimos acontecimientos de Ripoll, que ha presentado un carácter horrible nos dicen lo que podrá suceder mañana en Berga, en Olot, en Igualada, en Vich y otros pueblos, que desde mucho tiempo no han visto en sus comarcas un solo soldado (...) se dignen ordenar que la guarnición no marche, antes bien que sea aumentada por considerarlo de absoluta necesidad.»

I quan arribaren els reforços, no foren massa generosos. La guarnició de Berga es va reforçar amb dos batallons d'Extremadura i els voluntaris del batalló de Targarona, en total uns quatre-cents homes. Els voluntaris formaven part de la milícia ciutadana, protagonista de la revolució, i que el govern entrant volia convertir en una força d'ordre i obediència progressista, uniformada –camisa bava, pantaló vermell i polaines xarolades– i armada. A Barcelona, la milícia estava sota el comandament de Francesc Targarona Miralles, un dels protagonistes de la revolució a la ciutat; estava formada per un grup heterogeni d'homes –sindicalistes, obrers, homes sense feina i sense recursos, qualificats sovint de patuleia...– de difícil control. Quan es va proclamar la República, oficialment l'11 de febrer de 1873, s'intentà organitzar en batallons i companyies sota el nom de Voluntaris de la República²⁰ –80 batallons amb 600 homes cadascun–; se'ls va armar amb fusells Berdan que van reforçar els trabucs i les escopetes curtes i de recambra que ja tenien els milicians, i comencen a ser coneguts com els *sipais d'en Targarona*.²¹

El govern repúblicà tenia el projecte de reforçar l'exèrcit no es posava d'acord alhora de definir les seves característiques. Els progressistes apostaven per un exèrcit amb reclutament universal que garantís la unitat i la força de l'Estat, mentre que els republicans consideraven que l'exèrcit s'havia de reduir a la mínima expressió i que calia substituir-lo per una força ciutadana de voluntaris del poble que defensés el projecte d'un estat federal; una opció que no va agradar a la l'oficialitat de l'exèrcit espanyol. En mig d'aquest debat, el govern va autoritzar la creació dels batallons de cossos francs que, a Catalunya, els organitzar el capità general Juan Contreras y Román i que Joan Martí (à) *el Xic de les Barraquetes*, en comandà un, justament el que va ser present a Berga.

I encara hem d'esmentar el grup armat voluntari, els Guies de la Diputació, dues companyies creades per a la defensa dels edificis, funció que s'amplià amb batallons i la funció de control de les *partides de la porra*²² i la substitució de les milícies conservadores i monàrquiques, als pobles. Poc més de mil dos-cents homes amb uniforme –barretina vermella amb volta negra, brusa botonada de color cendrós amb ribets vermells, pantaló blau fosc, polaines catalanes de cuir, espadenyes, canana i fusell– foren destinats al Vallès

Occidental. Tot indica que els Guies no van ser presents a Berga.

El 27 de març de 1873 els carlistes prenen Berga i la guarnició s'atrinxera al convent de Sant Francesc per acabar capitulant. Els carlins es van endur presoners un bon nombre de soldats de la guarnició –alguns dels quals s'incorporaren a l'exèrcit carlí–²³, voluntaris berguedans que ocupaven el castell de Sant Ferran capturats per Josep Vila Crivillers (à) Vila de Prat²⁴ que va

alliberar –segons Vilardaga fou Bonaventura Espelt (à) Pansa qui va evitar que els voluntaris berguedans fossin passats per les armes– i entre seixanta i setanta voluntaris del batalló de Targarona. Tot fugint de Berga Savalls els afusellà, entre la Consolació i Guardiola, tot i que Alfons Carles, germà del pretendent i cap del carlisme a Catalunya, havia promès que se'ls respectaria la vida.²⁵ Fou una carnisseria, que la medalla de coure que fou encunyada per recordar l'entrada dels carlins a Berga no aconseguí fer oblidar, i que va tenir notables conseqüències; no només per a la vila com comentarem, sinó també a Barcelona, i entre els oficials de l'exèrcit governamental i el mateix carlisme.

Barcelona vivia, entre febrer i setembre de 1873, un període de notable inestabilitat; a mesura que es coneixien els fracassos de l'exèrcit governamental a Ripoll, Berga, Alps i a Igualada, augmentava el desconcert que despertaven aquests fracassos. La rivalitat entre els diferents partits, i ideologies, que formaven el complex teixit social de Barcelona conduïren a l'assalt a les esglésies que foren ocupades i convertides en seus de voluntaris de la República, al temps que s'acusava els capellans i el clergat de col·laboracionisme amb el carlisme.

De la Llave y Garcia qualifica els fets amb duresa:²⁶

«El comportamiento el pueblo, ó más bien del populacho e Barcelona durante este período (11 de febrero- 20 setiembre) de la guerra civil, no puso ser más vituperaba. Además de haber ocasionado la sublevación del 21 de febrero, al recibirse las noticias de nuestros desastres (Ripoll, Berga, Alps) los federales perseguían a las personas pacíficas, invadían los templos convirtiéndolos en cuarteles de voluntarios ó en salones de baile y hasta llegaban a proponer el incendiarlos, alarmando continuamente el vecindario.»

Els comandaments militars tenien una gran desconfiança en les forces milicianes amb les quals havien de col·laborar, i que no tenien bona fama, sobretot entre els sectors conservadors, tant monàrquics com republicans; els feien molta por aquelles *patuleies* indisciplinades i armades. De la Llave y Garcia els defineix així:²⁷

«Difícil seria clasificar la infinidad de batallones de francos, voluntarios de los diferentes distritos de Barcelona y de las poblaciones importantes, que con los nombres de guías de la diputación, guías del General, del Xic de la Barraqueta, zapadores de la república, artillería de la república, se organizaron... o no se organizaron en aquella época de desconcierto.

[...] por fortuna, á todo este desorden puso fin la venida del General Turón que desarmó la mayor parte de los batallones conservando los francos como un mal necesario.

[...] La primera operación que se ejecutó después de haberse encargado de mando aquel General, fue la conducción de un convoy á Berga, de que se encargó el Brigadier Cañas con una división de 4000 hombres. Esta operación importantísima y perfectamente conducida, como veremos cuando la describamos con más detalles, fue de un gran resultado moral en el ejército y salvó a Berga, que se encontraba en situación muy apurada»

El descàredit dels batallons del Xic de les Barraquetes s'escampava pel país. A Berga van deixar-hi un trist record. Els dos batallons francs comandats pel Xic, que havien arribat a Berga el 28 d'agost d'aquell 1873 per reforçar la guarnició i posar i fi al bloqueig –el més llarg i mes dur de tots–, foren els encarregats de recuperar el raval del Roser que havia caigut a mans dels carlins; ho van fer cremant, incendiant i arrasant el carrer, la plaça de la Creu i la travessia de Coford.²⁸ Una acció violenta que tenia precedents en el saqueig d'una bona colla de masies de l'entorn: cal Castanyer, el Molí del Castell, l'Hostal del Bou i la casa de Noet entre altres, amb l'excusa de buscar queviures i llenya. El Xic i els seus homes no responien a l'autoritat del comandant de Berga, i reclamaven amb insistència la paga que fa dies que esperaven.²⁹ Els actes vandàlics s'escamaren fins a Espinalbet, Castellar del Riu, Santa Maria de les Garrigues i el Pont de Rabentí; a Queralt i a Sant Pere de Madrona, profanant les esglésies i fent destrosses al santuari.³⁰ El homes del Xic de les Barraquetes abandonen Berga el 17 d'agost.

Entre febrer i agost de 1873, i la primavera de 1874, l'exèrcit va viure una forta crisi provocada per la indisciplina de la tropa que cridava "*¡Abajo los galones y las estrellas! i ¡Mueran los jefes!*", en molts de les casernes del país. El 1868 es comptava que la relació entre els soldats i l'oficialitat era de 5 a 1, i en algunes unitats el nombre de comandaments igualava a la tropa. Entre 1873 i 1875 els sous superaven el 55% del pressupost general de l'Estat i per tant no hi havia recursos per a la instrucció, per a armament, uniformes, alimentació. Nou anys després d'aquesta crisi del exèrcit, el general Pedro Ruiz Dana, tinent general i senador, escriu:³¹

«Vivían insurreccionados los batallones contra los oficiales, estos contra los generales, estos contra el Gobierno; y para que nada faltara, hasta los oficiales de reemplazo se reunían públicamente, en Madrid, contra la voluntad de las Cámaras (sic), para decidir las á restablecer la disciplina del ejército»

"*¡Abajo los galones y las estrellas!*" i "*¡Mueran los jefes!*", aquests crits, o similars, es van sentir a Berga, on els oficials foren insultats públicament, i també a Igualada, Santa Coloma de Queralt, Reus, Cardona, Girona, entre altres llocs.³² Es queixaven dels constants abusos d'autoritat dels oficials cap a la tropa –mort de soldats maltractats pels seus superiors–, una de les principals causes de les protestes, però no l'única; també es esqueixaven de les males condicions amb que vivien –estat deplorable de les casernes, mala alimentació– agreujades per la guerra, de les llargues i perilloses marxes que havien de fer, mal vestits i calçats, sense atenció mèdica, i amb un armament molt precari. Tot això afegit al fet que cobraven poc i tard.

Sovint s'ha culpats l'incompliment de la promesa republicana d'abolir el servei militar forçós com la principal causa de la indisciplina, accentuada per la propaganda dels agents carlistes infiltrats. Ho hem de considerar com elements més que es van sumar als que hem esmentat i al fet que bona part de la tropa ja portava més de quatre anys fent el soldat i desesperava per ser llicenciat. Les baixes dels oficials –per mort o ferides, per malaltia o simplement per desertió– se suplien amb la incorporació d'oficials de reemplaçament sense experiència al front, formats en temps de pau sota les consignes d'una hipotètica guerra entre exèrcits regulars,³³ molt diferent del conflicte que protagonitzava, una vegada més el carlisme; una mandra terrible els deuria fer incorporar-se a la batalla.³⁴

De la Llave y García dona una visió crítica sobre l'oficialitat; després d'elogiar el que considera que són bons oficials, diu:³⁵

«Otros en cambio estuvieron holgando en una población días y días, á pesar de tener al enemigo al alcance, y algunos, por último, llevaban las fuerzas que se les había confiado á estrellarse contra una cortadura inexpugnable, ó los metían en alguna hondonada donde el enemigo las fusilaba impunemente, y después daban un parte pomposo presentado el descalabro como un triunfo.

Con algunos jefes, en cuanto se divisaba á los carlistas, todo era gritería y desorden, y cada uno iba por donde le parecía. Antes de estar al alcance del tiro se hacía fuego vivo é ineficaz y al grito de "¡A ellos!", se erraba con el enemigo, que huía á la desbandada, casi siempre sin defenderse. Después se tocaba llamada, se reunían las fuerzas, se contaban las bajas propias y se suponían las enemigas, dando parte como victoria de un encuentro que cuando menos no proporcionaba resultados»

L'exèrcit governamental amb una oficialitat de dubtosa obediència i lleialtat a la República, i una tropa confusa –que primer lluitava per un rei nou Amadeu I, després per una República i al cap de poc per una restauració borbònica– que era tradicionalment rebel a les quintes³⁶ en època de pau, no semblava preparada per aturar els carlins.³⁷ Proclamada la República les quintes no es van suprimir per què va caldre fer front a la revolta cubana i a la situació peninsular, una situació molt complexa que va impedir posar en marxa l'objectiu de l'allistament voluntari. El 1873 es va ordenar l'allistament de tots els homes majors de 19 anys i l'any 1874 es va decretar una quinta extraordinària de 125.000 homes que afectava els solters o vidus sense fills d'una edat compresa entre els 22 i els 35 anys. A les mobilitzacions s'hi va afegir l'obligació d'organitzar les rondes volants, un cos reclutat pels ajuntaments per fer vigilància dia i nit.

Els diferents comandaments de l'exèrcit de Berga no ho van tenir gens fàcil; als entrebancs

propis de la guerra cal afegir-hi la difícil convivència entre les tropes regulars i els diferents cossos de voluntaris –els membres dels quals es relacionaven de manera molt diferent a la dels oficials i la tropa– i que estaven sota les ordres del comandant de la vila. Els problemes d'indisciplina de la tropa van començar la primera quinzena de maig de 1873 quan es va revoltar contra el nou comandant Jose Pavía, després que fos destituït i processat Román Morales Cabaccino,³⁸ a qui se li atribuï poc diligència en la defensa de Berga el març d'aquell any, quan els carlins van entrar a Berga i van assassinar els voluntaris del batalló de Targarona.³⁹

Els carlins havien aconseguit un botí important: mil vuit-cens fusells –cinc-cents Remington i mil tres-cents Berdan–, mil dues-cents carrabines i tres-cents quaranta caixes que contenien mil cartutxos cadascuna, pólvora i diverses màquines de fabricar municions. Es va perdre armament durant l'assalt, perquè van cremar en incendiar-se magatzems i cases, i es van perdre també cent caixes que els mateixos carlins van cremar per manca de mitjans per transportar-les. Doña Blanca, l'esposa d'Alfons Carles i cunyada del pretendent, es queixava de la gran quantitat de fusells que van quedar amagats a les cases de Berga.⁴⁰ Tots, carlins i governamentals, anaven curts d'armes. Els comandaments de Berga no paraven de demanar armes i munició i a l'espera que arribessin intentaven racionar les existències.⁴¹

El nou comandant de Berga, José Pavía, explica la insurrecció de la qual fou protagonista:⁴²

«Fuerza de Ynfanteria, 1r Batallón del Cuerpo:

... Terminado el acto, y con el mayor orden se retiró la tropa á sus alojamientos sin haberse alerado hasta las ocho y media en que nos sorprendieron distintos tiros que ohi en las calles de la población con vociferaciones de "muera el coronel de Extremadura" y "viva el Coronel Legui que es el que queremos que nos mande y nadie más", que resultaron ser difundidos por la tropa del batallón que se dirigía á mi alojamiento dando muestras de la más completa rebelión y librándome de una muerte segura gracias á la eficacia con que el Sr. Comandante de este cantón y demás Sres. Jefes y oficiales del Batallón se lanzaron sobre la ropa, exhortándoles y calmando la efervescencia en términos de haver restablecido nuevamente el orden...»

El que va succeir a Berga, l'assalt a la vila, l'assassinat dels voluntaris de Targarona i la revolta de la tropa, va tenir conseqüències al més alt nivell, en provocar la dimissió del capità general Juan Contreras Román que ocupava el càrrec dels del gener de 1873, tot just proclamada la República.

Contreras fou substituït, el 5 d'abril de 1873, pel capità general Velarde, que de seguida va haver de fer front a un nou acte d'indisciplina, aquest cop a Reus; va arrestar els soldats insubordinats però finalment els va perdonar sense càstigs, una debilitat que segons molts oficials, també De la Llave y Garcia,⁴³ van considerar que fou la causa

«de los sucesos de Manresa el 10 de Abril, donde los soldados de la columna allí acantonada se amotinaron al frito de !abajo el General Velarde!. Aquel motín se reprimió, però el gobierno no aprobó las medidas que para su castigo propuso el General y este quedó desde aquel momento desprestigiada»

La situació també es va complicar per als berguedans, que més enllà de les destrosses

materials que la mateixa M. de las Nieves de Bragança defineix com *una vila dessolada*:

«El aspecto de Berga,.... era lúgubre, y el paso con los Caballos difícilísimo, por encima de barricadas medio destruidas de portales y puertas», per què els carlins havien calat foc a varies cases, «á una Iglesia y al cuartel».

Contreras, abans de ser substituït al capdavant de la capitania general, va imposar una multa de 10.000 duros a la vila de Berga per no a haver-se defensat dels carlins i a haver-los deixat entrar a la vila. La manera en que s'havia de fer front a aquesta multa provocà un enfrontament a l'ajuntament i la vila: l'alcalde Sala Boix partidari de col·laborar amb Contreras i pagar la multa es va absentar de la població per conspirar amb les altes esferes militars, majorment amb el capità general Velarde, successor de Contreras, contra Pujol Tomàs, partidari de no pagar la multa i que quedà provisionalment al capdavant de l'alcaldia de Berga.⁴⁴ L'alcalde Sala, que acusava Pujol de carlí i col·laboracionista, volia aconseguir que l'import de la multa s'invertís en les obres de fortificació de la vila:⁴⁵

«Con fecha de esta hago presente al Exmo. Capitán General del distrito para la resolución que estime oportuna o queme manifiesta usted en el escrito del dos del actual sobre la conveniencia de cobrar los 10.000 duros que se impusieron á esta Villa para invertirlas en reparar las obras de defensas por carecer el Atmo de medios para continuarlas»

En espera d'una resposta que no arribava, l'alcalde Sala va acabar marxant de Berga, i Pujol Tomàs com a alcalde interí posà fil a l'agulla per anul·lar la multa, que en un primer moment només havien de pagar els habitants de Berga identificats com a carlins i que finalment havien de pagar tots. Ramon Pujol Thomàs començà a recórrer la multa al·legant, entre altres raons, que era injusta perquè la població va fer cara als carlins; qui no en va fer va ser l'exèrcit aquarterat a l'antic convent de Sant Francesc, que es va rendir sense plantar cara. Llargues negociacions que culminaren en el pagament de dotze mil quaranta pessetes que l'ajuntament intentà recuperar, sense èxit.

Berga assetjada

«Els carlins no s'acaben

I els soldats tampoc,

Els pagesos diuen:

Se'ls ho mengen tot»⁴⁶

De la Llave y Garcia descriu el camí que ressegueix la vall del Llobregat i que és el que utilitzaven els combois de l'exèrcit governamental per arribar a Berga, bloquejada pels carlins:

«Tres caminos podían seguirse para llevar dichos convoyes: uno de herradura que

partiendo de Vich y pasando por Olost, Prats de Llusanés y Olban, condice á Berga; una carretera de muy buena construcción, aunque no completamente terminada en sus obras de fábrica,⁴⁷ que parte de Manera y pasa por Sellent, Valsareny y Gironella, terminando también en Berga; y por último, otra carretera más antigua que sale también de Manresa, y por Súria termina en Cardona, desde donde por un mall camino de herradura, por Monclar y Avisà, [Avià] se puede llegar á aquel punto. De los tres caminos, tal vez presente más ventajas militares el primero, pero había imposibilidad de arrastrar por él los convoyes; estos tenían precisamente que ser conducidos á lomo, lo cual exigía un excesivo número de acémilas y esta dificultad hizo optar siempre por la carretera directa de Manresa á Berga»

Descriu amb detall l'itinerari –nombre d'habitants, punts elevats, fortificacions– i a l'entrada de l'actual Berguedà detalla:

«A la distancia de 6 kilómetros de Valsareny están el puente y Hostal de la Granota, sobre la riera de Merola, que desemboca en el Llobregat, encontrándose el terreno á derecha á izquierda muy accidentado por las estribaciones de las sierras de Pinos y Merola, que se prestan bastante a la defensa.

Pasando el puente de la Granota está el llano de Casa-Riera, dominado á la izquierda por la sierra de Casa-Riera, y á la derecha por las estribaciones de la de Pinós y Marlès. Siguiendo por la carretera, á 6 kilómetros del puente de la Granota, pasa aquella al pueblecito de Puigreig, que está situado en una eminencia (Véase el croquis núm.3). De la casa de campo llamada de la Garza y á 2 kilómetros de Granota, parte un camino de 8 kilómetros de longitud, que por la izquierda de la carretera conduce a Caserras. Dicho camino, que domina la carretera, atraviesa las alturas del Roseret de Puigreig y pasa por la ermita de Nuestra Señora del Rosario.

>I salir de la carretera del llano Casa-Riera por la Garza, penetra en un continuo desfiladero, dominado á la derecha por las sierras de la Guardia y Viure y á la izquierda por las de Capsa-Costa y Hostal Nou.

Gironella, á 6 kilómetros de Puigreig y sobre el Llobregat, es un pueblecillo de 800 habitantes, siendo próximamente éste el número de los de Caserras, que está situado á 3 kilómetros á la izquierda de la carretera, distando entre si ambos pueblos 4 kilómetros por el camino directo.

En Gironella pasa la carretera por un puente á la orilla izquierda del Llobregat, volviendo á pasar á la derecha por el puente de la Fábrica, 4 kilómetros más allá y a otros 4 de Berga. En este intervalo dominan á la carretera por la derecha varias alturas, que son estribaciones de la sierra de Olban y or la izquierda la sierra de Collet. A 2 ó 3 kilómetros de Berga se elevan la sierra de Nuet á la izquierda, y la de Casa Pos [Casa en Ponç] á la derecha.»

El carlins intentaren de nou, per tercera vegada, l'assalt de Berga el 24 de juliol de 1873 i després de tres dies no aconseguiren entrar; per celebrar-ho, el 4 d'agost s'organitzà a Berga un ranxo extraordinari per a la tropa per festejar la seva resistència.⁴⁸

El territori que formava part d'aquest bloqueig era molt extens, amb l'objectiu d'impedir que els subministraments arribessin a Berga, i que la resta de pobles i masies afectats tenien dret a travessar la línia del setge i proveir-se de menjar per a només quatre dies. Els carlins volien impedir que ningú no pogués donar part del que obtenia als habitants de Berga, com explica la carta del coronel Josep Casanova, encarregat del setge de Berga, dirigida a l'alcalde de la Valltan:

«Prevengo a V.S: que inmediatamente de recibida la presente, continúe el bloqueo de la Villa de Berga impidiendo á toda costa la entrada de víveres de ninguna clase; así como también la entrada y salida de personas, animales, carruajes, etc. Castigando severamente al que osase contravenir cualquiera de las órdenes, por mi anteriormente dictadas, así como también las que V.S: creyera oportunas añadir (...). Bien claras se presentan las disposiciones contenidas en el oficio anterior.

Como soldado y fiel súbdito del Rey nuestro Señor he de hacerlas cumplir, aun cuando para ello sea necesario violentar mi genio, que repugna toda especie de castigo. Espero que no vendrá el caso y deséalo verdaderamente de todo corazón. Que los laboriosos habitantes de este distrito, no me pongan en la precisión de ejecutar las providencias señaladas por la superioridad (...)

El radio que desde el presente queda establecido es como sigue:

Por la carretera de Barcelona se podrá llegar hasta Gironella desde esta seguirá por Grau, Santamaria, Aviá, La parera, Serra Piñana, Molinot, Tarsá, Canlloch, Espinalbet. Santa Maria de a Garriga, Pont de Raventí, dejando libre para el tráfico y necesidades de la montaña, el camino que pasando por debajo de la masía de a serra del Gall sigue la orilla del rio Llobregat y de salida á la Fábrica del rio.

Las casas de campo que se encuentran dentro del radio de prohibición podrán proveerse de los artículos necesarios solo para cuatro días en los puntos que tengan por conveniente pero siempre fuera del radio prohibido (...).

Los señores Alcaldes del distrito de Berga de los pueblos del distrito de Berga tomarán las providencias oportunas para que todos sus vecinos tengan conocimiento de los prevenido en el presente oficio, fijando copia del mismo en el sitio de costumbre.

Dios gue. Á V. mus. Añs. Campo de honor, 30 Agosto 173. El Coronel Jefe del Bloqueo, José Casanova. Sr. Alcalde de Valltan». ⁴⁹

L'ordre era clara, però la tropa de Berga feia sortides per proveir-se de menjar, bestiar i llenya a les cases de pagès veïnes, la qual cosa féu que els carlins modifiquessin les

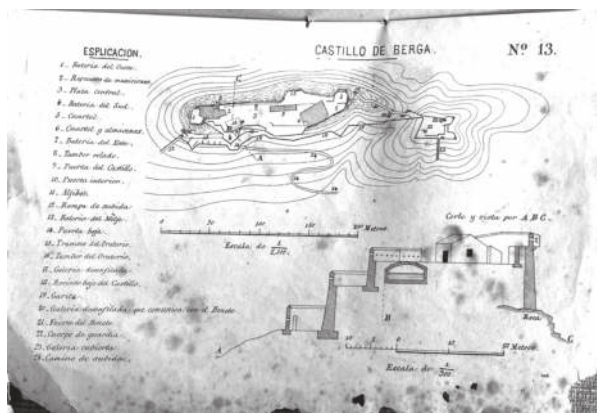
condicions del setge quan van saber que es preparava un segon comboi d'aliments al setembre:

«Ejército Real de Cataluña. Bloqueo de Berga (...) que luego de recibido el presente oficio, pase aviso á todas las casas de campo como también “a todas las personas que tengan ganado lanar ó vacuno dentro del radio prohibido (...) para que sin demora lo saquen de dicho radio previniéndoles que todo el ganado que á las siete de la tarde de hoy se encuentre dentro del sobredicho radio será dado de comiso, imponiéndose á sus dueños la multa de quinientos á 10.000 reales... Si el bloqueo se prolonga más de ocho días desde el de la fecha del presente oficio, podrán las personas que necesiten su ganado para el cultivo de sus tierras, presentarse al Jefe de la Fuerza que se encuentra en Aviá quien les librá el necesario permiso (...) Aviá, Casanova, Al Alcalde de la Valldan.».⁵⁰

Els diferents combois que s'organitzaren per abastir Berga durant el llarg boicot del 1873 van tenir conseqüències, més enllà de les que va patir directament la població i la guarnició de la vila i dels seus entorns més immediats. Els combois requerien d'un notable desplegament d'homes, els encarregats de la logística i els de la defensa del comboi, xifres altíssimes que s'acosten als 4.000 homes que no era fàcil d'organitzar i de moure. L'estiu de 1873 Berga estava exhausta, necessitava de tot i les autoritats militars estaven enfeinades a resoldre greus problemes d'organització, com era el relleu del capità general –també a Madrid, on Salmerón perdía el suport de la majoria parlamentària i els generals amenaçaven de dimitir en bloc–. El 14 de juliol arribà a Barcelona el nou capità general, Juan Acosta, que va abandonar el càrrec al cap de pocs dies; va quedar encarregat de la capitania el brigadier Alejo Cañas, un càrrec molt menor, que fou rellevat el 20 de setembre pel general Turón.

Una de les primeres coses que va fer fou ordenar l'organització d'un comboi cap a Berga sota el comandament del brigadier Cañas, i format per 4.000 homes i que va sortir de Manresa el 15 d'agost, va fer parada a Sallent i l'endemà continuà el camí fins a Gironella, on fou atacat pels carlins, cosa que provocà una situació de descontrol que finalment les tropes governamentals aconseguiren reconduir i fer que els carlins es refugiessin a Casserres, reagrupar el comboi i continuar fins a Berga. Van perdre dos canons i el tinent Carles Banús, ferit, fou fet presoner. El comboi arribà a Berga el 17 d'agost i la vila es va protegir amb un batalló de dos regiments complerts, una secció del regiment d'artilleria muntada i dos canons Krupp, sota les ordres del tinent coronel Figueroa, que era el comandant de Berga. Amb aquest primer comboi no n'hi va haver prou. A final d'agost s'organitzà un segon comboi però quan havia de sortir de Manresa, el 29 d'agost, «la columna encargada de su conducción se negó á escoltarlo, bajo el pretexto de ser escasa la fuerza que se destinaba». Una mostra més de la indisciplina de la tropa i de les dificultats d'aquest exèrcit governamental. Finalment, el comboi va sortir de Manresa el 22 de setembre,

«50 carros que conducción 30.000 raciones de etapa, dividiéndose las fuerzas que lo custodiaban en dos brigadas, con 7 batallones, 60 caballos y 4 piezas la primera y 5 batallones, 20 caballos y una pieza la segunda».

Amb l'objectiu de bloquejar el comboi, els carlistes van ensorrar el pont de la Granota, sobre la riera de Merola i prop de l'aiguabarreig amb el Llobregat, de 15 metres de llum, el qual

«volado de tal modo que se consideró imposible su reparación en el corto tiempo de que se disponía había un camino que bajaba al fondo del barranco y volvía a subir pasando por la venta, camino muy malo y obstruido además por grandes piedras de 3 á 6 metros cúbicos de volumen, que procedentes del contiguo escarpado habían acumulado los carlistas para impedir el paso de los carros. Procediéndose á levantarlas y apartarlas con cricks y á arreglar en lo posible el camino y á las tres de la tarde había pasado el convoy sin un vuelco, siendo esta próximamente la misma hora en que usaba el fuego en toda la línea».⁵¹

Es feia fosc i el comboi acampà a la carretera, i el *cuarte*/general, la companyia d'enginyers i l'artilleria a l'esplanada de la casa de cal Riera. Allí van arribar les notícies que els carlins ocupaven Puig-reig i els seus entorns, especialment el pas de la carretera cap a Gironella, i que havien ensorrat dos ponts, el de Periques a Puig-reig, i el de Cal Bassacs, prop de Gironella. La gent del país va aconsellar a les autoritats militars desviar el comboi pel camí vell fins a Casserres, el qual caldria aplanar, però que facilitaria l'arribada a Berga, sempre tenint en compte els punts que probablement els carlins haurien ocupat: el Clot de Farriols i el Roseret. La marxa va començar a les 5 del matí i durant tot el trajecte foren atacats per escamots carlistes però finalment aconseguiren arribar a Berga el 25 de setembre.

El desembre de 1873 s'organitzà un nou comboi, aquesta vegada des de Barcelona: 200 carros amb 90.000 racions de etapa. Per protegir-lo va caldre concentrar una important quantitat de soldats que s'anaren rellevant des de Barcelona fins a Manresa, on es calculava que, en la seva zona d'influència, hi havia uns 2.500 carlins sota les ordres de Miret. Per fer-hi front, el dia 9 de desembre es van agrupar a Manresa 14 batallons, 120 cavalls, 5 canons, 200 carrabiners i una companyia d'enginyers, un total d'entre 5 i 6 mil homes, als quals es destinà 15.000 racions de pa. Aconseguiren arribar sense massa

dificultats a Berga el dia 13 i s'hi van quedar dos dies per tal de garantir l'abastiment del veïnat de Berga i el *acopio de leña y carbón*. Els carlistes van aprofitar aquesta excepcional concentració de militars a Berga per atacar Olot.

El 2 de setembre 1873 el general López Domínguez arriba a Berga amb 8.000 homes en direcció a Puigcerdà, i de retorn, el 8 d'aquest mes, el contingent reposà a Berga fins al dia 13. Van descarregar-hi dos canons més, 800 granades, 200.000 cartutxos metàl·lics sistema Berdan, 30.000 de fusell *rayado de percusión*, per les ronda volant de voluntaris de Berga, i 30.000 racions de bacallà. A final de novembre, els carlistes van tornar a bloquejar Berga, aconseguint el general Weyler foragitant-los a la serra de Noet. El 17 de desembre un nou comboi amb aliments sortia de Manresa en direcció a Berga amb 1.500 homes; l'endemà es va saber que Tristany, al capdavant de 4.000 homes, havia ocupat Puig-reig i Gironella.

Berga va continuar tenint greus problemes d'abastiment perquè els carlistes havien obligat a pobles i masies veïns a no subministrar res a l'exèrcit governamental, el de la guarnició de la Berga, el que protegia els combois, i també l'exèrcit organitzat per protegir Puigcerdà i per recuperar la Seu d'Urgell. La presa de la Seu d'Urgell suposà un dur cop per a la cúpula de l'exèrcit alfonsí, que va afanyar-se a protegir Puigcerdà, amb defenses dèbils, des de l'agost de 1874. El setembre de 1874 les tropes que havien de donar suport a Puigcerdà es concentraren a Berga, procedents de Vic, per arribar a la Cerdanya per l'Alt Llobregat, un terreny extraordinàriament hostil per la inexistència de carreteres. La meitat de la tropa s'encaminà cap a Vallcebre *por la elevada cordillera que forma la derecha del valle del Llobregat*, i l'altre part per el camí de Pont de Rabentí per fer front als carlistes que, en nombre de 2.000, eren a Cerdanyola dominant el pas i el pont de Guardiola, i el camí cap a Puigcerdà.

El bloqueig de l'abril de 1874 provoca l'emigració de berguedans, cansats de tot, ho explica l'alcalde Pujol Thomas:⁵²

«... haver tenido que emigrar todos los operarios de esta población á causa del vigoroso bloqueo que viene sufriendo de cuatro meses queda paralizado toda clase de operaciones...»

I és que bona part dels subministraments que portaven els combois anaven destinats a la tropa i no pas als berguedans:⁵³

«... á consecuencia que los dos convois que han traído á esta sólo ha servido a la tropa [...] vel ayuntamiento ha acordado oficiar al ayuntamiento popular de Manresa para que tenga a amabilidad de mandar cargar por cuenta de este Municipio en el convoy que se espera, 200 sacos de harina de 1ª, 50 de arroz, 15 cargas de aceite, 100 quintales de bacalao, y 4 barriles de petróleo»

El bloqueig no fou l'única arma de pressió que van fer servir els carlins per aconseguir la rendició i ocupació de Berga. A més dels assalts també van practicar el suborn; en fou objecte Joan Arísó, recaptador d'impostos i parent de l'alcalde de Berga, Ramon Pujol i Tomàs, mitjançant una carta que signava Llorenç Espelt des de Gironella el 13 de gener de

1875, que fou interceptada pel capità de la ronda quan va detenir el correu que la duia. La família Arisó fou processada:⁵⁴

«Muy señor mío y distinguido amigo: animado de un bien deseo y puesta plena confianza en V, como amigo, me atrevo á manifestarle un pensamiento, que por mas atrevido que le parezca, és en si muy realizado. Me refiero á la entrega de la plaza de Berga en poder de las fuerzas reales. No extrañe esta proposición; otras de igual genero se han llevado á cabo con éxito satisfactorio.

Aunque este pensamiento lo tengo desde mucho tiempo concebido, las circunstancias no han sido nunca bastante favorables: però hoy en algunos desnaturalizados quieren imponerse á los verdaderos españoles; sea cualquiera el partido á que pertenezca, dándoles un rey-niño sin derecho no aptitud para el gobierno, un rey-niño que no es del gusto del ejército ni de la mayoría de la nación española; me han confiado ser ocasión muy propicia.

El General Tristany y el Brigadier Miret me han confiado esta comisión y yo he creído que nadie más á propósito que V. para llevarla á cabo, toda vez que está unido á la persona del Gobernador de la plaza con el lazo del parentesco.

Ni V. ni el gobernador van á perder nada con esto: aunque sea pequeña la recompensa, desde luego podrán contar por los dos en premio de sus Trabajos con tres ó cuatro mil duros, que para mayor Seguridad podrán ponerse en depósito. Al Sr. Gobernador se les promete el empleo inmediato y á los dos gracias y garantías que se estipulen.

Deseo que esta propuesta ó cuestión la tome muy en cuenta y que antes de desecharla la recapacite bien y piense en el inmenso beneficio en que ha de redundar para toda su familia y para la Villa y su comarca.

Convendría que hoy mismo tuviésemos una entrevista ... en Gironella».

La caserna de Sant Francesc i els allotjaments

La guarnició de Berga ocupava el convent dels franciscans que en els últims anys havia petit molt. El 1822 el convent fou saquejat i els frares es van veure obligats a abandonar-lo; amb l'exclaustració, el convent fou abandonat un altre cop el 1835, però la comunitat hi va poder tornar entre els anys 1837 i 1840. L'església es va tornar a consagrar el 1866, va mantenir-se en activitat fins que el 1872 fou saquejada de nou i ocupada per la guarnició. Amb tot sembla que no hi cabien els quatre-cents cinquanta oficials i soldats, i menys quan arribaren els mil-dos cents Voluntaris de la República, que es van estar a Berga vint-i-un dies. Des de l'esclat del conflicte que el tema dels allotjaments de la tropa va esdevenir una prioritat i començaren a ocupar-se cases, primer sense cap mena de compensació, la qual cosa generava moltes queixes entre el veïnat. L'ajuntament, que no disposava de diners, va repartir les despeses dels allotjaments entre la totalitat de veïns.

La situació s'agreuà el març de 1873, quan Sant Francesc fou incendiat i va caldre repartir els soldats a moltes més cases: s'hi anaven afegint les tropes itinerants que necessitaven menjar i llit per una o dues nits. S'establí un sistema de rotacions, i com que el nombre d'habitants anava baixant perquè abandonaven la vila i deixaven les cases tancades, es va considerar que aquestes podien servir i es va redactar un reglament:⁵⁵

«Disposiciones vigentes sobre alojamiento establecidas en la Villa de Berga. Reglamento para el Servicio del alojamiento:

1º En el alojamiento debe entenderse la obligación de proveir una cama para cada dos soldados, compuesta de un 'gliergon' ó colchón, cabezal, manta y dos sábanas, luz, sal, aceite, vinagre y leña ó lugar á la lumbre para guisar.

2º Sargentos oficiales y jefes, igual utensilios, però colchón»

El mes de juny de 1874 les obres de Sant Francesc ja havien finalitzat i estava en condicions per acollir una bona part de la tropa però hi faltaven moltes coses. El capità general donà ordres perquè els propietaris i llogaters dels habitatges ocupats pels soldats assumissin els costos del que necessitaven la tropa:

«1º Todos los vecinos que les pertenezca el alojamiento de individuos ó de sargentos y desean quedar libres, podrán pasar á dar su nombre a la secretaria.

2º Las casas de individuos deberán satisfacer quince pesetas y las de sargento veinte pesetas, pagando una tercera parte el dueño de la casa y las otras dos el inquilino.

3º la referida cantidad deberá satisfacerse en dos plazas, la mitad por todo el correspondiente mes y la otra por todo el mes próximo.

4 El producto de la referida suscripción servirá exclusivamente para la compra de los enseres necesarios que falen en el cuartel.

5º Cualquiera que no se presente a dar el nombre ó no satisfaga la cantidad que por su clase le corresponde, continuará con el correspondiente alojamiento»

A principi de setembre, la caserna de Sant Francesc ja disposava dels utensilis necessaris per a l'aquarterament de les tropes i sis-cents soldats s'hi van instal·lar; no hi van cabre tots i per tant va caldre ampliar la partida pressupostària per fer-hi més obres i poder alliberar els particulars dels allotjaments. La guerra sempre és cara per a tothom; els berguedans van haver de pagar també les contínues fortificacions de la vila i també les multes militars que va imposar l'exèrcit governamentals.

Berga fortificada

Per evitar una nova entrada dels carlins a Berga, l'abril de 1873 Berga es fortificà; el general José García Velarde (1817–1895) i la seva companyia d'enginyers foren els encarregats de l'obra, amb el suport d'altres companyies de la zona. A partir de 1872 i fins al 1875 els pressupostos municipals van quedar desbordats per les contínues obres que projectaven els militars des de la reconstrucció de les velles muralles, portals –porta de Pinsania, de la Torre de les Hores, de Pedret, del Lladó, de Sallagosa, el Portalet, des Estudis, del Call Nou, de Santa Magdalena i dels Socors– i tambors, fins a la reconversió del convent de Sant Francesc en caserna, i obres a l'interior de la vila. Unes enormes despeses que va haver de suportar l'ajuntament i els berguedans a través dels seus impostos.⁵⁶

El 1872 es va construir, als Quatre Cantons:

«un puente de bigas en las cuatro esquinas vulgo Cantons en la casa denominada Cal Aspé uniéndola con la casa de enfrente. Otro tanto con la casa de Francisco Freixa con la de la Fuente, ocupándose militarmente»

Malgrat les protestes dels propietaris i les del mateix ajuntament (sessió del dia 19 d'agost

de 1872), les autoritats militars varen construir el pont sobre els Quatre Cantons, un balcó *espillado* en la casa de Ramon Escobet (a) Negre, i un portal nou, més amunt de la porta de l'església de Sant Francesc: les autoritats militars varen obligar a tancar tots els portals amb les velles portes que feia anys que ja s'havien tret. L'ajuntament estava obligat a pagar aquestes fortificacions i és per això que partides pressupostàries que anaven destinades a l'empedrat dels carrers, per exemple, es varen utilitzar per pagar les obres militars. El setembre del 1872 els carreters de Berga varen proposar arreglar, amb l'estesa de graves, la plaça de la Creu i pagar ells mateixos les despeses davant de la impossibilitat de fer-ho l'ajuntament.

El 1873 es varen fer obres de fortificació a Queralt i es volia rehabilitar el fortí de Sant Carles: el consistori proposa com alternativa fortificar la casa anomenada Ca la Papa, on podria allotjar-s'hi una reserva de soldats, construir un nou tambor al Vall i tot el *que sea necesario en Gatuellas*. Es varen construir dos tambors nous a Sant Francesc i a Queralt fou totalment tapiat. El 24 de gener d'aquest any les despeses de fortificació pujaven a 32.290, 26 ptes., i les de Queralt i la torre de la Petita, a 2.179,79 ptes.⁵⁷

El 1875, al final del conflicte, encara es van fer obres al castell, s'aixecà la torreta de vigilància sobre el solar de l'antiga fonda d'Espanya, entre els portals de Sallagosa i el del Lladó, i es van obstruir els passadissos subterranis que hi havia entre la casa Florejacs (número 3 de la placeta Ciutat) i la casa Gironella (al començament del Raval del Roser). A mitjan 1875, el total de les obres de fortificació pujaven a 81.443 ptes! Una xifra extraordinària si tenim en compte que el pressupost total de l'ajuntament el 1872 era de 26.281,98 ptes. Berga va aportar tot el cost econòmic d'aquesta fortificació invertint 80.000 o 90.000 pessetes en muralles i reductes.

El 21 d'abril Velarde ordenà ⁵⁸

«...se cerrasen todas las casas de campo de los juagados de Berga, Manresa, Vich (excepto el llano) y Vilafranca del Penedés, en la provincia de Barcelona, y los de Figueras Olot y Ribas (excepto Cerdaña) y Santa Coloma de Farners, de la parte montuosa de la provincia de Gerona: debiendo quedar las masías con las puertas y ventanas cerradas con mampostería y retirarse sus habitante á los pueblos inmediatos con todos los comestibles. Fundaba el apitan general esta disposición en el hecho de ser la población rural laque principalmente acataba las órdenes de los carlistas y los protegía y amparaba. Pero el bando produjo muchas reclamaciones y no llegó á cumplirse en ninguna de las partes.»

L'any 1874 el comandant militar de Berga Antonio Figueroa manava ensorrar les cases del barri del Roser que havien estat cremades pels carlins en l'assalt de l'any anterior (un total de 50 cases varen ser perjudicades en l'incendi i l'atac dirigit per Joan Martí (à) *el Xic*, especialment les més properes al portal de Sallagossa i del Lledó, entre les quals hi havia la popular fonda España. Les cases que també s'havien cremat al Vall del Cudós –Ronda Moreta a partir de 1877– no es van poder reconstruir per ordre militar en considerar-se un destorb per a la defensa de la vila.

I aquests elevats imports –el mestre d'obres Benet Calvet va cobrar un total de 37.097 ptes., entre setembre de 1873 i abril de 1875– no incloïen les feines dels enderrocs de

les cases del barri del Roser, incendiades el 10 d'agost de 1873, unes despeses que van haver d'assumir els propietaris, tot i que l'ajuntament hi va ajudar regalant la fusta per a les bigues, amb cautela, però, perquè també es necessitava molta fusta per passar l'hivern i per a tota mena d'activitats, com per exemple per fer pa pels berguedans, per a la guarnició i per als voluntaris.

Obres de poca qualitat i poc ús en època de pau. Les velles i malmeses muralles van requerir obres de reparació, no tant per la defensa dels atacs d'artilleria sinó per la d'incursions de les partides que utilitzaven tota mena de recursos –des d'escales fins a dinamita– per entrar a l'interior de la vila. La nit del 9 al 10 d'agost, dos-cents homes encapçalats per mossèn Jeroni Galceran aconseguiren ocupar el raval del Roser però sense poder avançar més,⁵⁹

«... construyeron durante la noche una formidable barricada de maderas, piedras y colchones frente al portal de Zaragoza, desde donde rompieron un vivísimo fuego de fusilería que fué contestado con ardor por la plaza hasta las cinco y media de la mañana, que ordenó el Comandante de Extremadura, Coronel Don Antonio Figueras, echar más granadas a aquel barrio; però los carlistas se mostraron tan tenaces que hubo que recurrir al continuo fuego del cañón y que se verificaron hasta las doce de la mañana 73 disparos que dejaron el suelo del barrio sembrado de muertos».

Els murs es reforçaven amb la construcció de tambors, estructures complementàries de forma circular, fetes de paredat de pedra, estakes de fusta compactades amb terra, adossats a la part exterior dels murs o dels portals de tal manera que l'home que la defensava pogués batre l'enemic protegits. També algunes bateries per protegir els canons i en alguns punts elevats de les muralles merlets des d'on es disparava als enemics.

La fi de la guerra

L'ocupació de la Seu d'Urgell per Martínez Campos el 21 d'agost de 1875 fou l'inici del final de la guerra a Catalunya;⁶⁰ coneixedor de com havia començat i on ho havia fet, ordenà que les brigades Bonanza, Mola, Bayle, del Campo, Lassó i Fuertes, 19 batallons, ocupessin les zones rebels amb destacaments en esglésies, i cases ben situades dels pobles més significats, i evidentment a les fortaleses i casernes. En total 28.900 homes, organitzats en 34 batallons, 900 cavalls i 16 canons. La resta de l'exèrcit es desplaçà a Navarra, amb Martínez Campos al capdavant.

Acabada la guerra la ciutat va recuperar la tranquil·litat, mica a mica. A partir de l'any 1879 es comencen a ensorrar també i trossos de muralla, sempre amb el consentiment de l'autoritat militar i a canvi que la pedra fos portada al castell. El 6 d'octubre del 1884 el tinent comandant Fernando Alonso entrega a la ciutat de Berga i al seu alcalde, Agustí Rosal, la fortificació de Queralt i junts fan fer l'inventari: l'estat del santuari i de l'església és lamentable; els republicans havien saquejat l'església i tot el santuari el 1873. L'any 1907 el sotsinspector de les tropes de la IV regió militar de Barcelona concedia a l'ajuntament l'autorització per ensorrar muralles que dificultaven la construcció de la carretera de l'Estret i la de Capolat al·legant que el castell

«en un estado completamente ruinoso y, por otra parte, sin conservación no interesa al ramo de Guerra pues no puede considerarse como obra de fortificación por estar destruidas sus defensas, así como también los edificios y almacenes».

El capità De la Llave y García descriu les fortalezes de Berga el 1877:

«Tanto la villa como en sus alrededores se encuentran vestigios del gran establecimiento militar carlista de la guerra de los siete años, en cuya época Berga fue la capital de la Cataluña carlista; en ella se reunió la junta que administraba los asuntos de la insurrección catalana al final de dicha guerra; su castillo vió considerablemente aumentadas sus defensas y edificios; el cuartel de San Francisco sirvió de maestranza de cañones y proyectiles, y la fábrica de pólvora; el santuario de Queralt fue convertido en fuerte y prisión de Estado; las alturas que rodean la población se vieron coronadas por numerosos fuertes, de los que aún queda, aunque en mal estado, la torre de la Petita; varios atrincheramientos de campaña defendían las sierras de Nuet y Fullerachs. Los carlistas, en fin, habían preparado, en Berga su plaza fuerte y última defensa, estableciéndose con las condiciones de un buen campo atrincherado, para aquel terreno y para los medios de comunicación que en aquella época poseía la montaña en Cataluña.

No és de extrañar pues, el empeño que pusieron las facciones catalanas en poseer Berga des del año de 1873 hasta que terminó la guerra.[...]

El castillo que ya hemos dicho está situado sobre una colina de forma muy prolongada (véase el croquis número 13) [que reproduïm] consiste en una meseta alta y figura muy irregular rodeada de muros aspilleros, sobre el cual se han construido los edificios. Esta meseta ó terraplén, revestida de muros de mampostería de considerable espesor y de altura que llega en algunos puntos á 15 metros, está formada en gran parte de roca. La planta del castillo tiene una longitud máxima de 25 metros. El frente Norte, bastante irregular y con poco flanqueo, está vigilado por un garitón volado que se construyó de nuevo en 1874. Al Oeste hay una batería de forma abaluartada y otra a Este llamada de la Obra Nueva. En el frente Sud hay otra batería alabardada cuyas piezas deben disparar a exterior, por encima de la población, y el recinto bajo, por donde se entra al castillo, subiéndose desde él al recinto alto por una rampa de varios tramos.

En el interior hay tres edificios, uno destinado á repuesto de municiones y los otros dos al acuartelamiento de la guarnición y almacenaje de víveres. Para la desfilada hay traveses y pantallas en varios puntos del fuerte. En todo él y en distintas direcciones hay catorce cañoneras y ha estado y continúa artillado con cuatro cañones de bronce largos de 8 centímetros, rayados.

Por el lado Este y Sud del castillo existe un recinto bajo de tapial con aspilleros, formado por la parte oriental hasta 110 metros del castillo, formado en su extremo, que ocupa una pequeña meseta, un fuerte que se llama Bonete y se reduce á un hornabeque con muros aspilleros de tapial. La comunicación de este Bonete, cuyo terraplén interior está desfilado de las alturas que lo dominan, con el castillo se encuentra asegurada por medio de una galería con traveses altos ó pantallas. El recinto bajo en su parte S-O

ha sido también que desenfilarlo con traveses, que dan el medio de llegar á cubierto de los fuegos hasta el cuerpo de guardia ó tambor del Oratorio.

De los dos extremos del recinto bajo del castillo, ó sean el Bonete y el cuerpo de guardia del Oratorio, parte el recinto de la villa, que viene á encerrarla por completo, exceptuando sólo el arrabal del Roser incendiado en 1873 por los voluntarios francos del Xich de la Barraqueta, y el pequeño barrio del Vall.

Este recinto, formado por casas tapiadas y de muros de tapial aspillerados, flanqueando por tabores y torres de mampostería, apoyado por el reducto de seguridad del cuartel de San Francisco y por los restos del antiguo fuerte de San Carlos, si bien no tiene la solidez que sería de desear en todas las partes, ha prestado muy buenos servicios é impedido que los carlistas se apoderasen de la plaza, gracias al valor y abnegación de las guarniciones que la han defendido, prueba inequívoca de que no son los elementos pasivos los que constituyen únicamente la defensa, sino que el primero y más principal consiste en el valor y la disciplina de sus defensores.

Las condiciones que en un principio tenía este recinto serán defectuositas, pues estaba enfilado y batido de revés desde las alturas inmediatas y aun desde el llao e algunas partes de él; pero en Mayo, Junio y Julio de 1874 se dedicó una compañía del entonces segundo regimiento de ingenieros, al mando de su capitán D. Cesar Sáenz, á mejorar aquel recinto, desenfilando todo y aumentando las obras de flanqueo, cuyos trabajos ejecutó dicha compañía luchando con grandes dificultades, pues el bloqueo de la plaza era por entonces muy rigurosos; el enemigo ocupaba las alturas dominantes y molestaba con su fuego continuamente á los trabajadores, lo que obligó á ejecutar ciertas obras, siempre por la noche; había además gran escasez de materiales y de operarios paisanos de oficio, y hubo que recurrir á emplear como mortero el barro arcillosos y á abrir cantera en las mismas rocas del pie del castillo.

El cuartel de San Francisco es un edificio sólido y muy propio para el alojamiento de la guarnición y almacenaje de víveres, con flanqueo completo y eficaz y en comunicación segura con el castillo.

De todo lo expuesto podemos deducir que Berga debe su fortaleza principalmente al castillo que le sirve de ciudadela y además al cuartel fortificado. El recinto no tiene más objeto real que resistir un primer empuje, dar tiempo á la preparación de la guerra de calles y proteger la retirada á aquellos dos puntos de segunda y verdadera defensa, donde los sitiados podían considerarse del todo seguros, dados los medios de ataque de los carlistas.

No se crea sin embargo, por esto que hubiéramos aprobado el abandono demasiado anticipado del recinto, pues creemos que este, por lo general, debe defenderse tenazmente, teniendo presente que el ataque á viva fuerza no puede producir resultado contra las fortificaciones bien flanqueadas y defendidas como se debe y que aún cuando sea sostenido por fuego de artillería, que alcalde á abrir brecha, el asalto a esta, cuando hay decisión de defenderlo, es la operación mas arriesgada de la guerra.

Para dar á Berga toda la fortaleza y seguridad que puede tener, es, sin embargo, indispensable la construcción de fuertes exteriores. Convencido de esto el que escribe

estas líneas propuso en Julio de 1874 fortificar el santuario de Queralt habilitar a torre de la Petita construir un fuerte e a sierra de Noet y levantar además dos torres oó blockhaus para fusilería en las alturas de Mercadal y Fumanya, esperando por medio de estas obrar evitar ó atenuar considerablemente los bloqueos é impedir s tiroteos diarios que tenían que sostener las guarniciones de la plaza y castillo, dando al mismo tiempo mayor esfera de acción y gran seguridad á Berga.

La propuesta no se realizó y aunque el General López Domínguez ordenó en el siguiente mes de Setiembre la ocupación de Queralt i la Petita, las obras de estos puntos se ejecutaron bajo la dirección del comandante militar, por haber salido ya de Berga la compañía de ingenieros.»

Notes

- 1- ABELLAN I MANONELLAS, J. A. (2006). Els Galceran: una nissaga carlina de Prats de Lluçanès, *Ausa*, XXII, 158, p. 563-599.
- 2- VILARDAGA, J. (1919), *Efemérides bergadanas*, p. 271. Morlans també fou un dels primers a acollir-se a l'indult, el 1874, arran de la política d'amnistia que impulsà el general Pavía, un any abans que acabés la guerra a Catalunya; el 1886 signa com a secretari del jutjat de primera instància de Berga. Va morir el 22 de març de 1893. La premsa carlina va dedicar extenses necrològiques quan va morir Benet Morlas: A *La Hormiga de Oro*, del 22 de març de 1893 s'hi llegeix: "Cuando las huestes piemontesas atacaron el poder temporal del Papa, en alas de su entusiasmo voló Morlans á la ciudad Eterna, y como guabo pontificio defendió bizarramente los derechos de la Iglesia hollados por la revolución. Partidario acérrimo de toda justa y legítima causa, alistose en las filas del Rey legítimo de Nápoles, Francisco II, por cuya causa fue preso y puesto en capilla para ser inicuamente fusilado, salvándose casi por milagro... Su popularidad era grande en todas las clases sociales, sin distinción de partidos, como lo demostró elocuentemente el vecindario de Berga, acudiendo en su mayoría al entierro, que fue una manifestación de simpatía pocas veces presenciada en la ciudad". Morlans fou un carlí que va fer de la guerra la seva professió; fou un dels primers a aixecar-se a Berga a favor de Carles VII, el 30 d'abril de 1872, i també fou un dels primers a acollir-se a l'indult, el 1874, arran de la política d'amnistia que impulsà el general Pavía, un any abans que acabés la guerra a Catalunya.
- 3- BOFARULL I TERRADES, M. (2002). *Martí Miret i Caraltó (La Granada, 1846-Barcelona, 1896). De general carlí a coronel alfonsí*, Institut d'Estudis Penedesencs, p. 20.
- 4- Gabriel Baldrich i Palau (Pla de Cabra, 1814- Madrid, 1885). Militar i polític liberal, lluità contra els carlins en la primera guerra carlina i fou l'home de confiança de Prim a Catalunya. Diputat a corts, el 1867 es pronuncià contra Isabel II, on aixecà una partida de dos mil homes al Camp de Tarragona, però la falta d'ajuda i de recursos frustraren el moviment. Ho aconseguí el setembre de 1868.
- 5- VILARDAGA, J. (1919), p. 266-267.
- 6- NOGUERA CANAL, J. (2022). *Industrialització i caciquisme a Berga (1868-1907)*, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Recerques, vol. I, p. 213.
- 7- DE LAVALLE Y GARCÍA, J. (1877). *Apuntes sobre la última guerra en Cataluña (1872-1875)*. Imprenta Memorial de Ingenieros, Madrid, p. 34. La biografia del capità De la Valle y García s'ha resumit a SERRA ROTÉS, R. "La Seu d'Urgell durant la tercera carlinada: la mirada del capità d'enginyers Joaquín de la Llave y García (1877)". *VII Jornada d'Estudis de l'Alt Urgell, a Arsèguet*, dissabte 18 de novembre 2023 (en curs de publicació a *Interpontos VIII*).
- 8- De la Llave y García és un dels autors d'una de les obres més consultades per a l'estudi dels enfrontaments militars durant la tercera guerra carlina a Catalunya: *Narración militar de la Guerra Carlista de 1869 á 1876, por el cuerpo de Estado Mayor del Ejército, publicada por el depósito de la guerra*, Tomo X, Madrid, Imprenta y Litografía del Depósito de la Guerra, Madrid 1887.
- 9- NOGUERA CANAL, J. (2022). *Industrialització i caciquisme a Berga (1868-1907)*, Àmbit de Recerques del Berguedà, Col·lecció Recerques, vol. I, p. 211-248. Noguera analitza en aquestes pàgines l'evolució política del període comprès entre la Revolució de Setembre i la fi de la tercera carlinada a Berga.

- 10- DIAZ I SOLER, J. (2000). *Retrat de Berga (1872-1875): la vila entre dos focs*, Mémoire pour la Maîtrise d'Espagnol, Université de Toulouse-Le Mirail, Directeur de Recherches Mr Pere Gamisans inèdit), p. 24.
- 11- NOGUERA CANAL, J. (2022), vol. I, p. 240.
- 12- VILARDAGA, (1919), p. 272.
- 13- NOGUERA CANAL, (2022), vol. I, p. 204-205.
- 14- VILARDAGA, (1919), p. 272.
- 15- Les Rondes Volants foren una organització paramilitar liberal, creada el 1874, per emprendre accions de contraguerrilla per tal de liquidar les petites partides carlines; s'organitzaven en unitats de 50 components, i 8 rondes constituïen un terç. A diferència del Batallons Francs, provinents del Cossos Francs, les rondes estaven formats per antics membres dels batallons de Voluntaris de la República.
- 16- VILARDAGA, (1919), p. 372.
- 17- DIAZ, (2000), p. 61-62.
- 18- NOGUERA CANAL, (2022), p. 243-244.
- 19- GONSÁLES SUGRAÑES, M. (1896). *La República en Barcelona, Apuntes para una crónica*. Reproducció de l'original, Ajuntament de Barcelona 2023, p. 118.
- 20- GABRIEL, P. (2009) "Visibilitats polítiques i vertebració social del món obrer i popular de Barcelona, 1868-1874". *Barcelona quaderns d'història*, núm. 15, p. 53-77.
- 21- *Sipais* fou el nom donat principalment per francesos i anglesos als soldats nadius a l'Índia que servien les seves forces. El nom també fou donat als voluntaris de les tropes liberals catalanes després de la Revolució de Setembre del 1868 en la seva lluita contra les forces carlines en la tercera guerra carlina al Principat.
- 22- La Partida de la Porra va ser un grup repressor violent d'agitadors al servei del Partit Progressista espanyol que va començar a actuar pels voltants del 1870 per defensar el monarca Amadeu I.
- 23- "los primeros que entraron en el pueblo fueron casualmente prisioneros de Berga (de cuando cogimos Berga en marzo), y que desde entonces servían voluntariamente y con la mayor abnegación y bizarría en las files carlistas" BRAGANZA, María de las Nieves; *Mis Memorias*, vol. I, cap. XXXIX, p. 350. Citat per DIAZ (2000), p. 18.
- 24- Era l'estereotip del gran propietari rural català vinculat amb el carlisme i que formà part de l'anomenada aristocràcia d'espardenya. Home de llarga experiència bèl·lica per la seva continuada intervenció en totes les conteses, defugia de manera deliberada l'enfrontament armat obert, coneixedor de la feblesa de les forces carlines davant l'exèrcit governamental. Per aquest motiu era conegut popularment amb el malnom de Vila-fuig. (...) També és coneguda la seva concepció humanitària de la guerra, en especial la relativa al bon tracte que havien de rebre els presoners. Amb la seva actitud contrària en diverses ocasions Savalls, amb qui s'enfrontà per la diferència de criteri quant al tracte que s'havia de donar als vençuts. El mes de novembre de 1875 es presentà a indult amb les seves forces a Sant Feliu Sasserra. Lluís Jordà, a <https://www.elcugatenc.cat/opinio/78978/els-carlins-a-sant-cugat-vi-els-protagonistes-1a-part>
- 25- Aquest episodi ha estat estudiat per FELIPO ORIOL, R.(2000). "La tercera guerra carlina a Berga". L'afusellament de més de 60 republicans. *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, Núm. 66, p.39-45. GOL ROCA, T. (2004). *La tercera conjuració: la revolta carlista i la tercera guerra civil a Berga i comarca (1872-1876)*, Ed. de l'Albi.
- 26- DE LA LLAVE GARCÍA, (1877), p. 34.
- 27- DE LA LLAVE GARCÍA,(1877), p. 35.
- 28- GOL ROCA, T. (2004), p. 72-74.
- 29- L'emissió del paper moneda en diferents bitllets i per un import total de 20.000 ptes., servirà en part per pagar els voluntaris. GOL ROCA, T.(2004), p. 72.
- 30- VILARDAGA, (1919), p. 282 i 283.
- 31- BRU SÁNCHEZ-FORTÚN, A. (2023). "La dimisión de Salmerón y la crisis del Ejército en 1873". *Revista Universitaria de Historia Militar*. Volumen 12, número 25, p. 151-175.
- 32- BOFARULL I TERRADES (2002), p. 37, nota 128 cita Modesto La Fuente, vol. VI, p. 737. Lluís Ferran Toledano ha identificat cinquanta-un casos d'insubordinacions, desobediències i protestes a l'autoritat, i vint-i-cinc casos més derivats dels grans amotinaments i les insurreccions en cinquanta localitats, entre elles Berga. TOLEDANO GONZÁLEZ, LL. F. (2023). "El cantonalisme català". *Nacionalitats & Política*. Càtedra Josep Termes d'Història, Identitats, Humanitats Digitals <https://nacionalitats.com/2023/03/09/el-cantonalisme-catala/>. Publicat el 9 març 2023.
- 33- SERRA ROTÉS, R. (2024). "1883: Un estudi militar sobre la conca de l'Alt Llobregat del capità Chacón", *IBIX*. 2a. època. Núm. 13. p. 99-121.

- 34- BRU SÁNCHEZ-FORTÚN, A. (2023), p. 151-175.
- 35- DE LA LLAVE GARCÍA (1877), p. 24.
- 36- Als pocs que responien a la quinta els esperava un llarg camí fins a Barcelona, on havien de conèixer el seu destí. Els alcaldes de la Quar, Santa Maria de Merlès, Bagà i Puig-reig feien saber al comandant militar de Berga que estaven amenaçats pels carlins i que això no havien fet les quintes "... por no haberse podido practicar las operaciones del reemplazo del presente año por no permitirlo las fuerzas carlistas". DIAZ, (2000).
- 37- SALES, N. (1970). "Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX". *Recerques*, núm. 1, p. 145-181. BONAMUSA, F. I SERRALLONGA, J. (1995). *Del roig al groc. Barcelona 1868-1871. Quintes i epidèmies*, Col·lecció Història Local 3, L'Avenç SL i Diputació de Barcelona.
- 38- El 1869 fou destinat al batalló de Caçadors de Catalunya. Va participar en la proclamació de la República i el juny de 1872 entrà en campanya a Berga, on fou ascendit a tinent coronel. Les intervencions, les va fer a la Llacuna, Balsareny, Vallcebre, la Pobla de Lillet. Ripoll i Prats de Lluçanès, entre altres. El 27 i 28 de març defensava Berga com a comandant. Després dels fets de març de 1873 fou passat a la reserva i a partir de 1876 inicià una segona etapa professional; es retirà després de 41 anys i 2 mesos de servei i unes quantes condecoracions. Font *Gazeta de Madrid*, 29 septiembre 1898, núm. 272, p. 1294.
- 39- Aquest episodi ha estat analitzar, a partir de diferents fonts, per FELIPE, R. (2000). "La tercera guerra carlina a Berga, l'afusellament de més de 60 republicans". *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, núm. 66, p. 39-45. GOL ROCA, T. (2004). *La tercera conjuració*, p. 97-106. No fou l'única matança que va protagonitzar Savalls i altres partides carlistes; el 14 de març de 1874 va tenir lloc la batalla del Toix, on Savalls va derrotar de forma contundent el general Nouvilas. Pocs dies després de la victòria, va executar els voluntaris que havien caigut a les seves mans i, el mes de juliol, a 196 militars entre caps, oficials, suboficials, soldats i membres del cos de carrabiners. CLAVIJO LEDESMA, J. (2015). 1874 "Apogeu i decadència del carlisme a Catalunya". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 26, p. 57-107. Els fets de Collformic, al Montseny, també foren sagnants; després de la presa de Vic per part de les tropes carlines, el 1874, més d'un centenar de soldats i voluntaris nacionals van fugir en direcció a Sant Celoni, però un escamot de carlins va interceptar-los prop del pla de la Calma i els va dur a Collformic, on van ser afusellats. PLADEVALL, A. (2000). "La tercera guerra carlina vista per un liberal: Extractes de la Crònica de Joan Camps i Prat, de Seva (1824-1905), amb un apèndix del carlí Josep Molins i Prat". *Patronat d'Estudis Osonencs*.
- 40- GOL ROCA, T. (2004). p. 54-55.
- 41- DIAZ, (2000), p. 26.
- 42- DIAZ, (2000), p. 33.
- 43- DE LA VALLE Y GARCÍA, (1877), p. 29.
- 44- NOGUERA CANAL, (2022) p. 240-241.
- 45- DIAZ, (2000), p. 70-71, 72.
- 46- *Diario de Barcelona*, 2 de juliol de 1873.
- 47- Fa al·lusió als dos grans ponts que quedaven pendents d'obrar: el de Gironella i el de Cal Rosal.
- 48- DIAZ, (2000), p. 20, cita *La Hornaguera* del 4 d'agost.
- 49- DIAZ, (2000), p. 21-22, cita a Comandancia.... O.A.C. Any 1873. 30 d'Agost.
- 50- DIAZ, (2000), p. 22, cita a Comandancia.... O.A.C. Any 1873. 18 de setembre.
- 51- *Diario de Barcelona*, 28 i 29 de setembre de 1873.
- 52- DIAZ, (2000), p. 45.
- 53- DIAZ, (2000), p. 54.
- 54- DIAZ, (2000), p. 19. Comandància del Cantó de Berga. Sumaris. Caixa 1031. Any 1875, 14 de gener.
- 55- DIAZ, (2000), p. 68.
- 56- SERRA ROTÉS, R. (1988). La ciutat al segle XIX i als primers anys del XX, *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, núm. 25, p. 99-111.
- 57- DIAZ, (2000), p. 64.
- 58- DE LA VALLE Y GARCIA, (1877), p. 29.
- 59- *Atlas topográfico de la narración militar de la Guerra Carlista de 1869 a 1876*. Cos de l'Estat Major de l'Exèrcit, Dipòsit de la Guerra, Madrid, 1887. Citat per ABELLAN I MANONELLAS, p. 593.
- 60- El 23 d'octubre de 1875 el coronel Sorribes de Berga empeitava partides carlistes al Pla de Campllong, amb notables dificultats. Vilardaga escriu a l'Efemèride 425 que també va caldre empaitar-ne una que dominava la Pobla de Lillet. VILARDAGA, (1919), p. 271.

L'escenari de la batalla del Toix

Quan Àngels Mach va anunciar la temàtica d'aquestes 21es Trobades Culturals Pirinenques, a celebrar a Olot, vaig comentar-li que no tenia gens clar de quin tema tractar en l'habitual comunicació que hi faig com a membre del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.

Els Pirineus han estat, malauradament, escenari de molts conflictes bèl·lics. Estàvem davant la dificultat i necessitat d'escollir, no davant cap manca de tema, l'angúnia de tractar un tema mai tocat o poc estudiat.

Àngels Mach, que pel que sembla segueix la nostra trajectòria amb estima i atenció, va indicar-me que jo ho tenia fàcil havent fet dos programes de *Caminant per Catalunya* sobre el tema de la batalla del Toix.

Era veritat. Tenia un tema fàcil i molt adequat per al lloc de celebració d'aquesta trobada d'estudiosos.

Podeu veure els dos programes que produeix TV del Ripollès a internet, a YouTube:

<https://www.youtube.com/watch?v=Mk2Td3F9TzA> i
<https://www.youtube.com/watch?v=-Q-rdcVF8GQ>

Podia haver fet passar els dos programes (de mitja hora cadascun, fora del quinze minuts per tenir per fer la presentació de la nostra comunicació) o fer un resum dels dos programes.

He optat fer cas omís de les dues possibilitats i comentar sols alguns aspectes laterals. Els programes podem veure'ls, a més a més.

De "Caminant pel Ripollès" a "Caminant per Catalunya"

Caminant per Catalunya és un programa de televisió, produït per TV del Ripollès, que s'emet per la Xarxa de Televisions Locals de Catalunya.

És un programa que s'emet fa molt anys, des de 2004, ja fa vint anys, on un grup molt heterogeni l'hem anat realitzant, amb una

Antoni Llagostera i
Fernández, periodista
i historiador,
expresident del Centre
d'Estudis Comarcals
del Ripollès

cadència d'uns cinquanta programes l'any. Podeu fer el càlcul del nombre de programes emesos fins ara.

Va iniciar-se com un programa de TV del Ripollès que es deia *Caminant pel Ripollès*. Inicialment conduït per l'expresident del Centre Excursionista de Ripoll (CER) Enric Colomer, ha estat sempre dirigit i produït per Andreu Pérez i Eudald Teixidor.

Andreu Pérez, que ha estat des del inicis el que va assumir la feina de filmació, ha estat l'únic de tots els responsables del programa televisiu que ha fet totes les excursions filmades fins ara. Els altres sols hem acompanyat, algunes vegades, el seu treball.

L'estiu d'un dels primers anys d'emissió del programa, algunes de les televisions locals veïnes de la comarca del Ripollès, per exemple Televisió de l'Empordà, varen demanar poder emetre aquest programa, amb un èxit sorprenent.

Ja des dels primers programes férem una mica de trampa, ja que moltes vegades sols el lloc de sortida podia estar ubicat al Ripollès i molta part de l'excursió transcorria per comarques veïnes.

L'estructura del programa és molt senzilla. Fem una excursió i la gravem i filmem amb cura i atenció, per a gaudi dels televidents, amb petites intervencions del guia, per assenyalar els punts notables de l'excursió.

Estem davant una producció molt lleugera, amb economia de mitjans, feta amb professionalitat però amb la pretensió que sigui autèntica i real. Aquí no hi ha trampa, fem una excursió, caminem per un recorregut prefixat, parant atenció als elements que es poden anar trobant pel camí.

A partir de 2009 el programa, per indicació de la Xarxa de Televisions Locals va passar-se a dir *Caminant per Catalunya*.

El tema del carlisme

Cadascun dels que hem conduït alguns dels programes de *Caminant per Catalunya* hem anant adaptant i fent-nos nostre el format, adaptant-lo a les maneres i aficions que teníem i els llocs escollits per fer cada excursió, a llocs coneguts, que criden l'interès de cada conductor del programa.

Aquesta característica del programa *Caminant per Catalunya* ha fet que els coneixements i aficions de cadascun dels conductors de cada programa quedin reflectits i donin una gran varietat a cada episodi o programa.

Així, hi ha hagut programes molt centrats en elements patrimonials de tota classe, elements etnogràfics, activitats agrícoles, celebracions festives religioses com aplecs o camins de romiatge, o temes botànics.

La meua afició als temes carlistes, a la dura lluita que va existir durant tot el segle XIX entre absolutisme i liberalisme, ha generat alguns programes de *Caminant per Catalunya* que hem realitzat.

Aquest fou el cas de dos programes de *Caminant per Catalunya* filmats els dies 2 i 28 de gener de 2020.

El projecte era realitzar el recorregut de la columna de l'exèrcit liberal que va participar en una de les més importants batalles de la tercera guerra carlina, en la qual les forces carlines

de Francesc Savalls derrotaren la columna governamental del general Eduard Nouvilas a la serra del Toix (14 de març de 1874), a la Garrotxa.

Estem davant una de les batalles més emblemàtiques de la tercera guerra carlina (1872-1875). És segurament, amb la batalla d'Alpens (9 de juliol de 1873), una de les que ha fet vessar més rius de tinta. Hi perderen la vida 200 soldats governamentals, quedaren presoners uns 1.500 i sols s'escaparen uns 200, cap a França o fins a arribar a Olot.

Els llocs i el fets

El propòsit era viatjar en el temps, estar en el lloc, fer el recorregut, per fer-se càrrec de manera experimental del cansament, de les situacions, del paisatge, dels llocs on érem i des d'on ens veien o nosaltres albiràvem.

Com sempre faig, a vegades massa, vaig cercar documentació per preparar l'excursió. I vaig trobar una autèntica perla, de la qual no havia sentit parlar mai a cap historiador. Es tractava del material cartogràfic contingut al volum "*Atlas topográfico de la narración militar de la guerra carlista de 1860 a 1876*" / publicado por el Depósito de la Guerra a cargo del Cuerpo de E[stado] M[ayor] del Ejército.

A internet podeu trobar exemplars d'aquest material, però pareu atenció que no a tots els que trobareu hi ha aquesta material corresponent a la batalla del Toix. Jo he fet servir el que hi ha a l'Instituto Geográfico Nacional, <https://www.ign.es> » catalogo-cartoteca.

El que hi ha a la Biblioteca Digital Real Academia de la Historia té altres plànols, però no el de la batalla del Toix.

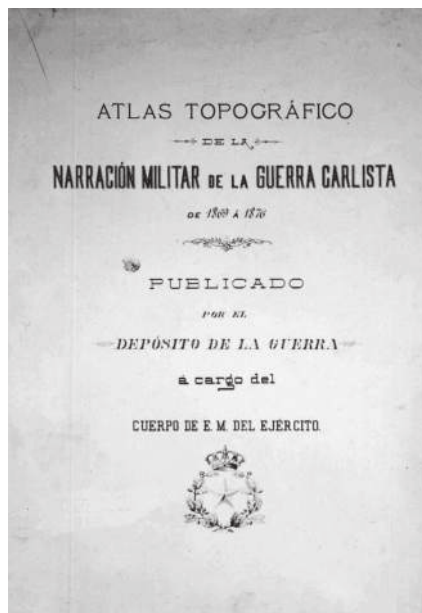
Jo coneixia la *Narración militar de la guerra carlista de 1869 a 1876*.

Els plànols dedicats als fets d'Olot son tres: "3er periodo, Plano de la villa de Olot en 1874. Escala 1:5000. Equidistancia entre las curvas de 5 metros"; "Alrededores de Castellfullit. Accion del Toix. 14 de Marzo de 1874"; i "Reconocimiento topografico de la cuenca del alto Fluviá para inteligencia de las operaciones sobre Olot. Escala de 1:40.000. Equidistancia entre las curvas de 40 metros".

Periodistes del present

El periodistes som una mica com historiadors del present i cal que estiguem al lloc dels fets per explicar-los. Aquesta és la manera que em van explicar que calia fer la nostra feina. Avui la pràctica periodística ha canviat, a vegades, d'enfocament.

La proximitat als fets no ens permet

l'allunyament objectiu, però sí posar elements ambientals que ajuden a comprendre millor els fets.

Aquest és el propòsit que teníem en realitzar el recorregut de la columna liberal de la batalla del Toix. La veritat fou que fou molt interessant i instructiu.

Vàrem poder copsar el lloc i els fets, encara que les variacions en el paisatge ens va fer necessària una adaptació.

Parcs dedicats a fets històrics

Als Estats Units hi ha una sèrie de parcs històrics que expliquen algunes de les batalles de la guerra de la Independència americana o de la guerra de Secessió.

The National Park Service (NPS) té un sistema de parcs (més enllà dels grans parcs, famosos i de gran interès geogràfic: Yellowstone, Yosemite, Vall de la Mort (Death Valley), Everglades, Grand Canyon; Mesa Verde o Saguaro) que conserva llocs i commemora persones, esdeveniments i activitats importants en la història dels Estats Units. Hi ha així un lloc dedicat a la batalla de Saratoga (17 de setembre i 17 d'octubre del 1777) o Gettysburg (1 i 3 de juliol de 1863).

National Park Service (NPS) és una agència federal dels Estats Units, creada l'agost de 1916, responsable de l'administració dels parcs nacionals, monuments nacionals i altres propietats històriques i les àrees protegides en l'àmbit federal.

D'entre les 411 unitats oficials que conformen el sistema de parcs nord-americans, n'hi ha 25 dedicats a camps de batalla, parcs militars i llocs de camps de batalla (National Battlefields, National Battlefield Parks, National Military Parks, i National Battlefield Sites), entre els quals hi ha Valley Forge, Antietam, Fort Donelson, Manassas, Kennesaw Mountain, Petersburg o Richmond.

Tenen també 129 parcs i llocs històrics (National Historical Parks, National Historic Sites, i International Historic Site).

L'NPS dona feina a més de 20.000 persones als Estats Units i compta amb 154.000 voluntaris. Hi ha els guardaboscus o guardaparcs, Park Rangers, i una policia dels parcs, US Park Police.

A Europa, en el camp de Waterloo, monumentalitzat amb el turó artificial del lleó, cada 18 de juny es reuneixen centenars d'aficionats que recreen i escenifiquen els combats de 1815. A Espanya hi ha molts pocs exemples d'aquest tipus de tractament. Als escenaris de la batalla de l'Ebre s'ha fet alguna cosa en aquesta línia, lluny, però, del tractament americà, que és exemplar.

Un recorregut per l'escenari d'una batalla

La gravació del recorregut, per qüestions de logística i durada del programa, es va dividir en dues parts.

En la primera jornada anàrem des de Tortellà fins al coll de Camporiol, a la carretera que uneix Castellfollit de la Roca i Oix, passant prop de l'ermita de Santa Bàrbara de Pruneres, amb un recorregut d'uns 10 quilòmetres, amb una ascensió acumulada de 586 m, en què férem una gravació que va durar entre 5 i 6 hores.

Férem l'aproximació de la columna liberal al lloc de la batalla, en el seu desig de trencar el setge d'Olot, defensat per l'alcalde Joan Déu, pels carlins comandats per Francesc Savalls. L'excursionisme, fer el recorregut, ens va fer reviure una batalla emblemàtica, molt simbòlica, molt sagnant, que fou acompanyada de fets absolutament reprovables, crueltats sense justificació, com foren els afusellaments massius de Llaès i Sant Joan de les Abadesses (17 de juliol de 1874).

Trepitjar el terreny et permet copsar altres fets.

El camí des del pont sobre el Llierca fins al coll de Palomeras és un camí ramader clàssic, amb el seu encintat de pedra seca, de sol pedregós.

Tant Andreu Pérez com jo vàrem adonar-nos molt ràpidament que estàvem sobre un camí ramader, fruit del coneixement que havíem fet transitant per molts altres camins ramaders, en bastants programes del *Caminant per Catalunya*. Efectivament érem sobre un dels ramals del camí ramader de Marina o de l'Empordà, que des de can Beia, al riu Ter, a Camprodon, travessa la vall de Bac, passa per Toralles i es dirigeix en el seu ramal principal a Castellfolit de la Roca.

El segon dia del recorregut el vam iniciar al coll de Camporiol arribant als llocs de la primeres topades i trets entre carlins i liberals i sobretot al cim de la carena del Toix, on les tropes liberals varen veure's envoltades i escomeses per tots costats.

El recorregut, d'una mica més de 10 quilòmetres, amb una ascensió acumulada de 280 m i un descens acumulat de 529 m, on vàrem esmerçar 5 hores de gravació, va finalitzar a can Bundanci.

En aquesta segona part del recorregut visitàrem el lloc de la batalla, on la columna liberal, molt trossejada i discontinua, fou abatuda i derrotada completament, a Puig Gavarrós i a la serra del Toix.

En el recorregut vàrem copsar que estàvem davant una zona boscosa, però plena de carboneres que ens indicava que en el moment dels fets tota la carena del Toix era molt despullada d'arbrat.

La batalla del Pasteral (26 i 27 de gener de 1848)

Cal dir, per acabar, que aquest mateix programa de trànsit per un lloc de batalla el vàrem fer en una altre programa de *Caminant per Catalunya*, sobre la batalla del Pasteral, entre Anglès i Amer.

Podem trobar el programa a You Tube, <https://www.youtube.com/watch?v=-7VbqNezKfl>. I mesos abans, vàrem també estar en llocs de la batalla de l'Ebre.

En aquest cas del Pasteral, però, la nostra intenció fou una mica més completa, ja que gravàrem el programa el 26 de gener de 2023, quan feia exactament 175 anys de la batalla.

Per cert, que al peu de l'embassament del Pasteral vàrem trobar un equip de TV3, d'una desena de persones, que també estava gravant una informació.

Vàrem pensar que potser també eren en aquell lloc per celebrar l'efemèride. No. Estaven gravant una informació sobre l'episodi de sequera que estava patint tot el país aquella temporada.

Justificació final

En la darrera trobada a Sant Pere de Roda, la comunicació que vàrem presentar ocupava en el volum l'exagerada quantitat de 35 pàgines, que podem justificar per les moltes il·lustracions que requeria el tema.

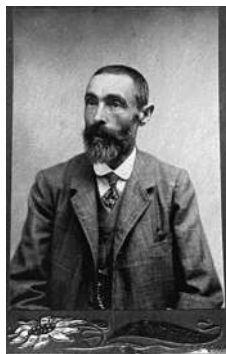
Aquesta comunicació d'avui té una extensió més civilitzada, que voldria que compensés el greuge anterior.

Les cançons carlines de Miquel Clarà i Cabruja. La batalla del Toix

Miquel Clarà i Cabruja va néixer a Riudellots de la Selva el 9 de març de 1852. Fou el segon fill del matrimoni Pere Clarà i Congost, sastre, natural de les Planes d'Hostoles i de Maria Cabruja i Cardona, de la vila de Palafolls. A l'any 1865 anà a estudiar al seminari de Girona alhora que feia d'aprenent de sastre en una casa de Vilablareix i rebia classes de solfa i guitarra de Francesc Guillaumet. Fou en aquests anys que va començar el primer diari, escrit en castellà que aviat va abandonar per iniciar-ne un segon en català. Podem seguir la seva *guerra* en els versos de les cançons que va compondre mentre va formar part de l'exercit carlí.

El 23 d'abril de 1873 Miquel Clarà es féu voluntari i s'incorporà al segon batalló de Girona creat per Francesc Auguet, anomenat *Huguet* en algunes de les fonts consultades. Lluís Ferran Toledano apuntava que «la cuarta compañía del segundo batallón de Girona, con 107 miembros, nos proporciona la oportunidad para fijar con detalle su procedencia. En este caso, casi la mitad de ellos, 49 soldados, eran de la comarca de la Selva (Santa Coloma de Farnés), 30 más del Gironés y 14 de comarcas vecinas (Vic, Ripoll, Olot y Banyoles)».

Clarà seguia el mateix camí que havien fet alguns dels seus amics el mes anterior, motiu pel qual havia compost una cançó: *Americana dedicada a alguns amigs que se n'anaren ab los carlins per gosar de tranquil·litat al cumplimen del deber i defensar la pàtria* (març de 1873). Els homes de Francesc Auguet tenien el seu camp d'acció a les Guillerries, es desplaçaven d'Osor a Susqueda i molt sovint feien curtes estades a la vila d'Amer.

Miquel Clarà i Cabruja

Tura Clarà i Vallès,
llicenciada en Història
i expresidenta de
l'associació Amics de
Besalú i el seu Comtat

El mes de juny de 1873, va escriure *Himne dedicat al brigadier Don Francisco Auguet, anomenat vulgarment l'xotich del Coll* [1].

Entre les anades i les vingudes aquest any de 1873 tingué temps d'enamorar-se de Leonor Fusselles i Dalmau, filla d'en Jaume, moliner d'Amer, i de la seva muller, Clara. El 13 de juliol de 1873 els governamentals van assassinar el pare de la seva enamorada i Miquel Clarà li va dedicar una cançó: *Décima per posar a un cert ninxo de Amer*,

Home de bé i pare bo.
Cristians, doncs, una oració.
Tres orfans vos demanen are.
Pel pobre pare, pobre pare!
Aymats pares: Déu us perdó"

Miquel Clarà i els homes d'Auguet havien sortit d'Amer un mes abans de la mort violenta del moliner Jaume Fusselles. La guerra el va dur fins Alps, on van participar en diversos fets d'armes el més cèlebre dels quals, la batalla contra les forces del brigadier Cabrinetty (9 de juliol de 1873). Miquel Clarà va immortalitzar aquella victòria en una sardana, *L'acció d'Alpens*, [2] que descriu els fets que van ocórrer aquell dia en què el brigadier va perdre la vida.

El diari *La Impremta* de Barcelona del 15 de juliol de 1873 publicà la versió de la batalla que feren els dos ajudants del brigadier Cabrinetty. Tres dies més tard, el mateix diari recull una altra versió, la visió dels fets que tingueren els habitants d'Alpens.

He trobat algunes adaptacions de la sardana d'Alpens com la que van publicar Xavier Roviró, Jaume Ayats, Valentí Girbau i Ignasi Roviró, *Cançons populars de la Història de Catalunya*, 2004; o la que recollien Just Sansalvador i Cortés, Barberà-Bohigas, Joan Tomàs, Baltasar Samper, Joan Puntí i Collell, *Obra del cançonero popular de Catalunya, materials, vol. III. Memòries de les missions de recerca, Crònica*, 1929. També hi ha una petita versió cantada que podeu trobar a Cantut.cat amb el títol *Anem cap Alps*. Miquel Clarà va dibuixar un petit planell de l'acció que s'ha publicat a diverses webs.

La nit del 8 al 9 de gener de 1874 Rafael Tristany prengué Vic, un fet que va produir 70 morts en l'exèrcit defensor i només deu, segons el mateix Tristany, en les tropes carlines. El diari carlí *El estandarte católico-monárquico* (12-01-1874) publicava que la lluita va durar 40 hores i que, un cop rendida la ciutat, van comissar 100 cavalls, artilleria, armes i municions, –el diari *El gobierno* esmenta que els governamentals van perdre més de 1.500 fusells–, a més de fer presonera tota la guarnició de la tropa i els voluntaris republicans que la defensaven. Un grup d'un centenar llarg de soldats governamentals, però, va aconseguir fugir de Vic, «abriendo paso a la bayoneta por entre las filas carlistas» (*El Constitucional* de 16-01-1874).

El tinent coronel del segon batalló de Girona, Ramon Vila i Colomer (a) Vila de Viladrau, fou informat que els fugitius intentaven arribar a Sant Celoni a través de Collformic. Vila els va sorprendre i els seus homes en van abatre alguns a trets, altres foren fets presoners. Aquests, però, tampoc no van salvar la vida perquè poc després foren afusellats. Miquel Clarà va compondre la *Sardana dita de Vic* [3] en la qual enalteix al tinent coronel Vila.

Només faltava conquerir Olot per dominar tota la *mntanya*. Les tropes carlines ja havien encerclat la vila però no es decidien a donar el cop de gràcia. El bloqueig s'allargà des de final de gener fins a principi de març. Què succeïa? Resulta que Savalls fou cridat pel pretendent, Don Carlos. Havia d'enfrontar-se a unes acusacions d'insubordinació que li havia fet l'infant Don Alfons. Quan Don Carlos va saber la versió de Savalls, el va alliberar i li va ordenar tornar a Catalunya. Miquel Clarà va celebrar la tornada amb una nova cançó, *A la tornada de Fransa en Olot l' general D. Francisco Saballs, marqués d'Alpens* (maig de 1874).

Renaix lo ardor belich avuy en nosaltres
De Auguet y Saballs la presencia al gosar
Que als de aqueixa terra lo cor se li desmaya
N'Saballs fidel y l'brau Auguet al faltar.
Ja arriba'n Saballs, per'xo Olot se alegra
Entusiasmat per sos llibertadors
Lo festejant li proban que lo estiman
Cridan: Visca 'n Saballas! Muyran ls' traydors.

Per posar fi al setge d'Olot s'envià el general Eduardo Novillas Alsina, que va sortir de Girona al capdavant de 2.500 homes: dues esquadres de cavalleria, una del regiment d'Almansa i l'altra del d'Alcántara, dos batallons de caçadors, Arapiles i Barcelona; un batalló del regiment de línia de Navarra, i quatre peces d'artilleria de muntanya, a més de dues companyies de carabiners i una altra de voluntaris. Novillas tenia la intenció de prendre la ruta de Mieres. Quan era a Banyoles, però, va descobrir que els carlins havien pres posicions al llarg de tot el camí que condueix a Mieres. Per això va continuar cap a Besalú i Castellfollit. A Tortellà, els seus espies el van informar que Castellfollit també estava fortament defensat pels carlins. En aquest punt tot semblava perdut, però els voluntaris de Tortellà li mostraren un camí que, passant pel coll de Palomeres, Toralles, Vall del Bac i Castellà de la Muntanya, arribava a Sant Joan les Fonts. Segon Juli Clavijo, «l'elecció de la ruta va ser un error, ja que l'orografia del terreny limitava les possibilitats de desplegament de les tropes de la República».

Molt aviat els soldats van poder notar que els carlins els seguien però van pensar que només volien saber els seus moviments. Una mica més endavant van percebre nous moviments carlins a la seva dreta. Poc després les tropes van començar a arribar al Toix, d'on acabava de marxar una partida de carlins que tenien ordres de dirigir-se a la Vall del Bac i esperar.

Tots els camins que prengueren els homes de Novillas són, encara avui, estrets i recargolats, això va motivar que els soldats haguessin de caminar en parelles i la columna es va allargar i separar, fet que, com bé explicava Clavijo «impossibilitava que poguessin tenir el suport segur i directe tant de l'artilleria com de la cavalleria en cas de situació greu».

El cas és que Savalls, tan bon punt va entendre quina era la intenció de Novillas, va ordenar a les tropes que estaven assaltant Olot que anessin a Castellfollit, si fem cas al

comunicat de guerra que va publicar a *El Estandarte católico-monárquico* (23-03-1874) signat pel mateix Savalls. Tan bon punt els homes d'Auguet, Miret i Vila hi van arribar, reberen l'ordre d'atacar. L'avantguarda de la columna guiada per Nouvilas era al Toix. Les tropes d'Auguet s'hi encaminaren però foren rebudes amb descàrregues d'artilleria i van haver de fer una marrada. Nouvilas va ordenar reagrupar-se, un moviment que va permetre que els carlins d'Auguet ocupessin el cim del Puig Gabarrós que va permetre acabar d'encerclar els soldats governamentals. Els carlins de Miret feren una càrrega a baioneta, seguits pels els homes d'Auguet i poc després s'hi afegia la guàrdia personal de Savalls.

La càrrega va provocar el pànic entre els soldats republicans que es van quedar sense munició i van intentar escapolir-se per on van poder. Nouvilas fou fet presoner junt amb molts dels seus soldats, es parla d'uns 1.800 entre soldats i oficials. Els presoners es van repartir en tot el territori guanyat pels carlins i molts foren afusellats, altres amb més sort foren utilitzats d'escarrassos per reparar carreteres i camins.

La premsa de l'època va voler treure ferro als fets i començaren a manipular el relat per mostrar-lo un xic menys tan desastrós:

Diario de Barcelona 17/03/1874 edició de la tarda: «Dice la *Crónica de Cataluña* de esta mañana: «Fueron ayer objeto de general preocupación los rumores a que se refiere la alocución del Excmo. Sr. Capitán general que publicamos en este número. De las noticias más fidedignas parece desprenderse que la columna del general Nouvilas ha sufrido un descalabro cerca de Castellfullit, al marchar al encuentro de las facciones que atacaron a Olot.

Pero hasta la hora presente no se conocen detalles del suceso y los pocos datos que pueden darse como ciertos no revestirían al percance de la gravedad que le supuso el funesto espíritu de la exageración que parece se ha apoderado de todo el mundo. Se tienen efectivamente noticias de haberse presentado en distintos puntos muchas fuerzas del ejército de las formaban la columna del general Nouvilas.

El combate parece que se libró el sábado último y que duró desde las siete de la mañana hasta las cuatro de la tarde, y según otras versiones, la lucha estuvo empeñada por espacio de dos días.

Un nuevo revés se explica en esta *dichosa* guerra, que, como todas, tiene sus azares; pero lo que no se explica y lo que más nos apesara y preocupa, es el afán con que en nuestras mismas filas y por un atolondramiento pueril e inconcebible, se sirve la causa del carlismo, abultando hasta el absurdo los sucesos desgraciados y dando crédito siempre a los rumores más desfavorables».

El diari madrileny *El Gobierno* del dia 20 també treia ferro als fets: «Pero hasta la hora presente no se conocen detalles del suceso, y los pocos datos que pueden darse como ciertos no revestían al percance de la gravedad que le supuso el funesto espíritu de exageración que parece se ha apoderado de todo el mundo (...) El combate parece que se libró el sábado último y que duró desde la siete de la mañana hasta las cuatro de la tarde; y según otras versiones, la lucha estuvo empeñada por espacio de dos días. Esta noticia empieza a dar alguna luz acerca de las versiones que estos días han circulado ».

La Campana de Gràcia (22-03-1874) es lamenta no poder publicar tot el que saben dels fets «Encare que sapiguem punt per punt tot el que va passar, la falta de llibertat á que avuy la premsa està subjecte, fa que callem amb molt de greu per part nostra, y ab no pòhc, suposem, per part dels lectors de *La Campana*. En aquests moment no se'ns acut altra cosa que demanar a les autoritats, tota vegada qu'ellas monopolisan lo dret de donar notícies, que en aquesta ocasió y en demés que pугan oferise, sigan ellas les que parlin net y clar...».

Els diaris gironins aviat esmenten que uns 17 oficials i 241 soldats de la columna de Nouvillas havien pogut arribar a Prats de Molló, o que uns altres 250 que van poder tornar a Girona havien estat rebuts com a herois. Uns dies més tard, en un nou recompte dels soldats que havien fugit per França es va declarar que la xifra pujava a 49 oficials i 304 homes. Xavier Valeri explicava que el brigadier Francesc Auguet i el comandant Galceran foren els encarregats d'inventariar l'armament espargit per marges i camps. En el recompte en la columna de l'haver figuren 150 cavalls, 2.000 fusells, 4 canons, 1.800 presoners i una capsa amb 70.000 duros. En la del deure, dos oficials "el general Miret i el comandant Salvador Tarridas" i deu voluntaris morts i uns cinquanta ferits. L'endemà de la batalla del Toix els carlins entraren a Olot.

L'andreuenc Joan Viñas escrivia en les seves memòries de la guerra que la seva companyia va ser mobilitzada a corre-cuita quan es va saber la notícia de la desfeta de Nouvillas. «De la citada columna que constaba de 2.000 hombres de todas armas apenas quedaron 400 dispersos que se refugiaron algunos en Figueras y la mayor parte a Francia. Los restantes 1.600 fueron muertos o hechos prisioneros todos debidos a la traición o torpeza de dicho general». Unes línies més avall Joan Viñas es queixa que un cop va arribar a Girona, durant quinze dies «no hicimos más que pasearnos de Gerona a la Bisbal, Figueras y pueblos del bajo Ampurdán sin encontrar nunca a los carlistas, a pesar de que la parte de Olot se hallaba toda en su poder». Per acabar lamentant-se «Después de esta fracaso volvimos a Gerona () donde llegamos medio corridos y avergonzados al ver del modo nos hacían servir de fantoches y todo esto con el deliberado propósito de matar la república».

Miquel Clarà va compondre una sardana per commemorar els fets, *Cerdana composta ab motiu de la acció ab Nouvillas en la serra del Toix a la qual seguí la rendició de la vila de Olot* i la va dedicar a la simpàtica Leonor, filla del malgrat moliner d'Amer [4]. Aquesta no fou l'única cançó que recorda els fets, Juli Clavijo n'aporta tres més.

Els carlins van entrar a Olot i l'Auguet es posà malalt, un eufemisme molt utilitzat per dir que va resultar ferit. Miquel Clarà li dedicà una cançó *Al brigadier don Francisco Auguet, sos minyons, amb motiu de estarne mal dit general. Miscelànea*, (novembre de 1874) pensada per ser cantada amb els diferents ritmes que s'assenyalen (marxa, americana, xotis, vals i polca).

Salut, al nostre caudill
De Girona l'Brigadier
De cor noble com l'primer,
De guerrers lo' ver espill.
Salud, que si dura ray

Fins que naltres diguem prou
No vinga a ningú de nou
Que ara prou, no ho direm may.

Durant els dies que van romandre a la vila d'Olot, en Miquel va conèixer unes noies *A dues Ems* y una *A* (novembre 1874) i potser es va enamorar d'una d'elles. Poques coses més sabem de la guerra d'en Clarà, llevat que el van ferir un dia indeterminat del mes de març de 1875. El seus companys el dugueren a l'hospital de sang de Camprodon, on va compondre *Llissó d'un cantar de la Mare*, que és un cant al *Desengany amorós* (d'abril de 1875).

Sang me raja una ferida
Y no'm sento d'aqueix mal
Que mon sentiment mel causa
Lo tenirne lo cor llagat

El 26 d'octubre de 1875 el feren presoner i el 30 de dit mes, aconsellat pels companys, s'escapoleix i retorna a Riudellots. Havia arribat al grau d'alferes i li havien atorgat una medalla al *mérito militar de 1ª clase*.

El 20 de setembre de 1877 rebé una carta de l'olotí Ramon Maria Bolós i Saderra:

«Sr. Don Miguel Clarà

Olot, 20 setiembre 1877

Muy señor mio; es un poco extraño el motivo de escribir á V. pero como dice el refrán; no hay nada que caiga en saco roto: (axis nostra remota conexeinsa'm servirá per darli un poch de molestia de la cual ya'm confesso deudor de indulgencia).

Es el caso que se intenta publicar una colección de poesías y cantares carlistas y hasta otras populares catalanas como las cantarellas de V., y se me ha encargado procure en mis medios ayudar a su busca y así es que me dirijo á V. puesto que no podría salir de mi cometido.

Creo pues que V., si sus ocupaciones se lo permiten, me arreglará las sardanas de Alpens, Nouvillas, y otras de su cosecha y de otros, si puede ser poesía y música, en la publicación constarán los nombres de sus autores y sus motivos y esto que figurará V. en los de primera línea pues siempre supo interpretar el espíritu de la guerra.

En esta publicación no hay compromiso de ninguna clase, puesto que se publicará en el extranjero y como a cuadro de costumbres.

Siento muchísimo la molestia que le ocasiono y me repito de V. amigo y seguro servidor.

Ramon Maria Bolós»

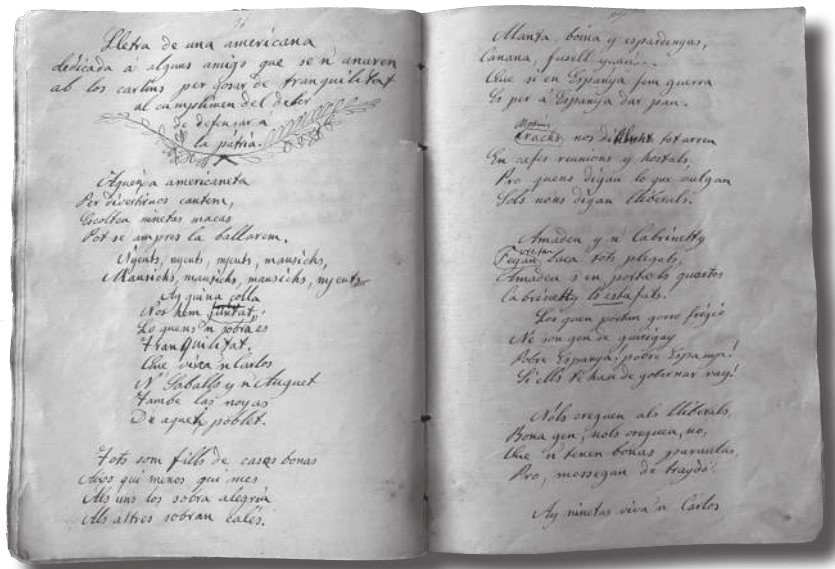
Miquel Clarà va fer el recull que hem seguit per descriure la guerra que va viure i el va enviar a en Bolós. (La família Clarà només conserva l'esborrany de la carta que va adjuntat a les cançons):

«Sr. Ramon Bolós: miri en quan a dessitjarli jo tot ho deixem apart que ja va sens dir. Anan al gra de la carta trobará ab ella un plech d'alló que'm deya en la sua del setembre.

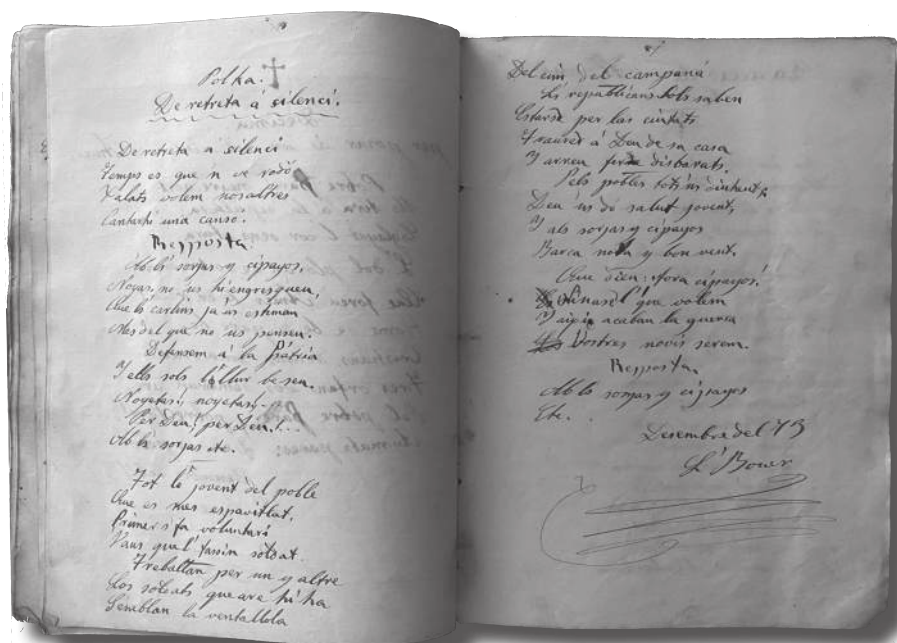
Hi ha 15 enteras y aquell tros de Marimon 16, a totes hi havia música menos a las dos primeras y a la última pro [ratllat: "ja li he dit"] que [dues paraules ratllades i modificades que tampoc li van fer el pes i les va ratllar] he perdut de la xaveta, vull dir de la memòria, la música de la major part de ellas. Sembla hi domina massa 'n Savalls y l'Auget y es perquè era aixís, [ratllat: "y al capdavant si"]. Queda de V. afectuós y segur servidor L'Bouer – Girona, desembre 1877. Felisas festes».

El llibre no es va arribar a publicar. La carta original i les cançons han arribat, per algun camí misteriós, a l'arxiu del monestir de Montserrat.

Un cop acabada la guerra, Miquel Clarà va seguir la seva vida, amagant el seu passat com a soldat de l'exercit carlí. Va aconseguir el títol de mestre sastre i va retornar al seu poble, Riudellots de la Selva. L'any 1881 va ser nomenat secretari interí de la vila on va exercir, també, com a habilitat de la secretaria del jutjat. Dos anys més tard obtenia el títol de mestre elemental de primeres lletres. Quan tenia 36 anys va demanar una dispensa matrimonial per casar-se amb Assumpta Buixalleu, natural de la Celler de Ter. El text de la dispensa no tindria cap importància si no fos pel que diu de la guerra: "el consorte des de su pubertad hasta los 25 o 26 años ha estado siempre ausente ya para sus estudios ya por la guerra civil, como militante en una de sus partes, de cuyo tiempo ni el infrascrito ni los testigos nada responden ni en nada justifican su estado. Preguntado por los documentos del antedicho tiempo, ha dicho verbalmente que ya se había puesto de acuerdo con esa curia...". El matrimoni va tenir set fills, dels quals només tres van arribar a l'edat adulta. Miquel Clarà va morir el 22 de gener de 1909, tenia 56 anys.

Lletra d'una americana dedicada a alguns amics que se'n'anaren ab los carlins (Primera llibreta de versos)

Polca. De retreta a silenci. (Primera llibreta de versos)

Himne dedicat al brigadier D. Franco Auguet, anomenat vulgarment "l'xotisch del Coll"

Ja hem format y han dat dreta esquerra,
Ls' del coro, ¿ahont son? Carlins tot aqui!
Que are si que habem de cantarne una,
Que habem de cantarne ara si.

Jurem tots defensar la bandera
De la pàtria, nostrun Rey y Deu,
Que la Espanya es temps ha lo que espera
Puig República no he l'govern seu.

Prop Girona l'inmortal
Allí ahont del Ter hi ha un pon
nasqué Auguet lo nostre quefe
Lo millor de quants ni ha al mon.

Que passi á tots la veu de silenci.
xit, xit, xit, pit, xit, psit, psut, xiton!
Que hem de fer la guitza a n' Cabrinetty
Apesar de tots ls' espies del mon.

Au minyons! au! au! á la victoria!...
Al combat a buscar lo llaurer,
Cobardia ja may may ni en la memória
Unio y foris, també hem de menester

De Auguet la heroyca conducta
Del fog del Coll imitem
Y com ell feu, a pedradas,
Al cobart 'nemig encalsem

Si cahuent balas com pluja menuda
Zuu, pam!! xach! guarda Deu nostras pells,
Tapar la orella ab la barretina, y
Si convé, bayoneta, ab ells.

Lluytem tots de guanyar ab desitg
Y al combat aquell dihem que'l mes fort
Qui quan se es del perill al bell mitg
Menos tem y mes busca la mort.

Are ray! no podem perdre
Que als que anem blaus 'no mana Auguet
Y anar contra D. Francisco
Es picar en ferro fret.

Monarquia volem y un sol que mani,
Que la República te un camp perdut,
Presidents, reys cobrán que no manin,
No volem, no, si rey absolut

Sus! au! au! au! fills de Catalunya
Per pochs jorns la dolsa llar deixeu,
Que es sufrir tirania vergonyosa
La de soldats perjurs y homs sens Deu.

Visca l' general Saballs,
També l' brigadier Auguet,
La Margarida y D. Carlos
Maria, Alfonso oy! y'n Jaume.

Juny de 1873

L'bouer

-2-
L'acció de Alpens

La gen reposaba
Al veynat de Alou;
"Segueixi la marxa,"
Ja ha reposat prou.

Pro no, que s' recula,
algom nou hi ha;
-Ne ve una columna
Se ha de espavitrà.-

Tornem cap Alpens;
"Allargarse l'pas!"
-Que avuy no se'n torna
Ni un soldat ras.-

Al entrar al poble
Ja nos van tirant,
Pro, Auguet nos anima,
"Minyons! endavant!!

-Jorn serà de gloria
Que'n Saballs ha dit
Que avuy es 'l dia
De amarrar el Cabrit.-

-Cor minyons, que lpoble es nostre;-
-Las murallas sian llurs pits;-
-Fog! al mitg del blat de moro,
Que hi ha soldats ajupits.-

-Vigilarne si embesteixen,-
-Si ja avansen;- Ferms aquí!

Viva Deu! que aquí o s'pasa,
O ben mort, i bon carli;-

-Ja à la primera descarga
Esporuguits han quedat;
Animo! noys, que ja ls'voltan
Per un y altre costat.

Se fa fosch, mes no importa,
Victoria tindrem, minyons,
Que Viva l' Rey! s' crida en l' poble y
Viva!!... s' crida pels turons.-

Se fa fosch, mes no importa,
Victoria tindrem, minyons,
Que Viva l' Rey! s' crida en l' poble y
Viva!!... s' crida pels turons.-

Vingué a dans claror la Lluna
Dàrem quartet als no morts,
Pro, ni havia en algunas casas
Que allí tancats s'feyan forts;

De mitja nit à la una,
Per ells remey no hi hagué,
Pues, ells, canons y brigada
En nostre podeer caygué.

La victoria era complerta
Cabrinety, n'era mort.
Vila, Auguet, Saballs y ls' Princeps
Que viscan cridem ben fort.

Setembre del 73

L'Bouer

-3-

Sardana dita de Vich
o pla de la calma

Ola! ¿que tal, lleals cipayos.
Perque heu desamparat Vich?
Den Tristany les xurriacas
Sembla que espolsan bonic.

Fugin cap a S. Celoni
Furiosos roban arreu.
Si teniu tans fets com llengua
Ay que carlins matareu.

Pro recordemnos de D. Ramon Vila
Que dels de Auguet n'es tinent coronel
Y es capas de als carlins darne gloria
Y a 'nals cipayos dias amargs com l' fel.

Gener del 74

L'Bouer

*Sardana composta amb motiu de l'acció amb Nouvilas en la serra de Toix
a la qual seguí la rendició de la vila d'Olot
Dedicada a la simpàtica Leonor, filla del malgrat moliner d'Amer*

Ls' carlins ploran de alegria
Y ls' paysans diu que també
Perque Olot are ja es llibre (o lliure)
Y'n Nouvilas presoné.

Jupiter carli' s declara
Marte a Victoria 'ns trau
Parca a n'als lacos de Espanya
Tornia a sos altars la Pau.

Despunta bonic la Aurora
De alegria cantem... bunyol!
Xaranga, xoqui la música
Sol, do, re, mi, fa, sol, sol.

*(aquí toca la música, la que tocà quant
Saballs vense la acció guanyada los
digué que toquessen y tocaren «Las
astas del Toro»)*

¡A ellos, a ellos!
Quels prendrem ls' canons,
Tirem als'hi al sobre
Com a forts lleons,

Si tiran, que tirin
Que si Déu'ns ajut
Car nos pagaran
Tres dias de a pa mut.

Aixut l'ser y ferro
De sang ja s'veu moll...
Victoria!ls tenim
Ja un peu sobre l'coll;

Veuse ls'canons presos
Avall van ab por;
Si be ana' en Alpens
En Toix molt millor.

Poseu lliberals
Si us cou la vritat
Fullas del vostre arbre
De la llibertat.

Dihuent que fou venda
Ls' lliberals felons,...!
L'que fou ls'voluntaris
Y que fes carlins bons.

Hi ha fog en Tordera
Fuigen de tot fort
Perque es nostre lema:
Guanyar o la mort.

La sang dels ferits
Rajan diu ab murmul:
Pel Rey, Déu y Patria
'M derramo ab orgull

Maig 1874 L'Bouer

Bibliografia

Llibres

César ALCALÁ, (2004). *La tercera guerra carlista*, Madrid.

B. de ARTAGAN, (1912). *Príncipe heroico y soldados leales*, biblioteca "La Bandera Regional", carrer Aragó 252, Barcelona.

María de las Nieves de BRAGANZA DE BORBÓN, (1934). *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 i 1873 i en el centro en 1874. Primera parte*, Madrid.

Joaquim de BOLÒS i SADERRA, (1928). *Guerra civil en Cataluña, 1872-1876*, Barcelona, Casulleras.

Joan GARRABOU, (1992). *Francesc Savalls*, Barcelona.

Ramon GRABOLOSE, (1972). *Carlins i liberals. La darrera guerra carlina a Catalunya*, Barcelona.

Josep Maria MUNDET i GIFRÉ, Narcís PUIGDEVAL i DIUMÉ, (1994). *El General Savalls*, Diputació de Girona.

Fermí PRUNÉS PUJOL, (2002). *Cataluña en Guerra (1872-1876). "Biografía de un heroico soldado de Carlos VII: Pablo Jacas Dalmau"*, Madrid.

La tercera guerra Carlina vista per un liberal. Extractes de la "Crònica de Joan Camps i Prat de Seva (1824-1905), Vic, 2000. Transcripció, introducció i notes a càrrec d'Antoni Pladevall Font.

Lluís Ferran TOLEDANO GONZÁLEZ, (2004). *La Muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya. 1872-1875*, Centre d'estudis històrics i socials de Girona.

Marià VAYREDA i VILA, (1982). *Records de la darrera carlinada*, (1898), Edició selecta.

Narración militar de la Guerra Carlista de 1869 a 1879 por el Cuerpo de Estado Mayor del ejército, tomo IX, Madrid, 1887.

Articles

Manuel CANALS i SURÍS, Antonio MENACHO i SOLÀ-MORALES, Carles MASVIDAL i VALLE, (1989). "Taula Rodona: Les guerres carlines al Montseny", *Monografies del Montseny*, núm. 4, p. 39-60.

Juli CLAVIJO LEDESMA, (2015). "1874: Apogeu i decadència del carlisme a Catalunya", *Annals del patronat d'estudis d'Olot i Comarca*, núm. 26, p. 57-107.

Ramon GRABOLOSE, (1976). "Notes sobre les darreres batalles entre carlins i liberals", *Revista de Girona*, núm. 75-77, p. 25-29.

Josep GRAHIT i GRAU, (1954). "La última guerra carlista en Gerona y su provincia", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 9, p. 29-118.

Narcís PUIGDEVAL i DIUMÉ, (1990). "L'incendi de Tortellà (1873) i les seves conseqüències a Girona", *Annals del Patronat d'Estudis d'Olot i Comarca*, p. 45-64.

Joan PUJOL i ROS, (2010). "Ramon Nolla i Martí i la seva contribució en l'organització sanitària de l'exercit carlí (1872-1876". *Gimbernat. Revista d'història de la medicina i les Ciències de la Salut*, vol. 54, p. 99-118.

Lluís FERRAN TOLEDANO, (2000). "El caudillaje carlista y la política de las partidas", *Ayer «asociación de Historia contemporánea»*, núm. 38 dedicat a: Carlismo y contrarrevolución en la España contemporánea, p. 91-114.

Xavier VALERI CORDOMÍ, (2009). "Del Toix als camps del Candell (1874) Restes testimonials del conflicte carlí", *Annals del patronat d'estudis d'Olot i Comarca*, núm. 20, p. 213-226.

Montserrat VAYREDA i VILA, (1981). "Estanislau Vayreda". *Revista de Girona*, núm. 96, p. 227-232.

Pau VIÑAS i ROIG, (1991). "Memòries de l'andreuenc Joan Viñas i Sánchez. Soldat liberal a la darrera carlinada", *Finestrelles*, núm. 3, p. 16-58.

Andorra i els últims carlins. El dipòsit d'armes de Casa Rossell (Ordino)

En un article dedicat a l'armament emprat en la tercera guerra carlina, Juan Luís Calvó exposava que, contràriament al que passa amb l'exèrcit governamental, pel qual es coneixen les disposicions per dotar d'armes la tropa, hi ha una gran dificultat a conèixer quines eren les armes i la uniformitat dels integrants de l'exèrcit carlí, atesa la manca de registres oficials, i només alguna troballa puntual a les golfes d'alguna masia poder podria proporcionar alguna informació.

La localització d'un dipòsit d'armes a la casa Rossell d'Ordino pot aportar alguna llum sobre aquesta qüestió. La casa Rossell era una de les pairalies més importants de les Valls d'Andorra, dedicada a la ramaderia, dels segles ^{xvi} a ^{xix}, propietària de grans extensions de terreny i d'un parell de fargues. Va passar a ser propietat de l'estat el darrer quart del segle ^{xx}.

Quan els tècnics del Servei de Patrimoni Cultural (a l'època, Patrimoni Artístic) hi van entrar, hi van trobar al cap de casa, dins d'un matalàs, un dipòsit d'armes consistent en unes quaranta de foc i una vintena d'armes de tall. Des d'un primer moment es va pensar que eren armes que carlins havien deixat a la casa; no era el primer cas d'armament carlí trobat en cases d'Andorra, però cap en tan gran quantitat. Uns anys més tard, el 2000, es va procedir a l'inventari dels objectes de la casa, i en un graner que forma part de l'era de la pairalia, van aparèixer una sèrie de bosses de tela amb documentació de l'exèrcit carlí (uns 3.000 documents), que va des dels anys trenta fins a la dècada dels setanta del segle ^{xix} (actualment estan dipositats a l'Arxiu Nacional del Principat d'Andorra) més alguna peça d'uniforme. Això va confirmar la sospita que es tractava de material dipositat a la casa per un grup de carlins.

No obstant, quedaven a l'aire un seguit de dubtes. Qui eren i quants eren? A quin destacament pertanyien? Qui els comandava? En quines circumstàncies va arribar a la casa aquesta documentació

David Mas i Canalís,
historiador

i aquest armament? I el més important, a quina de les tres guerres carlines correspon, a la primera (1833-1837), la segona, o guerra dels matiners (1846-1849), o la tercera (1872-1876)?

Les armes que integren aquest dipòsit són força heterogènies i amb un ventall cronològic que va de final del segle XVII al darrer quart del segle XIX.

Hi tenim una barreja de carabines i fusells tant de pedra foguera com de pistó. N'hi ha un parell que per la morfologia de la culata podem situar al temps de la guerra de Successió, primera dècada del segle XVIII, una d'aquestes dues és una carabina de cavalleria. La majoria són armes civils, escopetes de caça, tant d'un canó com de dos; són de fabricació catalana, alguna amb el tipus de culata dita *de miquelet*, a excepció d'una d'origen francès de la marca Saint Etienne, la majoria amb clau de pedra foguera, i tres o quatre ja són de pistó, un sistema que es va començar a utilitzar els anys quaranta del segle XIX. Hi ha dos fusells que poden ser d'origen militar, i un està muntat a partir de peces de dos armes diferents: el canó és d'una i la guarda de fusta d'una altra. A causa d'això, el percutor i l'orifici que el comunica amb el canó no coincideixen; és a dir, era un fusell que no podia disparar, només servia per aparentar.

L'altre d'ús militar és un fusell Remington, de retrocàrrega, el model d'arma adoptat per l'exèrcit espanyol a principi dels anys setanta del segle XIX. El canvi es va efectuar al llarg de la tercera guerra carlina i deuria caure en mans dels carlins. Cal tenir en compte que el bàndol carlí no disposava d'una producció pròpia d'armament ni munició, i comptaven aconseguir armes capturades a l'enemic; en el cas d'aquest tipus de fusell això comportava un problema, que rau en el fet que requereix una munició específica, que un cop acabada l'única possibilitat que hi ha és capturar-ne més, cosa no sempre factible. En total, descomptant les carabines, entre escopetes de caça i fusells militars hi ha una quinzena d'armes de foc llargues.

Aquestes armes anaven acompanyades d'una sèrie de baionetes. Les més antigues, de les quals n'hi ha un parell, daten de final del segle XVII, tenen forma de daga i es col·locaven encaixant el mànec dins la boca del canó, amb la qual cosa el fusell es convertia en una pica, però no podia disparar; van aparèixer vers el 1640. N'hi ha d'altres de més modernes, de les de cub, que s'encaixen a la boca del canó, però per fora, amb models que van de la guerra de Successió a la guerra del Francès. També destaca la presència d'un sabre, que a la fulla té una inscripció en francès on hi diu *Grenadier*, un tipus d'arma que portaven els granaders de l'exèrcit napoleònic i que, evidentment es tracta d'una arma capturada durant l'anomenada guerra d'Independència. També hi ha una llança o pica, de tres punxes, que al segle XVIII era distintiva dels suboficials. Entre les armes de tall destaquen dues espases i un sabre, una amb una dedicatòria de 1837 i que eren portades per oficials. Juntament amb les armes s'ha trobat munició i els seus contenidors; es tracta de bales de plom i un parell de motlles en forma d'estenalles per fondre bales. Amb elles hi ha polvoreres, totes de tipus civil; eren complementats de les escopetes de caça o de les pistoles. La majoria són metàl·liques, d'estany, i n'hi ha una de pell que està dissenyada per portar-la en bandolera i té dos aixetes per abocar la pólvora en una escopeta de caça de dos canons. Cal tenir present que el fet de posar la càrrega de pólvora des d'una

polvorera es feia en armes civils. Al segle XIX i gran part del XVIII, els fusells militars, tot i ser d'avantcàrrega, es carregaven amb cartutxos de paper que portaven junta la carregada de pólvora i la bala, cosa que suposa una gran diferència de temps a l'hora de recarregar. També formen part del dipòsit una sèrie de pistoles: la majoria són de pedra foguera, algunes van per parelles, són del segle XVIII i, per les marques estampades als canons, van ser manufacturades a Ripoll. També hi ha algunes pistoles de pistó del segle XIX i un parell de revòlvers amb el tambor amb sistema Lefauchaux, un tipus d'arma que es va començar a utilitzar vers els anys cinquanta del segle XIX i que era emprada pels oficials, acompanyada de les seves cartutxeres.

Les peces d'uniforme són relativament poques: un parell de xarreteres (una daurada i l'altra platejada) i una gola d'oficial, tres boines (dues de color vermell i una de blanca) i tres portaobjectes de sella, i cal afegir-hi tres parells d'esperons per cavall, peces de cinturó, corretges i polaines.

Tot plegat permet deduir que es tractava d'uns quinze homes, acompanyats de tres oficials, probablement a cavall, als quals correspondrien les tres espases, les tres boines, les insígnies i els tres portaobjectes. Com hem dit, la cronologia dels objectes és molt àmplia, però si partim de la idea que totes formen un conjunt amagat en un mateix moment, són les armes més modernes les que ens indicaran a quina de les tres guerres carlines corresponen. Es tracta de dos revòlvers d'un model adoptat per l'exèrcit espanyol el 1858 i un fusell Remington, de la dècada de 1870; tenint en compte que la primera guerra carlina és de 1833 a 1837 i la segona, de 1846 a 1849; per eliminació ens queda que correspondrien a la tercera, que va tenir lloc de 1872 a 1876.

El dipòsit ens està informant que, almenys pel que fa a aquest destacament, l'armament que portaven era de fortuna, les armes civils que cada home deuria agafar de casa seva, força antigues, moltes de més d'un segle i mig al moment de la tercera guerra, i totalment obsoletes en comparació a les de l'exèrcit governamental, amb alguna, fins i tot, inutilitzable. Pel que fa als uniformes, es dedueix que només els oficials en portaven. La imatge que ens proporcionen del combatent carlí és més pròxima a un miquelet del segle XVIII que no pas d'un militar del darrer quart del XIX, o de les imatges que ens ha proporcionat la iconografia romàntica.

Per entendre com aquest material va anar a parar a la casa Rossell, cal tenir present que malgrat la manifesta neutralitat del país moltes famílies benestants andorranes simpatitzaven amb la causa carlina. En aquest moment qui regentava la casa era la Sra. Dolors Carmalot, originària de Talarn, filla d'un coronel carlí, vídua de l'hereu de la casa, Joaquim de Riba (1816-1867), el qual durant la segona guerra havia donat suport als carlins de

La casa Rossell d'Ordino

la Seu d'Urgell. La mateixa Dolors Carmalot, quan els carlins ocupaven la Seu d'Urgell el 1870, els va finançar la construcció d'un canó i altre equipament.

D'altra banda, cal situar-se en els esdeveniments que marcaren el final de la tercera guerra carlina al vessant sud dels Pirineus. A principi de 1875, la Seu d'Urgell estava ocupada per les tropes carlines. El març d'aquell any la vila va ser ocupada per l'exèrcit governamental, comandat pel general Martínez Campos, i els carlins es van retirar al castell de Castellciutat, on es van fer forts; aquesta posició va ser defensada pel 1r batalló de Lleida. Hi van resistir fins al mes d'agost, quan es van rendir amb el bisbe Josep Caixal al capdavant. El mes de novembre de 1875 es va donar per acabada la guerra a Catalunya; al País Basc va durar uns mesos més, fins al 26 de febrer de 1876.

Va ser en aquest context que, a final del mes de febrer de 1876, Dolors Carmalot va rebre una carta d'un oficial carlí, el tinent coronel Pedro Antonio Ribas. Aquest la signava a la frontera de Catalunya i a títol de "Comandante General interino de la Comandancia Militar de la provincia de Lérida". Li demanava subministraments per a les tropes a les seves ordres, "escondidas por estos valles". Està datada el 25 de febrer de 1876, quan la guerra a Catalunya s'havia donat per acabada el mes de novembre de 1875. Aquest n'és el contingut:

Dolors Carmalot, senyora de casa Rossell (Arxiu Nacional CR_1356)

Ejercito Real

Comandancia General de la provincia de Lérida

Las apremiantes necesidades de la fuerza a mi cargo, oculta en estos valles, exigen considerables sacrificios de personas pudientes adictas a los sagrados principios cuya defensa mantiene el Rey N.S. Don Carlos 7º que Dios guarde.

Por lo tanto creo que en la actualidad no debó dirigirme más que a los escasos propietarios de confianza en cuyo número se encuentra V. como a una de los principales de este país, confiando que en pro de la santa causa se tomará el interés que a V, en todas las épocas de vicisitudes, siempre distingue,

No vacilo, pues, en pasar a manos de V. la adjunta nota de varios artículos que por de pronto son precisos a fin de poder atender al suministro de la fuerza antes mencionada, esperando que del modo más invisible y secreto se servirá remitir aquellos, cuya monta deberá serle a V. abonada por la Real Intendencia.

Dios guarde a N.S.R.,

Frontera de Cataluña, 26 de febrero de 1876

El teniente coronel Comandante General interino

Pedro Antonio Ribas

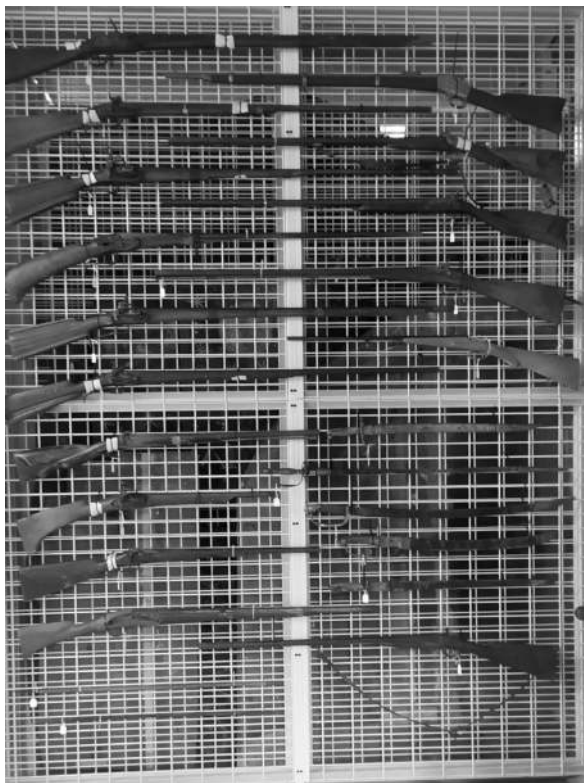
Sra. Dolores Carmalot de Riba - Ordino

En resposta a aquesta petició, d'acord amb un rebut del 7 de març, Dolors Carmalot li va proporcionar una sèrie de queviures:

- Pa: 18 arroves (187 kg),
- patates: 35 arroves (364 kg),
- oli: 13 lliures (5,20 kg),
- 2 arroves de carn de porc (20,8 kg)
- Arròs: 12 arroves i 13 lliures (26 kg),
- Sal: 10 lliures (4 kg),
- Mongetes i pèsols: 1 quartera (72 kg),
- Mantega; 3 lliures (1,2 kg),
- 4 arroves d'aiguardent,
- 4 bóts, *pellejos* de vi.

El lliurament es va fer acompanyat d'un rebut en què consten les quantitats i el preu de cada producte, amb un cost total de 1.426 rals (356,50 pessetes de l'època). Al final de la llista, a més a més dels aliments, hi consten quinze parells d'espardenyes, una xifra que coincideix amb la quinzena d'armes llargues que hem vist que van aparèixer al dipòsit de la casa Rossell.

Molt probablement es tractava d'un destacament despenjat del 1r batalló de Lleida, que com hem vist era el que defensava Castellciutat i que van poder escapar d'aquesta fortalesa en el moment de la seva capitulació, l'agost de 1875, o bé es van trobar aïllats a fora quan va començar el setge per les tropes governamentals. Estaria a les ordres d'un membre de l'estat major, el

Fusells i escopetes trobats a casa Rossell i conservats als magatzems de Patrimoni Cultural

tinent coronel Pedro Antonio Ribas, que com a comandant interí de la comandància de Lleida portava amb ell l'arxiu d'aquesta entitat, les bosses de roba trobades al graner de casa Rossell. Aïllats i sense provisions, amagats prop de la frontera d'Andorra en ple hivern, i amb les provisions esgotades, l'oficial va demanar ajut a la propietària de la casa, Dolors Carmalot. A la fi, en reconèixer que la guerra havia acabat, van fer cap a casa Rossell, on van amagar les armes, potser amb l'esperança de continuar la lluita més endavant. Cal suposar que de casa Rossell cada un deuria retornar al lloc d'origen, si no van marxar a l'exili.

A tall de conclusió i com a resposta a les qüestions plantejades al principi, podem dir que el dipòsit d'armes, equipament i documents localitzats al cap de casa i el graner de casa Rossell d'Ordino corresponen a la tercera guerra carlina i hi van ser deixats per un destacament format per quinze soldats d'infanteria, dos oficials de grau indeterminat i un tinent coronel, que devien formar part del 1r batalló de Lleida. El tinent coronel es refereix a ell mateix com a comandant general interí de la província de Lleida, on el terme *interí* el podríem considerar una forma de dir "sóc l'últim que queda de la comandància"; i quan parla de la "tropa a mi mando", com hem vist, no arribava a vint homes.

A la fi, oficials i soldats deuriem assumir que la guerra havia acabat i van cercar refugi a casa Rossell, després d'haver romàs uns tres mesos amagats prop de la frontera entre Andorra i Catalunya. Els documents que hi van deixar, trobats al graner de l'era de la casa, són l'arxiu administratiu de la comandància carlina de Lleida i constitueixen una font de primera mà per al coneixement de l'organització i la intenció de l'exèrcit carlí en terres de Lleida, mentre que el dipòsit d'armes ens proporciona informació sobre la realitat de quin podia ser l'armament i la uniformitat de les seves tropes en aquest darrer enfrontament. Tot plegat té un rerefons, l'epopeia d'un dels darrers destacaments de l'exèrcit carlí en abandonar les armes, si és que no va ser l'últim.

Bibliografia

- AA. DD. (2009). *Andorra. Nova aproximació a la història d'Andorra*. Barcelona: Institut d'Estudis Andorrans i Revista Altair.
- BUENO CARRERA, José Maria (1984). *Tropas carlistas 1833-1840*. Oviedo: J.M. Bueno.
- CALVÓ PASCUAL, Juan Luis (2016). "La última guerra carlista. El armamento ligero". *Armas*, n. 44.
- GARMENDIA, Vicente (1976). *La Segunda Guerra Carlista (1872-1876)*. Madrid: Siglo XXI de España Editores.
- GRABOLOSE, Ramon (1972). *Carlins i liberals. La darrera guerra carlina a Catalunya*. Barcelona: Editorial Aedos.
- RIART, Francesc; HERNÁNDEZ, F. Xavier (2006). *Soldats, guerrers i combatents dels països catalans*. Barcelona: Dalmau editors.
- SALAS, Delfin (1980). *Guerras Carlistas, 1833-1875*. Madrid: Gráficas Barcenilla.

Fons primàries

Arxiu de Casa Rossell. Secció de documentació de l'exèrcit espanyol (Arxiu Nacional d'Andorra).

Algunes notes de les guerres a Berga i comarca al segle XIX

Algunes notes de les guerres a Berga i comarca al segle XIX

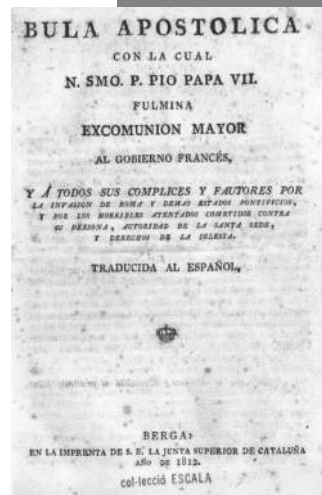
El segle XIX va ser un temps molt convuls a l'estat espanyol, Catalunya, per a Berga i la seva comarca. Primer, la lluita contra Napoleó, després les tres guerres carlines. Berga fou una ciutat cobejada per tots el bàndols armats contrincants; Berga, fins i tot, per dues voltes va ser capital de Catalunya. És molt difícil en poc espai intentar resumir les guerres, però he intentat, només, fer una pinzellada d'aquest segle i parlar, tan sols, d'alguns dels fets que hi varen ocórrer; molts no són pas els més importants, però n'he agafat només alguns exemples. Comento de forma més exhaustiva l'aixecament armat dels carlins l'any 1900, ja que a més de ser un fet quasi genuïnament berguedà és molt poc conegut.

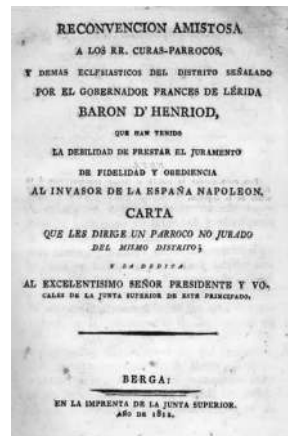
I. Guerra contra Napoleó i la butlla d'excomunió a Napoleó de Berga

Napoleó Bonaparte quan va ser emperador de França va annexar l'antic Principat de Catalunya a l'imperi francès.¹ Els borbons d'Espanya, Carles IV i el seu fill, Ferran VII, van fer el paper de la trista figura, abdicant entre ells i entregant els seus reialmes a Napoleó, qui va entronitzar com a rei d'Espanya el seu germà, Josep Napoleó, conegut popularment, malgrat ser abstemi, com a *Pepe Botella*. Napoleó va intentar ocupar tota la península, però Berga mai no va ser ocupada per les forces militars franceses, com ho foren d'altres ciutats, com Barcelona, o Manresa o... Girona. L'exèrcit francès mai no va poder trepitjar el terra de Berga, tot i que va arribar molt a prop, com a Bagà o Manresa. Berga no fou mai saquejada pels francesos, va poder conservar tot el seu patrimoni artístic i religiós. A Berga, tenim la sort de poder disposar –per saber d'aquesta guerra– de la ingent obra escrita del Baró de Maldà, llegir els

Ramon Felipó i Oriol,
advocat i dinamitzador
del Berguedà

tres volums de *Calaix de Sastre*² del baró de Maldà, Rafael d'Amat i de Cortada, editats per Curial de Barcelona, que són els que fan referència a Berga: el volum VIII (l'any 1995), IX (l'any 1999) i X (l'any 2003) serveixen per saber com eren el Corpus i La Patum d'aquells anys, els santuaris de Queralt o Corbera, el Pi Vell i el Jove de les Tres Branques, el carrer Major, el Parany, les famílies nobles com els Senespleda, Giblé, Gironella..., o el portal de Sallagossa, el castell de Sant Ferran, les esglésies de Sant Francesc, Sant Pere o Sant Joan... El Baró vivia al palau Peguera de la plaça de Sant Joan.³ La vinculació dels Maldà amb Berga es va mantenir durant moltes més dècades: la baronessa de Maldà va formar part de la comissió preparatòria de la festa de la Coronació Canònica de la Mare de Déu de Queralt, l'any 1916.⁴ El general Manso –l'heroi de la lluita antifrancesa– era de Borredà, i mossèn Cinto va glossar-lo en un poema: “Digau-me ses batalles, conta-me ses victòries,/Besos i Llobregat;/ mostrau-me en vostres penyes escrites ses memòries, / vosaltres, perdons de nostres glòries,/ Ripoll i Montserrat/ ...”.⁵ L'any 1812 a Berga fou impresa *La Bula Apostòlica con la cual, N. Smo. P. Pio VII, Fulmina excomunió Mayor al Gobierno Francès*. Com que Napoleó, l'emperador francès, volia dominar tota Europa, el 17 de maig de 1809 des de Viena va firmar un decret pel qual els Estats Pontificis quedaven incorporats a l'imperi francès, mentre que el Papa conservava la facultat de residir a Roma i li assignava una renda de dos milions de francs; el dia següent, el Papa va dictar una la butlla d'excomunió a Napoleó en què l'anomenava usurpador. La tradició, segons l'enciclopèdia *Espasa*, diu que Napoleó en conèixer la seva excomunió va afirmar “Les excomunsions del Papa no faran caure els fusells de les mans dels meus soldats!”. Aleshores Napoleó va ordenar als seus exèrcits que ocupessin Roma, el Papa, que es va refugiar al castell de Sant'Angelo, fou fet presoner, va ser conduït a Grenoble i més tard a la Savona, on el Papa i Napoleó es varen reunir en una violenta entrevista. És en aquest marc que cal entendre la dimensió política i la rellevància històrica de la publicació

a Berga de *La Bula Apostólica*, per mi, és clar, probablement el llibre més important editat mai a Berga fins ara. Berga va ser capital del Principat de Catalunya i seu de la Junta, a més s'hi varen imprimir diversos llibres i fins i tot un diari oficial.

II. El Trienni Liberal (1821-1823) i els Malcontents

L'1 de gener de 1820, va haver-hi el pronunciament de Riego, que va proclamar el retorn a la Constitució espanyola de 1812. Ferran VII la va acatar de moment. El desembre de 1822, al congrés de Verona, la Santa Aliança (Àustria, Rússia i Prússia) de les potències absolutistes europees, constatant que una Espanya liberal era un perill per a l'equilibri de l'ordre absolutista europeu, va decidir intervenir. França va ser l'elegida per reintroduir per la força la monarquia absoluta a Espanya. El 7 d'abril de 1823 un exèrcit francès conegut com els Cent mil fills de Sant Lluís va travessar la frontera, Rafael del Riego va ser detingut, penjat a la forca i després decapitat a la plaça de la Cebada, a Madrid. A final del Trienni Liberal es va esdevenir la guerra de la Regència d'Urgell. Ferran VII va recuperar amb l'ajut dels militars absolutistes europeus totes les seves atribucions, va tornar abolir la Constitució de Cadis i imposar l'absolutisme. Aquest període és conegut com la Dècada Ominosa.

A. El Trienni Liberal, Berga i La Patum

D'aquest període sabem de La Patum, per un informe d'un mosso d'esquadra datat el 23 d'abril de 1820, en què explica com varen anar les festes fetes pel descobriment de la làpida de la Constitució i de La Patum extraordinària: "Mi Comandante: anteayer en la Plaza llamada Cremada (la plaça de sant Pere) se puso la lápida de la Constitución que por ahora es de madera, hubo officio con plática del fraile constitucional R. P. Pàmies de Reus. A las 2 de la tarde los milicianos en número de 30 hicieron un banquete al que fuimos convidados los dos cabos que nos hallamos en esta. Después los músicos cantaron canciones patrióticas y por último tales fueron los brindis que empezando el Gobernador a tirar almendras y hasta una coca, no quedando ya servilletas para echar en el aire, se derribaron por tierra todas las mesas y bancos en las que éramos unos sesenta que todo el mundo quedó en pie y aquello parecía un campamento destrozado y después se tomó café con quietud y se leyeron décimas, una para el alcalde, otra para el gobernador, otra para el regidor decano, que ninguno mas había de este ayuntamiento por ser los otros serviles y no haber por eso sido convidados. A las siete de la noche en dicha plaza rodeada por mozos de la esquadra se bailó la patum patena, un baile así llamado que de fiesta inmemorial es costumbre en esta villa bailarlo por Corpus. En esta ocasión todos mandan, manda el alcalde, manda el gobernador, manda el regidor decano, y no sabemos quien nos manda y tomamos paciencia".

L'any 1823, es va abolir la Constitució de Cadis, Ferran VII va tornar a ser rei absolut. Un manuscrit d'una casa del carrer de Sallagossa de Berga que em varen deixar consultar diu com va ser la fi del Trienni Liberal a Berga: "Divendres dia deu d'octubre de l'any mil vuit cents vint i tres al de matí en la Vila de Berga ha arribat la notícia que lo Rei d'Espanya Fernando Septimo era en son trono de Madrid, i l'ordre que per a totes les poblacions cantessin lo TE DEUM, i que fessin il·luminaries, saraus i altres funcions públiques tres dies

continus, per dita alegria, i en esta de Berga lo mateix dia al de matí immediatament s'ha cantat lo TE DEUM ... i lo endemà (Dissabte) dia onze al vespre s'han fet las il·luminaries, i la passada de la Patum per los carrers, i altres funcions com la Vigília de Corpus, i l'endemà (Diumenge) dia dotze, a mitjanit ha passat lo Tabal de la Patum, per los carrers... com lo dia de Corpus, i després a dos quarts de deu del de matí han comparegut a la Plaça Cremada passats de trenta homes que portaven tots camises blanques com uns disfressats, i amb diferents eines de pagès que portaven cada un, i un acaball d'un ruc que predicava, i al mig de la Plaça han cremant lo llibre de la Constitució, i han ventat totes les cendres que no se n'apareguessin ja mai més, i immediatament han fet petar lo foc con s'acostuma lo de matí de Corpus a dita Plaça... i a dos quarts de quatre de la tarda de dit dia s'ha fet la processó general per la Vila, que corresponia lo dia de Corpus, que per causa de que los constitucionals dit dia estaven en la Vila no s'havia celebrat, i dita Processó ...primerament anava la Companyia de Realistes de la vila passats de quaranta homes amb fusells, i tirant tot lo curs de la Processó, després anaven les banderes de les Conferires, després les creus de les Comunitats, després los Frares de la Mercè, i de sant Francesc, i los capellans, i després anava la companyia de Tambors amb los tabals, i los músics de la Vila i solistes, que componien quatre cors, que acabat lo un, començava lo altre, sens mai parar, i després anaven les atxes de les Confraries de la Vila, i després anava tot la Plana Major de la Vila, i del Regiment dels Francesos que hi havia a la guarnició en dita Vila, tots amb atxes, i després anava lo santíssim Sagrament, i després lo Ajuntament de la Vila, i després la guarnició de la tropa, i acabada la Processó, s'ha fet la Patum en la Plaça, i al vespre s'han fet les il·luminaries, i sarau públic, i altres coses que en dits tres dies s'han fet per los carrers en mofa i burla de la maleïda Constitució. En quant a la Processó, i Patum tot s'ha fet i observant com s'acostuma la Vigília, i el dia de Corpus en dita Vila”.

Com que hi hagueren forts moviments armats per restablir el sistema de govern monàrquic autoritari i absolutista van desmuntar l'altar queraltí⁶ el “disset d’Abril de l’any mil vuit cents vint i tres han començat de desembarassar la Ermita de Queralt, de on n’han tret tots los Altars, lo Altar Major i tot lo demés tant de la Església com de la Ermita ho han portat a la Església de l’Hospital de la Vila de Berga”. A continuació explica que el 27 de juliol de 1823 a les nou del matí tot el clergat i el poble de Berga varen anar a buscar la imatge de la Mare de Déu i la van dipositar a la parròquia de Berga; l’endemà, 28 de juliol, la retornaren al santuari i la col·locaren a l’altar de Sant Josep, on es cantà un *Te Deum* sense ofici ni cap altra funció a causa d’estar tan destrossada l’església i de no haver-hi altar. El 12 de desembre de 1822 explica que han baixat de nou la imatge de Queralt sense processó i l’han de col·locar a la parròquia de Berga; al cap de pocs dies fou traslladada a l’església de Sant

LA PATUM DE BERGA EL 1808.

Aquarella presa del mateix per Ferran de Sagarra i de Lluques. — De la col·lecció de l'autor.

Joan, on restà amagada fins al 26 de juliol de 1823 "per causa de que los constitucionals i Milicianos no se l'emportassen".

B. Els Malcontents

Malgrat tot, alguns militars desencantats, després de la tornada absolutista al govern de Madrid, van donar suport a un absolutisme encara molt més radical. Fou la denominada *guerra dels Malcontents*, una insurrecció armada de tipus absolutista radical que es va desenvolupar el 1827 a la Catalunya rural i en menor mesura al País Valencià, l'Aragó, el País Basc i Andalusia contra el que es consideraven mesures desencertades del govern de Ferran VII, com ara la col·laboració amb destacats liberals i l'establiment de mesures fortament centralistes. Volien el restabliment de la Inquisició i l'aprovació de la llei sàlica, que prohibia a les dones heretar la corona. El 28 de setembre de 1827, Ferran VII va arribar a Tarragona i es desactivà la revolta.

III. Les tres guerres carlines

Aquests foren anys de lluites, guerres i destrucció. Els exèrcits passaren pertot arreu i deixaren un rastre de mort, fam i moltes calamitats. El Berguedà va ser escenari de molts fets del segle XIX. Caldria destacar alguns dels cabdills carlins berguedans: Boquica de Castellar de n'Hug, Climent Sobrevies (el Muchacho) del Cint de l'Espunyola, el Ne el Rosal de Berga, en Benet Morlans de cal Morlans del carrer Major de Berga, els Freixa –en Cayetano Freixa va alçar 200 guàrdies civils a Barcelona a la tercera guerra, de fet només mitja dotzena varen arribar al Berguedà...– i sobretot el casserrenc mossèn Bartomeu Torredadella, un dels més destacats membres de la junta carlina de Berga a la primera guerra... I dels berguedans liberals que participaren a aquests fets com els Blanchard, l'alcalde Pujol, Vilardaga... o Penina, que va demanar la proclamació de l'estat català en la tercera guerra a la Diputació de Barcelona. Molts militars van passar pel Berguedà, com Cabrera, Espartero, Urbizondo, Savalls, Diego de León..., o qui després seria pretendent carlí Alfonso Carlos i la seva dona, Donya Blanca.

A.- Primera guerra carlina (1833-1840)

El llibre d'Amadeu Gallart, *Per Déu, la Pàtria i el Rei. La vida d'un carlista pirinenc (Antoni Martí, 1806 -1863)*⁷ sobre uns dietaris del seu rebesavi en aquesta guerra, explica com des de la Seu d'Urgell, passant per Andorra, va anar a Berga, on va romandre bona part de la guerra ensenyant a l'escola militar de Borredà. Per saber el dia a dia del que passava a Berga, aleshores capital de Catalunya sota els carlins del rei Carles V, aquestes memòries són una bona font. L'11 d'octubre de 1837, en Martí va arribar a Berga, la ciutat carlina dels mossens. Torredadella i Farré, del cap carlí Urbizondo, explica que

ell volia controlar els capitosts carlins caps de guerrilles com el Boquica, el Muchacho, mossèn Benet Tristany Copons, Pep de l'Oli, Ros d'Eroles... El llibre va molt bé per saber de les interioritats i conflictes entre els mateixos carlins, que evidentment mai no van anar a la una.

Aquells anys a Berga⁸ hi havia una fàbrica de moneda, plenipotenciàries delegats dels governs de Rússia, Anglaterra i Holanda; bisbes de tot Catalunya i àdhuc Espanya..., fàbrica d'armes on fins i tot feien canons... Una Berga important, carlina, clerical i en certa manera cosmopolita. El llibre conta les conspiracions al si dels caps carlins contra Urbizondo i qui el va substituir, el comte d'Espanya. Explica l'arribada del general Cabrera⁹ per fer-se càrrec del comandament militar carlí a les acaballes de la guerra i de com es va organitzar primer una suposada defensa de Berga i després una retirada organitzada cap a la frontera francesa. El comte d'Espanya fou agafat presoner a la rectoria d'Avià i després assassinat al pont de l'Espia d'Organyà, l'any 1839.¹⁰ El general Cabrera va fer fer una investigació sobre la detenció i assassinat del comte d'Espanya, l'expedient s'ha conservat i està dipositat a l'arxiu del museu Zumalakarregi de Ormaiztegui, a Guipúscoa.¹¹

El que m'agradaria ressaltar és que el primer llibre vindicatiu de Carlos V com a rei carlí es va imprimir a Berga l'any 1837, per la "imprensa del Gobierno, por José Trullas". Tenia un sonor títol, *Carlos V. De Borbón, Rey legítimo de las Españas, Breve y sencilla demostración que ofrece a sus paisanos un catalán, amante de su patria y su rey*. L'autor era el capellà Vicens Pou i Marca (Maià de Montcal 1792 – Montpeller 1848), que va fundar a Berga l'any 1837 el primer periòdic carlí de Catalunya, *El Joven Observador*. Pou havia estat rector del Real Colegio de San Carlos de la Universitat de Cervera.

Espartero (el que va bombardejar Barcelona) va entrar a Berga pel camí del Roser i el portal de Sallagossa (l'actual plaça de les Fonts), no va cremar Berga i va fer apagar el foc al santuari de Queralt, en bona part per la súplica i intervenció del rector Moreta. La capital berguedana fou la darrera gran ciutat a ser ocupada pels liberals d'Isabel II.

Una cosa que cal destacar és que Berga conserva una fortificació construïda ex novo pels carlins, l'única de Catalunya –crec jo–, la torre de la Petita. D'altres com la que hi havia a Fumanya o a dalt de tot de la serra de Queralt –al castell del Berguedà–, només en queden les restes dels fonaments.

B. Segona guerra carlina (1846-1849)

Aquesta guerra també va ser anomenada *dels Matiners*. A Catalunya, els historiadors del país parlen sempre de tres guerres carlines mentre que els de les altres zones de la península l'ometen sistemàticament; per a ells només hi ha dues carlinades, la primera i la nostra tercera (per a ells sempre és la segona). El pretendent carlí era Carles VI, que fruïa

EL CALENDARI DE L'ANY 1840 IMPRESS A BERGÀ PER ORDRE DE LA JUNTA
De la col·lecció de l'autor.

«EL RESTAURADOR CATALAN»: NÚMERO 18
De la col·lecció de l'autor.

MOSES DEL PAPER SELLAT CREAT PER LA JUNTA DE BERGÀ
De la col·lecció de l'Arxiva Històrica de la Ciutat, de Barcelona.

de la bona vida a Londres, on estava exiliat; va intentar creuar la frontera dels Pirineus pel Rosselló, però les autoritats franceses el van detenir i va tornar a ser deportat a Anglaterra. Un dels militars carlins destacat d'aquesta guerra fou Josep Puig, de Castellar de n'Hug, conegut amb el nom d'*el Boquica*. En Cabrera, que vivia a Anglaterra, va retornar a Catalunya per combatre per darrera vegada amb els carlins. El funcionament fins a l'arribada de Cabrera era de guerrilles poc coordinades, practicaven la tàctica d'ocupar un lloc, sense poder fer ocupacions permanents com la de Bagà el maig de 1848. Segons Llord,¹² a la batalla de Bagà hi hagué 16 liberals morts, entre els quals el comandant Salvador Garcia; 49 soldats ferits i feren uns 150 presoners; en saber-se de l'ocupació de Bagà, el cap liberal de Berga, el brigadier Garcia de Paredes, sortí en defensa dels liberals i els carlins fugiren. El general Cabrera el 22 d'abril de 1849 va passar la frontera, els francesos el retingueren a Perpinyà, però al cap de poc temps va poder retornar a Londres.

C. Tercera guerra carlina (1872-1876)

L'any 1873 Berga va ser assetjada pels carlins, una bona part de fora muralles, el camí de Roser va ser assaltat i moltes cases destruïdes pel carlí Xic de les Barraquetes. L'any 1874 Berga va tornar a ser assetjada pels carlins, i entre els seus dirigents hi havia el príncep Alfonso (que després seria el darrer pretendent de la família borbònica espanyola, amb el nom d'Alfonso Carlos), Savalls, Auget, Tristany, Miret... Van tenir Berga envoltada durant 25 dies i al cap de 15 dies els faltava de tot: oli, vi, carn... Al final els carlins ocuparen Berga el 27 de març 1873, segons el *Llibre verd de l'Ajuntament de Berga*, però no varen poder retenir-la i varen fer desenes de presoners dels militars liberals, varen emportar-se'ls camí de Bagà, on Savalls va ordenar l'afusellament de 60 militars republicans (aleshores el règim de govern que hi havia a l'estat era la primera República).¹³

D. El darrer alçament carlí al Berguedà de l'any 1900

Quan es creia que el carlisme s'havia passat definitivament a la contesa electoral i oblidat –per sempre– de fer servir les armes per imposar la seva ideologia, l'any 1900 van fer el darrer aixecament armat; fou bàsicament català, entre el Berguedà i Badalona.¹⁴ No parlaré ni de totes les conspiracions i/o confidents, ni les partides a d'altres territoris catalans o espanyols que també s'alçaren en armes. Cal assenyalar, també, que els carlins havien arribat a esdevenir una força destacada al parlament de Madrid.

Cal destacar que el fet d'intentar fer un alçament militar es produí, segons sembla, contra de les ordres expresses del seu pretendent, *el rei* Carles VII. Hi ha una carta del mateix pretendent que desqualifica l'intent militar carlí. Els rebels berguedans van actuar per Vallcebre, la Nou, Castellar del Riu, Fígols, Avià i Gironella. Una de les hipòtesis sostinguda per alguns historiadors és que podien ser maniobres per confondre i dispersar o allunyar les tropes de Barcelona per tal que els carlins, aixecats a Badalona, poguessin assaltar la capital de Catalunya.

1. Els fets a la premsa

La premsa barcelonina i espanyola van fer un seguiment dels fets. Cal destacar que tots els diaris van patir una forta censura militar els dies posteriors a l'aixecament. *La Época* de Madrid de 31 d'octubre de 1900 diu "Intentona Carlista, La Partida de Berga... reunida en las inmediaciones de Berga hay informes contradictorios acerca del número de hombres de que consta. Parece que en su marcha dicha partida levantó los raíles del ferrocarril cerca de la Estación de Gironella a cinco kilómetros de Olván. Un tren que conducía tropas des de Manresa tuvo que detenerse hasta que se reparó dicha avería. Las líneas telegráficas y telefónicas de dicha región están cortadas des de ayer, lo que da lugar a que lleguen con mucho retraso las noticias de Berga. Se asegura que la partida se ha retirado hacia Campllong... El jefe de la partida es... José Grandia y Solé, en la actualidad secretario del Ayuntamiento de Vallcebre pueblo de unos 1000 habitantes, situado a 22 kilómetros de Berga." *La Época* de Madrid de 31 d'octubre de 1900, edició de la tarda, hi afegeix "Las tropas que operan entre Manresa, Berga, Vich y Puigcerdá han recibido abundantes municiones." La revista de Berga *Lo Pi de les Tres Branques* de 31 d'octubre comenta "s'han aixecat en aquesta comarca una partida d' uns cinquanta homes no se sap si caçadors o carlins, per ara van corrent aquests encontorns, com Fígols, Avià, Gironella, Vallcebre ets ignorem quins plans portaran. La Guardia Civil, carabiners, i Mossos d'Esquadra han eixit a sa persecució. No podem dir res més, i en el número següent segueix no estranyin els nostres lectors que no donem notícies referents al moviment de partides carlines ocorregut aquesta darrera quinzena, totes les que podríem durar-los-hi, haurien ja perdut

del tot el seu interès al sortir a la llum el present número de nostre periòdic. Afortunadament segons sembla, no haurà sigut més que una alarma y tot fa esperar que dintre de poc tornarà la nostra comarca a disfrutar de la pau i tranquil·litat tant necessàries per el benestar i progrés dels pobles." Oller diu que *El Correo Catalán* de 29 d'octubre informa d'un enfrontament a Gironella entre una partida armada i forces de la guàrdia civil, carrabiners i mossos d'esquadra. El dia 30, el *Diario de Barcelona* explica que uns trenta homes armats s'han aixecat a Fígols i parla d'enfrontaments a Gironella. El *Diario de Barcelona* del mateix dia ja parla d'un "grandioso movimiento" amb un centenar de carlins i el *Diario de Avisos de Manresa* ja parla d'uns 400 partidaris d'en Carles VII.

Segons *El Correo Catalán*, de l'1 de novembre 1900, el *Nai*, que exercia de secretari de l'Ajuntament de Vallcebre, fou l'inductor d'aquest aixecament. Alguns havien participat a la darrera guerra carlina, feia quasi vint-i-cinc anys. La *Vanguardia* de l'1 de novembre diu "En la Capitanía general se recibió un telegrama del teniente coronel primer jefe del batallón cazadores de Alfonso XII, don Manuel Moreno Churrua, que se halla en Berga, manifestando que la partida que se levantó en las inmediaciones de Figols y que sostuvo un tiroteo con la guardia civil, carabineros y mozos de la escuadra, se había internado, francionada en la montaña. Por referencias de personas que ayer llegaron de Berga se sabe que la citada partida no se ha disuelto." També diu "Allá por las once y media de la noche comenzó a circular con rapidez y con insistencia el rumor de que los facciosos habían destruido el puente de Armentera, llegándose á decir que aquél era un puente que había en la línea del ferrocarril de Manresa á Berga. Esta noticia, además de no tener eco alguno en los centros oficiales, llevaba tan pocos visos de verosimilitud y tales de burdo invento, como que no existe tal puente en aquella linea férrea, y sí un pueblo en la provincia de Tarragona, que es Pont de Armentera. Después de media noche fuimos recibidos en la capitanía general por el señor oficial de Estado Mayor, de guardia, quien ninguna noticia nueva pudo añadir a las que acabamos de dar. Estas están censuradas oficialmente."

El 2 de novembre La *Vanguardia* deia "En Capitanía General se nos facilitaron las siguientes noticias oficiales ... Las tropas de Berga han practicado varios reconocimientos hacia Olván y Borredà, no encontrando partida alguna ni noticia de ellas. De Pont de Raventí¹⁵ han regresado tropas a Berga, dando noticia de que de dicho punto salió ayer por la mañana una partida de 14 hombres en dirección a la Nou... el número total de los sediciosos en Berga ascienden a unos 100 hombres que marchan diseminados y se han internado en la montaña..." el *Diario de Avisos de Manresa* del mateix dia deia "la partida carlista de Berga, parece que se habia corrido hacia la montaña, habiéndola engrosado gentes procedentes de Santpedor, Sallent y Cardona y alguna colonias fabriles del

Llobregat cuyos trabajos se hallan paralizador". *El Noticiero Manresano* explica "También en Manresa llegó ayer a esta capital noticia de que anteayer estuvo en una fuente cerca de Berga una partida de 80 supuestos carlistas y que en Sallent se había presentado una partida de 60 jinetes."

El *Heraldo de Madrid* de 3 de noviembre de 1900 diu "Agitación Carlista, Registro en Berga, Dicen de Berga que las autoridades practican a diario muy minuciosos registros en cuantas personas llegan a la ciudad, y estos registros se hacen extensivos a los carruajes. Otra partida, Comunican des de Berga la noticia de que algunas personas de allí llegadas haber visto por la comarca una nueva partida. *El Liberal de Madrid* de 5 de noviembre "Disuelta la partida de Berga de Grandia. Anteayer fueron 'despedidos' los individuos que la formaban, Grandia se ha dirigido a Francia. En esta comarca reina la tranquilidad." El 7 de noviembre del 1900, la revista *Nuevo Mundo* de Madrid núm. 357, que va aparèixer molt poc temps després de l'aixecament armat dels carlins, informa: "El cabecilla que manda hoy la partida de Berga, no es un hombre vulgar. Llamase José Grandia Soler (...) el Nai de Vallcebre... afegeix: ...reproducimos el famoso Pi de las Tres Brancas, bajo el cual han venido celebrando sus reuniones los afectos a Grandia. En dicho paraje se concentraron los sediciosos a las órdenes del secretario de Vallcebre y de allí salieron cuando comenzaron sus correrías..." Acompaña aquesta notícia un dibuix del Pi amb el Nai sota les branques i a cavall arengant els seus carlins. Aquesta és una de les primeres utilitzacions del Pi de les Tres Branques en política, la seva primera caricatura i la primera vegada que l'arbre seria esmentat a la premsa madrilenya. *El Dia* de Madrid en l'edició de la nit de 8 de novembre de 1900 deia "La partida de Berga, En capitania General de Barcelona se ha recibido un telegrama fechado ayer a las once de la mañana del teniente coronel del regimiento Alfonso XII, quien dice que des de Berga parte de la partida a quedado reducida a 14 hombres, con su jefe ocultándose en el monte. Añade que todos ellos según confidencias, van deseosos de volver a sus quehaceres."

La Verdad, periòdic berguedà, de 24 de novembre diu "el martes último algunos Mozos de Escuadra... se trasladaron muy de mañana a... la Espuñola, practicando varias pesquisas, hallaron en una balma existente en la heredad Churiguera y no en el Verdaguer y término de Caserras, como equivocadamente se ha dicho, 20 fusiles Cassepot, 45 machetes y cuatro sacas, creyéndose que todo pertenecía a la partida que sostuvo el fuego en Gironella distante solo unos cuatro kilómetros del lugar del hallazgo. Como después del fuego se disolvió dicha partida, quedando reducido el número de 13 según unos y de 15 según otros, es muy probable y casi seguro que ocultaran las armas en la balma y que han sido halladas... leemos en el *Imparcial* de Madrid... que todas pertenecientes a las disueltas partidas... Continúan presos en estas cárceles detenidos como presuntos complicados en el levantamiento D. Tomas Casals Vilalta (Hereu Frare), José Santacreu Traserra, Juan Ragués Viñals y José Fabregat Casellas; habiendo sido puestos en libertad, en el día de ayer, Ramón Dachs Noguera y Benito Casóлива Buxadé".

2. Algunes explicacions més en llibres

Jacint Vilardaga¹⁶ indica que el 28 d'octubre de 1900 "Sale al campo por D. Carlos una

partida capitaneada por Grandia (a) el Nay de Vallcebre. Se componía de una cuarentena de individuos, que a los pocos días, se vio obligada a retirarse, por la viva persecución de que se la hizo objeto". Josep Busquets conte que "el setembre de 1900, potser assabentats que es preparava un aixecament carlí i tement pagar les conseqüències, el Cercle Tradicionalista de Gironella, va dirigir un escrit a l'alcalde de la vila en el qual comunicava que amb data nou d'aquell mes quedava dissolta aquella societat. L'escrit està signat pel president, Joan Canals i Serra i el secretari Josep Vilà."

Melchor Ferrer¹⁷ sosté que aquest aixecament "estaba programado para los días 5 al 15 de septiembre, aunque dando por seguro que el duque de Madrid no daría la orden de levantamiento, con un marqués de Cerralbo que actuaba desde Francia y que estaba más con el activo grupo de Madrid que con el Rey en su lento actuar"... Hi afegeix "Que si el movimiento empezaba sin una orden real permitiría, si este fracasaba, que don Carlos quedara en posición de desautorizarlo. José Grandia acababa otra importante partida en Gironella. [...] consiguió mantenerse en campaña unos quince días, perseguido por varis columnas mandadas por el coronel Nicolau, mas viéndose que la insurrección no prosperaba, Grandia y sus jefes pasaron la frontera refugiándose en Francia y la partida se disolvió [...]."

Joan Villarroya diu que Moore va ser "Nomenat el 13 de gener del 1899 Cap de l'estat Major General de l'Exèrcit carlí de Catalunya va voler imposar la seva autoritat reorganitzat totalment el carlisme català, manifesta que hi havia 5 partides al nord del Principat ... Els carlins eren impacients en l'espera de sortir a una acció decisiva per despatxar tot d'una el règim polític en vigor, completament arruïnat després del desastre" (la pèrdua de les darreres colònies espanyoles).

3. Els fets de Gironella, la mort de dos carlins

Hi ha una importat contradicció entre el que afirma el batlle de Gironella en carta dirigida al Govern Civil de Barcelona recollida per Busquets de data 29 d'octubre i algunes notícies de la premsa. L'alcalde gironellenc escriu "...Confirmando mi telegrama de las 3 de esta tarde, ... sobre la una de la tarde de hoy se ha sentido en la inmediaciones de esta población fuego de fusilería que ha durado aproximadamente una hora. Poco después de terminado el fuego se han presentado fuerzas de la Gua. Civil, Carabineros, Mozos de Escuadra al mando del Tte. de la Guardia Civil del Puesto de Berga. Más tarde la partida ha hecho algunos disparos a las avanzadas de la Gua. Civil, saliendo las fuerzas armadas a perseguirlos... Según parece la partida se ha dado a conocer con el nombre de Carlista y consta de unos 50 hombres armados, con dos acémilas... sobre las 4 de la tarde el cabecilla de la partida titulado – Silvestre – ha enviado una orden verbal a esta Alcaldía

para que recojan 2 cadáveres que han dejado en el campo... he dispuesto que dichos cadáveres sean trasladados al cementerio de esta villa. En el tren de la noche ha llegado un Bon. de Cazadores procedente de Manresa..." i Busquets afirma "El llibre d'òbits de la parròquia [...] fan que s'ha fet l'enterrament de Francesc Puig i d'una altre persona sense especificar-ne el nom, que han estat morts per arma de foc en l'acció que han tingut amb la Guardia Civil".

La Correspondencia Militar, núm. 5035 de l'any XXIV diu "El General Linares hizo las siguientes manifestaciones... solo hay una partida, la de Berga,... no es cierto que... haya hecho frente a las fuerzas del Ejército y que los alborotadores hayan tenido dos muertos y doce heridos, los únicos muertos que ha habido fueron hechos por la Guardia Civil a los amotinados de Badalona..." Sorpren que cap més mitjà dels consultats, fins ara, faci referència a dues morts de la partida carlina a Gironella, ja sigui per confirmar-ho o desmentir-ho.

4. Els homes del Berguedà

A. Josep Grandia i Soler, *el Nai*, el capitost José Grandia Soler, *El Nai* de Vallcebre (Vallcebre 1854-la Consolació 1926) va ser un dels dotze fills de Joan Grandia i Maria Soler, onze van ser homes i només hi va haver una noia. La seva fou una família catòlica, tradicional i molt carlina. Llegim a *La Vanguardia*, l'1 de novembre de 1900, que era "... de estatura regular, grave andar, color negro moreno, barba semí cana, mirada escudriñadora y de fuerzas viriles..." Hi afegeix que parla correctament el francès, que va ser seminarista a Solsona, alumne de llatí i

Josep Grandia, el Nai de Vallcebre, preparant el darrer aixecament carlí al Pi a l'any 1900, segons *Nuevo Mundo de Madrid* (novembre 1900)

humanitats del mossèn doctor Silvestre Anfruns, director d'una acadèmia militar carlina a la darrera guerra a Sant Jaume de Frontanyà, i que a la tercera guerra carlina va combatre a les ordres dels capitosts carlins Miret, Savalls, Castells, Tristany i el berguedà Ramon Rosal, *el Ne*. *La Vanguardia*, diu que el Nai es va exiliar a la fi d'aquesta de la tercera guerra carlina a França, Anglaterra i Rússia. Aniria més tard a l'illa, aleshores espanyola, de Cuba a combatre a les ordres de Miret, antic capitost carlí que havia acceptat una amnistia i que va passar-se a l'exèrcit liberal per lluitar contra els independentistes cubans.

B. Josep Casals, l'Hereu Frare de Malanyeu

Un altre dels coneguts insurrectes berguedans d'aquests aixecaments fou Josep Casals, conegut com *l'Hereu Frare de Malanyeu*. *La Vanguardia* de l'1 de novembre de 1900 diu que "José Casals... figura en la partida carlista con sus dos hijos mayores, este cabecilla «Frare», que en la última guerra carlista actuaba de teniente coronel. Contará

actualmente unos setenta años; alto, moreno, vigoroso y de fuerzas hercúleas. Su familia se ha distinguido siempre por su gigantesca estatura, median una altura de unos nueve metros. Este caudillo carlista y otros cuatro hermanos, los tres curas también, medían aproximadamente otros... metros, habiendo sido uno de dichos curas, por durante la anterior guerra carlista, un esforzado caudillo que fue herido en algunos encuentros. El actual cabecilla carlista «Hereu Frare de Malanyeu» demostró su bravura en la anterior contienda carlista, habiendo sido casi el que más se distinguió en la acción memorable de las «Graus de Vallcebre», en la que, el entonces general Maclas, experimentó extraordinarias bajas en sus fuerzas y especialmente en las de la guardia civil. Es dicho caudillo uno de los más importantes propietarios del pueblo de Malanyeu, término municipal de la Nou, partido judicial de Berga, en donde ha venido residiendo habitualmente hasta ahora. Sus hijos, especialmente su primogénito, profesan las ideas políticas de su padre, siendo unos verdaderos sucesores de sus ascendientes en talla, bravura y denuedo.” *El Correo Catalán*, de l’1 de novembre de 1900, diu: “... Contará este actualmente unos 70 años alto, moreno, vigoroso y de fuerzas hercúleas (...) su familia se ha distinguido siempre por su gigantesca estatura...”

5. Com acabaren els insurrectes berguedans

De l’aixecament, trobem a l’arxiu a Berga l’ordre d’identificació i recerca dels guerrillers carlins Nai de Vallcebre i Frare de Malanyeu amb data de 14 de desembre de 1900. La revista *Lo Pi de les Tres Branques*, núm. 60, de 3 de juny de 1901, comenta: “Dies enrere es presentaren a la guàrdia civil de Bagà, per a acollir-se al indult concedit fa poc amb motiu del darrer aixecament carlista, alguns individus coneguts en aquesta muntanya, figurant- hi entre ells el Nai de Vallcebre i el Silvestre.”

El Nai “...Després de la derrota s’exilià a Perpinyà, i més endavant a Vallsabollera i Oceja des de on mantindrà una activa correspondència amb els seus caps militars i amb parents i amics de Catalunya. A través d’aquestes cartes es pot reconstruir la seqüència dels esdeveniments i es veuen amb una evidència colpidora les dissidències i lluites internes dins del món carlí.”

6. La carta de Carles VII, el pretendent carlí

Així acabava el darrer intent d’aixecament carlí al Berguedà. Carles VII, en una carta des de Venècia datada el 2 de novembre de 1900, critica l’aixecament carlí: “Lo de Cataluña hecho contra mis órdenes y a espaldas (...) ha sido obra de falsos carlistas, como el tiempo probará”. El Nai, Silvestre Minoves i el Frare de Malanyeu s’aixecaren per Carles VII i, malgrat això, aquest, des del seu exili venecià, va denunciar-ne l’acció en anomenar-ho fals aixecament. Aquest *monarca* no va premiar mai la fidelitat dinàstica dels fidels carlins berguedans o catalans i els va deixar sols. Ara, cal tenir en compte el que va escriure Melchor Ferrer i que abans hem comentat, sobre no empastifar Carles VII si la revolta no triomfava.

Posteriorment a aquests fets revolucionaris, serien detinguts molts carlins alçats o no en armes, clausurats molts periòdics i centres polítics. Una altra volta, els carlins i les seves

activitats polítiques foren sotmeses a un ferotge control policíac per part de les autoritats governants.

El carlisme al Berguedà va ser molt important a la primera de les tres guerres carlines, podríem dir que quasi va ser hegemònic a Berga, però molt diferent fou en la segona –la dels Matiners– i la tercera de les carlinades, on tot hi haver-hi molts carlins al Berguedà, els liberals prenen cada cop més força. A la tercera de les carlinades de ben segur que els amos de les fàbriques tèxtils de fora muralles de Berga deurien pagar la contribució als dos exèrcits contrincants, ja que no foren mai cremades les seves instal·lacions i van seguir treballant durant tot aquest conflicte.

Els militants carlins seguien presents a la comarca.

En voldria destacar que, quan la Solidaritat Catalana, el diputat adscrit per la partida judicial de Berga fou Mariano Bordas, que no era de Berga però sí un aferrissat carlí; tenien revistes a Berga, mai no es pot oblidar la importància de la participació d'homes berguedans a l'única unitat catalana que va combatre amb Franco contra la II República a la Guerra Civil (1936-39), el terç de Nostra Senyora de Montserrat. Fins entrats els anys seixanta, encara, eren nombrosos els carlins berguedans que pujaven anualment a Montserrat el dia dels caiguts o difunts de la tradició; tot això algun dia s'hauria d'estudiar. El que potser serveix per saber què va passar al Berguedà al segle XIX són els versos de l'himne de la coronació canònica de la Mare de Déu de Queralt, de l'any 1916: "Quan l'estranger ha trepitjat la terra, / El Berguedà l'heu fet triomfador; / Quan l'odi ha encès entre els germans la guerra, / En vostra fe han trobat l'amor."

Notes

- 1- MERCADER, J. *Catalunya i l'imperi napoleònic*, Barcelona, PAM, 1998.
- 2- MALDÀ, BARÓ DE, *Calaix de Sastre*, Barcelona, 1987 i següents.
- 3- Sobre l'actual cafè de Cal Negre.
- 4- FELIPÓ, R. *Queralt, el Santuari de la Mare de Déu*. El Mèdol, 2004 i Llibres de l'Index.
- 5- VERDAGUER, J. *Pàtria*, Barcelona, 1888.
- 6- FELIPÓ, R., *Queralt ut supra*.
- 7- GALLART, A. *Per Déu, la Pàtria i el Rei. La vida d'un carlista pirinenc (Antoni Martí, 1806 -1863)*. La Seu d'Urgell, 2022.
- 8- PIRALA, A. *Historia de la guerra civil de los Partidos Liberal y Carlista*, 1984.
- 9- OYARZUN, R., *Vida de Ramon Cabrera y las guerras carlistas*, 1961.
- 10- FELIPÓ, R. "La primera guerra carlina, i la junta de Berga i la destitució mort del comte d'Espanya", *l'EROL*, 2003.
- 11- OLEZA, J., *El Último da onde de España*, 1949.
- 12- LORD, J. *Campanya Montemolista de Catalunya o Guerra dels Matiners*, 2021.
- 13- FELIPÓ, R. "La tercera guerra carlina a Berga, l'afusellament de més de 60 republicans", *l'EROL*, 66.
- 14- VILLAROYA, J. Diversos articles.
- 15- Municipi de l'actual Cercs.
- 16- VILARDAGA, J. *Historia de Berga*, 1890.
- 17- FERRER, M. *Historia del tradicionalismo español*, 1979.

Andorra i la I Guerra Mundial: refugi de desertors (i niu de contrabandistes)

L'Arxiu Nacional d'Andorra conserva còpia dels documents que registren el pas d'una desena de soldats i de la preocupació que el degoteig generava en el prefecte de l'Arieja i el comissari especial de Foix, incapaços d'impermeabilitzar la frontera.

Va ser probablement un dels desertors més viatgers que devia produir la I Guerra Mundial. Es deia Jean Paioux, havia nascut el 1890 a la localitat de Disertinas, al centre de França, i va ser detingut a Port Vendres el 15 de novembre del 1918, quatre dies després de l'Armistici. Molt lluny de nosaltres, és veritat, però és que el *poulu* Paioux feia tres anys llargs que feia tombs per Europa, i en l'última etapa del periple va passar per Andorra, que s'havia convertit –de seguida ho veuran– en via de pas habitual per als desertors de l'Arieja i de més enllà. Com que la guerra havia acabat, tornava a casa per reincorporar-se com si res al 55è regiment d'infanteria colonial. Vaja, que demà farà cent anys justos de la detenció del bon Paioux.

Diu el nostre home en l'informe de la detenció –se'n conserva còpia a l'Arxiu Nacional– que va ser capturat pels alemanys a principis del 1915, que ben aviat va aconseguir escapar, primer a Suïssa i després a Espanya. En va descriure detalladament l'itinerari: diu que va sortir de Belegarde, al cantó suís de Friburg, i que a bord d'una bicicleta (!) va baixar per Lió, La Tail, Nîmes i Carcassona fins a Perpinyà. Precisament aquí va contactar un tal Raynaud, contrabandista andorrà, diu, “que em va recomanar que no travessés cap a Espanya per aquella zona, així que vaig seguir els seus consells i vaig creuar la frontera per Acs dels Tèrmens”. El que no sabem és si ho va fer en bicicleta. A Espanya, conclou, s'hi va quedar set mesos, i amb l'Armistici va decidir –erròniament, ja s'ha vist– que podia tornar tranquil·lament a casa.

Desconeixem com va acabar, però l'habitual en aquests casos –explica l'historiador occità Miquèl Ruquet a *Déserteurs et*

Andrés Luengo López,
periodista, director del
diari *Bondia*

insoumis de la Grande Guerre- era que se'n sortissin amb una pena més aviat simbòlica, tres mesos i mig de presó, tot i que als Pirineus Orientals es van registrar tres execucions de desertors un cop arribada la pau. En plena guerra li haurien donat l'oportunitat de redimir-se reincorporant-se a un destí de primera línia de foc. Només els que abandonaven el lloc davant de l'enemic s'arriscaven a un judici sumaríssim i a la pena capital.

*De l'X. 18/8
- Copie à la
- Jure - au
- hup - au
- au
+ avec fin*

GENDARMERIE NATIONALE

16e Légion Nis.- Compagnie des Pyrénées-Orientales.
Arrondissement de CERET.- Brigade de PORT-VENDRES.

Ce jour d'hui 15 Novembre 1918 à 15 H 30.

Nous Soussigné DUNYCH Louis, gendarme à pied de 14^e
Brigade de PORT-VENDRES P.O. conformément aux ordres de nos Chefs
étant à notre caserne, avons reçu du caporal SALES et du soldat
QUART, du poste militaire du Rimbaud, le déserteur PAIOUX Jean
du 55e Régiment d'Infanterie Coloniale, qu'ils avaient arrêté
dans la montagne au moment où il rentrait en France. Ce déserteur
avait déclaré tout d'abord qu'il était de nationalité espagnole
mais, pressé de questions, il s'était vu contraint de reconnaître
qu'il était déserteur français.

Nous l'avons interrogé en ces termes:

1° Quels sont vos nom, prénoms, âge, profession et lieu de naissance ?
Je me nomme PAIOUX, Jean, 28 ans, cultivateur, né à Désertines Allier
le1890.

2° Etes-vous militaire ? OUI

3° A quel corps appartenez-vous ? J'appartiens au 55e Régiment d'Infanterie Coloniale.

4° Où avez-vous quitté votre corps ? Je ne me rappelle pas l'endroit
où j'ai quitté mon corps.

5° Depuis quelle époque êtes-vous au service ? Depuis le premier jour
de la mobilisation.

6° De quelle classe êtes-vous ? Je suis de la classe 1910.

7° Quelle est la date et quelle est l'heure de votre désertion ? Au
commencement de l'année 1915, j'ai été fait prisonnier par les alle-
mands, mais quelques jours après je me suis évadé et suis allé en Suisse
où je suis resté environ huit mois, puis je suis allé en Italie et en-
suite en Espagne en passant par la France.

8° Quels sont les motifs de votre désertion ? Je ne me suis pas repre-
senté en France après mon évasion parce que les Allemands m'avaient dit
que si je m'évadais et que je sois ensuite repris les armes à la main
on me tuerait.

9° Avez-vous emporté des effets ou des armes appartenant au corps ou à
l'état ? J'ai emporté mes effets militaires, képi, vareuse et pan-
talon; j'ai caché ces effets aux environs de Perpignan où je les retrou-
verai si on m'y conduit. Les armes m'ont été prises par les Allemands.

IIe

ARCHIVE
PROPRIÉTÉ
NATIONALE

Declaració en què del desertor Jean Paioux relata el seu periple entre el 1915, quan és capturat pels alemanys, i el novembre del 1918, quan el detenen les autoritats franceses a Port Vendres després de tres anys recorrent Europa (Arxiu Nacional)

II° Quel a été l'emploi de votre temps, depuis le moment de votre absence au corps ? Avant de rentrer en France, je suis revenu en Suisse d'où je suis parti en passant par Bellegarde, puis à bicyclette je suis passé par Lyon, Le Teil, Nîmes, Carcassonne et Perpignan. Dans cette ville j'ai rencontré un contrebandier nommé Raynaud, que j'avais connu en Suisse; cet individu qui habite l'Andorre m'ayant dit que je ne pouvais pas passer la frontière dans la région, je suis allé sur ses conseils, passer la frontière aux environs d'Ax-les-Thermes. Je suis resté environ huit mois en Espagne et maintenant je rentrais en France pour rentrer à mon corps.

Fouillé minutieusement en présence du chef de brigade de 4° classe Mouline, le déserteur PAIOUX a été trouvé porteur d'une montre en métal, d'un billet de banque de cinq francs français et deux certificats de travail, inventaire reconnu exact par l'inculpé qui a déclaré ne savoir signer le témoin a signé.

L'inculpé

Le témoin

+

Mouline.

Sur quoi nous l'avons constitué prisonnier pour être conduit devant le Commandant de la Compagnie pour être mis à la disposition de son chef de corps.

Fait et clos en cinq expéditions, les jour, mois et an que d'autre part, la 1° destinée à son chef de corps, la 2° au Commandant d'Armes à Perpignan, la 3° et la 4° aux capteurs et la 5° aux archives.

Signé : DUNYACH.

Com Païoux, consta que com a mínim una desena més de desertors van triar la via andorrana per fugir de la guerra. Però havien de ser molts més perquè la correspondència entre els comandaments militars, el prefecte de l'Arieja i el comissari especial de Foix –se'n conserva també còpia a l'Arxiu– insisteix una vegada i una altra vegada en la necessitat de reforçar els punts de vigilància a la frontera francoandorrana, especialment als ports de Siguer i Fontargent. I tanta insistència sembla precisament suggerir que el dels desertors era un problema greu. Fins al punt que es dobla –de 25 a 50 francs– la recompensa oficial

per cada desertor capturat, més una prima suplementària per al gendarme que practiqui una "captura difícil". També estaven untats, és clar, els informadors.

El sistema funcionava relativament bé, si ens hem de guiar per informes com el que el comissari de fronteres li escriu el 8 de juliol del 1918 al senyor prefecte: "El nostre informador de la Seu ens avisa que des de fa temps arriben a Espanya molts desertors procedents de l'Arieja i a través d'Andorra. Ahir mateix van arribar-hi Jacques Burbail, Jules Lamadeleine, Arthur Rivière, Paul Rançay i Jacques Lhortal". Tots cinc venien de Pàmies, on treballaven a la fàbrica de munició. Un altre informador –en aquest cas, andorrà: Miquel Alís– passa llista als desertors francesos que segons ell hi ha al país el 28 de setembre del 1918. Són només dos, i tots dos viuen a Soldeu: un és fill de la localitat d'Aston "i es reuneix sovint amb la seva família", i l'altre és de Merens i resulta que viu amb la seva dona. El mateix Alís consigna que un mes i mig enrere s'havia detectat el pas d'un oficial alemany, que fugia cap a Espanya.

Exécution de la note 4544 de la Compie, en date du 15-1-19.

Brigade de Les Cabannes.

Liste des deserteurs inscrits à la brigade et Compie.

rendre du résultat des recherches effectuées.

Noms	Nécess	Grade	Compie inscrit le 15-1-19	Date de la desertion	Observations
Austin	Ensis, Paul	soldat	14 ^e R.I.	8 Août 1917	Recherches infructueuses. Des habitants d'Aston, notamment disent qu'il est actuellement en Andorre.
Cambier	Alexandre	mique	39 ^e R.I.	1 ^{er} Juillet 1915	Recherches infructueuses. Pas de rapport à l'origine de la désertion, pas de suivi; aucun prisonnier dans cette brigade.
Grand	Benoit	soldat	88 ^e R.I.	15 de l'été 1907	Recherches infructueuses. Pas de suivi; soldat du front de l'Est (9 ^e de l'Inde - Espagne).
Hard	Bernard	soldat	248 ^e R.I.	24 Août 1916	Recherches infructueuses. Échec en l'assignation d'un ami à l'été 1916. Il n'a pas été vu en Andorre.
Sicre	Hartig	soldat	11 ^e R.A.P.	10 Mai 1917	Recherches infructueuses. Pas de suivi; son domicile depuis sa désertion. Pas de prisonnier dans cette brigade.
Mittmeyer	Georg, Louis	Commis Suppléant	Compie de S. 4 ^e Région	16 Octobre 1911	Recherches infructueuses. Originaire de Charleville, n'a jamais été vu dans la brigade. Un fils aîné a une autre inscription pour pas avoir travaillé; - inscrit en Andorre le 24-1-1916.

à Cabannes, le 19 Janvier, 1919.

Le Ch. de brigade M. Cl. Roy et la brigade

[Signature]

Llista de desertors que s'havien refugiat a a Andora durant la guerra inscrits a la brigada de les Cabannes, amb data del 16 de gener del 1919 (Arxiu Nacional)

El problema dels desertors, en fi, es devia allargar més enllà de la pau. A les llistes de la gendarmeria del gener del 1919 –dos mesos després de l'Armistici– figuren els noms de quatre soldats que se suposa instal·lats entre nosaltres: Louis Paul Authier, del 14è regiment d'infanteria, que havia desertat el 8 d'agost: "Recerca infructuosa; els veïns d'Aston, on està domiciliat, diuen que podria haver arribat a Andorra"; Bernard Irard, del 248è, que havia passat a Andorra el 24 d'agost del 1916 "aprofitant que estava de permís a casa d'un amic a Albis"; Julien Pierre Carbonne, que el 29 d'abril del 1918 s'havia escapat de l'hospital de Vendôme "i se sospita que des de llavors viu a Andorra", i Benoît Durand, del 83è, fugit el 16 de desembre del 1917 i que residia a la Seu.

Però el cas més curiós el consigna Ruquet al llibre, i és el d'un tal Joseph Prieto, que l'octubre del 1918 dirigia segons l'historiador "la principal manufactura de tabac de les Valls", i que es podia permetre el luxe de circular lliurement pel país perquè era un "protegit" –diu– del Síndic!

Contrabandistes sota sospita

"Tot individu a qui li ho permeten les condicions físiques es dedica al contraban, ofici lucratiu i per tant molt ben considerat a Andorra". Aquesta és l'opinió que li mereixien els nostres padrins al comandament de Cervera de la Marenda (!), segons un informe datat l'octubre del 1918 i destinat al comissari de fronteres. I no devia anar gaire desencaminat perquè el comissari especial de Foix n'havia redactat tan sols un mes abans, el 17 d'agost, un altre de molt suculent i que a més aporta noms i cognoms d'una dotzena de bons andorrans sospitosos d'exercir com a correus dels alemanys. De l'ordinenc Bonaventura Coma diu que és simplement un contrabandista però no un agent alemany, que els seus sentiments són més aviat francòfils però que tot i això "hauria de ser vigilat de prop quan vingui a França". De Gil Pintat, que ha estat objecte de vigilància "activa" i que res no permet considerar-lo sospitós "des del punt de vista nacional". També investiguen un Giberga de l'Aldosa, contrabandista de mules, "poc escrupolós en els negocis i de moralitat dubtosa, que treballa amb l'Ostet de Soldeu i amb el Cremat de Nios", i un altre ordinenc, Jean Naudi, "ens diuen que molt perillós i sospitós de passar correspondència al consolat alemany a Barcelona, i de qui es diu que ajuda els desertors". Igualment germanòfil, i enrolat al "partit clerical", és Guillem Adellach, de Llorç, mentre que li perdona la vida a Bonaventura Bidal, de Sornàs: "Res en la seva actitud el fa sospitós des del punt de vista racional, però cal vigilar-lo estretament". Tampoc no considera "sospitós" Juan Bringué, d'Ansalonga, ni els germans Riba, d'Ordino, ni l'escaldenc Víctor Obach, però sí un altre escaldenc, Francisco Pla, i els germans Josep i Bonaventura Pons, d'Ansalonga.

Païoux, Authier, Irard, Durand i els altres són els que coneixem amb nom i cognoms gràcies a les còpies dels documents que es conserven a l'Arxiu Nacional. Però n'hi devia haver molts més perquè la correspondència entre els comandaments militars, el prefecte de l'Arieja i el comissari especial de Foix insisteix repetidament que cal reforçar la vigilància de la frontera francoandorrana.

Som a l'agost del 1917. Sis soldats turcs que s'han escapat del camp de concentració de Besiers –a la I Guerra Mundial Turquia era aliada d'Alemanya, recordin Gal·lípoli i, per tant,

enemiga de França— se les empesquen per plantar-se a Andorra. Probablement, gràcies als bons oficis d'un contrabandista reconvertit en protopassador. Els homes se les prometen molt felices fins que arriben a Escaldes i són controlats no sabem ben bé per qui —potser el sometent—, perquè a l'època no existia encara el servei de policia, ni tampoc es té notícia de la presència de gendarmes francesos. Es neguen a entregar la documentació i emprenen de nou la fugida. Un veí dispara l'escopeta i fereix un dels soldats turcs, dos decideixen que fins aquí han arribat i s'entreguen, i els tres que queden escapen cap a la capital amb la vaga intenció de guanyar la frontera espanyola. No arribaran gaire lluny, perquè seran detinguts a Andorra la Vella per ordre del Batlle francès. Dos dies després, el veguer episcopal, Josep de Riba, ordena posar-los en llibertat, i cal suposar que, ara sí, aprofiten per tocar el dos cap a Espanya.

Aquí els perdem la pista, als nostres sis evadits turcs. Però l'episodi va donar peu a un intens intercanvi epistolar entre el Veguer francès, Charles Romeu, i el Batlle Riba. Un considerava que l'alliberament dels sis enemics de França decidit unilateralment per Riba era gairebé un atemptat a la cosobirania. I l'altre al·legava la neutralitat andorrana per justificar la decisió. I tot plegat constitueix un dels episodis més pintorescos que relata l'historiador Joan-Lluís Ayala a *Aproximació a la repercussió de la I Guerra Mundial a Andorra*, inclòs al volum dels 13ns Debats de recerca de la Societat Andorrana de Ciències. Una contribució essencial perquè la bibliografia sobre aquest període és gairebé inexistent i es limita, de fet, a l'article de Ruquet àmpliament ressenyat més amunt i als documents que hem pogut exhumar a l'Arxiu Nacional.

S'entén, perquè ni a les actes del Consell General ni a les dels comuns hi ha la més mínima referència directa a la conflagració, i la major part de la informació prové dels arxius departamentals de l'Arieja i dels Arxius Diplomàtics de Nantes. Ayala repassa les conseqüències que el conflicte va tenir a Andorra, amb un primer trànsit d'evadits a molt petita escala, bàsicament desertors francesos, que prefigura el molt més intens, estudiat i conegut de la II Guerra Mundial, l'increment del contraban, les dificultats per garantir l'arribada de queviures —amb la providencial intervenció del bisbe Benlloch— i el sobtat interès dels descendents d'andorrans establerts a França per obtenir un passaport que els evités ser cridats a files per la mare pàtria.

El dels soldats turcs, a què d'altra banda ja s'havia referit Ludmilla Lacueva a la seva biografia novel·lada del Veguer Romeu, reflecteix l'enduriment progressiu de la situació per aquí baix. A instàncies del mateix Romeu, diu Ayala, s'estableix un registre obligatori de viatgers que els hostals han de facilitar als Comuns, i cal sospitar que la informació no es quedava aquí, sinó que saltava a les Vegueries. Com a mínim, a la francesa, que devia estar especialment interessada a saber els noms dels ciutadans que casualment travessaven en aquells moments Andorra. I això que els casos de desertors i refugiats van ser "numèricament reduïts", com d'altra banda ho van ser a la veïna Arieja. El corol·lari de tot plegat és el decret del govern francès que ordena arrestar, expulsar i entregar tots els conciutadans declarats desertors. L'ordre va entrar en vigor l'octubre del 1916.

Ayala ressenya altres episodis pintorescos del moment. Per exemple, una carta del Síndic, Pere Font, al president nord-americà en què li manifesta la neutralitat andorrana però a la

vegada la solidaritat amb Bèlgica i França. Aprofitava l'ocasió per oferir-li una partida de tabac i de mantes de llana. No sabem si va acceptar tan insòlit donatiu. No va ser l'única ocasió que els nostres rebesavis van demostrar amb fets la seva generositat amb la causa aliada: el juny del 1915 Tabacalera Andorrana ofereix a través del Veguer Romeu una tona de tabac destinat als soldats francesos. Aquesta vegada consta que sí, que el donatiu va ser acceptat. El març del 1918 l'oferta puja a 30 tones de tabac, i coincideix amb un notable increment del contraban.

El festival dels passaports

On més es van percebre les conseqüències del conflicte, diu Ayala, va ser en el subministrament de queviures. El Consell va imposar mesures de control a la duana per evitar l'acaparament, l'especulació i el mercat negre, amb un inspector que supervisava les importacions, sancionava els abusos i verificava el pes i la qualitat de les mercaderies. El Bisbe Benlloch va tenir en aquest punt i com ja s'ha dit una intervenció decisiva, i no va dubtar a agafar els trepau i plantar-se a Madrid per explicar al govern espanyol la singularitat del cas andorrà i la necessitat de garantir el subministrament de productes de primera necessitat i l'exempció d'impostos: "Apel·lava a les necessitats dels andorrans, explicava que, per les reduïdes dimensions del país [a l'època, entre 4.000 i 5.000 ànimes] no afectarien gens Espanya, i per aconseguir-ho es va atrevir una suposada acció d'espanyolització al país, que tot indica que era una tàctica per aconseguir productes". Les gestions episcopals van començar el 1914 i es van allargar durant tota la guerra.

Un altre efecte col·lateral del conflicte va ser que per primera vegada es va plantejar a Andorra l'obligatorietat de tenir passaport, segons una disposició francesa que el Consell va assumir el juny del 1915 i que havia d'afectar "tant dels andorrans que entraven a França des d'Andorra com els que ho feien per la frontera francoespanyola". Així que el Consell va començar a emetre passaports andorrans. Es va donar el cas que ciutadans francesos d'origen andorrà es van interessar inopinadament per recuperar la nacionalitat dels pares.

Òbviament, es tractava de reclamar-se andorrans per evitar ser cridats a files, i l'astúcia va aixecar les lògiques suspicàcies del Veguer francès, molest a més pel que considerava escàs entusiasme dels andosins a enrolar-se com a voluntaris a les files franceses. Els pocs que van fer el pas ho van fer per motius de residència. I van ser exactament tres, segons els comptes de Joan Esculies i David Martínez Fiol a *12.000! Els catalans a la I Guerra Mundial*: Fèlix Babot, Valentí Naudí i el lauredià Benet Huguet, allistat a la Legió Estrangera i "mort per l'enemic" al Marroc el novembre del 1914.

"Desde aquí la deserción tiene pena de la vida". Exemples de patrimonialització de la frontera com a salvavides al Pirineu basc

Paraules clau: *frontera, patrimoni, Pirineu basc, guerres, exili*

Introducció: la frontera com a salvavides

«Desde aquí la deserción tiene pena de la vida», diu una fita del segle XVIII. El text és a la cara que dona a Irun; és a dir, que qui el llegeix mira cap al Bidasoa i, per tant, a l'altra banda de la frontera. Però no és al costat del riu, sinó a una mitja hora de distància corrent molta muntanya avall. Perquè si fos al costat de la frontera no tindria efecte, tret que atrapessin el desertor ja dins de l'aigua. La frontera sol tenir mala fama, s'entén com una dificultat, fins i tot com una interrupció del pas; obligació de transbords innecessaris, control de persones i mercaderies; canvi de moneda, de mesures, de lleis, d'idioma oficial... És evident als Pirineus, on dos estats han dividit més que unit territoris que comparteixen llengües i cultures. Però sovint la frontera també ha representat una línia de salvació, a vegades fins i tot de la vida.

No és cert que després de la integració de l'Estat espanyol a la Unió Europea la frontera hagi desaparegut, tal com es preconitzava confontent duana i frontera. Al contrari, en nom d'una seguretat que es pretén europea, els controls estatals s'han reforçat i, al segle XXI, han passat de puntuals a permanents als principals passos i s'han tancat carreteres secundàries durant mesos, cosa que no passava des de la dècada de 1940.

En l'imaginari col·lectiu, la frontera tampoc no ha desaparegut malgrat unes facilitats de moviment més grans... No per a la població «extracomunitària», condemnada en moltes ocasions al pas clandestí.

Al meu entendre, vivim una doble paradoxa:

- El nacionalisme d'estat, que no es considera com a tal i sí europeista (tot i que això també s'ha

Xabier Kerexeta Erro,
tècnic d'etnografia de
la Diputació Foral de
Guipúscoa

Pedra al costat del
Bidasoa a Irun. Es
podria traduir com
«Benvinguts. En
record i homenatge
als migrants que han
deixat aquí el seu
darrer alè»

començat a qüestionar), critica que els nacionalismes «perifèrics» vulguin crear fronteres, com si fossin una cosa negativa. I tanmateix, consideren que la seva frontera sí que és «natural»: el Bidasoa sí que separa, l'Ebre no ho podria fer mai. Andorra és vista com una anomalia i se la titlla de paradís fiscal, malgrat que no ho és més que Luxemburg, un estat equiparable a Àlaba en extensió, habitants i renda *per capita*.

- El nacionalisme basc es nega a fer servir el terme *frontera*, o ho fa afegint-hi «imposada», «artificial», «falsa». O bé recorre en castellà al terme *la muga*, com si la paraula en èuscar conferís a la frontera un caràcter més basc. Aquest mateix nacionalisme, que pot dir Iparralde i Hegoalde (part nord i part sud, respectivament), no es qüestiona que els termes en si són polítics i no geogràfics (Donostia és més al nord que Donibane Garazi), atès que coincideixen amb la pertinença a un estat o l'altre. Els qui es neguen a qualificar de França la part basca, en canvi, no es plantegen que al nord d'aquest nord basc, fins a la desembocadura del Garona, hi ha un país de llengua d'oc, no francès. És cert que l'occitanisme polític amb prou feines existeix, però la ideologia *abertzale* també és minoritària als territoris bascos de la República Francesa.

La frontera continua essent un concepte incòmode amb el qual es malviu més que no es conviu. N'és un exemple la manera com se n'ha patrimonialitzat l'existència. O almenys això és el que vull mostrar a les pàgines següents, centrant-me en el que ha suposat i suposa creuar una línia imaginària per salvar la llibertat i la integritat física.

La frontera durant l'antic règim: l'exili com a excepció

En la mesura en què una frontera limita dos territoris amb jurisdiccions diferents, creuar-la pot protegir a qui fuig de la justícia. Durant l'antic règim, a les localitats frontereres, la fugida, temporal o definitiva, va ser un recurs habitual en casos individuals per acusacions de delinqüència comuna i no solia passar de l'anècdota.

També va haver-hi algun cas de fugida massiva. Per exemple, al jutge Pierre de Lancre se li va encomanar de combatre les bruixeries al territori de Lapurdi (Labort en gascó, Labourd en francès), al nord del Bidasoa. Considerava pràcticament tots els seus habitants, especialment les dones, membres d'una secta satànica gegantina. L'any 1612, en un llibre justificatiu del terror provocat, argumentava amb una certa ironia que, quan va arribar-hi, milers de persones van decidir de sobte fer el pelegrinatge a Santiago de Compostel·la. Però el sol fet de creuar la frontera podia no ser garantia de salvació. En el cas de la bruixeria, per seguir amb el mateix exemple, van ser les declaracions d'una jove procedent de Lapurdi a la veïna Zugarramurdi, ja a Navarra, les que van alertar la Inquisició espanyola.

Va ser a partir de la Revolució francesa que la frontera es va generalitzar com a salvavides. Alhora, el sol fet de passar-la amb freqüència esdevingué un acte delictiu i perillós.

Quan la frontera separa dos territoris, però sobretot dues ideologies

La Revolució francesa va suposar un canvi radical: ja no s'accedia a un territori veí —ja fos individualment o col·lectivament— per escapar les conseqüències de delictes «comuns», sinó per defensar diferents posicions ideològiques, sovint sense que ni tan sols existís cap

acció punible concreta. Els casos són innumerables i bidireccionals, tot i que molt més nombrosos del sud cap al nord que no pas del nord cap al sud.

Faré un breu repàs dels moments més rellevants, sense entrar a analitzar conseqüències de caràcter general. Per exemple, la laïcització de la República Francesa i el consegüent augment d'escoles d'ordes religiosos francesos a l'Estat espanyol: els germans de la Salle van obrir una escola a Irun l'any 1906 no pas perquè estigués just al costat de la frontera, sinó perquè era una localitat en ple auge demogràfic. En aquest sentit, també és anecdòtic que Isabel II creués la frontera pel Bidasoa, ja que el 1868 l'èxit de la Gloriosa la va enxampar estiuellant a Sant Sebastià. Per contra, que els pretendents carlistes passessin la frontera ja tenia un altre caràcter, era un acte polític *per se*, tant l'entrada com la sortida, i va quedar reflectit en abundància en la iconografia i literatura de l'època. És més, el «Volveré!» de Carles VII a la frontera del Pirineu navarrès va esdevenir una mena de crit de guerra del carlisme irredempt.

La Guerra Gran és la gran primera gran fita. Gairebé tot Guipúscoa i el nord de Navarra van quedar en mans de les tropes revolucionàries. Les primeres víctimes van ser els campaments de refugiats a les collades pirinenques, davant la desconfiança de les localitats veïnes, poc acollidores. La població local, però, també en va patir les conseqüències, i creuar la frontera s'interpretava com a desafecció. Madalen Larralde, una jove de la població de Sara, a Lapurdi (territori històric que es va inserir el 1790 al departament dels Baixos Pirineus, actualment Pirineus Atlàntics), va ser guillotïnada el 1794 per haver anat a combregar a la localitat veïna de Bera (Navarra). És més, tots els habitants (homes, dones i infants) de Sara i altres municipis del sud de Lapurdi van ser deportats durant mesos a les Landes i altres departaments. Les condicions van ser tan dures que una quarta part de la població no va sobreviure. El motiu del càstig va ser la suposada deserció a Espanya dels joves d'Itsasu, una d'aquestes localitats frontereres.

Per la mateixa raó, a la fi de la guerra, revolucionaris de Guipúscoa van passar a Lapurdi fugint de les represàlies. És el cas de Diego de Lazcano, un franciscà de Tolosa acusat davant la Inquisició ja l'any 1789 «per la seva afició a les novetats que venen de fora» i que va publicar un descàrrec... a Baiona, per si de cas, perquè no va tornar.

A aquestes anades i tornades, la invasió napoleònica va aportar-hi un fet paradoxal: durant la guerra van ser els borbònics Carles IV i Ferran VII els qui van residir a Baiona, mentre que la frontera va deixar de complir la seva funció per a la resta de

Vista de Ziburu des de Donibane Lohizune, amb les muntanyes frontereres al fons. Gordailua, Diputació Foral de Guipúscoa. El pintor Antonio Brugada, liberal, es va exiliar a França quan Ferran VII va reinstaurar l'absolutisme

la població, envaïda. Tan bon punt Ferran VII va arribar al tron espanyol, va començar la fuga de liberals, molts d'ells combatents «contra el francès» fins just a la vigília.

A partir de 1833, la secular rivalitat francoespanyola va donar lloc a un nou concepte de frontera: el de lloc de refugi per als contendents de guerres civils o dictadures. Fins i tot en el cas de la invasió nazi i la divisió de França en la zona ocupada i la del règim de Vichy, i malgrat l'afinitat ideològica de la dictadura franquista, la seva neutralitat oficial va convertir la frontera en un salvavides... si s'aconseguia passar-la i amb excepcions. Irun, si en segles anteriors ja havia patit grans destrosses en cada guerra (1475, 1521, 1638, 1719, 1793 i 1813), en les guerres civils va patir-ne tantes o més.

El 1837 esdevingué camp de batalla de la Legió Auxiliar Britànica proisabelina. Quan van preguntar al coronel carlista Soroa per què no s'havia rendit i lliurat la plaça davant la inevitable derrota, amb la qual cosa va provocar l'incendi de la localitat i la mort de centenars de persones, va respondre: «perquè m'atacaven anglesos, m'observaven francesos i jo soc espanyol». L'any 1838, José Antonio Muñagorri va fer la seva proposta de «Pau i furs», una mena de tercera via que tenia el suport d'una junta de liberals reunida a Baiona. El seu únic èxit militar va ser prendre Urdazubi, un aldea navarresa que no tenia cap més importància que el fet de ser fronterera. Fora d'això, la tropa va passar mesos acampada a Irun, al costat del Bidasoa, per creuar-lo si l'atacaven.

Els anys 1873-74, les tropes carlistes van posar setge i bombardejar Irun amb una duresa extrema. L'arribada de les tropes liberals va suposar l'alliberament del nucli urbà, o del que en quedava, però també la crema de desenes de *baserriak* (masos), sota l'argument que la població rural era procliu «als facciosos». En tot cas, la majoria de la població civil observava des de l'altra banda del Bidasoa com destruïen carrers sencers. Des de Biarritz, els estiuejants arribaven en tren fins a Hendaia per contemplar els bombardeigs.

El setembre de 1936 van tornar a fugir d'Irun milers de persones, tot i que en aquest cas no va ser només per l'incendi i els combats: un any després només hi quedava la meitat de la població i van caldre fins a tretze anys perquè recuperés els 18.000 habitants d'abans de la guerra. I és que tornar suposava passar un filtre polític brutal, amb multes enormes als «desafectes» i penes de presó i fins i tot l'afusellament per a qui havia destacat per roig-separatista o simplement per ser-ne familiar. Molts no van tornar mai. El refugi, però, no va implicar benvinguda: l'any 1939, les autoritats franceses van internar els excombatents republicans al camp

de Gurs (una localitat bearnesa al límit amb el País Basc, departament dels Pirineus Atlàntics). Posteriorment van internar-hi també persones d'ètnia jueva i gitana, o «de mala vida». En resum, dissidents del règim de Vichy. El 1946 es va desmantellar i

After the battle (The Illustrated London News, 31 d'octubre de 1874): habitants del barri de Behobia (Irun) passen el Bidasoa a gual fugint de l'incendi. Zumalakarregi Museoa, Diputació Foral de Guipúscoa

els primers intents de recuperar-lo no van tenir lloc fins a l'any 1979, quaranta anys després d'haver estat creat. Els projectes per tornar-lo a posar en valor, així com els monuments de diferents institucions, ja són del segle XXI. No només es fugia dels combats. A Navarra no hi va haver front de batalla i, així i tot, els colpistes van assassinar-hi més de 3.600 civils. Un dels fets més luctuosos va ser la fuga del fort de San Cristóbal (per sobre de Pamplona), el maig de 1938, de 795 presos, una quarta part de la població reclosa. Gairebé tots van ser capturats els dies següents i 211 afusellats. Només tres van aconseguir creuar la frontera.

L'any 1940, milers de persones fugien del nazisme, però l'avenç va ser tan ràpid que al juny les tropes alemanyes ja eren al Bidasoa. A partir d'aleshores, el pas va esdevenir clandestí i perillós, però el flux no es va aturar. El caràcter secret d'aquests actes fa molt difícil de saber-ne el nombre, com també els fets concrets i els protagonistes del que va passar realment. A més, l'ajuda no sempre va ser desinteressada, ni les delacions responien necessàriament a motius ideològics. Els relats construïts a posteriori d'aquesta memòria traumàtica obeeixen a una doble tendència: a mitificar el que va passar (en especial allò que fa referència a la Résistance) i a amagar-ho i deixar-ne els protagonistes en l'anonimat, fins i tot quan en teoria ja se'n podia parlar lliurement, dècades més tard.

De tota manera, paga la pena destacar-ne dos casos: el d'Aristides de Sousa i el de la xarxa Comète. El primer era cònsol de Portugal a Bordeus quan va esclatar la guerra. Desoïnt les ordres del Govern dictatorial de Salazar, va emetre trenta mil visats o més, perquè molts ni els va registrar ni els va emetre en paper oficial, i ell mateix va creuar la frontera per una carretera de segona categoria de Navarra on no havia arribat l'ordre de negar el pas a les últimes remeses de persones amb visat portuguès.

La xarxa Comète rescatava soldats aliats i els traslladava des de Bèlgica fins a Gibraltar. Un dels punts més difícils era el pas del Pirineu, majoritàriament pel Bidasoa. Per evitar que la Guàrdia Civil els expulsés, les autoritats britàniques es feien càrrec dels evadits. Es calcula que la xarxa va salvar 800 persones i que, dels seus 1.700 membres, 700 van ser detinguts i 200 van morir afusellats o van ser deportats.

El franquisme va obrir el pas als nazis després que fossin derrotats. De fet, havien tingut la frontera sempre oberta, de la mateixa manera que la tenia la policia franquista per entrar a França. Dels molts exemples de col·laboració mútua, el més destacable és el de l'entrega del president

Estela commemorativa del Govern de Navarra a Gurs, al costat de la del Govern basc, però diferent. Cada entitat o col·lectiu rememora «els seus» internats

Estela en homenatge a Sousa a Hendaia

de la Generalitat Lluís Companys al pont del Bidasoa, entre Irun i Hendaia, l'agost de 1940. L'oposició al franquisme i l'exili no van acabar amb la Segona Guerra Mundial, sinó que van entrar en una nova fase, i en el cas basc tampoc no van acabar amb la Transició, després de la mort del dictador.

Sens dubte, l'activitat d'ETA, de 1959 a 2011, ha estat la que més ha marcat el pas clandestí de la frontera, en què França va passar de ser un lloc segur («santuari», el denominaven determinats mitjans de comunicació) a col·laborar amb el Govern d'Espanya a partir de la seva incorporació a la Unió Europea. De tota manera, el que més crida l'atenció, des del punt de vista del respecte a la sobirania nacional, és la permissivitat de les incursions en territori francès de policies espanyols i mercenaris dels GAL. Amb l'argument del suposat suport social bascofrancès al terrorisme, van segrestar i assassinar no només membres (verificats o presumptes) d'ETA, sinó també un pacifista donostiarra insubmis a l'Exèrcit espanyol, i fins i tot ciutadans francesos, adolescents inclosos. Cometiien els atemptats, per exemple en una llar de jubilats d'Hendaia, i al cap de pocs minuts passaven la frontera sense que les autoritats franceses ni espanyoles els impedissin el pas.

Un mural a Baiona recorda quatre víctimes de la «guerra bruta»

Qui, com i quan patrimonialitza l'exili

Parteixo de la base que, en general, els fenòmens lligats a la frontera als Pirineus no han estat patrimonialitzats, ni tan sols quan han deixat de tenir utilitat pràctica. És el cas dels edificis de duanes, que des del 1993 han deixat de complir la seva funció original: molts han desaparegut sense deixar pràcticament cap altre rastre que no sigui el fotogràfic.

Crec que no cal explicar que els monuments, en el seu sentit literal (element de vocació commemorativa), diuen més de qui els aixequen que dels fets o els personatges que recorden. També és el cas de la frontera com a lloc de salvació.

Ho exemplifico seguint l'ordre cronològic dels fets, no de les rememoracions, perquè la distància en anys, fins i tot en segles, em sembla molt significativa de les relectures.

Començo, doncs, amb la bruixeria de principis del segle XVII. El Museu de les Bruixes de Zugarramurdi, que té com a lema «Zugarramurdi, poble de les bruixes», va obrir el 2007, gairebé quatre segles després dels fets que rememora. Sense entrar en altres consideracions, com per exemple que el nom oblida els homes represaliats, el museu amb prou feines atorga importància al caràcter transfronterer del fenomen, tot i ser imprescindible per entendre'l. En canvi, el 2024 la pastoral (una mena de teatre coral molt participatiu) *Inesa de Gaxen* va rememorar i reivindicar aquesta dona, que sempre va negar ser bruixa. Primer es va representar a la seva localitat natal, Bastida (Labastide-Clairence, Baixa Navarra), i posteriorment a Hondarribia, Guipúscoa, ja que és on residia

quan va ser deportada a l'altre costat del Bidasoa juntament amb altres acusades, el 1611. L'Ajuntament de Bastida ha posat el seu nom a una sala municipal.

Pel que fa a les conseqüències frontereres de la Revolució francesa, només una humil placa bilingüe (èuscar/francès) a la parròquia de Sara recorda, dos segles després, Madalen Larralde, «màrtir basca executada per la Revolució el 1794». I tot i ser indiscutiblement el fet històric de més transcendència de Sara i dels pobles veïns, res no rememora la deportació col·lectiva de milers de persones. En canvi, una placa de pedra recorda els privilegis que Lluís XIV va concedir-hi en agraïment a la defensa que els seus habitants van fer contra els robatoris transfronterers el 1693. I una altra placa recorda el cèlebre rector de Sara i escriptor Pedro de Axular, també del segle XVIII, nascut a la localitat veïna d'Urdazubi. Fins i tot la primera ascensió de l'emperadriu Eugènia a la muntanya fronterera de Larrun, el 1859, va merèixer un monòlit l'any següent. Un heroi local de les dues guerres mundials també té un baix relleu en pedra per enaltir la seva perícia com a pelotari i llançador de granades. I José Miguel Barandiaran, un capellà, prehistoriador i antropòleg de Guipúscoa que va escollir Sara per al seu exili de la Guerra Civil espanyola, també té una escultura.

Les guerres carlistes tampoc han deixat gaire rastre, i encara menys el seu caràcter transfronterer, tan reflectit a la literatura i iconografia de l'època. Només hi ha un petit monument als carrabiners afusellats per la partida del sacerdot Santa Cruz a Bera, Navarra, a uns passos de Guipúscoa: si haguessin passat la frontera, a menys de cent metres, s'haurien salvat. A Irun, dues bombes llançades pels carlistes el 1874 ornamenten una font. Només un discret text gravat n'explica la procedència.

Els testimonis commemoratius de la Guerra Civil i l'exili són molt posteriors al final teòric del franquisme. Fins i tot a Hendaia són força recents i genèrics.

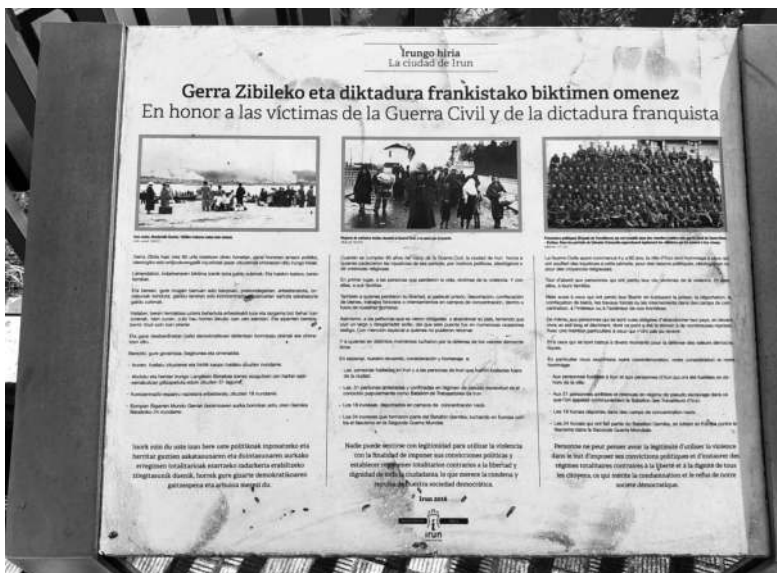
De fet, fins que no s'ha començat a posar en pràctica la Llei de memòria històrica amb prou feines s'havia fet res. Per exemple, la placa al pont en què els nazis van entregar Lluís Companys és de 2021, tot i que l'any 2000 al pont s'hi havia escenificat el lliurament, un acte al qual el Partit Popular es va negar a assistir «perquè estava polititzat». Ara s'ha proposat d'afegir el pont a l'Inventari de Llocs de Memòria Democràtica, creat el 2022.

Les poques persones que van aconseguir fugir del fort de Sant Cristóbal i passar la frontera van ser homenatjades el 2024 pel Govern de Navarra amb una escultura de mida mitjana a Urepel; i malgrat ser una localitat bascòfona de la Navarra francesa, la inscripció només hi figura en castellà. Una cursa de muntanya recrea el recorregut de la fugida.

Tenint en compte que els aliats van guanyar la guerra i que la dictadura portuguesa va caure el 1974, és digne de reflexió que no es dediqués una placa a Aristides Sousa allà on hi havia hagut el consolat portuguès a Baiona fins al 2021 i una altra, posterior, a Hendaia, al costat del Bidasoa. Sousa té un carrer, entre d'altres localitats, a Baiona i a Burdeos, on també hi ha un complex escolar que duu el seu nom.

Sobre el punt en què la xarxa Comète creuava el Bidasoa s'han col·locat dues esteles commemoratives als qui es van ofegar al riu, i un cop l'any se'n recrea el recorregut.

Espitllera, obra de l'escultor Ernest Altés ubicada al terme municipal d'Auritz/Burguete, al Pirineu navarrès, homenatja Oriol Solé, mort a trets quan intentava creuar la frontera després de fugir de la presó de Segòvia.

Placa trilingüe euskar/castellà/francès de l'Ajuntament d'Irun en honor a les víctimes de la Guerra Civil i del franquisme al pont del Bidasoa

Les víctimes del terrorisme d'estat en territori francès no tenen cap reconeixement oficial, però alguns murals reivindiquen uns fets i personatges que les administracions obliden. Per acabar, quan la frontera ja hauria d'haver esdevingut un pur tràmit, l'any 2022, per iniciativa popular es va col·locar una pedra dedicada a les persones que s'havien ofegat intentant creuar clandestinament el Bidasoa a Irun després que Europa es tanqués als migrants «sense papers». També hauria de servir per homenatjar les desenes de portuguesos (potser fins a quatre-cents, tot i que no n'hi ha xifres oficials) que es van ofegar durant el franquisme en el mateix intent, desorientats i abandonats per passadors i autoritats, a vegades per desídia i altres amb coneixement de causa, de la mateixa manera que al segle XXI.

Una pregunta per reflexionar a tall de conclusió: patrimoni incòmode?

Al sector pirinenc occidental, els elements commemoratius del pas de la frontera com a garantia de llibertat i integritat física en general són pocs, tardans, poc notoris i poc explícits en els seus missatges, sobretot en tot el que pugui comportar una crítica a la situació o als règims que van provocar els exilis. Alguns ni tan sols inclouen una «signatura» o imatge corporativa que identifiqui qui els ha col·locat o patrocinat. Podríem dir, doncs, que són poc monumentals:

- En el sentit literal: qui no coneix prèviament el context potser no sap ni a què fan referència.
- En el sentit figurat: qui no els coneix prèviament pot passar-hi per davant sense ni adonar-se que hi són, de tan discrets que són.

Tot plegat encara és més evident si es compara amb els «*morts pour la France*» de tots els municipis francesos: cèntrics, destacats, amb els noms de totes les víctimes mortals i ofrenes florals l'11 de novembre i el 8 de maig. O amb la simbologia franquista, almenys en el cas basc eliminada, però gairebé mai substituïda.

No hi ha projectes de patrimonialització com el Camí de la Llibertat entre Saint-Girons i Sort. El que més s'hi assembla són els recorreguts commemoratius, com el de la xarxa Comète o la cursa de muntanya entre el fort de San Cristóbal, a Pamplona, i la frontera. O el recorregut turístic sobre l'exili de Miguel de Unamuno a Hendaia. A parer meu, però, aquesta mena de recorreguts corren el risc de frivoltzar i mercantilitzar successos històrics de gravetat, a l'estil de les «curses de contrabandistes».

Si entenem per *patrimoni* allò que ens dona testimoni de fets passats que mereixen ser transmesos a generacions futures, encara hi ha molt per fer.

Bibliografia i bibliografia web:

ARRIZABALAGA, Sagrario, & ODRIÓZOLA, Lourdes (2014): *Historia de Irun*, Ajuntament d'Irun, Irun.

CHUECA, Josu (2006): *Gurs, el campo vasco*, Txalaparta, Iruña.

D.A. (2006): *A mis amigos de la frontera. El País Vasco francés en la aventura carlista*, Museoa, Ormaiztegui.

DE LA CERDA, Alexandre (2016): *La déportation des Basques sous Terreur*, Cairn, Pau.

JIMÉNEZ DE ABERASTURI, Juan Carlos (2019): *Camino a la libertad: La red de evasión Comète y la frontera vasca durante la II Guerra Mundial*, Txertoa, Donostia.

LANCRE, Pierre de (2004, edició traduïda i resumida de l'original en francès de 1612): *Tratado de brujería vasca: Descripción de la inconstancia de los Malos Ángeles y Demonios*, Txalaparta, Iruña.

<https://www.asociacionrepublicanairunesa.org/cas/home.php>

<https://ernest-altes.net/escultures/espittlera/>

<https://www.inesadegaxen.fr/>

Els berguedans a l'exili 1936 - 1963. Supervivència, resistència i solidaritat

L'esclat de la Guerra Civil va comportar la sortida del país de milers de persones per salvar la vida. La comarca del Berguedà no va estar exempta d'aquest fenomen. Entre 1936 i 1939 centenars de veïns de tots els àmbits socials, creences i afinitats polítiques van haver d'amagar-se, fugir i viure un periple en terres estrangeres. En el cas dels exiliats republicans, l'aventura de sobreviure es va allargar fins als anys 60. De fet, la mort a trets del maqui berguedà Ramon Vila i Capdevila, *Caracremada*,¹ el 7 d'agost de 1963 en una emboscada de la guàrdia civil a Castelnou de Bages, és simbòlicament el punt final de la resistència armada dels republicans berguedans que el 19 de juliol de 1936, 27 anys abans, s'havien alçat per defensar la legalitat de la República contra el cop d'estat dels militars africanistes.

La comarca del Berguedà tenia encara les ferides obertes per la repressió a què van ser sotmesos els miners de Fígols² després de la proclamació del comunisme llibertari a la conca minera de Berga entre el 18 i el 23 de gener de 1932, i per l'empresonament de regidors i alcaldes després dels fets d'octubre de 1934.³ Això explica que l'esclat revolucionari de juliol de 1936 es visqués més intensament a ciutats on no s'havia patit el grau de repressió que hi va haver a l'alt Berguedà. És el cas de Gironella, on la violència contra industrials, religiosos i la petita burgesia local va ser extrema: entre juliol i desembre de 1936 van ser assassinades 20 de les 58 persones mortes al Berguedà en els primers mesos del conflicte.⁴ En altres municipis on, *a priori*, hi hauria d'haver hagut un esclat de violència revolucionaria d'acord amb la seva industrialització, aquesta no es va donar amb tanta intensitat. A Puig-reig, la segona vila del Berguedà en nombre d'habitants i amb set colònies industrials dins del seu terme municipal funcionant a ple rendiment els anys 30, van ser tres les persones assassinades. En aquest sentit cal entendre que la majoria d'empleats a les fàbriques del riu provenien encara del camp. Formaven part de la segona i tercera

Hèctor Aranda i
Jaraba, periodista

generació d'habitants de les colònies, espais tancats amb un ferri control social per part de l'amo i l'Església, on les idees revolucionàries no havien tingut la penetració suficient per motivar l'esclat de violència que s'havia viscut en altres punts industrials de Catalunya

El cas de Berga

El 18 de juliol de 1936 l'alcalde de Berga era Joan Illa i Plana, restituint en el càrrec després d'haver estat empresonat al vaixell presó *Uruguai* per haver donat suport a Companys en la seva proclamació de la República catalana l'any 1934. Les poques notícies del que estava passant a Barcelona arribaven de manera fragmentada, de tal manera que una expedició de sindicalistes va baixar a Manresa a esbrinar què estava passant.⁵ L'endemà la ciutat es va sumar a la vaga general en suport a la República i la consigna de l'alcalde i els sindicats, que ja començaven a agafar força política, era mantenir la calma. Es va comunicar a la gent de dretes i religiosos que procuressin passar desapercibuts, "que es desessin"⁶ a casa per evitar aixecar sospites davant les notícies que arribaven de la repressió que es donava en altres indrets. Cal tenir en compte que a Berga no hi havia falangistes, però sí tradicionalistes. El moviment carlí estava molt arrelat a la ciutat, antiga capital carlina al segle XIX. A banda, hi havia una destacada presència de famílies industrials propietàries de fàbriques, molins i petits tallers auxiliars. Si bé la majoria d'aquesta petita burgesia va romandre a Berga durant els tres anys de conflicte –això sí, guardant sempre una discreció de moviments i fins i tot de clandestinitat–, molts altres van emprendre el camí de l'exili malgrat la paraula de manteniment de l'ordre que les autoritats municipals havien donat a l'inici del conflicte. Els testimonis orals i la documentació que ha sobreviscut demostren que, efectivament, el Comitè de Milícies Antifeixistes de Berga no va ser tan actiu en actes revolucionaris com en altres indrets del país, un fet que no va estalviar a la ciutat ni la crema de valuosos tresors artístics ni l'assassinat de vuit persones. I malgrat tot, la intervenció directa i la col·laboració amb altres comitès van evitar violència descontrolada el primer any de guerra.

El primer exili. 1936-1937

Quan el control de la ciutat passa a mans dels sindicats, els industrials més adinerats i els propietaris de fàbriques van marxar cap a l'exili. L'objectiu de la majoria era arribar a la zona controlada pels sublevats. Per fer-ho van travessar la frontera en alguna de les moltes rutes d'evasió que, gràcies a la situació geogràfica del Berguedà, molt a prop de la frontera amb França i amb Andorra, s'estaven formant. Antics contrabandistes feien ara de passadors. Una de les famílies que va utilitzar aquesta xarxa d'evasió va ser la nissaga De Martín,⁷ un dels clans més influents i rics de Berga. Membres de la petita noblesa terratinent, el cap de família, Francesc de Martín, i seu fill gran, Josep Maria,⁸ que tenia 16 anys l'any 1936, van decidir marxar a l'exili deixant la mare i dos germans més petits. Pare i fill van marxar cap a Andorra i d'allà van passar a França i a la zona feixista, a Pamplona, on arriben el desembre de 1936. Allà, Josep M. de Martín va acabar el batxillerat i poc després va marxar a Sant Sebastià, en mans feixistes des del 13 de setembre de 1936. El febrer de 1937 De Martín va publicar els seus primers dibuixos a la revista tradicionalista

Casa De Martín i placa en memòria de l'artista Josep M. de Martin. Ronda Queralt de Berga. Autor: Hèctor Aranda

juvenil Pelayos. Josep M. de Martín va tornar a Berga l'any 39 i acabada la guerra marxà a Barcelona a fer la carrera de dret, on coincidirà entre d'altres amb Néstor Luján i Joan Perucho. Amb ells fundarà la revista *Alerta* l'any 1942. Josep M. de Martín va ser considerat un dels grans pintors catalans de la segona meitat del segle xx. Però en el moment més àlgid de la seva carrera, va decidir abandonar-ho tot i tornar a Berga, l'any 1960, desenganyat amb els cercles artístics de Barcelona. Va morir a Berga l'any 2005. Està considerat, juntament amb el pintor Joan Ferrer, un dels més grans artistes plàstics que ha donat la capital berguedana.

Pel que fa a la comunitat religiosa, a Berga hi havia els frares franciscans i tres congregacions de monges. Molts religiosos van ser llogats per l'Ajuntament per fer classes, cobrar lloguers, cuinar o fer de minyones.⁹ Altres en canvi van haver de marxar a l'exili per por de ser descoberts. Entre aquests es trobava un jove Francesc Armengou i Feliu.¹⁰ Quan esclata la guerra es trobava estudiant al seminari de Solsona. No dubtà a marxar cap a la zona revoltada a través de França. Allà va acabar el seminari i fou ordenat sacerdot a Logronyo l'any 1937, en plena Guerra Civil. El seu primer destí com a capellà militar

va ser al País Basc. També va estar destinat al front de Terol. El seu regiment va entrar a Catalunya el gener de 1939 com a part del cos d'exèrcit d'Aragó. Després de la guerra va ser destinat a Solsona, on va ser director del seminari i mestre de capella del santuari de la Mare de Déu del Claustre. Els anys 50 va ser quan va reprendre la seva activitat catalanista, amb la publicació de la *Justificació de Catalunya*, de manera clandestina, i col·laborant, protegint i amagant grups de joves inquiets. Morí a Berga el 21 de gener de 1976. Continua sent una figura clau del catalanisme teòric, però també un cronista destacat de la vida diària de la capital berguedana de la segona meitat del segle xx gràcies al seu dietari *Crònica menuda de la ciutat de Berga*. Quaranta-nou anys després de la seva mort continua sent un personatge polèmic.

No tots els qui van voler sortir de la zona republicana per anar a la zona nacional en aquest primer exili forçat per les circumstàncies, van tenir la fortuna de travessar la línia fronterera. Un grup de quaranta berguedans, simpatitzants del tradicionalisme berguedà, comerciants i petits burgesos, van intentar fugir a França el maig de 1938,¹¹ però van ser interceptats a la frontera de Puigcerdà. La majoria van acabar en batallons disciplinaris republicans.¹² S'hi troben alguns personatges de la vida social i política de Berga dels anys 30. Hi era Josep Aspachs Obach, militant de la Lliga Catalana i regidor l'any 1934; Manuel Solsona Grifell, barber; Ignasi Mas Vilella, mecànic, o Ramon Patzì Torrembó. Alguns van morir en el batalló disciplinari número 5 durant la retirada republicana, ja fos per inanició o per execució, com en el cas de Josep Aspachs.

A banda d'industrialistes, tradicionalistes i religiosos, altres personalitats es van veure entre dos focs i van haver d'escapar a l'exili. Una d'aquestes figures tràgiques és l'advocat i polític Pere Comas i Claret.¹³ Fill de Berga, advocat de professió, va arribar a ser tinent d'alcalde de Barcelona després de les eleccions del 14 de juliol de 1931 per Esquerra Republicana. Va ser un dels fundadors del diari *L'Opinió* i a Berga fundà el quinzinari *Renaixement Bergadà*, editat per l'Ateneu Catalanista Republicà. El president Macià el nomenà conseller de Justícia i Dret el 8 de maig de 1931 i amb la presidència de Companys, fou nomenat magistrat del Tribunal de Cassació el 26 d'abril de 1934. Va ser empresonat al vaixell *Uruguai* després dels fets d'octubre, però tornarà a ser nomenat conseller de Justícia el 26 de maig del 1936. Va ser cessat de conseller el 31 de juliol d'aquell any i va tornar al Tribunal de Cassació. Però va haver d'amagar-se per por de ser assassinat per milicians, atès que havia estat assenyalat com a filofeixista. L'11 de març de 1937 va ser destituït per abandonament del servei. Comas es va exiliar a França fugint dels *rojos* i d'allà va marxar a Colòmbia i després a Panamà. El 1941 va ser condemnat *in absentia* pel govern franquista per haver estat un alt càrrec judicial durant la Guerra Civil. Se li van comissar tots els béns i se li imposà inhabilitació perpètua i estranyament del territori espanyol. Va morir a Panamà l'any 1969.

D'altres exiliats berguedans en zona sublevada, es van allistar a l'exèrcit franquista. La majoria ho feren en el 'Tercio de Nuestra Señora de Montserrat'.

El segon exili. Els emboscats 1937-1939

El Berguedà, el Solsonès i el Lluçanès van ser algunes de les comarques amb més

emboscats durant la Guerra Civil. Es tractava de persones que van triar aquest exili interior ja fos per evitar anar al front, en el cas de joves en edat militar, o bé salvar la pell.

No tots els emboscats van viure al bosc. Es tractava de viure en la clandestinitat per no ser trobats. Això en va dur molts a viure d'amagat tota la guerra. Ja fos en masies o habitatges urbans, la qüestió era no ser descoberts. Aquesta clandestinitat els feia estar desarrelats de les seves vides i per això van viure una situació semblant als qui van triar l'exili d'un bàndol o de l'altre. En el cas del Berguedà i més concretament la ciutat de Berga, l'opció de viure al bosc va ser triada per desenes d'homes en edat militar que no sentien cap simpatia per la revolució que havien iniciat els sindicats per la persecució a què havien estat sotmesos els religiosos i els industrials. Hi ha una cara *amable* dels emboscats. Els objectors de consciència, joves que no volien anar a lluitar i religiosos que intentaven passar desapercebuts per no ser ajusticiats. Depenien del suport de moltes cases de pagès *amigues*, on els donaven menjar amb el qual complementaven els aliments que podien trobar al bosc o els animals que caçaven amb paranys. També els subministraven roba i, el més important, els avisaven quan es feien batudes i escorcolls. Els emboscats dormien en refugis improvisats a la muntanya, en coves, en forats a terra i en caus amagats, especialment quan detectaven que els podien buscar. Ajudaven llaurant camps, recollint llenya o cuidant bestiar, sempre sense despertar sospites i de manera molt discreta. No baixaven mai als pobles i evitaven les carreteres on podien topar-se amb patrulles dels comitès, carabiners o, ja a partir del maig del 37, companyies de l'exèrcit popular de la República.

La cara fosca dels emboscats és la feina de quintacolumnistes que van tenir i les xarxes d'evasió que van trenar per facilitar la fugida a Andorra i França de religiosos, burgesos, terratinents i gent simpatitzant del bàndol sublevat. Des dels boscos vigilaven i controlaven els moviments de tropes, intendència i reforços de l'exèrcit. Una part important dels emboscats disposaven d'armament i s'havien enfrontat amb l'exèrcit de la República. Per això la persecució contra aquests desertors era implacable. Se'ls pressionava fent batudes pels boscos i sovint detenint els pagesos sospitosos de donar-los suport. També es feien escorcolls als seus domicilis, on hi havia la família i se les obligava a acollir tropes de la República o refugiats de guerra.¹⁴ També se'ls imposava sancions econòmiques. Fins al final de la guerra hi va haver companyies de carrabiners, guàrdies d'assalt i de l'exèrcit empaïtant-los. És famosa la batuda que la 134a brigada mixta de l'exèrcit va fer a la serra del Cadí l'octubre de 1938.¹⁵ Quan els emboscats eren capturats o la seva xarxa de suport descoberta, tenien diferent sort. Els qui queien en mans de policies, eren confinats en presons preventives fins al judici; si els capturava el SIM, el Servei d'Investigació Militar de l'exèrcit de la República, acabaven en una txeca, on se'ls torturava per obtenir informació d'altres emboscats abans de ser jutjats. La majoria d'aquests emboscats eren condemnats a mort, tot i que hi ha constància de condemnes a batallons disciplinaris, camps de treball o penes de presó. L'ofensiva de l'Ebre i la batalla que ja es lliurava al front del Segre van obligar el govern de la República a promulgar una amnistia el 16 d'agost de 1938 per la qual no es jutjaria els desertors que es presentessin a files abans del 15 de setembre. S'hi van acollir centenars d'emboscats cansats de viure clandestinament, soldats desertors

de les batalles d'Aragó de l'any anterior i com a mínim 396 reclusos condemnats per desertors. Malgrat tot, continuava havent-hi als boscos de Catalunya centenars d'homes amagats.

Acabada la guerra, els emboscats van tornar a casa, però els joves en edat militar van ser tancats en camps de concentració fins a poder confirmar la seva adhesió al règim.¹⁶ Els qui podien ser avalats van haver de fer el servei militar, mentre que els considerats *desafectes* o *indiferents*, és a dir els qui no havien aconseguit avals, van fer la denominada *mili de Franco*,¹⁷ dos anys de servei militar en batallons de treballs forçats.

Els emboscats de més edat també van haver d'estar internats, però a diferència dels joves no van tenir gaires problemes per reincorporar-se a la vida civil en aconseguir suficients avals per documentar la seva adhesió al règim des del 18 de juliol del 36.

El tercer exili. La retirada republicana, 1939

La derrota republicana a la batalla de l'Ebre va portar com a conseqüència directa la caiguda de Catalunya en mans de l'exèrcit sublevat. El front del Segre i de l'Ebre es trenquen el novembre de 1938 i les tropes republicanes que resten en territori català són insuficients per aguantar l'envestida. Hi haurà línies de resistència i bosses aïllades de soldats encarregats d'entretenir l'avenç de les tropes sublevades, distraccions per donar temps que la població pugui fugir cap a França, però l'esgotament de les reserves i la manca de tropa, armes i municions suficients marcarà el destí de la Catalunya republicana. La derrota catalana començarà el gener de 1939.

Al nord, el cos d'exèrcit d'Urgell iniciarà una ofensiva el dia 7. Una part pujarà per Ollona i la Seu i culminarà l'ofensiva a Llívia el dia 11 de gener. La 62a divisió d'aquest exèrcit entrarà a Berga el 2 de febrer provinent de Solsona i tirarà amunt cap a Bagà i la Pobla de Lillet, on arribarà el 5 de febrer. També ocuparan Vilada i Borredà, i tallen les vies de sortida cap a França dels republicans berguedans. Aquests majoritàriament arribaran a França pel coll d'Ares, utilitzant la carretera de Borredà a Ripoll i la de la Pobla de Lillet a Campdevànol. Cap a la Cerdanya era inviable, perquè la frontera de Puigcerdà ja era en mans sublevades i perquè els colls de muntanya eren impracticables. Igualment, el pas cap a Andorra per Gósol, Josa, la vall de la Vansa i la Seu d'Urgell no era viable perquè l'enemic ja havia ocupat la zona. Al baix Berguedà, el cos d'exèrcit d'Aragó entrarà a Gironella el 5 de febrer i continuarà cap al Lluçanès.¹⁸ Tot i la bossa de resistència a Sant Andreu de Llànars, avançarà cap a Ripoll, on arribarà el 8 de febrer. Pel que fa a les grans capitals catalanes, el cos d'exèrcit del Maestrat, que havia ocupat Barcelona el 26 de gener, va iniciar immediatament la carrera cap a la frontera conjuntament amb el Corpo Truppe Volontarie italià, resseguint la línia de la costa i el prelitoral. Girona caurà el 3 de febrer, Figueres el 8 i arribaran a la frontera del Pertús el 9 de febrer. Portbou serà ocupat el 10. L'últim enclavament del Principat de Catalunya en caure en mans feixistes és el coll d'Ares, que serà ocupat el 13 de febrer per les tropes del cos d'exèrcit d'Aragó que havien conquerit Gironella el 5.

A la comarca del Berguedà la guerra va arribar molt ràpid. Només hi va haver bosses de resistència a Montmajor, Capolat i Puig-reig. La majoria dels soldats republicans

protagonistes encerclats en aquests escamots van ser morts en combat o afusellats i enterrats en fosses com la dels 4 de Montmajor, exhumada el 2024 en el marc del Pla de Fosses.¹⁹ L'entrada de les tropes sublevades a Berga es va produir el 2 de febrer per la carretera de Solsona. Els republicans berguedans vinculats a la República i a la vida política i social de Berga durant la guerra havien marxat tots. El cens del padró municipal de la ciutat entre 1936 i 1940 mostra un descens de la població al voltant de les 400 persones,²⁰ la majoria de les quals havien fugit a l'exili amb la caiguda de la República. Un dels qui va marxar per la Jonquera va ser Ramon Casals i Orriols, *el Ramonet Xic*,²¹ una de les figures clau durant la guerra a Berga. Fundador juntament amb Josep Ester, Josep Bac, Josep Casafont i Ramon Sant de les Joventuts Llibertàries l'any 1936, el Ramonet Xic va ser l'home fort del Comitè de Milícies Antifeixistes de Berga. Va néixer a Berga el 1908. Va treballar a la fàbrica del Canal, on va entrar en contacte amb sindicalistes de la CNT i va abraçar el sindicalisme anarquista. L'any 28 ja participa en reunions amb la patronal com a representant dels obrers, tot i que la CNT havia estat il·legalitzada; va participar i liderar la vaga per demanar les 8 hores laborals i fou acomiadat de Cal Rosal. El van voler contractar però s'hi va oposar perquè els seus companys acomiadats no van ser readmesos. Va ser secretari del tèxtil des de 1931, quan la CNT sortí de la clandestinitat i fins al 1938. Era de tarannà dialogant i coneixia molts dels industrials que el comitè tenia al punt de mira. Va ajudar a ocultar-se i evadir-se gent de dretes i clergues, va evitar la crema de la imatge de la Mare de Déu de Queralt i de la imatgeria de La Patum. Per això va ser titllat de filofeixista per altres comitès com el de Sallent i el de Gironella, i va acabar marxant al front. Anarquista de soca-rel, va tornar a Berga després de negar-se a la militarització de la columna Terra i Llibertat, on coincidí amb nombrosos berguedans. Després de creuar la frontera, Ramon Casals va ser internat com tants d'altres al camp d'Argelers, a la Catalunya Nord. Al voltant de 500.000 persones van arribar a França entre el gener i el febrer de 1939, en la retirada. El govern francès va optar per tancar aquesta població en *camp d'internament* per por de les idees anarquistes i comunistes radicals. Els primers camps, Argelers i Saint Cyprien, eren platges sense edificis. Els exiliats van patir

Placa en la casa natal de Ramon Casals 'Ramonet Xic' a la Plaça de Santa Magdalena de Berga. Autor: Hèctor Aranda

les inclemències del temps i l'estreta vigilància de tropes colonials. Els mateixos interns van ser els primers a improvisar barraques i banys per intentar posar una mica d'ordre a aquell desgavell. Els problemes sanitaris eren molt comuns perquè les necessitats es feien a la sorra. Disenteria, diarrea, colitis i una taxa de mortalitat molt elevada van obligar les autoritats franceses a obrir més camps per oxigenar els existents i de mica en mica dotar-los de millors serveis. Per exemple, el camp d'Agde tenia barracons i sanitaris. Del camp sortia qui tenia diners, contactes, família o feina. També en sortia qui demanava la repatriació a l'Espanya franquista. Quan el setembre de 1939 esclatà la Segona Guerra Mundial, el govern francès va trobar una altra via per buidar els camps. Als homes se'ls feia triar, o bé servir en companyies de treballadors estrangers, o bé allistar-se a la legió estrangera. La majoria d'homes van triar formar part de les companyies de treballadors estrangers. Es tractava de grups de treball destinats a construir o reforçar fortificacions a la frontera entre França i Alemanya. Quan el 10 de maig de 1940 Alemanya envaeix França pel bosc de les Ardenes, fent inútil la línia defensiva Maginot, on havien treballat els republicans, la majoria van caure en mans alemanyes. El govern de Vichy es va desentendre d'aquests republicans. Hitler va proposar a Franco extradir-los a Espanya, però no en va voler saber res, va dir que no eren espanyols, i aleshores els alemanys els van deportar als seus camps de treball i extermini.

Berguedans deportats als camps nazis

Seixanta-quatre persones nascudes o veïnes a la comarca del Berguedà van ser deportades als camps nazis durant la Segona Guerra Mundial.²² Cinquanta d'aquests deportats van entrar en un primer grup l'agost de 1940, després d'haver estat internats en els *frontstalags*.²³ Eren homes adscrits a les companyies de treball que operaven a la línia Maginot i al nord-est de França. Tanmateix, altres exiliats berguedans que van ser empresonats pels nazis no van anar als camps directament, sinó que van treballar per les forces d'ocupació en l'organització TODT.²⁴ Un últim grup de 14 deportats berguedans van arribar als camps entre 1943 i 1944. Eren combatents de la Resistència detinguts per la Gestapo. La majoria dels berguedans deportats en aquesta fase del conflicte col·laboraven en les xarxes d'evasió, principalment en el grup Ponzan.²⁵

Dels 64 deportats 41 van morir i 23 van sobreviure. Com la majoria de republicans espanyols, la majoria van a anar a raure al camp de Mauthausen, però també n'hi van anar al camp de Gusen o al castell d' Hartheim, on van ser utilitzats per fer experiments.

És el cas de la deportada berguedana Alfonsina Bueno i Vela.²⁶ Nascuda a Saragossa el 1915, va viure a Fígols i a Berga. Es va casar amb un berguedà, Josep Ester i Borràs, i tots dos treballaven a la fàbrica del canal, a Ca l'Asensio. Va exiliar-se a França amb la família, a Banyuls de la Marenda, i des de 1941 va col·laborar amb la Resistència, oferint casa seva com a refugi d'evadits a través de la xarxa Ponzan. El 4 de novembre de 1943 va ser detinguda i tancada a la presó de Saint Michel, a Tolosa de Llenguadoc. El 6 d'abril de 1944 la van dur a París, i d'allà va marxar en un comboi amb altres dones al camp d'extermini de Ravensbruck, on va ser internada al bloc 32. Els nazis van experimentar amb el seu cos i això li produí seqüeles tota la vida. També va ser obligada a treballar

12 hores a la fàbrica Siemens. Ella mateixa deia que sempre que podia sabotava els components que s'hi fabricaven. El 7 de març de 1945 va ser traslladada a Mauthausen, on es va poder trobar amb el seu marit, Josep Ester i Borràs. Tots dos van ser evacuats el 22 d'abril quan el camp va ser alliberat. L'any 47 es van separar i va anar a viure a Tolosa de Llenguadoc, on va morir el 1979. Està enterrada a Sant Joan del Falgar, al departament de l'Arieja. Va ser condecorada per les seves accions amb la Resistència pels governs francès, la Gran Bretanya i els Estats Units. Li fou reconeguda la seva condició de combatent de les Forces Franceses de l'Interior i li va ser concedit el títol de deportada i internada de la Resistència.

Mural en memòria
d'Alfonsina Bueno.
Carrer de Mossèn
Espelt de Berga.
Autor: Hèctor Aranda

Apàtrides

El 8 de maig de 1945 els exèrcits aliats van acceptar la rendició incondicional d'Alemanya. La Segona Guerra Mundial encara s'allargaria fins a l'agost al Pacífic, però al continent europeu s'iniciava la postguerra. En cinc anys de conflicte, milions de persones havien estat desplaçades de manera forçada. El cas dels republicans espanyols era especialment dramàtic, perquè no tenien pàtria on tornar ni cap terra promesa on començar un nou cicle vital. Un berguedà va ser clau perquè molts d'aquests republicans poguessin refer les seves vides, Josep Ester i Borràs.²⁷ Va estar al capdavant de la Federació Espanyola de Deportats i Internats Polítics, des de 1945 fins que va morir, el 13 d'abril de 1980. Aquesta organització era l'encarregada de gestionar la documentació i fer els tràmits perquè els deportats republicans poguessin aconseguir pensions del govern alemany com a deportats polítics. Va ajudar moltíssima gent a aconseguir documentació per reclamar indemnitzacions al govern alemany, entre les quals Carme Ballester, vídua del president Lluís Companys. També va ser clau per evitar l'extradició a Espanya de Marcel·lí Massana l'any 1951,²⁸ quan va ser detingut a França. També va intercedir per evitar les extradicions de Ramon Vila i Capdevila, Quico Sabaté i altres maquis. Durant la postguerra també va impulsar la campanya per alliberar republicans espanyols (aviadors i marins mercants) retinguts des de 1939 als gulags de Karaganda, al Kazakhstan soviètic, i va participar de la Comissió internacional de control del règim de camps de concentració i de la Comissió internacional contra els camps de treball forçats. També va treballar a l'Oficina de Protecció dels Refugiats i dels Apàtrides i en altres organitzacions de caràcter solidari. No va deixar mai de ser membre de la CNT.

Placa en homenatge a Josep Ester i Borràs. Carrer dels Àngels de Berga.

Autor: Hèctor Aranda

Josep Ester té una vida de pel·lícula. Va ser militant anarquista i amb 18 anys va estar a punt de ser detingut a Berga durant els fets de Figols de gener de 1932, perquè formava part del grup de la ciutat que havia de donar suport als miners revoltats.²⁹ Quan va esclatar la Guerra Civil va formar part del moviment revolucionari al Berguedà i va marxar com a milicià al front amb la columna Terra i Llibertat. El març del 37 va desertar en estar en desacord amb la militarització que volien imposar els comunistes a les milícies i va tornar a Berga, on va entrar a l'Ajuntament. Va ser regidor de Proveïments uns mesos. Quan es va formar la 153a brigada mixta, el juny de 1937, Josep Ester va reincorporar-se com a oficial després de superar un curs de capacitació de comandament. Era tinent quan ell i un altre berguedà, Josep Bach, van ser acusats d'haver assassinat un comissari polític comunista el 27 d'octubre de 1938 entre Linyola i Mollerussa. Fent servir una identitat falsa, va aconseguir fugir a l'exili el 2 de febrer del 39, el dia que Berga queia en mans feixistes. A l'exili, el juliol de 1940, ell, la seva dona i el sogre entren a formar part de la brigada Ponzan, una de les xarxes d'evasió més importants de la guerra. Van aconseguir treure 3.000 persones, aviadors aliats, famílies jueves... El grup el formaven anarquistes aragonesos i catalans, coneixedors del Pirineu. Després de ser detingut a Tolosa el juny del 41 i alliberat gràcies a documentació falsa al novembre, ell i la família van anar a Banyuls-sur-Mer. Amb la documentació falsa va baixar a Berga l'any 1942 i malgrat ser detingut per la guàrdia civil, no li va passar res.

Però la sort se li va acabar l'any 1943, quan la Gestapo va descobrir la casa franca de Banyuls per una delació. Va ser torturat, considerat *nacht und nebel* (nit i boira, detinguts que podien ser assassinats en qualsevol moment) i deportat al camp de Mauthausen l'any 1944. Va sobreviure als horrors del camp i el 3 de març de 1945 es va retrobar amb la seva dona, Alfonsina Bueno, al mateix camp de Mauthausen després que l'Alfonsina hi arribés en ser evacuada de Ravensbruck amb altres dones. Finalment van ser evacuats del camp el 22 d'abril fent-se passar per francesos.

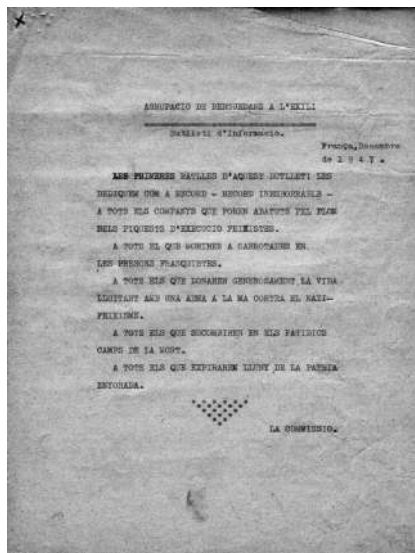
Agrupació de Berguedans a l'exili

A principi de 1945 la derrota del nazisme era evident per a tothom. L'avenç imparable de l'exèrcit roig, la immensa xarxa logística dels aliats occidentals i la derrota de Mussolini a Itàlia van fer creure als republicans a l'exili que el proper a caure seria Franco. En aquest ambient d'eufòria continguda, el 14 d'abril de 1945,³⁰ a Perpinyà, un petit grup de berguedans a l'exili, celebrant en petit comitè el 14è aniversari de la proclamació de

la República, van acabar (com passa encara ara quan dos berguedans es troben lluny de casa) parlant de Berga i de La Patum i l'enyor de la terra berguedana. Florenci Guix i Vilajosana,³¹ berguedà de soca-rel, militant del POUM i de la CNT, va proposar que els allí presents contactessin amb tots els berguedans que eren a l'exili per retrobar-se en un aplec. La idea era preparar el retorn a Berga un cop fos enderrocat el dictador Franco pels països aliats, un fet que veien perfectament lògic. Aquests pocs berguedans van contactar amb els qui sabien es movien per França, i aquests van contactar amb altres. Val a dir que els anys 30, Berga era una ciutat petita i pràcticament tots es coneixien els uns als altres. Gràcies a aquesta xarxa, el 14 de juliol de 1945, a Prada de Conflent, s'organitzà el primer aplec de berguedans a l'exili. Aquella reunió va servir perquè molts dels exiliats es retrobessin després d'anys en la clandestinitat, sobrevivint a la guerra i alguns patint l'horror dels camps nazis. En aquell primer aplec es va decidir buscar més berguedans i es va crear l'anomenada Agrupació de Berguedans a l'Exili. No importava l'afinitat ideològica dels participants. El patiment en la Segona Guerra Mundial i els sis anys que ja duïen a l'exili els van fer superar diferències que havien estat causa d'enfrontaments. Els unia el *berguedanisme*³² per sobre de les idees polítiques de cadascú. El text fundacional remarca l'objectiu de tornar a Berga i detalla com es faria la depuració de funcionaris i dirigents locals posats a dit pel règim de Franco. Aquesta entitat és un cas únic de l'exili català. No hi ha cap altre moviment de retrobament que agrupi gent amb el mateix origen però amb diferències polítiques entre ells, superades per les ganes de retrobar-se.

El segon aplec es va organitzar el 15 d'agost de 1946 també a Prada de Conflent. En aquella reunió es va decidir publicar un butlletí que es faria arribar a tots els socis de l'agrupació. El primer número d'aquests butlletins es va fer a màquina el novembre de 1946.

El butlletí té escrits dels berguedans exiliats a França i d'altres que escriven des de Sud-amèrica. És el cas del dramaturg berguedà Ramon Vinyes i Cluet,³³ exiliat a Colòmbia i que passà a la posteritat com *el Sabio Catalán* a l'obra *100 años de soledad*, de Gabriel Garcia Márquez. També hi ha escrits de Florenci Guix, el poeta Josep Fornell, o l'advocat Pere Comas, però també d'altres d'afinitats polítiques ben diferents, com els sindicalistes Ramon Casals *Ramonet Xic*, Josep Ester i Borràs, el professor i exalcalde Just Lacau i el guerriller maqui Marcel·lí Massana. A banda d'aquests escrits, on l'enyor

Portada del primer butlletí de l'Agrupació de Berguedans a l'Exili.

Fons Documental Centre d'Estudis Josep Ester Borràs de Berga

de Berga, de La Patum i de Catalunya es fa palès, hi ha informació sobre els qui vivien a l'exili, comunicats al voltant de la mort d'algun berguedà expatriat i fins i tot notícies de naixements entre les famílies berguedanes exiliades. I és que en el fons, l'Agrupació de Berguedans a l'Exili va tenir sempre un caràcter familiar, de poble, per estar al dia de la gent. A través de la correspondència i gràcies que tothom es coneixia, les notícies de com estaven els qui s'havien quedat a Berga i com vivien els de l'exili s'intercanviaven entre ells, tant en els butlletins com en les trobades.

El 15 d'agost de 1946 es va fer el segon aplec, també a Prada. Aquesta segona reunió va ser més concorreguda, gràcies al retorn de molts dels qui havien acabat als camps nazis i altres que havien estat desplaçats. Mesos després, el juny de 1947, sortia el segon butlletí. A la pàgina 12 apareix una llista amb més de 100 noms de socis de l'entitat, tots berguedans i berguedanes a l'exili. També apareix l'estat de comptes de l'entitat i de la caixa de solidaritat. Aquest fons sindicat es va destinar a ajudar a berguedans que vivien amb molt pocs recursos a l'exili.

- 12 -		
AGUPACIÓ DE BERGUEDANS A L'EXILI.		
Josep Fornell Pere Galland Bartomeu Saló Josep Riú Trini Riú Amador Beras Maria Barres Josep Soler Aliconsa Sotera Isidre Serra Esposa Serra Fau Gall Lola Gall Vicente Gall Lluís Bercha Pere Roca Miguelà Roca Isidre Planas Florenci Jové Josep Mas Ramon Casals Ramon Sant Josep Bach Maria Bach Joan Folcador Fernando Poixner Tequita Guix Florenci Guix Bartomeu Guix Joan Maria Joan Majoral	Felip Ferran Maria Ferran Josep Calceger Maria Calceger Agustí Viñes Maria Viñes Aliconsa Viñes A. Viñes Enrieta Viñes Ramon Puig Ramon Vila Lola Conellas Aliconsa Conellas Jaume Escarola Ramon Rota Antoni Canals Angelina Canals Just Lacom Clement Santacreu Lola Santacreu Ventura Solero Josep Colom Esposa Colom Joan Torrella Antoni Torrella Ramon Xandir Josep Ferrer Ramon Ferrer Pere Conçal Antoni Conçal Joan Boix Milla Boix	Josep Salvans Josep Rové Maria Rové Salvador Fons Josep Marés Papeta Barres Ramon Barres Josep Capdevila Josep Valls Miguel Soler Josep Soler Gilbert Carcena Josep Puig Ramon Puig Ramon Manóvens Maria Soler Joan Soler Margarida Soler Lluís Fregonas Angelina Fregonas Lola Vila Joan Vila Ramon Viñes Pere Comas Joan Rosal Leonor Roca Josep Cerónias Ramon Serra Esposa Serra Concepció Fons Josep Conellas
CONTINGUT: Setembre, Octubre i Novembre.		
Ingressos.		
48 quotes a 50 Frances... 2400	Costos	
Total 2400	Total costos..... 1860	
	Resten en caixa 540	
	Total 2400	
Caixa de solidaritat		
Ingressos	Costos	
Donatius 6025	Ajuda a diferents companyes 477	
Total..... 6025	Resten en caixa 1260	
	Total..... 6025	
Prades, Desembre de 1946. LA COMISSIÓ.		

Llista de socis de l'Agrupació de Berguedans a l'Exili.

Fons Documental Centre d'Estudis Josep Ester Borràs de Berga

El tercer aplec es va celebrar novament a Prada el 13 de juliol de 1947 i al desembre d'aquell any sortí el tercer butlletí d'informació, amb la novetat d'una capçalera i un dibuix obra del berguedà exiliat Lluís Boixader.

Els ànims començaven a decaure, perquè dos anys després de la derrota del nazisme Franco es mantenia al poder. Es pot veure en els escrits, on l'enyor de Berga és més intens. En aquest butlletí apareix íntegrament publicat el poema *Oda a Berga*, de Josep Fornell. També hi ha una interessant ressenya sobre l'enviament de menjar que fa l'advocat Pere Comas des de Panamà perquè es reparteixi entre els infants i els malalts. Són temps de racionament i manca d'aliments a tot el continent europeu, en una dura postguerra.

L'últim dels quatre aplecs documentats es va celebrar a Argelers el 15 d'agost de 1948. En coneixem els detalls gràcies al quart butlletí (i últim) publicat per l'agrupació, el febrer de 1949. En aquella reunió es va llegir un informe de la comissió gestora en el qual queda palesa la desolació dels exiliats en veure que els aliats no forçaran la caiguda de Franco. La guerra freda ha començat i tant els Estats Units com la Gran Bretanya mantindran la dictadura com un bastió contra el comunisme en el flanc occidental de la Mediterrània. En aquest sentit, un escrit de Marcel·lí Massana es tota una crida a la resistència interior i exterior. El desencís després de l'alineament dels aliats amb l'Espanya de Franco va fer que molts d'aquests exiliats anessin tornant de mica en mica a Catalunya i que altres arrellessin a França i a Sud-amèrica, d'on ja només van tornar de visita després de la mort de Franco o per morir a casa, com el cas de Ramon Vinyes i Cluet. L'agrupació com a tal es va extingir, però molts d'aquells exiliats van mantenir correspondència i contacte entre ells fins a la mort.

Capçalera obra de Lluís Boixader.
Fons Documental Centre d'Estudis Josep Ester
Borràs de Berga

El maquis, els últims combatents

El maquis va ser un grup de guerrillers armats en lluita contra els nazis i Vichy durant la Guerra Mundial i contra el franquisme. El nom té origen cors, *macchia*, paraula amb la qual designen una forma de vegetació típicament mediterrània d'arbustos de fulla dura, mates i garrics que es pot trobar a Còrsega, Sardenya, les illes Balears, Catalunya, el País Valencià i el sud de França, la *màquia catalana*. El nom s'hi esqueia pels amagatalls a la natura on aquests guerrillers acostumaven a viure.

Els primers maquis es van organitzar en plena Guerra Civil, en el marc del XIV Cos d'exèrcit guerriller, creat el maig de 1937 per l'exèrcit popular amb l'objectiu de sabotejar les línies franquistes des de la rereguarda, obtenir informació i obligar a mantenir tropes feixistes allunyades del front en tasques de policia. Molts d'aquests grups a l'interior de la península es reactivaran després de la derrota republicana i continuaran la lluita fins als anys 50 i 60, quan els últims maquis van ser assassinats o van caure presoners. A França van ser els exiliats anarquistes els primers a organitzar-se immediatament després del final de la Guerra Civil. Es van crear els primers maquis amb l'objectiu d'aconseguir armes,

crear xarxa de suport i informació i comandos de passadors per fer entrar o sortir gent de territori espanyol. Aquests grups van ser la llavor sobre la qual es van crear les grans xarxes d'evasió de la Guerra Mundial.

Amb l'armistici entre França i Alemanya i l'adveniment del govern col·laboracionista del general Petain, aquests grups comencen a donar cops de mà i a recollir informació per passar-la als aliats. Seran els primers resistents actius contra els nazis i el règim de Vichy. El partit comunista es mantindrà al marge de la Resistència fins a la invasió de l'URSS per part d'Alemanya el juny de 1941. I no serà fins al 1943 i sobretot el 1944 quan es pot parlar d'un moviment de resistència organitzat a França, quan el curs de la guerra es decanta del bàndol aliat.

Els grups de maquis anarquistes i comunistes sempre van anar per separat, tant en la lluita contra els alemanys com en la resistència armada contra Franco. Així, mentre els comunistes van optar per fer maniobres militars com la invasió de la Vall d'Aran l'estiu de 1944, els anarquistes van continuar la guerra de guerrilles a través d'escamots independents però organitzats que realitzaven sabotatges, segrestos, infiltracions i recopilació d'informació. Un d'aquests grups era el de Marcel·lí Massana.³⁴ Àlies Panxo, Massana és un mite de la resistència berguedana. Heroi per uns, bandoler per altres, la seva figura sempre ha gaudit d'una aurèola que l'ha mitificat, com a tot el moviment maquis.

Massana no va tenir una infància fàcil. Va perdre la mare al cap de poc de néixer i el pare als 5 anys. Va ser educat per la dida i la resta de la família. El tiet, Joan Massana, el va fer anar a l'escola, però amb 13 anys va marxar a Sallent amb un altre oncle seu, Miquel Guitó. Allà va començar a treballar. Als 15 anys va tornar a Berga i va treballar a Can Rodergas de mecànic i es va afiliar a la CNT. Quan va esclatar la guerra, marxà al front amb la columna Terra i Llibertat. Després passaria a la columna Castan, al front d'Aragó i va acabar ascendit a tinent d'infanteria l'any 1938.

En acabar la guerra va ser condemnat a 15 anys de presó. En va sortir l'any 42, però va ser cridat a files amb l'exèrcit franquista per fer la denominada *mili de Franco*. No es va presentar i va fugir a l'Alt Urgell, on va treballar de llenyataire. Bon coneixedor dels camins, corriols i muntanyes del Pirineu i el Berguedà, i més bon coneixedor encara de la gent del país, va decidir organitzar el seu grup de maquis, que va estar operatiu des de 1945 fins a 1950. Es van especialitzar en sabotatges, segrestos i atracaments. Mai no van voler enfrontar-se directament amb la policia ni la guàrdia civil perquè sabien que, a més de ser perillós, podria posar en perill la vida de molta gent. La llegenda es va forjar en l'imaginari

Placa homenatge a Marcel·lí Massana.
Carrer de Mossèn Huch de Berga. Autor: Hèctor Aranda

berguedà pels cops contra els industrials que abusaven dels treballadors i la temeritat amb què es passejava per Berga com si no fos perseguit.

El grup Massana tenia una xarxa de suport. Masies que servien d'amagatalls, dipòsits d'armes i sobretot per estar informats dels moviments de la guàrdia civil. Però col·laborar amb el maquis era perillós i tot l'aparell repressor franquista perseguia aquesta xarxa de suport. El 10 de novembre de 1949 es van detenir al Berguedà i al Bages 27 persones acusades de col·laborar amb la guerrilla anarquista. Després de ser torturats a la caserna de la guàrdia civil a Berga, tres d'aquests detinguts –Josep Puertas, treballador de Fígols; Josep Bertolillo, miner de Fígols, i Joan Vilella, pagès de la casa de Santa Eugènia, prop de Pedret– van ser assassinats per la guàrdia civil a l'antic pont de Miralles, entre Berga i Vilada³⁵ (actualment sota les aigües de l'embassament de la Baells), després que se'ls apliqués la llei de fugues. En aquesta acció també van ser assassinats dos familiars de Massana, Jaume i Miquel Guitó i Gramunt.

L'última acció de Massana en territori espanyol va ser l'estiu de 1950. L'any a sobre va ser detingut pel govern francès després que Franco sol·licités posar fi a la impunitat amb què el maquis entrava i sortia pels Pirineus. Massana no va ser extradit gràcies a la labor de Josep Ester i Borràs, que va intercedir per ell i en va fer valer el seu historial com a membre de la Resistència. La justícia francesa el va condemnar a residència obligatòria a Aurillac, al centre de França, per apartar-lo de la frontera. Acabada la condemna va marxar a Clamart, prop de París i finalment a l'Arieja, on es va instal·lar als anys 70. Va visitar Berga amb l'acabament del franquisme, però va morir a l'exili l'any 81.

El maquis va acabar les seves aventures els anys 60. La clandestinitat era molt dura, ells s'havien envellit i eren una nosa pel govern francès i pel sindicat CNT que els havia donat suport. L'any 1950 la CNT va rebutjar la lluita armada i el maquis van quedar sense suport ni logística. Tot i que Massana ja ho havia deixat, en part per la condemna imposada per França i en part perquè ja era gran i duia molts anys de lluita, altres van continuar batallant pel seu compte. Van ser els casos de Josep Lluís Facerias o Ramon Vila i Capdevila, *Caracremada*, els últims maquis, els quals van ser assassinats l'any 1957 i 1963, respectivament.

Els van ser els últims exiliats en continuar la lluita armada i, malgrat que tots els qui van marxar sempre van mantenir el seu antifeixisme, el maquis va ser qui ho va dur fins a les últimes conseqüències.

Cites

- 1- PLANES, Jordi. "El «maquis» al Bages". Revista *Dovella*, núm. 7, Manresa, 1982.
- 2- NOGUERA, Josep. *El capità de la Guàrdia Civil Miquel Ferrer Melià. Entre el deure i el poble*. Editorial Dalmau, 2022.
- 3- VALVERDE LOJO, Roser. "Els Fets d'Octubre del 1934 a la comarca del Berguedà". Revista *l'EROL* n. 161. Berga tardor de 2024. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 4- PICAS SALA, Martí. "El cost humà de la Guerra Civil al Berguedà: actualització de l'estudi 2017 – 2019". Revista *l'EROL* n. 141, tardor hivern 2019. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 5 i 6- FARGUELL, Jaume. Entrevista a Ramon Casals Ramonet xic. Programa *L'entrevista*, Televisió del Berguedà 1998.
- 7- CAPDEVILA, Jaume i VINYES, Salvador. *Josep Maria de Martín. Passió Intel·lectual*. Àmbit de Recerques del Berguedà. Berga 2022.
- 8- GRIFELL SALA, Quirze. "Josep Maria de Martín, artista total". Revista *l'EROL* n. 67 any 2000. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 9- HIERRO, Ignacio. *La dècada de les expectatives frustrades. El Berguedà 1930 – 1940*. Associació Memorial Democràtic del Berguedà. Edicions La Patumaire. Berga 2015.
- 10- MONEO VILALTA, Màrius. "Mossèn Armengou". Revista *l'EROL* n. 106. Berga 2010. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 11 i 12- MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep. *La Guerra Civil al Berguedà 1936-1939. Testimoniats*. Centre d'Estudis d'Avià 2019.
- 13- FELIPÓ, Ramon. "Il·lustres col·legiats: Pere Comas i Claret". Revista *Món Jurídic* n. 341. Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona juny 2022.
- 14- HIERRO, Ignacio. "El Berguedà i els refugiats. 1936-1939". *Letra Minúscula* octubre 2022.
- 15- GUIXÉ, Jordi. "Ayudas en zona roja. Emboscats en acció". Revista *l'EROL* n. 114. Berga 2012. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 16 i 17- HIERRO, Ignacio. *Treballs forçats al Berguedà. Presoners de guerra i batallons disciplinaris (1937-1945)*. Centre d'Estudis d'Avià 2025.
- 18- GUERRERO, Alberto. "La caïda de Catalunya 1939. La llegada al Pirineu". Revista *Desperta Ferro contemporànea* n. 63. Madrid 2024.
- 19- Pla de Fosses 2023-2029. Departament de Justícia i Qualitat Democràtica. Generalitat de Catalunya.
<https://justicia.gencat.cat/ca/ambits/memoria/Fosses/Plans-de-fosses/Pla-de-Fosses-2023-2025/>
- 20- Idescat. Sèries històriques demogràfiques. Evolució de la població de fet de la ciutat de Berga. Generalitat de Catalunya.
- 21- MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep. *La Guerra Civil al Berguedà 1936 – 1939. Testimoniats*. Centre d'Estudis d'Avià 2019.
- 22, 23, 24- MONTAÑA, Daniel i RAFART, Josep. *Sota les botes de Hitler. Berguedans als camps de concentració nazis*. Centre d'Estudis d'Avià – Editorial Cossetània. Avià – Valls octubre 2022.
- 25- GUTIÉRREZ, Ismael (dir). *La red Ponzán*. Documental Radio Televisión Española. Madrid 2022.
- 26- CALVO GASCÓN, Juan M. *Biografía de Alfonsina Bueno Vela*. Base de datos de aragoneses deportados a los campos nazis. Amical de Mauthausen / Gobierno de Aragón.
<https://www.aragonesesdeportados.org/es/184/bueno-vela-alfonsina/biografia.html>
- 27, 28 i 29- CARA RINCÓN, Josep. "Josep Ester Borràs. Esbós biogràfic d'un anarquista Berguedà". Revista *l'EROL* n. 117 any 2013. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 30- Butlletins de l'Agrupació de Berguedans a l'Exili. Fons documental Centre d'Estudis Josep Ester Borràs de Berga.
- 31- DE LECUMBERRI, Nieto. *La quinta barra: apuntes biográficos de Florenci Guix i Vilajosana*. Comamala, 2006.
- 32- NOYES, Dorothy. "Dins la sang. Performance i memòria de la identitat catalana després del franquisme". Revista *d'etnologia de Catalunya*, n. 13. Generalitat de Catalunya 1998.
- 33- HUCH CAMPRUBÍ, Jaume. "Ramon Vinyes, el berguedà més universal, encara inèdit". Revista *l'EROL* n. 162 desembre 2024. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- 34- CLARA, Josep. *Marcel·lí Massana, l'home més buscat. Un mite de la guerrilla anarquista*. Rafael Dalmau Editor. Barcelona, 2005.
- 35- VILALTA, Isaac. "Un pontet i una carretera vella". *La Directa*, 13 de novembre 2014 (edició web www.ladirecta.cat).

Intents d'escapatòria de la lleva del biberó de l'exèrcit republicà en la Guerra Civil espanyola: alguns exemples de Ribes de Freser dels anys 1938 i 1939

D'ençà de l'aprovació de la Llei de memòria democràtica (Llei 20/2022, de 19 d'octubre), s'han multiplicat els estudis i actuacions de recuperació de la memòria d'un seguit de dramàtics fets, sovint tràgics, del nostre convuls segle xx que no han de caure en l'oblit i que cal reparar. En l'exposició de motius d'aquesta llei no només es posa l'accent en la importància de la memòria en el pla col·lectiu i social, sinó que també es remarca que aquesta memòria pot tenir caràcter individual o personal i que cal que s'exerceixi de forma inclusiva, que potser vol dir que els règims democràtics, a diferència dels règims autoritaris, han de tractar la memòria històrica d'una manera oberta i sense exclusions. Així ho exposen les paraules que encapçalen l'esmentada llei:

"Los procesos de memoria son un componente esencial de la configuración y desarrollo de todas las sociedades humanas, y afectan desde los gestos más cotidianos hasta las grandes políticas de Estado. El despliegue de la memoria es especialmente importante en la constitución de identidades individuales y colectivas, porque su enorme potencial de cohesión es equiparable a su capacidad de generación de exclusión, diferencia y enfrentamiento. Por eso, la principal responsabilidad del Estado en el desarrollo de políticas de memoria democrática es fomentar su vertiente reparadora, inclusiva y plural."¹

De tota manera, a la llei hi manca una concreció explícita de què s'entén per memòria democràtica, o millor dit, quin sentit exacte té l'adjectiu *democràtica*. Fóra important de saber a nivell conceptual quina diferència hi ha entre la memòria democràtica i la memòria històrica, que ha estat objecte d'una altra llei i també de moltes activitats. De la lectura del paràgraf transcrit amb anterioritat pot interpretar-se que la memòria democràtica, a diferència d'altres processos d'estudi i reflexió històrica de caire científic, vol subratllar i aproximar-se als fets històrics des d'una emotivitat absent en els

Miquel Sitjar i Serra,
Camp d'Aprenentatge
del Ripollès

textos i estudis científics, i fer la reparació a través de la memòria de totes les injustícies que la guerra i la repressió que qualsevol dels bàndols enfrontats van causar a tantes persones en el cas, per exemple, de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

La feina realitzada pels gestors de la memòria democràtica és i ha de ser, per això, molt diferent de la memòria històrica practicada, per exemple, pel franquisme vencedor d'aquella guerra, i sobretot no pot ser una memòria de part, com ho va ser la del franquisme, una memòria i homenatge als vencedors i als que entre ells van ser víctimes mortals de la guerra, el record dels quals se celebrava en monuments a cada poble i ciutat. La memòria democràtica potser també hauria de ser més al costat de les víctimes de qualsevol bàndol que de l'exaltació d'uns combatents heroics participant en uns determinats fets bèl·lics, que, en el cas de la Guerra Civil espanyola, va comportar una matança entre veïns i conciutadans. Si féssim una avaluació de les actuacions emparades per la Llei de memòria democràtica, el resultat podria ser que la major part d'actes han estat guiats per aquests principis i generalment, però no exclusivament, han estat un record i homenatge a víctimes del bàndol oposat al franquisme. El motiu no és pas que no es reconegui que en el sector franquista també hi va haver-hi víctimes, sinó que bona part de la memòria i reparació entre les seves víctimes va quedar pràcticament resolt o esgotat durant la llarga dictadura franquista. El caràcter venjatiu dels vencedors de la Guerra Civil, heretat d'una llarga tradició que entronca amb la pena de la *damnatio memoriae*, que castigava els enemics interns de l'antiga Roma a l'oblit, va voler esborrar el record del temps de la República Espanyola (1931-1939) i el dels seus combatents i víctimes. És també una feina de la Llei de memòria democràtica reparar aquest i altres oblits intencionats vinguin d'on vinguin.

A banda d'això, a parer meu, la memòria democràtica pot suposar un al·licient i una motivació addicional per aprofundir en un dels valors de les societats i règims democràtics, els de l'anomenada *cultura de la pau*, una cultura que ha de significar una esmena a la totalitat a la promoció dels discursos bel·licistes i d'exaltació de l'heroïcitat militar, i que, a títol legal, ha inspirat en els ordenaments jurídics dels estats democràtics el reconeixement d'uns drets com el de l'objecció de consciència i el consegüent refús a participar en serveis militars i fins i tot pagar amb els impostors les armes. Sense voler ser aquest un treball sobre l'objecció de consciència d'unes persones cridades a files en temps de la Guerra Civil espanyola, perquè no és gens clar que aquest fos el motiu bàsic dels seus intents d'escapatòria de l'exèrcit, la història aquí analitzada i exposada posa en relleu el drama d'uns nois mobilitzats en una edat molt jove i com se les van haver d'enginyar per sobreviure en aquella tràgica situació aquestes i altres persones la major part de les vegades alienes a una cultura i exaltació de la guerra que afectava ambdós bàndols. Hi va haver un dolor i un trauma, que la memòria democràtica, per exemple en la recuperació de les restes de víctimes mal enterrades en fosses, ha mirat de reparar i que la història acadèmica o oficial pot passar per alt, centrada com està en els fets més rellevants, les accions bèl·liques i les seves causes i conseqüències geopolítiques. Tampoc el franquisme, en la política de reparació i reconeixement de les seves víctimes anteriorment descrit, no va reconèixer el patiment infringit a tota una generació que després de la guerra a la qual

fou cridada en una edat molt jove va ser obligada a continuar amb les armes a la mà en un llarg i extenuant servei militar a favor del franquisme.

Així doncs, amb aquestes premisses, d'entre tots els drames humans més coneguts de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) m'he centrat en analitzar un cas concret d'un jove de l'anomenada *lleua del biberó*, que va ser un reclutament forçós i anticipat de nois encara no en edat militar que el govern de la República va haver de cridar a files com a carn fresca posada al front per intentar parar el ja imparable avenç de les tropes franquistes. Molts han estat els testimonis publicats i recollits d'aquestes persones cridades a files en aquelles excepcionals condicions. Aquest treball n'és un, però la intenció és observar un tema no tan estudiat, com són els intents d'escapatòria i deserció de files entre els membres de la *lleua del biberó* i quins mètodes es van seguir i els seus minsos resultats. Crec que pot ser d'ajuda a la memòria democràtica recordar persones que no van voler participar pels motius que fossin en la follia col·lectiva que sempre és una guerra. Aquestes persones, les que van participar en la *lleua del biberó*, i les que en van desertar, molt sovint jugant-s'hi la vida, i tots els que van desertar en qualsevol dels bàndols de la Guerra Civil espanyola, són també víctimes i així se'ls ha de recordar i homenatjar. La trajectòria vital a estudiar aquí i ara és la de Josep Casas i Mas

El *biberó* Josep Casas i Mas (Ribes de Freser, 1920-Balaguer, 2013)

Josep Casas i Mas va néixer a la porteria de la colònia i fàbrica tèxtil de Can Recolons de Ribes de Freser, en el si d'una família obrera, catòlica fervorosa i catalanista. No totes les famílies de Can Recolons compartien aquests principis catòlics i catalanistes. Hi havia un important nucli d'obrers de tendència política socialista, anarquista, aconfessional o atea. Aquestes diferències sembla que no impactaven en l'esperit de convivència i bonhomia de la vida d'aquest barri obrer de Ribes de Freser, si hem de fer cas al bon record que en té un fill il·lustre d'aquesta colònia, el pedagog i escriptor Joan Triadú i Font (Ribes de Freser, 1921- Barcelona, 2010), que descriu la plàcida vida del seu barri nadiu, entre d'altres llocs, en les pàgines de la seva obra *Dies de memòria (1938-1940)* (Barcelona, 2021).

Des de la porteria de la fàbrica de Can Recolons, el progenitor de Josep Casas i Mas, en Josep Casas i Roca, participava activament de la vida cultural ribetana i promovia entre els obrers i obreres de Can Recolons els bons hàbits culturals i lingüístics, que l'entitat conservadora i catòlica la Lliga del Bon Mot propugnava en pro de la bona educació de les masses. El pare del nostre *biberó*, militant en el catalanisme conservador, es va animar a actuar a Ribes de Freser de corresponsal administratiu del diari catalanista

Imatge històrica de la fàbrica de Can Recolons, on vivia i hi treballava la família Casas durant la primera meitat del segle XX. Col·lecció de Miquel Sitjar i Serra

conservador *La Veu de Catalunya* (1899-1937),² i el seu mai no ocultat catolicisme, que ben car li havia de costar, el va dur a formar part com a vicepresident de la junta del Centre Catòlic Ribetà, que presidia pocs anys abans de l'inici de la Guerra Civil l'ultracatòlic botiguer Felip Vigo i Pi,³ que pertanyia a una família de més alt nivell econòmic i social que els obrers de la colònia Recolons, i que pel seu exacerbament catolicisme fou conegut amb el mal nom del *Cagamisses*.

Evolució de la situació a la vall de Ribes arran de l'esclat de la Guerra Civil espanyola (1936-1938)

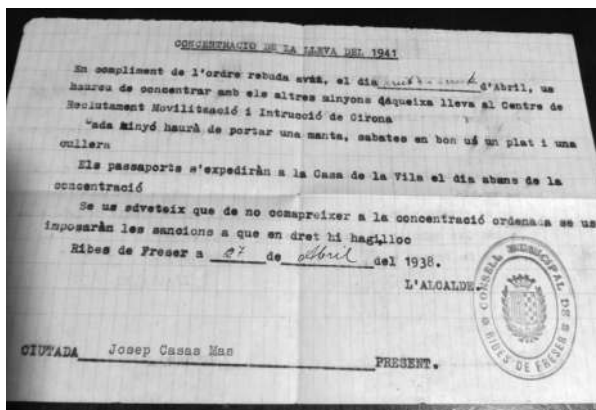
En aquest ambient catòlic i obrer es va educar el nostre biberó, que va començar a publicar poemes catalans al periòdic ribetà *Petrària* (1930-1936), mentre començava els tràmits per ingressar al seminari de la Seu d'Urgell per ordenar-se de prevere i esdevenir així el primer capellà obrer de Ribes. Les il·lusions del seminarista Josep Casas i Mas, com la de tot el seu entorn, van quedar estroncades pel cop d'estat de Franco del 18 de juliol de 1936 i la consegüent guerra que va trencar ponts entre persones i famílies i que va donar ales en un bàndol i en l'altre a les opcions més extremistes. La resposta a la rebel·lió del 18 de juliol de 1936 va suposar l'inici d'una persecució religiosa contra els catòlics, assimilats sovint sense raó amb els colpistes franquistes del 18 de juliol de 1936 i va dur a l'assassinat indiscriminat de persones religioses, que a la vall de Ribes va ser molt intens perquè escamots anarquistes locals i sobretot els procedents de Puigcerdà encapçalats pel famós Cojo de Málaga van actuar-hi perseguint catòlics i destruint patrimoni religiós.⁴ A la vall de Ribes persones tan significades del bàndol contrari als insurgents del 18 de juliol de 1936 com el doctor Joan Solé i Pla (Barcelona, 1874-Barranquilla, Colòmbia, 31 d'octubre de 1950), que anirà apareixent en aquestes pàgines i ell mateix després víctima del franquisme pel seu exili,⁵ va ser testimoni molt crític, dels primers actes d'aquests anarquistes descontrolats dins el bàndol republicà, i va deixar aquesta nota d'un fets esdevinguts una setmana després del 18 de juliol de 1936:

"El dia de sant Jaume del 1936 pugen **una glopada o llopada d'homes de Ribes** armats amb escopetes, pistoles i ganivets cap a Queralbs i de dret van a l'església i ordenen a la gent del poble que vagi a treure tot lo de la sagristia, església i casa del rector i ermita del Roser i sant Sebastià i la Nurieta, i ho cremin tot a un camp d'enllà de la via, sinó ho fan encens cremaran tota l'església i poble si cal."⁶

En aquest ambient general, i a l'empara de la col·lectivització i economia de guerra que la Generalitat va haver d'imposar, el periòdic *Petrària*, on el jove Josep Casas i Mas escrivia els seus verdaguers i pietosos versos catalans, va ser requisat i va passar a mans dels anarquistes que li van canviar el nom pel de *Pluma Libre*, i també li van canviar la llengua que va passar a ser l'espanyola.⁷ La persecució religiosa llavors orquestrada va fer que a Josep Casas i Mas li tanquessin el seminari, en el mateix moment que també per motius

El doctor Joan Solé i Pla. Imatge cedida per la família

Cèdula de crida a files. Imatge cedida per la senyora Maria Pilar Pineda i Casas

religiosos el seu ja esmentat pare, Josep Casas i Roca, va ser víctima de segrest i tortura per part d'un escamot anarquista que buscaven amb aquest acte intimidar el catolicisme ribetà que ell representava. Se'l van endur a Puigcerdà el 25 de novembre de 1936 per interrogar-lo. Va ser alliberat després de veure com altres companys de captiveri, tots ells sacerdots, eren executats. Ningú no es va explicar com Josep Casas i Roca va ser perdonat de la vida pels seus segrestadors. No es pot descartar que la seva condició de laic, i a més d'obrer, despertés alguna simpatia entre els anarquistes. D'aquesta traumàtica experiència en va deixar escrit un interessant dietari parcialment publicat per Jesús Castells.⁸

La inesperada crida a files de l'any 1938. Les fracassades maniobres dilatòries de Josep Casas i Mas

La gravetat de la situació militar de l'exèrcit de la República, ja molt evident des d'inicis de l'any 1938 i la manca d'efectius van obligar a avançar la crida a files dels joves de 18 anys, que de fet s'haurien hagut d'incorporar a l'exèrcit l'any 1941. De la documentació revisada en el fons de l'leves de Ribes de Freser, dipositat a l'Arxiu Comarcal del Ripollès (ACRI), es dedueix que ja durant el primer trimestre de l'any 1938 s'estava preparant una mobilització anticipada de nois més joves del que estava establert i que es va anar executant al llarg de tot aquell any cridant a files gent cada cop més jove.

En previsió del que venia, Josep Casas i Mas, potser ja malaltís, i segurament sobrepassat anímicament per l'ambient bèl·lic, i el tancament del seminari i l'ensorrament de la seva vida arran de l'esclat de la guerra, ja havia acudit a un dels grans metges i polítics republicans de l'època, estiuellant al proper poble de Queralbs, el ja esmentat doctor Joan Solé i Pla. Aquest metge, un promotor de la revisió i del canvi en els tractaments mèdics habituals, considerat un dels iniciadors de l'ús dels remeis homeopàtics,⁹ era la persona adequada per tractar els trastorns segurament psicossomàtics del jove Josep Casas. Per tot plegat, i davant la perspectiva d'haver d'ingressar aviat a l'exèrcit i d'haver d'anar a la guerra, Josep Casas i Mas va creure que el doctor Solé i Pla li podia ser d'ajuda com a metge, però potser també

Cartilla militar de Josep Casas i Mas. Imatge cedida per la senyora Maria Pilar Pineda i Casas

com a influent polític republicà per fer-li un informe i escapar d'haver de prendre les armes. Per això li va escriure aquesta interessant carta.¹⁰

"Doctor Solé i Pla

Molt senyor meu,

Havent-me d'incorporar el dia 28 a Girona, essent-me del tot impossible baixar a Barcelona, per no fer-me la deguda autorització, li prego en passi la relació de la meva malaltia nerviosa per tal de presentar-la al reconeixement.

Aquesta segueix amb tendència a millorar-se, encar que sovintegen els atacs a la vista, i sento amb intensitat les inclemències de la temperatura molt variable que fa en aquesta vall.

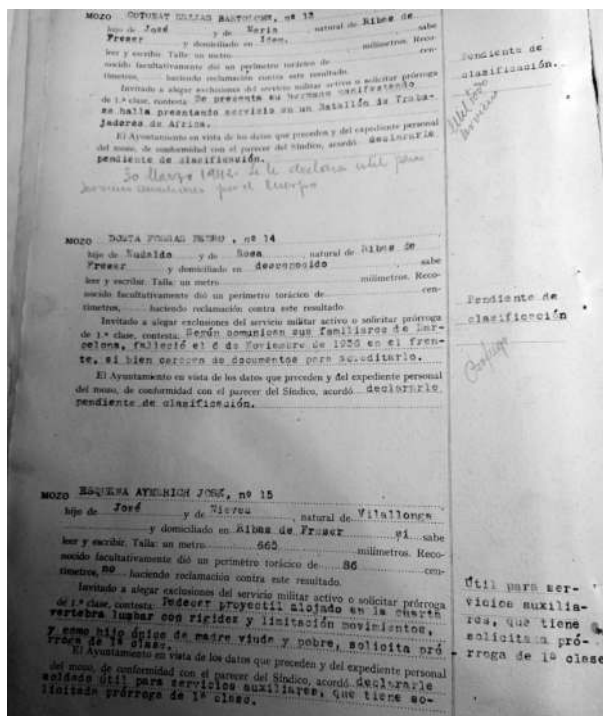
Vaig seguint les medicines, acabant-se les gotes, que prenc al dematí, i les que prenc pels ronyons.

Aprofitant l'avinentesa per saludar-lo queda seu afectuosíssim

Josep Casas

Ribes, 25-04-38"

De la lectura de la carta, a banda de constatar que els nois en edat militar tenien dificultats d'obtenir alguna mena de salconduit o passi que es pensava que potser podrien aprofitar per desertar, s'hi veu com Josep Casas i Mas, amb una salut corporal segurament prou bona, intentava que el doctor Solé fes un informe sobre una indeterminada malaltia nerviosa que el noi properament cridat afirma patir, i que en l'escrit queda clar que era tractada amb unes gotes, que podrien ser uns remeis homeopàtics. No se sap si el doctor Solé va poder enviar aquest informe i, si en cas d'haver arribat aquest informe a temps, va ser tingut en compte, però es pot suposar que l'exèrcit de la República, tan faltat de

Expedient de lleves de Ribes de Freser on apareixen junts l'aviador Pere Dosta, objecte d'un estudi en aquest volum, i Josep Esquena, soldat ferit i reconegut després com a Caballero Mutilado por la Patria, company de Josep Casas en la seva fugida. (ACRI)

personal devia donar amb comptagotes exempcions a l'ingrés a files i només en casos molt extrems i més evidents que el d'una *malaltia nerviosa*. El problema ocular o el de la vista sembla que sí que va poder ser recollit posteriorment en l'expedient militar de Josep Casas i el va ajudar a obtenir un millor destí dins l'exèrcit, com ja es veurà.

Finalment a Josep Casas i Mas, que havia complert 18 anys el mes de març, li va arribar dia 27 d'abril d'aquell mateix any al seu domicili, la mateixa citació que van rebre els nois de Ribes i d'arreu malgrat encara no haguessin complert l'edat militar de 21 anys:

"Concentració de la lleva del 1941. Ciutadà Josep Casas i Mas

En compliment de l'ordre rebuda avui, dia vint-i-vuit d'abril, us haureu de concentrar amb els altres minyons d'aqueixa lleva al centre de mobilització i instrucció de Girona. Cada minyó haurà de portar una manta, sabates en bon ús, un plat i una cullera. El passaport s'expedirà el dia abans de la concentració. Se us adverteix que de no comparèixer a la concentració, se us imposaran les sancions a què en dret hi hagi lloc. Ribes de Freser, 27 d'abril de 1938."¹¹

El dia 29 d'abril de 1938 ja consta que Josep Casas i Mas era a Girona fent el servei militar. Les seves circumstàncies de salut, que no se sap del cert si van poder arribar a ser avalades

per una persona de la professió mèdica i amb la significació política del doctor Joan Solé i Pla, no li van servir per poder ser declarat exclòs de servei militar, però un examen mèdic de l'11 d'octubre de 1938, fet pels militars metges republicans, el va declarar apte per prestar un servei auxiliar dins l'exèrcit, però no pas per anar al

Muntanya del Puigmal que van haver de travessar els dos pròfugs la nit del 5 de gener de 1939

front atès un sever defecte visual, l'astigmatisme, que Josep Casas havia relacionat en l'escrit que publiquen amb la seva malaltia nerviosa.¹² El van destinar, doncs, a una de ben segur molt envejada plaça i ben còmoda, la d'escrivent del Tribunal Mèdic Permanent de Girona, llavors dirigit pel tinent coronel metge Federico Altimiras Mezquita. La vida a Girona, segons reiteradament explicava Josep Casas i Mas a la seva família, es va anar tornant insuportable a mesura que la desfeta de l'exèrcit republicà anava progressant i es deterioraven les condicions de vida dels soldats i de la població en general. La manca de carn era tal que es recordava d'haver menjat carn d'hipopòtam duta potser des d'un zoològic.

L'evident i pròxima derrota de les tropes republicanes i la por davant les incerteses que l'entrada de les tropes franquistes a Girona podia significar per a la vida i la seguretat dels soldats de l'exèrcit republicà, va convèncer Josep Casas i Mas i el seu company i amic el també soldat ribetà Josep Esquena i Aimerich (Vilallonga de Ter, 1918- Ribes de Freser, 2019) a escapar de Girona cap a Ribes, i des d'allà iniciar la molt arriscada fugida cap a França amagats en la foscor de la nit per no ser vistos. Des de Ribes es van enfilars Puigmal amunt en la freda nit del 5 de gener de 1939. Ja gairebé al cim Josep Casas explicava, que assegut per reposar en una penyal d'aquella muntanya, va sentir com li venia una dolça son, el preludi d'una mort per glaciació, que en adonar-se'n el seu company de fuga Josep Esquena va evitar donant-li violents cops de puny per fer-li recuperar el rec sanguini. Aquell dia Josep Esquena va salvar la vida a Josep Casas i en va restar d'aquell fet una amistat i gratitud de Josep Casas cap a ell per sempre.¹³ Altres fugitius no van tenir tanta sort en aquells dies, i van morir per circumstàncies diverses travessant aquelles muntanyes tan inhòspites l'hivern de l'any 1939, un dels més freds recordats en aquella època segons diuen. Ells també són víctimes oblidades que cal recordar.

Ja a l'altre cantó del Pirineu els dos nois van córrer passant per territori francès cap a San Sebastián, on el règim franquista anava aollint desertors de les tropes republicanes, els quals sotmetia a un examen ideològic per veure fins a quin punt eren o no addictes al nou règim triomfant i eren de fiar. Per fortuna, a San Sebastián, una de les persones de confiança de les autoritats franquistes era un vell conegut de Josep Casas i Josep Esquena, el sacerdot ribetà Joan Sitjar i Guillaumet (Ribes de Freser 1889-1964), que s'havia escapat

de la persecució religiosa sortint en vaixell de Barcelona cap a Roma el juliol de 1936.¹⁴ Mossèn Sitjar va retornar ben aviat a la part la de península controlada pels franquistes i va esdevenir una persona influent. Mossèn Sitjar era, a més, familiar de Josep Casas i sabia que havia estat seminarista fins a l'esclat de la guerra i el va recomanar i avalar, a ell i al seu company ribetà fugitiu, Josep Esquena, davant les autoritats franquistes. La condició de seminarista de Casas i el respecte que tothom tenia en aquell ambient i moment als sacerdots i a les persones candidates a ser-ho, va ser providencial, i per honorar aquest fet li van oferir a ell i a Josep Esquena una habitació amb dos llits per no haver de dormir a la intempèrie de les nits donostiarres, com llavors passava en una ciutat plena i atapeïda de refugiats. Josep Esquena comentava sovint a la seva família que el privilegi de poder dormir en un llit en les fredes nits donostiarres ho era una mica menys perquè el llit era ple de xinxes. A aquest extrem arribava la brutícia i la desolació de la guerra també entre les files vencedores.

A aquells soldats fugitius els va arribar la notícia que els franquistes vencedors els cridaven a files per prestar el servei militar com si ja no l'haguessin prestat. Josep Esquena va arribar a entrar en combat i va resultar ferit. Una ferida que li va valer ingressar en el Benemérito Cuerpo de Mutilados de Guerra por la Patria,¹⁵ un títol honorífic que reportava una petita paga als que n'eren membres. En canvi, Josep Casas es va incorporar d'escrivent l'11 de febrer de 1939 en la mateixa unitat gironina d'on havia escapat feia menys d'un mes i mig. Ara hi havia uns altres comandants addictes a la ideologia nacional catòlica de Franco. Davant d'ells, Casas podia ja exhibir, dir i fer anotar que la seva professió era la de seminarista, és a dir la de candidat a ser sacerdot. Josep Casas va fer el jurament de fidelitat a la bandera dels vencedors de la guerra el dia 1 de juny de 1939, però prèviament havia estat declarat inútil per fer el servei a causa d'una tuberculosi pulmonar evolutiva, qui sap si agafada en aquella fugida Puigmal amunt en el fred gener del 1939. Va estar-se a Girona fins que va poder ingressar al seminari i esdevenir sacerdot l'estiu de l'any 1945, que era la seva il·lusió.

Josep Casas i Mas va ser un home de pau, feliç per la seva treballada condició de sacerdot, molt content de la formació rebuda al seminari de la Seu d'Urgell i a casa, en aquell Ribes d'abans del 18 de juliol de 1936, interclassista, culte i catalanista, però també sempre que podia manifestava la seva desesperació i decepció per totes aquelles circumstàncies polítiques i bèl·liques que tan havien entrebancat en els anys de la primera joventut la seva vocació i el seu anhel de pau i amor.

Josep Casas i Mas, vestit amb sotana, a Núria l'1 de setembre de 1972

Notes

- 1- Llei de memòria democràtica (Llei 20/2022, de 19 d' octubre).
- 2- *Petraria* (1930-1936), 25/9/1932, pàgina 3.
- 3- Miquel SITJAR i SERRA "Els Vigo de Ribes de Freser", *Les Garrotxes*. Tardor-hivern 2024, pàgines 110-111.
- 4- Jesús CASTELLS i SERRA, *Martirologi de l'Església de la Seu d'Urgell*. (La Seu d'Urgell, 1975).
- 5- Joan ESCULIES, *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*. (Barcelona, 2011).
- 6- Nota manuscrita del doctor Joan Solé i Pla procedent del seu arxiu familiar.
- 7- Miquel SITJAR i SERRA, *Ribes de Freser*. (Girona, 1994), pàgines 62-63.
- 8- Jesús CASTELLS i SERRA, *Martirologi de l'Església de la Seu d'Urgell*. (La Seu d'Urgell, 1975), pàgines 31-35.
- 9- Miquel BRUGUERA i CORTADA, "Médicos homeópatas en la Galería de Médicos Catalanes", *Revista Médica de Homeopatía*, vol. 8, núm. 2 (maig-agost 2015), pàgines 79-84.
- 10- Carta manuscrita de Josep Casas i Mas al doctor Joan Solé i Pla procedent de l'arxiu familiar de Joan Solé i Pla.
- 11- Cèdula de crida a files de Josep Casas i Mas, procedent del seu arxiu. Agraïm a la senyora Maria Pilar Pineda i Casas que ens hagi aportat aquest i altres documents.
- 12- Document aportat per la senyora Maria Pilar Pineda i Casas.
- 13- Agraïeix a la filla de Josep Esquena, la senyora Anna Esquena, la seva col·laboració i les valuoses informacions aportades.
- 14- Vicente Cárcel Ortí, "Obispos y sacerdotes prófugos en Roma durante la Guerra Civil", *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol 90, 2017, pàgines 345-563.
- 15- Arxiu Comarcal del Ripollès (ACRI). Ajuntament de Ribes de Freser, Correspondencia Municipal, any 1940, i ACRI, Ajuntament de Ribes de Freser, lleva de l'any 1941.

El noi de la xamba Pere Dosta Fossas, un pilot republicà de Ribes de Freser

Aquest article no hauria estat possible sense la predisposició i l'interès de Rosa Maria i Jordi Dosta i Parcerisa i família. També voldria agrair a Manel Giné i Mateu tota la tasca de documentalista, i a Miquel Sitjar i Serra el seu interès en la recerca.

L'objectiu de l'article és donar a conèixer la vida de Pere Dosta i Fossas, un pilot que durant la Guerra Civil va estar servint a l'exèrcit aeri de la República pilotant un Polikàrpov I-16, conegut popularment com un Mosca. Aquesta recerca s'inscriu dins d'un projecte d'investigació més ampli sobre el camp d'aviació de Vilallonga del Camp que estem duent a terme un equip multidisciplinari: l'arqueòloga Mar Pareja i Ruiz, la historiadora i arqueòloga Núria Ribas i Caballero, l'historiador Axel Baiget i Morrerres i Manel Giné i Mateu, membre del Museu-arxiu Doctor Pere Virgili, l'entitat que aixopluga la recerca història que estem realitzant. El camp d'aviació de Vilallonga de Camp tindrà una gran importància els últims dies de la vida de Pere Dosta i Fossas. Així doncs, el següent article repassa cronològicament la vida d'aquest pilot.

Pere Dosta i Fossas.
Fons familiar Dosta Parcerisa

Axel Baiget i Morrerres,
historiador Centre
d'Estudis Selvatans
del Camp

Mar Pareja i Ruiz,
arqueòloga Centre
d'Estudis Selvatans
del Camp

Manel Giné i Mateu,
Museu-Arxiu Doctor
Pere Virgili

Núria Ribas i
Caballero, historiadora
i arqueòloga

1- Els primers anys: Ribes de Freser

Pere Dosta i Fossas va néixer el 20 de juny de 1917 a Ribes de Freser, concretament a la casa familiar, situada al carrer Major número 26 (edifici que actualment conserva la mateixa numeració). Ell era el primer fill del matrimoni format per Rosa Fossas i Prat, natural de la mateixa vila i que en aquell moment tenia 27 anys, i d'Eudald Dosta i Baborés, també originari de Ribes de Freser i que el 1917 tenia 31 anys.¹

Pere Dosta i Fossas va néixer en el si d'una família benestant, ja que el seu pare era el farmacèutic del poble. Tenia la farmàcia als baixos del mateix edifici on vivien. D'altra banda, la Rosa Fossas tenia una negoci familiar, la merceria de cal Ximós.

El 31 de març de 1919, el matrimoni tindrà un altre fill, el Josep Dosta i Fossas.

La família patirà un cop molt dur el 15 de desembre de 1920, ja que Eudald Dosta i Baborés morirà a causa de problemes al cor. Un fet que també commou Ribes de Freser, ja que era una persona molt estimada, com es pot observar en la publicació *La veu de Ribes* del 2 de gener de 1921, amb un seguit d'escrits que lloen la seva figura.

Aquesta mort sobtada deixa Rosa Fossas vídua amb dos fills petits: el Pere, amb 3 anys i mig, i el Josep, amb encara no 2 anys. Si bé provarà de tirar endavant la família a Ribes de Freser, el 1923 es traslladarà a Barcelona, on amb els diners que ha guanyat venent la farmàcia, comprarà un local amb rebotiga al carrer Balma amb Provença.

Rosa Fossas i Prat i Eudald Dosta i Baborés.
Fons familiar Dosta Parcerisa

2- La vida a Barcelona

Rosa Fossas i Prat obre una merceria al local que havia comprat i amb els fills, Pere i Josep, viuran a la rebotiga. La zona escollida per tal de comprar el local era un dels carrers més econòmics de Barcelona, ja que els anys 20 del s. xx els ferrocarrils passaven pel mig del carrer.

Pere Dosta i Fossas es formarà com a dependent i s'apuntarà com a soci al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (Cadci),² associació política i social catalanista i que durant la Segona República es va vincular a ERC.

El 20 de juny de 1935, quan fa 18 anys, comença a tenir relació amb la Marina traient-se la llicència per tal de navegar.

El 17 de juliol de 1936 s'inicia el cop d'estat contra el govern democràtic de la República. El seu fracàs desembocarà a la mal anomenada Guerra Civil. Pere Dosta i Fossas s'implicarà profundament en aquest conflicte.

3- La implicació de Dosta a la Guerra Civil

El juliol de 1936 Pere Dosta i Fossas tenia 19 anys. Si bé es desconeix la seva implicació

en els primers mesos després del cop d'estat, l'1 de gener de 1937 ingressa activament a l'armada. Tot i així, els seus interessos viraran cap a les forces aèries.

3.1 La formació

La Guerra Civil serà un dels primers conflictes europeus on es durà a terme la nova concepció bèl·lica de la guerra total. Aquesta nova estratègia apostava per desenvolupar el conflicte bèl·lic no només per terra i mar, sinó també per aire. Així, la guerra aèria tindrà un pes important dins de la Guerra Civil. L'exèrcit franquista buscarà, bàsicament, els seus efectius aeris en els aliats, i prendrà molta importància la Legió Còndor o l'Aviazione Legionaria Italiana. Per contra, la República apostarà per crear un exèrcit de l'aire propi amb un pes destacat. La formació dels nous pilots es durà a terme a l'URSS, principal aliat del govern de la República. Així doncs, un total de quatre expedicions portaran un seguit de joves a l'URSS per tal de formar-se com aviadors.

La primera expedició la componien uns 200 alumnes, que a final de desembre de 1936 van viatjar en vaixell des de Barcelona a Feodòssia, a l'URSS. Una part estarà a l'escola de formació fins el maig de 1937.³

Pere Dosta i Fossas formarà part, de forma voluntària, de la segona expedició, també formada per uns 200 alumnes. Aquest grup va sortir de Barcelona en tren fins a Marsella a mitjan juliol de 1937. A Marsella van agafar el vaixell *Teophile Gautier* fins a Odessa. Des d'aquesta ciutat es van dirigir a Moscou en tren. Allí es van allotjar en una caserna de l'aviació soviètica fins que els van traslladar en tren fins a Kirovabad, ciutat on hi havia l'escola de formació. La tornada va ser esglaonada. El primer grup va deixar l'escola el 29 de novembre de 1937. Els últims alumnes van formar-se fins al febrer de 1938. Per a la tornada, van viatjar a Moscou i d'allí a Múrmansk, al Cercle Polar Àrtic on van agafar un vaixell fins a Le Havre, a França. D'aquesta població van anar a París i d'allí en tren fins a Barcelona.⁴

Gràcies al fet que encara es conserva el passaport de Pere Dosta i Fossas es pot documentar amb precisió el recorregut que va fer ell. Així doncs, el 19 de juliol de 1937 es troba a Cervera de la Marenda. Tal com s'ha comentat, la segona expedició va en tren fins a Marsella, on agafa un vaixell fins a Odessa. Segons el passaport de Dosta, arriben a Odessa el 28 de juliol de 1937. En entrar en territori de l'URSS, el passaport ja no conté cap timbre més, ja que hi havia lliure circulació interna. Així doncs, no queda reflectida ni l'arribada a Moscou ni el trajecte fins a Kirovabad. Sí que és interessant veure el recorregut de tornada. L'11 de gener de 1938 es trobava a Moscou i el 15 de gener ja és al port de Múrmansk per tal d'embarcar amb el vaixell Andrei Znadov cap a Le Havre.

Passaport de Pere Dosta Fossas.
Fons familiar Dosta Parcerisa

Arriba a aquesta ciutat el 27 de gener, i el 28 de gener ja es troba a la Tor de Querol.⁵ Pere Dosta i Fossas va estar formant-se a Kirovabad aproximadament sis mesos per tal d'aprendre a pilotar un Polikàrpov I-16, conegut popularment com a Mosca. Aquesta formació estava pensada per tal de dur-se a terme en tres anys però la necessitat immediata de tenir aviadors formats per tal de pilotar avions que defensessin la República feia que es limités i s'accelerés a una formació d'únicament sis mesos. Després d'aquest pas per l'escola de Kirovabad, Dosta ja estava habilitat per ser pilot de Polikàrpov I-16, uns dels millors càrrecs a què es podia aspirar.

Durant la seva estada a l'URSS serà cridada a lleves la seva quinta, la de 1938. Els seus estudis com a pilot a l'URSS li impediran entrar, en aquell moment, a l'exèrcit i així s'especifica a la fitxa personal de Pere Dosta i Fossas de la crida de lleves de l'estiu de 1937.⁶ Com a fet anecdòtic es pot comentar que a partir d'una carta que conservava la família, Dosta explica que a Kirovabad coneix una noia, l'Olga, amb qui inicia una relació. Tot i així, es veurà estroncada pel retorn a Catalunya.

Al *Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional* del govern de la República del 5 de febrer de 1938, Pere Dosta Fossas és nomenat sergent pilot militar d'avió amb antiguitat del 5 de gener del mateix any. Juntament amb ell es nomenen 39 sergents pilots més.⁷

3.2 Dosta, el sergent pilot

Els primers mesos de 1938, Pere Dosta i Fossas, es troba al Carmolí, a Múrcia, on l'exèrcit de la República tenia un camp d'aviació que funcionava com a escola de vol. Així, després de la formació de sis mesos a Kirovabad, segueix amb l'aprenentatge en aquest aeròdrom. Aquest reentrenament es realitzava de forma habitual pels pilots que venien de l'URSS.

El 29 de maig de 1938 i gràcies a una carta que conserven els familiars, es pot documentar que Pere Dosta es troba al camp d'aviació de Lliria, al País Valencià. Formarà part de l'esquadra 11, esquadrilla número 5.

La propera notícia que tenim documentada d'ell és del 8 d'octubre de 1938 a partir del diari d'operacions de l'esquadra 11. En aquesta data es troba juntament amb set avions més de la 5a esquadrilla al camp d'aviació de Reus. A les 15.45 h i en plena batalla de l'Ebre, es reuneixen un total de 39 avions de diverses esquadrilles i es dirigeixen a la zona de Corbera d'Ebre. Després d'un combat aeri amb l'aviació

Polikàrpov I-16, conegut popularment com Mosca. Fons familiar Dosta Parcerisa

Pilots de l'esquadra 11, esquadrilla 5. Dosta és el tercer de la fila de dalt. Fons ADAR Barcelona

italiana i tornant cap al Camp de Tarragona els sorprenen quinze avions italians que inicien un atac aeri. L'avió de Pere Dosta, amb matrícula CM-230, és abatut però ell aconsegueix saltar en paracaigudes i surt il·lès de l'accident.⁸ Els familiars comenten que tot i que Pere Dosta era molt atrevit, fins i tot temerari, sempre tenia sort i sortia il·lès de molts combats aeris. D'aquí que el comencessin a anomenar *el noi de la xamba*.

L'1 de novembre de 1938 Dosta torna a aparèixer pilotant el CM-198 juntament amb set avions més de la 5a esquadrilla direcció a la Serra de Pàndols i, per tant, en el marc de la batalla de l'Ebre.⁹ El 3 de novembre seguirà defensant el front de guerra.

El 5 de novembre només queden cinc aparells de la 5a esquadrilla i segueixen tenint com a camp base l'aeròdrom de Reus, un és Pere Dosta i Fossas. Avisats de la presència de 27 avions enemics per la zona de Cambrils, s'enlairen tots cinc per defensar el territori. Tot i així, no podran aturar una sèrie de bombardejos a Valls, Reus i la zona del Penedès. Aquest gran atac afecta els camps d'aviació de Pacs, dels Monjos i de Sabanell, i inutilitza el de Reus. És per aquest fet que Dosta amb els altres membres de la 5a esquadrilla s'han de traslladar a l'aeròdrom de Vilallonga del Camp.¹⁰

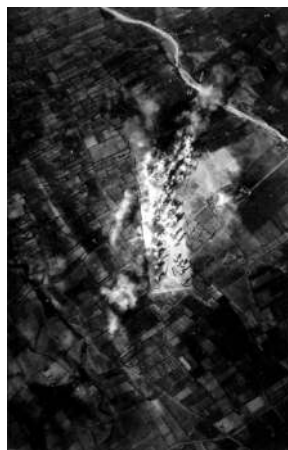
El 6 de novembre a les 13.40 h, Pere Dosta s'enlaira amb l'avió CM-243. A les 13.50 h 44 avions alemanys bombardegen el camp d'aviació de Vilallonga del Camp amb més de 200 bombes.¹¹ Hi morirà un treballador, Miquel Guardiola Badia, i l'avió CM-240 de la 5a esquadrilla serà destruït, ja que es trobava en reparació al mateix camp d'aviació. A la zona del Cap de Salou s'inicia un combat aeri entre efectius de la República i avions alemanys. Després del combat i segons el diari d'operacions, quasi tots els avions retornen als respectius camps d'aviació, els de la 5a esquadrilla ho fan a l'aeròdrom de Valls, ja que el de Vilallonga queda inutilitzat. L'únic del qual no se sap la localització i que no retorna és el de Pere Dosta i Fossas.¹²

La mort de Pere Dosta i Fossas

Pere Dosta i Fossas no apareix més en el diari d'operacions de la 5a esquadrilla; és més, es desfà per falta d'efectius. El contacte amb familiars d'en Pere va permetre poder aclarir millor què va passar. Dies més tard de la seva desaparició, la mare del Pere va rebre un document on s'informava que segurament Pere Dosta i Fossas hauria caigut al mar amb el seu avió i que hauria mort, ja que van documentar la desaparició d'un Mosca a les costes de Salou.¹³

El 1941 Pere Dosta i Fossas apareix a la llista de la crida de lleves que fa el règim franquista per tal de fer el servei militar. La família aclareix que va morir al front de guerra però que no té cap document que ho acrediti.¹⁴

Amb les dades aportades pels familiars, s'ha realitzat un buidatge del llibre del cementiri de Reus on l'aviació hi tenia –i encara hi té– nínxols propis per si els dies posteriors al 6 de novembre de 1938 hi havia documentada l'entrada

Bombardeig del 6 de novembre de 1938 del camp d'aviació de Vilallonga del Camp. AHEA

del cos de Pere Dosta, però no va donar resultat positiu. També es va provar de fer el mateix buidatge al llibre del cementiri de Vila-seca, municipi que en aquella època incloïa tota la costa de Salou, però la falta de dades que conté el llibre impossibilita poder identificar la possible entrada al cementiri del cos de Pere Dosta i Fossas. La hipòtesi més plausible, doncs, és que el cos de Pere Dosta i Fossas no es localitzés ni enterrés mai.

Fonts utilitzades

Archivo Histórico del Ejército del Aire (AHEA)
Arxiu Comarcal del Ripollès (ACRI)
Biblioteca Virtual de Defensa
Fons ADAR Barcelona
Fons familiar Dosta Parcerisa
Registre Civil de Ribes de Freser

Bibliografia

ARNABAT, Ramon; ÍÑIGUEZ, David, *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardejos franquistes a les comarques de Tarragona i Terres de l'Ebre 1936-1939*, Cossetània Edicions, Valls, 2013.
LÁZARO ÁVILA, Carlos, "Diario de un piloto de caza en Kirovabad. La formación de aviadores españoles en la URSS", *Cuadernos de aviación histórica. Dossier 3*, Ediciones Campomas, Godella, 2003.
SALAS LARRAZÁBAL, Jesús, *Caza Rusa en España según su "Diario de operaciones" (Julio de 1938 a marzo de 1939)*, Ministerio de Defensa, 2009.

Notes

- 1- Registre Civil de Ribes de Freser, naixements de 1917, número 35.
- 2- Fons familiar Dosta Parcerisa, carnet del Cadci de Pere Dosta i Fossas.
- 3- Lázaro, 2003, pàg. 14.
- 4- Ídem, pàg. 15.
- 5- Fons familiar Dosta Parcerisa, passaport de Pere Dosta i Fossas.
- 6- ACRI, crida de la lleva de 1938, estiu de 1937.
- 7- Biblioteca Virtual de Defensa, Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional núm 31, 8 de febrer de 1938, pàg. 364.
- 8- Salas, 2009, pàg. 68.
- 9- Ídem, pàg. 72.
- 10- Ídem, pàg. 78.
- 11- Arnabat, Íñiguez, 2013, pàg. 732.
- 12- Salas, 2009, pàg. 78.
- 13- Fons familiar Dosta Parcerisa, document de mort de Pere Dosta i Fossas.
- 14- ACRI, crida de la lleves de 1941.

Diaris personals de combatents. L'experiència de la primera línia de foc a la Guerra Civil espanyola

Introducció

Són nombrosos els fets que posen de manifest com davant dels casos de reclusió, ostracisme i manca de llibertat, una de les reaccions individuals més esteses és la de relatar aquella experiència. Es tracta d'una resposta que, en la mesura del possible, ajuda a mantenir el benestar emocional i psicològic del confinat.

En aquest article parlarem dels diaris personals dels combatents de la Guerra Civil espanyola com a font per a l'estudi del conflicte, aportant una mirada més personal, directa i immediata del dia a dia a les trinxeres. Partim de 45 diaris de combatents escrits, entre d'altres, al front català.

Record personal i memòria col·lectiva

A escala internacional, hi ha aportacions que posen de manifest el paper de l'educació durant els conflictes bèl·lics,¹ la importància de la lectura en els fronts de combat² i més concretament, la importància dels diaris personals en la recuperació de la memòria històrica.³ A Espanya no és fins les acaballes del s. xx que comencen a sorgir amb més força moviments que reivindiquen la recuperació de la memòria silenciada, especialment del període de la II República, la Guerra Civil i la postguerra. La memòria oral ha estat de les fonts més utilitzades i dona veu d'aquesta manera a totes aquelles persones que no tan sols van ser obligades a oblidar sinó que a més els van ser imposats uns records que no necessàriament els corresponien.

Oriol Riart i Arnalot, historiador, bibliotecari d'Esterri d'Àneu i arxiver de l'Arxiu de les Valls d'Àneu

Imatge del diari del Josep Alavedra, del 27 al 30 d'octubre de 1938

La memòria individual és un record construït i reconstruït, format a partir de les experiències posteriors i interpretat des del mateix present, no des del moment dels fets. Aquesta memòria es va creant, recreant i reinterpretant a partir de les diferents experiències vitals per les quals passa l'individu, d'uns valors i actituds que varien depenent de la comunitat a la qual pertanyi i dels diferents contextos socials en què hagi conviscut. Per això, es fa necessari conèixer el context del testimoni, ja que intenta projectar una imatge que encaixi amb el seu grup d'iguals amb el qual s'identifica en el present i no en el passat.⁴ En el cas dels qui van lluitar a la Guerra Civil, els seus records tampoc no han restat immutables ni al pas del temps ni als diferents relats que s'han fet del conflicte. Cal preguntar-se, doncs, si és possible saber a dia d'avui quina percepció tenien els combatents sobre la guerra en què estaven lluitant. Què pensaven en aquell mateix moment? Quins valors i quines motivacions els movien? Una eina que permet donar resposta a aquestes qüestions i una eficaç aproximació a les percepcions individuals sobre els fets generals són els diaris personals escrits en el mateix moment dels esdeveniments que es volen estudiar.

Els diaris personals

Els diaris personals esdevenen un document que permet fossilitzar les experiències viscudes en el mateix moment dels fets i les fa immunes al pas del temps i a les possibles modificacions i canvis d'interpretació de la memòria personal. En aquest sentit, podríem definir el diari personal com un tipus de document en què l'autor escriu de primera mà i en primera persona, generalment de manera informal i cronològica, els fets que considera destacables en què participa o bé observa, a la vegada que dona la seva opinió i exposant pensaments i sentiments.

El diari s'identifica com un mitjà transparent, ja que l'autor se sincera amb si mateix, motiu pel qual s'atorga al document un *plus de veracitat*. No obstant això, cal prendre aquesta font com la realitat percebuda pel mateix autor en un moment determinat, condicionat per l'experiència i la informació que disposa en aquell mateix instant, una informació que també pot resultar inexacta o falsa. El 24 de desembre del 38, l'endemà que els franquistes emprenguessin l'ofensiva final contra Catalunya, l'Ignacio Ortega, des de Linyola, estava convençut que el trencament del front pel Baix Segre havia fracassat: "en Serós y Aitona se ha intentado el paso del Segre por el enemigo, siendo rechazado completamente".⁵ Els *nacionals* no tan sols havien trencat el front sinó que ja havien aconseguit arribar fins a Maials. Per tant, com en qualsevol altra font, els diaris han de ser tractats amb el màxim rigor que exigeix la disciplina de la història.⁶

Tot i que l'autor intenta plasmar en el diari allò que més li crida l'atenció, el contingut no deixa de ser la més humil i inessencial quotidianitat, però és amb el pas del temps que va adquirint cada cop més rellevància, ja que permet apreciar el *modus vivendi* i els valors de determinats sectors socials.⁷

Diaris personals a la Guerra Civil espanyola

Per parlar dels diaris dels combatents de la Guerra Civil es fa necessari retrocedir a la literatura sorgida de la Gran Guerra com a corrent que va influir la societat europea i

espanyola, i per tant també els qui van combatre al nostre conflicte. En un primer moment, les notes personals dels combatents de la contesa europea van ser molt emprades com a propaganda a favor dels respectius estats. Però a mesura que la contesa es van anar enquistant a les trinxeres i allargant, aquests textos van esdevenir la base d'una literatura amb una finalitat social i exemplaritzant amb la qual es pretenia rebutjar la guerra.

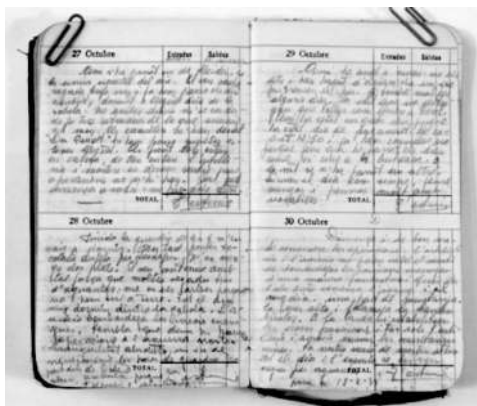
Es pot parlar del sorgiment d'una nova mitologia bèl·lica basada en la força i el valor testimonial que conferia el fet que allò que s'havia escrit s'havia viscut en primera persona, i en la "reformulació dels fets viscuts a través del filtre de l'escriptura".⁸ Aquesta aportava una visió més dramàtica i alhora més humana dels patiments dels conflictes bèl·lics, lluny de la vella mitologia que fins aleshores els havia presentat com a gestes patriòtiques envoltades d'ambients i escenes gairebé bucòliques.

Els autors dels diaris escriuen i seleccionen el contingut del seu text depenent del context social en què conviuen, d'acord a uns usos i models relacionats amb ideologies i estils d'època i de classe, així com a uns usos retòrics i literaris particulars,⁹ en aquest cas vinculats bàsicament a la memòria generada a partir de la Gran Guerra. Sembla que les obres que més van influir l'Espanya prèvia a la Guerra Civil van ser *Los cuatro jinetes del apocalipsis*, de Blasco Ibáñez, publicada l'any 1916; *El foc*, d'Henri Barbusse; i sobretot *Res de nou a l'oest*, d'Erich Maria Remarque, ambdós publicades l'any 1930.

Tant als diaris de la Primera Guerra Mundial com als de la Guerra Civil es descobreix la importància que els seus autors donaven a la lectura, i més si es tenen en compte els alts índex d'analfabetisme a Espanya al primer terç del segle xx, que diferents autors xifren per sobre del 30%. Així veiem, per exemple, com el Josep Alavedra i Estivill, quan es trobava a Burgos fent la instrucció en les files de l'exèrcit franquista, sovintejava la biblioteca. També al front fa contínues referències a l'hàbit de la lectura. El 27 d'octubre, en un període de calma en plena batalla de l'Ebre, escriu:

"Avui s'ha passat un de Lleida, la única novetat del dia. El vent cada vegada bufa més i ja em passo els dies escrivint, dormint o llegint dins la xabola. No arriben diaris ni en sé res des de fa tres setmanes de lo que succeeix al món. Els camillers m'han deixat *Don Quixot* i em passo moltes estones llegint. Els fronts tots estan en calma, de tant en tant l'artilleria i els morters es deixen sentir però operacions no n'hi ha."

Ara bé, això no significa que aquesta afició per la lectura dels diaristes fos

Imatge del diari del Josep Alavedra del 27 al 30 d'octubre de 1938

satisfeta sempre mitjançant “grans obres” de la literatura universal, sinó que senzillament es denota un interès i unes ganes de llegir. Aquest gust se’ns presenta mitjançant multitud de formats que van des dels llibres fins a revistes satíriques, òrgans de les diferents unitats, premsa... Seria el cas del Juan Llobet i Armadans, sempre pendent de les notícies publicades a *La Soli*¹⁰ i dels articles del Gonzalo de Reparaz. Fins i tot s’atreveix a enviar ell mateix un article per a *Más allá*, l’òrgan de la seva divisió.¹¹ De fet, és mitjançant l’escriptura que els autors posen en pràctica tot el seu bagatge com a lectors. No són pocs els diaris en els quals s’entreveu una certa intencionalitat estilística i unes ganes d’anar més enllà del simple relat per descriure uns fets.

Inici de l’escriptura

L’escriptura diàristica era vista pels seus autors com una eina que els permetia evadir-se de la realitat tot descrivint-la i deixant constància dels fets viscuts. Segons el crític literari Manuel Alberca, l’autor, al diari, hi expressa “lo que no se puede o quiere contar a nadie e intenta sostener la identidad personal que corre el peligro de derrumbarse”.¹² Escriure sobre una experiència traumàtica implica la reflexió, processar els fets i abocar-los en forma d’escriptura. La seva simple exposició es converteix en una manera d’alliberar-se emocionalment de les angoixes. Aquestes són les raons per les quals s’atorga a aquesta escriptura un valor terapèutic, que serà major com més compromís, llibertat d’expressió, sinceritat i desfogament hi aboqui l’autor.¹³

No és estrany, doncs, que la gran majoria dels autors inicien l’escriptura diàristica en el moment en què la guerra els afecta de manera directa, ja sigui per amagar-se o fugir de la zona on es troben o bé per ingressar a files. I el punt precís ve determinat per la sortida i allunyament de l’habitatge familiar. El Pepe Castells comença el quadern el dia 15 de febrer de 1938 quan surt de Barcelona amb un tren replet de soldats en direcció al front:

“Memòries que em proposo escriure de la vida que ha fet desde el 7 de desembre i de la futura, per si algún dia de pau puc llegir-les amb família. Les començo a escriure a la primera parada del tren que marxo cap a Oliete. Segons ens han dit, marxo amb una moral molt bona sense cap sentimentalisme (paro perquè el tren es posa en marxa i no es pot escriure).”¹⁴

Temàtiques

Es fa molt difícil definir unes temàtiques prioritàries en els relats diaris dels combatents de la Guerra Civil; cal tenir en compte que s’hi poden reflectir infinitat d’aspectes del dia a dia i de la mateixa vida. No obstant això, i encara que pugui semblar contradictori en el si d’un conflicte bèl·lic, possiblement els aspectes que més tracten els autors són aquells que destaquen més per la seva quotidianitat que no pels capítols més purament bèl·lics. Independentment del bàndol, majoritàriament s’incideix més en les incomoditats diàries, com poden ser la manca d’higiene i les molèsties dels paràsits, que no els freqüents tirotejos i bombardejos de l’artilleria enemiga. Els diaristes escriuen sobre el que mengen, hi anoten reflexions, es queixen de la vida que els toca viure, imaginem plans de futur, s’hi percep força la companyonia... I vivint a les trinxeres, les condicions climàtiques de cop i volta esdevenen

rellevants i els soldats en solen deixar constància, ja que en bona mesura en dependrà si aquell jorn passaran fred o calor o si es mullaran o no. I en certa manera, lligat als aspectes climatològics ens trobem la indumentària, que també és un dels temes més recurrents.

Segurament allò que més equipara i unifica bona part dels diaris són aquells fets que precisament més els allunyen de les trinxeres i els transporten a la vida que tenien fins aleshores. I aquest successos no són altres que tot allò que pugui implicar una comunicació amb la família, la parella i els amics. Generalment aquest vincle s'estableix mitjançant els permisos i la correspondència. Per això els soldats no només solen anotar les cartes que reben i envien, sinó que a més solen reservar al quadern un espai per a les direccions dels amics i possibles contactes que puguin facilitar el seu present.

Vegem la reacció del Josep Alavedra en rebre la seva primera carta, el 8 de març de 1938, al front d'Aragó:

"Son les 4 del mati que soc despertat. L'ordre de marxa tot seguit a la 'paridera' ha vingut i encara no ha sortit el sol que ja hi som. La C^a [Companyia] marxa tota a primera línia. Es tem una ofensiva. El nerviosisme existeix però s'amaga. Ocupem una segona línia darrera una via de ferrocarril que va a Terol i no està acabada. Tot el dia es passen els aparells de reconeixement nacionals i ens té obligats a estar-nos camuflats en les herbes del terreny. Rebo carta de casa i de la Mercè i ploro d'alegria. No arriba cap classe d'aliments. T'estimo."

Aquest mateix autor, tot i escriure per a ell, hi ha molts moments en què s'adreça a la seva parella, la Mercè, com una manera de pensar en ella i de comunicar-s'hi. De fet, cada jorn l'acomia amb un "T'estimo".

Tampoc no podem oblidar els ideals polítics així com els sentiments religiosos, alguns moments divertits i d'oci, i sobretot l'avorriment, molt avorriment, tan perjudicial per a l'estat d'ànim dels combatents. És freqüent veure com aquests moments d'inacció prolongada van acompanyats de reflexions sobre el present que els toca viure, lluny del seu món i dels seus estimats, i que solen desembocar en sentiments de tristesa i melangia. Si aquest estat persistia, afectava molt negativament la moral del combatent que podia arribar a caure en estats depressius i d'un profund pessimisme.

Un bon exemple ens l'ofereix l'Ignacio Ortega, des del front de l'Ebre el 15 d'agost de 1938:

"No ha habido hoy tampoco nada que contribuya a dar a esta vida que llevamos actualmente, pesada y burda, ni un atisbo de satisfacción. Esto, unido a la falta de correspondencia hace que esté de un humor de perros. El mal genio es tan grande que yo creo que no dudaría en hacer una barbaridad.

Me paso horas enteras, con el cigarrillo en la boca y sin saber que hacer, pensando en los de casa y en mis amigos, y creo que en vez de servirme de sedante, me empeora el carácter."¹⁵

Temes força corrents i fins i tot banals, molt allunyats de la idea èpica i transcendental amb què les propagandes d'ambdós exèrcits solien acompanyar els relats sobre la seva lluita i justificació del conflicte.

Així doncs, els diaris qüestionen la memòria oral, que accentua els moments més actius

i dramàtics de la guerra, i també bona part de la historiografia i la literatura, i així també ho acaben transmetent. Ara bé, cal no assimilar ni entendre tranquil·litat bèl·lica com a sinònim de tranquil·litat personal. Els diaris ens mostren que la guerra és per sobre de tot violència i mort, i aquesta era una amenaça permanent que podia presentar-se en qualsevol moment i condicionava qualsevol activitat del dia a dia. Alavedra, el 14 de novembre de 1938 trobant-se al front del Segre, per la zona del cap de pont de Seròs, anota:

“El dia aclareix molt núvol i durant tot el dia gran tranquil·litat. En els combats de la nit un centinela li ha atravesat el cap una bala. Jo no vaig abandonar el lloc malgrat el perill, cosa que feren els demès. Em feliciten pel meu valor però si pot ésser que no passi més. Acabem la construcció del pou i refugi, que és una cosa seria. Anant a la requisa de les masies d’ací es presenta l’aviació roja i ens fa passar un rato divertit perquè metrallen les trinxeres, van molt baixos. Un menja blat de moro torrat al sistema de ‘Gofio a les Canaries’”.

No deixa de ser curiós d’aquest gènere íntim l’anivellament o equiparació dels esdeveniments redactats, de manera que uns combats, una mort, uns afusellaments... no solen ocupar més espai en el text diari que qualsevol altra banalitat o nimietat diària. És el motiu de l’escriptura i sobretot la seva continuïtat en el temps el que acaba determinant la temàtica del diari i no el principal tema de cada jornada.

Finalitzar l’escriptura

I si els diaris s’inicien en el moment en què els protagonistes surten de casa, l’escriptura s’abandona quan els autors hi tornen, quan suposadament el perill ja ha passat i es torna a la *normalitat*. En la majoria dels casos el tancament de la redacció sol ser ràpida, fins i tot immediata. Pot comprovar-se fins i tot que els dies que els combatents abandonen el front, sigui per un permís o perquè causen baixa, gairebé no escriuen. En tot cas, sí que alguns aprofiten aquests períodes lluny de les trinxeres per passar a net i de manera ampliada aquelles notes preses dia a dia. Fins i tot amb la guerra finalitzada, hi ha autors que encara es troben empresonats o bé s’han vist forçats a prendre el camí de l’exili a França i malviure en camps de concentració. En aquests casos, el diari el continua sent un bon suport emocional i psicològic, ja que la situació és tant o més dolenta que a primera línia de foc. Hi ha casos en què la redacció finalitza de manera brusca i només l’autor en sap el perquè. Una altra de les causes de la finalització del diari malauradament és la mort del protagonista.

Un cop a casa era freqüent que els autors reordenessin, passessin a net i en alguns casos complementessin les notes escrites des del front. Possiblement el millor exemple ens el trobem amb els textos de l’Antoni Santos i Antolí, escrits des de la incorporació a l’Exèrcit Popular de la República, el 22 de març de 1937, fins al 18 d’agost de 1938, moment en què és destinat a combatre a l’Ebre. A partir d’aleshores, com ell mateix explica:

“Aquellos días no hubo tiempo para escribir las dos o tres planas que acostumbro a emplear para mi diario. Ni tan siquiera unas frases.

En los leves momentos que disponíamos al amanecer, con la humedad del rocío brillante, o al anochecido, bajo la luz temblorosa de un candil rudimentario, sacaba el

lápiz y el bloc, y escribía una frase, o dos a lo sumo. Todo ello sin orden cronológico. Olvidamos el tiempo, las horas y los días.

Cuando entramos allí el mundo se alejó de nosotros. Y nosotros nos alejamos tanto, tanto, que hubo momentos en que desconocíamos a dónde vivíamos, si vivir se puede llamar a realizar unas funciones digestivas y respiratorias como máquinas sin cerebro, porque parece que el cerebro huyó de nosotros. O, para no pensar, nosotros huíamos del cerebro, tirándolo al Ebro.

Desde entonces han pasado dos meses. Ahora en la tranquilidad de Santa Coloma de Farners en la provincia de Gerona, lejos de los frentes de la guerra recopilo aquellos datos. La memoria está todavía muy fresca, No creo que la vida tenga fuerza suficiente para alejar de mi memoria todo lo pasado.”

A la postguerra, si no s’era del costat dels vencedors era millor desfer-se d’aquesta documentació. Quants diaris es deurién haver perdut per sempre aquells anys?

Ara bé, en el moment de reescriure els diaris no es deuria deixar res per anotar perquè és amb diferència l’obra més extensa de totes les consultades, on exposa tota mena d’idees, reflexions en torn la guerra, des de les més filosòfiques i acurades fins a les més banals, crítiques a ambdòs bàndols tot i que l’exèrcit de la república pel qual lluitava i els anarquistes en surtin els més mal parats. Però el que creiem que crida més l’atenció són les descarnades descripcions i crítiques a la misèria de la vida a les trinxeres, que transformaven els homes en “fantasmes”. Referint-se a un episodi d’un bombardeig aeri a l’Ebre diu: “Si hubiéramos sido hombres hubiéramos muerto de terror, pero solamente éramos fantasmas y como fantasmas seguimos viviendo”.

Conclusions

Els diaris personals són una font documental que permeten concretar i apropar el relat general i abstracte de la història a gent corrent, de manera que tothom s’hi pot sentir identificat. De fet, aquests testimonis escrits són els que millor exerceixen de nexes entre els fets, el relat històric i les persones. Permeten enllaçar l’experiència col·lectiva amb la individual i conèixer la percepció social dels grans esdeveniments en el mateix moment en què tenien lloc, cosa que facilita la construcció d’una història més humana, sòlida i veraç. Al seu torn, el fet de personalitzar uns fets i unes experiències en gent anònima també converteix els diaris personals en una eina que pot ajudar la societat a acostar-se a la disciplina de la història, entendre-la i percebre-la de manera més atractiva i tangible.

Bibliografia

- ALAVEDRA ESTIVILL, Josep. Diari personal inèdit. Arxiu Nacional de Catalunya.
- ALBERCA, M. *La escritura invisible. Testimonios sobre el diario íntimo*. Oiartzun-Guipuzcoa, Sendoa Argitaldaria, 2000.
- CABALLÉ, Anna. *Narcisos de tinta*. Málaga: Megazul, 1995.
- DURÁN LÓPEZ, Fernando (2002). "La autobiografía como fuente histórica: problemas teóricos y metodológicos". A *Memoria y civilización*, 05, 153-187. Pamplona: Universidad de Navarra.
- <<https://www.unav.edu/publicaciones/revistas/index.php/myc/article/view/33806/28816>>
- ESPINET, Francesc. *Teoria dels egodocuments: la literatura del jo i la història*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 1999.
- LLOBET ARMADANS, Juan. Diari personal inèdit. Arxiu Nacional de Catalunya.
- LUCKINS, T. "Collecting Women's Memories: the Australian War Memorial, the next of kin and Great War soldiers' diaries and letters as objects of memory in the 1920s and 1930s." *Women's History Review*, 19, 2010.
- MCCULLOCH, Gary; BREWIS, Georgina. "Introduction: education, war and peace. International Journal of the History Education". A: *Paedagogica Historica*, 52, 2016.
- OLIVERAS I CASAS, Miquel. *Diari de guerra del mestre Miquel Oliveras i Casas (abril de 1938 – maig de 1939)*, Girona, Diputació de Girona, 2008.
- ORTEGA MASIA, Ignacio. Diari personal inèdit. Particular.
- RIART ARNALOT, Oriol. *Érem feres. Diaris personals de combatents a la Guerra Civil*, 2023.
- SANTOS ANTOLÍ, Antoni. Diari personal inèdit. Arxiu Nacional de Catalunya.
- SOLANILLA DEMESTRE, Laura. Digitalitzant el record. La història invencible [treball de doctorat en línia]. UOC. (Treballs de Doctorat; TD05-004, 2005). <<http://www.uoc.edu/in3/dt/cat/solanilla0605.html>>
- SUTCLIFFE, Marcella. (2016). "Readings at the front: books and soldiers in the First World War." *International Journal of the History of Education*, 2016.

Notes

- 1- MCCULLOCH, Gary; BREWIS, Georgina. "Introduction: education, war and peace. International Journal of the History Education". A: *Paedagogica Historica*, 52, 2016. Pàg. 1-7.
- 2- SUTCLIFFE, Marcella. (2016). Readings at the front: books and soldiers in the First World War. *International Journal of the History of Education*, 2016. Pàg. 104-120.
- 3- LUCKINS, T. Collecting Women's Memories: the Australian War Memorial, the next of kin and Great War soldiers' diaries and letters as objects of memory in the 1920s and 1930s. *Women's History Review*, 19, 2010. Pàg. 21-37.
- 4- SOLANILLA DEMESTRE, Laura. Digitalitzant el record. La història invencible [treball de doctorat en línia]. UOC. (Treballs de Doctorat; TD05-004, 2005). Consultat a <http://www.uoc.edu/in3/dt/cat/solanilla0605.html>
- 5- ORTEGA MASIA, Ignacio. Linyola, rereguarda del front del Segre, 24/12/1938.
- 6- RIART ARNALOT, Oriol. *Érem feres. Diaris personals de combatents a la Guerra Civil*. Pagès Editors. Lleida, 2023. Pàg. 33-34.
- 7- ESPINET, Francesc. *Ibidem*.
- 8- FONT AGULLÓ, Jordi. "Anotacions introductòries a propòsit del diari de guerra de Miquel Oliveras (abril de 1938 – maig de 1939)". A: OLIVERAS I CASAS, Miquel: *Diari de guerra del mestre Miquel Oliveras i Casas (abril de 1938 – maig de 1939)*, Girona, Diputació de Girona, 2008. Pàg. 41.
- 9- DURÁN LÓPEZ, Fernando (2002). La autobiografía como fuente histórica: problemas teóricos y metodológicos. En *Memoria y civilización*, 05, 153-187. Pamplona: Universidad de Navarra.
- <<https://www.unav.edu/publicaciones/revistas/index.php/myc/article/view/33806/28816>>
- 10- Era la manera que tenia de referir-se al diari àcrata *Solidaridad Obrera*.
- 11- Per la ubicació dels llocs i dates a què fa referència creiem que la seva divisió era la 31 de l'Exèrcit de la República, ja que ell no ho indica en cap moment.
- 12- ALBERCA, M. *La escritura invisible. Testimonios sobre el diario íntimo*. Oiartzun-Guipuzcoa, Sendoa Argitaldaria, 2000. Pàg. 32-33.
- 13- RIART ARNALOT, Oriol. *Ibidem*. Pàg. 42.
- 14- CASTELLS ICART, Lluís. *Papers de la guerra. Pepe Castells Pubill*. Tarragona: Arola Editors, 2022. P. 21.
- 15- ORTEGA MASIA, Ignacio. Diari personal inèdit. Sector Tortosa, front de l'Ebre, 15/08/1938. A RIART ARNALOT, Oriol. *Ibidem*. Pàg. 75.

Resistir a l'oblit: la fossa de l'Hostal d'Aidí

Introducció

La fossa de l'Hostal d'Aidí, al terme municipal de Llavorsí, ha aconseguit resistir a l'oblit. Això ha estat possible gràcies a la perseverança de les famílies de les víctimes, al record fixat en la població de les valls d'Àneu i també al fet que les diferents persones que s'hi han relacionat des de la recerca de la memòria històrica tampoc no han desistit. Malauradament, aquesta no és l'única fossa que hi ha a la comarca, però sí que és la més simbòlica, i mantenir la seva memòria pot ajudar que les altres que encara no s'han trobat no desapareguin del tot.

Amb aquest article volem aportar nous elements que puguin sustentar una nova prospecció arqueològica per a la localització de la fossa de l'Hostal d'Aidí i remarcar que algunes de les víctimes d'aquesta fossa van patir un greuge afegit, ja que mai no es van registrar les seves defuncions.

Per a la contextualització històrica i la descripció del que va succeir al voltant de la fossa de l'Hostal d'Aidí utilitzarem, fonamentalment, el llibre de l'historiador Manuel Gimeno *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, publicat per l'Abadia de Montserrat el 1989. A prop del quarantè aniversari de la seva publicació, continua essent un llibre imprescindible per conèixer la història del Pallars durant la Guerra Civil espanyola. Inicialment, Gimeno va tenir interès per recuperar material bèl·lic que havia quedat abandonat a les muntanyes i això el va portar de ple a tota la tragèdia que es va viure al Pallars en aquells anys. En la seva recerca va parlar amb moltes persones que havien viscut, i patit en alguns casos, aquells successos. D'aquesta manera, va donar a conèixer com fou la repressió contra la població civil al Pallars Sobirà, uns fets que s'haguessin perdut per sempre. Sense cap mena de dubte, si s'ha pogut avançar en la recuperació de la memòria democràtica del Pallars és gràcies al treball que van fer els anys vuitanta en Manel Gimeno juntament amb la seva esposa, María José González. Així mateix, el llibre de memòries *Els fets de la Guerra Civil a Rialp*,

Cristina Simó
i Espinosa,
investigadora

Verònica Rapalino
i Notario, historiadora
i arxivera, IECAU

publicat per Joaquim Barbal el 1996, és cabdal per conèixer com van funcionar les delacions entre veïns i les seves tràgiques conseqüències.

Hem utilitzat també *Les fosses del silenci*, el treball que entre el 2000 i el 2001 van realitzar la Montse Armengou i el Ricard Belis, periodistes de TV3, que es va publicar com a documental el 2003 i en format llibre el 2004. En aquell moment ja comptaven amb un llarg historial de periodisme d'investigació compromès en la recuperació de la memòria històrica. Havien seguit les desaparicions a l'Argentina i Xile, les exhumacions a Bòsnia i Guatemala, o la constitució de la Comissió de la Veritat a Sud-àfrica. Quan es van plantejar la recerca per a *Les fosses del silenci*, ho van fer en l'àmbit de tot l'estat espanyol. Segons les seves pròpies paraules, pretenien "mostrar com la violència i l'exterminació de l'adversari estaven planificades des de les mateixes eleccions del 1936, quan la victòria del Front Popular va posar en perill els pilars bàsics del capital a Espanya: església, oligarquia i exèrcit."

El Pallars Sobirà, junt amb Badajoz i Lleó, van ser triades com a zones paradigmàtiques pel seu historial de repressió. Per fer-ho, van consultar més d'una vintena d'arxius i hemeroteques, van contactar amb associacions dedicades a la cerca de persones desaparegudes i, amb diferents especialistes, van consultar una nombrosa bibliografia, especialment el treball de Gimeno i González, i el que és molt important per al nostre cas, van realitzar un gran nombre d'entrevistes, en la realització de les quals nosaltres vam col·laborar, moltes de les quals hem revisat íntegrament per a aquest article.

Context històric

Fins al 1936, al Pallars, les esquerres i les dretes estaven representades quasi al cinquanta per cent, però a les eleccions de febrer d'aquell any va guanyar el bloc d'esquerres. Quan es produeix l'alçament, el 18 de juliol, el Pallars es manté majoritàriament fidel a la República i hi ha una reacció revolucionària contra el cop d'estat. A molts pobles, especialment els de més població, es formen comitès revolucionaris amb l'objectiu de tenir-ne el control i poder-los defensar, fet que va comportar que els electes dels ajuntaments es van veure obligats a deixar els seus càrrecs. És en aquest moment que va començar la repressió contra les persones considerades de dretes. Primer s'imposen multes i hi ha detencions, després el to va creixent. Hi haurà assassinats de capellans, de persones afiliades a algun partit conservador o catòliques practicants, de sospitoses de ser favorables al cop d'estat o de desertores que no van voler lluitar per la República.

En aquest context moren assassinades als dos Pallars, majoritàriament al Jussà, al voltant d'unes setanta persones, de les quals més de la meitat són capellans. Molts van trobar la mort als pobles on exercien el seu sacerdoci i d'altres quan passaven pel territori intentant fugir cap a Andorra o França. Totes aquestes morts van ser criminals i miserables, i van deixar un trist record a les dues comarques.

En general, aquesta repressió la van fer membres de la CNT, el POUM i la FAI, però també d'altres organitzacions, o bé utilitzant-ne el nom. Fins i tot el bisbe Guitart, refugiat a Andorra, tenia clar que els assassinats s'havien comès sovint per gent vinguda de fora, cosa que va fonamentar la idea de *l'escamot de la FAI que no era d'aquí*. És cert, també,

com deia el bisbe, que hi va haver gent d'esquerres que va protegir, amb més o menys èxit, les persones perseguides. Amb la repressió del 1938 també hi va haver gent de dretes que va mirar de protegir persones d'esquerres. Però val a dir que els grups forans sabien on anar i a qui buscar perquè gent del país els va guiar, tant el 1936 com el 1938. Estem parlant d'un món rural on tothom es coneixia i sovint les relacions, per a bé i per a mal, estaven per damunt de creences i ideologies.

El març del 1938 l'exèrcit rebel trenca el front d'Aragó i aconsegueix aïllar Catalunya de la resta de territori republicà. Les comarques del Pallars van caure durant la primera quinzena d'abril. Es van anar ocupant els pobles de la vora del riu fins a Esterri d'Àneu i el dia 20 ja havien entrat a la Vall d'Aran i arribat a la frontera francesa. El front de guerra va quedar paral·lel a la Noguera Pallaresa.

La 63a divisió, sota el comandament del general De Tella, s'estableix a Tremp i la 62a divisió, comandada pel general Sagardía, es va instal·lar a Sort. Des d'allà va ocupar-se de consolidar el front, i va participar en batalles tristament famoses com la de Baladredo o la de Pedres d'Auló. Juntament amb el desplegament militar es van anar conformant les *juntas gestoras*, que seran els futurs ajuntaments franquistes, amb càrrecs no electes. El general Sagardía amb l'exèrcit, la Falange Espanyola i la guàrdia civil s'ocuparan d'organitzar la repressió de la població i exerciran sobre ella un control ferri. Es van establir restriccions i control de desplaçaments de Tremp en amunt a través de l'obtenció obligatòria de salconduits, es van generalitzar evacuacions, deportacions i confiscació de béns. Però, sobretot, es va desplegar un règim de terror a partir d'unes accions repressives brutals: interrogatoris arbitraris, sovint seguits d'empresonament, sense cap garantia jurídica; maltractaments, tortures, escarnis, violacions i abusos sexuals a dones i noies cridades a declarar, i afusellaments, molts afusellaments.

Es dona la paradoxa que al Pallars Sobirà, on durant la revolució va haver-hi relativament poques morts violentes, va ser el territori que després més va patir sagnants execucions de civils completament innocents. La immensa majoria van ser (mal)enterrats al lloc de l'assassinat, en fosses poc profundes, fetes de qualsevol manera i sense necessitat de dissimular gaire. Al cap i a la fi, eren morts per crear el terror, per donar exemple i amb la seguretat que serien impunes. En alguns casos, els cossos, per diferents raons, es van enterrar al cap de pocs dies o mesos en fosses (sense senyalitzar) als cementiris propers.

Les fosses del Pallars Sobirà

Entre Montardit i les Ares, seguint l'eix que marquen la C-13 i el riu Noguera Pallaresa, a més de les fosses de soldats, es coneixen més d'una dotzena de fosses de civils (algunes sense saber-ne el lloc precís), amb unes 70 persones¹ enterrades. Una part s'han pogut exhumar i els cossos s'han enterrat en cementiris, altres s'han perdut a conseqüència d'obres a la carretera o inundacions, i d'altres, perquè el lloc s'ha anat transformant amb el pas del temps i s'ha perdut el record d'on estaven ubicades.

Com ja hem mencionat, el 14 d'abril de 1938, la 62a divisió del Cos de l'Exèrcit de Navarra va arribar a Esterri d'Àneu. Des de l'endemà fins al 5 de novembre es van produir tot un seguit d'assassinats. El 15 d'abril, a Àrreu fou assassinat un home i tres més al prat

de Guiranto de València d'Àneu. El 16, un carabiner fidel a la República era executat a la Mare de Déu de les Ares. El 18, eren assassinats onze homes dels pobles d'Isavarre, Borén i Àrreu al prat del Fuster de Sorpe. El mateix dia, al prat de Gori, proper a Llavorsí, afusellen sis homes més. El 14 de maig, assassinaren dinou persones, homes i dones, de les poblacions d'Escaló i Rialp; nou eren executades al costat del cementiri civil de Montardit i deu al lloc conegut com la Guixera de Sort. El dia 18, l'antic president del comitè de Rialp és assassinat en un prat proper al pont de pedra d'aquesta població. El 25 de maig, nou persones, homes i dones, eren assassinades prop de l'Hostal d'Aidí. D'aquesta fossa, també anomenada de l'Enraïador i objecte d'aquest article, en parlarem extensament més endavant. El 27 de maig assassinaren set homes al prat del Coixet d'Estaron. El 29, un home era afusellat al prat de la Casilla de la Guingueta d'Àneu. El 13 de juliol, dos homes eren assassinats al prat del Rector, prop del túnel del Cargol. La matinada del 4 de novembre, els soldats de Sagardía que feien guàrdia al pont de la Bastida van ser atacats i només en quedà un de supervivent. Fou després d'aquest atac que Sagardía pronuncià la frase "fusilaré a diez catalanes por cada hombre muerto de mi guardia". Tot i que ja en aquell moment el saldo de morts es decantava clarament cap a un cantó, l'endemà, el 5 de novembre, onze homes eren assassinats a la Molina de Josepet, a Rialp. (Gimeno, 1989) Després de la guerra, el general Sagardía va exercir diferents càrrecs i va rebre molts honors. Va morir a Madrid el 16 de gener de 1962 i a Burgos encara resta en peu una monumental àguila de marbre que es va erigir els anys 40 per homenatjar-lo.

La matança de l'Hostal d'Aidí

El 25 de maig de 1938 van ser executades nou persones a prop del lloc conegut com l'Hostal d'Aidí, al terme municipal de Llavorsí. Totes eren veïnes de les valls d'Àneu. Les havien tret de llurs cases entre el 22 i el 24 de maig, per traslladar-les a Esterri d'Àneu, on van ser empresonades. El matí del dia 25 les van carregar en un camió per conduir-les cap a Llavorsí i, probablement, des d'allí a Sort. En arribar a prop de l'esmentat hostal les van fer baixar del camió i les van tancar allà mateix. Passades unes hores, les van fer anar a un indret proper a l'hostal i les van afusellar. Una dona del poble d'Aidí, que just en aquell moment era en un prat de la seva propietat a l'altra banda del riu, va veure l'afusellament i també com van abusar de la noia jove que hi havia al grup abans de matar-la. Aquest fet tant tràgic i horrible, encara ho és més en conèixer la identitat i les circumstàncies particulars de les víctimes. Entre les nou persones executades, n'hi havia tres que eren menors d'edat:

- Benjamí Eduard Serís i Semino, de 17 anys, de casa Joanet d'Unarre, que va ser executat en lloc del seu pare, Joan Serís i Vidal, que havia fugit;
 - Josep Berné i Català, de 17 anys, de casa Agneta d'Unarre, que acompanyava el seu pare, Celestí Berné i Català, de 49 anys, també afusellat;
 - Nativitat Ginesta i Ribó, de 16 anys, de casa Llinatge d'Escalarre, que acompanyava la seva mare, Martina Ribó i Millà, de 38 anys, també afusellada. La *Nati*, com sembla que tothom li deia, va ser la noia a qui van violar abans d'executar-la.
- A la Martina Ribó i Millà la van matar en lloc del seu marit, Josep Ginesta i Canut, que

havia fugit. Aquesta circumstància es va repetir en els casos de, com ja hem dit, Benjamí Eduard Serís i Semino, i en els de:

- Gertrudis Comenge i Fortet, de 29 anys, veïna de València d'Àneu, de casa Nanroi, executada en lloc del seu marit, Ferran Ribó i Millà, i germà de la Martina Ribó i Millat, fugit.

- Maria Barrós i Mauri, de 34 anys, veïna d'Unarre, de casa Joli, morta en lloc del seu marit, Jaume Freixa i Marsal, també fugit.

- Jaume Nat i Canut, de 64 anys, veí d'Unarre, de casa Carrera, mort en lloc del seu fill, Josep Nat i Buscall, igualment fugit.

La novena víctima era Josep Palobart i Montané, de 44 anys, veí d'Unarre, de casa Teixidó. (Gimeno 1989).

Com ja hem mencionat, la identitat i les circumstàncies de les víctimes s'han pogut conèixer a partir dels testimonis orals recollits. Hem completat les dades a partir de la consulta dels expedients d'inscripció de defunció fora de termini del jutjat de primera instància de Sort conservats a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Cal esmentar que quan Manel Gimeno va fer la seva recerca, la dècada dels vuitanta, no va tenir accés a aquests expedients. El mateix els va passar a Armengou i Belis: tot i que van consultar documentació a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà, el fons del Jutjat encara no hi havia ingressat. Les víctimes d'aquesta repressió tampoc no estan referenciades en el llibre de Josep M. Solé i Sabaté (1985).

Des de l'1 de gener de 1871, una vegada aprovada la Llei provisional del Registre Civil, era obligatori registrar els naixements, matrimonis, ciutadania i defuncions produïts a l'estat espanyol. Això determina la creació de registres civils a tots els jutjats municipals. En el cas de les defuncions, era obligatori fer la inscripció de la defunció en el Registre Civil del districte municipal on havia ocorregut l'òbit i sempre dins de les primeres vint-i-quatre hores. En cas de sentència d'execucions militars, segons el Codi de justícia militar, un cop executada la sentència s'havia de fer l'enterrament del cadàver i la inscripció de la defunció en el Registre Civil. Si no hi havia judici ni, per tant, sentència, no es feia inscripció al Registre. (Barallat 1991).

Al començament de la guerra, el 1936, es van emetre una sèrie de decrets pels quals es permet als registres civils fer inscripcions de defunció fora de termini. Aquestes inscripcions havien de ser sol·licitades per un familiar directe al jutge de pau responsable del Registre Civil on s'havia produït la defunció. Aquest era un tràmit necessari, i una via que el règim va obrir per poder obtenir la partida de defunció necessària per poder gestionar qüestions administratives com viduitat, orfandat, herències o altres.

En el cas concret de les persones executades a l'Hostal d'Aidí, el primer expedient d'inscripció de defunció tramès va ser el de Celestí Berné i Català, iniciat el 26 de juliol de 1939, catorze mesos després del seu afusellament i pocs mesos després d'acabada la guerra. L'expedient l'inicia la seva dona, Celestina Català i Feliu. Destaquem que el primer document és una declaració del jutge municipal encarregat del Registre Civil d'Unarre, que diu "que hace más de un año circulan por la Comarca y en especial por este distrito insistentes rumores a los que se le revierte de auténtica realidad, que a raíz

de la evacuación de que este distrito fue objeto en veintidós de mayo de mil novecientos treinta y ocho, para la villa de Esterri de Aneu, en veinticuatro del mismo fueron detenidos por la Autoridad Militar, entre otros vecinos Celestino Berné Català, de esta vecindad, casado, propietario, de cuarenta y ocho años de edad, cuyos detenidos en la mañana del veinticinco fueron sacados de Esterri de Aneu en una camioneta y conducidos al Hostal de Aidí donde fueron ejecutados y enterrados cerca de la carretera.”

Hi ha també un certificat del jutge municipal de Llavorsí, que diu “certifico que según antecedentes, rumores que circulan en este término municipal, Celestino Berné Català, casado mayor de edad de oficio labrador y vecino de Unarre, en la tarde del día veinticinco de mayo del año próximo pasado de 1938, falleció en el denominado Hostal de Aydi, demarcación de este juzgado, recibiendo su cadáver sepultura en el lugar del fallecimiento. No consta inscrito en este Registro Civil la mencionada defunción.”

En donen testimoni, confirmant les dades i circumstàncies expressades, Joan Farré i Sanquirgo, natural de Llavorre i veí d'Unarre; Esteban Sanquirgo i Ramonet, natural i veí de Gavàs, i Antoni Bruna i Mora, natural i veí de Cerbi. Es trasllada l'expedient al fiscal de l'Audiència Territorial de Barcelona, que n'autoritza la inscripció el 23 d'agost de 1939, un mes i escaig d'haver-se iniciat, i s'ordena la inscripció de la defunció al Registre Civil d'Unarre, en ser la seva darrera residència².

El següent expedient és el de Jaume Nat i Canut, iniciat pel seu fill, Ferran Nat i Buscall, l'11 de maig de 1940. En aquest cas l'expedient s'obre amb la declaració del fill, que diu “que como consecuencia de incidencias ocurridas durante la última guerra civil, mi padre JAIME NAT CANUT, mayor de edad, agricultor, y vecino entonces de Unarre, fue evacuado de su domicilio, por orden de las Autoridades Militares, el día veinticuatro de mayo de 1938, y trasladado a Esterri de Aneo, siendo ejecutado el día siguiente, veinticinco, por la tarde, cerca del lugar conocido por “Hostal de Aidí” del término municipal de Llavorsí, y enterrado luego en sitio próximo a la carretera de Balaguer a la Frontera Francesa.[...] Que la muerte de mi expresado padre Jaime Nat Canut, en las condiciones relatadas, resulta de los antecedentes y referencias recogidos, por completo cierta.”

Actuen com a testimonis i confirmen la primera declaració José Grau i Berné, natural de Cerbi; Josep Bringué i Vilanova, veí de Gavàs, i Jaume Pujol i Sanquirgo, també veí de Gavàs. A diferència de l'anterior expedient, el delegat fiscal ordena que es remeti els testimonis a la “Jurisdicción de Guerra toda vez que de lo actuado, se deriva la existencia de hechos que pueden revertir carácter de delito de la competencia de la expresada jurisdicción”. No hi consta cap resposta de la Jurisdicció de Guerra, només és en aquest expedient on es fa aquesta diligència de trasllat. L'expedient finalitza amb l'ordre de fer la inscripció de defunció d'en Jaume Nat Canut al Registre Civil d'Unarre, en ser la seva darrera residència, l'11 de juny de 1940.³

La següent inscripció és la de Maria Barrós i Mauri. L'expedient s'obre a instància del marit, Jaume Freixa i Marsal, l'11 de juny de 1941, amb la seva declaració i amb la certificació d'Isidro Gasset i Puig, jutge municipal de Llavorsí: “según antecedentes, Maria Barrós Mauri, vecina que fue de Unarre, murió por efectos de la Guerra civil última en término de Aydí, municipal de Llavorsí el día 24 de mayo de 1938 en un terreno contiguo a la carretera

de Balaguer a la Frontera francesa situado a unos doscientos metros del llamado Hostal de Aydí, siendo en dicho paraje enterrado su cadàver, sin que conste inscrita la defunción en el Registro Civil de mi cargo". Fan de testimoni i ratifiquen les declaracions anteriors Joan Farré i Sanquirgo, veí d' Unarre, i Jaume Pujol i Sanquirgo, veí de Gavàs. El 24 de juny de 1941 s'ordena la inscripció de la defunció de la Maria Barrós i Mauri, a diferència dels dos anteriors, al Registre Civil de Llavorsí en ser el terme municipal de la seva defunció.⁴ El 25 de juliol de 1942, Maria Semino i Baqueró, natural de Caregue i veïna d'Unarre, vídua, inicià l'expedient d'inscripció de defunció del fill, Benjamí Eduard Serís i Semino, amb la següent declaració: "que como consecuencia de incidencias ocurridas durante la última guerra civil, mi hijo Benjamín Eduardo Seris Semino que tenía entonces diecisiete años de edad, de profesión labrador, y estado soltero, domiciliado en Unarre, fue evacuado de su domicilio por las Autoridades militares el día veinticuatro de mayo de 1938 y trasladado a Esterri de Aneu, siendo ejecutado el día siguiente, veinticinco, por la tarde cerca del lugar conocido por Hostal d'Aidí del término municipal de Llavorsí y enterrado luego en sitio próximo a la carretera de Balaguer a la frontera francesa". En aquest cas fan de testimoni els veïns de Sort, Joan Sambola i Casanovas i Antoni Senallé i Novensá. Tots dos declaren que havien conegut els fets declarats l'endemà que havien succeït. El 6 d'agost de 1942 s'ordena la inscripció de defunció al Registre Civil d'Unarre. En aquest expedient el lletrat assessor del jutjat és Francesc Sambola i Casanovas, germà del que fa de testimoni.⁵ La cinquena inscripció és la de Josep Palobart i Montané; l'expedient l'inicia la dona, Isabel Soldevila i Farré, el 24 de maig de 1943, cinc anys després de la seva execució. En aquest cas, només hi ha el certificat del secretari del jutjat de Sort, que referencia les actuacions fetes, i la declaració de la sol·licitant, que diu "que como consecuencia de incidentes ocurridos durante la última guerra civil el que fue su esposo Jose Palobart Montané, natural de Escaló y vecino de Unarre de cuarenta y cuatro de edad casado, fue evacuado de su domicilio de Unarre el día 23 de mayo de 1938 por las autoridades militares y trasladado a Esterri de Aneu y de esta villa al lugar conocido por Aydí, siendo ejecutado al día siguiente 24, cerca del lugar conocido por Hostal de Aydí, contiguo a la carretera de Balaguer a la frontera francesa y enterrado en las inmediaciones de dicho lugar [...]", el certificat conclou amb l'ordre de fer la inscripció de la defunció al Registre Civil de Llavorsí amb data 5 de juny de 1943.⁶ La inscripció de la defunció de Gertrudis Comenge i Fortet, la va promoure la seva germana, Francisca Comenge i Fortet, el 5 d'agost de 1943, que va declarar "que como consecuencia de accidentes durante la guerra civil, la que fue su hermana Gertrudis Comenge Fortet, natural y vecina de Valencia de Aneu, de 29 años de edad, casada, fué evacuada de su domicilio de València de Aneu el día 23 de mayo de 1938 por las autoridades militares y trasladada a Esterri de Aneu, y de esta villa al lugar conocido por Aydí, siendo ejecutada el día siguiente, 24, cerca del lugar conocido por Hostal de Aydí, contiguo a la carretera de Balaguer a la frontera francesa y enterrada en las inmediaciones de dicho lugar". Com en l'expedient anterior només hi ha el certificat del jutjat de Sort, que conclou amb l'ordre de fer la inscripció de la defunció al Registre Civil de Llavorsí amb data 14 d'agost de 1943.⁷

Deu anys després de la inscripció de la Gertrudis Comenge, s'inicia l'expedient d'inscripció de la cunyada, Martina Ribó i Millà. En aquest cas és la filla, Maria Ginesta i Ribó, qui promou la inscripció davant del jutge de pau de Llavorsí el 20 de novembre de 1953. En la seva declaració diu "que como consecuencia de accidente de guerra, ocurrido durante la última de carácter civil sostenida en España, la que fue mi madre, Martina Ribó Millà, natural de Rodés [...] que fue evacuada de su domicilio de Escalarre el día veintidós de mayo de mil novecientos treinta y ocho por las Autoridades Militares y trasladada a Esterri de Aneu, y de esta villa al lugar conocido por Hostal de Aydi, siendo ejecutada el día veinticuatro del mismo mes y año en dicho lugar, contiguo a la carretera de Balaguer a la frontera francesa, y enterrada en las inmediaciones de dicho lugar. Que cuando fué ejecutada estaba casada con José Ginesta Canut, padre de la recurrente, de cuyo único matrimonio quedaron cuatro hijos llamados Jaume, José, Bonaventura y la recurrente." Fan de testimoni davant del jutge de pau d'Esterri d'Àneu els veïns Josep Roquet i Lluscà i Marcel·lí Nat i Tarrado, i davant del jutge de pau de Llavorsí els veïns Amadeu Solé i Roca i Antoni Andorrà i Ros. Una vegada traslladat aquest expedient al jutjat de primera instància de Sort, n'ordena la inscripció al Registre Civil de Llavorsí el 10 de desembre de 1953.⁸

No existeixen els expedients d'inscripció de les defuncions de Josep Berné i Català i Nativitat Ginesta i Ribó. Hem consultat les partides de naixement respectives i no hi consta la nota marginal preceptiva en cas que s'hagués fet la inscripció de la defunció. L'explicació més versemblant de per què no es van fer seria que les famílies no havien necessitat aquest document per a cap gestió específica. Hom es pot imaginar les pors i dificultats per portar a terme aquestes inscripcions i que les fessin només si era estrictament necessari. Però es podria haver donat el cas, també, que s'hagués pressionat per no fer les inscripcions d'en Josep i de la Nativitat perquè seria complicat per a les autoritats deixar per escrit que es van executar menors a sang freda i sense cap judici. Estem convençudes que quelcom similar va passar. Com s'explica, sinó, que la Celestina Berné va poder fer la inscripció del seu home just acabada la guerra i no la del fill? En tot aquell expedient no consta enlloc que tenien un fill. Només hi ha els testimonis orals que diuen que a Josep Berné el van afusellar amb el pare i l'acta de naixement, de data 25 de juliol de 1920, al llibre del Registre Civil d'Unarre i res més.

El cas de la Nativitat Ginesta és encara més complicat. La inscripció de la mare és molt tardana en relació amb les altres víctimes. Com hem vist, la fa una filla passats quinze anys dels fets de l'Hostal d'Aidí.

La història de la família Ginesta Ribó és esfereïdora. Quan maten la mare, la Martina Ribó, i la filla, la Nativitat Ginesta, el pare havia fugit i queden quatre criatures òrfenes a les quals *reparteixen* entre diferents famílies. Segons van explicar els fills, poc temps després el pare va tornar, però el van detenir i va ser tancat a la presó de Lleida, d'on va sortir passats set anys. Torna al poble i recupera els quatre fills, però mor en circumstàncies dubtoses el gener de 1949. Suposem que a causa de tot això la inscripció de la defunció de la Martina Ribó no es fa fins a l'any 1953. En l'expedient es fa constar que la Martina deixa quatre fills orfes i s'adjunten les quatre partides de naixement, però enlloc diu que hi havia una cinquena filla, la Nativitat, i que havia estat assassinada juntament amb la mare. Als llibres

del Registre Civil d'Unarre hi ha l'acta del seu naixement, del 24 de desembre de 1921, i res més.

Els expedients descrits traspuen una voluntat, per part de l'estament judicial, de resoldre de manera ràpida les inscripcions. Crida l'atenció que, exceptuant el cas de la Maria Barrós, en què diuen que "murió" a l'Hostal d'Aidí, en la resta les declaracions i certificats dels titulars dels jutjats de pau són molt explícites. Sense cap eufemisme diuen que han estat executats i enterrats al costat de la carretera. En els primers expedients, allarguen el procediment enviant-los a Barcelona perquè ratifiquin les diligències fetes, però a partir de juny de 1941, els resolen directament als jutjats de Sort. Hi ha una diferència sobre el dia que van passar els fets d'Aidí: les primeres inscripcions declaren que els van detenir el 24 i executar el 25 de maig, i en d'altres que va ser la detenció el dia 23 i que van morir el 24. Malgrat la discrepància en la data en què van ocórrer els fets, l'ordre de fer la inscripció no es veu alterada. Tot això podria demostrar que hi havia un cert reconeixement que els afusellaments produïts havien estat un abús de poder injustificat, i que havien causat molt de mal en una comunitat petita com ho era el Pallars Sobirà. Així i tot, les famílies d'aquestes víctimes sempre han viscut amb l'estigma, el patiment i la injustícia que mai no s'ha condemnat ningú per aquests fets i que encara no han pogut trobar les restes dels seus familiars per donar-los una digna sepultura.

Mai no es podrà reparar tot el dany fet, però seria just que es fessin, d'ofici o per instància de part, les inscripcions de les defuncions de Josep Berné i Català i de la Nativitat Ginesta i Ribó. El Registre Civil, com a organisme públic, es va crear amb l'objectiu de recollir tots els actes que afecten l'estat civil de les persones, i n'és la inscripció la prova del fet: el naixement, el matrimoni i la defunció. Les autoritats militars sota el comandament del general Sagardía van llevar la vida a la Nativitat i en Josep, i com que no van fer cap registre de les seves morts, també els van despullar dels seus drets cívics.

El Pla de Fosses i les actuacions arqueològiques de la fossa de l'hostal d'Aidí

A Catalunya, totes les intervencions en fosses de la Guerra Civil i la dictadura franquista es desenvolupen en el marc del Pla de fosses, que depèn del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, a través de la Direcció General de Memòria Democràtica. Una part important és el Servei de localització, recuperació i anàlisi antropològica i genètica de restes òssies humanes de la Guerra Civil i dictadura franquista.

La Direcció General de Memòria Democràtica s'encarrega de decidir i prioritzar l'actuació d'una fossa respecte de les altres. La decisió es pren valorant la veracitat de les informacions i documentació disponibles, sovint provinents de la memòria oral. Igualment, es tenen en compte altres criteris com les sol·licituds existents de familiars de persones desaparegudes, que coneixen la localització de la fossa. També es prioritza l'excavació de fosses amb alt risc de desaparició, com ara les ubicades en terrenys susceptibles de patir afectacions.

En el cas de la fossa de l'Hostal d'Aidí s'han dut a terme dues intervencions arqueològiques, ambdues promogudes per la Direcció General de Memòria Democràtica de la Generalitat de Catalunya.

La primera actuació va tenir lloc l'any 2016 i va consistir en una prospecció geofísica amb

georadar seguida d'una excavació arqueològica. La zona prospectada ocupava una àrea d'uns 900 m², just al nord del monòlit erigit en homenatge a les persones assassinades. El georadar va detectar sis indrets amb anomalies al subsol i va ser en aquests punts on es van excavar sis sondeigs. Malauradament, però, el resultat de l'excavació va ser negatiu, ja que no es va localitzar cap evidència de la fossa. Es va considerar que els canvis orogràfics del terreny eren substancials i que podrien haver afectat la fossa on es van dipositar els cossos de les víctimes.

No obstant això, el març de 2022 la senyora M. Flors Ginesta i Cervós i la senyora Montse Ginesta i Cervós –familiars de Martina Ribó i Millà, Nativitat Ginesta i Ribó i Gertrudis Comenge i Fortet– van contactar amb la Direcció General de Memòria Democràtica per notificar que disposaven d'un nou testimoni. Segons l'informant, que es va tornar a entrevistar el 2023, el seu pare li havia indicat en diverses ocasions que la fossa es trobaria uns 150 metres al nord de la zona sondejada el 2016. Per tal de respondre a aquesta petició, i tenint en compte que la intervenció del 2016 no descartava l'indret indicat, es proposà una nova intervenció. Abans d'iniciar-la, ja el 2023, es va revisar detalladament tota la documentació històrica i arqueològica ja existent.

En total, es van fer vint-i-cinc sondeigs al marge oest de la carretera, que van permetre avaluar una superfície d'uns 5.000 m². Malauradament, tampoc no es va localitzar cap tipus d'evidència de la presència de la fossa (restes humanes o materials associats amb els individus).⁹

Noves aportacions a partir de la revisió de les entrevistes orals fetes per Armengou, Belis i Riart

En aquest apartat farem un resum del que ens ha aportat la revisió de les entrevistes facilitades per la Montse Armengou i Martín i el Ricard Belis i Garcia. N'hi afegim també una que ens ha deixat consultar l'historiador Oriol Riart i Arnalot.

Armengou i Belis van fer les entrevistes el 2001. A causa dels objectius i els formats del seu treball final, un documental i un llibre sobre la repressió a tota Espanya, entenem que no es podia extreure tota la informació de les entrevistes i publicar-la. Per aquesta raó era important poder revisar tot el material que havien aconseguit. Creiem també que en ser el primer cop en què es feia un reportatge sobre aquest tema amb imatges per a una televisió, i per part de periodistes que no eren del Pallars, segons quins detalls no van aflorar, malgrat el treball previ de prospecció realitzat.

Riart va fer diverses entrevistes el 2010, i al moment d'escriure aquest treball, només ens n'ha pogut facilitar una. La persona entrevistada també ho va ser per Armengou i Belis. Tanmateix, hi ha detalls que no dona el 2001 i que probablement surten el 2010 perquè ja no és la primera entrevista gravada que se li fa i perquè Riart és *del país*. L'entrevistada sap que ell ja coneix la història i que entén de què parla quan diu noms de cases, de persones i de llocs que ella dona com a referències.

En fer la revisió, hem tingut en compte el pas del temps i com actua sobre els records i el relat que se'n fa. Coincidim totalment amb el que diu l'arqueòloga Anna Camats: "Pel que fa a les dificultats que ens podem trobar en l'excavació de fosses, la tasca de localització

és una d'elles, ja que en alguns casos la informació que tenim sobre la seva ubicació no coincideix amb la realitat. Cal tenir en compte que [...] els testimonis que encara viuen són persones molt grans i que eren infants en el moment dels fets. Això suposa dos problemes: les pèrdues o alteracions en la memòria derivades de l'edat, i l'alteració d'uns records sovint traumàtics fabricats a una edat molt primerenca. En altres casos, els testimonis són heretats per familiars i ens arriben per segona o tercera generació. Tot això acaba afectant la fiabilitat de les informacions. Als problemes de la memòria cal afegir-hi les possibles alteracions del terreny, ja sigui per causes naturals o antròpiques, que poden haver afectat les fosses (exhumacions clandestines, moviments de terra agrícoles o d'arranjament de camins, riudes, etc.).” Només afegirem que els estudis sobre el record del passat fets des de l'antropologia social ens expliquen que es rememora i es construeix la memòria del passat segons es pugui entendre en el present.

Hem revisat les entrevistes semidirigides fetes a cinc persones, totes vives en el moment dels fets. Excepte en un cas, eren familiars de les víctimes, i si bé no van presenciar l'assassinat pròpiament dit, sí que van ser testimonis directes de les detencions i les hores posteriors. La revisió ha rescatat tot un seguit de detalls que potser no es van valorar al seu moment o que avui es poden interpretar sota una nova llum, sobretot tenint en compte els resultats de les recerques arqueològiques que han descartat els llocs on es creia que es trobaven les restes i obliguen a pensar altres possibilitats. Sumant-hi de nou les aportacions del treball de Gimeno i l'altra documentació històrica, més el que hem pogut llegir a la documentació judicial trobada, tot plegat ens ha permès bastir una nova hipòtesi sobre la situació de la fossa. Tot i ser conscients de no haver pogut trobar el mapa exacte del lloc, s'ha facilitat tota aquesta nova informació al Pla de Fosses de Memòria Democràtica perquè s'avalui la possibilitat de fer una nova actuació arqueològica.

La resistència a l'oblit continua

Hem pogut escriure aquest treball perquè la memòria de la fossa d'Aidí està fortament ancorada al Pallars Sobirà. Voldríem acabar aquestes ratlles explicant un fet que representa una baula més d'aquesta cadena de memòria.

Per aquell tram de carretera passen tot sovint tres noies adolescents en el cotxe de la mare d'una d'elles. La mare els ha explicat la història de la fossa i, en particular, la de la Nati. També se'ls l'havia explicat a l'institut on estudien. Quan aquestes noies passen per allà criden la Nati, una noia com elles, per fer-li saber que encara l'estem buscant i que no ens n'hem oblidat. És una mica de reparació poètica i una esperança de futur.

Agraïments

Família Ginesta, Anna Camats i Malet, Jesús Sánchez i Pellicer, Montse Armengou i Martin, Ricard Belis i Garcia, Oriol Riart i Arnalot, Juli Cuellar i Gisbert, Manel Gimeno i Llardén, Xavi Sánchez i Bonastre, Ester Sánchez i Gómez.

Fons documentals

Jutjat de primera instància de Sort, jutjat de pau de Llavorsí. Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

Jutjat de pau d'Unarre. Ajuntament de la Guingueta d'Àneu.

Jutjat de pau de Llavorsí. Ajuntament de Llavorsí.

Bibliografia

ARMENGOU, Montse; BELIS, Ricard. *Les Fosses del silenci. Hi ha un holocaust espanyol?* Televisió de Catalunya i Rosa dels Vents, Barcelona, 2004.

BARBAL GASSET, Joaquim. *Els fets de la Guerra Civil a Rialp: Memòries*. Garsineu. Tremp, 1996.

BARALLAT I BARÉS, Mercè. *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1991.

EROLE, Ivet. *Dones al marge. Bruixes i altres històries d'estigma i oblit*. Editorial Fonoll, Juneda. 2022.

GIMENO, Manuel. *Revolució, guerra i repressió al Pallars: 1936-1939*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1987.

MIR, Conxita. *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la Província de Lleida*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

SOLÉ I SABATÉ, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, Edicions 62, Barcelona, 1985.

Webs

https://banc.memoria.gencat.cat/ca/results/mapa_fosses/175

<http://www.frontdelpallars.com/antonio-sagard%C3%AD-ramos>

https://dedalo4.bancmemorial.extranet.gencat.cat/web_mdcat_cost_huma/

<https://www.boe.es/gazeta/dias/1870/12/14/pdfs/GMD-1870-348.pdf>

Notes

1- Dades extretes del web del Pla de Fosses de la Direcció General de Memòria Democràtica, consultada el 8 d'abril del 2025.

2- Arxiu Comarcal Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Primera Instància de Sort. Expedients d'inscripció fora de termini número 1939/3.

3- Arxiu Comarcal Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Primera Instància de Sort. Expedients d'inscripció fora de termini número 1940/2.

4- Arxiu Comarcal Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Primera Instància de Sort. Expedients d'inscripció fora de termini número 1941/7.

5- Arxiu Comarcal Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Primera Instància de Sort. Expedients d'inscripció fora de termini número 1942/5.

6- Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Pau de Llavorsí, expedients d'inscripció fora de termini de 29 de maig de 1943.

7- Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Pau de Llavorsí, expedients d'inscripció fora de termini de 14 d'agost de 1943.

8- Arxiu Comarcal Pallars Sobirà. Fons Jutjat de Primera Instància de Sort. Expedients d'inscripció fora de termini número 1953/4.

9- La informació d'aquest apartat ens l'ha proporcionat l'arqueòloga Anna Camats i Malet, formada en història i arqueologia a Catalunya i França, i que des del 2017, treballa a l'empresa Iltirta Arqueologia, desenvolupant tasques de direcció arqueològica en l'excavació de més de 30 fosses arreu de la geografia catalana.

Les fortificacions del Tossal de Sant Joan de Vilamur

La Guerra Civil a Catalunya

El març de 1938 l'exèrcit franquista empenia una forta ofensiva a l'Aragó, i va aconseguir esmicolar en pocs dies un front fixat des del principi de la guerra. Al mes d'abril les forces sollevades arribaven a Catalunya: van entrar el dia 4 a Lleida, el 6 a Balaguer, el 7 a Tremp, el 12 a Sort, el 15 a Esterri i, finalment, el dia 20 arribaven a la frontera amb França.

Mentrestant, pel sud, el 15 d'abril els franquistes també arribaven al mar, a l'alçada de Vinaròs, de tal manera que Catalunya quedava aïllada de la resta del territori republicà. Franco, en comptes d'acabar de prendre Catalunya, que aleshores tenia una importància estratègica, industrial i política vital per a la República, va optar per fortificar la zona catalana ja ocupada i dirigir els seus exèrcits cap a Llevant. Aquesta decisió va permetre refer i reorganitzar les forces republicanes situades a Catalunya (Exèrcit de l'Est i Agrupació Autònoma de l'Ebre, més tard Exèrcit de l'Ebre).

Les forces franquistes van establir un front que resseguia la línia dels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. Al centre i sud, es varen fortificar les ribes de la dreta del Segre i l'Ebre, aprofitant així l'amplada i cabal d'aquests rius com a recurs defensiu (excepte en els caps de pont de Seròs i Balaguer). En canvi, al nord, es resseguia la riba esquerra del Noguera Pallaresa, posicionant-se en els indrets més estratègics per tal de defensar les centrals hidroelèctriques, com les de Camarasa, Tremp i la Pobla de Segur. D'aquesta manera es deixava la rereguarda republicana a Catalunya sense llum ni energia per a la indústria de guerra, que es va veure forçada a utilitzar el carbó com a combustible. Aquestes posicions franquistes també protegien la carretera de Balaguer a la frontera amb França, ja que era l'única via de subministrament de les tropes situades més al nord. Cal tenir en compte que el túnel de Vielha encara no estava acabat.

Aquest front va romandre durant nou mesos, des de l'abril fins al

Oriol Riart i Arnalot,
historiador, bibliotecari
d'Esterri d'Àneu i
arxiver de l'Arxiu de les
Valls d'Àneu

desembre del 1938, quan els feixistes van iniciar l'ofensiva final contra Catalunya. Al llarg de la línia van produir-se combats tant coneguts com l'ofensiva republicana de maig, on el propòsit era eliminar els caps de pont franquistes, recuperar les centrals hidroelèctriques, tallar la carretera per aïllar les forces franquistes situades més al nord, i aixecar la moral de l'exèrcit popular.

També va haver-hi la més que famosa batalla de l'Ebre, on l'exèrcit de la República pretenia aturar l'ofensiva nacional contra València i, sobretot, guanyar temps de cara a un conflicte internacional i demostrar a les potències estrangeres que la República encara tenia forces per prendre la iniciativa.

El 23 de desembre de 1938 els nacionals trencaven el front al sud pel cap de pont de Seròs i al nord pel Montsec. Emprenien l'ofensiva final contra Catalunya. No obstant això, també va haver-hi d'altres combats no tan coneguts, però no per això menys dramàtics.

Casamata i parapet al Tossal de Sant Joan de Vilamur

El front de guerra al Pallars Sobirà

L'establiment del front i la ubicació dels diferents punts defensius que en formen part no són fruit de la casualitat, sinó d'un acurat estudi de diferents factors, com pot ser l'orografia i els accidents naturals del terreny, les comunicacions i els recursos. Es procura aprofitar tots els avantatges que aquests elements puguin proporcionar, tant pel que fa a la defensa davant possibles atacs enemics com per a la preparació de futures ofensives.

La difícil orografia del Pallars condicionà el desplegament de l'exèrcit nacional, que va ser qui va fixar el front. Les forces no ocupaven una línia contínua, sinó que el front constava d'un seguit de posicions principals i d'altres de secundàries estratègicament ubicades, procurant una òptima defensa i control del territori.

Els principals centres de resistència franquista a la zona del Pallars Sobirà començaven a la zona d'Esplà i al serrat de les Corrotes, sobre Gerri de la Sal, pujava per la muntanya de Sant Mauri i la serra de Bovet sobre Baro i Arcalís; la serra dels Forats i a l'altre costat del barranc del Cantó la posició principal ja saltava al Bony del Peçol i planell de les Collades a sobre Vilamur i continuava per Clot Orader; Pedres d'Auló, sobre els pobles de Roní i Beraní; Biuse i Roc Roi, sobre Llavorsí; turó de Sant Andreu, sobre Montesclado,

i aleshores creuava la carretera de la vall Cardós i continuava pel coll de la Bana i la serra d'Aurati amunt fins al Cuco, sobre Ribera de Cardós; Pla d'Ardes, Pui de la Missa i lo Calbo, sobre Berrós Sobirà, i finalment Montalto, Penyes Negres i pic de Pilàs sobre Esterrí i Isil, respectivament. Entre aquests punts hi havia un seguit de posicions secundàries que les anaven enllaçant les unes amb les altres. A l'est i paral·lelament a aquesta línia fortificada els republicans van fixar les seves defenses.

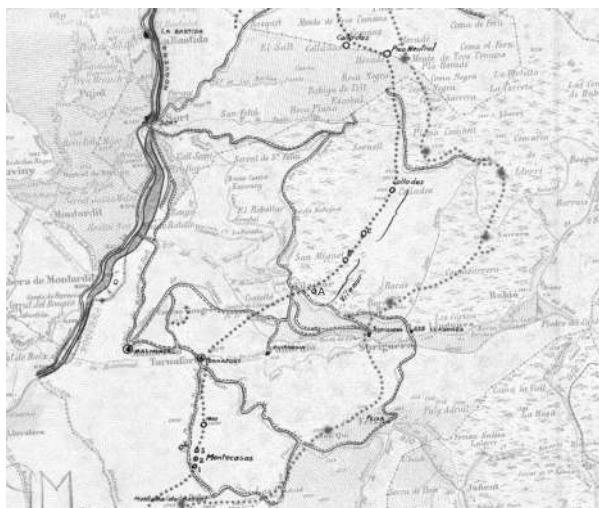
Si ens fixem en la ubicació dels principals punts de defensa franquistes al Pallars Sobirà, es troben relativament propers a la carretera i a les principals poblacions de la comarca, cosa que els permetia una certa comoditat i celeritat pel que fa a l'avitallament, al relleu d'unitats i a l'evacuació dels ferits. Aquests avantatges s'evidencien sobretot si es compara amb les dificultats que tenia l'Exèrcit de la República per abastir la seva primera línia d'aquest mateix sector, que quedava molt lluny i amb molt males comunicacions amb la seva rereguarda, on la Seu d'Urgell era la població rellevant més propera.

El Cuerpo de Ejército de Navarra va ser la gran unitat franquista que va custodiar el front del Pallars. Aquest cos d'exèrcit, format per uns 25.000-30.000 homes, se subdividia en tres divisions, que eren la 61, la 62 i la 63, a les quals després de l'ofensiva republicana de maig es van agregar a la zona del Jussà les divisions 150 i 152. Per part dels republicans, la gran unitat que va cobrir el front pallarès va ser el X Cos d'Exèrcit, amb les 24, 31 i 34 divisions. Pel que fa als combats, al front del Pallars destaquen els que van produir-se en el marc de l'esmentada ofensiva republicana de maig (del 1938) que van deixar-se sentir especialment a la muntanya de Sant Corneli, entre Tremp i la Pobla de Segur, i a les Pedres d'Auló, sobre el poble de Roní, i en menys intensitat també al Mont de Conques, al Jussà. Com ja hem comentat més amunt, en aquesta ofensiva els republicans pretenien recuperar el control de les centrals hidroelèctriques i tallar la carretera de la Vall d'Aran. A final de juliol els combats van tenir lloc a les muntanyes de Baladredo, sobre Llavorsí, i a Esplà, sobre Gerri. Aquestes van ser considerades operacions de distracció davant la batalla important que tenia lloc a l'Ebre. A part d'aquests combats més coneguts, en aquesta línia també va haver-hi freqüents cops de mà per part d'ambdós exèrcits.

El centre de resistència de Vilamur

Situat en un petit turó a 600 m del poble de Vilamur, seguint la N-260 direcció a la Seu d'Urgell, l'exèrcit franquista va establir un dels conjunts de fortificacions més espectaculars del Pirineu. El centre de resistència de Vilamur, juntament amb diferents posicions que per un costat pujaven pel nord-est fins al Bony del Peçó i a les Collades i que per l'altre, cap a l'oest, enllaçaven amb les del Serrat del Vinagre i Tornafort, controlava qualsevol incursió republicana provinent.

El complex defensiu de Sant Joan de Vilamur va començar a fortificar-se només arribar les forces franquistes al Pallars, l'abril de 1938, però no va ser fins ben entrat l'agost o el setembre del mateix any que el centre no es va començar a ampliar i fortificar fins a esdevenir tal com el coneixem, amb les obres realitzades amb ciment. A pesar del conjunt de vestigis tan espectaculars que ens han arribat, tot indica que en el moment de la guerra deuria haver-hi força més elements.

Base cartogràfica on es mostra en color blau la línia de front franquista i les seves principals posicions, i en vermell les republicanes. La posició del Tossal de Sant Joan de Vilamur és la que al mapa s'identifica amb la lletra "A" i que està al costat del mateix poble de Vilamur. És interessant veure com els franquistes anomenen "Montecasas" la serra dels Forats, al sud de Tornafort.

Base cartogràfica: Archivo General Militar de Ávila.
Edició: Oriol Riart

Fins aleshores, els franquistes tenien el principal punt defensiu del sector a les Collades, a més de dos mil metres d'alçada, cara a cara i a molt poca distància hi havia les forces republicanes, situades al pla de Caubet. Aleshores, per quina raó van decidir fortificar un altre centre de resistència tan important com el de Sant Joan de Vilamur, quan tot indicava que la guerra a Catalunya ja estava pràcticament enllestida a favor dels franquistes?

Pensem que hi ha diferents factors que explicarien el perquè de la construcció d'unes fortificacions tan importants quan, *a priori*, ja no feien falta. En primer lloc, hi juga un paper rellevant el factor estacional i geogràfic. Davant l'arribada del dur hivern pellarès, amb les neus que condicionarien el manteniment de les forces i sobretot el seu avituallament a tan altes cotes, els comandaments van optar per estirar les comunicacions tant com fos possible per poder arribar amb camions fins a pràcticament les segones línies, si feia falta construint noves carreteres. La primera línia, la de les Collades, no es va abandonar en cap moment però es va mantenir amb molts menys homes. En canvi es va reforçar la segona línia, la de Vilamur.

D'altra banda, el front de l'Ebre cridava cada cop més unitats, que es treien de fronts aleshores inactius i allunyats com podia ser-ho el del Pallars. A més, Franco començava a

pensar en l'ofensiva final contra Catalunya, de preparar una imponent massa d'homes per trencar el front republicà. Aquests factors van anar desguarnint el front del Pallars i per compensar la creixent manca d'homes es va optar per incrementar i reforçar les posicions amb un major nombre de fortificacions, així com millorar les pistes i camins per a accedir-hi. D'aquesta manera durant els mesos d'octubre i sobretot novembre i desembre, l'exèrcit nacional va mantenir la primera línia al Pallars amb la força imprescindible, destacant el gruix d'homes a posicions de segona línia i en reserva, i en cas d'un atac enemic poder-los desplaçar ràpidament allí on convingués. És en aquest context que construeixen en alguns punts de la segona línia de foc aquests magnífics fortins amb ciment i dotats de xemeneia, pensats per passar-hi l'hivern i per fer més suportables les baixes temperatures. El conjunt defensiu, tal i com ens ha arribat, es troba format per un total de 9 abrics o casamates¹ i 6 parapets, enllaçats per una xarxa de trinxeres, una de les quals encarada a est i que finalitza amb uns pous de tirador. Al centre del complex també s'identifica una mena de cova natural sota una pedra de grans dimensions que creiem que podria complir la funció de polvorí.

Els búnquers van ser construïts a base de pedres lligades amb morter o bé mitjançant encofrats a partir d'estructures de fusta, amb murs d'un metre d'amplada. Dels encofrats només se'n conserven algunes espitlleres i les marques, a mode de negatiu, sobre les parets de ciment. Totes aquestes construccions tenien la coberta de formigó armat bastida sobre troncs que actuaven a mode de bigues. Aquests nou búnquers disposaven d'espitlleres per al foc de fuselleria, i algunes d'elles eren també aptes per a armes automàtiques.

Una darrera fase en la posada a punt de les casamates era el camuflatge per tal de poder restar invisibles a l'aviació i també dificultar l'acció de l'artilleria i la infanteria enemiga. Aquestes posicions estaven pensades per allotjar un escamot o *pelotó*, que constava d'entre 8 i 10 efectius.

A més, tota la posició estava envoltada de diverses fileres de filerrades, que eren piquetes de ferro o de fusta clavades a terra i unides entre si mitjançant un filat espinós a mode de barrera. Tot i la seva senzillesa, les filerrades esdevenien un obstacle que alentia i dificultava enormement l'ocupació de la posició en cas d'un hipotètic atac de la infanteria enemiga.

La dotació de personal per cobrir el centre de resistència de Sant Joan de Vilamur solia ser per companyia (85 - 100 homes, dividits en tres seccions (30 homes), mentre que el front comprès entre Vilamur i les Collades corresponia a un batalló (entre 550 i 700 homes). Aquestes forces s'anaven rellevant periòdicament, segons les necessitats de cada moment, entre les posicions de primera i segona línia i la rereguarda per descansar. En condicions normals, els relleus solien dur-se a terme entre cada 15 i 20 dies. Les unitats que més temps van

passar en aquest sector van ser la 4a i 7a bandera de Falange de Burgos i el 8è Batallón de San Marcial núm. 22, totes pertanyents a la 62a divisió del Cuerpo de Ejército de Navarra.

La fortificació de campanya presenta una característica bàsica que es coneix com a *perfectibilitat*, consistent que el centre de resistència i cadascun dels diferents elements que el formen han de poder garantir-ne la utilitat i complir els propòsits defensius des de l'inici del procés de construcció fins a la seva finalització. De manera que els vestigis que ens han arribat mostren una part del resultat final de la seva evolució. Cal tenir en compte que el complex defensiu no es troba en la totalitat de les seves estructures, malgrat ser un dels espais de la guerra civil més ben conservats del Pirineu. A simple vista veiem com al turó de l'est, a tocar mateix de la granja, un dels fortins ha estat enderrocat i retirat. Se'n conserva tan sols una paret. A pocs metres d'aquest mur, hi ha un altre fortí ensorrat i gairebé completament cobert per la vegetació. Tot sembla indicar que la xarxa de trinxeres i de parapets durant la guerra deuria ser molt més extensa.

Hem localitzat un plànol, tot i que sense data ni orientació, que ens dona una idea de com era (o com estava planificat) el complex defensiu en un principi. Mitjançant la superposició d'aquest document amb la planimetria actual de les posicions creiem haver localitzat la zona a què fa referència. Sembla que a mesura que es va avançar en el procés de fortificació, la posició va anar creixent en efectius i en extensió, passant de ser una posició per a una secció (30 persones) a ser un complex per a una centúria o companyia (80-100 persones), que és tal com ens ha arribat a dia d'avui. És interessant veure com la posició, tot i la seva ampliació i transformació, en tot moment va estar dotada de com a mínim tres metralladores.

Plànol dels diferents elements que ens han arribat fins a dia d'avui del que va ser el centre de resistència franquista de Vilamur

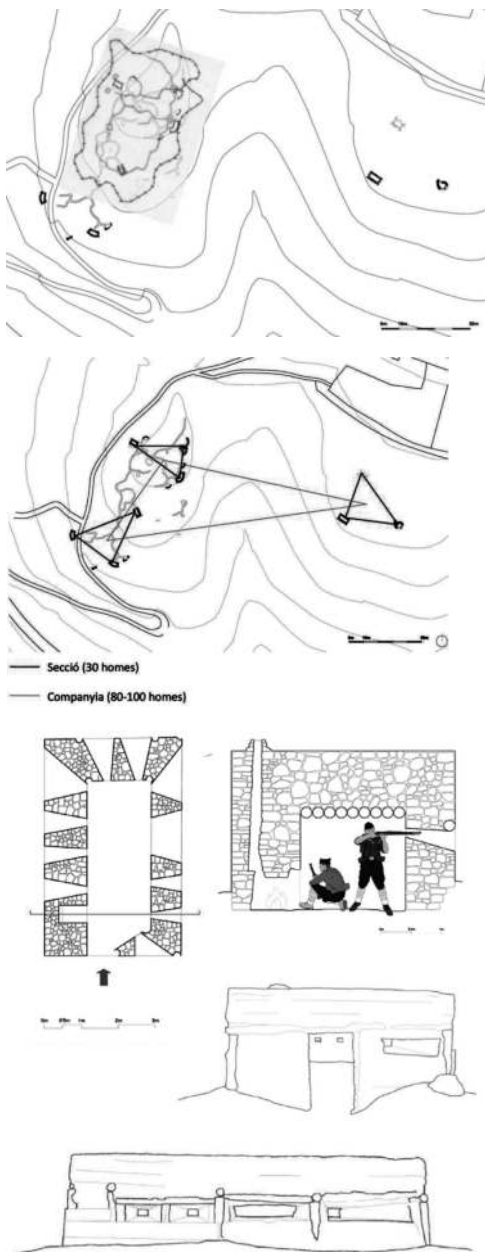

Posició A, al Tossal de Sant Joan de Vilamur. Archivo General Militar de Ávila

La diferència més gran entre l'esquema del centre de resistència que mostra el document i el que va acabar esdevenint, més enllà de les dimensions, possiblement sigui l'estructura triangular final del complex, format al seu torn per tres posicions organitzades cadascuna d'elles a partir de tres búnquers dibuixant també un triangle.

D'aquesta manera s'aconsegueixen dos objectius, un que cadascuna de les posicions té espitlleres en totes direccions, de manera que els defensors poden obrir foc o defensar-se des de tots els costats, vingui per on vingui l'enemic; i l'altre objectiu és que en cas d'un atac, la posició sempre té dos punts de defensa frontal i un per l'esquena, cosa que també dificulta les maniobres envolvents que l'enemic pugui fer dur a terme per prendre la posició. Normalment, el conjunt que quedava més enretirada de la línia de front era el que albergava el lloc de comandament de cada secció.

Aquesta part del front no va patir cap atac directe i més enllà d'algunes canonades puntuals per part de l'artilleria enemiga va ser en tot moment força tranquil·la. A continuació us mostrem amb documentació dels mateixos militars els aspectes més rellevants que hem localitzat del *Centro de resistencia A de Vilamur*, tal com eren anomenades pels militars rebels les posicions del Tossal de Sant Joan de Vilamur.

Planta i alçat d'una de les casamates del complex defensiu de Vilamur. Aquest està tant preparat per metralladores com per fusellers

Ordre de la 62a divisió, en data del 29 de juliol de 1938, de relleu d'unitats en què se citen de manera explícita les diferents posicions mostrades en el plànol de més amunt:

- El dia 7 d'agost resulten tres ferits lleus del 8è Bn. de San Marcial en un tiroteig en alguna de les posicions de Vilamur, sense especificar en quina.

- El 18 de setembre hi ha dos combatents ferits per l'explosió d'un morter propi de 81 mm en alguna de les posicions de Vilamur, sense especificar a quina.

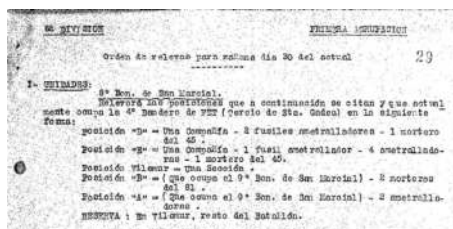
- El 9 d'octubre sis aparells *Natacha* republicans llancen catorze bombes petites a les proximitats de Sort sense causar danys. Lleus tirotejos al front, en què resulta ferit greu un soldat marroquí del batalló "C" Melilla núm. 3 a les posicions de Vilamur, sense especificar a quina.

- El 18 d'octubre els republicans disparen amb metralladores sobre el Tossal de Sant Joan de Vilamur, on estaven treballant enginyers i sapadors amb les fortificacions, sense cap conseqüència.

- El 22 d'octubre els republicans hostilitzen amb quaranta projectils del 7,5 el Tossal de Sant Joan de Vilamur, 35 dels quals cauen dins del centre de resistència sense causar danys materials ni baixes.

- El 2 de novembre, a la 1.45 h, nou aparells *Natacha* republicans llancen vint bombes, que cauen a la carretera prop de Vilamur. Una de les bombes va caure prop d'un grup de soldats i va ocasionar cinc ferits lleus i un de molt greu.²

D'aquest darrer esdeveniment hem localitzat el diari personal del combatent franquista Antoni Correig, integrat al 8è Bn. San Marcial 22. Correig anava anotant tot allò que

Vista amb dron de les posicions del Tossal de St Joan de Vilamur. Les trinxeres van ser excavades l'any 2022 sota la direcció de l'arqueòleg Xavi Sánchez. Al 2023 es van consolidar els murs de les mateixes amb malla metàl·lica fina, i es va cobrir el sòl amb una tela antivegetació i saorra

considerava més rellevant de la seva quotidianitat a les trinxeres.

L'autor era molt creient, i del dia del bombardeig explica que tenia una gran necessitat de combregar, ja que feia tres mesos de l'últim cop per les dificultats de la mateixa guerra. Finalment aconseguí el permís per abandonar les posicions de Sant Joan i anar a l'església de Vilamur: "Al salir de la Iglesia, confortado con los auxilios recibidos, me sentía del todo confiado en las manos de Dios. En aquel momento se presentó la aviación enemiga y no tuve miedo. En mi interior había como una voz que me decía 'No temas'. Las bombas cayeron algo lejos, sin hacernos algún daño."

Passada la guerra, els veïns de la zona van aprofitar aquestes fortificacions per extreure material de tot tipus i aprofitar-lo per refer les seves malmeses cases o per vendre.

Aquests esdeveniments i el pas del temps van anar deteriorant el conjunt defensiu. Malgrat tot, aquests vestigis arquitectònics de la Guerra Civil són uns dels que es troben en millors condicions de tot el Pirineu.

Mostres de la reutilització de les piquetes de les filferades per a usos domèstics

Búnquer i parapet al sud de la posició, consolidats el 2025

Parapet a l'entrada de la posició i niu de metralladores al centre de la posició

És indispensable recuperar i donar a conèixer aquest patrimoni, ja que és la millor manera de no oblidar els dramàtics fets que es van viure durant la Guerra Civil al Pallars. Els darrers anys s'han realitzat diferents tasques de recuperació d'aquests vestigis, com ara l'excavació arqueològica de bona part de les trinxeres, la neteja i consolidació de diferents nius de metralladores i parapets, amb l'objectiu de donar a conèixer aquest patrimoni.

Bibliografia

- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc Xavier, & ROJO ARIZA, M. Carmen: "Museïtzació de conflictes contemporanis. El cas de la Guerra Civil espanyola". A: *Ebre* 38, núm. 131, 2011.
- PASCUAL GARCÍA, Sonia: "La Guerra Civil espanyola i el seu patrimoni: exemples de les intervencions arqueològiques a la demarcació de Barcelona i de Lleida". A: *Ebre* 38, núm. 4. 2010.
- RIART ARNALOT, Oriol: *Itinerari d'una memòria enfrontada*. Ed. Fonoll. Juneda, 2009.
- RIART ARNALOT, Oriol: *El patrimoni bèl·lic de Sant Joan de Vilamur. El front del Pallars 1938-1939. Guia didàctica*. Ajuntament de Soriguera, 2021.
- RUBIO-CAMPILLO, Xavier: "Polemos, un portal de difusió del patrimoni bèl·lic". A: *L'Erol*, núm. 93. Berga, 2007.

Notes

- 1- Sis al Tossal de Sant Joan i tres al turó situat a l'est d'aquest.
- 2- Informació extreta dels informes diaris d'operacions de la 62a divisió. AGMAV, C.1767, C.12/29.

De Puigcerdà a Ocea (Cerdanya), els germans Maranges protagonistes de la Guerra Civil espanyola i de la Resistència a França

Josefa Maranges Bobé i Maria Maranges Bobé¹ eren filles de Pere Maranges Cabanes i de Maria Bobé Torres,² un matrimoni de jornalers agrícoles d'Alp (baixa Cerdanya) que treballaren a Alp i altres municipis cerdans com Prats i Sansor, Puigcerdà. Josefa va néixer el 18 de febrer de 1915³ a Alp i Maria el 4 d'agost de 1920 a Prats i Sansor.

Tenien dos germans i una germana: Joan Maranges (a) *el Carmèlit* del qual parlarem més endavant i Eusebi, que durant la Guerra Civil va ser traslladat a la Vall d'Aran i a qui la família va perdre de vista. Eusebi feia també part de la FAI: Antonio Gascón i Agustín Guillamón l'esmenten⁴ en una llista d'anarquistes detinguts a Puigcerdà el juny de 1937, després dels fets de Bellver. Una altra germana, Carmel (a. *Carmelita*), nascuda a la Cerdanya (Alp ?) el 2 d'abril de 1913, visqué, després de la guerra, a Tarragona, on va casar-se. Morí el 2013.

Almenys, des del començament dels anys 1930, la família Maranges vivia a Puigcerdà, a cal Vaca, al barri de l'estació de trens. Josefa i Maria treballaven a una de les tres fàbriques tèxtils ubicades a la riba esquerra de l'Aravó⁵ i eren afiliades a la UGT, que tenia un sindicat a l'empresa.⁶ Josefa va tenir responsabilitats al sindicat UGT de la fàbrica. Abans la Guerra Civil, les dues germanes s'haurien també adherit a Estat Català, el partit nacionalista i independentista català. L'adhesió a Estat Català és esmentada per Marc Bernadas i

Maria Maranges, foto X, promocionada com a militant d'Estat Català.

Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC

Pau Chica (Op. cit., 2020, p. 180) que es refereixen al llibre de Teresa del Hoyo Calduch (*Memorial de las españolas deportadas a Ravensbrück*, Barcelona, Amics de Ravensbrück, 2012, p. 91). També van confirmar aquesta afiliació Braulia Jené Cánovas (de la qual parlarem més enllà) i Felicitat Gasa, deportades a Ravensbrück.

Llurs germans, Joan i Eusebi, van ser coneguts per la seva militància anarquista (CNT i FAI), abans i durant la Guerra Civil espanyola. Així, en una mateixa família ben esquerrana, les germanes discrepaven amb els germans.

Al principi de la Guerra Civil, Joan, nascut a Alp, tenia 26 anys. Participà, amb Antonio Martín (a) *el Cojo de Málaga*, en l'edificació i el funcionament d'un poder llibertari a Puigcerdà amb l'ambició d'eixamplar-ho per tota la Cerdanya. Quan les autoritats de la República, la Generalitat i l'estat central desplegaren les seves forces per tal de controlar la Cerdanya (maig-juny 1937), Joan Maranges va ser una de les víctimes de la sagnant depuració en contra dels amics d'Antonio Martín. El 10 de juny de 1937 va ser assassinat,⁷ al mateix temps que els seus cinc companys de la serradora col·lectivitzada que portaven prop del pont de Sant Martí d'Aravó (al terme de Puigcerdà i no al de Guils, proper, a l'altra riba de l'Aravó): Joan Anglada, Joan Basagañas, Josep Costa, Esteve Font, Jaume Font, un oncle de Basagañas.

Al final de la Guerra Civil, quan les forces franquistes eren al punt d'ocupar Puigcerdà, les germanes Maranges no anaren gaire lluny, ja que varen aixoplugar-se i, després, residir a Oceja, a la Cerdanya francesa. A l'inici, les autoritats franceses les varen obligar (15 de març de 1939) a residir a Cofolens (Charente), però tornaren a Oceja. Mentrestant, Maria (no sabem si Josefa va ser el mateix cas) va anar a parar després al departament de la Creuse (Llemosí), a Bourgneuf. A la Charente, va conèixer un tal Galan,⁸ refugiat espanyol de la Guerra Civil, amb el qual va tenir un fill, Pierre Raphaël, nascut el 30 de juny de 1941 a Bourgneuf. Maria va tornar amb ell a Oceja, però només el va reconèixer com el seu fill el 1953.⁹ A l'article de *L'Indépendant* de 2007 (entrevista), Pierre Raphaël és esmentat com a «Pierre Maranges». Però sempre, en els documents oficials o privats que hem consultat, apareix com a «Pierre Galan» (per exemple, en l'esquela de la defunció del doctor Roquère a *L'Indépendant* del 20 de juny de 1995, al registre de les defuncions de l'Insee). Sabem que va ser director d'una clínica mutualista de Besiers (Erau), on va acabar la seva carrera professional. Jubil·lat, visqué principalment a Perpinyà i fins a la seva mort en aquesta ciutat, el 24 de maig de 2022, efectuà sovint llargues estades a Oceja, el poble cerdà de la seva infància que no oblidà mai.

A Oceja, localitat cerdana amb sanatoris on es curava la tuberculosi, les germanes Maranges treballaren en una clínica; la Maria com a cosidora. Les germanes Maranges participaren en la Resistència en el marc del moviment *Libération-Sud* (de tendència esquerrana, més aviat socialista) ben arrelat a la Catalunya del Nord. Si s'esmenta un moviment, organització de resistència amb objectius polítics de propaganda, com ara *Libération-Sud* no sabem per quina xarxa de passos clandestins havien acceptat de fer aquesta feina. Però, sovint, resistents, en particular en zones frontereres amb els països neutrals, Espanya i Suïssa eren a la vegada membres d'un moviment i agent d'una xarxa.¹⁰ En la seva entrevista a *L'Indépendant* (Perpinyà) del 13 de març de 2007, Josefa (ara Joséphine) explica que

no sabien per quina xarxa treballaven. Anaven de l'altre costat de la frontera per tal de procurar-se aliments ja que, amb les restriccions vigents a França en aquells anys, patien gana si no eren pagesos o si no tenien un hortet. Els pobles on anaven (se sap per les relacions de gent d'Oceja o de Palau que visqueren aleshores) eren Age i/o Villobent. Eren encarregades de passar cartes i documentació.

Van ser arrestades pels alemanys (la Duana del Reich –*Zollgrenzschutz*–, militaritzada a França, assegurava el control fins i tot armat de les fronteres)¹¹ el 30 de març de 1944 quan tornaven d'Age a Oceja portant només queviures. Si les van arrestar i, després, detenir, era perquè els alemanys eren segurs que tenien una activitat clandestina i que, sense cap dubte, van ser denunciades.

Arrestades, les van dur primer a Font-romeu, al local de la Sipo-SD (*Sicherheitspolizei und Siecheheitsdienst*, coneguda com a Gestapo, una de les seves branques) i després a la ciutadella de Perpinyà,¹² on quedaren uns vuit dies. No hem trobat, però, llur fitxa individual a la cota 2266 W 82 dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO).¹³ Però aquest fitxer prefectoral no era exhaustiu ja que s'hauria de trobar-hi informacions sobre les germanes Maranges. Després foren transferides a París, després d'una estada a Montpeller (Erau). Però si coneixem detinguts interrogats i sovint torturats a la ciutadella de Perpinyà (en part, a l'actual palau dels reis de Mallorca encara propietat de l'Estat, requisat, amb el conjunt de la ciutadella, per les autoritats alemanyes d'ocupació) que transitaren a cop per la presó de Montluc a Lió (Roine), la majoria dels detinguts perpinyanesos arrestats pels alemanys ho feren pel quarter alemany de la presó de Sant Miquel de Tolosa del Llenguadoc. Molt més rarament a Montpeller. Nogensmenys, el març de 2007, a *L'Indépendant*, Josefa no esmentà cap estada en una presó entre la ciutadella de Perpinyà i París.

Patiren, després, el transferiment cap al fort de Romainville (municipi dels Lilas, Seine-Saint-Denis), prop de París. Quedaren detingudes durant tres setmanes en aquest fort, ocupat pels alemanys. Romainville era un lloc de trànsit cap al camp de Royallieu a Compiègne (Oise) i després als camps de concentració a Alemanya. El comboi ferroviari que els dugué a Alemanya arrencà el 13 de maig de 1944. Transportava 552 dones, entre les quals quatre de nacionalitat espanyola (dues d'entre elles, les germanes Maranges). Arribaren el 18 de maig de 1944 al camp de concentració femení de Ravensbrück (Brandenburg).

ACE, 125, CU 5700, llibre de registre de desterraments al cementiri municipal [de Puigcerdà] 1901-1956, enterrament de Joan [Joan] Maranges 12 de juny de 1937

Idem, detall

A Ravensbrück els cosiren a la roba el triangle roig que significava que eren detingudes polítiques. La feina era duríssima i s'assabentaren de les experiències mèdiques esglaiadores practicades sobre detingudes poloneses. La salut de Josefa anà minvant i, sortosament, el 26 (24 ?) de juny de 1944, les transferiren –feien part d'un grup de 266 deportades de Ravensbrück– al Comando d'Hannover-Limmer, dependència del camp de Neuengamme (Hamburg). Fabricaven màscares de protecció en contra dels gasos tòxics per a l'empresa Continental Gumma-Werke AG. Josepa temia que no fos seleccionada ja que la seva salut no era bona. Però unes companyes li fregaren les galtes per tal que fes bona cara durant la visita mèdica. Així, amb la seva germana va ingressar en aquesta unitat on, malgrat els maltractaments i una feina molt feixuga, eren aixoplugades i es beneficiaven d'uns àpats més nutritius que els de Ravensbrück.

Les germanes Maranges conegueren allà Braulia Cánovas Mulero,¹⁴ que fou detinguda, com elles, a Ravensbrück, i després, a la fàbrica de màscares de gas de Hannover-Limmer. Totes tres participaren a accions de sabotatge de la producció. Braulia Cánovas, nascuda el 8 de gener de 1920 a Alhama de Murcia (província de Múrcia) visqué de molt jove a Barcelona i durant la Guerra Civil fou secretària en oficines de la CNT. Emigrada a Perpinyà amb la Retirada (1939) participà en la Resistència (amb *Monique* com a pseudònim de clandestinitat), en xarxes que efectuaven passos des d'aquesta ciutat fins a Suïssa. Braulia Cánovas conegué aleshores Florenci Tor, també refugiat, antic militant d'Estat Català lligat al nou Front Nacional de Catalunya, novament constituït a la clandestinitat. Va viure amb ell a Perpinyà i va ingressar a la xarxa belga *Raymond-Wim*,¹⁵ eixida de la xarxa neerlandesa *Wim*, formada a Londres per la reina dels Països Baixos Wilhelmina, exiliada.¹⁶ Braulia Cánovas¹⁷ es casà després de l'alliberament, el 1946, amb Manuel Jené Aixalà, nat el 20 de març de 1914 a Lleida. Era fill d'un magistrat, destacat militant d'ERC de Lleida: morí a Perpinyà el 24 de gener de 1986. La parella Jené-Cánovas visqué a Perpinyà i tingué dos fills, François (nascut el 1949) i Marie-Christine (nascuda el 1960). Sabem que fou testimoni del casament de Maria Maranges amb el doctor Andreu Roquère a Oceja l'1 d'octubre de 1948, poc abans de l'alliberament dels camps de concentració.

A Ravensbrück, Braulia Cánovas va conèixer una deportada jueva, Denise Vernay, nascuda Jacob (1924-2013), amb la qual va conservar mantenir uns lligams d'amistat. Era la germana gran de Simone Veil (1927-2007), nascuda Jacob, més tard ministra a França, amb una carrera política rellevant que la va dur a la presidència del Parlament Europeu. Simone Veil (nascuda Jacob) havia estat transferida d'Auschwitz a Bergen Belsen, on va arribar el 30 de gener de 1945. Hauria, així, pogut conèixer Braulia Cánovas i les germanes Maranges, cosa que no ocorregué.

Unes setmanes abans de la capitulació, els alemanys decidiren l'evacuació del camp d'Hannover. Fou, per a les detingudes, una terrible marxa de tres dies (6-8 d'abril de 1945) en el curs de la qual no se sap quantes moriren. Per sort, les germanes Maranges arribaren al camp de concentració de Bergen-Belsen (Baixa Saxònia). El camp fou alliberat el 15 d'abril de 1945 per l'exèrcit britànic.¹⁸ Poc després una epidèmia de tifus damnificà molts deportats novament alliberats. Josefina era l'una d'elles. Curada per un metge alemany, aconseguí salvar la seva vida. Aquesta malaltia separà momentàniament les

dues germanes, que acabaren per retrobar-se a l'hotel Lutetia de París, on passaven els deportats repatriats. Després tornaren a Oceja on retrobaren els pares.

Les dues germanes visqueren a Oceja durant uns anys. El 1948, la documentació oficial assenyalava que Maria no tenia aleshores cap professió. Es casà l'1 d'octubre de 1948 a Oceja amb Andreu [André, a la documentació francesa] Roquere,¹⁹ metge. Braulia Jené fou testimoni del casament. Andreu Roquere, nascut a Sureda, al Rosselló, el 2 de juliol de 1921, era fill de dos mestres de l'ensenyament primari públic, Antoine Roquère, oriünd de Palau-del-Vidre, un altre poble de la plana rossellonesa, on va néixer el 6 d'octubre de 1891, i de Germaine Respaut, que tenia 24 anys el 1921. A partir de 1925 eren mestres a Sant Andreu, un altre poble rossellonès, limítrof amb Sureda i Palau-del-Vidre. Hi treballaven encara quan començà la Segona Guerra Mundial. Alumne a l'escola primària de Sant Andreu, ingressà el 1932 el col·legi públic secundari de nois de Perpinyà, on aprovà el batxillerat el 1939. A l'octubre de 1939, encetà estudis a la facultat de Medicina de Montpeller (Erau). El 8 de juliol de 1943 va ser convocat per tal d'ingressar els *Chantiers de jeunesse*.²⁰ Alliberat el 5 d'abril de 1944, fou víctima d'una batuda quan era mirant una pel·lícula a un cinema de Montpeller. El van enviar a treballar com a metge –encara no havia acabat la carrera universitària de medicina– a Alemanya, a un hospital de Dortmund. El 17 de juliol de 1945 tornava a França i ingressà a la universitat per tal d'acabar els estudis. El 17 de gener de 1946, després d'un examen de radiologia que revelà una tuberculosi, ingressà en una clínica d'Oceja. Tot i que seguia el seu tractament mèdic, continuà els estudis a Montpeller des d'Oceja. Es va especialitzar en fisiologia i fou intern a la clínica *Le Soleil Cerdan* d'Oceja. Doctor en medicina, dirigí la clínica fins a l'octubre de 1957. Instal·lat a Perpinyà, treballà com a metge dels serveis de salut escolar fins a la jubilació. A partir dels anys 1960, Andreu Roquere fou un destacat militant del catalanisme cultural de la Catalunya del Nord. Va ser president del Grup rossellonès d'estudis catalans i va ser un dels que van donar empena a les primeres universitats catalanes d'estiu de Prada (Conflent), a partir de 1969 i al començament dels anys 1970. Militant socialista, fou conseller municipal de Perpinyà i més endavant conseller general dels Pirineus Orientals. El 3 de març de 1974, va rebre a Perpinyà un col·loqui de la Societat Catalana de Pediatria que tractà del tema de l'ecologia infantil. El 26 de setembre de 1976, inaugurà el X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, que va tenir lloc al Palau de Congressos de Perpinyà. Maria Maranges i Andreu Roquere tingueren cinc fills: Geneviève, nascuda el 8 d'octubre de 1950 a Perpinyà, professora d'educació física i esportiva a Estrasburg, jubilada a Perpinyà; Catherine, nascuda el 30 de gener de 1952 a Oceja, comerciant a Perpinyà; Hélène, nascuda el 4 de desembre de 1953 a Oceja, metge acupuntora a Nîmes (Gard); Jean-Gabriel, nascut el 17 d'abril de 1956 a Perpinyà,

Osseja, Le Soleil Cerdan, clínica que va dirigir Andreu Roquere, marit de Maria Maranges (postal, anys 1950)

comerciant a Tours (Indre i Loira). Andreu Roquère morí el 19 de juny de 1995 a Palau-del-Vidre, on s'havia retirat després de la seva jubilació, i Maria Maranges, el 28 d'abril de 2011 a Perpinyà. Josefina, cosidora, visqué també a Oceja, on es casà el 20 de novembre de 1954 amb René, Jacques Deleuze nascut a Montpellier (Erau) el 2 de febrer de 1914 tot i que vivia aleshores a Oceja. Era *agent des fraudes* (administrador de finances, a la duana). Estava divorciat de Jeanine Mielle. Després, la parella anà a viure a Montpellier. René Deleuze morí a Perpinyà el 28 d'octubre de 1984. Al final de la seva vida Josefina visqué a Perpinyà, on morí el 29 de setembre de 2009. Tornava sovint a Oceja. Explicà que el seu marit també havia estat resistent (a Montpellier, suposem).

Josefina va reconèixer oficialment el seu fill Pierre, Raphaël Galan, el 14 de gener de 1953.²¹ Pierre Galan va ser *adoptat per la nació*, decisió del tribunal de primera instància de Montpellier (Erau).²² Pierre Galan va dirigir la clínica mutualista de Besiers (Erau).²³ Es va casar el 3 d'agost de 1963 a Sant Pons (Erau) amb Éliane Castellanin de la qual es divorcià, seguint la decisió de dissolució del matrimoni del tribunal de Besiers (gener de 1996). Va tenir dos fills: Sylvie, nascuda el 1964, i Philippe, nascut el 1967. Políticament seguí l'empenta del marit de la seva àvia, militant socialista de Montpellier que donà suport els anys 1980-1990 a Michel Rocard. El seu oncle, el socialista Andreu Roquère, fou també un referent seu. Va ser president de l'Unadif-FNRDI (Union nationale des associations de déportés, internés et familles de disparus – Fédération nationale des résistants déportés et internés) dels Pirineus Orientals. Morí a Perpinyà el 24 de maig de 2022. Ell també tornava sovint a Oceja.

André Roquère, elecció al consell general dels Pirineus Orientals, 1973

Fonts d'arxius

Arxiu de l'estat belga. Archives de la Sûreté de l'État belge. Centre de recherches historiques de la Seconde Guerre mondiale, documents comunicats per Étienne Verhoeyen, historiador belga a Andreu Balent (novembre 2002-març 2003).

Arxiu comarcal de la Cerdanya, 125, CU 5700, llibre de registre de desterraments al cementiri municipal [de Puigcerdà] 1901-1956, enterrament de Juan [Joan] Maranges 12 de juny de 1937.

Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, 2266 W 82, vegeu la nota 12.

Arxiu comunal d'Oceja, registres estat civil, actes de casament de Marie, Marguerite Maranges amb André Roquère, 1 d'octubre de 1948; de Joséphine, Marie, Raymonde Maranges amb René, Jacques Deleuze, 20 de novembre de 1954. Reconeixement oficial per la seva mare de Pierre, Raphaël Galan; 14 de gener de 1953.

Arxiu comunal de Bourgaenuef (Creuse), acta de naixement de Pierre, Raphaël Galan, 30 de juny de 1941 i mencions marginals.

Bibliografia i fonts digitals

ANDREU BALENT, «Perpignan la résistante». RAYMOND SALA, MICHÈLE ROS, *Perpignan une et plurielle*, Perpinyà, Editorial Trabucaire, 2004, p. 523-549 [Braulia Cànovas, p. 533-534].

ANDREU BALENT, «Roquere André [orthographié parfois Roquère]». *Dictionnaire du mouvement ouvrier, mouvement social*, a la web, CNRS i Universitat de París i La Sorbona, eds., versió del 9 d'agost de 2015, modificada el 28 de juliol de 2022.

MARC BERNADAS VILLEGAS; PAU CHICA FERNÁNDEZ, *Cerdans i alturgellencs als camps nazis. De la Guerra Civil a l'Alt Urgell a l'exili i l'horror nazi*. La Seu d'Urgell, Anem Editors, 2020, 204 p. [Les germanes Maranges, p. 179-182].

AA. DD «La guerra civil a la Cerdanya (1936-39)», *Querol, revista cultural de Cerdanya*, 34, 2024 (primavera), 118 p.

JEAN FOSTY «Les réseaux belges en France. Essai sur l'histoire du service de renseignement et d'action belge de France durant la Seconde Guerre mondiale». *Cahiers d'Histoire de la Seconde Guerre mondiale*, Bruxelles, 1972, p. 79-107.

ANTONIO GASCÓN, AGUSTÍ GUILLAMÓN *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña (1936-1937, Antonio Martín, la experiencia libertaria de Puigcerdá y el sagrado mito de Bellver*, Barcelona, 2018, 691 p.

BARBARA GORRAND «À 92 ans, Joséphine n'a rien oublié des camps», *L'Indépendant* (Perpinyà), 13 de març de 2007 [entrevista de Josefa, Joséphine, per la periodista].

MIRIAM ROMA I GARCIA *Memòria i gènere. Lleidatanes als camps nazis*. Màster Estudis de gènere i de gestió de les polítiques d'igualtat. Facultat de Dret, Economia i Turisme de Lleida, 2019, 87 p. [p. 6-7, 24, 30, 31, 39-40, 41, 47, 63, 65]. Aquesta obra tracta principalment del cas de Maria Maranges, ja que va néixer a Prats i Sansor, a la part de la Cerdanya de la província de Lleida, marc geogràfic de l'autora, mentre que Josefina va néixer al poble cerdà veí d'Alp, però a la província de Girona.

L'Indépendant, edició Catalan. Perpinyà, 20, 21 i 22 de juny de 1995, esqueles per la defunció d'Andreu Roquere. *Livre mémorial de la déportation*. Fondation de la mémoire de la déportation (FMD), en línia, consultacions el 2022 i el 2024.

Mémoire des homes. Seconde Guerre mondiale, web consultada el 24 de juliol de 2022.

Fonts orals i correspondència

Records personals d'Andreu Balent (Andreu Roquere)

Notes mecanoscrites de Geneviève, filla d'Andreu Roquere, 2022.

Converses (presencials i telefòniques, des de 2003 sobre el tema tractat aquí) amb Ignasi Fortuny, el pare del qual, nadiu d'Oceja, va participar a la resistència en aquest poble. Ignasi Fortuny, casat amb Marie-Christine, filla de Braulia Jené.

Converses telefòniques amb Rose-Marie Py, d'Oceja (abril de 2025).

Converses telefòniques amb Philippe Galan, fill de Pierre Galan (abril i maig de 2025).

Correus digitals de Philippe Galan, fill de Pierre Galan, net de Josefina Maranges, 4 i 16 de maig de 2025.

Correus digitals de Geneviève Roquère, filla d'Andreu i de Maria Maranges, neboda de Josefina Maranges, 3 de juny i 25 de juliol de 2022.

Notes

1- No tenim la versió castellana del conjunt dels seus noms de pila tal com ens haurien de donar a conèixer els registres d'estat civil dels municipis on van néixer. Els coneixem gràcies a actes de l'estat civil d'Oceja (versió francesa): Joséphine, Marie, Raymonde [Josefa]; Marie, Marguerite [Maria].

2- Patrònim escrit també, amb ortografia més correcta a la documentació oficial francesa, *Bover*.

3- El 18 de novembre de 1963, el procurador de la República de Perpinyà modificà oficialment la seva data de naixement: 18 de febrer de 1915 en lloc de 18 de febrer. Anteriorment, trobem aquesta segona data a molts documents oficials.

4- Gascón i Guillamón, *op. cit.*, 2018, p. 476.

5- No sabem quina. Les tres fàbriques eren la de la família Salvadó, cal Teixidor i la Valira (aquesta a l'altra riba, dreta, de l'Aravó, al terme de Guils de Cerdanya). També hi havia a Puigcerdá dues fàbriques de teixits de cotó.

6- Abans del juliol de 1936, la UGT puigcerdanesa era ben implantada entre els ferroviaris.

7- Per uns elements dels cossos de carrabiners, de guàrdies d'assalt i d'agents de vigilància.

8- Cognom occità (existeix també un poble, Galan, ubicat al peu del Pirineu, al departament dels Alts Pirineus) prou estès a la Creuse. Però el trobem també a l'Aragó (Galán), testimoni d'emigracions occitanes a la península Ibèrica. Era el fill d'un refugiat espanyol de la Retirada. L'oficial de l'estat civil de Bourgneuf es va fer un embolic quan va establir l'acte de naixement d'aquest nen, ja que designa el pare com a *Rodriguez, Raphaël, Galan, électricien*, nat el 9 abril de 1907 a Màlaga. El mateix document fa néixer Josefina a *Alpa, province de Vêrone (Espagne)* i afirma que era l'esposa d'aquest home, cosa que no era! De fet, ha transformat Rodriguez en nom de pila i el segon cognom (Galan) feia lloc de cognom principal. Un judici del tribunal civil de primera instància de Guéret (Creuse) del setze de gener de 1962 reconegué que mai Josefina havia estat casada amb el conegut com a Rodriguez Raphaël Galan (menció marginal a l'acte de naixement).

9- Arxiu comunal d'Oceja, estat civil, acta del 15 de gener de 1953.

10- Es publicaran el 2025 (edició del Consell departamental dels Pirineus Orientals), les actes del Col·loqui de Banyuls de la Marenda (octubre de 2024) sobre les passos clandestins (1941-1944) de persones i documentació per la Cerdanya, en els sentits França-Espanya i Espanya-França.

11- A la seva entrevista a *L'Indépendant* del 2007, Josefina diu que fou la «Gestapo» que les va arrestar. Però, molta gent confonia les forces de repressió alemanyes i parlaven de Gestapo (de fet, la *Sicherheitspolizei*) present a Cerdanya però que, normalment, no vigilava la frontera.

12- Vegeu al *Maitron en ligne* la nostra notícia sobre la ciutadella de Perpinyà, lloc d'execucions i de detencions pels alemanys, del 12 de novembre de 1942 al 19 d'agost de 1944.

13- ADPO, 2266 W 82, fitxer de les persones arrestades pels alemanys als Pirineus Orientals (sovint i no sempre), detingudes per la policia alemanya a la ciutadella de Perpinyà, establert pel gabinet del prefecte de Perpinyà. Les informacions són desiguals segons els individus.

14- Vegeu, Andreu Balent, *op. cit.*, 2005, p. 533.

15- La xarxa Raymond-Wim lligava Grenoble (Isère), on era ubicat el PCB (Poste de comandament belga, organització de resistència belga, branca de la Seguretat d'Estat belga depenent del govern a l'exili a Londres), amb Espanya (Barcelona en primer lloc). Florenci Tor i Braulia Cánovas asseguraven, amb tren, el trajecte entre Grenoble i Perpinyà, on feien l'enllaç amb un tal Jenner Dalmau (*sic*, a la documentació belga) nascut a Saragossa el 4 d'agost de 1915, que assegurava el transport de documents fins a Barcelona. Aquest Jenner-Dalmau no era emparentat amb Florenci Jené, el futur marit de Braulia Cánovas. L'arrest de Braulia Cánovas va ocórrer el 9 de maig de 1943 (font belgues). Florenci Jené va escapar de l'arrest. Detingut per la policia alemanya, hauria estat traslladat a Montpeller. No se sap res del que va esdevenir. Braulia Cánovas i Florenci Tor no consten al fitxer prefectoral (Perpinyà), no exhaustiu, de les persones arrestades i detingudes per la duana o la policia alemanyes i sovint internades un temps a la ciutadella de Perpinyà (ADPO, 2266 W 82).

16- Vegeu Jean Fosty, *op. cit.*, 1942.

17- Segons l'historiador belga Étienne Verhoeyen, Braulia Cánovas també tenia lligams amb la xarxa neerlandesa de passos clandestins amb destinació d'Espanya, animada a Perpinyà per Kolkman, cònsol des Països Baixos (consolat esdevingut el novembre de 1940 *Office néerlandais*, 10 ronda de les Alberes, avui Fèlix Mercader).

18- A *L'Indépendant* (2007), Josepa diu que l'alliberament pels britànics ocorregué el 9 d'abril.

19- Cognom a cops escrit també *Roquère* a la documentació oficial.

20- Servei civil a zones rurals que sota el règim de Vichy pretenia substituir el servei militar suprimit en aplicació de les clàusules de l'armistici del juny de 1944.

21- Consta a l'estat civil d'Oceja.

22- Estatut de *Pupille de la Nation*: es pot beneficiar de la gratuïtat de les despeses d'estudis.

23- Havia començat la seva carrera a la Cambra d'agricultura de Montpeller i, després anà a Lamballe (Costes d'Armor). Intentà ingressar a l'Escola nacional d'administració però no aprovà el concurs. Funcionari del ministeri de la Jeunesse et des Sports, ingressà després a la direcció de l'hospital Ambroise-Paré, a Boulogne-Billancourt (Hauts-de-Seine), prop de París. El 1975 aconseguí ser director de la clínica mutualista de Besiers, funció que deixà el 1992 per motius polítics. Aleshores fou, fins a la seva jubilació, director de la clínica Argence de Besiers.

Andorra durant la Segona Guerra Mundial

De manera paradoxal, Andorra, país neutral durant la Segona Guerra Mundial, va tenir un paper important a causa d'una situació estratègica ideal en el camí d'evasió de gran part dels fugitius que fugien del nazisme per la serra pirinenca.

Com bé sabem, el Pirineu va ser la gran porta de fugida per a militars aliats, civils, molts jueus, francesos que no volien continuar el combat contra l'invasor alemany o simplement evitar de poder ser incorporats a l'STO (Servei de Treball Obligatori).

Dins de la serralada pirinenca, Andorra oferia certs avantatges en relació amb els altres passos de muntanya, tot i la dificultat orogràfica.

És així que, a diferència d'altres llocs, no se sortia del nazisme per trobar-se amb el franquisme. Andorra disposava d'una estructura hotelera ja relativament potent que permetia als fugitius poder recuperar-se de la fatiga, ferides o malalties ocasionades per una travessa difícil. Els fugitius s'hostatjaven en hotels que alhora permetien una millor discreció, hotels repartits en diferents pobles d'Andorra, com Escaldes, Soldeu, Ordino, la Massana, Andorra la Vella i Sant Julià.

Caldria afegir que Andorra se situa en un eix directe entre Tolosa, al nord, i Barcelona, al sud. Aquestes dues ciutats van protagonitzar un paper destacable durant la guerra.

Tolosa era el gran nexa ferroviari on arribaven molts dels refugiats provinents del nord, est i oest de França, de Bèlgica i Holanda. Barcelona va ser un destí important per a molts dels refugiats abans d'emprendre el camí cap al Regne Unit o l'Àfrica del Nord, via Madrid, Lisboa o Gibraltar.

El consolat britànic, la Creu Roja francesa en menor importància i organitzacions jueves o religioses disposaven d'organitzacions d'acollida que van desenvolupar un paper destacable.

Tanmateix, Andorra havia poc mencionat el seu paper durant la Segona Guerra Mundial. Si durant els anys de la postguerra la

Claude Benet i Mas,
professor de llengües i
historiador (SAC)

història no havia recuperat aquest període, una certa llegenda negra s'havia, en part, apoderat del relat i havia distorsionat la realitat històrica.

Com podríem explicar aquest silenci que durant prop de mig segle després de la Segona Guerra Mundial havia gairebé ocupat tot l'espai narratiu?

Possiblement, el fet de sortir d'un període tan fosc de prop de deu anys protagonitzat per la Guerra Civil espanyola, i tot just cinc mesos més tard la Segona Guerra Mundial, els dos esdeveniments a tocar de la frontera andorrana, primer al sud i després al nord, va ocasionar que els andorrans i residents, molts refugiats espanyols preferissin oblidar violència, misèria, pobresa, sobretot en moments on l'esdevenidor semblava obrir una finestra d'esperança amb l'arribada d'un turisme creixent que ràpidament permetia passar d'una economia rural i frugal a un benestar més que benvingut.

Un altre factor que podria explicar aquest silenci podria ser pel fet que no tothom va ser tan neutral com es predicava i que alguns en van treure profit amb l'obligat sentit de discreció.

Tot i la seva neutralitat, tant la Guerra Civil com la Segona Guerra Mundial van deixar rastre en el petit país pirinenc. Les ferides de les guerres no es curen mai.

El creixement econòmic dels anys de la postguerra va propiciar una necessitat de mà d'obra important, majoritàriament provinent d'Espanya. Aquests nouvinguts eren benvinguts sempre que s'atinguessin a respectar la neutralitat d'Andorra.

Algun dels nouvinguts em comentava que tot just arribat en territori andorrà se li va proporcionar feina amb el consell de "mai posar-se en política".

Un altre fet anecdòtic ens recorda que els refugiats espanyols del bàndol franquista es reunien en un local de Escaldes, el bar Burgos, i els refugiats espanyols del bàndol republicà es trobaven a les dependències de l'hotel restaurant Casino, situat just a l'altre costat del mateix carrer. No hi va haver cap incidència! Tothom tenia clar que la política en territori andorrà era només per als ciutadans andorrans. Els debats polítics millor guardar-los entre coneguts. Quan vaig començar a voler saber més d'allò que no passava de ser rumors i llegenda, a principi dels anys 2000, no hi havia literatura sobre el tema. Per tant, calia iniciar una recerca que a data d'avui encara continua.

En aquells anys de principi de segle encara vaig poder tenir el privilegi de poder entrevistar persones que havien viscut aquells esdeveniments. Quedaven pocs guies-passadors o testimonis, però alguns em van voler rebre i explicar les seves vivències.

Vaig recollir els primers testimoniatges, cosa que m'impulsà cada cop més a voler millor conèixer aquest període a la vegada fosc i apassionant.

Seguidament, em vaig endinsar en el món dels arxius, en cercles concèntrics, a França, a Anglaterra per adonar-me que Andorra posseïa una història gairebé desconeguda que calia aprofundir i compartir.

Així doncs, vaig descobrir que Andorra havia estat territori d'una vintena de xarxes d'evasió, que havia rebut molt refugiats, que la seva ràdio, Radio Andorra, havia estat alhora objecte de l'interès de les més altes autoritats alemanyes, com a potencial mitjà de propaganda, però també mitjà de difusió de missatges de refugiats francesos envers les seves famílies a França.

Vaig aprendre a mirar, millor dir, a observar la muntanya amb ulls diferents sabent que aquests meravellosos paisatges amagaven secrets que havíem d'intentar esbrinar.

Fer parlar el territori ha estat possiblement el fil conductor de la meua recerca, una recerca certament inacabada però que m'ha permès publicar dos llibres. El primer,¹ més aviat orientat a Andorra dins de la Segona Guerra Mundial; el segon, buscant les traces d'aquest tràgic esdeveniment en territori andorrà.²

Així doncs la guerra ha deixat rastre a Andorra, com aquell home enterrat al vell cementiri de Soldeu, de qui es pensaven que es tractava d'un aviador americà desaparegut a la mateixa zona, en Charles Peacock, i que finalment va resultar ser un desconegut, possiblement un fugitiu alemany que va passar per Andorra a finals de la guerra.

També vam trobar les restes de dos persones executades, encara portaven les traces de l'execució; un dels dos cranis contenia el projectil que el va sentenciar. Un home de mitjana edat i un adolescent d'uns 14 anys, possiblement pare i fill, i segurament fugitius jueus. Prop de les restes van aparèixer monedes de l'any 1943.

Així doncs, Andorra, país neutral, no va quedar exempt dels estigmes de la guerra, i si durant anys la gent no en volia parlar, el territori, anys més tard ens en dona la prova.

Ossos i restes trobades prop de la frontera andorrana

Entre les restes van aparèixer monedes de l'any 1943

Notes

1- *Guies, fugitius i espies. Andorra en la Segona Guerra Mundial*. (Editorial Andorra, 2009). Traducció al francès: *Passeurs, guies et espions* (Le pas d'Oiseau, Toulouse, 2010).

2- *Traces de la Segona Guerra Mundial a Andorra*. (Anem Editors. Andorra, 2023).

Creuar els Pirineus per acabar a Caldes: l'internament de fugitius de la Segona Guerra Mundial a Caldes de Malavella l'any 1943

La vila balneària de Caldes de Malavella esdevingué entre 1937 i 1947 un important centre de refugi i internament com a conseqüència de la seva situació estratègica, les bones comunicacions i la capacitat d'allotjament. Aquests darrers anys, i sobretot arran de la publicació del premiat llibre d'en Rafel Nadal *El fill de l'italià*, la vila ha potenciat un seguit d'actes i recursos turístics que giren al voltant de l'estada d'un nombrós contingent de refugiats italians l'any 1944 i, en menor mesura, de l'internament, entre 1945 i 1947, d'alemanys investigats pels aliats per les seves connexions amb el govern nazi. Tot i així, tot el període comprès entre l'inici de la Guerra Civil i l'arribada dels soldats italians ha estat molt ignorat malgrat que representa un episodi important no només per la història de Caldes sinó per la de tot Catalunya i, en alguns episodis als quals ens intentarem aproximar en aquest article, podríem dir que fins i tot a escala mundial.

Una vila balneària

Per tal d'entendre com aquesta vila de la Selva va esdevenir un important centre de refugi i internament durant tota una dècada cal conèixer les seves característiques com a vila turística de primer ordre.

Caldes de Malavella fins a mitjan segle XIX no era res més que una petita vila pagesa amb un bé natural que la diferenciava de les del voltant, les aigües termals que brollaven del subsòl. Tot i així, l'explotació d'aquest bé era molt artesanal: un parell de petites cases de banys (Can Prats i Can Dillet, després Balneari Soler) que oferien la possibilitat de prendre les aigües amb sis i vuit banyeres respectivament, i un comerç d'aigua per a consum de boca transportada mitjançant carros amb botes i bocois fins als pobles propers. Però tot això canvià a partir del 1862: la inauguració de la línia fèrria entre Barcelona i Girona comportà un important revulsiu per aquests negocis tradicionals. Aquest impuls es va veure

Marc Martínez i
Comas, ambientòleg,
Centre d'Estudis
Tossencs i Centre
d'Estudis Selvatans

incrementat a partir del 1898 amb la inauguració del *Gran Balneari Vichy Catalan* i la gran promoció que en féu el fundador, en Modest Furest.

El màxim moment d'esplendor del turisme balneari a Caldes esdevingué des de principi de segle xx fins a l'esclat de la Guerra Civil tot i passar uns períodes de relativa crisi durant la Primera Guerra Mundial i la depressió del 29.

Arribàvem a la dècada de 1930 amb una vila pròspera que havia crescut gràcies al turisme i a la comercialització de les aigües i que havia creat un seguit d'equipaments i serveis destinats als estiuejants. La vila comptava amb tres balnearis, el Vichy Catalan i les dues antigues cases de banys convenientment ampliades i modernitzades, que esdevingueren autèntics balnearis dignes competidors de l'establiment que havia ajudat a donar fama al municipi. A banda d'aquests tres grans establiments, el poble disposava de diversos hostals, fondes i tot un seguit de xalets i apartaments preparats per allotjar estiuejants durant la temporada de bany. Algunes d'aquestes cases eren propietat de famílies de Barcelona que establien aquí la seva segona residència però la majoria eren de lloguer. Els comerciants de Caldes i també algun empresari barceloní veieren una oportunitat de negoci en la construcció d'aquests habitatges per a lloguer estacional; podríem dir que es tracta d'un dels primers casos d'inversió en habitatges per a lloguer turístic.

Ens trobem una vila rural de petites dimensions on més de la meitat de la població continuava vivint a pagès. Per fer-nos una idea de les dimensions i la distribució dels seus habitants podem consultar el padró del 1940, amb un total de 2.277 habitants, dels quals només 898 vivien dins la vila. La resta, 1.379, vivien dispersos en cases de pagès, la majoria treballant en les feines del camp i d'aquests, encara, 414 vivien en dues parròquies rurals relativament allunyades del nucli, 320 a Franciac i 94 a Santa Seclina.

El Gran Balneari Vichy Catalan en una postal de principis de segle XX. Font: Fons l'Abans, Col·lecció Antoni Vilà

El desastre de la Guerra Civil

Però tota aquesta prosperitat s'estroncà definitivament el 18 de juliol de 1936: amb l'esclat de la Guerra Civil els estiuejants deixaren de venir i el negoci turístic davallà dràsticament. Els establiments balnearis foren col·lectivitzats i alguns xalets i apartaments d'estiueig foren ocupats per refugiats que fugien del front de guerra.

L'estocada arribà el 20 de desembre de 1937 amb la inauguració de la clínica militar núm. 2, una clínica a la rereguarda que tractava ferits de guerra republicans i que ocupava els tres complexos balnearis alhora que hostals, fondes i d'altres instal·lacions com l'antic internat de les Germanes de Sant Josep de Cluny o alguns xalets d'estiuejants.

Els desperfectes en les instal·lacions van ser importants, en un primer moment a causa del saqueig produït l'estiu del 1936 i, després, per la conversió en hospitals. Pensem que només el de Vichy fou preparat per poder allotjar més de 700 ingressats (108 habitacions amb 4 llits, la sala de festes amb 200 llits i una altra sala amb 100 llits més). Amb l'entrada de l'exèrcit nacional el complex hospitalari fou desmantellat i els edificis retornats als propietaris. Al cap de pocs mesos la vila de Caldes rebé un nou contingent de soldats, en aquest cas es tractava de presos republicans condemnats a treballs forçats que són destinats a Caldes, bàsicament per treballar en la reparació de la línia ferroviària, que havia estat sabotejada en la retirada republicana. Van ser allotjats en un campament al final de l'avinguda Dr. Furest, entre l'estació del ferrocarril i els jardins del Vichy Catalan. Desconeixem del tot aquest episodi de la història de Caldes tot i que en el padró de 1940 consten les llistes amb el nom complet, l'edat, la professió i la població de naixement i de residència de cada un d'ells. Es tracta de 170 homes entre presos i carcellers.

El Gran Balneari Vichy Catalan habilitat com a clínica militar.

Font: Col·lecció Enric Casanovas

Els evadits de la Segona Guerra Mundial creuant els Pirineus

El 10 de maig de 1940 les tropes alemanyes envaïren França i el 14 de juny ja havien ocupat París. El 22 de juny es firmà l'armistici entre els ocupants alemanys i el govern del mariscal Pétain, instal·lat a Vichy. França quedava dividida en dues parts, la part controlada pels nazis al nord-oest i la que restà en mans del govern col·laboracionista al sud-est. Aquesta situació perdurà fins al desembarcament dels aliats al nord d'Àfrica, el 8 de novembre de 1942. En aquest moment, l'exèrcit alemany ocupà tot l'estat francès i molts dels refugiats que s'havien concentrat al sud esperant embarcar-se al port de Marsella per abandonar el país, es veieren atrapats i empesos a fugir desesperadament, la majoria creuant els Pirineus clandestinament.

Només el març de 1943 els evadits interceptats per la policia espanyola van ser cap a 6.000.¹

Zona	Evadits interceptats
Pirineu de Girona	2.850
Pirineu de Lleida	916
Resta de Pirineu	2.236

Com podem veure, el Pirineu de la província de Girona es convertí amb diferència en la zona d'evasió més important, ja fos per la seva proximitat a Marsella i els ports del

Mediterrani, ja fos per les baixes alçades de les muntanyes que permetien creuar-lo de manera més fàcil i segura.

La tipologia dels evadits era molt diversa. Hi podem trobar des de jueus de diferents nacionalitats que fugien de l'holocaust, fins a nois francesos que no volien ser deportats a Alemanya a treballar o que es volien unir a l'exèrcit aliat del nord d'Àfrica, pilots abatuts dels exèrcits britànic, canadenc o nord-americà...

La detenció i l'internament dels evadits a la província de Girona

Moltes vegades, un cop passada la frontera francoespanyola, els passadors retornaven als seus pobles i els evadits eren abandonats a la seva sort. Molts arribaven fins als primers pobles o a les carreteres principals, i allà eren detinguts per la guàrdia civil local per haver creuat la frontera sense la documentació pertinent. Un cop detinguts, la majoria dels que havien creuat pel Pirineu gironí eren agrupats a Figueres i d'aquí distribuïts. En principi el criteri era el següent:

- Els homes en edat militar eren enviats al camp de concentració de Miranda de Ebro, excepte els oficials i militars de carrera, que els retenien a Jaraba o Alhama de Aragón (Saragossa).
- Les dones eren retingudes a la presó de Girona, a vegades amb els fills i d'altres vegades eren separats i els nens enviats tots sols a l'hospici.
- La gent gran era enviada a Caldes des del primer moment.

Però aquest criteri anà canviant amb els mesos i de seguida es veié que la situació de dones i nens a Girona era insostenible i també els van enviar a Caldes a partir del desembre del 1942. A mesura que passaven els mesos el gros d'evadits interceptats augmentava així com la pressió diplomàtica per part de les potències aliades. És així com, de mica en mica, la gent gran, les dones i els nens es van anar alliberant i van ser substituïts per homes.

La consulta dels expedients personals conservats a l'Arxiu Històric de Girona permet constatar una intensa gestió diplomàtica per tal que el governador civil permetés l'alliberament dels evadits mentre esperaven l'obtenció dels visats per abandonar el país. Trobem cartes de l'ambaixada de Bèlgica, dels consolats generals a Barcelona de França, Gran Bretanya o els Estats Units, de la nunciatura apostòlica, de diferents delegacions de la Creu Roja... Així mateix, trobem un nombrós nombre de cartes de recomanació de ciutadans espanyols que donaven fe de la bona conducta d'alguns evadits. Ciutadans que moltes vegades sembla difícil que coneguessin els retinguts però que escrivien al governador per demanar-ne l'alliberament. Però en aquells moments molts dels països estaven ocupats i molts dels evadits, principalment jueus però també dissidents polítics, no tenien una pàtria que els representés. D'aquí sorgí la gran tasca del Dr. Sequerra, delegat de la Creu Roja Portuguesa i a la vegada de l'*American Joint Distribution Comitee*. El mateix governador civil ho explicava així al sotssecretari del Ministeri de Governació el 23 de febrer de 1943:²

"De costear los gastos de las mujeres y niños que entran en España procedentes de Francia, y que con la aprobación y beneplácito de los Excmos. Sres. Ministro de la Gobernación y Director general de Seguridad son trasladados a Caldas de Malavella

y alojados en los Balnearios 'Prats', 'Soler' y 'Ribot' en donde permanecen hasta que son debidamente garantizados o estén provistos de la documentación para abandonar nuestra Nación, se han encargado los diferentes Consulados, según su nacionalidad y el Delegado de la Cruz Roja Portuguesa en Barcelona y a su vez representante de la Institución Benéfica 'American Joint Distribution' el de los apátridas; significando V.E. que la organización de dicha residencia de mujeres y niños motivó los más cálidos elogios de las referidas Autoridades Superiores por haber dado solución a un problema trascendental como significaba el tener a tantas mujeres en prisión y el ahorrar con ello al Estado y a la Junta Provincial de la Infancia una elevada cantidad, oscilante en unas cinco o seis mil pesetas diarias."

Als expedients de frontera del fons del Govern Civil de Girona trobem centenars de cartes en les quals el Dr. Sequerra³ es fa responsable no només d'evadits jueus sinó de totes aquelles persones sense representació diplomàtica, tal com veurem amb l'exemple del cubà Universo Lípiz i els seus dos companys. Aquest fet va causar que la policia franquista recelés molt de les seves activitats i tingués nombrosos problemes. Encara el 6 de juliol de 1946, en una nota informativa

de la *Policia Armada y de Tráfico* s'exposava: "Se ha comprobado que el dinero que distribuye la rama judía, sale del Grupo del Dr. Sequerra, que es sabido que lleva la protección de los judíos que entran en España, pero ahora aprovecha éste pretexto para reclutar hombres de toda ideología y que sean número que engrosen las fuerzas de los traidores a la patria".

Samuel Sequerra era un metge jueu portuguès que es va desplaçar a Barcelona durant la primavera del 1942 com a delegat de la Creu Roja Portuguesa i s'instal·là a l'hotel Bristol, on va muntar una oficina que actuava també en representació del *Joint*. Ajudat pel seu germà Joel, es desplaçaven per tota la província per localitzar els

Dr. Samuel Sequerra
Hotel Bristol
SS/AB

16
15

Excelentísimo Señor,

El suscrito, Dr. Samuel Sequerra, actualmente en Barcelona, Hotel Bristol, subido portugués, mayor edad, delegado en dicha ciudad de la Cruz Roja Portuguesa, y en calidad de representante de la Institución benéfica "American Joint Distribution Committee" a V.E. con el debito respecto expone

que teniendo conocimiento de que

Alfred GILBERTIN

se encuentra a la disposición de su dignísima autoridad en GIRONA

en calidad de refugiado por haber atravesado la frontera sin la documentación suficiente y no teniendo en esta Nación familiares o representación Consular que puedan atenderle puedan legalizar su estancia provisional en España y para el cual estoy dispuesto a dar la misma ayuda que damos a los otros refugiados dentro de nuestra posibilidad tanto a que se refiera a su estancia en España como en la ayuda para las gestiones que tengan que hacer junto de las autoridades competentes para que puedan con la mayor brevedad salir de España.

Suplica a V.E. que de acuerdo con sus benevolas y caritativas disposiciones le autorice a trasladarse a para que se puedan tramitar las gestiones para su emigración mientras tanto fijara su residencia en GIRONA

Gracia que espera merecer del bondadoso y caritativo proceder de V.E. cuya vida S.D. muchos años para el bien de España.

Samuel Sequerra

Barcelona el 27 de Mayo de 1943

Al Excmo. Sr. Gobernador Civil de Girona y Provincia

Carta del Dr. Sequerra al Governador Civil demanat el trasllat a Caldes d'un detingut. Font: AHG, Expedients de frontera del Fons del Govern Civil (271/367)

evadits que necessitaven la seva ajuda. Demanava que els evadits sense representació diplomàtica fossin traslladats de la presó a Caldes i es feia càrrec de les despeses mentre en gestionava el trasllat a Barcelona i l'obtenció de la documentació per sortir del país.⁴

La Residencia de Extranjeros de Caldas de Malavella

L'internament de dones, nens i gent gran a Caldes es va fer en els tres balnearis i a l'Hostal Ribot, desconeixem si també es va fer servir la Fonda Fabrellas tal com després va passar amb els soldats italians.

En un primer moment sembla que impera un total descontrol organitzatiu. La Guàrdia Civil de la vila es veu desbordada, fins al punt que, el 30 de març de 1943, una inspecció del Jefe Provincial de Sanidad relatava un greu problema sanitari:⁵

"El estrecho contacto en las habitaciones hasta el punto de que en las que en tiempo normal se destinaban para dos personas duermen en la actualidad 5 o 6. Todo ello sería tolerable si los individuos que las ocupan llevasen las más elementales condiciones de aseo personal, pero la inmensa mayoría carecen de ropa para efectuar mudas con regularidad, y bastantes están parasitados, no debe permitirse tal estado puesto que constituye un terreno abonado para la transmisión de enfermedades epidémicas, no solo entre ellos, sino también a la población de Caldas, dado el régimen de libertad que gozan.

Pude comprobar que entre ellos hay varios médicos que sienten inquietud pero son incapaces de resolver el problema puesto que carecen de autoridad para imponerse y no existe unidad de acción, factor imprescindible para efectuar una lucha antiparasitaria a fondo, observándose cuarentenas con los que ingresan y hacer las debidas separaciones entre sucios y limpios."

És per això que proposava:

"Debe nombrarse un médico español que asuma con su responsabilidad la vigilancia sanitaria de los refugiados de Caldas de Malavella, con autoridad suficiente para imponer a todos, las medidas profilácticas necesarias. Dada la situación jurídica de los afectados, debería ser un médico del Cuerpo de Prisiones.

Como medidas preliminares, deben habilitarse una cámara de despiojamiento, un botiquín de urgencia y un servicio médico, acoplando al mismo bajo la dirección del médico español, a todos los profesionales que existen entre los refugiados.

Además de los servicios de asistencia médica, se formará con los aludidos profesionales uno o más equipos de despiojamiento que actuarán necesariamente y periódicamente por los diversos hoteles, evitando en absoluto, que los grupos de población tratados (limpios) se mezclen con los no tratados (sucios). Una vez terminada la labor, se procederá de la misma forma con todos los extranjeros que lleguen por primera vez a Caldas.

A juicio del que suscribe, deberán ser abonados por los respectivos agentes consulares proporcionalmente al número de individuos tratados, todos los gastos que ocasionen la puesta en vigor de las medidas sanitarias prescritas.

El medico director del servicio, podrá disponer dentro de los establecimientos, de las habitaciones que estime precisas para instalar enfermerías, cuartos de cuarentena, etc.,

para lo cual se ordenará a los administradores de los mismos se pongan incondicionalmente a sus órdenes.”

Sembla que es féu cas al cap de sanitat i el 2 d'abril ja trobem la carta de nomenament del Dr. Manuel Alegre Paraíso. En una carta destinada a preparar l'arribada dels soldats italians se'ns descriu la solució que es va adoptar, potser una mica idealitzada:⁶

“Para atender al estado sanitario de la población extranjera fue nombrado médico de la misma el Sr. D. Manuel Alegre Paraíso, Tte. Médico del Ejército, Médico del Cuerpo de Prisiones con destino actualmente en la (presó) Provincial de esta Capital que tenía a su cargo el servicio de profilaxis y facultativo con autoridad suficiente para imponer todas las medidas sanitarias que estimara pertinentes, estando auxiliado en su cometido por los médicos que había entre la población extranjera, habiendo montado una cámara de desinfección y un botiquín de urgencia (que reponía a medida de los gastos) y estando al cuidado de la higiene de la alimentación valorando la cantidad de calorías y proteínas que tenía la misma.

Los honorarios del referido Doctor eran abonados por los representantes Consulares respectivos a razón de una peseta por individuo y por mes corriendo de cuenta de los representantes consulares los gastos de viaje, a cuyo efecto le habían provisto de un kilométrico.”

En aquesta mateixa carta, datada el 4 de novembre, se'ns descriu també l'organització general que s'adoptà:

“(...) se procuró alojar en los Balnearios por nacionalidades. (...) Para la buena organización y control de la población extranjera se formaron grupos de 25 individuos al mando de uno de ellos que recibía la denominación de Jefe de Grupo, el cual estaba subordinado al jefe del establecimiento (entendiéndose por establecimiento cada uno de los Balnearios o Fondas) los cuales a su vez estaban a las inmediatas órdenes del Jefe de Residencia (elegido entre los refugiados teniendo en cuenta su condición social o dotes de mando) y este Jefe de Residencia era el que respondía y exponía ante el Sargento Comandante del Puesto de la Guardia Civil de los actos cometidos por los extranjeros y de las necesidades o peticiones que se presentasen.

El mencionado Sargento Comandante del Puesto de la Guardia Civil de la referida población daba cuenta a este Gobierno Civil de cuantas incidencias ocurrían a la población extranjera (...).

Debo hacer constar además que el vestuario, útiles de aseo personal, servicio de peluquería, lavado de ropa y demás necesidades de los extranjeros corrían a cargo de los respectivos consulados los cuales, a más, les entregaban en mano una cantidad semanal que oscilaba entre veinte i cuarenta pesetas para tabaco, café, cine, etc.”

És fa difícil conèixer de manera fidedigna la nacionalitat dels internats a Caldes; molts amagaven la seva procedència i d'altres directament es declaraven apàtrides. Trobem un gran nombre d'evadits que es declaraven canadencs però segurament la majoria eren francesos que es feien passar per originaris del Quebec per tal de poder-se acollir als privilegis dels ciutadans canadencs. Per posar-ne un exemple, podem mirar la llista d'un contingent de 203 homes que es trobaven a Caldes el 30 de maig. Entre ells hi havia:

28 francesos i 42 canadencs, 10 ciutadans dels Estats Units, 5 belgues, 4 anglesos, 2 holandesos, 2 polonesos i, finalment, 10 persones que es declaraven apàtrides.⁷

Així mateix, tampoc no és fàcil determinar el volum total de persones internades a Caldes. La documentació que es conserva a l'Arxiu Històric de Girona és molt nombrosa però les llistes d'entrades i sortides de Caldes estan desordenades i incompletes. En els expedients personals de cada evadit molt sovint trobem referències del seu enviament a Caldes però després només s'hi detalla el transport d'alguns contingents o recomptes de residents a Caldes dels últims moments del funcionament de la residència forçosa. Tot i així, hem elaborat unes taules amb els documents localitzats referents al trasllat o recompte d'evadits.⁸

ARRIBADES				SORTIDES			
Data	Origen	Nº refugiat	Llistat	Data	Desti	Nº refugiat	Llistat
29/01/43	Figuera	12 dones	Si	11/01/43	Barcelona	7 dones	Si
30/01/43	Figuera	21 dones	Si	14/01/43	Madrid	15 dones i 3 infants	Si
10/04/43	Girona	28	Si	08/04/43	Girona	22	Si
08/05/43	Girona	12	Si	17/04/43	Girona	6	Si
08/05/43	Girona	11	Si	08/05/43	Girona	7	Si
08/05/43	Girona	28	Si	07/06/43	Girona	7 metges	Si
12/05/43	Girona	-	No	08/06/43	RCA desti Lisboa	274	Si
13/05/43	Girona	20	No	09/06/43	Madrid	9	Si
15/05/43	Girona	22	Si	11/06/43	Girona	21	Si
25/05/43	Girona	21	Si	01/07/43	Girona	3 (anul.lat)	Si
27/05/43	Girona	-	No	13/07/43	Miranda E.	650	Si
27/05/43	Girona	21	Si	14/07/43	Barcelona	140 (6 no)	Si
28/05/43	Girona	21	Si	14/07/43	Creu Roja	109	Si
17/06/43	Girona	-	No	19/07/43	Girona	70	Si
03/07/43	Girona	84	Si	20/07/43	Girona	67 (últims)	Si

Així mateix, trobem un seguit de llistats d'interns sense ordres d'entrada o sortida adjuntes.

Data	Nº refugiat	Llistat
30/05/43	103	Si
17/06/43	216	Si
19/06/43	100	Si
19/06/43	82	Si
19/06/43	100	Si
09/07/43	796	Si

Com es pot veure, dels primers moments del funcionament de la residència en trobem molt poca informació, del novembre de 1942 fins al març de 1943, el període ocupat bàsicament per persones grans, dones i nens. A partir de l'internament d'homes joves, el mes d'abril del 43, les persones llistades són més nombroses i sembla que el control va ser més acurat. Podem detallar, això sí, la situació en el moment del tancament de la residència el mes de juliol.

- El dia 13 de juliol s'enviaren 650 homes al camp de Miranda de Ebro.

- El dia 14 de juliol s'enviaren 140 homes a Barcelona, en quedaren 6 de la llista de 796 del 9 de juliol. Aquest mateix dia se n'entregaren 109 a la Creu Roja.

- El dia 18 de juliol quedaven 70 homes a Caldes.

Per tant, trobem que a mitjan juliol hi havia a Caldes un total de 975 homes identificats.

Sembla que d'aquests 70 que restaven, 67 acabaren sent traslladats a Girona el 20 de juliol però encara el 12 de novembre sortia un comboi de 53 refugiats de Girona cap al port de Màlaga, on s'especificava que "André Puig se les unirà desde Caldas".

Tot i que no es veu reflectit en la documentació consultada, a banda del temor que poguessin contactar amb les tropes aliades d'un possible desembarcament aliât, pel testimoni que veurem després d'en Cosme Campsolinas, s'interpreta que la decisió de tancar la Residencia de Extranjeros de Caldes en certa manera responia al descontentament creixent dels interns amb la situació que vivien. Això provocà que la guàrdia civil cada vegada fos menys capaç de controlar-los i augmentà el nombre d'interns que s'escapaven. Si, fins a final de juny, només trobem un evadit (el 19 d'abril), a partir del 27 de juny hi ha un degoteig de fugides: una el mateix 27, una altra el 4 de juliol, dos el dia 5, la gran evasió de setze interns el dia 11 i, finalment, dos més el mateix dia 13 de juliol.

Tres exemples d'internats a Caldes

Michel Margosis, un nen jueu i la seva família

Nascut el 2 de setembre de 1928 a Brussel·les (Bèlgica). El pares eren jueus d'origen rus.

El pare va ser deportat a Sibèria i després d'escapar-ne, la família marxà a Bèlgica.

El 1940, quatre dies després que els alemanys envaïssin Bèlgica, fugiren a França, on restaren amagats en una granja fins que pogueren escapar cap a Marsella. En no poder aconseguir visats per sortir del país decidiren creuar a peu els Pirineus.

El 30 de novembre de 1942, en Michel, la seva mare i els seus germans Anna i Willy arribaren a Espanya, els guies els deixaren dins una taverna al mig de Puigcerdà. Després de reposar, sortiren caminant en direcció a Barcelona. Al cap d'unes hores foren detinguts per una parella de la guàrdia civil i conduïts a Figueres, on els confiscaren els diners i objectes de valor. L'endemà al matí, foren traslladats a Girona. La mare i els dos germans d'en Michel foren tancats a la presó i ell a l'hospici. Al cap d'uns dies, en Willy és traslladat al camp de concentració de Miranda de Ebro i la resta de la família a Caldes. Així ho explica el mateix Michel:⁹

"La meua mare, la meua germana i jo vam ser traslladats a un hotel de Caldes de Malavella, un petit poble amb aigües termals naturals que es remunta a l'època romana, situat a la mateixa zona geogràfica, a uns 23 quilòmetres de Girona i a 56 milles al nord-est de Barcelona. Feia poc que el poble havia estat transformat en una 'residència forçada' on s'allotjaven dones i nens refugiats en diversos hotels mantinguts per the American Jewish Joint Distribution Committee que anomenàvem simplement el Joint, però ara és més conegut com el JDC. (...). Era el Nadal de 1942 i el personal de l'hotel va preparar una magnífica festa, menjarem arròs amb pollastre, paella valenciana i torrons, un magnífic postra com el que a l'Orient Mitjà anomenem *halvah* elaborat amb ametlles triturades o altres fruits secs, mel i diversos aromes com la xocolata.

Els hotels estaven nets, ens van tractar bé, i teníem una relativa llibertat per moure'ns. Els allotjaments no tenien bany privat, encara que hi havia una alternativa més senzilla que resultava divertida per un nen com jo: una mànega de jardí contra la paret d'una gran sala de rajoles blanques. Em vaig queixar d'un mal de queixal i el dentista local em va punxar anestèsia i, sense més esforç, em va treure el dolor i el queixal.

En Georges [un altre nen] va construir un joc d'escacs a partir de la massa suau i blanquejada d'un pa extra i després vam deixar uns dies que s'assequés perquè s'endurissin les peces. El pa blanc no era fàcil d'aconseguir, però el pa moreno també era útil per a aquest propòsit. Em va ensenyar a jugar al joc i com que teníem molt de temps, vaig passar moltes hores jugant amb qualsevol a qui pogués desafiar. Però no va ser fins que vaig poder dedicar més ciència al joc, anys més tard a l'escola secundària, que vaig aprendre a jugar amb competència.

Mossèn Navarro,¹⁰ capellà de l'Hospici de Girona, ens visitava de tant en tant i ens preparava diverses activitats. Ens va introduir i ens va educar en la riquesa de la tradició local, ens va ensenyar els banys romans construïts fa segles o el camp on Napoleó va vèncer els habitants d'aquelles contrades. El mossèn era tolerant i amable amb tots els nens i s'esforçava a què ens sentíssim bé, fins i tot es va esforçar per parlar una mica d'hebreu amb un dels nens. Ens va ensenyar a pujar als pins per recollir les pinyes i treure'n els deliciosos pinyons. El mossèn va tractar a tots els nens amb la màxima decència i respecte, tant jueus com no jueus. Sempre esperàvem la seva visita perquè era un autèntic plaer assistir a les seves xerrades.

Després d'estar algunes setmanes al balneari de Caldes de Malavella, el JDC va acordar amb el govern espanyol el nostre trasllat a Barcelona, la capital de Catalunya i segona ciutat d'Espanya, era el 28 de gener de 1943."

El seu germà Willy fou alliberat del camp de Miranda de Ebro el 17 de març de 1943 i es retrobaren a Barcelona. Uns mesos després, la mare s'assabenta que el *Joint* planeja enviar un vaixell de nens de Lisboa als Estats Units i hi apunta en Michel –els seus germans tenen més de 16 anys i no hi poden anar–. A Lisboa es retroba amb el pare, però al cap d'una setmana s'han de tornar a separar. En Michel arriba sol als Estats Units el 22 de juny de 1943 i va a viure amb uns parents a Brooklyn. Els pares es retroben a Portugal el 1944 però els germans havien estat enviats a Palestina. Finalment, els pares aconsegueixen

Mossèn Fernando envoltat d'un grup de nens internats a Caldes a les escales del Vichy. Font: Arxiu Municipal de Girona, Fons Ferran i Maria Teresa Forns Navarro

arribar als Estats Units el 1946 però no es retroben fins al 1950 amb l'Anna, que arriba de Palestina, casada i amb un fill, i amb en Willy el 1953.

Universo Lípiz Rodríguez, un brigadista internacional cubà i els seus companys

Nascut a Matanzas (Cuba) el 6 de gener de 1918. "Combatiente internacionalista cubano en la guerra civil española, combatiente de filas y guerrillero en la II Guerra Mundial, sobreviviente de cuatro campos de concentración y de dos cárceles fascistas, participante en las luchas contra las dictaduras de Gerardo Machado y Fulgencio Batista, fundador de las milicias revolucionarias, promotor cultural, participante en la Campaña de Alfabetización, combatiente de Playa Girón y de la Lucha contra Bandidos." ¹¹

Universo Lípiz era fill d'anarquistes espanyols que havien emigrat a Cuba el 1907 per causes polítiques. Tot i així, la militància anarquista i d'esquerres porta el pare a la presó diverses vegades i, al final, són expulsats de Cuba i arriben a Barcelona a final de 1932. El 1936 s'allista a l'exèrcit republicà i lluita al front d'Aragó i a la batalla de Madrid fins que, en acabar la guerra, fuig cap a França, on lluita al costat de la resistència francesa. És detingut i empresonat en diferents camps de concentració francesos i alemanys, però finalment aconsegueix escapar amb dos companys cubans més. La seva biografia oficial ens diu: "A fines de ese año Lípiz logró pasar la frontera española, cayendo en manos de la Guardia Civil franquista, que lo recluyeron en la cárcel Modelo de Barcelona. (...) Por una gestión de un funcionario del gobierno cubano fue repatriado a Cuba a fines de 1943."

Però els documents conservats a l'Arxiu Històric de Girona ens donen més detalls de la seva fugida.¹² El 13 de desembre de 1942, els súbdits cubans Universo Lípiz Rodríguez (24 anys), José Espino Martínez (27 anys) i Ignacio González Rodríguez (32 anys) creuen la frontera i entren a Espanya a l'altura d'Espolla amb intenció d'arribar a Barcelona, on poder-se embarcar cap al seu país. Però només aconsegueixen endinsar-se a l'estat espanyol uns 40 quilòmetres. El dia 15, a 2/4 de 9 del vespre i en el punt quilomètric 746 de la carretera general de Madrid a França (N-II), dos guàrdies civils de la caserna de Bàscara els intercepten i detenen. El dia 16 són entregats a la comissaria de policia de Figueres i, al cap d'uns dies enviats a la presó de Girona.

El 18 de maig de 1943 el Dr. Sequerra en nom de *The American Jewish Joint Distribution Committee*, demana al governador civil que, essent coneixedor que aquests tres súbdits cubans es troben retinguts a Girona per haver creuat la frontera sense documentació suficient, pel fet de no tenir família ni representació consular a Espanya que els pugui ajudar a regularitzar la seva situació, siguin autoritzats a "trasladarse a Barcelona para que se puedan tramitar las gestiones para su emigración mientras tanto fijarán su residencia en CALDAS". És per això que Sequerra es compromet a "dar la ayuda que damos a los

Universo Lípiz durant la Guerra Civil espanyola

Font: www.ecured.cu/Universo_Lipiz_Rodriguez

otros refugiados dentro de nuestra posibilidad tanto al que se refiere a su estancia como en la ayuda para las gestiones que tengan que hacer junto a las autoridades competentes para que puedan, con la mayor brevedad, salir de España.” Per una llista de residents que elabora la guàrdia civil el 30 de maig sabem que en aquesta data ja es troben tots tres a Caldes.

El 13 de juliol, Universo Lípiz i els seus dos companys cubans consten en la llista dels 650 refugiats que són enviats de Caldes al camp de concentració de Miranda de Ebro.

Cosme Campsolines i Custoja, un combatent nord-català

Nascut a les Illes o a la Vajol, no és clar, el 1917. De jove va treballar fent espardenyes a Ceret i després de cuinar a Portvendres i Perpinyà. Lluità a la Guerra Civil espanyola i fugí un altre cop cap a França al 1939. Quan treballava de bosquetà al Vallespir va fer de passador ajudant els fugitius a travessar la frontera a peu però el 21 el febrer del 43 la Gestapo el deté i l'empresona a Perpinyà. S'escapa l'11 de març i creua la frontera per Ceret i els boscos de Fontfreda, molt a prop d'on havia nascut. Un cop en territori espanyol es busca un nou nom ben francès (Jean Bertrand) perquè ningú no el pugui identificar com a soldat republicà. És detingut a Navata i pres a Figueres per després portar-lo a Girona, Caldes, Miranda de Ebro i, finalment, fou embarcat en un vaixell a Màlaga amb destinació a Casablanca. El guàrdia que el custodiava en el moment d'embarcar li va dir: “tu vals un sac de blat”, en referència al pacte que havia fet Franco amb els EUA. Aquesta frase el va marcar i la va fer servir per al títol del seu llibre autobiogràfic *Un homme pour un sac de blé* (Editorial Clancier-Guénaud, 1987).

Un cop al nord d'Àfrica, Cosme s'allistà a l'exèrcit aïllat i lluità en l'alliberament d'Itàlia i de França. Acabada la guerra emigrà als Estats Units, on féu de reputat cap de cuina en diferents establiments.

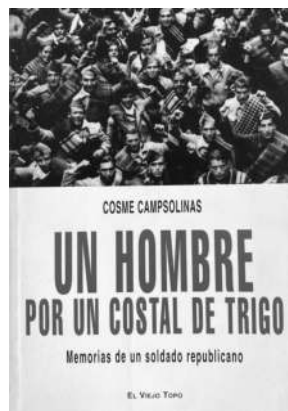
En les llistes d'interns a Caldes consta sempre amb el nom de *Jean Bertrand*.

L'estada a Caldes ens l'explica el mateix Cosme en el seu llibre:

“L'atmosfera era menys tensa a Girona que no pas a Figueres: sentíem que ja no podien guardar-nos més temps rere els forrellats. Trenta-cinc dies després de la nostra arribada, em van enviar a Caldes de Malavella amb molts dels nostres camarades. Era una estació termal. La Creu Roja americana havia aconseguit que visquéssim allà en residència vigilada. Vam viatjar encara emmanillats de dos en dos. (...)

Caldes era el paradís. Ens havien dispersat en els balnearis. Amb els meus amics de Reiners (municipi del Vallespir) ens van col·locar al Balneari Solé (...) amb habitacions confortables i les aigües de les fonts calentes de franc.

Al dia següent a la meua arribada vaig anar a proposar els

Coberta de l'edició en castellà del llibre de Cosme Campsolinas

meus serveis a la cuina. Mercedes, la filla de l'amo,¹⁵ va trobar les meves salses tant bones que em va anomenar cap de cuina. La Creu Roja americana pagava la nostra estada. A més a més, ens entregava trenta-cinc pessetes com a diner de butxaca. A banda, el balneari em donava deu pessetes per dia. Jo engreixava a simple vista. En una setmana em vaig engreixar set quilos. Els germans Solé (els amics de Reiners) també prosperaven; els havien contractat en una casa de pagès veïna i els pagaven. La paella i l'aigua corrent eren la felicitat; què podíem demanar més?

Tot i això desitjàvem alguna cosa, volíem lluitar. Per això havíem vingut. No ho oblidàvem. Per la meua part no podia prendre cap iniciativa: si intentava anar-me'n i m'agafaven, i burxaven una mica en el meu passat, podien identificar-me molt ràpid i em posarien a la presó de seguida, la guerra continuaria sense mi. Contínuament, uns oficials em posaven al corrent dels seus projectes: volien escapar. Era bastant senzill: n'hi havia prou en sortir de nit a peu del poble i saltar a un tren o fer autoestop fins a Barcelona. A Barcelona, els consultats americà i anglès ajudaven a adherir-se a la França Lliure. Cada cop que un oficial em feia les seves confidències, jo li preparava discretament un morrió. Però hi havia moltes fugues. Els espanyols acabarien per veure's obligats a reaccionar i els que quedessin pagarien els plats trencats.

I així va ser. Ens havíem reunit el 13 de juliol en un balneari des d'on volíem sortir el dia 14 al matí per manifestar-nos patriòticament pels carrers de Caldes. Algú ens va delatar a la Guàrdia Civil i no van deixar escapar tan bona oportunitat. De matinada, un al costat de l'altre, rodejaren el balneari i ens van aplegar en una sola batuda. Una altra vegada emmanillats i, després de trenta-sis hores de viatge en vagons de transport de bestiar, arribàrem a Miranda."¹⁶

Notes

- 1- JOSEP CALVET "Les muntanyes de la llibertat. El pas d'evadits pels Pirineus durant la segona Guerra Mundial. *L'Avenç* núm. 339, 2008, p. 34-40.
 - 2- AHG Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 339/006.
 - 3- MONTSERRAT HOSTA *Històries de la frontera. Els expedients de frontera del fons del Govern Civil de Girona*. AIEE, Figueres (2011), p. 469-490.
 - 4- JOSEP CALVET *Des de l'Alt Empordà a la llibertat. El pas de refugiats estrangers durant els anys de la segona guerra mundial*. AIEE, Figueres, 37 (2004), pàg. 151-185. AHG, Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 322/017 i 876/124.
 - 5-AHG, Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 339/006.
 - 6- AHG, Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 339/006.
 - 7- AHG, Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 341/016.
 - 8- AHG, Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 340/008, 341/002, 341/011, 341/013, 341/016.
 - 9- MICHEL MARGOSIS "In transit, Spain". *Echoes of memory*. United States Holocaust Museum; 01/11/2016. www.ushmm.org/remember/holocaust-reflections-testimonies/echoes-of-memory/in-transit-spain
 - 10- Ferran Forns i Navarro. Mossèn Nando o mossèn Fernando, (Girona, 31/12/1897-30/08/1970). Mestre de capella, organista i director de l'Escolania de la Parròquia del Mercadal de Girona. Fou també capellà de la Casa de Misericòrdia (l'hospici) i, més endavant, prefecte de la mateixa. En reconeixement a la seva tasca, on ajudà molts nens acollits durant la Segona Guerra Mundial, rebé cartes i medalles de diverses associacions jueves i, fins i tot, li valgué rebre una medalla del govern israelià. GEMMA VILA "Commemoració del 25 aniversari de la mort de Mn. Ferran Forns i Navarro". *Diari de Girona*, p. 26-27; Girona, 31/08/1995.
 - 11- ARCADIO RIOS. *Fuego en la sangre. Vida de Universo Lipiz*. Ediciones Matanzas, 2002. www.ecured.cu/Universo_Lipiz_Rodriguez
 - 12- AHG. Fons Govern Civil. Expedients de Frontera 272/381.
 - 13- JORDI CARRERAS "L'home que valia un sac de blat". *Revista de Girona*, núm. 257, novembre del 2009.
 - 14- LLUÍS MIRÓ. "Exiliat en el seu propi país" (16/07/2016). www.segledinou.cat;
- Mercè Soler i Rufí, la senyoreta Mercedes, és filla de Josep Soler i Fabra (propietari del Balneari Solé) i de Caterina Rufí i Casellas (pubilla del Mas Rufí). Casada el 1957 amb Joaquim Pla i Dalmau, llibreter i editor de Girona.
- 15- COSME CAMPSOLINAS *Un hombre por un saco de trigo. Memorias de un soldado republicano*. Centro de Investigaciones Interdisciplinarias en Ciencias y Humanidades. Universidad Nacional Autónoma de México, México, 2006.

La Wehrmacht a Andorra: un apunt sobre un incident curiós

És coneguda la delicada posició que Andorra tenia durant la Segona Guerra Mundial. Situada entremig de països amb les seves situacions respectives afectades pel conflicte, n'havia de rebre les influències i àdhuc les pressions per causes i assumptes de geopolítica que no li pertocaven en res. Al llarg de la guerra, la seva frontera sud estava entre mans d'un estat espanyol feixista, recentment vencedor de la Guerra Civil espanyola i molt conscient de l'avançament de les operacions militars en el continent europeu. Pel que fa al nord, abans del dia 10 de novembre del 1942 la frontera francoandorrana estava compartit amb el govern de Vichy, que duia a terme una clara política de repressió contra els refugiats espanyols amb l'establiment de camps en les zones properes i en particular al voltant de Tolosa. La situació no milloraria a partir d'aquella data, quan Berlín passaria a controlar directament la major part del territori francès. En aquest context, fins i tot es podrien plantejar seriosos dubtes sobre la contínua existència del nostre petit estat, conegut entre altres coses per haver acollit un cert contingent de refugiats polítics tant de Catalunya com de la resta de l'estat espanyol.

És així que amb molta raó Peter Geiger (Geiger, 2007) es planteja les qüestions següents referents a tots els petits estats europeus, entre ells Andorra:

- «1. Wie weit war die Existenz des Kleinstaats durch Krieg oder Annexion gefährdet?
2. Wie verhielt es sich mit der völkerrechtlichen Anerkennung?
3. Wie weit gingen Selbstaufgabe einerseits und Selbstbehauptung andererseits?
4. Wie fand sich der Kleinstaat wirtschaftlich zurecht?»

- «1. Fins a quin punt l'existència dels petits estats es va posar en risc a causa de la guerra o de la possibilitat d'annexió?
2. Quines conseqüències en podria derivar segons el dret internacional?

Alan Ward i Koeck,
doctor en Societat
de la Informació i
el Coneixement,
professor i membre de
la junta de la SAC

3. Fins a quin punt va tenir lloc els fenòmens d'autoabandonament o d'autoafirmació [dins la postura dels mateixos petits estats]?

4. En quina situació econòmica es va[n] trobar el[s] petit[s] estat[s]?»

La primera pregunta ens sembla especialment pertinent en el cas particular d'Andorra, a causa de les poques possibilitats reals de resistència que les Valls haurien pogut presentar davant d'una agressió física per part de qualsevol dels exèrcits que l'envoltaven.

La memòria popular ens afirma que, tot i la presència d'agents de la policia secreta alemanya dins el territori andorrà i la producció d'una operació concreta de seqüestració i exfiltració de resistents duta a terme per la Gestapo a final del setembre de l'any 1943, a grans trets les forces militars d'ambdues bandes van respectar la neutralitat i la sobirania del nostre petit país. La realitat de l'operació de la Gestapo s'ha pogut documentar plenament en treballs acadèmics (Benet, 2009), cosa que no ha deixat de tenir una certa repercussió mediàtica com ara en (Noya, 2023) i d'altres. Pel que fa a certes actuacions de les diferents autoritats espanyoles al tocar de la frontera sud tant durant com després de la Guerra Civil, han quedat esmentades en (Nistal, 2024) i altres estudis. Però, fins al moment, les úniques informacions precises que havien sorgit a la llum referent a una possible incursió militar alemanya dins del territori andorrà havia estat a través de fonts testimonials (Benet, 2009; Benet, 2023, p. 63) i no d'una font primària provinent de la documentació.

Un nou material fotogràfic

Es coneixia de sobres la fotografia de la bandera nazi ondejant per damunt del control fronterer del Pas de la Casa, que actualment forma part del Fons Francesc Pantebre de l'Arxiu Nacional d'Andorra i que du data del 16.01.1944. L'any 2020, però, va aparèixer una sèrie de fotografies inèdites fins al moment. Amb una provenença del tot desconeguda, es tracta de diferents imatges en suport digital que hom suposa van ser fetes a partir d'una reproducció física, sense que es coneguïn més detalls precisos sobre els seus orígens o conservació. Són consultables en hemeroteca en (Luengo, 2020) –referències PAS1 a PAS4– i (Luengo, 2023) –referències PAS5 i SJC1–. S'hi observen diversos grups de soldats alemanys immediatament davant de la frontera del Pas de la Casa, i ja a l'interior del territori andorrà. Concretament:

Referència	Localització	Descripció
PAS1	Frontera del Pas de la Casa, barrera de la duana fotografiada des del costat francès.	Un grup de soldats alemanys es fan retratar en contacte amb la barrera. La majoria són simples soldats, però també hi ha pel cap baix un <i>gefreiter</i> , tots vestits amb simple <i>feldbluse</i> . Al seu costat, un sentinella alemany és l'única figura vestida amb <i>mantel</i> i <i>stahlhelm</i> . És, també, l'únic personatge a dur arma llarga.
PAS2	Frontera del Pas de la Casa, davant de la caseta de la duana francesa.	El mateix grup de soldats alemanys pren una postura grupal una mica forçada, davant del seu vehicle. Aquest és un camió militar no identificat, possiblement un Henschel Typ 33 de fabricació alemanya. Es pot notar la presència d'un oficial francès civil a una mica de distància, potencialment un duaner.
PAS3	Frontera del Pas de la Casa, davant del lateral de la caseta de la duana andorrana.	Un grup d'oficials i sotsoficials alemanys es fan retratar al lateral de la caseta de la duana andorrana, ja en territori andorrà. Es pot identificar la situació geogràfica pels elements constructius de la casa (porta, finestra, bisellat de la cantonera, angle de caiguda de la teulada), però també per la muntanya del fons (cresta per damunt del clot l'Estany de les Abelles).
PAS4	Lloc desconegut, possiblement un aflorament de rocs proper al Pas de la Casa.	Imatge dinàmica d'un soldat (possiblement un <i>gefreiter</i>) i un suboficial que baixen des d'una roca. Ambdós duen <i>feldbluse</i> i <i>feldmütze</i> . El soldat du un fusell i la cartutxera.

Referència	Localització	Descripció
PAS5	Frontera del Pas de la Casa, caseta de la duana francesa.	Un grup de civils (?) vestits amb abrics de cuir i boina –però també amb botes– es troba a l'alçada de la barrera. Davant d'ells, un grup de 2 a 3 soldats alemanys amb <i>mäntel</i> i <i>schirmmütze</i> miren a l'aire cap a la muntanya d'Andorra. En el rerefons, es troba un vehicle Citroën Traction Avant, possiblement d'origen civil i requisat per les forces d'ocupació alemanyes a França. Al seu darrere, s'observa la part frontal d'un Mercedes-Benz 170, possiblement un model V sovint emprat com a cotxe oficial per oficials alemanys.
SJC1	Sant Joan de Caselles, mirant en direcció de França.	Un grup de quatre oficials, tres amb <i>mäntel</i> i un sense, caminen cap a la capella, visiblement amb la intenció de fer-hi una visita. Una dona els observa des de l'altre costat de la carretera.

Segons quines siguin les persones que apareixen en aquestes imatges, es poden identificar dues sèries distintes de fotografies. En una primera sèrie (PAS1, PAS2, PAS4), els participants són un grup de soldats, possiblement un escamot liderat per un sotsoficial. Han deixat de banda la major part de les seves armes, i sembla que l'ambient sigui relativament distès. Hi ha un contrast clar entre aquests soldats i el sentinella alemany de la frontera, ja que ell du tota la indumentària pròpia del servei així com l'arma reglamentària i el casc (*stahlhelm*). No tenim evidències que els integrants d'aquest grup hagin penetrat en territori andorrà.

En la segona sèrie (PAS3, SJC1) apareix un grup d'oficials alemanys entre els quals hi ha pel cap baix dos generals i un *oberst*. Tot i que es fa difícil reconèixer les persones fotografiades d'esquena a la càmera en SJC1, la presència de l'*oberst* és destacable pel seu uniforme. La composició del grup és compatible entre totes dues imatges. Convé observar, especialment, que en totes dues imatges la posada en escena es fa clarament dins el territori andorrà. Existia, doncs, una clara voluntat de penetrar-hi.

Finalment, la imatge solitària PAS5 podria formar part de la segona sèrie, ja que les uniformes dels personatges que hi apareixen també hi són compatibles. Tot i això, la manca de qualitat dels originals ens impedeix extreure conclusions fiables en aquest sentit. L'inclourem dins la segona sèrie per les necessitats de l'anàlisi present, però sense pretendre extreure'n cap deducció concreta.

Anàlisi de les imatges

Les imatges descrites tenen una resolució baixa i un contrast que dificulta la seva lectura. Per aquest motiu, han estat sotmesos a un tractament previ de millora de l'exposició –especialment de les zones d'ombra– fent aparèixer nous detalls que havien quedat invisibles en els documents originals.

Abans d'entrar en el detall dels personatges, es poden fer unes observacions generals a partir del rerefons i context general d'aquestes imatges. La primera i més evident és l'absència de neu i gel a terra, tot i que encara en queda una certa quantitat a la cresta de les Abelles en el rerefons de les fotografies. La situació és semblant en totes dues sèries, i ens indica que la temporada en què van ser preses podria ser la primavera (mesos d'abril-maig-juny), o bé la tardor després de la caiguda de les primeres nevades. L'aspecte bastant carregat de neu dels canals a la zona de les Abelles ens fa inclinar més aviat per la primera opció, quan encara poden quedar força restes de la neu vella de l'hivern.

En totes dues sèries apareixen imatges de la caseta de la duana francesa. Ara bé, en cap

d'elles figura la bandera nazi. Aquesta apareix en una posició prominent davant de la porta de la caseta en la fotografia feta pel Francesc Pantebre el gener de l'any 1944.

Finalment, en SJC1, s'observen una sèrie de pals elèctrics de fusta, però també una única piona elèctrica feta d'una estructura metàl·lica triangulada. La presència d'aquest últim element havia arribat a fer dubtar de l'autenticitat de la fotografia, indicant que es tractava d'un possible retoc amb elements d'anacronisme. En realitat, però, cal dir que la seva presència és del tot compatible amb la tecnologia de transport d'electricitat del moment. Una simple observació visual dels fils i dels aïllaments de porcellana¹ ens permet concloure que els pals de fusta corresponen a la distribució local en baixa tensió (120 V), mentre que la piona metàl·lica seria una connexió d'alta tensió (110 kV) amb els pobles de més amunt i amb França. La compressió de la distància –aquesta piona es troba en realitat situada a l'altre costat del riu– indica l'ús d'un teleobjectiu per part del fotògraf, cosa certament inusual entre fotògrafs amateurs de l'època però més habitual entre fotògrafs professionals.

És important destacar que l'anàlisi dels detalls presents en totes aquestes imatges no permet posar en dubte la seva autenticitat. El resultat de la nostra avaluació ha de ser, doncs, que es tracta d'imatges autèntiques.

Pel que fa a les persones que apareixen en les imatges, la seva interpretació es pot ajudar per la fixació que tenien els estaments militars de l'època en els uniformes. En les forces armades del Reich, cada tasca i cada ocasió tenia assignat el seu tipus d'uniforme corresponent. No és exagerar dir que un típic soldat alemany podria disposar de fins a quatre uniformes alhora: un per fer l'exercici i les tasques més brutes; un segon «estàndard» pel quotidià; un tercer de vestir per ocasions en què estava a fora de servei i en contacte amb la població civil (per exemple: durant les visites de retorn a la seva família); i un quart per a les desfilades. A més, els detalls de cada uniforme permetien identificar àdhuc el cos concret a què pertanyia, i la seva especialitat si en tenia. Així, l'anàlisi de les uniformes ens pot aportar certes informacions sobre qui eren i què feien en el moment de la presa de les fotografies.

Pel que fa a la primera sèrie, es poden identificar la majoria de les persones com a simples soldats, però també hi ha pel cap baix un *gefreiter* i un sotsoficial. Tots estaven vestits amb simple *feldbluse*, que era l'uniforme estàndard. Ni estaven participant en exercicis físics concrets, ni tampoc en una activitat de caràcter oficial que requerís un mínim de presentació. La manca de *stahlhelm*, però, ens diu que no estaven duent a terme una tasca militar concreta; es trobaven en situació de repòs, no de servei actiu. En això, contrasten amb el sentinella alemany que apareix al seu costat, i que és l'única figura vestida

Un sotsoficial (NCO: soldat inicialment ras que ha estat promogut successivament fins a un rang equivalent a sergent), identificable pel collar i les espatlles vorejades de plata. Aquest du un parell de decoracions. Pensem que tenia el comandament de l'escamot que apareix en PAS4

amb *mantel* i *stahlhelm*. És, també, l'únic personatge que du arma llarga. És, així mateix, l'únic que es troba de servei, probablement guardant la frontera en substitució del guàrdia francès que solia dur a terme aquesta tasca anteriorment pel govern de Vichy.

És notable que tots els militars presents formen clarament part de l'exèrcit de terra alemany –*Heere*– i no d'altres cossos. En particular, podem descartar formalment la presència de membres dels *Schutzstaffel* (SS). Aquesta dada és rellevant, tenint en compte el destacament important d'aquestes forces als voltants de Tolosa en aquest període.

Les imatges de la segona sèrie són més complexes, tot i que novament podem indicar que totes les uniformes que hi apareixen són de l'exèrcit, i no d'altres entitats armades del Reich com serien els SS. En particular, els oficials d'aquesta entitat es poden identificar fàcilment per la presència del famós símbol de la calavera (*totenkopf*) en els *schirmmützen*, element totalment absent en aquestes imatges.

Poder disposar de color a les fotografies hauria pogut ajudar a distingir clarament els símbols de rang dels uniformes, ja que els generals duïen els elements metàl·lics de l'uniforme de color daurat, mentre que els oficials els duïen de plata. A més, les insígnies dels collars i de les espatlles no són fàcilment distingibles per la manca de qualitat de les imatges. Tot i això, es pot identificar el militar de més a dreta de la fotografia PAS3 com un general, vestit no només amb els atributs indicatius del rang sinó també amb un *mantel* de qualitat superior, possiblement adquirit de manera privada dins el comerç. Tractant-se d'un potencial personatge conegut, s'ha volgut comparar amb les fotografies oficials dels responsables militars del sector. Hem de destacar que mostra una semblança notable amb el general Johannes Blaskowitz, especialment pel que fa als trets generals de la cara: nas i mandíbula prou distintius. Un altre element que dona suport a aquesta possible identificació és la presència en totes dues fotografies de la Creu de Ferro (*Ritterkreuz*), decoració que es duïa en el collar i del qual el general Blaskowitz era receptor.

(a) Imatge del personatge a la dreta de la fotografia PAS3. (b) Retrat oficial del general Johannes Blaskowitz (font: Bunderaschiv Deutschland, GND 119093480)

De verificar-se aquesta identificació, les conseqüències podrien ser importants pel que fa al nostre coneixement de la presència alemanya a Andorra durant la Segona Guerra Mundial. En efecte, el general Blaskowitz no només era general, sinó que a més era el comandant de tot el grup d'exèrcits D (després G) que controlava el sud-oest de França. Hauriem de concloure, així, no només que alguns militars alemanys van entrar en territori de l'estat andorrà malgrat l'estatus de neutralitat del nostre país, sinó que a més ho va fer el soldat de més rang de tota la zona.

Seria fascinant poder disposar de la documentació oficial alemanya de l'època corresponent a la regió de Tolosa, l'única que podria donar llum sobre els motius del seu desplaçament a les Valls. Malauradament, sembla que els registres militars corresponents al període 1943-45 s'hagin perdut en un incendi a Berlín l'any 1945, i per aquest motiu ja no són consultables al Bundesarchiv.

Pel que fa als altres militars presents en PAS3, tres d'entre ells podrien tenir el rang de *general* o bé de *leutnant-general*. Però són acompanyats per altres oficials de rang menor, entre els quals es poden distingir dos en particular. Un sembla ser un *oberst*. Contràriament al sotsoficial en PAS4, aquest du l'uniforme de gala distintiu del seu rang, que comprèn el *schirmmütze* d'oficial així com les cordes del color d'alumini o platejat. Això ens permet deduir que es tracta d'una ocasió destacada, en què convé vestir amb cura per presentar-se bé. Davant de què o de qui? Ho desconeixem, però aquest pot ser una indicació que el motiu de la presència del grup de militars no era simplement per fer turisme, sinó per establir o mantenir relacions amb els representants polítics locals. És aquest mateix personatge que es pot reconèixer en SJC1, ja que és l'únic membre del grup a dur les cordes d'alumini.

Finalment, també en PAS3, un altre personatge du, no el *schirmmütze* ni tampoc el *feldmütze* més informal, sinó una gorra amb visera.

Aquesta era propi tan sols d'algunes branques concretes de l'exèrcit, com ara aquelles destinades a zones tropicals i l'Àfrica Corps, o també a les tropes de muntanya. En aquest cas, el seu ús així com el potencial color de les insígnies de collar serien compatibles amb la identificació d'aquest militar com un oficial de les tropes de muntanya o *gebirgstruppe*.

Oberst amb l'uniforme de gala, PAS3

Possible oficial de tropes de muntanya. PAS3

S'ha documentat la presència, a la nostra zona:

«[...] des soldats d'origen autrichienne, montagnards avertis, [qui] surveillent les passages clandestins...»

«[...] de soldats d'origen autricien, habitués à la montagne, qui veillent les passages clandestins»

(Charnay, 1992)

Aquest personatge podria ser, doncs, un oficial que pertany a aquest cos i que formaria part de l'estat major dels exèrcits sota el comandament de Blaskowitz.

Interpretació

La invasió alemanya del territori sota control del règim de Vichy es va produir el 10 de novembre del 1942, i va progressar extremament ràpidament amb l'arribada dels primers elements a la costa mediterrània l'endemà. La seva ocupació del territori va durar fins al 1944, amb la retirada general dels exèrcits alemanys per concentrar-se en la defensa d'Alemanya. Tenint en compte la temporada de l'any en què es van prendre, les fotografies analitzades aquí podrien correspondre a la primavera-estiu del 1943, a la tardor del 1943, o bé a la primavera del 1944. Per l'absència de la bandera nazi a la façana de la caseta de la duana, una datació del 1943 és més possible, període en què les forces alemanyes encara estaven afermant la seva presa sobre els nous territoris ocupats. Aquesta interpretació és compatible amb l'augment d'activitats de la Resistència francesa, molt presents en el sud-oest i sobretot a la regió de Tolosa a partir de final de la tardor del 1943 i principi de l'any 1944. Potencialment, la seva presència impediria als soldats alemanys de mostrar-se tan tranquils com els veiem en PAS1 i PAS2.

L'ús de material fotogràfic de qualitat, així com els posats una mica forçats i *construïts* d'algunes de les fotos de grup són dos elements compatibles amb un objectiu propagandístic per a la presa de les imatges. Així mateix, revistes oficials alemanyes de l'època amb una clara intencionalitat com ara *Signal* o *Wehrmacht* prenen cura d'incloure articles no només sobre accions militars pròpiament dites, sinó també sobre altres aspectes de l'ocupació militar dels territoris conquistats com ara la vida quotidiana dels soldats. El seu missatge insistia sobre la pacificació d'aquests territoris, i es pot explicar per aquest motiu la reducció de la quantitat d'armes visibles en les imatges. Aquestes revistes apareixien no tan sols a destinació dels soldats i de la població civil alemanya, sinó també es traduïen en les llengües dels territoris ocupats, entre altres la llengua francesa. Podem hipotetitzar, en tot cas, un possible origen d'aquestes fotografies que s'haurien pres expressament en mans d'un fotògraf oficial i publicat originalment en una revista de propaganda alemanya. Caldria, és clar, que un suplement d'investigació permeti localitzar-ne la publicació precisa.

Es tractaria de dues accions de propaganda distintes, una fent participar simples soldats que fan una patrulla distesa per territoris ja completament pacificats –la primera sèrie–, i la segona mostrant com la plana major es desplaça per conèixer personalment el territori i les fronteres. Aquí, possiblement, hi hauria una intencionalitat de mostrar les bones relacions amb els *indígenes*.

Existeix, però, una interpretació alternativa per la presència del grup d'oficials. Segons aquesta, les fotografies que se n'havien pres serien tan sols un aprofitament d'un viatge programat amb altres objectius. Aleshores, ens caldria preguntar per quin motiu pel cap baix dos personatges que podem identificar amb certesa com a generals alemanys, acompanyats per altres oficials, haurien fet el desplaçament fins a Andorra. Que havien de tractar d'algun assumpte amb els representants andorrans? Si va ser així, se'ns plantegen les dificultats de la manca de referències oficials en els arxius andorrans, si més no que s'hagin detectat fins al moment. En tot cas, la presència d'un oficial de *gebirgsgruppe* ens podria obrir la possibilitat que es tractés d'algun assumpte relacionat amb el pas de la frontera i els diferents tràfics (de mercaderia, però també de refugiats) que es desenvolupava a gran escala en aquell moment.

Malauradament, la qualitat de les imatges impedeix identificar amb certesa els civils presents en PAS5. Acompanyaven el grup d'oficials des de Tolosa? O bé –tal com sembla per la seva postura– eren personatges locals que els feien la recepció? En tal cas, eren andorrans, o bé integrants dels serveis d'informació alemanys que sabem eren actius a Andorra, especialment en el mateix període de l'any 1943 en què es va produir la intervenció de la Gestapo contra els passadors? Una identificació clara d'aquestes persones ajudaria considerablement a precisar el caràcter de la visita dels oficials alemanys.

En tot cas, queda clar que aquestes imatges que es poden datar de la primera o bé de la tardor de l'any 1943 obren unes perspectives interessants, i permeten d'elaborar algunes hipòtesis explicatives. Però, de moment, no disposem de suficient informació ni per a concloure ni resoldre definitivament la qüestió del motiu de la visita dels oficials de la Wehrmacht en territori andorrà.

Una reflexió final

En (Geiger, 2007) es reproduïx un fragment del diari personal de Joseph Goebbels (Goebbels, 1945). Segons la transcripció, Adolf Hitler hauria comentat en diverses ocasions que, després de la victòria dels exèrcits nazis a occident:

«[...] dass das Kleinstaatengefümpel, das heute noch in Europa vorhanden ist, so schnell wie möglich liquidiert werden muss. Es muss das Ziel unseres Kampfes bleiben, ein einheitliches Europa zu schaffen.»

«[...] que les escombraries de petits estats que avui en dia encara existeixen a Europa, s'hauran de liquidar molt ràpidament. Això ha de ser l'objectiu de la nostra lluita, crear una Europa unida.»

Les implicacions en són clares pel que fa al futur dels microestats europeus com Andorra en el supòsit en què les forces nazis alemanys així com els seus estats associats Espanya i Itàlia haguessin guanyat la Segona Guerra Mundial. Sens dubte, arribats a un cert punt, s'hauria pres la decisió de fer desaparèixer completament els petits estats. Una altra qüestió, que per sort ha quedat com a pura especulació, és si aquesta ocupació dels microestats s'hauria fet directament per les forces alemanyes, o si s'hauria deixat a les mans dels estats satèl·lits del Reich. Amb la pèrdua d'una gran part de la documentació militar alemanya l'any 1945, sembla difícil saber avui en dia si s'havia tractat aquesta

qüestió entre el poder central de Berlín i els generals comandants dels exèrcits alemanys sobre el terreny.

En tot cas, existien motius pels quals convenia als responsables militars alemanys conèixer personalment totes les parts del territori sota el seu control, i especialment aquelles en què potencialment haurien d'actuar en el futur. Així mateix, una simple visita turística al Principat hauria permès a Blaskowitz i a la seva plana major no només prendre, efectivament, un temps de descans, sinó també aprofitar per fer-se una idea més personal del terreny andorrà i de les seves característiques potencialment dificultoses, cosa que hauria pogut resultar de profit en el cas d'haver-hi d'actuar militarment. En tot cas, seria una hipòtesi de treball que requereix un complement d'investigació per poder acabar de fer una valoració completa de l'incident documentat en aquestes imatges.

Referències

- BENET, Claude (2009). *Guies, fugitius i espies: camins de pas per a Andorra durant la Segona Guerra Mundial*. Editorial Andorra. ISBN: 978-99-92053-41-6
- BENET, Claude (2023). *Traces de la Segona Guerra Mundial a Andorra*. Anem Editors. ISBN 978-84-18865-29-9
- CHARNAY, Annie (1992). Les sources de l'histoire de la seconde guerre mondiale aux archives départementales de la Haute-Garonne. *Annales du Midi*, 104-199-200, pp. 483-499. *En llengua francesa*.
- GEIGER, Peter (2007). Der Kleinstaat in der Ära der Weltkriege. In: Dieter Langewiesche (Hg.): *Kleinstaaten in Europa*. Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft (Liechtenstein Politische Schriften, Bd. 42), pp. 137-174. *En llengua alemanya*.
- GOEBBELS, Joseph (1945). *Tagebücher*. Ed. Ralf Georg Reuth (1992) Llibre 5: 1943–1945, München, Zürich. A la pàgina 1928. ISBN 978-34-92114-11-0 *En llengua alemanya*.
- LUENGO, Andrés (2020). 'Achtung': els nazis, al Pas. *Diari Bondia*, 19.02.2020. <https://www.bondia.ad/cultura/achtung-els-nazis-al-pas> Data de consulta: 28.07.2024.
- LUENGO, Andrés (2023). Nazis que floreixen com bolets. *Diari Bondia*, 06.11.2023. <https://www.bondia.ad/cultura/nazis-que-floreixen-com-bolets> Data de consulta: 30.07.2024.
- NISTAL, Jordi (2024). *El front del Pallars i la rereguarda republicana de l'Alt Urgell, abril de 1938 – febrer de 1939*. Edicions Salòria.
- NOYA, Bru (2023). La neutralitat violada pel nazisme. *Altaveu*, 26.11.2023. https://www.altaveu.com/reportatges/neutralitat-violada-nazisme_53107_102.html Data de consulta: 28.07.2024.

Nota

1- Aquests elements es poden observar més bé en la fotografia del Fons Jean Ribère FJR_306, a l'Arxiu Nacional d'Andorra, que és aproximadament de la mateixa època. El nombre d'elements aïllants col·locats entre l'estructura metàl·lica de la torre i els conductors elèctrics correspon a una tensió alta i no a una mitjana tensió.

El combat de Vallcebollera, octubre de 1944

6 de juny de 1944, desembarcament de Normandia. Una part important de França queda dominada pels alemanys. 15 d'agost de 1944, desembarcament de Provença. Davant el perill les tropes alemanyes de França reben l'ordre de deixar el sud i d'atènyer la França del nord encara no alliberada. Així el sud de França no és alliberat pels aliats sinó per la mateixa *Résistance* francesa. En aquesta *Résistance*, entre els combatents FFI,¹ hi ha molts espanyols tot i que De Gaulle pretén que la *Résistance* va venir d'un magnífic dinamisme dels francesos. Aquests espanyols que lluiten des de 1936 contra el feixisme no són gaire interessats per la voluntat del poder francès de vestir l'uniforme, d'incorporar-se en l'exèrcit i de combatre els alemanys. La seva motivació és de tornar a la Guerra Civil. Són segurs de guanyar-la aquesta vegada ja que els militars no seran ajudats pels alemanys i els italians.

Aleshores, una part important de la *Résistance* francesa obeeix, es vesteix de soldat i participa en la fi de la Segona Guerra Mundial a la vora dels americans. Al contrari, els espanyols s'agrupen en tot el Pirineu i esperen que els ajudin a foragitar el franquisme. Vivim unes setmanes en les quals l'exèrcit i la policia del Pirineu francès són exercits per homes que es diuen soldats francesos però que són de la península. Es passa molt bé amb l'administració francesa, on troben companys de combat però cada un fa la seva. La tardor de 1944, els espanyols són molt presents al Pirineu. El 16 de març de 1945, el Gobierno Civil de Gerona assenyala la presència quotidiana a Ur, Bourg-Madame, Osseja, Palau, Angostrina i la Tor de Querol de sis refugiats rojos que es diuen policies republicans i controlen la documentació dels veïns i dels viatgers. Es presenta una denúncia al sotsprefecte de Prada. Els FFI espanyols ocupen la ciutadella de Montlluís amb un batalló d'oficials i de sotsoficials a punt d'enquadrar el poble espanyol en la *Reconquista de España* que creuen imminent. Cal esperar la pau del 8 de maig de 1945 perquè tinguin de triar entre ser civil o militar francès. Serà un punyiment per a molts.

Jean-Louis Blanchon,
doctor en Història

Ràpidament entenen que els aliats no tenen cap simpatia per Franco però que no volen obrir un altre front contra l'Espanya franquista. No és encara la guerra freda però comença a dibuixar-se. Els comunistes fan por. Tots els espanyols del Pirineu no militen en la UNE (Unión Nacional Española), dominada pels comunistes. Molts altres, potser la majoria, catalans, anarquistes, etc., prefereixen la JEL (Junta España de Liberación) però els quadres es recluten principalment en la UNE.

L'anticomunisme del *caudillo* no desagrada ni a Churchill ni a Truman.

Pensen que no és el moment d'organitzar eleccions lliures a la península que puguin donar la victòria a una esquerra radical. Franco és salvat i els guerrillers van adonar-se que no interessaven a ningú, ja que han acabat els combats de la *Résistance*. Donen maldecaps a De Gaulle, que no estima un exèrcit poc obediència. Molesten els americans, que no desitgen un força revolucionària en la seva rereguarda. Causen inquietud també a Stalin, que té por d'un capgirament de les aliances amb una agressió dels americans i dels alemanys units contra Moscou. És la tardor de 1944. L'exèrcit alemany és encara potent, com es veurà en la batalla de les Ardenes, i no cal demostrar als americans que els comunistes poden ser un perill o una força mal controlada.

Cal actuar ràpidament mentre els deixen ocupar encara la frontera pirinenca. Mal documentats pensen que tot Espanya espera el moment de revoltar-se i de tornar a la guerra civil. Veuen que malgrat el fracàs de 1940 i la col·laboració francoalemanya de cinc anys, França es troba en el camp dels vencedors. Si fan caure Franco abans de la derrota del nazisme, Espanya es trobarà a la vora dels aliats com els francesos. Aquesta esperança explica la invasió de la Vall d'Aran. Cal actuar de pressa. França n'està al corrent. Des de la fugida dels alemanys, però més encara uns dies abans dels fets de la Vall d'Aran, moltes penetracions de guerrillers en tots els passos pirinencs dispersen les forces franquistes. Un butlletí de la Direcció Militar Francesa del 3 d'octubre de 1944 diu que el governador civil de Girona assenyalava la presència de molts homes armats els 22 i 23 de setembre a Osseja, Vallcebolera, Prats de Salines i Toses.

El mateix 3 d'octubre, un butlletí dels Serveis Especials

Guerrillers espanyols a Montlluís, 1944

1945. Cartell de la JEL a Cordes (Tarn)

Francesos fa esment de la presència de 4.000 homes de l'exèrcit franquista entre la Seu d'Urgell i Puigcerdà amb bateries d'artilleria. Vol dir això que esperaven a la Cerdanya l'atac que s'ha produït a la Vall d'Aran?

El 7 d'octubre de 1944, una correspondència entre els ministres de la Guerra i de l'Interior parla de l'afluència de grups cap al Pirineu i lamenta que el comandament militar no tingui prou gent armada per fer respectar les seves prescripcions.

És en el marc d'aquests moments bel·licosos que cal situar el combat de Vallcebolera de la meua xerrada. Testimonis ossejanencs evoquen els passos de molts guerrillers en els carrers d'Osseja cap a Vallcebolera, més nombrosos que les forces regulars franceses. D'altra banda, testimonis de Vallcebolera em parlaven de combats violents en els monts que dominen el seu poble. Recordaven el soroll de les armes i, després, de l'evacuació discreta dels ferits i dels morts en cotxes seus sense cap presència de l'autoritat francesa. Tot i que no he pogut conèixer la data exacta del combat, podem pensar que era una de les accions que volien dispersar les forces franquistes a l'octubre de 1944.

Sabem que la invasió de la Vall d'Aran del 19 al 29 d'octubre de 1944 serà un fracàs. Els 3.000 homes en tot el Pirineu i els 4.000 de la Vall d'Aran mateixa no han canviat el curs de la història. Les dotze brigades de 300 homes no van ser acollides com a alliberadors sinó com a *rojos* inquietants. Espanya no s'ha aixecat. Els guerrillers van tornar a Montréjeau amb tres-cents presoners que l'estat francès tornarà a l'Espanya franquista.

I tothom oblidarà l'acció de valents que van lluitar deu anys contra tota mena de feixisme.

Nota

1- FFI, Forces Françaises de l'Intérieur per oposició amb les FFL, Forces Françaises Libres, que lluiten sobretot a Àfrica.

Cerneres 1944: L'última batalla del l'Alt Urgell

A principi del segle xx l'indret de Cerneres havia tingut tretze o catorze cases. Eren cases molt petites, pobres, i les famílies que hi vivien es mantenien de la ramaderia i del conreu de patates. Situat a la solana del Cadí, a 1.700 metres, Cerneres era un indret recòndit, amb les cases disseminades, d'estius breus i hiverns durs i inacabables, i pertanyia al terme de Josa de Cadí, a la comarca de l'Alt Urgell. Ja des d'abans de la Guerra Civil, el nucli quedava buit a l'hivern. En arribar el fred els veïns baixaven a Josa o marxaven a guanyar-se la vida fora de la vall, i només hi pujaven els estius a guardar el bestiar.

La Guerra Civil havia passat una mica de llarg per aquelles terres. Només de tant en tant els milicians arribaven a Josa a la recerca de desertors, però en general no hi havia gaire enrenou. Acabada la guerra la vida continuava més o menys igual: sense carretera ni camí carreter que hi portés, Josa de Cadí seguia sent un nucli força aïllat. Un cop al mes rebien la visita d'una parella de la guàrdia civil, que pujava a cavall des de Sant Llorenç de Morunys. Això era tot.¹ Cap a la tardor de 1944 tot el terme va començar ser freqüentat pels maquis, guerrillers antifranquistes bregats en la lluita durant la Guerra Civil i, més endavant, en la Resistència francesa contra els nazis. Finalitzada l'ocupació de França, molts van decidir continuar la lluita al sud del Pirineu per intentar acabar amb el règim del dictador que havia sortit vencedor de la Guerra Civil.² Les incursions es multiplicaren amb l'esperança –que esdevindria vana– de desestabilitzar el règim de Franco. A l'àmbit de Josa i de Cerneres, els maquis arribaven des d'Andorra o bé des de França seguint antics camins de contrabandistes que travessaven la serra del Cadí, i trobaven a Cerneres un refugi aïllat i solitari en aquelles alçades de l'any, força còmode abans de continuar cap al Solsonès i endinsar-se en profunditat a la Catalunya central. En aquells moments d'eufòria després de l'alliberament de França s'hi podien arribar a aplegar colles molt nombroses, de fins a cent

Carles Gascón i Chopo, doctor en Història, professor a la UNED, IECAU

guerrillers, que es repartien entre les cases buides del poble. N'hi havia que parlaven català i també de castellans, i gairebé eren sempre tot homes, malgrat que alguna vegada s'hi havia arribat a veure alguna dona. Tan aviat vestien roba de paísà com peces de roba militar, i anaven armats fins a les dents, amb fusells, metralladores i bombes de mà. Solien baixar a Josa a demanar provisions a les cases. Normalment no pagaven, però els veïns els donaven alguna cosa sobretot perquè marxessin. Amb tot, les relacions eren més aviat disteses i, de fet, tal com ho recorden a Josa, els feia més por la guàrdia civil.³

De tota manera, els guerrillers passaven molta gana. El Miquel Omella recordava haver-se'n trobat tres en un hort menjant-se els tronxos de les cols en cru. També aprofitaven les patates que els veïns estacionals de Cernerer havien deixat emmagatzemades als clots dels que hi havia a redós del poble. En general, la seva presència despertava la curiositat de la canalla de Josa, que sempre estava a l'aguait. En una ocasió van trobar en una casa de Cernerer una pila de pastilles que semblaven de sabó. Van encendre un foc, en van llençar una a les flames i va cremar amb un foc d'un blanc intens. Més endavant van saber que era explosiu plàstic i que havien estat de sort de no haver trobat els fulminants.⁴

Les primeres trobades amb les forces de l'ordre foren més aviat anecdòtiques. La guàrdia civil estava en clara inferioritat numèrica i s'ho mirava des de lluny, amb algun tret a l'aire pretesament intimidatori abans de fugir comes ajudeu-me.⁵ Però la intensitat de les incursions a l'Espanya franquista anava a l'alça a mesura que s'acostava la data de la invasió de la Vall d'Aran, organitzada pel Partit Comunista Espanyol a l'exili, amb l'objectiu d'establir un govern de la Unió Nacional Espanyola a la Vall i esperar a obtenir el suport i el reconeixement dels governs aliats,⁶ d'acord amb una operació coneguda com *Reconquista de España*. La invasió de la Vall d'Aran va posar en marxa una àmplia operació de diversió que plantejava la incursió de diversos grups de guerrillers des de la frontera de la Catalunya Nord, per sembrar el caos i mantenir l'exèrcit franquista ocupat. Una d'aquestes agrupacions creuà la frontera des de Quers, a la comuna de la Tor de Querol, el 16 d'octubre de 1944. Eren una seixantena de guerrillers que tenien la missió d'establir una base d'operacions a la rodalia de Solsona.⁷ El grup va arribar, efectivament, a les immediacions de Solsona després d'haver travessat la serra del Cadí, va establir contacte amb la població civil i fins i tot van obtenir algunes adhesions, com ara la de Jesús Caelles Aimerich, àlies *Carlos*, veí de Solsona que va fer-los de guia i que els acabaria acompanyant a l'exili francès.⁸ Segons el relat de tres d'aquests guerrillers retornats a França per Palau de Cerdanya, la nit del 12 al 13 de novembre de 1944, foren traïts per un falangista infiltrat i foren atacats l'1 de novembre, motiu pel qual van haver de dispersar-se i fugir de tornada a França.⁹ El mateix Jesús Caelles, que s'havia incorporat al maquis durant aquesta incursió, detallaria una mica més el relat de la retirada, explicant que l'1 de novembre la seva agrupació va alliberar 14 maquis de la 14a brigada de guerrillers de l'Ariège, que havien estat encerclats per la guàrdia civil en algun indret al sud del Cadí, i que l'endemà, havent estat envaïda la zona per les forces franquistes, haurien d'abandonar l'indret.¹⁰ Així mateix, explicava que l'agrupació que havia creuat la frontera dues setmanes abans des de Quers era la 5a brigada de guerrillers de l'Aude, dirigida per un guerriller veterà en la lluita contra l'ocupació alemanya, anomenat Juan Ramon Delicado.

Malauradament no detallava l'indret concret on es produïren aquests combats, més enllà de situar-los entre la Cerdanya i Solsona, però el relat de Jesús Caelles coincideix en molts aspectes amb el dels veïns de Josa de Cadí al voltant d'uns fets que tingueren lloc a Josa i a Cernerres avançada la tardor de 1944. Segons aquest relat, oficials de l'exèrcit emplaçats a Gósol havien rebut un avís que hi havia maquis amagats a Josa. En aquells moments hi havia un destacament militar a Gósol, igual com passava en moltes altres poblacions pirinenques, arran de la mobilització militar parcial decretada pel govern espanyol el novembre de 1942 en resposta als desembarcaments aliats del nord d'Àfrica i a la consegüent ocupació alemanya de la França no ocupada.¹¹ Els militars de Gósol van enviar una patrulla a Josa i, en arribar al poble, els soldats van foragitar els guerrillers a trets. Alertats pel tiroteig, va baixar un altre grup de guerrillers establert a Cernerres que va atacar els soldats amb metralladores i, amenaçats de veure's encerclats, els militars van haver de fugir cap a Gósol. L'endemà va comparèixer un destacament més nombrós de soldats, que van atrinxerar-se al tossal del Castell de Termes, des d'on dominaven tot el vessant de Cernerres, i van començar a fustigar els guerrillers amb trets de morter i de metralladora. Els veïns més grans recorden que se sentien els trets des de Josa, com si es tractés d'una batalla. Finalment, els guerrillers van aprofitar la nit per grimpar costes del Cadí amunt. L'endemà al matí, veient que a Cernerres ja no s'hi movia ningú, els soldats van sortir de les seves posicions i van aproximar-s'hi cautelosament per comprovar que els seus enemics havien fugit.¹²

Les coincidències evidents entre tots dos relats ens porten a identificar-los amb la batalla de Cernerres, que ha quedat gravada a la memòria col·lectiva dels habitants de Josa de Cadí, però de la qual teníem molt poca informació. L'episodi pot considerar-se com el darrer fet d'armes succeït a l'actual comarca de l'Alt Urgell, ara ha fet tot just vuitanta anys. Havent-se assegurat de la fugida dels guerrillers, els oficials de l'exèrcit van ordenar cremar i enderrocar les cases del nucli de Cernerres, per tal que no poguessin servir-los d'aixopluc mai més. I així es va fer, sense estalviar la dinamita. Mai no hi va haver cap explicació. Tampoc cap indemnització per als propietaris. Cernerres va deixar d'existir com a nucli de població. Actualment és un paratge natural integrat al Parc Natural del Cadí-Moixeró. Les seves ruïnes, però, són encara un testimoni ben visible dels fets per a tot aquell que hi vulgui dedicar mitja horeta a peu entre anar i tornar, des del pont de Cernerres, a la carretera de Josa a Gósol.

Notes

- 1- Entrevista a Joan Tomàs, de cal Masover de Cernerres i a Miquel Omella, de cal Canari de Josa de Cadí, recollida el 22 de juliol de 2010.
- 2- Fernando HERNÁNDEZ SÁNCHEZ *La frontera salvaje. Un frente sombrío del combate contra Franco (1944-1950)*, Barcelona: Pasado & Presente, 2018, p. 19-24.
- 3- Entrevista a Joan Tomàs, de cal Masover de Cernerres i a Miquel Omella, de cal Canari de Josa de Cadí, recollida el 22 de juliol de 2010. Joan Tomàs recorda que fins i tot un d'ells li va arribar a tallar els cabells a Cernerres.
- 4- Entrevista a Joan Tomàs, de cal Masover de Cernerres i a Miquel Omella, de cal Canari de Josa de Cadí, recollida el 22 de juliol de 2010.
- 5- *Ibidem*.
- 6- F. HERNÁNDEZ *La frontera salvaje...*, *op. cit.*, p. 29-34.
- 7- André BALENT «Les guerrilleros espagnols dans les Pyrénées Orientales d'août 1944 à mars 1945, les autorités françaises et le contrôle de la frontière», *Le Midi Rouge. Bulletin de l'association Maitron Languedoc-Roussillon*, 14 (décembre 2009), p. 35-36.
- 8- André BALENT «Quelques compléments sur l'action de l'AGE depuis la Cerdagne française en octobre 1944», *Le Midi Rouge. Bulletin de l'association Maitron Languedoc-Roussillon*, 18 (décembre 2011), p. 35.
- 9- Aquests tres guerrillers eren Albert Garcia, Rafael Albarez i Julien Gamero, segons recull el comissari extraordinari de Bourg-Madame en el seu informe al prefecte dels Pirineus Orientals; A. BALENT «Les guerrilleros espagnols dans les Pyrénées Orientales... *op. cit.*, p. 36.
- 10- A. BALENT «Quelques compléments sur l'action de l'AGE... *op. cit.*, p. 35-36.
- 11- Josep CALVET BELLERA «La postguerra al Berguedà: control social i vigilància militar», *L'Erol*, 93 (2007), p. 16-17.
- 12- Entrevista a Joan Tomàs, de cal Masover de Cernerres i a Miquel Omella, de cal Canari de Josa de Cadí, recollida el 22 de juliol de 2010.
- 13- *Ibidem*.

Andorra i el pas de fugitius jueus durant la II Guerra Mundial a la ficció

**De la revista 'Reporter' a 'La passadora':
mistificació, llegenda i realitat**

És un clàssic. Cada cert temps, posem que una vegada cada decenni, salta a la llum el portentós descobriment que durant la II Guerra Mundial els contrabandistes que operaven des d'Andorra, amb presència destacadíssima d'exiliats republicans de la Guerra Civil, havien reconvertit el seu negoci en el molt més lucratiu pas clandestí de refugiats del nazisme, des de França cap a Espanya i travessant Andorra: militars i polítics dels països ocupats pel III Reich, aviadors aliats abatuts sobre els cels de l'Europa ocupada, francesos refractaris al Servei de Treball Obligatori o que pretenien enrolar-se a les files de la França Lliure que liderava De Gaulle i, per descomptat, jueus de totes les nacionalitats que intentaven escapar dels camps d'extermini. Amb la particularitat que, cada vegada que algun historiador, periodista i/o novel·lista descobreix el filó, acostuma a posar l'accent en la llegenda negra dels *passadors*, nom amb què també són coneguts els contrabandistes que traficaven amb homes, molt sovint a canvi de diners: 3.000 pessetes per barba, segons Joaquim Baldrich, probablement el més conegut i el més citat dels *passadors* i de qui parlarem repetidament en les pàgines que segueixen.

Per resumir: del que es tracta és de narrar de la forma més morbosa possible i amb escasses, per no dir nul·les proves, una suposada indústria que consistia a desplaçar els fugitius, especialment els jueus, bé abandonant-los a la seva sort a les muntanyes després d'haver-los espoliat, bé entregant-los als alemanys, bé assassinant-los impunement.

El mèrit del pioner recau per dret propi en el periodista aragonès Eliseo Bayo, que el 1977 va publicar a l'efímera revista *Reporter*, de to marcadament sensacionalista, una sèrie de reportatges en què revelava l'origen suposadament brut, directament criminal, de certes fortunes andorranes de l'època. Bayo va tenir el coratge, o més aviat l'astúcia, de posar negre sobre blanc episodis que fins aleshores havien circulat en forma de rumors, la sort que els

Andrés Luengo López,
periodista, director del
diari *Bondia*

exemplars de *Reporter* que s'havien distribuït a Andorra desapareguessin misteriosament de circulació –va faltar temps per denunciar que havien estat segrestats, cosa que sempre confereix una dosi extra de prestigi sobrevingut– i la santa barra de no aportar cap prova documental que sustentés les acusacions amb noms i cognoms que formulava, més enllà d'una col·lecció de confuses fotografies no localitzades on semblaven distingir-se unes restes òssies d'origen i naturalesa desconeguts. Bayo va llançar sobre un grapat llarg dels prohoms d'aleshores gravíssimes acusacions a compte de les confessions d'un contrabandista i passador que, segons ell, el va conduir fins a les fosses on durant la II Guerra Mundial enterraven els fugitius a qui pelaven després de robar-los. Fosses se suposa que en territori andorrà i on Bayo havia localitzat, desenterrat i fotografiat restes suposadament humanes que aportaven la prova material dels crims que denunciava.

No cal dir que la ubicació de les fosses no va ser mai revelada i que tampoc les restes no van ser mai entregades a les autoritats, però segons la llegenda (una altra llegenda) els tres números de la revista *Reporter* on va aparèixer el reportatge van ser oportunament segrestats i no van arribar mai a circular per Andorra –avui els poden consultar tranquil·lament a l'hemeroteca de la Biblioteca Nacional–. En qualsevol cas, Bayo va posar amb *Las montañas de la muerte* la primera pedra d'un pseudogènere historiogràfic i literari, el de la llegenda negra, que arriba fins als nostres dies i que té els seus epígons en el periodista Joaquín Abad, l'autor d'*El andorrano* i *Y la luz llegó a Andorra*, i en la novel·lista catalana Laia Perearnau (*La passadora*).

Pel que fa a Bayo, Rosa Sala Rose i Plàcid García-Planas el van entrevistar anys enrere, quan investigaven precisament la llegenda negra per a *El marqués y la esvástica*, i el resultat van ser uns decebedors papers mullats. Després de dècades de silenci sobre aquell obscur episodi, va l'home i admet que havia pagat els testimonis que cita a *Reporter* –cosa que no necessàriament els invalida però que posa un gran interrogant sobre la seva credibilitat– i que no estava segur de la veracitat del que li van explicar aleshores: “A lo mejor lo amañaron, quizás cogiendo huesos de un cementerio... La verdad es que no estoy muy seguro”. Així, Eliseo.

Al mètode Bayo, basat en els rumors, el voluntarisme i una col·lecció de proves que no passarien cap anàlisi forense, seguit en certa forma per Sala i García-Planas a *El marqués y la esvástica*, sense cap escrúpol per Joaquín Abad a *El andorrano* i per Laia Perearnau a *La passadora*, s'oposen els historiadors que s'han aproximat a la matèria amb una prudència extrema, conscients, d'altra banda, que els casos més extrems –fugitius robats i assassinats a la muntanya– difícilment van deixar rastre documental. I que sense proves que vagin més enllà dels rumors i de les fotos trucades de *Reporter* no es pot sostenir cap llegenda, ni negra ni blanca. El cert és que entre Claude Benet (*Guies, fugitius i espies*), Josep Calvet (*Las montañas de la libertad*), Francis Aguila (*Les cols de l'espero*) i Roser Porta i Jorge Cebrián (*Andorrans als camps de concentració nazis*) amb prou feines surten mitja dotzena de casos de fugitius a qui els seus suposats salvadors van acabar pelant. I alguns d'ells, encara dubtosos.

Perearnau, l'última a apuntar-s'hi (de moment)

Els repassarem de seguida. Però abans fem una breu ressenya de *La passadora*, de Perearnau, que a més de novel·lista exerceix com a guionista a TV3 i que ha sigut l'última a aventurar-se en el subgènere de la llegenda negra dels passadors. Amb èxit més que notable, per cert. Que exerceixi de guionista a TV3 no és un detall en absolut menor, perquè explica el to elemental de la narració, com si es dirigís a un lector de primària, i no dels més espavilats; l'estil, pesadament estrictament acadèmic, per no dir mecànic, com sortit del taller d'escriptura de l'Ateneu; la longitud, absolutament desmesurada, com un d'aquells inenarrables serials de la cadena, i l'efecte final, que intentarem explicar de seguida.

Probablement el nom els resulti vagament familiar, perquè tres anys enrere Perearnau es va endur el Néstor Luján de novel·la històrica amb *Francesca de Barcelona*. I si *Francesca de Barcelona* està escrita amb els mateixos ingredients de *La passadora*, la literatura catalana té un problema greu amb la novel·la en general, i amb la històrica en particular. Pensin que en el moment d'escriure aquestes línies *La passadora* va per la tercera edició i ja ha superat els 10.000 exemplars, un *best-seller* amb tots els ets i uts per als paràmetres del mercat editorial català.

El cas de *La passadora* guarda, com hem dit i com s'anirà veient, un sorprenent parentiu amb el Joaquín Abad i *El Andorrano*. Segur que se'n recorden perquè es va convertir en un fenomen editorial i en el títol més venut, amb diferència, a les llibreries andorranes. I això que n'hi havia que els feia vergonyeta exposar-lo a l'aparador i el venien d'estranguis a la rebotiga. Publicada el 2018, Abad s'inspirava molt lliurement, però molt, en l'epopeia dels passadors i explotava sense manies tota la rumorologia que s'havia anat generant (i publicant) des de l'època de *Reporter*. L'autor barrejava a la coctelera fets històrics, personatges reals i trames absolutament fictícies que explotaven sistemàticament el costat més morbós –i escassament documentat– d'aquest episodi. El resultat és un pur deliri que convertia un personatge real com Joaquim Baldrich, un dels passadors de qui millor coneixem la peripècia bèl·lica, poc menys que en còmplice de la violació i de l'assassinat de dues parelles de jueus belgues a l'Estany Negre. Infàmia absoluta de la qual parlarem de seguida.

Joaquim Baldrich, a la dreta, amb el seu company Eduard Molné davant de l'hotel Palanques, seu de la xarxa de passadors que dirigia Antoni Forné. La fotografia va ser presa el 2007, i Baldrich va morir el 2012 (Fotografia: Màximus)

El cert és que *El Andorrano* ho va petar. I que *La passadora* també. Perearnau aplica una fórmula calcada a la d'Abad per vestir el que essencialment és una novel·leta d'amor estil *Jazmín* protagonitzada per Sol, filla de cal Pascual de Bescaran, i Maximilian Schell, el bon soldat alemany –austríac, de fet– amb qui viu un apassionat idil·li als anys centrals de la II Guerra Mundial. Però ni el nom del protagonista és original: Perearnau manlleua el de l'actor que dona vida al capità Stransky a *La cruz de hierro*. Ella dirà, segur, que es tracta d'un homenatge, però per a qui ha vist la pel·lícula de Peckinpah (i ha llegit *La passadora*) es tracta d'un autèntic sacrilegi.

Les semblances entre *El Andorrano* i *La passadora* comencen precisament amb Baldrich, que també té un paper decisiu en la novel·la de Perearnau. El converteix en la figura prominent d'una xarxa de passadors que treballa a les ordres de Francesc Viadiu, l'autor d'*Entre el torb i la Gestapo*, amb el centre d'operacions a l'hotel Pla d'Escaldes. Ni això és cert, perquè Viadiu operava des de l'hotel Mirador de la capital, primer, i des del pis de cal Senzill, a Sant Julià de Lòria, després, segons ell mateix explica. La xarxa de passadors amb quarter general al Palanques era la d'Antoni Forné, que no està clar si treballava o no per a Viadiu. A partir d'aquí fa sortir tots i cadascun dels personatges i episodis consignats per historiadors canònics com Josep Calvet, Claude Benet, Roser Porta, Jorge Cebrían, i altres de menys populars com Rosa Sala, Plàcid García-Planas i Alberto Poveda, per no parlar d'*Entre el torb i la Gestapo*: des del bidó d'aigua pesant que el mateix Baldrich explicava que li havia vist portar a un alt militar francès, fins a la batuda a l'hotel Palanques de la Massana, les sevícies d'Antoni Bàrcia –el doctor Coco de Viadiu–, el suposat pas de tres dones de la família Rothschild per les xarxes andorranes (Poveda) i el molt dubtós paper de l'escriptor César González Ruano en tot aquest tràfic de refugiats (Sala)... Tots aquests ingredients reciclats d'aquí i d'allà els posa a la batedora per confegir un relat a major glòria de la seva heroïna, la Sol de cal Pascual, a to amb l'empoderament femení que mana *l'air du temps*.

Quan no en té prou, Perearnau no té manies a forçar la paciència de qualsevol lector amb un mínim de sentit comú i l'esquitxa amb cameos del matrimoni Curie, de Pedro Urraca –el policia franquista que va detenir Companys–, el crim dels Gastons, el Cojo de Málaga i fins i tot el Fargo, en un flagrant exercici d'extemporaneïtat que es repeteix sense embuts quan a l'autora li convé. Per concretar, els fets centrals de la novel·la transcorren el 1942 i principis del 1943. La batuda del Palanques va ser la tardor del 1943, el Fargo no va arribar a Andorra fins al 1947. El parricidi de Pere Areny, de nou l'agost de 1943. Sorpren que hagin escapat al seu fi olfacte carronyer episodis tant o més novel·lescos com el de Carla Kimhi i el dels criptògrafs polonesos que van ajudar a desxifrar la màquina Enigma, de qui per cert podem seguir parcialment la peripècia a la pel·lícula *El fred que crema*.

La novel·lista i guionista catalana Laia Perearnau ho va petar amb 'La passadora', la peripècia de la Sol de cal Pascual a la II Guerra Mundial, i del seu enamorat, el soldat Max, enrolat a l'exèrcit alemany, però austríac i dels bons. (Fotografia: Bondia)

La protagonista de *La passadora*, Sol, una humil noia de poble, Bescaran als anys 40 potser no era Mart, però se li devia assemblar, es converteix per art de màgia i gràcies al seu soldat alemany en una lectora contumaç. I no de qualsevol cosa, no: Dostoievsky, Apollinaire, Kipling, Heine, Paul Éluard i, mare meva, Salvat-Papasseit. Però el pitjor són les escenes d'amor i no diguem ja les de sexe, amb menció d'honor per al *calentón* que Sol i el bon Max tenen a l'habitació on es va cometre el crim del Gastó, el dia que es colen d'estranguis a la casa de Ransol, o just després d'una allau que acaba de liquidar sis fugitius davant dels seus nassos. La descripció del pis de cal Senzill, el cau de Viadiu, com si fos una central de col·locació de refugiats, és còmica, i el dolentíssim de la funció, Dreyer, que per si no n'hi havia prou és sifilitic, és un calc del coronel Hans de *Malditos bastardos*.

Tot plegat planteja una qüestió clàssica: Perearnau, com anys enrere Abad –i no ens descuidem, l'adaptació televisiva d'*Entre el torb i la Gestapo*, pur kitsch historicista– apel·larà al fet inqüestionable que ha escrit una ficció, no una monografia històrica, i que no ha de guardar estricta fidelitat ni als fets ni als personatges reals. Però com en el cas d'*El andorrano*, l'objecció òbvia és que ha donat carta de naturalesa a pures mistificacions –la més flagrant de totes, l'episodi de les Rothschild– i s'ha limitat a posar tramposament noms reals a personatges que actuen per lliure, a anys llum dels autèntics protagonistes d'aquesta, d'altra banda, documentadíssima història. Pensin –atenció, espòiler– que la protagonista s'acaba casant amb Baldrich.

Tot s'hi val, amb la coartada de la ficció? Si el Quimet ho veu, se'n torna de pet a la tomba. Però abans que Perearnau i *La passadora* van ser Abad i *El Andorrano*. Com el Bayo de *Reporter*, Abad es va formar a l'escola del sensacionalisme a l'espanyola. En el seu cas, a *El Caso*, que va dirigir entre el 1987 i el tancament de la revista, deu anys després. Abad, en fi, va reciclar el material que quaranta anys abans havia posat en circulació Bayo i el 2018 va publicar com ja s'ha dit *El Andorrano*, on explota sense manies ni concessions, no ja la realitat històrica sinó a la més mínima versemblança, tots els llocs comuns de la llegenda negra, tots, i que barreja de forma tan oportunista com enganyosa i barroera, dèiem, noms de personatges reals, fets històricament documentats i pura, estrambòtica ficció. La jugada li va sortir rodona, amb l'empenteta de la reglamentària amenaça de segrest judicial que no va passar del burofax però que li va donar una aura de novel·la maleïda i que va ajudar a estirar les vendes a xifres mai vistes a Andorra: la versió original en castellà anava en el moment d'escriure aquest article, per la 13a edició, més les edicions en català i en anglès. Abad, llest com és, va explotar el filó amb dues seqüeles, *Y la luz llegó a Andorra* i *Andorra Connection*, amb èxit molt més modest.

El Andorrano i la mare dels ous

Però el cert és que van ser Abad i el fenomen editorial en què es va convertir *El Andorrano* els que van tornar a posar d'actualitat la llegenda negra. En el moment oportú, quan hi havia tota una generació de lectors que no n'havia sentit a parlar mai. Com ell mateix adverteix al prefaci de la novel·la, es tracta d'una ficció que, atents a l'argúcia, "parteix d'alguns fets reals, com que les principals famílies andorranes tenen un passat tacat de sang i que

al decenni dels 80 es va trobar en una muntanya d'Andorra el cadàver d'un dels empresaris més rics d'Andorra amb els canells lligats amb manilles de filferro". Naturalment, Abad no es molesta a provar ni un ni altre d'aquests dos "fets reals". De fet, mai no se sent obligat a provar res del que ell presenta com a "fets reals". Però si cola, cola, i si no, apel·la a la llibertat del creador, perquè ell fa ficció, no història.

El Andorrano, en fi, explica la peripècia d'Antonio Leal, un pastor nascut a la localitat

d'Abrucena (Almeria, com l'empresari dels canells lligats i com el mateix Abad) que en plena Guerra Civil apunyala l'alcalde del poble, a qui ha sorprès mentre violava la seva neboda -no perceben el tufet del Caso?— i es veu obligat a fugir. Aterra per pura casualitat a Andorra, i té la santa sort de ser apadrinat per un tal Dalton —atenció al nom—, cèlebre contrabandista i passador d'hommes que primer l'inicia en l'ofici, després el converteix en el seu gendre i finalment li acaba donant les claus del negoci.

L'expeditiu mètode que utilitzen Dalton, Antonio i els seus sequaços per esquilmar els fugitius, especialment els jueus, consisteix a donar-los una empenyeta quan són en un camí de muntanya, ajudar-los així a caure per la tartera i enterrar-ne els cossos sota la neu —com si no s'hagués de fondre mai— després de lligar-los els canells amb filferro per afegir-hi una mica més de dramatisme. És així com Lao i els seus esbirros faran fortuna i es convertiran en els respectables homes de negocis, banquers i polítics que regeixen els destins de l'Andorra que retrata Abad.

Som ara als anys 80. El pastís es descobreix quan uns excursionistes topen per casualitat a les muntanyes de Canillo amb les restes de tres individus amb els canells, ja saben, lligats amb filferro. Un empresari israelià, David Schroedel, intueix que allò pot ser una pista per localitzar el rastre dels seus avis, Aaron i Maria, i d'un oncle seu, Samuel, tots ells propietaris, visca el tòpic, d'una importantíssima joieria parisenc que havien fugit el 1940 de França i que van desaparèixer sense deixar rastre quan travessaven Andorra. De nou aquí no té Abad cap compassió per la veritat històrica. Si s'hagués molestat a indagar una mica més enllà de la revista *Reporter* hauria comprovat que al 1940 encara es podia transitar per Andorra amb relativa facilitat. Per entrar a Espanya només s'exigia en aquell moment passaport en regla, un visat de trànsit i un bitllet d'avió o de vaixell que provés la intenció (i les possibilitats econòmiques) de continuar el trajecte. La situació no va trigar gaire a complicar-se, és veritat, i ho explica l'historiador Josep Calvet a *Les muntanyes de*

L'hotel Palanques de la Massana, construït a mitjan anys 30 (Fotografia: Casimir Moliné Armengol / "Els pioners de l'hosteleria andorrana")

la llibertat, la monografia definitiva sobre el pas de refugiats pels Pirineus a la II Guerra Mundial: a partir de maig del 1940, amb la caiguda de París, les autoritats franquistes deixen d'expedir visats i pacten amb les autoritats de Vichy la repatriació dels evadits capturats en un radi de cinc quilòmetres a banda i banda de la frontera. Però és a final del 1942, no abans, quan comença el pas clandestí de persones. L'evasió es converteix en una odissea a partir del desembarcament aliat al nord d'Àfrica i la consegüent ocupació alemanya de la França de Vichy, quan els alemanys es van desplegar a la frontera dels Pirineus orientals, inclòs el Pas de la Casa. És a partir d'aquest moment, no abans, tornem-ho a dir, quan podem parlar amb propietat d'evasions clandestines.

Tornem ara amb els Schroedel. David encarrega a un intrèpid reporter que recorda sospitosament al mateix Abad, i que és qui dona la notícia dels cadàvers trobats a les muntanyes andorranes, que estiri del fil, que comprovi si es tracta dels seus parents i que localitzi els culpables de la seva desaparició i mort: Lao i els seus col·legues, ho han endevinat i disculpin l'espòiler.

Tot en *El Andorrano* és un despropòsit literari i sobretot històric. L'autor agafa un gust quasi lasciu a amanir la trama amb noms i cognoms de persones reals i d'un cert pes en la vida econòmica, política i social de l'Andorra d'avui. Hi ha un prestamista posteriorment reconvertit en banquer que es diu Mora, un hotelier que respon al nom de Puigdemívol, un joier Bartomeu i un Ribes empresari. Tots, més dolents que la pesta. No els estranyi que fos d'aquest entorn d'on sorgís el comprensible però frustrat intent de segrest del llibre, instat a Espanya i que difícilment hauria tingut cap recorregut a Andorra. Però Abad no en té prou, tira cap amunt i hi fa desfilar també Klaus Barbie, Adolf Eichmann, Eric Priebke, fins i tot Reinhard Heydrich. Sense que l'amoïni el més mínim no ja la veritat històrica sinó la sola il·lusió de versemblança. Fa l'efecte que ha agafat un diccionari del nazisme i s'ha dedicat a amanir la trama amb alguns dels noms agafats a l'atzar, potser els que li resultaven més familiars.

A Abad tot això li importa entre poc i res perquè com ja ha advertit al preàmbul, *El Andorrano* és una novel·la. Ficció. Ell entén que amb això té barra lliure i diu que els noms reals aporten "credibilitat" a la trama, tot i que no tinguin res a veure amb els fets, de vegades escabrosos, sempre criminals, que se'ls atribueixen. Dels seus nuls escrúpols n'és una prova l'episodi en què involucra Joaquim Baldrich, de qui ja hem parlat en aquestes pàgines: l'assassinat de dues parelles de fugitius, les dues de nacionalitat belga, prop de l'Estany Negre.

Baldrich era un combatent republicà que es va refugiar a Andorra acabada la Guerra Civil. Es va dedicar principalment al contraban i durant la II Guerra Mundial es va enrolar a la xarxa de passadors que Antoni Forné, un altre refugiat republicà –i pare de l'excap de Govern Marc Forné– dirigia des de l'hostal Palanques de la Massana, xarxa ben coneguda i àmpliament documentada tant per Claude Benet (*Guies, fugitis i espies*) com per Josep Calvet (*Les muntanyes de la llibertat*). El mateix Antoni Forné va explicar aquest capítol de la seva vida en una serie d'articles publicats els anys 70 a la revista *Andorra 7*. Home íntegre, coratjós i sense manies, els últims anys de la seva vida Baldrich va relatar amb pèls i senyals la seva peripècia com a passador, amb especial atenció a l'episodi de l'Estany

Negre. Seixanta anys després dels fets encara s'indignava quan el relatava. Ho va explicar així en una entrevista publicada el 2004 a la desapareguda revista *Informacions*: "En certa ocasió que tornàvem d'Acs dels Tèrmens amb dos guies aragonesos que també exercien de passadors, en arribar a l'Estany Negre li vaig sentir dir a un d'ells: '¡Aquí descansan!' Els que hi descansaven eren dues parelles de refugiats belgues a les quals havien robat i assassinat, després de cardar-se les dones davant d'aquells pobres desgraciats. Els assassins es deien Mulero i Trallero." Quedi constància dels noms per a la història universal de la infàmia. Baldrich, indignat, va relatar l'episodi a Forné, cap de la xarxa, i li va advertir que no volia tornar a treballar mai més amb aquells dos individus. I mai més no els va veure pel Palanques. Ni per Andorra.

Joaquín Abad, autor d'«El andorrano», inspirat molt lliurement en el pas de jueus per Andorra durant la II Guerra Mundial i on especula amb el fosc origen de certes fortunes locals, aixecades segons la llegenda negra a partir de l'espoli i l'assassinat de fugitius jueus (Fotografia: Facundo Santana/DiariBondia)

El cas és que Abad va grapejar i manipular aquesta història fins a convertir Baldrich, l'home que la va denunciar i gràcies al qual coneixem l'episodi, en còmplice dels assassins, extrem que va indignar les filles (i tots els que el vam conèixer). Abad es va avenir a retocar el text a la 13a edició d'*El Andorrano*. A la 13a! Però a les dotze anteriors, i durant tot el boom de la novel·la, Baldrich figura amb nom i cognom com un dels infames protagonistes de la llegenda negra.

Tot plegat n'il·lustra l'absoluta falta d'escrúpols i el desinterès majúscul per la realitat històrica documentada, i en defineix la manera d'entendre la ficció, un gènere on segons Abad pots convertir la víctima en botxí, o al revés, i no passa res.

Mitja dotzena de casos documentats

Calvet, màxima autoritat sobre el pas de fugitius pels Pirineus, es mostra extremament prudent quant a la llegenda negra: "Se sap que hi va haver casos de passadors que quan arribaven a la proximitat de la frontera abandonaven els fugitius, fins i tot els enganyaven i els indicaven camins erronis que els acabaven conduint a mans dels alemanys. Però si els assassinats haguessin sigut tan habituals com alguns pretenen, tindríem més denúncies documentades. Cal tenir a més en compte que aquests episodis es presten a l'especulació i al sensacionalisme. En la meua opinió, acusacions tan greus s'han de provar. No n'hi ha prou amb rumors."

Dit això, a les dues parelles de jueus belgues de les quals no sabem els noms i que només recordem gràcies al testimoni de Baldrich, cal afegir-hi la mitja dotzena més de casos documentats de forma directa o indirecta, que completen la llista de fugitius jueus dels quals se sap -o se sospita- que van morir en ruta cap a Espanya.

És el cas dels Allerhand, Gustave i Ida, matrimoni de jueus francesos que van sortir d'Ussat-les-Bains el setembre del 1942 i que, conclou Calvet, "van ser presumiblement assassinats pels seus guies camí d'Andorra". També podem incloure en aquesta infausta llista el periodista i militant socialista Jacques Grumbach, que formava part d'una expedició que el novembre del 1942 va sortir de Tarascó. Grumbach no va arribar mai a Andorra. El 1949, i amb motiu de l'aixecament cartogràfic del pic d'Aigles, al costat francès dels Pirineus, les seves restes van ser localitzades i recuperades. Tots els indicis apuntaven al guia, l'aragonès Lazare o Lázaro Cabrero, cognom que evoca sospitosament els dos amics de Baldrich a l'Estany Negre. El 1953 se li va obrir judici a Foix: l'acusaven d'haver matat Grumbach d'un tret al cap per quedar-se'n els diners. Cabrero va al·legar que, efectivament, li havia disparat... però seguint ordres superiors, perquè l'home estava ferit i alentia perillosament el ritme de l'expedició. Amb aquest mateix argument, i per evitar, deia, que els localitzessin les patrulles alemanyes, va justificar haver sostret a Grumbach la documentació (i de passada els 7.000 francs que duia a sobre). El tribunal el va creure i va ser absolt.

El cas Grumbach el recullen tant Calvet com Francis Aguila (*Les cols de l'espoir*) i guarda certa relació amb el trist episodi que recordava l'aragonès José Bazán, fill de Monzó (Osca), que es va refugiar a Escaldes amb la família només acabada la Guerra Civil, i aquí es va quedar. Ho explicava així el 2008 amb motiu de la publicació de les seves memòries, *Jo, un nen de la guerra*: "Devia ser cap al 1942. Ho recordo perfectament. Tot el poble es va concentrar al cementiri vell d'Escaldes, encara existeix, per enterrar-hi tres noies que havien trobat mortes a la vall del Madriu, entre Ràmio i Entremesaigües. Probablement el guia havia pelat les famílies, potser elles havien pogut fugir però van acabar caient pel fred i per l'esgotament. Les vam enterrar al sòl, amb unes senzilles creus de fusta i sense nom, perquè no el sabíem. I amb una indignació muda, perquè tots sospitàvem que els culpables d'aquelles morts es trobaven probablement al seguici fúnebre, estafent la pena que tots sentíem."

En aquesta mateixa categoria de casos probables, però pendents d'una confirmació documental que probablement mai no arribarà, cal posar el dels Schwabb, pare i fill, que van sortir en algun moment del 1943 de Pàmies, a prop de la frontera francoandorrana, però que tampoc no van arribar mai al seu destí. Benet creu que les seves restes podrien ser les de dos homes que l'estiu del 2012 van aparèixer semiocultes sota les roques d'un camí de muntanya a una hora escassa de la frontera andorrana. Els dos cranis presentaven sengles forats de bala del calibre 9 mil·límetres, molt habitual els anys 40, mentre que els ossos de les cames d'un dels homes estaven trencats.

Segons Benet es tracta de les restes de dos fugitius als quals, i per algun motiu, el guia va liquidar a mig camí: "L'itinerari que seguien conduïa a Andorra per la part de Fontargent, punt d'entrada habitual d'evadits i de contrabandistes", sosté. Les restes, analitzades a l'Institut de Medicina Legal de Tolosa, corresponien a un adult d'entre 40 i 50 anys i a un adolescent. Pare i fill, especula Benet, que traça la següent escena: "El noi, que té una cama trencada, devia caminar amb molta dificultat, fins que ja no va poder més. El guia els devia instar a seguir endavant, el pare es va posar naturalment de part del fill, i el guia

els va pelar tots dos.” I va aprofitar per endur-se les botes de l’adult. Si haguessin sigut soldats alemanys els autors del crim, no s’haurien molestat a endur-se’n les botes del mort. El cas és que l’homicida va amagar els cossos sota unes roques fins que l’estiu del 2012 uns estudiants alemanys que practicaven senderisme a la zona els van descobrir, amb la bona fortuna, diu, que tenien nocions d’anatomia i es van adonar de seguida que es tractava de restes humanes. Segons Benet, podria tractar-se dels Schwabb, de qui se sap que van sortir de Pàmies i que tenien previst seguir aquell mateix itinerari.

Acabem el breu repàs de la llegenda negra amb el tristíssim cas de Jenny Kehr, que Rosa Rose recull aquesta vegada a *La penúltima frontera*. Originària de la ciutat alemanya d’Appenheim, on havia nascut el 1895, Kehr va ser capturada el 8 d’octubre del 1942 a Coll de Nargó, a tocar de la frontera andorrana, junt amb el seu marit, Max Regensburger. Procedien del camp de concentració de Gurs, d’on havien fugit un minut abans que els jueus que hi estaven confinats fossin deportats a l’Est, i tenien l’esperança d’arribar a Espanya i saltar des d’aquí als EUA. El matrimoni va anar a espetegar als calabossos de la Seu, i a partir d’aquí els seus camins se separen de forma definitiva i també tràgica: Max és reexpedit al camp de Miranda, destí habitual dels evadits en edat militar; Jenny, a la presó de dones de les Corts, a Barcelona, amb la mala fortuna que el governador civil de Lleida, Juan Antonio Cremades, ordena el 30 d’octubre que sigui repatriada a França, cosa que equivalia a ser deportada i a una mort quasi segura. Jenny no va trepitjar mai territori francès. De fet, no va arribar a sortir de Barcelona. La nit abans de ser repatriada es va penjar a la cel·la de la presó: “Cansada de viure”, va ser la laconica conclusió de l’informe oficial que recull Sala Rose.

Infàmia a la vegueria

4 de setembre del 1942. L’escena té lloc a primera hora de la tarda, al despatx que el secretari Larrieu tenia a la vegueria francesa, a la capital. L’home s’hi havia fet conduir un matrimoni jueu, de cognom Rosenthal, que aquell mateix migdia s’havia registrat a l’hotel Pyrénées de la capital. I amb ells, el seu fill, un nen “de poca edat”. Larrieu s’hi retrata, de seguida veuran, com un depredador desproveït d’escrúpols, que no dubta a desplomar les víctimes de torn i deportar-les malferides, si és el cas, a territori francès i a un destí més que incert. En el que sembla un procediment perfectament establert per fabricar-se una coartada més o menys legal, diu no reconèixer com a autèntics els visats que figuren al passaport dels Rosenthal. I amb això en fa prou per exigir-los que tornin per on han vingut. Immediatament després els reclama que dipositin els diners i l’or que puguin dur a sobre. Els Rosenthal hi accedeixen i els sembla veure una porteta oberta: si la humanitat no el mou, potser sí que ho farà l’avarícia... Així que li supliquen que, ara sí, els deixi continuar cap a Espanya a canvi de les seves últimes possessions. Però ni així. No serveix de res que li recordin que si tornen a França se la juguen –la Solució Final, l’extermini dels jueus, l’havien decretat els nazis a la Conferència de Wannsee, el febrer anterior–. Larrieu insisteix: han de tornar enrere, cap a França. Aquell mateix dia. I ordena que els acompanyin a la frontera.

A partir d’aquí, la cosa se li complica de mala manera: el marit treu d’algun lloc una fulla

d'afaitar, secciona primer el canell dret de l'esposa, i després els seus. Tots dos. Larrieu i el mateix policia –andorrà, per cert– que havia anat a buscar els Rosenthal i que assistia a l'interrogatori els fan un torniquet i fan venir el metge –el doctor Nequí, potser?–, que considera que les ferides són prou greus perquè ingressin immediatament a la clínica. I aquí Larrieu torna exhibir la seva portentosa falta d'escrúpols: en lloc d'enviar-los a la clínica decideix empaquetar-los tots tres –pare, mare i fill– en un taxi cap a Acs. I ho arregla tot amb la prefectura dels Pirineus perquè ni el taxi, ni els ferits, ni el policia que els acompanyarà tinguin problemes per travessar la frontera del Pas.

I això és el que va passar, segons explica el segon de Larrieu, el secretari adjunt Claude Savary, en un informe deposat el 5 de febrer del 1945 i exhumat per Roser Porta i Jorge Cebrián als arxius departamentals de Nantes, publicat a *Andorrans als camps de concentració nazis*.

Una taca (més) a la llegenda blanca

El testimoni de Savary conclou amb una exoneració al veguer del moment, Émile Lasmartres, absent d'Andorra des del 16 de juliol i que no va ser informat fins l'endemà de l'afer Rosenthal. Insisteix que la vegueria francesa "mai no havia rebut ni de la prefectura ni de cap ministeri l'ordre de deportar els ciutadans francesos ni tampoc els estrangers", i conclou que la iniciativa com a mínim en aquest cas va partir exclusivament de Larrieu. La llàstima és que a l'informe no consti quina va ser l'actitud del mateix Savary davant de la iniquitat que el seu superior estava perpetrant davant seu. Però afegeix un altre capítol al llibre de les infàmes en què –segons els seus coetanis– Larrieu va participar. El contrabandista i passador Pierre Saint Laurens ja explicava a les seves memòries de guerra, *Contes de faits: souvenirs, témoignages*, com en certa ocasió es va trobar al refugi de fra Miquel, al cap del port d'Envalira, un camió carregat de jueus que Larrieu i un tal Trouvé, esbirro al servei de la vegueria, conduïen cap a la frontera.

El testimoni de Savary també posa de nou en qüestió l'habitual i molt indulgent paper d'Andorra com a hospitalari refugi de fugitius durant la II Guerra Mundial que acostumem a autoadjudicar-nos: els aviadors aliats corrien el perill de topar-se un doctor Barcia que els esguerrés un peu congelat, com relata l'aviador britànic Cyrill Penna a les seves memòries de guerra, *Escape and Evasion*. El Short Stirling de Penna va ser abatut quan tornava d'una missió de bombardeig sobre les factories FIAT de Turín i va passar per Andorra entre l'1 i el 10 de març del 1943.

Frontera francoandorrana del Pas de la Casa, el 16 de gener del 1944. Atenció a l'esvàstica nazi que oneja al pal de la duana francesa (Fotografia: Francesc Pantebre / Arxiu Nacional d'Andorra)

Hi explica com va haver de treure un company seu, el també aviador Dick Adams, de les urpes de Barcia, que insistia a amputar-li el peu esquerre, congelat durant la travessa. Penna el va poder treure del tuguri on l'infaust Barcia operava, un antre d'Escaldes, diu, i traslladar-lo a la improvisada clínica que el doctor Trias, eminència de la cirurgia espanyola a l'època refugiat també a Andorra, regentava a la casa Rebés de la capital.

Diguem per acabar que Larrieu se'n va sortir molt millor del que caldria esperar amb aquests antecedents: l'agost del 1943 ell mateix va passar a Espanya, tement que Lasmartres li hagués parat una trampa per entregar-lo a la Gestapo, i es va recol·locar a Saragossa... com a delegat de la Creu Roja i amb la missió d'ajudar els refugiats francesos que arribaven a la ciutat. Inaudit, oi? El setembre del 1944, amb la retirada alemanya, va tornar a Andorra, disposat a recuperar l'antic càrrec de secretari, i amb la pau va ser empresonat a Perpinyà i acusat precisament d'haver deportat fugitius francesos des de la vegueria. Va ser absolt. Els Rosenthal s'haurien quedat de pedra.

El tristíssim cas de 'madame' Bloch

Atenció a aquest altre document exhumat per Porta i Cebrián, també mentre preparaven *Andorrans als camps nazis*. El firma un tal Dufour, inspector assignat al Secrétariat Général aux Questions Juïves, està datat a Montpeller el 24 de novembre del 1942 i deixa constància de la repatriació de vuit holandesos que "*semblent appartenir à la race juive*" que havien estat arrestats per la policia andorrana (!) i després d'un sumari "*procès-verbal*". El document, sota la rúbrica *Passage clandestin de la frontière par des Juifs*, consigna també el petit tresor que se'ls va inacular: 32.950 francs en bitllets; 20 lliures; 130 dòlars, 3.500 reichmarks i tres "pièces d'or de 20 grames chacune".

No sabem ni els noms ni el destí dels infortunats jueus de Dufour, però no hi ha gaires motius per a l'optimisme. I ho demostra un altre cas que només figura, apuntat, als *Apèndix documentals* del llibre de Porta i Cebrián: el de *madame* Bloch, que el 20 de juny del 1946 es dirigeix al prefecte dels Pirineus Orientals "*comme femme de déporté racial étant seule sans conseils à 60 ayant tout perdu*". En resum, li demana, per no dir que li suplica al prefecte que l'ajudi a recuperar el *commerce* que el seu marit, Nathan Bloch, havia regentat a Andorra entre el novembre del 1941 i el maig del 1942, quan va tenir la pèssima ocurrència de viatjar a París: va ser capturat pels alemanys i va acabar a... Auschwitz: "*Je serais si heureuse, monsieur, si vous pouviez m'aider dans mes recherches étant sans appui...*" Ignorem com va acabar la cosa, però no cal ser un visionari per intuir que *madame* Bloch es va quedar sense marit i sense negoci.

Però probablement el cas que fa posar el pèls més de punta entre tots els episodis d'evasió per Andorra sigui el que el contrabandista Saint Laurens consigna a *Contes de faits, souvenirs, témoignages*, un feridor, de nou infame capítol que implica una altra vegada i com sempre, de forma directa i gens gloriosa, el secretari de la vegueria francesa, Pierre Larrieu, de qui comencem a veure de quin peu calça. Segons Saint Laurens, en certa ocasió que tornava a peu a Tolosa, va haver d'aturar-se a descansar al refugi d'Envalira, el guarda del qual recorda en termes ben poc elogiosos: "*Le patron du refuge, Pereira, était un portugais acquis aux services franquistes et nazis, et il était préférable de ne*

pas trop s'attacher chez lui". El cert és que, mentre Saint Laurens recuperava forces al refugi, s'hi va aturar una camioneta conduïda per Trouvé, la mà dreta, qui ho havia de dir, del secretari Larrieu, i sempre al lloc més calent: els "gemecs" que procedien de la part posterior del vehicle li van fer sospitar el pitjor. Va donar-hi la volta per descobrir-hi, diu, una "visió dantesca" que li va glaçar la sang: "Un caos de nens i vells amuntegats de qualsevol manera a la caixa, fins al punt que era impossible saber quants individus hi havia. Alguns ploraven, altres cridaven i una de les padrines em va explicar en mal francès que els havien detingut de matinada, per jueus, que els havien tret tot el que de valor duïen a sobre i que ara els portaven a la frontera per entregar-los als alemanys". Mentre Saint Laurens intentava alliberar aquells desgraciats, el tal Trouvé va tenir temps de telefonar a la vegueria francesa, Larrieu es va presentar al refugi i a punta de pistola va arrestar el contrabandista. Els jueus van ser finalment entregats als alemanys com havia augurat la dona.

Al costat d'això, el que els va passar a Salomon Nomberg, Moshe Karger i Barnard Margulies, jueus d'origen polonès, i a Siegfried Fleischmann, jueu alemany, pot semblar gairebé una anècdota, però probablement reflecteix el destí més habitual dels fugitius que tenien la mala fortuna de caure en mans de desaprensus. Ho documenta de nou Josep Calvet, ara a *Huyendo del Holocausto*: el desembre del 1942, aquests quatre homes van contactar a Ussat-les-Bains amb dos contrabandistes espanyols, Antonio Heredia i Luis Sala Gil, que es van comprometre a conduir-los a Espanya. Passant, és clar, per Andorra. El preu: 35.000 francs per barba. L'expedició, explica Calvet, "surts d'Ussat la nit del 19 de desembre, entra a Andorra pel coll de la Cortinada i des d'aquí es dirigeixen a l'hotel Palanques de la Massana per recuperar forces".

Fins aquí, un clàssic. El que ja no ho és tant és l'extorsió a què els dos guies van sotmetre els fugitius: primer els van treure els francs que duïen a sobre amb l'excusa que ells mateixos s'encarregarien de canviar-los per pessetes. Naturalment, no en van tornar a veure ni un cèntim. Després se'ls enduen en taxi a la frontera, on suposadament els esperava un tercer passador que els havia de portar fins a la Seu. Però res no surt com els havien promès: una vegada a la frontera no només no hi ha transport ni guia a la vista sinó que abans d'abandonar-los a la seva sort un tal Sala els roba a punta de pistola les últimes pertinences. Espoliats, humiliats i cal suposar que abatuts, troben ànims per continuar a peu fins a la Seu i acaben sent detinguts per la policia. Com a mínim, no eren els alemanys.

Pobre Viadiu

I acabarem amb una referència obligada a *Entre el torb i la Gestapo*. A la versió televisiva d'aquest clàssic de Francesc Viadiu que TV3 va estrenar el 2000. Era la primera vegada que l'epopeia dels passadors arribava al gran públic i és veritat que va evitar la temptació d'explotar la llegenda negra. A canvi, en va donar una versió ensucrada, per no dir alimivarada fins a l'exasperació, benintencionada però en el fons tan falsa com la de Bayo, Abad i Perearnau.

Avui és gairebé un lloc comú historiogràfic, però quan TV3 va produir *Entre el torb i la Gestapo* –amb un generós pessic del Govern d'Andorra, que hi va aportar 130 dels

325 milions de pessetes del pressupost– tota la peripècia dels passadors formava part d’una nebulosa històrica on primava la llegenda negra. Per això, la minisèrie basada en la novel·la homònima de Viadiu –180 minuts de pel·lícula dividits en dos capítols estrenats per Andorra Televisió els dies 8 i 9 de juny del 2000, i emesos immediatament després per TV3– va significar per a una bona part de l’audiència el descobriment d’un capítol de la nostra història que fins aleshores només coneixien els lectors de la novel·la de Viadiu i d’aquella sèrie fundacional d’articles inspirats en la seva experiència personal a què ja ens hem referit i que Antoni Forné va publicar als anys 70 al setmanari *Andorra 7*.

Res millor per comprovar la versemblança històrica de la minisèrie televisiva que revisar-la amb dos testimonis tan qualificats dels fets que s’hi relaten com Joaquim Baldrich (el Pla de Santa Maria, Tarragona, 1916-Escalades, 2012), i Jaume Ros (Agramunt 1918-Oliana, 2005): el primer, membre com ja hem explicat de la cadena que el mateix Forné dirigia des de l’hostal Palanques de la Massana; el segon, de la d’Estat Català, que operava des de Perpinyà. A tots dos vam tenir l’oportunitat d’entrevistar-los amb motiu de l’estrena d’*Entre el torb i la Gestapo*, i tots dos coincidien a criticar-ne la visió edulcorada que donava d’una època fosca, en què l’habitual era contemporitzar amb els nazis i, com a molt, mirar de passar desapercebut. Ros s’indignava davant del matusser intent de guionista i director convertir l’hotel Mirador en el Rick’s de Casablanca: “Com poden arribar a dir que els catalans que s’hi allotjaven cantaven *Els Segadors* al menjador?! Si en fugíem, de l’hotel, i tots anàvem amb el cap cot!”

En el mateix sentit s’expressava Baldrich, que es feia creus de les festasses que a la sèrie es muntaven al Mirador, senyoretes incloses: “Tot això de les meuques i el xampany i de les gresques que s’hi corrien. Tot això és mentida!” El cas és que ni l’un ni l’altre perdonaven a *Entre el torb i la Gestapo* que la versió que donava dels fets s’avingués amb el que ells recordaven. I ja els podies dir que es tractava d’una sèrie de ficció inspirada en una novel·la. Per ells, allò era “mentida”, i no hi havia res més a dir. Més gruixut encara: tant Ros com Baldrich posaven en qüestió el paper de Viadiu –Viel, a la sèrie– en les cadenes d’evasió: per al segon, “era un home de lletres, sí; però de passar muntanyes...” “L’únic viatge que va fer, sostenia, va acabar amb la seva colla dispersada a trets a l’estació de tren de Manresa: “El consolat britànic no hi va tornar a confiar». I Ros, el mateix: “La suposada cadena de Viadiu mai no ha tingut una explicació semiformal.”

Pel que fa a la telesèrie, *Entre el torb i la Gestapo* encarna i resumeix tots els tics, tots els vicis de la telesèrie a la catalana. No se’n deixen ni un: personatges desprovistos de qualsevol profunditat, començant pel Viel d’Antonio Valero, un cagadubtes, un tou a qui per res del món no confiàvem la vida; diàlegs banals que es limiten a remarcar el que veiem a la pantalla; personatges estereotipats, amb bons que ho són tant que fan picor, començant per la mestressa del Mirador i acabant per Joaquín, el basc a qui algun il·luminat li fa parlar un castellà paròdic, i dolents als quals només els falten la cua i les banyes com el doctor Coco de Fermí Reixach, curiosament la criatura més simpàtica que desfila per aquesta Andorra de cartró pedra; una producció artística, en fi, que confon la versemblança amb l’exhibició de modelets, automòbils i interiors *vintage*, i un demolidor ritme de cargol, més aviat una total falta de ritme: quasi mai no hi passa res, als 180

minuts del llarguíssim metratge, els personatges es limiten a intercanviar frases tòpiques, com si fossin automats, i estem parlant d'una sèrie d'espies, en plena Segona Guerra Mundial!

Prohibit avorrir

Encara és pitjor quan al director, Lluís Maria Güell, li dona per posar-se èpic. Aquí sí que la cosa naufraga de forma llastimosa. Les escassíssimes escenes d'acció –l'enfrontament entre l'espia Joaquín i el col·laboracionista Lemmonier als túnels de la Massana, per no parlar de l'assalt al cafè Tout Va Bien– no tenen cap grandesa, conviden a la incredulitat i, el que és pitjor, al badall. El moment culminant de tot aquest joc de despropòsits és la nit de Cap d'Any al Mirador, amb els refugiats catalans que desafien els agents alemanys presents a l'hotel cantant *Els Segadors*. És obvi que pretén ser un homenatge a la Marsellesa que Laszlo i col·legues es marquen al Rick's de *Casablanca*. Però més que un homenatge, allò s'acaba convertint en una farsa. Involuntària. Cal ser molt ingenu, conèixer molt poc el caràcter local –que tolerava la presència dels refugiats sempre que no cridessin massa l'atenció, i que no hauria consentit mai aquest obert desafiament al poder alemany– i fer absoluta abstracció del moment bèl·lic –Hitler és encara l'amo i senyor de quasi tota l'Europa continental– per creure que una cosa així era no ja possible, és que ni tan sols imaginable a l'Andorra del 1943.

Pel que fa a la presumpta participació andorrana. Es veu que els 130 milions només van donar dret a colar algun remot exterior nevat –amb neu de fireta, naturalment– i un parell de figuracions de Xavi Fernández, aquí en la pell d'un lluent sabater, i de Pere Tomàs, mossèn més que improbablement embolicat en les cadenes d'evasió. Ni una trista vista del centre històric, no sé, la placeta Monjó, el carrer de la Vall... Res. El Mirador és pur cartró pedra recreat al plató, i els carrers de la capital semblen les Rambles barcelonines en hora punta –mirin la captura d'aquí al costat–. Un dels moments més reveladors –perquè delata l'absolut desconeixement del terreny que trepitgen director i guionista– és quan Viel s'acomiada dramàticament de la mestressa del Mirador. Hi ha petons, hi ha llàgrimes i hi ha molta mel ensucrada. Com si se n'anés a l'altra punta del món. Doncs bé: Viel es muda a Sant Julià. No sembla que nou quilòmetres justifiquin aquesta hiperactuació, i menys encara en un home acostumat a bregar amb agents dobles, espies i oficials de la Gestapo.

El major problema, en fi, d'*Entre el torb i la Gestapo* no és que confongui realitat i ficció –"El mínim que se'ls pot exigir és no mistificar la història, explicar les coses tal com van anar", deia Ros amb santa indignació. El primer manament d'una pel·lícula d'acció és no avorrir. El pitjor de tot és que és una pel·lícula llarga, plana, mortalment avorrida. I amb el material amb què comptaven, això no té perdó de Déu. Vaja, que més que *Entre el torb i la Gestapo*, els va sortir *Entre la paròdia i el badall*.

Una recomanació: si senten ganes de veure la sèrie, passin abans per recuperar la novel·la original, publicada inicialment en castellà i amb el títol de *Cadena de evasión* per Hogar del Libro (1974) i Ruedo Ibérico (1976), i traduïda el 2000 al català per Rafael Dalmau i la llibreria La Puça coincidint amb l'estrena de l'adaptació televisiva.

La llegenda blanca, que n'hi ha

Fins aquí, els fragments de llegenda negra que s'han pogut documentar de forma més o menys fefaent. Però existeix també una llegenda *blanca*, molt menys coneguda, que de fet no és llegenda sinó, aquesta sí, història, i que encarnen d'un costat Joaquim Baldrich, vell conegut nostre que calculava haver ajudat a fugir tres centenars d'evadits, i el testimoni excepcional de Carla Kimhi, la menor de la família Bernson, jueus austríacs, pare, mare i dos fills, que havien fugit el 1938 de Viena i desfilat pel nord d'Itàlia, Normandia i París abans de recalar a Acs, a l'Arieja, a tocar de la frontera amb Andorra, quan els alemanys van ocupar el que quedava de la França de Vichy el novembre del 1942. Carla tenia 12 anys, i el gener del 2015 –ja octogenària, Kimhi és el cognom de casada– es va plantar a la seu del Govern d'Andorra per explicar l'odissea familiar i donar una i altra vegada les gràcies al país que, deia, havia salvat els Bernson de la mort. Havien arribat en automòbil al Pas de la Casa, i pujaven a peu el port d'Envalira quan un soldat alemany destacat a la frontera els va donar l'alto. Amb la bona fortuna que ho va fer en el precís moment que una parella de policies andorrans apareixia de forma providencial en l'altre sentit de la marxa i reclamava la custòdia dels fugitius, al cap i a la fi en territori andorrà. L'alemany, que tampoc semblava un paio gaire dur, es va fer enrere i els Bernson es van salvar. Però per calibrar el miracle han de tenir en compte que en aquell moment –som el 1942– hi havia a tot Andorra sis policies en exercici. Sis. I dos va donar la santa sort que patrullaven per aquell tram del port d'Envalira aquell dia a aquella hora.

L'historiador Josep Calvet va exhumar els expedients dels Bernson que s'han conservat a l'Arxiu Històric de Lleida i a l'Arxiu Militar General de Guadalajara. El 24 de novembre del 1942 van ingressar a la presó de la Seu, i al dia següent són reexpedit cap a Lleida: Sigmund i Heinz, el fill gran, van a espetegar a la presó del Seminari Vell, destinació habitual dels estrangers detinguts com ells per "pas clandestí de fronteres". El 6 de desembre els tornen a facturar: pare i fill, en direcció al camp de concentració de Miranda de Ebro, i les dones de la família, inclosa la Carla, primer a Barcelona i després a la madrilenya presó de Las Ventas.

Carla Kimhi, nascuda Bernson, jueva austríaca que el 2015 es va plantar a Andorra per agrair públicament l'ajut que ella i la seva família van rebre el novembre del 1942, quan van evadir-se pel Pas de la Casa i dos policies andorrans van evitar que caiguessin en mans dels soldats alemanys destacats a la frontera (Fotografia:

Fernando Galindo)

Ruego a V. se sirva admitir en la prision a su merecido cargo, los extranjeros detenidos en esta localidad a las 7 horas de hoy, por haber pasado la frontera sin autorización, los cuales se han puesto a disposición del Excmo. Señor Gobernador Civil de la Provincia, los cuales se acompañan por el matrimonio Figueroa Perceuth y sus hijos Heimo Bernson, Carla Bernson, rogando de muy libre el oportuno recibo. Dios guarde a V. muchos años
Organyà 23 Noviembre de 1942
El Comandante Puente de Ojeda

Ante mí
F. J. J. J.
(Signature)

Señor. Jefe de la Prision del Partido

Seo de Urzel

Documents de la policia espanyola que reporta la captura de la família Bernson a Organyà, el 23 de novembre del 1942 (Arxiu Josep Calvet)

Prisión de Partido de Hoga Verde																																
Expediente procesal de PERAZO, Raymond conocido por																																
194751																																
Hijo de Isaac y de Clara esposo de Chana																																
edad 47 años			natural de Brasil			partido de Huelva																										
provincia de Huelva			vecindad Paris			provincia Francia																										
domicilio Paris			religión hebreo			profesión de comercio																										
instrucción incompleta			estado casado			hijos		ingresa por 17																								
núm. de ellos 2			antecedentes			ingresa por 17																										
ENTRADA SENAS PARTICULARES SALIDA																																
FORMULA DACTILAR																																
CAUSA																																
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th colspan="3" style="text-align: left; padding: 5px;">NUMERO</th> <th colspan="4" style="text-align: left; padding: 5px;">FECHAS</th> </tr> <tr> <th style="width: 33%; padding: 5px;">Ingreso</th> <th style="width: 33%; padding: 5px;">Salida</th> <th style="width: 33%; padding: 5px;">Fin</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Ingreso</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Salida</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Fin</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Ingreso</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Salida</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 100px;"></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>										NUMERO			FECHAS				Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida								
NUMERO			FECHAS																													
Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida																									
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th colspan="3" style="text-align: left; padding: 5px;">FECHAS</th> <th colspan="4" style="text-align: left; padding: 5px;">VICISITUDES</th> </tr> <tr> <th style="width: 33%; padding: 5px;">Ingreso</th> <th style="width: 33%; padding: 5px;">Salida</th> <th style="width: 33%; padding: 5px;">Fin</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Ingreso</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Salida</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Fin</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Ingreso</th> <th style="width: 16.6%; padding: 5px;">Salida</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 100px; vertical-align: top; padding: 5px;"> 23 Mayo 1947 </td> <td></td> <td></td> <td colspan="5" style="padding: 5px;"> Ingresa en esta Prisión, procedente de la calle entregado por paisano civil en concepto de <u>detenido</u> a disposición de <u>Comandante Civil</u> con orden sujeción de </td> </tr> </tbody> </table>										FECHAS			VICISITUDES				Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida	23 Mayo 1947			Ingresa en esta Prisión, procedente de la calle entregado por paisano civil en concepto de <u>detenido</u> a disposición de <u>Comandante Civil</u> con orden sujeción de				
FECHAS			VICISITUDES																													
Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida	Fin	Ingreso	Salida																									
23 Mayo 1947			Ingresa en esta Prisión, procedente de la calle entregado por paisano civil en concepto de <u>detenido</u> a disposición de <u>Comandante Civil</u> con orden sujeción de																													
OK H. Lencina 25-11-1947																																

[illegible]

Documents de la policia espanyola que reporta la captura de la família Bernson a Organyà, el 23 de novembre del 1942 (Arxiu Josep Calvet)

En els records de Kimhi, els Bernson van ser detinguts a l'autobús de línia entre la Seu i Barcelona. El pare, a qui els funcionaris descriuen com un home “de estatura alta, pel gris, barba, cejas y ojos castaños”, declara en canvi haver sortit d'Andorra el 19 de novembre “por los montes en el pueblo español de Orgañá sin guía, brújula ni mapa”. I és a Organyà mateix on segons l'expedient van ser detinguts. Tots quatre es retroben a la capital espanyola el 23 de març del 1943. Cal imaginar l'alegria del moment, després de quatre mesos de separació. D'aquells mesos madrilenys en recordava Carla, 71 anys després, el feliç pas pel Liceu Francès i per l'orfenat de la Sagrada Família de Madrid, on la van acollir. Però la jornada madrilenya dels Bernson va ser relativament breu. Sigmund, el pare, havia avançat als seus interrogadors que la intenció de la família era “esperar el permís del departament d'immigració dels EUA” per saltar a l'altre costat de l'Atlàntic. Però a l'hora de la veritat el seu destí va ser Palestina, aleshores protectorat britànic: els Bernson es van unir al primer comboi de refugiats de Samuel Sequerra –l'home de la Joint Distributon Committee, l'agència nord-americana d'ajut als refugiats finançada amb capital jueu– que va sortir des d'Espanya cap a Terra Santa.

El buc era el Nyassa i navegava sota pavelló portuguès. Havia sortit de Lisboa el 15 de gener del 1944 i va fer escala a Cadis per recollir el seu carregament humà. Amb rècord inclòs, diu Calvet, perquè el Nyassa va ser el primer transport de passatgers que creuava l'estret de Gibraltar des de l'inici de la guerra. Els Bernson van arribar sense novetat al port palestí de Haifa el 22 de gener. La mare va morir abans que acabés la guerra, i Sigmund, tot just després, d'un atac de cor a Viena, on havia tornat amb la vana intenció de recuperar part del patrimoni familiar. Carla es va enrolar el 1948, immediatament després de la proclamació de l'estat d'Israel, a la força aèria del Tshal.

El periple dels Bernson encarna i resumeix, conclou Calvet, el d'altres milers de fugitius, entre 4.000 i 6.000 segons els seus càlculs, que van fugir de l'holocaust a través del Pirineu de Lleida, en un èxode que es va concentrar sobretot entre el juliol del 1942, amb motiu de la cèlebre batuda del Velòdrom, i el desembre d'aquell mateix any, amb l'ocupació alemanya de Vichy. Al cap d'uns mesos, els que no havien tingut l'oportunitat o la vista de fugir havien estat detinguts i deportats.

Conclusió

Hi ha indicis fonamentats que alguns dels passadors que van exercir a Andorra van abusar impunement dels fugitius que queien a les seves urpes. Però els casos documentats amb prou feines arriben, com hem vist, a la mitja dotzena. I van ser milers, recordem-ho, els fugitius que van travessar durant la II Guerra Mundial el Pirineu de Lleida. Tampoc no podem obviar que per la naturalesa clandestina del pas dels Pirineus en temps de guerra molts episodis, tant els luctuosos com els heroics, han quedat sepultats en l'oblit perquè ningú no en va aixecar lògicament acta. Ni hem d'oblidar que el costat fosc és especialment seductor a l'hora de construir una trama de ficció. Però existeix una responsabilitat i un compromís certs amb la realitat? Fins a quin punt un relat de ficció pot tergiversar la realitat històrica i convertir en assassí un personatge real com Joaquim Baldrich, de qui el que saben és precisament el contrari, que va ajudar centenars de refugiats i que va denunciar oportunament als seus superiors l'infaust cas de Mulero i Trallero? Fins a quin punt és acceptable presentar com a fets certs els rumors i les especulacions *provades* amb fotografies i testimonis dubtosos o directament falsejats com va fer segons confessió pròpia Eliseo Bayo a *Las montañas de la muerte*, el reportatge fundacional de la llegenda negra d'on han begut periodistes, escriptors i novel·listes posteriors, des de Joaquín Abad a Laia Perearnau?

L'operació Reconquista de España. L'intent d'ocupació guerrillera de la Vall d'Aran (octubre de 1944)

L'operació militar anomenada *Reconquista de España*, efectuada entre el 19 d'octubre i el 29 d'octubre de 1944, va ser un intent d'ocupar la Vall d'Aran amb l'objectiu d'alliberar el territori i instaurar la seu del govern de la República. Va esdevenir el darrer conflicte armat als Pirineus de l'últim segle i cal encabir-lo en el context polític i militar que marca els darrers mesos de la II Guerra Mundial i de la imminent derrota de les forces nazi-feixistes a Europa. Va tenir un doble objectiu: forçar el reconeixement del govern de la República Espanyola pels aliats i promoure un aixecament popular per fer caure la dictadura. Va ser ordenada per la direcció del PCE de França, encapçalada per Jesús Monzón (responsable a l'interior) a l'Agrupación de Guerrilleros Españoles de la UNE (Unión Nacional Española). Malgrat el fracàs, aquesta acció va tenir una significació rellevant en haver estat cabdal en l'evolució de l'oposició armada al franquisme i pel canvi que suposà en la direcció i tàctica del Partit Comunista.

Tot i que va ser l'acció militar més important amb posterioritat al 1939 i posteriorment ja no se'n donaria cap de més envergadura, no sembla agosarat afirmar que la seva significació no ha estat proporcional ni als estudis, ni a la divulgació feta pel principal protagonista, el Partit Comunista, ni a la cobertura mediàtica que es dona durant i després de l'operació.

Exili i resistència a la França ocupada pels nazis

Milers d'exiliats republicans participaren activament en la resistència contra els nazis a França. Els maquis catalans i espanyols començaren a coordinar-se amb la creació, a França, del XIV Cuerpo de Guerrilleros, el 7 de novembre de 1942, punta de llança de la Unión Nacional Española, plataforma antifeixista (impulsada pel PCE), que volia unir totes les forces antifranquistes, inclosos sectors conservadors però crítics o directament oposats al règim.

Raül Valls i Lucea, president de l'Amical d'Antics Guerrillers de Catalunya i vocal de la junta del PEHOC

Entre novembre del 1942 i maig del 1943, el PCE, considerant ja la idea d'integrar els diferents grups guerrillers, va impulsar les guerrilles de Pirineus Orientals, Alts i Baixos Pirineus i la consolidació de les seves organitzacions urbanes a Toulouse, Foix, Pamiers, Tarascon i Lavelanet, emparades per la creació dels *chantiers*. Aquests eren explotacions forestals situades en zones de muntanya i boscoses, creades per militants o simpatitzants del PCE i PCF (Partit Comunista Francès) per acollir els camarades espanyols, refugiats o pròfugs, van ser crucials per reclutar i entrenar els grups maquis per lluitar contra l'ocupant alemany. Els militants que s'hi aplegaven treballaven de llenyataires i carboners durant el dia i a la nit feien accions clandestines de sabotatge i resistència. A final de 1943 i inicis de 1944, el XIV Cuerpo de Guerrilleros Españoles estava organitzat a partir d'un estat major, compost per Silvestre Gómez (*Margallo*), cap del cos; José Cuevas, cap de l'Estat Major, i José Trujillo, comissari polític. Controlava 31 departaments de la zona sud. Les nombroses unitats eren formades per brigades (d'àmbit bàsicament departamental, encara que podien variar molt en nombre i efectius) i estaven agrupades en set divisions:

- La 1a divisió, liderada per García Acevedo: 2a brigada (Alt Garona), 4a brigada (Tarn i Garona), 10a brigada (Baixos Pirineus), 9a brigada (bis) (Alts Pirineus), 3a brigada (Ariège). Posteriorment, es va crear la 35a brigada (Gers).
- La 3a divisió, sota el comandament de Cristino García: 15a brigada (Lozere), 19a brigada (Ardeche), 21a brigada (Gard).
- La 4a divisió liderada per Miguel Ángel: 1a brigada (Pirineus Orientals), 5a brigada (Aude), 7a brigada (Tarn), 9a brigada (Aveyron), 11a brigada (Herauld).
- La 5a divisió a càrrec de Nieto: quatre brigades (Ain i Alt Jura, Alta Savoia, Savoia, Isère).
- La 15a divisió, sota el comandament de López Tovar: brigada «A» (Dordogne), brigada «B» (Lot) i brigada «C» (Correze).
- La 16a divisió, liderada per Miguel del Hoyo: quatre brigades (Baixos Alps, Var, Boques del Roine, Drôme).
- La 27a divisió, a càrrec de López Ocea: 16a brigada (Loira i Alt Loira), 22a brigada (Allier), 24a brigada (Puy de Dome) i el destacament del Cantal

El creixement dels guerrillers, així com la independència respecte de la resistència francesa, es concretarà el 1944, amb la creació de la *Agrupación de Guerrilleros Españoles* (AGE), també organitzada en divisions i brigades, i amb Luís Fernández (que substitueix Silvestre Gómez) com a cap de l'Agrupació; Juan Blázquez (*General César*) el comissari polític, i el coronel Miguel Ángel Sanz, cap de l'Estat Major. Després del desembarcament de Normandia, la tenaç lluita contra els nazis forçà la coordinació de forces en un comandament únic i l'AGE s'integrà, amb un ampli grau d'autonomia, en les FFI (Forces Franceses d'Interior). Amb un gran i ràpid creixement, des dels 3.400 homes del juny del 1944 fins a uns 10.000 al final de l'estiu del mateix any, va desenvolupar un paper fonamental en l'alliberament del sud de França. I és que els mesos anteriors a la tardor de 1944 foren els de la progressiva retirada nazi de França; després del desembarcament de Normandia al juny, els guerrillers de la UNE i de les FFI passaren a l'ofensiva en 18 departaments i nombrosos pobles i ciutats (entre elles, Foix i Tolosa de Llenguadoc).

Les victòries, amb batalles destacables –cas de la de Madeleine–, iniciaren el final de l'ocupació i el progressiu alliberament del país; amb això, l'optimisme i l'eufòria giraren cap l'imminent alliberament d'Espanya.

La gestació de l'operació

La victòria contra els nazis féu girar els ulls cap Espanya. Es considerava que l'alliberament de França era el pas previ a la derrota de Franco, l'entusiasme i el voluntarisme dels triomfants guerrillers espanyols marcaren la decisió d'infiltrar-se a Espanya. Com descriuen molts testimonis, es respirava eufòria i un ambient d'optimisme. En aquest context, tant el PCE com l'AGE començaren a plantejar què fer per intentar replicar l'experiència victoriosa a França contra la dictadura franquista. I la UNE (plataforma del PCE) és qui s'encarrega d'ordenar l'inici de l'operació *Reconquista de España*.

Des del final de guerra, el 1939, la cúpula del partit estava dispersa entre Moscou, Mèxic, el nord d'Àfrica i França; i la dificultat comunicativa amb el buró polític de Moscou convertí la delegació francesa en la principal autoritat de l'interior. Durant l'ocupació nazi, Jesús Monzón, secundat per Carmen de Pedro (la delegada del buró polític i parella sentimental del navarrès), Manuel Azcárate i Gabriel León Trilla, va ser qui assumí el lideratge del PCE a França. I, des de final de 1943, assumí la delegació del comitè central de Madrid per reconstruir l'organització de l'interior i impulsar la Junta Suprema de *Unión Nacional*.

El PCE va impulsar, des de l'agost 1941, la Unión Nacional Española (UNE) a partir d'un manifest (elaborat a Moscou pel nucli dirigent, Dolores Ibárruri, Jose Díaz i Jesús Hernández) que pretenia establir una convergència sota un programa comú republicà que deixava fora els partidaris de Casado, de Prieto i els considerats "espies nazi-trotskistes". Seguint això, el PSUC també publicà un manifest idèntic, orientat a l'àmbit i a l'autogovern català, que apostava per la creació de l'Aliança Nacional Catalana. Un any després, el setembre de 1942, coincidint amb l'ofensiva alemanya a Stalingrad i amb els rumors de pau per separat, es publicà un nou manifest, centrat en 9 punts i en què desapareixien les referències al govern Negrín o a la legalitat republicana, amb l'objectiu d'aproximar-se a sectors monàrquics *juanistes*. La política de la UNE es concretà en la creació de la Junta Suprema de Unión Nacional (JSUN) a partir d'una reunió celebrada (suposadament a Grenoble, encara que hi ha fonts que la situen a Tolosa i Montalban) on s'acorda enviar a Espanya representants perquè contactin amb diferents forces opositores. Malgrat la voluntat unitària i l'aproximació dels sectors del PSOE afins a Negrín i d'una part de la CNT que es va escindir i s'hi va vincular, la UNE no es va convertir en una plataforma que aglutinés tot l'exili republicà.

Sobre qui pren la decisió de l'operació *Reconquista de España*, l'ordre d'actuació va seguir instruccions de la delegació del partit a Espanya i de la Junta Suprema d'UNE. Segons Manuel Azcárate, va ser dictada en una carta enviada per Jesús Monzón des de Madrid l'estiu de 1944. Des de la seva casa de Ciudad Lineal (Madrid), amb el vistiplau de la delegada del BP del partit a França, Carmen de Pedro ordena que l'exèrcit de la Unión Nacional Española creués els Pirineus: des del setembre, petits grups penetrarien des d'Irun fins a Figueres a l'efecte de distraure i dispersar les tropes enemigues; i, el 19

d'octubre, 4.000 guerrillers més entrarien per Canejan amb l'objectiu d'alliberar la Vall d'Aran. Les referides instruccions confiaven en la insurrecció que es produiria quan els guerrillers entraren a territori espanyol.

L'inici de les operacions

L'Estat Major de l'Agrupació (establert a Montréjeau) i de la divisió 204 són qui preparen el pla d'operacions, que consisteix a intentar crear un cap de pont a la Vall d'Aran mentre s'efectuen operacions de dispersió pels Pirineus, especialment a la zona de Roncal, Canfranc (Paso de la Vieja), Urdiceto, Valcarlos, Benasque o Girona. Mentre els responsables de l'Agrupació planificaven la resta d'operacions de distracció, López Tovar, cap de la divisió 204, era designat responsable de l'operació central d'ocupació de la Vall d'Aran i la seva unitat, la que l'havia d'executar. L'objectiu era conquerir una part del territori. Es pretenia establir un govern republicà que fóra reconegut per França i, posteriorment, per les Nacions Unides.

El comandament de la divisió 204 s'instal·la al castell de Foix (Ariège) amb els responsables següents:

- Cap de divisió: el tinent coronel Vicente López Tovar,
- Cap de l'Estat Major: Ángel Carrero, *el comandante Álvaro*
- Responsable polític: Joaquín Yufera
- Cap d'operacions: capità Eloy Castellanos
- Cap de serveis: capità Mames Garfias *el Madrid*
- Cap de contraespionatge: Joan Blazquez, *general César*, unit posteriorment
- Representant de Joventut Combatent (branca juvenil de la UNE) a la divisió, Francesc Serrat Pujolar, *Cisquet*.

Malgrat que es plantejaren també altres opcions (una franja de 130 km entre Andorra i la Vall d'Aran, Llívia o la vall que va a Andorra des de la Seu d'Urgell), s'optà finalment per la Vall d'Aran. Els gestors de l'operació concebien que la Vall d'Aran era un espai propici per ser alliberat: era més accessible accedir-hi per França que no pas per Espanya (el túnel de Vielha estava en construcció); les forces franquistes només estaven representades per un batalló d'infanteria (La Albuera) reforçat per efectius de la guàrdia civil i la policia armada; i la comandància guerrillera confiava que les neus pròximes podien complicar la comunicació entre Tremp i Vielha i, amb això, l'arribada de reforços franquistes. Ara bé, no consideraren justament ni el moviment de tropes militars franquistes a la vall (batalló d'Arapiles núm. 3, tota la guarnició de Berga i diferents unitats de la divisió 42), ni el suposat estat d'ànim *preinsurreccional* de la població del territori.

L'acció de propaganda

La propaganda que precedí l'operació es va dur a terme bàsicament des de la publicació *Reconquista de España* i des de les ràdios des d'on el Partit Comunista emetia (Radio España Independiente – La Pirenaica i, especialment Radio Toulouse), mitjançant els espais que la referida ràdio posà a disposició de la UNE. També es distribuïren fullets a nom de la *Unión Nacional Española* o l'*Aliança Nacional Catalana* on s'encoratjava a

engrossir brigades de guerrillers; en el cas de la brigada anomenada Lluís Companys, s'apel·lava la recluta de catalans "que han d'alliberar Catalunya i Espanya". Com a mostra del desmesurat optimisme, una proclama, datada el 21 d'agost de 1944 a Perpinyà, signada pel comitè departamental d'UNE, anunciava l'ingrés d'unitats de guerrillers "que con la vista puesta en España bajo la dirección de la JSUN asestan el golpe definitivo que dé al traste a Franco y a la Falange".

Poc més tard, l'1 d'octubre posterior, la JSUN advocava "Por un amplio y potente ejército guerrillero en el seno de las masas", on elogiava "las constantes acciones de nuestros valerosos guerrilleros" i que "el ejército guerrillero es invencible", on ja es mostra orgullós de la dotzena d'agrupacions guerrilleres existents, a més de reconèixer que és un moviment "raquítico, compuesto por los hombres más audaces y convulsivos de España. Y hemos de pasar inmediatamente a la formación de un ejército de masas" alhora que urgeix a la creació de "guerrillas del llano", de reserves per tot arreu. Cridava "A las armas, al combate" i acabava amb "Viva España, Viva la Junta Suprema, Viva la U.N, Viva los guerrilleros del XIV Cuerpo".

El mateix 1 d'octubre, l'editorial d'*En Lucha*, òrgan de l'agrupació de guerrillers, reclamava que: "Hay que ganar inmediatamente la libertad de España", insistia en l'actuació de l'oposició interna per l'alliberament del règim franquista, que "la soberanía y independencia de la Patria no se conquistan más que por la sangre y el esfuerzo de sus propios hijos", i que són els espanyols els qui han de "demostrar al mundo que España no es una agencia del nazismo y que el pueblo español es capaz de aplastar por sí solo a Franco y la Falange". Així, esperançats per la derrota de l'Eix, la caiguda de la dictadura de Franco havia de ser imminent. Per aconseguir-ho, calia despertar una insurrecció nacional, amb grans vagues i manifestacions, alliberar una zona controlada pels guerrillers on s'establís el govern provisional que havia de ser reconegut internacionalment i connectar el conflicte espanyol amb el mundial per vincular el destí de la dictadura franquista amb les feixistes europees. El pla d'invasió en cap moment es va encobrir (sense concretar-lo) i, des del setembre, foren notòries les crides públiques des de *Reconquista de España*, òrgan de la UNE o d'*En Lucha*, portaveu de l'agrupació de guerrillers *Reconquista de España*.

El primer periòdic, en un editorial publicat el 6 d'octubre, anunciava la formació d'"un amplio y potente ejército en el seno de las masas" i que els guerrillers "deben responsabilizarse en grado sumo, redoblando su actividad bélica, su capacitación y organización. Ante el mandato de la Junta Suprema (...) que nos concede el puesto de honor en la nueva cruzada de insurrección nacional, contestando ¡Presente!, incorporando a nuestras unidades los nuevos combatientes" a l'efecte de "desencadenar la insurrección nacional para que España sea libre y feliz". I el 8 d'octubre de 1944 considerava que "El momento exterior político y militar presenta una coyuntura favorabilísima para nuestros propósitos de combate. El pueblo español está en condiciones y dispuesto para la lucha. Tenemos fuerzas suficientes. La situación de Franco y la Falange no puede ser más precaria sin la ayuda ni del contacto con los nazis. La lucha será heroica pero triunfaremos". El setmanari *En Lucha*, el 12 del mateix mes, perseverava en el caràcter decisiu i heroic de

la guerrilla, en la mobilització camperola i el nodriment de les files guerrilleres a partir de desertors de l'exèrcit franquista. L'optimisme tàctic era ben visible en una premsa i una ràdio que desprenien entusiasme arreu: els articles, les notícies i les proclames radiofòniques constataven el suport incondicional del poble, la baixa moral falangista i la multiplicitat d'accions guerrilleres victorioses.

Respecte al canal radiofònic, Radio España Independiente (La Pirenaica), única controlada totalment pel Partit Comunista i un canal on s'informava sobretot de les decisions i directrius de la direcció als nuclis del partit, va tenir un paper molt limitat en l'operació: el context de guerra mundial i l'emissió des de Moscou entorpiren el contacte i la comunicació. Segons explica Dolores Ibárruri, *Pasionaria*, el seu to fou excessivament genèric i poc concret: "A través de la radio difundíamos manifiestos, llamábamos a la lucha contra el franquismo, pero no fijábamos actuaciones concretas. ¿Cómo podíamos decirles a los camaradas de Francia que hicieran esto o aquello si no teníamos prácticamente ningún contacto y no conocíamos los problemas concretos? A nosotros, en Moscú, no nos llegaba prácticamente ninguna información, y no sólo de los guerrilleros, sino de otros ámbitos. No teníamos relaciones con el resto de Europa, y las comunicaciones eran tremendamente difíciles. En aquel momento, los órganos directivos del partido en España y Francia tenían total autonomía para actuar. Nosotros admirábamos a los luchadores pero no les dábamos directrices para que la gente se sacrificara."

Per contra, Ràdio Toulouse, amb la nova fase començada des del 19 d'agost, data de l'alliberament de Toulouse, la UNE (i el Partit Comunista) tingueren un espai on es difongueren consignes propagandístiques clares (en castellà i català) i es pronosticava: "el seguro ocaso del franquismo" i anunciava que cinquanta mil guerrillers es disposaven a atacar Espanya. La inicial presència socialista va ser reemplaçada per la UNE, que començà a emetre un programa diari de 10 minuts, a les 11 i 5 de la matinada, seguit d'un altre d'Aliança Nacional Catalana (entitat anàloga impulsada pel PSUC). Una emissora que podia ser captada al sud de França i, fins i tot, a la franja costanera mediterrània i a les zones limítrofes als Pirineus. Com a resultat, es produïren mobilitzacions i manifestacions als carrers, com la que tingué lloc a Toulouse el 23 d'agost, on es manifestaren 7.000 persones als crits de "¡A por Franco! ¡A por la Falange! ¡Ahora con las armas a combatir en España!". Un ambient d'entusiasme, derivat de l'eufòria victoriosa i de l'afany d'expulsar l'usurpador Franco, que facilitava la mobilització guerrillera i l'allistament majoritari de comunistes i, en menor mesura, d'anarquistes i socialistes.

Les operacions de distracció per tot el Pirineu

El 15 d'octubre es publicà el primer informe de guerra, i segons l'òrgan *Reconquista de España* "El ejército del Pirineo, primera gran unidad guerrillera, organizada bajo un mando único, ha quedado constituido. En todo el frente de este ejercito continúan las escaramuzas y acciones de reconocimiento; en algunos puntos, especialmente en la zona de Ripoll y en la confluencia oriental de la frontera hispano-franco-andorrana nuestras fuerzas, con efectivos de hasta una compañía, han librado ya encarnizados combates, causando numerosas bajas al enemigo..." Així doncs, no era cap secret l'operació i les

mobilitzacions guerrilleres van ser divulgades, tot i que sense concretar la zona prioritària que havia de ser ocupada.

De fet, les incursions començaren ben abans de la gran operació d'octubre. Entre el juny i setembre es començaren a enviar grups de guerrillers perquè travessaren la frontera; sembla que s'infiltraren de forma escassament programada en el marc d'un clima d'eufòria i sovint per iniciativa dels propis caps d'unitat. Al juny, després del desembarcament de Normandia, el comitè de la UNE (a proposta de la delegació del PCE) publicà un manifest on exhortava a tots els guerrillers dirigir-se als Pirineus. Tot seguit, l'AGE donà l'ordre a les unitats i, en un parell de mesos, la major part de guerrillers espanyols es trobaven prop de la frontera espanyola. Malgrat el desig francès d'incorporar els guerrillers espanyols a l'exèrcit francès per anar a combatre contra Alemanya, la immensa majoria es negà. El dirigents del PCE veien imprescindible conservar intactes aquestes forces per poder derrocar a Franco.

La concentració de guerrillers al sud de França força la reestructuració de les unitats guerrilleres i la mobilització reclutadora de la UNE i el PCE. No tan sols s'enrolaren experts guerrillers, també fills d'emigrants o resistents que no havien lluitat amb les armes contra els nazis. La majoria serien comunistes, però també hi hagueren anarquistes i, en menys nombre, republicans i socialistes. Segons Azcárate, "el deseo de ir a luchar a España era un clamor generalizado entre los españoles, muchos de los cuales por iniciativa propia y de forma casi incontrolada iban pasando la frontera". Entre ells, hi hagué grups de la 3a brigada, unitat que havia pres part de l'alliberament de Foix i era liderada per José Oría, José Mateo i Pascual Gimeno "comandante Royo". Així, un grup de la 3a brigada de la 26a divisió, integrada per 18 homes i a càrrec de *Capitán* (Anastasio Serrano) penetra el 18 de setembre per la frontera d'Andorra oest. El dia 20 ho fa una altra unitat de la brigada, liderada per Manuel Moreno (*Comandante Quico*) i ambdós grups s'uneixen prop de Ponts. Malgrat que l'ordre d'operacions afirma que la 3a brigada "tiene como misión la ocupación y liberación del subsector que tiene como centro el pueblo de Tremp, limitando al Este por el río Segre y al Oeste por el río Ribagorzana", l'objectiu era excessivament ambiciós atenent el nombre de guerrillers i l'extensió desproporcionada del territori. Tanmateix, la tònica general va ser la dispersió d'aquestes petites unitats que, en algunes ocasions, s'uniren a altres grups dispersats. Així, un de la 3a brigada estigué poc després pels voltants de Solsona, així com un altre de la 5a brigada manat per Delicado i format inicialment per una trentena de guerrillers que s'establiren inicialment per l'entorn de la capital del Solsonès.

Tanmateix, altres divisions que s'organitzaren penetraren per diferents indrets coincidint amb l'intent d'ocupació de la Vall d'Aran a l'efecte de dispersar les forces franquistes, no sense oblidar la penetració a territori espanyol per agitar la insurrecció contra la dictadura. Una de les divisions organitzades va ser la 186a divisió, centrada en Hautes-Pyrennes, Vallée d'Aure, i que actuà entre Aragó i Navarra. Entre d'altres, englobava la 60a brigada, amb uns 170 homes, que entrà el 20 d'octubre a Navarra, en direcció a Ochagavia; o la 570a brigada, amb uns 320 homes, que va patir moltes baixes en l'enfrontament amb l'exèrcit quan intentava penetrar dins del territori. Una altra divisió, la 15a, amb la

218a brigada, actuà al nord d'Osca, entre Ansó i Pont de Montanyana, fins a la seva desarticulació. A la Cerdanya nord, la brigada Macià comandada pel comandant Josep Mas Tió del PSUC penetra en diverses ocasions fins al Ripollès, Osona i la Garrotxa. Cal dir que es produïrien combats i enfrontaments a tota la franja dels Pirineus, des del Bidasoa fins al cap de Creus i tingueren una especial duresa al Roncal.

La presència i incursió de petits grups de guerrillers, sobretot entre setembre i inicis d'octubre, és també recollida en la correspondència del Ministeri de l'Exèrcit, situada a l'Arxiu Militar d'Àvila. Diferents i abundants telegrams informen de les penetracions de petits grups de guerrillers, enfrontaments i morts d'alguns; fins i tot, en telegrama amb data de 30 de setembre del 1944, es notifica la detenció de quatre maquis a Castellbó, que, després de ser interrogats, expliquen que se n'havien establert milers en la zona fronterera del Vall d'Aran per apoderar-se del territori liderats pel general Riquelme. Tanmateix, les detencions i morts de guerrillers anaren més enllà del mes de setembre i del mes d'octubre: la dispersió i desbandada de grups cap l'interior, així com infiltracions progressives a l'efecte de crear agrupacions, provocaren la presència de guerrillers i la seva persecució: a tall d'exemple, el grup liderat pel capità Antonio Campos penetrà pel Ripollès a l'efecte de dispersar l'enemic i, després d'un tiroteig a Ribes del Freser, es dirigí a Sant Joan de les Abadesses i a Campdevànol, on morí el guerriller Camilo Font, i fins a Castellfollit de la Roca, on foren capturats el 26 de novembre. Un altre exemple foren els nou guerrillers morts el 7 de desembre de 1944 a la masia anomenada casa Borrell, del terme municipal de Sant Mateu de Bages, i d'altres grups que arribaren fins i tot pels vols de Santa Coloma de Farners (la Selva). O guerrillers aïllats que van sobreviure durant mesos i que van trobar la mort a pocs quilòmetres de la frontera, com els tres maquis capturats i assassinats prop del municipi d'Oix l'abril de 1945.

No obstant, tot fa apuntar que les ordres donades als guerrillers eren força imprecises i poc proporcionades a la potencialitat de les unitats. Tanmateix, les baixes derivades d'enfrontaments amb la guàrdia civil forçaren la divisió i rearticulació d'uns grups que es dirigiren generalment cap al sud, cap a les muntanyes de l'interior del País Valencià, de Terol i de Conca. Algunes de les més rellevats i de major compactació serien les liderades per Delicado i Manuel Moreno, *comandante Quico*. La primera es forjaria a partir de restes de la 3a i la 5a (una de les darreres en entrar); la de Manuel Moreno es formaria als voltants de Ponts, confluint guerrillers provinents de la 3a, 5a i 15a brigades (on Mateo seria cap d'Estat Major i Serrano l'ajudant); Manuel Moreno seria capturat el 24 de desembre de 1944 pels vols del Montseny, igual que Pascual Gimeno (*comandante Royo*), apressat a Artesa de Segre.

Per la seva part, l'operació de la Vall d'Aran s'efectuà després de l'ordre general d'operacions n. 3 de la 204a divisió, del 16 d'octubre, signada per V. López Tovar: mentre les brigades 3, 21, 468 i 402 ja havien penetrat a territori espanyol a l'efecte de fustigar l'enemic i efectuar sabotatges en diferents punts propers del Pirineu català i aragonès. les brigades 7, 9, 11, 15, 410, 471, 526 i 551 eren les que havien d'ocupar els diferents enclavaments de la Vall d'Aran a l'efecte d'establir un cap de pont. El propòsit era la "liberación de España, siendo los guerrilleros los que provoquen la insurrección nacional".

I la missió consistia en "la ocupación y liberación del sector delimitado al Norte por la frontera francesa, al Sur por la convergencia de los ríos Cinca y Segre, al Este por el río Segre y al Oeste por el río Cinca". I cada brigada era l'encarregada d'ocupar el subsector adjudicat. Quatre havien de fer operacions de fustigament i de sabotatge per impedir l'accés de reforços enemics; aquestes, ja en territori espanyol quan s'emet l'ordre referida, eren les següents:

- La 3a brigada (ja a l'interior): la zona de Tremp
- La 21a brigada: la zona de Campo
- La 402a: Sort
- La 468a: Benabarre

Set brigades més eren les que havien d'establir el cap de pont ocupant els pobles següents:

11a brigada: oest de Vielha

9a brigada: Salardú i avanç cap a Vielha

410a brigada: Es Bordes i pobles propers cap Vielha

551a brigada: Les, Bausén i Pont del Rei fins a la frontera francesa i enllaçar amb Es Bordes

471a: Esterri d'Àneu cap a Llavorsí

526a: Alòs, cap a Isil-Boreu. Enllaç cap a Esterri d'Àneu

15a brigada: Alins. I enllaç cap a Llavorsí

Per últim, la 7a brigada constituï la reserva tàctica de la divisió. Les unitats de base foren les brigades, amb uns 300 membres (encara que també podrien oscil·lar entre 200 i 400), englobades en divisions i dividides en batallons amb uns 35 homes i uns 5 o 6 oficials. En total, intervingueren 11 brigades que conformarien entre 4 i 5 mil homes, segons les diferents fonts.

Sembla que el dèficit de camions retardà 24 hores una operació que, finalment, començà el dijous 19 d'octubre a les 6 hores. I per a la qual utilitzaren plànols 1:50000 de l'exèrcit espanyol. Aquella nit penetraren a la Vall d'Aran petits grups de 30 a 50 guerrillers amb l'objectiu de prendre Vielha. En concret, foren 4 les brigades que penetraren directament (a Baix Aran, l'11a, 410a, 551a i a l'Alt Aran, la 9a), mentre tres més es desplegaren pel flanc esquerre de l'operació per dispersar tropes enèmiques i tallar la carretera de Tremp a Vielha, principal connexió de la vall amb Espanya. El flanc dret era protegit tant per la cadena muntanyenca i la frontera com per les brigades 21a, 3a i 468a, en disposició també de fustigar forces que circularen per les carreteres Lleida-Pont de Suert i Pobla de Segur-Pont de Suert. Un cop es conquerí la carretera i el límit fronterer a Pont del Rei, diverses unitats de subministrament i aprovisionament i forces de la reserva tàctica penetraren a Espanya per la carretera.

A Vielha!!

Durant el primer dia, les forces que s'infiltraren a la Vall d'Aran estigueren integrades per uns 1.500 homes, encara que, segons l'història del batalló Albuera de l'exèrcit franquista,

foren uns 2.500. L'efecte sorpresa i l'escassa presència de tropes enemigues va fer que la nit del mateix dia 19 les forces guerrilleres pogueren ocupar i establir-se a la meitat de la Vall. Les poblacions alliberades, especificades en un comunicat guerriller el dia 23, foren: Bossòst (amb 600 habitants, segona població més gran), Bausén, Canejan, Pursingles, Pradel, Les, Portillon, Arres, La Bordeta, Arró, Vilamós, Vegós, Es Bordes, Aubert, Bellau, Benós, Arrós i Vila, Montcorbau, Mont i Vilac.

Malgrat l'aparent èxit, els punts estratègics importants no s'havien ocupat: ni l'entrada nord al túnel de Vielha, ni el port de la Bonaigua, ni Vielha (nucli de major població, amb poc més de 800 habitants, capital i centre de la comarca). Tanmateix, a la resta de la Vall, les partides guerrilleres que actuaren tan sols pogueren ocupar de forma temporal i efímera els pobles d'Unha, Bagergue i Garós. Altrament, la imminent resposta i la mobilització preparada per l'exèrcit franquista neutralitzà ràpidament el factor sorpresa.

L'Estat Major, després d'estar inicialment al vèrtex 1928, s'instal·là a Bossòst, en la recentment ocupada caserna de la guàrdia civil, des d'on López Tovar dirigí l'operació. Es decidí establir el lloc de comandament allí (a la mateixa caserna de la guàrdia civil) en ser la població més important del Baix Aran, la segona amb més habitants de tota la vall i estar situada en una zona ben comunicada amb França (a poc més de 8 km) i, relativament segura, a uns 16 km de Vielha. Va ser ocupada per guerrillers provinents dels passos muntanyencs d'Estiuera i Cuma després de reduir els guàrdies civils que s'havien atrinxerat a la mateixa caserna; en els enfrontaments, moriren, als marges del riu Garona, dos policies armats que intentaren fugir. Allí, segons els testimonis, Juanito de ca Arroyo (Joan Blázquez, el comandant Cèsar), que era fill d'aquesta localitat, va donar ordres expressives de no dur a terme cap represàlia.

Les, així com la resta de pobles del Baix Aran, foren ocupats ràpidament per la brigada 551 sense pràcticament resistència. Aquell va ser alliberat pel Batallón Honorato, que va fer presoners entre 8 i 10 guàrdies, segons el tinent José Andrés, León. A Les moriren cinc persones, entre elles Francisco Martínez, carabiner, i Josep Maria Busquet, disparat pels guerrillers en pensar-se que els anava a disparar des d'una finestra; a prop d'allí, a Pontaut, un altre grup guerriller matà un mutilat de guerra franquista que mostrà resistència. Mentre Les era ocupat, una altra unitat va prendre la frontera de Pont de Rei.

A Es Bordes les coses no foren tan fàcils. Allí es trobava la segona companyia del batalló Albuera, liderada pel tinent Andrés Rivadulla. La Brigada 410, dirigida pel comandant Joaquín Ramos, el cap de l'Estat Major Vicente Biosca i el capità Jaume Puig com cap de serveis, arribà de matinada. Segons testimonis orals recollits per Daniel Arasa, el tiroteig començà a les quatre de la matinada després que la guàrdia civil i una part de la tropa es negaren a rendir-se. El combat es produí en la petita plaça Major del poble: mentre que el guerrillers s'atrinxeraren al bar estanc, en dos habitatges d'enfront disparaven el tinent Rivadulla, el sergent i diversos soldats i guàrdies civils. El tiroteig acabà amb la crema de diverses cases (cas de l'estanc) i la fugida dels militars i guàrdies, que es despenjaren sobre el riu Garona per anar-se'n en direcció a Vilamós i Bagergue. Poc després, es dirigí des de Vielha, passant per Es Bordes, un camió amb una trentena de soldats, un tinent i un sergent. En arribar a aquest poble, començà un nou enfrontament que se saldà,

novament, en victòria guerrillera, detenció dels soldats i la presa del camió. El balanç total de la presa d'Es Bordes, segons les fonts, va ser de set soldats, dos guàrdies i set maquis morts.

A l'altra part de la vall, la 9a brigada guerrillera, formada en la seva majoria per comunistes que lluitaren en la resistència francesa al departament d'Aveyron, a les ordres de Amadeo López (*Salvador*) i amb José Luís Fernández Albert (*Pepe Luis*) de responsable polític, inicià l'ocupació de Salardú. També hi havia, englobada en aquesta brigada, una unitat de 27 membres de la CNT, entre els quals hi havia Antonio Téllez, posterior autor de diverses obres de la guerrilla llibertària. Després d'ocupar Bagergue, un dels batallons seguí en direcció a la Bonaigua per instal·lar-se en unes cotes que dominaven la carretera Tremp-Vielha, mentre que la resta atacava Salardú, municipi estratègic per tancar la carretera que uneix Vielha amb el port de la Bonaigua amb Tremp (única comunicació d'aleshores amb l'interior de Catalunya). En aquest poble els esperava la 1a companyia del batalló Albuera liderada pel capità Fernando Raposo, una secció de la guàrdia civil (una quinzena de membres), dirigida per Sixto Mayayo i una companyia de la policia armada. La defensa es féu des del campanar (amb un grup de soldats amb metralladores), en la part cap a la Bonaigua i des d'un hotel, en una zona situada vora la carretera, en direcció cap a Unha. Segons el guerriller Manuel Cardona, la resistència dels defensors (la gran part dels quals, segons Daniel Arasa, eren antics soldats de l'exèrcit republicà de la zona de Conca que repetien el servei militar) emplaçà els guerrillers a fer foc en morters, sense èxit. El resultat de la prolongació del combat fou d'algunes cases destruïdes i de víctimes mortals, destacant la desena de baixes guerrilleres (segons Baños, almenys vuit morts pel 6è batalló Alba de Tormes i dotze ferits) i la mort del sergent César de la Fuente i un caporal franquista. Finalment, l'arribada, pel port de la Bonaigua, del 5è batalló de Cazadores de Montaña Barcelona, de la 42a divisió des d'Esterri d'Àneu (i, més tard, el 6è batalló Alba de Tormes), provocaria la retirada guerrillera.

Mentrestant, les brigades 410 i 551 seguiren avançant ocupant alguns petits pobles i, superat Vilac, es detingueren a les portes de Vielha i Casau. A la capital de la vall es trobava el capità general de la IV regió militar, el famós tinent general José Moscardó (arribat el dia 18 a la nit fins al dia 21 que torna a Barcelona) amb les companyies 3a, la de màquines i la plana major del batalló Albuera, dirigides accidentalment pel capità José Pascual Monente i una companyia de la policia armada i forces de la guàrdia civil. L'atac va ser ordenat a la brigada 11, liderada pel comandant Jesús Prat i amb guerrillers que havien lluitat a la zona d'Herault a la resistència francesa, reforçada per la 410. La gran part arribaren a les proximitats de Vielha en una quinzena de camions. S'establiren inicialment a les cotes 2.167 i 2.163 i, després d'ocupar el salt d'aigua de subministrament elèctric a Vielha, no intentaren prendre-la per considerar que estava fortificada (atenent falsa informació) quan realment tan sols ho va estar parcialment. Sembla que es féu aquesta apreciació per prendre com a verídica suposada informació proporcionada per persones de la comarca a un infiltrat, dins de les files guerrilleres que, segons Baños, advertí (falsament) de la presència d'important artillera i força enemiga.

La suposada passivitat guerrillera provocà, el dia 23, una ordre on es destituïren els

comandaments de l'11a brigada (Jesús Prat, Lucio Torres i Ramón Carreres) "por no haber sabido llevar a cabo la misión que les había sido encomendada, ocasionando con ello un gran perjuicio al Plan General de Operaciones". Van ser substituïts per Eloy Castellanos i Pedro Rodríguez (capitans que ascendeixen a comandants) i Ramon Capdevila (tinent que puja a capità). El fustigament de Vielha consistí a fer ús de peces d'artilleria de petit calibre (75 mm), metralladores antiaèries de 20 mm i foc de morter del 81 entre els dies 19 i 25, des d'unes posicions estabilitzades: la població de Vilac i voltants, la muntanya de Mig Aran i el Pía de Vías, que dominava Vielha des de l'altura. El còmput global de víctimes mortals va ser de dinou soldats i sis maquis i, segons testimonis, un bon grapat de ferits. No obstant, les destruccions que els guerrillers causaren a Vielha foren escasses. I a pesar que la brigada 327 s'establí enfront de Vielha i la brigada 551 se situà a Canejan i Pursingles per protegir la vall del Toran, no hi hagué avanços. Tanmateix, tampoc no va ser fructífer l'intent d' assaltar l'Hotel Internacional, on estava instal·lat Moscardó. Tot plegat, sense èxit inicial s'acabà el factor sorpresa i la forma d'actuar diferí de la que hi estaven acostumats com a guerrillers: atacar on i quan volien i en les condicions desitjades. Foren hores i dies de relativa calma, on els guerrillers aprofitaren per fortificar la rereguarda. Tanmateix, el dia 26 un escamot guerriller aconseguí volar el pont sobre el riu Garona de la localitat de Garòs, situada entre Salardú i Vielha, on moriren dos dels maquis que col·locaren la càrrega. El dia 27 l'artilleria franquista i els canons d'infanteria començaren a actuar contra les cotes des d'on els guerrillers disparaven a Vielha. Finalment, justificant-se que "estaban esperando que atacáramos Vielha para deshacernos" (paraules de López Tovar) es decidí la retirada. Es basava en la superioritat militar, numèrica i d'armament, de l'enemic. Certament, a Vielha arribaren progressivament unitats militars de reforç, entre elles, els batallons Barcelona núm. 5 i Alba de Tormes núm. 6, algunes de les quals tingueren enfrontaments amb els guerrillers en operacions de reconeixement. També hi hagué enfrontament al túnel de Vielha, on s'intentà atacar tant la boca nord com la sud, uns 400 guerrillers que foren repel·lits pels defensors, quatre seccions d'infanteria de reforç del batalló Catalunya núm. 4 de Pont de Suert, ajudades per l'arribada el dia següent, el 20, de dos companyies més del mateix batalló i una secció de policia armada, que feren fugir els guerrillers. I als boscos propers a Gausac, molt a prop de Vielha, hi va haver un dur combat on, segons el testimoni del soldat Juan López recollit per Daniel Arasa, un sol guerriller, sobre un avet, disparà amb fusell metrallador contra tota una companyia fins que va ser abatut. Altrament, fora de la vall, es produïren també topades rellevants amb víctimes mortals: el dia 19, al sector d'Esterri-Llavorsí (Pallars Sobirà) els guerrillers atacaren en gran nombre amb el propòsit de tallar les comunicacions dels municipis situats a l'est de la vall. La brigada 471 (liderada per Emilio Álvarez Canosa *Pinocho* i formada per unitats de la resistència francesa que lluitaren a la Dordogne i Haute Vienne-Limoges-), va desplegar-se amb la missió d'ocupar Esterri d'Àneu, sense èxit, a l'efecte de tallar la carretera Tremp-Vielha i evitar l'arribada de reforços enemics. Precedit de xocs entre grups d'exploració i policia armada, el dia 19 es produí un important combat de diverses hores als voltants d'Esterri d'Àneu. Segons *Pinocho*, "en total la brigada perdió 32 hombres entre muertos

y desaparecidos, entre ellos lo veteranos Gamboa, González 'el Asturias', y otros, además de seis heridos que pudieron regresar por su propio pie a Aulus-les-Bains". Tanmateix, la 526a brigada (liderada per Francisco Rodríguez), després d'ocupar Alòs a partir d'un tiroteig a la caserna de la guàrdia civil, va avançar cap Isil-Boreu fins a Esterri, on havia d'enllaçar amb la brigada 471. La retirada d'aquesta impossibilità l'operació i, aleshores, ocuparen petits nuclis per subministrar-se i fer mítings fins que, informats del fracàs a la Vall d'Aran, decidiren tornar a França en petits grups.

De la seva banda, més cap a l'est, mentre un dels batallons de la brigada 15, dirigida per Miguel Tomás, atacava Tor, els tres batallons restants ocupaven Alins (Pallars Sobirà). Allí, segons el tinent (i antic director del vaixell presó *Uruguai*, Anastasio Sánchez) hi hagué quatre guerrillers morts i sis de ferits, i altres baixes en forces de l'exèrcit, entre les quals, el tinent que liderava el destacament militar. Malgrat tot, el contraatac franquista efectiu els forçà a retirar-se amb un balanç de cinc maquis morts. Les restes de la brigada es divideixen i, mentre una part tornen a França, altres, sense ordres concretes, penetren a l'interior d'Espanya. I és que la incertesa i l'absència de concreció i ordres, així com el desconeixement sobre l'arribada de reforços i la situació real, provocaren vacil·lacions i diferents decisions.

La incapacitat d'ocupar el flanc esquerre, d'interceptar la carretera entre Vielha i Tremp i de tallar el port de la Bonaigua anuncià el fracàs de l'ocupació de Vielha. L'arribada de reforços de l'exèrcit acabà de decantar una balança desequilibrada. Nogensmenys, l'exèrcit franquista, al corrent de l'operació, començà a mobilitzar unitats militars cap la vall des de dies abans. Entre aquestes, el batalló Arapiles núm. 3 sortí el 13 d'octubre des de la Seu d'Urgell fins a Sort, des d'on el dia 19 anà a ocupar el port de la Bonaigua; molt poc després, marxà fins a Vielha. També tota la guarnició de Berga (composta pel batalló núm. 4 de caçadors de muntanya de Barcelona i la companyia Plana Major de l'Agrupació de Muntanya núm. 2) es dirigiren a la Pobla de Segur, on romangueren una setmana fins al dia 21, quan marxaren en caravana de camions fins al port de la Bonaigua i, des d'allí, a Vielha. I és que des del mateix dia 19 arribaren, a la capital de l'Aran, la resta d'unitats de la divisió 42 del general Marzo: el batalló núm. 5 Barcelona (amb una companyia que es queda a Salardú i dos que van a Vielha), el batalló Arapiles núm. 3 del regiment 14 i una secció d'intendència, una companyia de sapadors, una del batalló 5 i quatre del 3, la Plana major de l'agrupació 2a i la secció de canons del batalló 6, la companyia de destins del 5è batalló, una bateria d'artilleria del 72/22 i una altra del 105/11, una companyia del batalló 6 i una bateria del 105/11 que roman a Salardú, dos companyies del batalló 4, el 4t batalló, una companyia de sapadors i el 1r batalló de muntanya, així com ramats i seccions de veterinària i sanitat. En total, segons càlculs de Martínez Baños, el dia 26, previ a la contraofensiva, els efectius de l'exèrcit a la vall sumaven, almenys, 2.698 homes, una proporció que, comparada als prop de 4.000 guerrillers, tot i la inferioritat d'armament, era clarament favorable als defensors.

La retirada guerrillera

Les unitats de les divisions 42 i 41 de l'exèrcit tingueren com a primer objectiu conservar

Vielha i la comunicació del túnel amb la Pobla de Segur; en segon lloc, havien de recuperar tots els pobles ocupats pels guerrillers i els passos fronterers de Pont del Rei i de Portillon. A partir del dia 28, els guerrillers comencen a abandonar posicions i el 26 les tropes de Marzo ocuparen Vilac i Mont, on segons, informes militars, hi hagué 26 baixes mortals guerrilleres; també son ocupats Montcorbau, Aubert, Vilà, Arròs i Es Bordes, sense pràcticament resistència. El dia 30 ocuparen Les, sense l'oposició d'uns guerrillers que travessaren la frontera.

Davant la percepció de l'advers panorama per la concentració de reforços enemics i la incapacitat de prendre Vielha, els guerrillers es retiraren. Les diferents brigades reberen, el dia 28, l'ordre de retirar-se cap a França. La comunicació, via telefònica i mitjançant enllaços, fou rebuda amb certa sorpresa per algunes brigades que no havien estat derrotades, o malmeses en els combats. Malgrat tot, la retirada s'efectuà sense problemes: mentre algunes unitats es retiraren caminant fins a Bossòst, on pujaren als camions que els portaren a França, altres anaren motoritzats des de Vilac o creuaren, caminant, els passos muntanyosos per travessar la frontera. Segons Fernando Martínez Baños, es retiraren uns 3.500-4.000 maquis amb almenys 70 camions.

A excepció d'algunes unitats que es dispersaren o de guerrillers interceptats per l'enemic, el replegament va ser tranquil i la gran part estigué ja a França el matí del 29 d'octubre, quan avançaren els reforços de l'exèrcit franquista. Van ser retirats també una vintena de ferits i la gran part del material i els camions requisats. Pel que fa als prop de 300 presoners enemics (la major part, soldats, també alguns guàrdies civils), una part s'escaparen durant la retirada (sense que les unitats guerrilleres fessin esforços a evitar-ho), i els evacuats a França foren duts al camp de Bourrasol, a Toulouse, i, dies més tard, entregats a les autoritats franquistes i retornats a Espanya.

La decisió de la retirada ha estat objecte de forta controvèrsia política. Tant Santiago Carrillo com la versió oficial del PCE assenyalaren, en una tesi recollida i acceptada per alguns investigadors, que Carrillo es va reunir amb Luís Fernández i López Tovar, acompanyats també del general Joan Blázquez i Carmen de Pedro, i que fou ell mateix qui els convencé i qui ordenà la retirada per evitar una carnisseria. No obstant, diferents membres de l'AGE, López Tovar i altres historiadors afirmaren que la decisió ja estava presa abans de l'arribada de Carrillo. El mateix Tovar confessa que ja havia donat l'ordre abans de la reunió amb Carrillo i que va ser ell qui els va convèncer de la retirada, atesa la considerable presència de tropes franquistes i la nul·la insurrecció popular que tant havia estat proclamada en els mitjans propagandístics del partit. De fet, difícilment hagueren pogut evacuar tan ràpidament milers de guerrillers si la decisió no hagués estat presa i preparada abans. Més enllà del debat, el cert és que el fracàs dels objectius de l'operació va precipitar la caiguda en desgràcia de Monzón i la consolidació de Carrillo a la direcció del PCE.

L'arribada a França va ser aparentment tranquil·la. No van ser interceptats ni bloquejats per les forces franceses. Malgrat la petició d'entrega d'armes, s'hi van negar a fer-ho i les seves unitats foren declarades batallons de seguretat; d'aquesta manera, eren controlades per haver d'informar del llistat d'armament, material i personal. Finalment,

foren definitivament dissoltes el maig del 1945 i obligades a entregar tot l'armament. Quant al balanç oficial de l'operació, malgrat el fracàs militar, tingué el to triomfalista i autocomplaent característic del discurs del partit dels anys 40. Com a mostra, el següent escrit, publicat (a Toulouse) el gener del 45 des de l'òrgan del partit, *Nuestra Bandera*: «Los guerrilleros de Cataluña han liberado durante diez días las poblaciones del Valle de Arán, derrotando y poniendo en fuga, después de hacerles centenares de bajas, a las fuerzas represivas franquistas, infinitamente superiores en número y armamento. Durante estos días han funcionado en el Valle de Arán los órganos de poder de Unión Nacional, el pueblo ha administrado sus destinos. No ha habido represalias ni persecuciones de ningún género; funcionaron los ayuntamientos de Unión Nacional, incluso con la participación de sacerdotes. Los prisioneros fueron respetados y puestos en libertad al evacuar. Un teniente de la Guardia Civil que se entregó a los guerrilleros fue, asimismo, respetado. Las iglesias estuvieron abiertas sin que nadie entorpeciera el culto. Se revocaron todas las multas puestas por la Fiscalía de Tasas a los campesinos. Éstos quedaron en libertad de vender o no sus productos al precio que estimaran justo... Unidades guerrilleras estuvieron a punto de capturar en el pueblo de Viella al traidor Moscardó, que salió huyendo como una liebre.» No obstant, malgrat l'ocupació temporal d'una vintena de petites poblacions, els principals objectius no s'aconseguien: diluït el determinant factor sorpresa, no s'aconseguí cap dels punts estratègics, ni Vielha, ni el port de la Bonaigua; davant d'aquesta situació i l'arribada progressiva d'unitats militars franquistes, es decidí la retirada.

Balanç de baixes

La xifra total de víctimes ha estat objecte d'una certa controvèrsia a causa de la disparitat del recompte oficial i dels efectuats pels diferents investigadors que han abordat el tema. Tanmateix, la complexitat augmenta ja que les xifres varien segons l'àmbit territorial i temporal considerat, depenent si s'engloben les infiltracions de dispersió o si es redueix a les maniobres efectuades a la Vall d'Aran a l'efecte d'ocupar-la.

Segons les dades oficials, apunten a 32 morts i 216 ferits entre les forces franquistes, mentre que donen 129 guerrillers morts, 241 ferits i 218 presoners. El recompte efectuat per Daniel Arasa estima que les forces franquistes tingueren 22 morts a Vielha, 9 a Es Bordes, 2 a Bossòst, 1 a Salardú, 1 tinent de la policia armada a prop de Es Bordes i 1 soldat mort després d'estimar-se un camió prop de la Bonaigua. Si hi afegim diversos ferits que moriren posteriorment als hospitals de Lleida i Barcelona, es calcula que foren una quarantena les víctimes soldats, policia armada o guàrdia civil, a les que s'haurien d'afegir els aproximadament 300 presoners. Una quantitat semblant a la de 39 proporcionada per Fernando Hernández Sánchez i lleugerament superior a la trentena proporcionada, a partir de documents militars, per Martínez Baños. Les dades són confirmades per Sánchez Agustí, que estima i concreta les víctimes hagudes: moriren 4 guàrdies civils (1 a Les, 1 a Era Artiga de Lin i 2 a Es Bordes), 3 policies armades i 27 soldats de lleva, 2 suboficials (sergents) i els ciutadans Arazubi, Busquet, Ferrer y Arjó, enterrats al cementiri de Sant Miquel de Vielha sota una làpida amb la inscripció "Caídos por la Patria, vivís en nuestro recuerdo".

Quant a les víctimes guerrilleres, l'estudi fet per Arasa assenyala que en moriren 7 a l'atac inicial a Es Bordes, inclòs un ferit que morí a l'hospital, 3 durant el primer dia d'acció a Vielha, 4 o 5 a Salardú, 2 que intentaren volar el pont de Garós, 3 o 4 més en els combats dels voltants de Vielha, un per congelació i un altre més durant la retirada. Amb la possibilitat que hi hagués alguna altra víctima no localitzada o morta posteriorment, calcula que hi hagué unes 25 víctimes en les files guerrilleres. Si hi afegim els morts durant les maniobres de distracció fora de la comarca (entre les tres brigades del flanc esquerre i les quatre disperses), el nombre total de morts guerrillers de l'operació central estaria al voltant de 60, xifra aproximada a la donada per F. Hernández Sánchez (69) i a les 67 proporcionada per Ferran Sánchez Agustí a la Vall d'Aran. Martínez Baños, basant-se en els registres parroquials d'Es Bordes, Vielha i Salardú, i en documents militars, estima que durant els dies d'ocupació hi hagué 57 guerrillers morts. Per contra, per a López Tovar, tan sols hi hagué entre 10 i 12 guerrillers morts.

Ara bé, si sumem els morts de tota la franja pirinenca entre setembre i desembre (on destaca la trentena del Roncal), el nombre pot pujar, segons Arasa, fins als dos-cents (inclosos els liquidats després de ser capturats). Una xifra a la qual s'hauria d'incloure els detinguts, processats en consells de guerra i executats. I que puja, segons Ferran Sánchez Agustí, a més de 300 víctimes mortals i 700 presoners, inclosos 33 morts de Girona, 90 d'Aragó, 105 de Navarra i morts a Barcelona i Tarragona. De fet, Sánchez Agustí s'atrevia a estimar un total d'entre 700 i 1.000 guerrillers apressats durant les operacions, i comptabilitza un total de 433 de víctimes mortals (entre guerrillers i, també, soldats, guàrdies o policies) fins al 1945, incloses també les de guerrillers procedents d'infiltracions immediatament posteriors.

Altrament, també hi hagué morts entre civils, la gran part dels quals accidentalment. A Les, morí un home per guaitar amb escopeta davant dels guerrillers, que es pensaren que anava a disparar; un excombatent nacional que els maquis mataren a Pontaut, dos de Betrén morts per una bomba llençada per l'exèrcit, i un paisà que des del camió on viatjava s'estimbà prop de la Bonaigua.

A tot això, cal sumar-hi les víctimes indirectes, aquells que moriren durant la desbandada o durant el trajecte cap el sud: el cas de Manuel Almarcha, que va ser detingut a final de 1944 després de participar en l'operació; natural de Crevillent, va ser jutjat en consell de guerra a Alacant i va ser el darrer afusellat, a la mateixa ciutat, el desembre del 46. Tanmateix, les infiltracions posteriors a l'ocupació de la Vall d'Aran, produïdes ja des del mes següent, i les constants persecucions de l'exèrcit i guàrdia civil de guerrillers, provocaren nombroses víctimes guerrilleres durant el trajecte cap l'interior de l'Estat.

A part de les víctimes mortals, hi hagué nombrosos ferits, que foren assistits a diversos hospitals de campanya gràcies a l'organització d'un servei sanitari i assistencial integrat per uns 25 metges i practicants que havien lluitat en la Resistència; s'instal·laren hospitals a Louchon (brigades 11, 410 i 451), Couflens (brigades 471 i 526), Hospitalet-près-l'Andorre (brigada 15) i Sentein (brigada 9), des d'on els guerrillers ferits serien evacuats als hospitals de Purpan, La Grave o Varsòvia. Aquest darrer es fundà el mateix octubre de 1944 al barri de Saint-Cyprien de Toulouse, (amb alta concentració de refugiats espanyols i va

ser condicionat a partir d'un *chateau* d'un col·laboracionista alemany, confiscat per l'estat major de les FFI (Forces Franceses d'Interior) en profit de l'Agrupación de Guerrilleros Españoles i posteriorment arrendat, al número 15 del carrer Varsòvia. A l'hospital del mateix nom, arribaren bona part dels ferits de l'operació de la Vall d'Aran; fins i tot, segons algunes fonts, el cap del servei sanitari de l'operació, Diego Díaz Sánchez havia estat un dels fundadors. De fet, les primeres entrades van ser entre el 17 i el 26 d'octubre de 1944 i, en els tres primers mesos, es va atendre prop de 200 malalts, la majoria dels quals provenien de les divisions 99, 204 i 186. Segons el llibre d'admissió de malalts, la major part eren ferits de bala, però també hi hagueren d'altres casos vinculats a malalties, cas de reumatisme, bronquitis crònica, nefritis o tuberculosi.

Per últim, malgrat l'existència de llibres i obres que han tractat l'operació, encara resten pendents d'aclarir o de desenvolupar determinades qüestions. Un dels aspectes que ha generat controvèrsia ha estat el del paper del partit i, particularment, l'ordre de la retirada i la defenestració de Jesús Monzón. Sobre això ens podríem preguntar: tots els dirigents del PCE eren sabedors de l'operació? Hi hagué informacions realment objectives sobre la situació *insurreccional* a l'interior d'Espanya? Les possibilitats de derrotar a Franco existien? La responsabilitat va ser dels que ho planificaren o hi hagué negligències també de comandaments intermedis, com alguns guerrillers admeteren? Hi hagué problemes de comunicació rellevants entre l'Estat Major i les brigades guerrilleres? Foren també les ordres desproporcionades i excessivament generalistes, atenent el nombre de guerrillers i l'extensió del territori per ocupar? Són moltes les preguntes que resten obertes. Algunes serà difícil que tinguin una resposta unívoca però tant de bo les investigacions històriques futures donin llum sobre algunes.

Fins i tot, alguns guerrillers, desenganyats per la situació viscuda, confessaren que "hemos venido engañados. Nos decían que era una cosa pero ha sido otra" i, alguns, com *Pinocho*, acusaren d'haver estat víctimes "de una encerrona", que els deixaren entrar per després estomacar-los, ja que el servei d'informació de l'exèrcit franquista coneixia tots els detalls de l'operació, nombre de soldats, armament... Fins i tot, el general Miaja, segons algunes fonts, "consideraba posible y no le sorprendería que fuese una treta del propio Franco para fortalecer su posición en España".

No obstant això, més enllà d'aquestes malfiances, derivades possiblement de les discòrdies i prejudicis polítics vers el PCE i el PSUC per part dels seus adversaris, o pel mateix ressentiment d'alguns combatents per haver posat de forma inútil la vida en risc, la derrota tampoc no estava anunciada. Ni el pla militar era tan atrevit, ni l'objectiu polític tant forassenyat, ni la reacció de l'exèrcit, com assenyala l'expert i militar Fernández Baños i com es comprova en la xifra de víctimes, fou tan ràpida i eficaç.

Breus reflexions finals

L'operació *Reconquista de España* a la Vall d'Aran, el darrer gran conflicte armat al Pirineu, és sense cap mena de dubte un dels fets històrics més controvertits i alhora desconeguts del nostre passat recent. Les grans expectatives creades per les victòries aliades sobre el nazi-feixisme a tot Europa van generar una natural onada d'entusiasme i il·lusió entre els

exiliats republicans. Des de la derrota de 1939 i els durs i sacrificats anys de resistència clandestina a França, aquella tardor de 1944 s'obria per fi un horitzó de raonable esperança per a desenes de milers d'homes i dones que durant quasi una dècada havien posat les seves vides al servei de la causa de la llibertat i de la defensa de la República. El fracàs final no resta valor a una acció audaç i valenta que, en el context de les victòries militars dels aliats, tenia el noble objectiu de derrotar el feixisme i restaurar la democràcia i una legalitat republicana que fou criminalment arrabassada a tot un poble el juliol de 1936. Finalment, tampoc no podem deixar d'esmentar la manca d'interès i el nul suport per part de les que s'anomenaven *potències democràtiques*, per fer caure la dictadura franquista durant aquella tardor de l'esperança de 1944. Aquesta manca d'interès, quan no directament hostilitat, era el preludi d'una guerra freda que convertiria Franco en un aliat lleial i fiable, i al seu anticomunisme en un capital que va saber administrar convenientment per sobreviure a la desfeta del feixisme europeu i morir al llit en una altra tardor, tres llargues i doloroses dècades més tard. És per tot això que després de tanta foscor i oblit que aquell fugaç llampec d'esperança que va il·luminar la Vall d'Aran l'octubre de 1944 mereix ser conegut, recordat i estudiat.

Bibliografia

- AGUADO SÁNCHEZ, Francisco *El maquis en España*, San Martín, Madrid, 1975.
 — *El maquis en sus documentos*, Madrid, Editorial San Martín, 1976.
 AGUDO, Sixto *Los españoles en la resistencia francesa y su aportación a la lucha antifranquista*, Saragossa, Una Luna, 2003.
 ÁLVAREZ Ange; DELICADO, Ivan et Roland *Guérilla antifranquiste du Levant. Crimes et falsifications, 1945-195. Quand Carrillo faisait éliminer des héros de la Résistance française*, Nîmes, Ardeo, 2014.
 ARASA, Daniel *Años 40: los maquis y el PCE*. Editorial Argos, Barcelona, 1984.
 — *La invasión de los maquis: el intento armado para derribar el Franquismo que consolidó el Régimen y provocó depuraciones en el PCE*. Barcelona: Belacqua Ediciones, 2004.
 ARASANZ RASO, Joaquín *Los guerrilleros*, ed. autor, Huesca, 1994.
 ARÓSTEGUI, Julio; MARCO, Jorge *El último frente: la resistencia armada antifranquista en España, 1939-1952*. Madrid, Editorial Catarata, 2008.
 AZCÁRATE, Manuel *Derrotas y Esperanzas. La República, La Guerra Civil y la Resistencia*, Barcelona, Tusquets, 1994.
 BARCELÓ, Amadeo *¡Viva el maquis! Tras las huellas de maquis, guerrilleros y clandestinos en el Bajo Aragón*, Loslibrosdelagitador Zaragoza, 2015.
 CARRAUX-GARIPUY, Janine *L'Hôpital Joseph-Ducuing et son projet : histoire, réalité et image d'aujourd'hui*, thèse de doctorat d'État en Médecine, Université Paul-Sabatier, Toulouse, 1987.
 CARRILLO, Santiago, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 2006.
 CLUA MENDEZ, José Manuel *Cuando Franco fortificó los Pirineos, La Línea P en Aragón: Generalidades / La Jacetania*. 2004. Editorial Katia. Zaragoza.
 — *Cuando Franco fortificó los Pirineos, La Línea P en Aragón: La Ribagorza y Sobrarbe*. 2007. Editorial Katia. Zaragoza.
 COMÍN COLOMER, Eduardo *La República en el exilio*, Barcelona, AHR, 1957.
 DÍAZ, B.; RECIO, A.; & MORENO, J. B. (coord.) (2023) *Maquis. La resistencia armada. Historia de la guerrilla antifranquista, 1939-1952*. Trea.
 ESTRUCH, Joan *El PCE en la clandestinidad. 1939-1956*, Madrid, Siglo XXI, 1982.
 GUERRA, Francisco *La medicina en el exilio republicano*, Universidad de Alcalá, Madrid, 2003.
 HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, Fernando "Carboneros, leñadores y maquis: Los guerrilleros españoles en Francia (1939-1950)". *Cuadernos republicanos*, 66, 2008, p. 99-120.
 — *Los años de plomo. La reconstrucción del PCE bajo el primer franquismo (1939-1953)*, Barcelona, 2015, Crítica.

- *La frontera salvaje. Un frente sombrío del combate contra Franco* Pasado y Presente, Barcelona, 2018.
- HUESO, "CASTO", Juan *Informe de Guerrillas, Desde el valle de Aran a los montes de Cuenca*. Cuenca, Edición de Salvador F. Cava, 2004.
- FERNÁNDEZ PASALODOS, Arnau (2024): *Hasta su total exterminio. La guerra antipartisana en España, 1936-1952*. Galaxia Gutenberg.
- GONZÁLEZ DEVIS, Raül *Tragèdies silenciades. Repressió franquista i maquis a les comarques del nord del País Valencià, Castelló, Universitat Jaume I - Universitat Rovira i Virgili*, 2016.
- *Entre la resistència i la supervivència: la Agrupación Guerrillera de Levante (1946-1952)* (tesis doctoral). Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2017.
- *Maquis i masovers. Entre la resistència, la supervivència i el terror*. Benicarló, Onada Edicions, 2018.
- *Guerrilleros y comunistas. La apuesta armada del PCE*, Benicarló, IET-Onada Edicions, 2021.
- GRANDES, A. *Inés y la alegría*, Tusquets, Barcelona, 2010.
- MARICHAL, Juan; TUÑÓN DE LARA, Manuel; GIRAL Francisco, i altres *El exilio español de 1939, II*, Madrid, Taurus, 1979.
- MARÍN VALENCIA, Alberto *Espanoles en la resistencia francesa (1940-1945)*, Universitat de Barcelona, 2019, Barcelona.
- MARTÍ BIELSA, Lluís *Uno entre tantos. Memorias de un hombre con suerte*, Barcelona, El Viejo Topo, 2019.
- MARTÍNEZ DE BAÑOS, Fernando *Hasta su aniquilación total: el ejército contra el maquis en el Valle Arán y el Alto Aragón, 1944-1946*, Madrid, Almena, 2002.
- *El maquis. Una cultura del exilio español*, Zaragoza, Delsan, 2007, p.218-223.
- MARTORELL, Manuel *Jesús Monzón, el líder comunista olvidado por la historia*, Pamplona, Pamiela, 2000.
- MOLANÉS PÉREZ, Pablo "El Hospital Varsovia de Toulouse, un proyecto del exilio español". 17, 35, 2013, disponible en: <http://dx.doi.org/10.7184/cuid.2013.35.06>
- MORENO GÓMEZ, Francisco *La resistencia armada contra Franco. Tragedia del maquis y la guerrilla*, Madrid, Editorial Crítica, 2001.
- SERRA FRIGOLA, Josep (2022) *Obrint camins de llibertat. Maquis a Catalunya: els guies i les seves rutes al Pirineu català i andorrà*. Amical Antics Guerrillers de Catalunya.
- PONS PRADES, Eduardo *Guerrillas españolas*, Barcelona, Editorial Planeta, 1977.
- RODRÍGUEZ, E. (2005) *Els maquis*. Cossetània Edicions, Valls.
- SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran *Maquis en el Alto Aragón. La guerrilla en los Pirineos Centrales. 1944-1949*, Lleida, Milenio, 2011.
- *Maquis al Montsec. Del Migdia francès a l'Aran i el Pallars (1944-1956)*, Lleida, Pagès Editors, 2008.
- *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*, Milenio, Lleida, 2001.
- *Maquis a Catalunya. De la invasió de la vall d'Aran a la mort del Caracremada*. Lleida, Pagès Editors, 1999.
- SERRANO, Secundino (2006) *La última gesta. Los republicanos que vencieron a Hitler (1939-1945)*, Madrid, Punto de Lectura.
- VIÑAS, Ángel *Franco, Hitler y el estallido de la Guerra Civil: Antecedentes y Consecuencias*, Alianza, Madrid, 2001.
- VVAA *Cisquet, un maqui olot*, Associació Catalana de Presos Polítics, Barcelona.
- YUSTA, Mercedes *Guerrilla y resistencia campesina. La resistencia armada contra el franquismo en Aragón (1939-1952)*, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2003.
- ¿"Miseria de la teoría"? La historiografía de la guerrilla antifranquista, en busca de un marco teórico», en PEIRÓ Ignacio, FRÍAS Carmen (ed.), *Políticas del pasado y narrativas de la nación en la España contemporánea*, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2016, p. 119-144.
- ZARAGOZA FERNÁNDEZ, Luis "Radio Toulouse y la invasión del Valle de Arán", *Redes.com: revista de estudios para el desarrollo social de la Comunicación*, N°. 5, 2009, p.123-144.

Documentals

- AMAT, Jorge *Le Val d'Aran. Les guérilleros espagnols en France*. <https://www.youtube.com/watch?v=MJdrh9A8ANQ>
- CANALS, Enric *Jesús Monzón, el líder oblidat per la història*, 2011. https://www.youtube.com/watch?v=kGKp_Hg1zWk
- MONESMA, Eugeni, (dir.) *Las ilusiones perdidas. La invasión del valle de Arán*, 2005.
- PLANAGUMÀ, Marc *Cisquet i el seu germà*, 2021.
- FONSECA, Bonifácio; MARTÍNEZ, Félix; & BOYA, Mireia (Ariuan) *Aqueth dia i auie ua nòça: era arribada des maquis en Aran*, 2014.

El Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà: estat de l'equipament

El Parc dels Búnquers és un centre de memòria històrica ubicat a la Cerdanya, concretament a la subcomarca del Baridà. El projecte va néixer amb la voluntat de donar a conèixer el context històric que va portar a construir una colossal línia fortificada al llarg de la frontera, així com les seves característiques. Es tracta d'un centre d'interpretació de la Segona Guerra Mundial i el franquisme, i des de fa uns anys, ha esdevingut un punt de referència en la difusió i la recerca d'aquest període històric a la zona.

Les fortificacions defensives posteriors a la Guerra Civil espanyola en el context de la Segona Guerra Mundial i la guerra freda encara són poc conegudes tant en l'àmbit acadèmic com en el coneixement popular. El Parc dels Búnquers va obrir les portes en un moment en què la informació sobre el pla defensiu de la frontera durant la postguerra i els moviments de l'exèrcit espanyol en aquella època encara restaven sota restriccions de consulta. Fins a l'any 2018 l'accés a la documentació no es va facilitar de manera general. En l'àmbit local aquests fets històrics encara representen molts interrogants per la població i en l'òrbita internacional es fa difícil comprendre el paper d'Espanya en el context de la Segona Guerra Mundial.

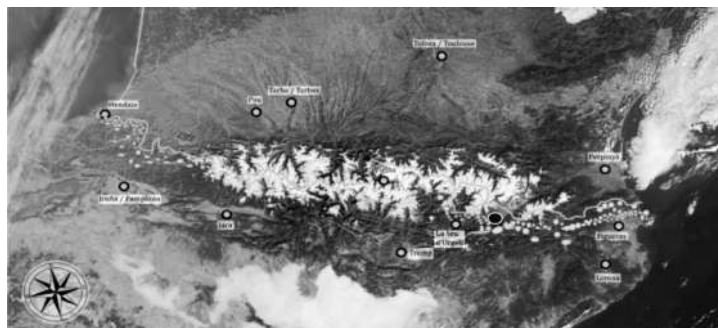
Marc Pont i Fitó, sociòleg, màster en Història Contemporània i Món Actual, equip del Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà de Cerdanya

Dues de les fortificacions museïtzades i recuperades a la zona de Montellà i Martinet

Les més de 6.000 fortificacions de l'Organització Defensiva dels Pirineus (coneguda popularment com a *Línia P* o *Pirineus*) recorren la frontera pirinenca al llarg dels 500 km entre el País Basc i el Cap de Creus. Es van començar a planificar quan la guerra civil tot just acabava i la construcció s'estén fins ben entrada la segona meitat del segle xx. Fins als anys 60, l'exèrcit espanyol, a través de destacaments a la zona, va vigilar i mantenir totes aquestes construccions que es van aixecar de manera generalitzada a partir de l'any 1944 pel temor del règim franquista a una possible invasió provinent del nord, ja fos de l'exèrcit de Hitler o d'algun contingent aliat. No va ser però fins l'any 1986 que l'exèrcit abandona les revisions periòdiques de les fortificacions.

Interior del conjunt de 300 metres de galeries subterrànies de Martinet

Centres de resistència de l'ODP

Fruit del gran i excepcional patrimoni existent a la zona de Montellà i Martinet pel que fa a les construccions defensives posteriors a la guerra civil, va sorgir la necessitat de recuperar, protegir i visibilitzar aquestes obres d'enginyeria militar i alhora la voluntat recuperar la memòria col·lectiva de tots aquells constructors que, complint amb el servei militar, van construir més de 150 fortificacions a la zona del Baridà. Després d'una important recerca inicial i de cooperació entre la societat civil i l'exèrcit, el Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà va obrir al públic l'any 2007. El centre va ser promogut per l'Ajuntament de Montellà i Martinet, el Parc Natural del Cadí-Moixeró i la Generalitat de Catalunya a través de Memorial Democràtic.

Després de l'obertura i d'un període de gestió del centre per part d'una empresa privada, l'Ajuntament de Montellà i Martinet va municipalitzar la gestió i va passar a ser un equipament de titularitat i gestió municipal. Des de fa poc més de quatre anys, s'ha iniciat un projecte de relançament i posada al dia de l'equipament.

Actualment el Parc dels Búnquers és un reclam turístic de la Cerdanya que acull més de 4.000 visitants l'any. Amb obertura ininterrompuda durant els mesos d'estiu el centre posa a disposició del visitant una visita guiada bàsica d'1h i 30 minuts on es reproduïx un audiovisual introductori amb testimonis orals, explicacions en el recorregut exterior i un guiatge per un entramat de 300 metres de galeries que connecten fins a 7 fortificacions. Durant la resta de l'any, el centre obre per a visites guiades els caps de setmana i entre setmana per a grups, molts d'ells escolars. A banda, però, el recorregut exterior lliure i accessible permanentment ofereix una visita molt més reduïda, simple i introductòria pels més de 20 búnquers museïtzats.

El nou equip també ha iniciat recentment una tasca important de recerca que ha permès oferir visites guiades a les més de 70 fortificacions del terme municipal de Montellà i Martinet. Una vintena estan museïtzades i en condicions de rebre visites regulars; la resta es mostren puntualment malgrat que, tot i el seu bon estat de conservació, estan abandonades des de fa anys.

En la mateixa línia, també s'ha potenciat la recerca històrica, que afavoreix el coneixement del període de la postguerra civil i la Segona Guerra Mundial al nostre territori. És per aquesta raó que l'Ajuntament va assumir íntegrament el cost del desplaçament a l'Arxiu General Militar d'Àvila. Aquesta tasca va permetre la consulta i reproducció digital de més de 3.000 documents que han permès iniciar un exhaustiu projecte de recerca per recuperar els detalls de la vida de la immediata postguerra al Baridà amb el que comporta

Exterior del centre de visitants

Interior del centre de visitants

l'arribada de més de 1.700 soldats, tal com apunten els primers resultats. A banda, també serà una important font d'informació per tal d'explicar la planificació, construcció i revisió de les més de 150 fortificacions de Martinet i Lles de Cerdanya. Igualment hem iniciat des de fa poc més d'un any la recerca i inventariat de diversos expedients militars de soldats que poguessin passar per la zona a fer el servei militar. Tot el treball de recerca ha estat possible gràcies a la visita en altres arxius militars com el de Barcelona, Madrid o Guadalajara.

Amb tot, el procés de relançament del projecte del Parc dels Búnquers iniciat fa quatre anys i que comprèn des de l'actualització del discurs de les visites guiades, la museïtzació d'aquestes fins l'ampliació de les fortificacions visitables o bé la recerca documental i oral de noves fonts històriques. Totes les iniciatives s'han dut a terme gràcies al finançament de l'Ajuntament de Montellà i Martinet.

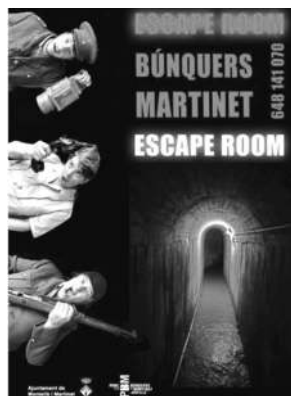
Des de l'entrada en funcionament de la nova gestió del Parc dels Búnquers fa més de quatre anys, s'han engegat un conjunt de millores per tal de posar al dia l'equipament i relançar-lo tant com a centre de visitants com a espai de recerca i investigació històrica del període de la postguerra a la comarca de la Cerdanya i el Baridà.

Recentment també s'han iniciat diferents propostes de diversificació de l'activitat com l'*escape room*. Aquesta activitat consisteix en resoldre una sèrie de proves, preguntes, enigmes en menys d'una hora per poder "impedir que es dispari un canó contra carro". Dins de 300 metres de galeries subterrànies els participants recorren els diferents búnquers per aconseguir reunir totes les proves i poder acabar el joc. La prova està ambientada als anys 40 i permet al visitant conèixer d'una manera diferent aquest trosset d'història recent encara desconeguda i durant molts anys silenciada.

Primavera de 1945. Hitler i el règim nazi acaben de caure. L'Organització Defensiva dels Pirineus, espera un imminent atac de les potències aliades a través de la Cerdanya i prepara un important defensa des dels Centres de Resistència nº 52 i 53. La peça més important i potent de la defensa són els canons antitancs. La línia s'ha armat a gran velocitat i tot és a punt per aturar l'atac aliat.

A darrera hora la invasió és desmentida i immediatament s'ha donat la ordre de replegament de totes les unitats. Les fortificacions han estat desarmades i s'ha aturat el pla de defensa. Tot i això, l'ordre no ha arribat a una de les unitats i un esquadró de soldats es dirigeix a un dels búnquers d'artilleria del CR53 de Martinet per fer detonar el canó.

Cal aturar com més aviat millor l'alarma del canó i així evitar que la unitat d'artilleria faci volar el pont de Martinet. Esperem que tu i el teu equip pugueu aconseguir-ho abans d'una hora!

Cartell promocional de l'escape room

Una altra activitat impulsada recentment i que aquest any arribarà a la quarta edició és la Caminada Popular Bunquerada. A través d'aquesta caminada es recorre bona part dels 150 búnquers que trobem distribuïts pel Baridà, defensant una possible invasió provinent del nord per una de les valls més accessibles del Pirineu: la Cerdanya.

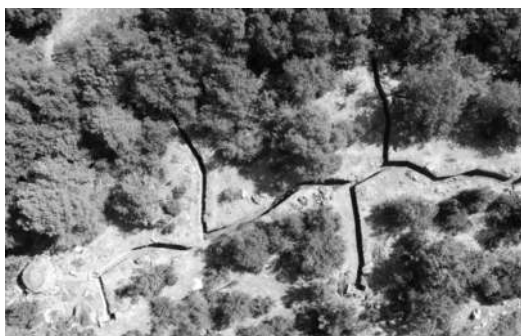
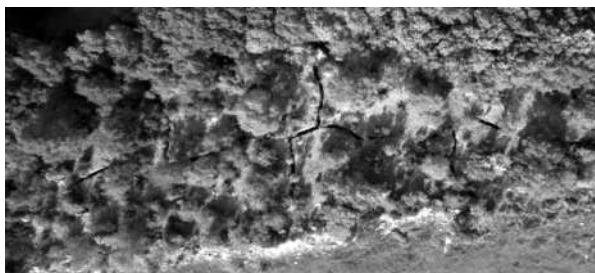
L'itinerari enllaça un gran nombre de búnquers de l'Organización Defensiva de los Pirineos que pertanyen al Centre de Resistència de Montellà i Martinet i té com a objectiu donar a conèixer aquest moment històric i la gran defensa militar que s'alça en un paisatge incomparable.

Finalment, i en la línia de la recuperació de noves fortificacions de la zona es va celebrar l'estiu de l'any passat un camp de voluntariat per netejar, condicionar i donar visibilitat a un conjunt de més de 300 metres de trinxeres que comuniquen diferents fortificacions. Amb el camp de treball es van recuperar de la vegetació i arbrat que hi havia anat creixent amb el pas dels anys i que les estava malmetent. El camp va comptar amb la presència de més de 10 voluntaris internacionals i 5 de locals durant 8 dies d'entre 17 i 24 anys.

Cartell promocional de la bunquerada

Vista aèria del conjunt de trinxeres abans de la recuperació

Vista aèria del conjunt de trinxeres després de la recuperació

L'objectiu del camp, però era doble: d'una banda, recuperar un element patrimonial de gran valor, i per l'altra, l'intercanvi d'idees i coneixements entre els diferents voluntaris internacionals per fer valdre aquest patrimoni més enllà de les nostres fronteres. També pretenia generar sinergies entre la comunitat internacional formada i els joves locals, així com amb la resta del poble. El camp va generar intercanvi d'idees, percepcions i sobretot la posada en comú d'uns fets històrics compartits entre diferents països del món (des de la Segona Guerra Mundial fins a les dictadures feixistes que s'apoderen de les societats del segle xx) que clarament van marcar un punt d'inflexió en la història universal.

La recuperació d'aquest element patrimonial va en la línia de treball iniciada pel Parc dels Búnquers fa més de quinze anys de recerca i divulgació entorn el període històric del franquisme i la Segona Guerra Mundial al Pirineu. La posada en valor d'unes construccions que mai s'han utilitzat va de la mà de la interpretació de paisatges fronterers, fronteres imposades en orografies no frontereres o vivències bèl·liques o postbèl·liques. Al llarg del camp de voluntariat es van dur a terme taules rodones, tant amb la població local com amb els voluntaris, per tal de posar en comú les percepcions frontereres en diferents indrets o la convivència en aquests territoris.

Conflictes bèl·lics, avui, al Pirineu català

“Conflictes bèl·lics al Pirineu”:

Per poder-ne parlar correctament, és a dir amb zel i autoritat, s’ha de ser historiador, sociòleg, i per què no, poeta.

Quan no ets ni l’un ni l’altre i tens ganes d’aprofundir en el tema, només queda la solució d’enraonar de coses conegudes del dia d’avui, lligades a la terra del teu territori. Això fa que el Pirineu s’estructuri a l’entorn de la part del Pirineu català.

Que arribin de fora fins al Pirineu o que del Pirineu se despleguin més enllà, els conflictes (aquells de la història, la més vella o la d’avui) afecten tots els Països Catalans.

Conflictes bèl·lics són conflictes de poders, de conquestes de territoris amb la presència de violències, també armades.

De segur, al dia d’avui, els conflictes que existeixen han pres altres formes: agressivitats verbals, repressions policials, injustícies socials, polítiques racistes, etc.

Aquests atacs són combats de cada dia. Tots aquí sabem de què va, i se podria fer pesat enumerar les notícies d’informació quotidianes dels nostres diaris.

Miquel Arnaudies i Martí, artista plàstic i president del Centre Cultural Català del Vallespir

1 d’octubre de 2017

Per tant se n'ha de parlar, almenys per defensar la nostra identitat.

Fa pocs dies, la Marina Le Pen, amb les seues ideologies conegudes, va anunciar que a Andorra, ja que hi havia un copríncep francès, la llengua del país havia de ser en prioritat el francès. La mateixa Marina Le Pen, en un altre lloc, va dir que si era elegida, en Puigdemont, si se presentava a França, seria expulsat cap a Espanya en qualitat de terrorista. I és també allò que diu la justícia espanyola que no vol aplicar la llei d'amnistia.

D'ençà d'Arenys de Mar en 2011 la voluntat d'independència expressada pel poble català fora porta conflictes. I la primera cosa que faran les autoritats dominadores serà denigrar i fer desaparèixer la nostra llengua, ja que llengua és arrels, és territori, fronteres pròpies, cultura, etc. La llengua és la veu del poble.

La lluita és permanent pertot arreu.

A Figueres, a la Carme Forcadell que fa la reservació d'una habitació en un hotel se li respon: "Me puede hablar en castellano por favor". Farà denuncia per segregació.

I s'ha de rumiar que això passa pertot arreu del territori.

A Rocabruna, petit poblet de 20 habitants, conegut per la seua església i el seu campanar, a prop d'aquí, aïllat dins la muntanya, al restaurant, la cambrera a qui hauràs demanat un menú escrit en català, te dirà: "No lo entiendo".

El batlle de Perpinyà d'extrema dreta, per encendre la foguera dels focs de Sant Joan refusa la flama del Canigó i fa servir el seu encenedor personal. El mateix batlle bloqueja la compra del Convent de les Clarisses per a l'escola La Bressola, que hi vol fer un nou institut.

El Castellet ahir

El Castellet al dia d'avui, a Perpinyà.
La senyera ha desaparegut

La lluita és guerra permanent i la ruptura sembla que ja hi sigui. Espanya és monarquia, Catalunya és república.

Per ara el "conquistador" va guanyant.

Però com ho faran per descuidar i esborrar la creació, només catalana, que té per origen la nostra terra i la nostra identitat. Ramon Llull, Gaudí, Pau Casals –entre parèntesi, a Prada se celebra cada any el Festival Pablo Casals, amb un programa escrit només en francès–, Dalí amb la seua ambigüitat, Miró, Tàpies (que escriu: "La pintura que faig és perquè sóc català"), Joan Brossa, Frederic Mompou, Papasseit, Víctor Català, Lluís Llach, Joan Fuster, Pere Verdaguer, Teresa Rebull i tant d'altres fins a La Fura dels Baus. Tots aquests artistes si s'expressen de llur manera tan personal és perquè són catalans.

Potser s'ha d'insistir sus d'allò que vol dir ésser català. És a dir, què porta la nostra llengua. Ja ho he dit i escrit: quan parli i escrit en català són pas la mateixa persona que quan parli i escrit en francès. Els calaixos són pas els mateixos i ara sí que sé que la meua llengua materna me porta a tenir una sensibilitat feta d'un coneixement de solidaritat i de compartir, fora dels egoismes i dels egocentrismes definits per un ambient liberal amb prioritats econòmiques.

Els escons vora del foc sempre encès, per mantenir calenta l'olla o el tupí on couen els ossos d'espina, xo la Dolors de la Plana de Riu amb en Nitús –que ja nos ha deixat, Déu lo perdó–, que rondineja esperant la visita d'algú que li permetrà de beure un got de vi bo, diuen una sensibilitat i una manera d'ésser que només un català pot percebre.

Apolit! Me feu pas dir lo que no dic. Se tracta pas, dins les meues evocacions de la Plana de Riu, de parlotejar de nostàlgies i de dir, recordant pares, avis i besavis que llurs vides fetes de feines compartides i de lligams amb família i veïns, amb relacions d'amistats i de solidaritats, eren millors que les nostres. Les vides de carrer que feien dir a en Joan quan era petit i que anava a ca la Teresa d'en Patllari, a cercar una pastilla o un gotet de licor de taronja i cafè, o a ca la Maria Sans amb la seua gelea de codonys: "Són vist llum, són entrat ", ja s'han perdut.

Tinc una veïna nova, les cases se toquen, forastera, que quan és a davant de la seua porta fumant, i que me permeti de l'escometre, perquè és el meu tarannà, me mira de revés-ull, estranyada, l'aire de dir: "Què me vol aquest?".

Són aquestes realitats, aquestes veritats que són il·lustració d'un pensament català.

El seny català que tenim viu, entre nosaltres el dia d'avui diu que nos coneixem, que sabem quines són les nostres arrels. I això ningú nos ho traurà.

Els conflictes del dia d'avui que s'ataquen a la nostra llengua són per esborrar la cosa comuna que nos diu qui sem que fa que nos entenem dins una història, un sentit comú, que fan les nostres emocions davant de les pedres d'aquestes cases velles que han guardat la memòria d'un temps que és el nostre i que només nosaltres podem entendre. La nostra història porta una manera d'ésser personal i col·lectiva que és la resposta contra el món artificial del dia d'avui.

Pot ser que somiï però els somnis han de ser la nostra força per quedar tossuts a aconseguir la nostra llibertat, i la Muriel Casals ja nos ho ha dit: "Som el somni".

Per assumir la veu del nostre poble i per poder ser a casa nostra, els conflictes bèl·lics del dia d'avui l'ha de guanyar la nostra identitat.

Casa Nostra. La semàntica també diu qui sem: *Casa Nostra* o *Nostra Casa*. El sentit és pas el mateix. *Casa Nostra*, de primer posen en davant la casa, que sovint és patrimoni que ve dels pares o dels avis. Després direm la propietat: *La meua, La nostra. Casa Nostra*, la prioritat és la casa. Els amos de la casa se posaran en darrera i seran definits després.

Nostra Casa és el contrari. De primer hi haurà la possessió. "Això és meu". La definició de la possessió esdevindrà després.

El francès diu: "Je rentre chez moi", "Je rejoins ma maison". És ell que se posa endavant. L'equivalent de *casa nostra* existeix pas en francès. Se pot pas dir en francès *maison mienne*.

Aquesta reflexió de la semàntica o de la sintaxi dirà diferències de manera d'ésser. El català tindrà un sentit del col·lectiu obert al món que fa falta al francès dins de l'obsessió del seu egocentrisme, que falta a l'espanyol negat dins el seu inconscient col·lectiu de conquistador o de torero.

L'espanyol? Sé pas. Dirà *nuestra casa* o *casa nuestra*. Li és igual. Potser perquè ni és ni tu ni vós! Perdoneu aquesta conclusió personal pejorativa que me va bé.

Fins ara només he parlat del tarannà que justifica la nostra identitat, però dins els conflictes bèl·lics del dia d'avui s'hauria de parlar d'economia i de l'escàndol de l'espoliació del nostre PIB. El deute públic francès és equivalent a la espoliació anual que pateix Catalunya de part d'Espanya. Imagineu-vos si aquesta participació romangués a Catalunya. Una manera de rumiar els límits de la solidaritat nacional.

Tenim clar que per aconseguir la nostra llibertat l'única solució és de tenir el poder d'un estat que permetrà d'aplicar les nostres pròpies lleis per dir qui sem, què volem i d'ençà de les Corts, compartir un humanisme universal que això també ho sabem fer.

Els conflictes bèl·lics del dia d'avui són pas acabats.

De pronosticar qui serà el vencedor dels conflictes, presents en tots els Països Catalans i fins i tot també en les comarques del Pirineu oriental, fins i tot a Andorra, són figues d'un altre cistell o d'un altre paner.

PS: Rellegint aquest text i descobrint el llibre d'Albert Memmi, hi ha unes paraules que fan rumiar més enllà. Poc que se n'ha parlat fins ara, hem de tenir consciència que els catalans sem *colonitzats*. Per tant, tenim el tarannà ben evident del colonitzat. Ho hem de saber si volem despertar una manera eficaç de trobar l'emancipació de tot el poble.

On els Pirineus s'enfonsen a la mar. Les vintenes trobades culturals pirinenques 2023

En la peregrinació pròpia de les Trobades Culturals Pirinenques per la geografia de la serralada, en elegir Sant Pere de Rodes com a seu de les vintenes, hem de convenir que, geogràficament, més enllà, més a l'est, ja no hi podíem anar. L'any 2023 la seu de les trobades va establir-se on els Pirineus, o el que en resta de la serralada, s'enfonsen en la mar Mediterrània, que els tanca en els límits orientals. I ho fan en un espai agrest, com si abans d'enfonsar-se volguessin demostrar que de no ser la mar, de ganes de continuar no ens hi faltava. Ens vam trobar al monestir de Sant Pere de Rodes, un lloc magnífic, pels espais edificats i restaurats, pels equipaments utilitzats, pel significat i el contingut que guarda i per la esplèndida visió vers la mar, cap el Port de la Selva, tant durant el dia, amb una blavor imponent, com quan ja fosc ens acomiadàvem posant com a testimoni les llunyanes llums enceses, com cuques de llum que endolcien la nit.

La convocatòria de 2023 proposava tractar la protecció del territori pirinenc. En Pep Llamas en la seva comunicació mostrava un cert desacord amb el títol per l'ús del mot *territori*. No és la primera vegada que observo aquest desacord per la seva utilització, molt generalitzada en aquestes darreres dècades, al meu entendre a vegades abusivament, com un recurs definitori fàcil però inconcret. D'entrada vull dir que el que em sembla bé és que s'expressin les opinions i que es generi debat. Jo tinc una altra percepció de com i potser per què *territori* substitueix el mot *país* com s'indica. No sé si fou TV3, com esmentava Pep Llamas, qui el va popularitzar. El que si recordo és on el vaig sentir per primera vegada, amb una certa sorpresa, definint el que es podria haver denominat com una contrada, una regió, una rodalia, una part del país. Fou a Horta de Sant Joan, tocant a la frontera aragonesa catalanoparlant, on

Josep Santesmases i Ollé, coordinador de les revistes *Frontissa* digital i *Plects d'Història Local*

la gent de les generacions grans, com la meva, quan sentien parlar en qualsevol de les variants dialectals orientals del català, els distingien dient que parlaven “català”, la llengua que altrament ells utilitzaven i fan servir a totes hores. El sentit, la definició que donem a les paraules amb el temps varia, s’amplia i *territori* ho ha fet per indicar no només l’aspecte físic i natural sinó també el conjunt format per l’espai geogràfic, les persones que en formen part, el pòsit del seu passat i les inquietuds de present i futur. Altrament paraules com ara *país* o *comarca* s’han constret. En el cas de *país* es limita a definir el territori d’una nació o estat, perdent el de contrada i en referir-nos a *comarca* s’ha perdut el de rodal o similars, accepcions ben usuals no fa moltes dècades. Jo entenc que si al sud de Catalunya i en altres indrets el mot *territori* va implementar-se de seguida va ser perquè en el model estereotipat de país que s’havia popularitzat, estandarditzat i publicitat s’hi sentien poc identificats. Ara bé, la sorpresa més gran que he tingut en l’ús del mot *territori* és recent: sentir a representants de centres d’estudis barcelonins parlant de *territori* per definir els àmbits o límits dels seus barris o antics pobles del Pla de Barcelona.

No sé si es podia haver trobat millor definició del tema d’aquestes jornades. Hi he pensat i no el trobo. Penso que actualment no s’escauria utilitzar *país* perquè entre altres coses els andorrans en els darrers anys s’han definit precisament com el País dels Pirineus, definició molt encertada que s’ajusta molt a la realitat. Per altra banda, als Pirineus conflueixen diverses llengües, cultures, països i estats. Del que es tractava i es tracta en aquestes jornades és de posar la mirada damunt de tota la geografia física i humana de la serralada, amb la temàtica que s’hagi convingut i difós. Perdoneu aquesta digressió, però m’ha semblat bé tractar-ho.

Com sempre les Trobades Culturals Pirinenques es distingeixen per tenir les portes obertes de bat a bat a la participació, tant en l’assistència com en la presentació de comunicacions. Per una part, això fa que, en temàtiques com aquesta, molt genèrica, algunes de les comunicacions presentades entrin de ple en l’anunciat de la trobada i altres rondin més pels contorns, sense que sigui impediment ni destorb, ans el contrari. Com també fa que moltes propostes siguin recerques molt ben construïdes a partir de documentació inèdita o publicada o assajos molt reflexionats i d’altres siguin més aviat apunts, esbossos d’idees o reflexions que es podrien desenvolupar més extensament. Les portes obertes comporten també el petit risc que alguna proposta, en alguns fragments, es desenvolupi al meu entendre fent equilibris entre l’elucubració o el sentimentalisme local i la constatació documentada o experimentada.

Dit això, havent llegit els textos, com que sóc de terres vitivinícoles, m’expressaré en termes vinyaters: la collita del 2023 va ser bona, es van omplir les tines, en general bon grau i els raïms entrats al celler foren de molt diverses varietats. El celler cooperatiu funciona perfectament sota el lideratge de la Societat Andorrana de les Ciències, amb l’Àngels Mach que en controla la producció i amb tot un conjunt de centres d’estudis, entitats i institucions, sobretot pirinenques, que hi aporten la collita.

Ara que he parlat de denominacions, recolliré la que esmentava Enric Saguer en la seva presentació a Sant Pere de Rodes: el terme *ciència ciutadana*, que sembla que es va introduint per definir “aquella investigació científica que es fa amb la implicació activa dels

ciutadans i que permet generar nou coneixement". Normalment, primer es concreten les accions, des de fa moltíssim anys diria, i després se cerquen els conceptes. A mi aquesta definició em sembla adient perquè d'alguna manera identifica i valora l'immens treball acumulat al conjunt dels centres d'estudis i que ara i aquí podem exemplificar en la constància, conveniència i resultats de la convocatòria anual de les Trobades Culturals Pirinenques.

En entrar a fer una mínima menció de les 32 comunicacions presentades, cal dir que la tipologia d'autors i autores és molt diversa, des de professors universitaris fins a membres de centres d'estudis i altres tipologies d'associacions, historiadors, arxivers, arqueòlegs, músics, periodistes, arquitectes, museòlegs, biòlegs, professors, escriptors, filòlegs, paleògrafs, antropòlegs... Homes i dones evidentment interessats en la protecció del territori pirinenc. Protegir comporta promoure el coneixement, generar discurs i una estima activa.

És natural que el lloc on se celebren les jornades propiciï una major participació de l'entorn geogràfic. En aquest cas, podem constatar que gairebé el 40% de les comunicacions tracten sobre l'Empordà i que set fan referència a Sant Pere de Rodes. Concretament, Antoni Madueño s'hi refereix d'una manera molt espiritual en el text *Del sagrat, del so i de les pedres: sobre l'encarnació dels déus i dels seus amors amb la matèria*. Sense deixar les qüestions religioses, des de la perspectiva de l'art, Antoni Llagostera i Florenci Crivillé intenten una comparativa entre les portalades de Santa Maria de Ripoll, visible i conservable, i la de Sant Pere de Rodes, de la qual només se'n preserven fragments. L'Anna Maria Puig i el David Mallorquí ens presentaven les excavacions del poble de Santa Creu de Rodes. La visita del diumenge, guiada per l'Anna Maria, ens va servir per comprovar la dimensió i importància de l'antic poble. Arnald Plujà, a partir del capbreu de la celleria de Sant Pere de Rodes, de 1420, presenta amb diversos mapes i plànols l'articulació dels dominis del monestir. D'altra banda, Jesús Alturo i Tània Alaix defensen documentalment, contra altres opinions, la denominació *Sant Pere de Rodes* davant de la de *Sant Pere de Roda*. Un article singular i extensament documentat és el de David Moré sobre la petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva a final del s. XVIII i el seu enfrontament amb els interessos del monestir. Posats al Port de la Selva, Isidre Coromines tractava de la compra de l'illa del Castellar l'any 1777 i el que va representar per a la població, d'alguna manera cantant-ne les excel·lències. Arribats a la mar, Antoni Ginot ens transporta a l'època medieval per contemplar els drets feudals sobre la pesca a la costa propera a Sant Pere de Rodes i el cap de Creus. Dues comunicacions ens parlen del pas i l'obra cultural de dos personatges forans a l'Empordà en concrecions diverses. El cas de Josep M. Gavín, presentat per Josep Sansalvador en la realització del seu inventari d'esglésies, i el d'Esteve Albert, presentat per Jordi Pasques, en les representacions que impulsava, com ara els pessebres vivents i també amb la reivindicació de la protecció de Sant Pere de Rodes a través de l'Associació d'Amics del Monestir. Dues comunicacions fan referència a les Gavarres. La primera és de Josep Matés, que ens detalla les experiències personals sobretot al voltant de la ceràmica, la rajoleria i els forns de calç. I la segona, de Joan Molla i Esther Loaisa, tracta dels vestigis pirinencs a les

Gavarres, centrats en dues activitats vinculades a personatges procedents dels Pirineus: els carboners i la transhumància. Una temàtica semblant la tracta Josep Formiga per a la comarca de la Selva: pastors i carboners. Marc Martínez fa una aportació genèrica i jurídica molt interessant sobre els camins històrics: el coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques. Fent camí cap al nord ens arribem a l'Albera de la mà de Lluís Serrano, que fa una aproximació històrica sobre la gran propietat: Requesens, Baussitges, Sant Quirze de Colera i Sant Climent. Saltarem a la Catalunya del Nord fent una mirada molt interessant a les associacions cíviques en la protecció del territori de la Catalunya del Nord a través d'un text d'Andreu Balent. Faig un parèntesi, dirigit a la majoria de vosaltres que formeu part del món associatiu cultural o de defensa del patrimoni en tots els sentits possibles. Que mai no us passi pel cap dir "tant de bo que no haguéssim d'existir" pensant en un hipotètic i utòpic dia en el qual les administracions públiques s'ocupessin de tot el que fem nosaltres. En el millor dels casos, sempre serà important que la societat civil estigui organitzada al marge dels poders públics, buscant, això sí, totes les col·laboracions possibles, hagudes i per haver. Però, a més, veient com van les coses en determinats territoris de la catalanofonia, al món associatiu segur que no se li acabarà la feina.

Entrem a la Cerdanya de la mà de Jean-Louis Blanchon, que denuncia, amb moltes imatges, la desaparició de l'arrebossat a les façanes de les cases de la Cerdanya. El mateix Blanchon fa un viatge històric durant l'època del Trienni Liberal per les contrades de frontera pirinenques, sobretot de la Cerdanya. Sense sortir d'aquest territori, Alain Cava es refereix a com l'energia hidràulica i el tren groc, vistos com una evolució tècnica de l'any 1900, van sacsejar una regió amb voluntat de satisfer les seves necessitats. Enric Quílez, davant dels canvis climàtics que comencen a passar la porta d'entrada, es planteja diverses mesures o objectius com a imperatiu ètic i econòmic de cara el futur.

Saltarem a Andorra per reflexionar sobre els impactes territorials del turisme, uns reptes importantíssims per economies com l'andorrana en l'aposta cap a models de sostenibilitat. De la mà d'Alan Ward, farem una mirada sobre el poblament antic, prehistòric i de l'antiguitat a partir de la comunicació titulada *De l'obertura al tancament: una visió diacrònica del caràcter dual del territori*. Arribats a Canillo, la Cinta Pujal ens detalla la darrera intervenció a l'església de Sant Joan de Casellas, una construcció que és un símbol de la parròquia de Canillo, situada en un lloc ben visible, a peu de carretera. D'Andorra, en Pep Vila ens parla del recorregut d'una cançó: la *Cançó nova de la Roseta Tallaví, dita la Flor del Pèsol*, també vinculada a Canillo. I ja que ens hem endinsat en l'àmbit de la literatura, hem de fer referència a literatura contemporània, i no a la dels anys 40 del segle XIX, dedicada als nens i nenes. Ens referim als contes il·lustrats de Montse Subirana, concretament contes inspirats en les vides de comtes catalans dels voltants de l'any 1000. Baixant cap a l'Alt Urgell, ens trobem amb la comunicació de Cristina Orduña i Antoni Fiol titulada *Una línia llei nempasitana: Identificació d'una línia megalítica a la vall de Cabó i la seva evolució i manteniment*, que a mi particularment, en bona part, se me n'escapa la comprensió. I a l'Alt Urgell fem cap a Montferrer de la mà de Lluís Obiols per veure l'evolució del seu castell medieval a l'època moderna. Saltem al Pallars, per contemplar

com es dinamitza un territori com el de les Valls d'Àneu a partir de les activitats de l'Ecomuseu, tal com ens explica el director, Jordi Abella. I finalment, tancant el viatge per diferents indrets i comarques pirinencs, arribem al Bergadà per pouar de la mà de Rosa Serra en l'immens material de l'Obra del Cançoner Popular en relació amb les aportacions berguedanes, que testimonien les diferents missions que hi aterren. I d'una manera combativa, que posa el dit a la llaga, Pep Llamas inquireix amb preguntes i opinió sobre les amenaces antròpiques relacionades amb la protecció dels Pirineus, que en alguns punts com de l'esport massificat de muntanya he tocat críticament en una recent novel·la de ciència-ficció.

Finalment, un text d'Àlex de Juan ens aporta una visió més general del conjunt pirinenc: sobre els espais naturals, les estratègies i l'evolució basades en l'experiència catalana, preveient temes de futur a partir del canvi climàtic com poden ser les alternatives a la neu.

Acabo la breu relació dels textos publicats amb unes reflexions de la comunicació de l'Enric Quílez: "Ens agradi o no, vénen canvis. Ens hi haurem d'adaptar i ens hi adaptarem. La qüestió és si farem servir les crisis que vindran com una oportunitat per generar riquesa i per preservar el medi ambient, o intentarem escanyar fins al límit la gallina dels ous d'or. Tenim la possibilitat de prosperar i de canviar el model econòmic pirinenc, fixar població, crear riquesa i preservar el nostre medi ambient. Només cal que ens hi posem. I en això cal, indefectiblement, una col·laboració estreta entre el sector públic i el privat". Jo hi afegiria molt contundentment "i amb el sector associatiu que aporta coneixement i reflexió a la societat a partir de la ben anomenada *ciència ciutadana*".

Les Trobades Culturals Pirinenques, amb 21 edicions a l'esquena, han configurat un pòsit de recerques, reflexions, propostes i experiències d'un valor ingent. Al mateix temps han estat un espai de confluència, de relacions, de coneixences i d'amistats entre persones i col·lectius de diversos territoris pirinencs. Unes confluències que ens estimulen i ens enriqueixen, cadascú al seu lloc de procedència i, periòdicament, bastint de contingut espais com els de les Trobades Culturals Pirinenques.

Abans d'acabar, us vull agrair tota l'estona que heu estat aquí els ponents i els assistents a l'acte. Hem començat a les nou i ara són les set de la tarda, ha sigut molt dens. Sabem que ho és des que vàrem confeccionar el programa, però valia la pena perquè hi ha representació de tots els territoris, dels disset centres d'estudis i associacions culturals que són organitzadors. Us recordo que demà al matí, a les 9, des del camp de futbol d'Oix se sortirà per realitzar la visita a l'escenari de l'última gran batalla garrotxina per recordar els 150 anys de la batalla del Toix (1874-2024). I també hi haurà la visita guiada a l'Espai Cràter.

Agraïm al Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca i als Amics de Besalú i el seu Comtat que ens hagin rebut a la Garrotxa. Vam començar el 2004 fent les Primeres Trobades Culturals Pirinenques. Les vam fer a Sant Julià de Lòria, pensant si tindrien recorregut o només fariem les primeres, però hem arribat a les vint-i-unenes i estem molt contents de tot aquest camí realitzat. Hem tingut ocasió d'establir relacions amb els centres d'estudis dels diferents territoris i realitzar edicions de les Trobades Culturals Pirinenques a gairebé totes les comarques i departaments pirinencs del sud i del nord. I almenys un cop l'any estem contents de retrobar-nos per intercanviar coneixements. El contingut de la jornada s'ha enregistrat en audiovisual i es pot trobar a la xarxa, al canal de la Societat Andorrana de Ciències a Youtube.

Els llibres amb els articles presentats en cada trobada són consultables al repositori de revistes catalanes d'accés obert www.raco.cat, per si es volen recuperar. Tot el contingut d'aquest any sortirà publicat l'any que ve en el llibre corresponent, que es presentarà en les vint-i-dosenes Trobades Culturals Pirinenques, en les quals, si tot va bé, arribarem al Pirineu atlàntic. Tot seguit el Xabier Kerexeta ens hi convidarà.

Àngels Mach
i Buch, presidenta de
la Societat Andorrana
de Ciències

Xabier Kerexeta
Erro, tècnic superior
d'etnografia de la
Diputació Foral de
Guipúscoa

Bé, més que jo, ens hi convidarà la Diputació Foral de Guipúscoa. L'any que ve la paraula *Ipuskoa* farà mil anys que es documenta, en un document que ve precisament d'una donació –en diuen *monasterium*, però és una petita església de Altzo, un llogaret de Guipúscoa–. És una donació al monestir de San Juan de la Peña, és a dir que més pirinenc, impossible.

Aleshores, aprofitant que el Bidasoa passa per Irun, jo volia que les trobades es fessin a Guipúscoa, a Gordailua, que és concretament el Centre de Col·leccions Patrimonials de la Diputació Foral de Guipúscoa. És un centre de conservació de patrimoni de béns mobles, no només de la Diputació sinó també del Museu San Telmo; de col·leccions de la Fundació Kutxa (que és "la Caixa" d'allà), la fundació cultural i d'altres, de tota l'arqueologia de Guipúscoa que és gestionada pel govern basc. Però la de Guipúscoa està conservada a Gordailua, que és un centre de patrimoni i són mil anys d'història. Ja sé que a la Seu d'Urgell el 1025 és com si fos ahir, però Guipúscoa és un territori molt especial i és una datació molt tardana.

És un territori informe, no es pot saber quan diuen *tinente* de Guipúscoa fins on arribava; seria possiblement la meitat del territori actual, però és una excusa per parlar de la configuració territorial i institucional de Guipúscoa. Ara bé, encara no tenim pressupostos, perquè vivim el món a l'inrevés –el govern de la Diputació està en mans del PNB i el PSE, però la clau la té el PP, amb tres diputats, perquè l'altra meitat la tenen EH Bildu i Podemos; és a dir, 22 i 2, i 17 i 8 (PNB-PSE), i els 3 diputats del PP a Guipúscoa decideixen. Evidentment, a EH Bildu no li donaran el govern, però a l'altre govern no li donen els pressupostos–.

Jo ja no sé què pensar. Ningú no sap què pensar. Ja ho veurem. La proposta està feta. De fet, la proposta de pressupost ha estat aprovada per la Direcció de Cultura, però els pressupostos generals encara no han estat aprovats. Ja us ho diré. Jo ja ben voldria.

RECULL D'IMATGES

LLISTA DE PARTICIPANTS A LES 21es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES (no exhaustiva)

Nom i cognoms

Ainara Aguirre i Osés
Dolors Alabert i Ferrés
Sergi Alcalde i Vilà
Manel Álvarez Tito
Hèctor Aranda i Jaraba
Miquel Arnaudies i Martí
Marc Badosa i Roger
Axel Baiget i Morrerres
Enric Balaguer
Joan Balateu i Gelada
Andreu Balent
Monique Balent
Carles Barrull i Perna
Domènec Bascompte i Grau
Claude Benet i Mas
Emma Benet i Canal
Ester Berenguer i Cuyàs
Ginette Blanchon
Jean-Louis Blanchon
Baltasar Borra i Nuñez
Núria Camps i Casals
Isabel Canal
Xevi Collell i Colomer
Isidre Corominas i Zaragoza
Joan Costa i Pous
Florenci Crivillé i Estragués
M. Dolors Deulofeu i Camps
Stéphane Drouet
Anna Ferrer i Giménez
Ramon Felipó i Oriol
Daniel Fité i Erill
Narcís Figueras i Capdevila
Josep Formiga i Bosch
Miquel Àngel Fumanal i Pagès
Manel Giné i Mateu
Joan Iglesias
Enriqueta Juscafresa i Juera
Xabier Kerexeta i Erro
Antoni Llagostera i Ferràndez
Pep Llamas i Gironès
Guillem Lluch i Torres
Esther Loaisa i Dalmau
Joan López i Carrera
Àngels Mach i Buch
Antoni Madueño i Ranchal
Pepita Malaret i Rotllan

Professió

Tresorera Ass. La Pedra d'Amarra
Amics de Besalú
Arquitecte tècnic
Productor audiovisual
Periodista
Escriptor-pintor
Tècnic de so
Professor
Periodista
Enginyer, president Amics de Besalú
Professor d'història (jubilat)
Professora (jubilada)
Historiador, tècnic IRMU, CERib
Arxiver
Historiador i professor

Biblioteca i documentalista
Professora jubilada
Historiador, jubilat de l'ensenyament
Productor audiovisual
Professora, presidenta CECR

Director Espai Cràter
President Ass. La Pedra d'Amarra
Mestre d'obres
Conservador de museus Ripoll
Mestra
Associació Europea Salvem Querroig
Consultora viària
Advocat
Historiador
Professor UOC)- C.Est.Selvatans, CCEPC
Economista
Doctor en Història de l'Art
Electromecànic
Professor de català

Etnògraf
Periodista
Funcionari
Tècnic Del. Gencat a Andorra
Lld. en Geografia i Història
Professor jubilat
Farmacèutica
Investigador i musicòleg
Jubilada

Lloc de residència

El Port de la Selva (Alt Empordà)
Besalú (Garrotxa)
Canet de Mar (Maresme)
Andorra
Berga (Berguedà)
Ceret (Vallespir)
Girona (Gironès)
La Selva del Camp (Baix Camp)
Prada (Conflent)
Besalú (Garrotxa)
La Tor de Querol (Alta Cerdanya)
La Tor de Querol (Alta Cerdanya)
Areny de Noguera (Ribagorça)
Canillo (Andorra)
La Massana (Andorra)
Andorra
Bagà (Alt Berguedà)
Palau de Cerdanya
Palau de Cerdanya
Andorra
Ripoll (Ripollès)
La Massana (Andorra)
Olot (Garrotxa)
El Port de la Selva (Alt Empordà)
Calonge i Sant Antoni (Baix Empordà)
(Ripollès)
Sils (La Selva)
Banyuls-sur-Mer i Queralbs
Isòvol (Cerdanya)
Berga (Berguedà)
Cabó (Alt Urgell)
Sils (la Selva)
Vidreres (la Selva)
Olot (Garrotxa)
Vilallonga del Camp (Baix Camp)
Ceret (Vallespir)
Calonge (Baix Empordà)
Irun (Gipúscoa)
Ripoll (Ripollès)
Bagà (Alt Berguedà)
Aramunt
Calonge i Sant Antoni (Empordà)
Besalú (Garrotxa)
Canillo (Andorra)
Catalunya nord
La Pobla de Lillet (Berguedà)

Eva Martínez i Castellón	Infermera	Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)
Marc Martínez i Comas	Ambientòleg	Caldes de Malavella (la Selva)
Núria Martínez i Jiménez	Arqueòloga	Mieres (Garrotxa)
David Mas i Canals	Historiador	Sant Julià de Lòria (Andorra)
Josep Matés i Porcel	Terrisser	Fonteta (Baix Empordà)
Manel Mingorance i Rodríguez	Paleta	Calonge (Baix Empordà)
Francesc Mir i Pozo	Amics de Besalú	Besalú (Garrotxa)
Manel Mitjà i Batlle	Historiador	Olot (Garrotxa)
Joan Molla i Callís	Advocat	Calonge (Baix Empordà)
David Moré i Aguirre	Arxiver	Tossa (la Selva)
Lluís Obiols i Perearnau	Historiador i arxiver	Adrell (Alt Urgell)
David Ortiz i Vila		Sant Feliu de Pallerols (Garrotxa)
Jordi Pasques i Canut	Escriptor	Oliana (Alt Urgell)
Antoni Pol i Solé	Arquitecte	Canillo (Andorra)
Marc Pont i Fitó	Sociòleg. Hist. Contemporània	Cerdanya
Josep M. Prat i Forga	Jubilat, president Inst. Est. Ceretans	Prats i Samsor (Cerdanya)
Josep Quintana i Caralt	Regidor	Olot (Garrotxa)
Conxita Rabadà i Vives	Caramellaire infantil	Vila-rodona (Alt Camp)
Andreu Reixach i Nogué	Arquitecte	La Canya (Garrotxa)
Oriol Riart i Arnalot	Historiador	Esterri d'Aneu (Pallars Sobirà)
Victòria Roca i Álvarez	Jubilada	Prats i Samsor (Cerdanya)
Jaume Roca i Verdaguer	Metge	El Tarter (Andorra)
Jordi Rodríguez i Danés	Historiador	Olot (Garrotxa)
Josep Santesmases i Ollé	Escriptor	Vila-rodona (Alt Camp)
Francesc Sangar	Economista	Puig-Reig (Berguedà)
Lluís Serrano i Jiménez	Historiador	Girona (Gironès)
Miquel Sitjar i Serra	Docent	Ribes de Freser
Carmina Solà i Morales	Amics de Besalú	Besalú (Garrotxa)
Montse Subirana i Malaret	Docent	La Pobla de Lillet (Berguedà)
Josep Travesset i Vidal	Jubilat	Encamp (Andorra)
Manel Vila i Motlló	Jubilat	Isòvol (Cerdanya)
Josep Maria Vilaseca i Llobet	Metge	Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)
Alan Ward i Koeck	Professor	Sant Julià de Lòria (Andorra)

21es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES

CONFLICTES BÈL·LICS AL PIRINEU

Dissabte 19 d'octubre del 2024 a l'Espai Cràter, carrer Macarnau 55, 17800 Olot (Garrotxa)

PROGRAMA MATÍ (de les 9.00 a les 13.00 hores)

Benvinguda Josep Berga i Vayreda, alcalde d'Olot

Salutació Xevi Collé i Colomer, director de l'Espai Cràter

Introducció Narcís Figueras i Capdevila, president de la Coordinadora de Centre d'Estudis de Parla Catalana i vice-president segon de l'Institut Ramon Muntaner

Presentació Miquel Àngel Fumal i Pagès, president del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC)

- **L'Alt Llobregat durant la Tercera Guerra Carlina.** Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà.
- **Intents d'escapatori de la lleva del biberó de l'exèrcit republicà en la Guerra Civil Espanyola: alguns exemples de Ribes de Freser dels anys 1938 i 1939.** Miquel Sitjar i Serra, Camp d'Aprenentatge del Ripollès.
- **La Guerra dels Segadors i Andorra: Pau Claris, canonge de la catedral de la Seu d'Urgell, i el bisbe d'Urgell Pau Duran.** Domènec Bascompte i Grau, historiador i arxiver del Comú de Canillo.
- **Tombes dels Bisbes d'Urgell i coprínceps d'Andorra del segle XVII a l'església de Sant Martí d'Areny de Noguera (Comtat de Ribagorça).** Carles Barrull Perna, historiador, Centre d'Estudis Ribagorçans.
- **Creuar els Pirineus per acabar a Caldes: l'internament de fugitius de la Segona Guerra Mundial a Caldes de Malavella l'any 1943.** Marc Martínez i Comas, mediambientòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans.
- **"Desde aquí la deserción tiene pena de la vida": la frontera com a salvavides al Pirineu basc.** Xavier Kerexeta Erro, tècnic d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa.

Pausa (10.45-11.00 h)

- **Cavallers de Calonge i Sant Antoni contribuïren a la victòria naval de les illes Formigues.** Joan Molla i Callís, llicenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmau, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni.
- **El noi de la xamba. Pere Dosta Fossas, un pilot republicà de Ribes de Freser.** Axel Baiget i Moreres, historiador Centre d'Estudis Selvatans del Camp; Mar Pareja i Ruiz, arqueòloga Centre d'Estudis Selvatans del Camp; Manel Giné i Mateu, Museu-Arxiu Doctor Pere Virgili; Núria Ribas i Caballero, historiadora i arqueòloga.
- **L'escenari de la batalla del Toix.** Antoni Lagostera i Fernández, periodista i historiador, expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.
- **Els diaris personals com a font per a conèixer el modus vivendi dels soldats a les trinxeres.** Oriol Riart i Arnalot, historiador, bibliotecari d'Esterni d'Àneu i arxiver de l'Arxiu de les Valls d'Àneu.
- **El combat de Vallcebolera, octubre de 1944.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La cohabitació amb els francesos del notari de Llançà durant la Guerra Gran.** David Moré i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs.

12,30 h Presentació del llibre *La protecció del territori pirinenc*: 20es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades al Monestir de Sant Pere de Rodès, a l'Alt Empordà, el 28 d'octubre del 2023. Josep Santemesas i Ollé, coordinador de les revistes *Frontissa digital* i *Piecs d'Història Local*

Ponències no presencials directament per al llibre

- **Les cançons carlines de Miquel Clarà i Cabruja.** La batalla del Toix. Tura Clarà i Vallès, historiadora i expresidenta de l'associació Amics de Besalú i el seu Comtat.
- **Certeres 1944: l'última batalla de l'Alt Urgell.** Carles Gascon i Chopo, doctor en Història, professor a la UNED, IECAU.
- **Andorra i la I Guerra Mundial: refugi de desertors (i niu de contrabandistes).** Andrés Luengo López, periodista, director del diari Bòndia.
- **La guerra de Successió a l'Alta Ribagorça: els episodis de 1711.** Ignasi López Trueba, arquitecte i doctorand en Història (Centre d'Estudis Ribagorçans).

Patrocinen:

21es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES CONFLICTES BÈL·LICS AL PIRINEU

PROGRAMA TARDA (de les 15,00 a les 19,00 hores)

- **La Guerra Gran a la Vegueria de Besalú.** Joan López Carrera, professor jubilat, Amics de Besalú i el seu Comtat.
- **Els berguedans a l'exili 1936-1963. Supervivència, resistència i solidaritat.** Hèctor Aranda i Jaraba, periodista.
- **Andorrans, soldats i Andorra, camp base de tropes foranes. Segles XV a XVIII.** Meritxell Mateu i Pi, historiadora, professora a l'Escola Andorrana de Batxillerat i doctoranda a la Universitat de Vic.
- **El consol desconsolat: l'exèrcit borbònic francès i el segrest dels consols i canonges de la Seu d'Urgell l'any 1711.** Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU.
- **Murèth 1213.** Francesc Sangar, president de l'Associació d'Amics de la Sapiència Occitana.
- **L'Andorra desconeguda dels anys 1940.** Claude Benet i Mas, professor de llengües i historiador (SAC).
- **Algunes notes de les Guerres a Berga i comarca al segle XIX.** Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà.
- **La partida de carlins de casa Rossell.** David Mas i Canals, historiador.
- **Què és el Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà a dia d'avui?** Marc Pont i Fitó, sociòleg, màster en Història Contemporània i Mon Actual, equip del Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà de Cerdanya.
- **Un episodi inèdit de la Guerra dels Matiners a Olot: la crònica dels Bolós.** Miquel Àngel Fumanal i Pagès, doctor en Història de l'Art.

Pausa (16,45 h – 17,00 h)

- **El camí dels Bons Homes: rememorant la fi del somni catalano-occità i la croada contra els càtars.** Montse Subirana i Malaret, doctora en psicologia i escriptora.
- **La sang del Pirineu a l'Àfrica: els urgellencs a la Guerra del Rif (1920 - 1926).** Daniel Fité i Erill, historiador, graduat en Història, IECAU.
- **De Puigcerdà a Ocea (Cerdanya), els germans Maranges protagonistes de la Guerra Civil espanyola i de la resistència a l'Estat francès.** Andreu Balent, historiador i president de l'APPMQ/APPMC.
- **La Wehrmacht a Andorra: un apunt sobre un incident curiós.** Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor, membre de la junta de la SAC.
- **Conflictes bèl·lics, avui, als Pirineus Orientals.** Miquel Arnaudies, president del Centre Cultural Català del Vallespir.
- **Andorra i el pas de fugitius jueus durant la II Guerra Mundial (de la revista 'Reporter' a 'La passadora': mistificació, llegenda i realitat).** Andrés Luengo López, periodista, director del diari Bondia.
- **El pas de Hannibal per Cerdanya. Hipòtesis i evidències arqueològiques** Oriol Olestí i Vila, doctor en Història Antiga i professor de la UAB, i Jordi Pasques i Canut, excursionista IECAU, SAC i GRC.
- **L'operació Reconquista de España. L'intent d'ocupació guerrillera de la Vall d'Aran.** Raül Valls i Lucea, president de l'Amical d'Antics Guerrillers de Catalunya.

Debat final Cloenda

Ponències no presencials directament per al llibre

- **Les restes del front del Pallars al Tossal de Sant Joan de Vilamur.** Oriol Riart i Arnalot, historiador, bibliotecari d'Esterni d'Àneu i arxiver de l'Arxiu de les Valls d'Àneu.
- **Resistir a l'oblit: la fossa de l'Hostal d'Aldi.** Cristina Simó i Espinosa, investigadora, i Verònica Rapalino i Notario, historiadora i arxivera, IECAU.

Les ponències tindran una durada màxima de 15 minuts (tot inclòs)

Activitats complementàries previstes: documental "Valadredo" (25 minuts); mostra (amb música) de romanços carlins
Diumenge 20 : excursió al Serrat del Toix per als més preparats; visita al Museu Espai Cràter (11,30 a 12,30 h)

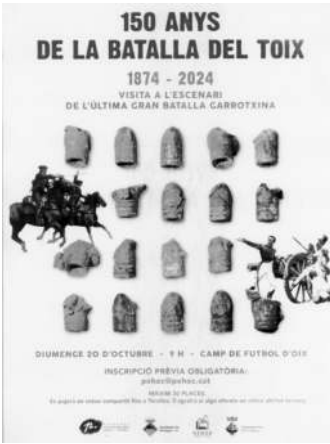
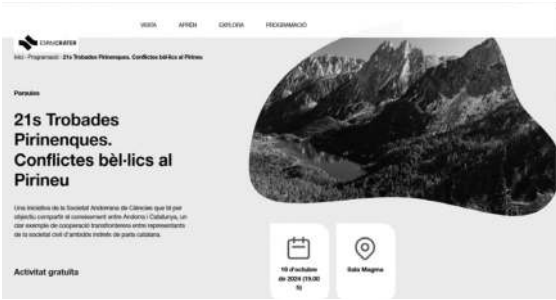
Patrocinen:

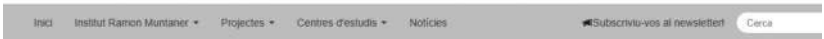
ESPAI/CRÀTER

28/08/2024

28/08/2024

21s Trobades Culturals Pirinenques 07/10/2024

El proper dissabte 19 d'octubre tindrà lloc les **21es Trobades Culturals Pirinenques**, que en aquesta edició porta per títol "**Conflicte bèl·lics al Pirineu**".

enguany, les trobades culturals pirinenques es portaran a terme el **dissabte 19 d'octubre de 2024 a l'Espai Cràter** (Carrer Macanau, 55), a Olot (Garrotxa).

Com cada any la **Societat Andorrana de Ciències (SAC)** coordina les trobades i enguany la trobada estarà acollida pel **Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC)**.

L'organització compta amb l'àmbit de Recerques del Berguedà, els Amics de Besau i el seu comtat, l'Associació d'Història Rural, l'Associació per a la Protecció de Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva de la vall de Querol, el Casal de Conflent, el Centre Cultural Català del Vallespir, el Centre d'Estudis Aranès, el Centre d'Estudis Ribagorçans, el Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, l'Ecomuseu Valls d'Aneu, el Grup de Recerca de Cerdanya, l'Institut d'Estudis Cerdans, l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, l'Institut d'Estudis Empordanesos, la Societat Andorrana de Ciències i Terra dels Avis d'Elna.

A més, les trobades compten amb el patrocini del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Etnologia en Xarxa, l'Institut Ramon Muntaner, el Govern d'Andorra, l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran, Pyrenees Orientales, l'Ajuntament d'Olot, l'Espai Cràter, el Consell Comarcal de la Garrotxa, la Diputació de Girona i FEDA Cultura.

Properament, us farem anbar el programa de les trobades.

L'acte és lliure i obert a tothom.

PROGRAMA

MATÍ (de les 9 a les 13 hores)

Benvinguda a càrrec de Josep Berga i Vayreda, alcalde d'Olot.

Salutació a càrrec de Xevi Collell, director de l'Espai Cràter.

Introducció a càrrec de Narcís Figueras i Capdevila, president de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana.

Presentació a càrrec de Miquel Àngel Fumanal i Pagès, president del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC).

- **L'Alt Llobregat durant la Tercera Guerra Carlina.** Rosa Serra Rotés, historiadora i presidenta de l'àmbit de Recerques del Berguedà.
- **Intents d'escapatori de la lleia del biberó de l'exèrcit republicà en la Guerra Civil Espanyola: alguns exemples de Ribes de Freser dels anys 1938 i 1939.** Miquel Sijar i Serra, Camp d'Aprenentatge del Ripollès.
- **La Guerra dels Segadors i Andorra:** Pau Claris, canonge de la catedral de la Seu d'Urgell, i el bisbe d'Urgell Pau Duran. Domènec Bascompte i Grau, historiador Comú de Canillo.

- **Tombs dels Bisbes d'Urgell i coprínceps d'Andorra del segle XVII a l'església de Sant Martí d'Areny de Noguera (Comtat de Ribagorça).** Carles Barull Pema, historiador, Centre d'Estudis Ribagorçans.
- **Creuar els Pirineus per acabar a Caldes: l'internament de fugitius de la Segona Guerra Mundial a Caldes de Malavella l'any 1943.** Marc Martínez i Comas, mediantmentòleg, Centre d'Estudis Tossencs i Centre d'Estudis Selvatans.
- **"Desde aquí la deserción tiene pena de la vida": la frontera com a salvavides al Pirineu basc.** Xabier Kerejeta Erra, tècnic d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa.

Pausa (10.45 - 11 hores)

- **Cavallers de Calonge i Sant Antoni contribuïren a la victòria naval de les illes Formigues.** Joan Molla i Calis, llicenciat en Dret, i Esther Loaisa i Dalmáu, llicenciada en Geografia i Història, Vicepresident i Secretària de l'Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni.
- **El noi de la xamba. Pere Dosta Fossas, un pilot republicà de Ribes de Freser.** Axel Baiget i Morieres, historiador Centre d'Estudis Selvatans del Camp, Mar Pareja i Ruiz, arqueòloga Centre d'Estudis Selvatans del Camp, Manel Giné i Mateu, Museu Antxu Doctor Pere Virgili, Núria Ribas i Caballero, historiadora i arqueòloga.
- **L'escenari de la batalla del Toix.** Antoni Llagostera i Fernández, periodista i historiador, expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.
- **Els diaris personals com a font per a conèixer el modus vivendi dels soldats a les trinxeres.** Oriol Riart i Arnalot, historiador, bibliotecari d'Estem d'Àneu i aniver de l'Anxu de les Valls d'Àneu.
- **El combat de Valcebollera, octubre de 1944.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La cohabitació amb els francesos del notari de Llançà durant la Guerra Gran.** David Moré i Aguirre, historiador i aniver, Centre d'Estudis Tossencs.

12.30 h. Presentació del llibre **La protecció del territori pirinenc: 20es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades al Monestir de Sant Pere de Rodas, a l'Alt Empordà, el 28 d'octubre del 2023.** Josep Santesteban i Ollé, coordinador de les revistes Frontissa digital i Plecs d'Història Local.

Ponències no presencials directament per al llibre

- **Hi ha dos A Sant Pere de Rodas el 1823.** Jean-Louis Blanchon, doctor en Història.
- **La protecció del patrimoni: parlem de la darrera intervenció a l'església de Sant Joan de Caselles.** Cinta Pujat i Carabantes, cap d'Àrea de Patrimoni del Ministeri de Cultura d'Andorra.

TARDA (de les 15 a les 19 hores)

- **La Guerra Gran a la Vegueria de Besalú.** Joan López Carrera, professor jubilat, Amics de Besalú i el seu Comtat.
- **Els berguedans a l'exili 1936-1963. Supervivència, resistència i solidaritat.** Hèctor Aranda i Jaraba, periodista.
- **Andorrans, soldats i Andorra, camp base de tropes foranes. Segles XV a XVIII.** Mireia Mateu i Pl, historiadora, professora a l'Escola Andorrana de Batxillerat i doctoranda a la Universitat de Vic.
- **El consol desconolat: l'exèrcit borbònic francès i el segrest dels consols i canonges de la Seu d'Urgell l'any 1711.** Lluís Obiols i Pereamau, historiador i aniver, president de l'IECAU.
- **Murièth 1213.** Francesc Sangar, president de l'Associació d'Amics de la Sapiència Occitana.
- **L'Andorra desconeguda dels anys 1940.** Claude Benet i Mas, professor de llengües i historiador (SAC).
- **Algunes notes de les Guerres a Berga i comarca al segle XIX.** Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà.
- **La partida de carlins de casa Rossell.** David Mas i Canals, historiador.
- **Què és el Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà a dia d'avui?** Marc Pont i Filó, sociòleg, màster en Història Contemporània i Mon Actual, equip del Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà de Cerdanya.
- **Un episodi inèdit de la Guerra dels Matiners a Olot: la crònica dels Bolós.** Miquel Àngel Fumana i Pagès, doctor en Història de l'Art.

Pausa (16.45 - 17 hores)

- **El camí dels Bons Homes: rememorant la fi del somni catalano-occità i la croada contra els càtars.** Montse Subirana i Mataret, doctora en psicologia i escriptora.
- **La sang del Pirineu a l'Àfrica: els urgellencs a la Guerra del Rif (1920 - 1926).** Daniel Filé i Erill, historiador, graduat en Història, IECAU.
- **De Puigcerdà a Ocea (Cerdanya), els germans Maranges protagonistes de la Guerra Civil espanyola i de la Resistència a l'Estat francès.** Andreu Balent, historiador i president de l'APPMCQ/APPMC.
- **La Wehrmacht a Andorra: un apunt sobre un incident curiós.** Alan Ward i Koeck, doctor en Societat de la Informació i professor; membre de la junta de la SAC.
- **Conflictes bèl·lics, avui, als Pirineus Orientals.** Miquel Arnaudès, president del Centre Cultural Català del Vallespir.
- **Andorra i el pas de fugitius jueus durant la II Guerra Mundial (de la revista "Reporter" a "La passadora": mistificació, llegenda i realitat).** Andrés Luengo López, periodista, director del diari Borda.
- **El pas d'Hannibal per Cerdanya. Hipòtesis i evidències arqueològiques.** Oriol Olesà i Vila, doctor en Història Antiga i professor de la UAB, i Jordi Pasques i Canut, excursionista IECAU, SAC i GRC.
- **L'operació Reconquesta de España. L'intent d'ocupació guerrillera de la Vall d'Arán.** Raúl González i Devils, doctor en Història.

Debat final

Cloenda

Ponències no presencials directament per al llibre

- **Relació de conflictes, combats i guerres al Pirineu.** Antoni Llagostera i Fernández, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.
- **Les restes del front del Pallars al Tossal de Sant Joan de Vilamur.** Oriol Riart i Arnalot, historiador, bibliotecari d'Estem d'Àneu i aniver de l'Anxu de les Valls d'Àneu.
- **Resistir a l'oblit: la fossa de l'Hostal d'Aidi.** Cristina Simó i Espinosa, investigadora, i Verónica Rapalino i Notario, historiadora i anivera, IECAU.

Es preveuen activitats complementàries per confirmar: projecció del documental "Valadredo" (25 minuts), mostra (amb música) de romanços carlins.

Diumenge 20 excursió al Serrat del Toix per als més preparats: visita al Museu Espai Cràter (11.30 a 12.30 hores).

Més informació: <https://i-nac.adf>

Descarrega document

canonge de la catedral d'Urgell, i el bisbe Pau Duran), Meixell-
llet Pau (Repercussions de
guerres vintes a Andorra), Car-
les Barrull (Tombes dels bisbes
d'Urgell i coprínceps d'Andorra
del segle XVII) a l'església de Sant
Martí d'Avinyà i Claude Benet
(L'amador desconegut dels
anyos 40), però també les de Dani-
el Fitz (La sang del Pirineu a
l'Àfrica: els urgellencs a la guerra
del Rif, 1920-1926), Alan Ward
(La Wehrmacht a Andorra. Un
apunt sobre un incident curiós),
i Jordi Pasquas (El pas d'Hannibal
per la Cerdanya).

Quan vam ajudar els nazis

des, carismáticos) (o no) son de los etapas obliquetas de Tenacita clásica. Dice d'après, i como ja s'ha dit, en crone fins a la Soc i mateix. L'informador que ignora la identitat dels grups locals, però sí que es permet especular sobre l'ús que la comunitat sobre el terreny. I de qui hem preferit compactar l'anàlisi perquè no passa d'una "aproximació", com admet el nostre agent.

Finalment, el **disabte, 19 d'octubre**, durant tot el dia a l'**Espai Príncep d'Olot**, es duran a terme les 21es Trobades Culturals. Primeres, "Conflictes bèl·lics al Príncep", amb un total de 36 comunicacions de diferents àmbits temàtics: geogràfics, diverses de les quals directament relacionades amb l'**AIU Urgell**. Durant les Trobades es presentarà el llibre "La protecció del territori prienc", que recull els continguts presentats a l'anterior edició de les Trobades, que es va celebrar el 26 d'octubre de 2023 a Sant Pere de Rodès. Es pot trobar el programa complet de comunicacions a l'enllaç següent: <https://aac.adveveniment/21es-trobades-culturals-priencines>.

Conflictes bèl·lics al Pirineu

El record pels que els han viscut desapareix a la tercera generació

Les guerres són i han estat desgraciadament una calamitat constant en la humanitat i apareixen quan aquesta desapareix o, més ben dit, mostra la seva altra cara, de les dues que té, i així es posa en relleu la incompetència, la ignorància, l'estupidesa, l'avarícia, l'odi, l'egoisme, la ingratitud, l'engany, l'afany de poder, l'enveja, la miquinisme, interessos ocults, la maldat i totes les baixes imaginables. Els qui les han sofert i sofren directament, avui majoritàriament la població civil i el territori que l'acull, però també indirectament els territoris veïns als quals es desplaça la població, saben la desgràcia que això representa i pot assegurar-se que, per als primers, suposa un desdubteuament o desconexió total de la realitat fins llavors viçuda, així com un reinici i construcció d'una nova realitat, si en surten vius, a la fi. Els pirinencs, per la condició muntanyenca i fronterera, majoritàriament directa entre dos grans estats, han patit els efectes directes dels conflictes bèl·lics entre els dos grans estats, però també els indirectes quan algun dels dos grans estats ha estat en guerra i l'altre no. Andorra, entre França i Espanya, per la seva condició de microestat no ha participat de cap enfrontament directe però sí que ha sofert indirectament de tots els enfrontaments en què han participat els seus grans veïns, fet que ha comportat que visqués part de les calamitats d'aquells. L'obsolescència programada natural que regula tots els éssers vius fa que el record de les guerres pels que les han viscut desaparegui a la tercera generació i així es poden regenerar les poblacions i els seus territoris. I, pel que fa a l'òbit per la societat, només la memòria històrica hi pot fer alguna cosa, quan existeix. Aquest proper dissabte dia 19 d'octubre, de les 9 del matí a les 7 del vespre, es realitzaran les 21 Trobades Culturals Pirinenques, concretament a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu. Coordinades per la Societat Andorrana de Ciències (SAC) i organitzades amb el Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comença a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu. Coordinades per la Societat Andorrana de Ciències (SAC) i organitzades amb el Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comença a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu.

Hi haurà les següents intervencions: Benvinguda per Josep Berge i Vayreda; Salutació per Xavi Collet i Colomer; Introducció per Narcís Figueras i Capdevila; Presentació Miquel Àngel Fumana i Pagès; L'Alt Llobregat durant la Guerra Civil; La miquinisme, interessos ocults, la maldat i totes les baixes imaginables. Els qui les han sofert i sofren directament, avui majoritàriament la població civil i el territori que l'acull, però també indirectament els territoris veïns als quals es desplaça la població, saben la desgràcia que això representa i pot assegurar-se que, per als primers, suposa un desdubteuament o desconexió total de la realitat fins llavors viçuda, així com un reinici i construcció d'una nova realitat, si en surten vius, a la fi. Els pirinencs, per la condició muntanyenca i fronterera, majoritàriament directa entre dos grans estats, han patit els efectes directes dels conflictes bèl·lics entre els dos grans estats, però també els indirectes quan algun dels dos grans estats ha estat en guerra i l'altre no. Andorra, entre França i Espanya, per la seva condició de microestat no ha participat de cap enfrontament directe però sí que ha sofert indirectament de tots els enfrontaments en què han participat els seus grans veïns, fet que ha comportat que visqués part de les calamitats d'aquells. L'obsolescència programada natural que regula tots els éssers vius fa que el record de les guerres pels que les han viscut desaparegui a la tercera generació i així es poden regenerar les poblacions i els seus territoris. I, pel que fa a l'òbit per la societat, només la memòria històrica hi pot fer alguna cosa, quan existeix. Aquest proper dissabte dia 19 d'octubre, de les 9 del matí a les 7 del vespre, es realitzaran les 21 Trobades Culturals Pirinenques, concretament a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu. Coordinades per la Societat Andorrana de Ciències (SAC) i organitzades amb el Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comença a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu.

Hi haurà les següents intervencions: Benvinguda per Josep Berge i Vayreda; Salutació per Xavi

Collet i Colomer; Introducció per Narcís Figueras i Capdevila; Presentació Miquel Àngel Fumana i Pagès; L'Alt Llobregat durant la Guerra Civil; La miquinisme, interessos ocults, la maldat i totes les baixes imaginables. Els qui les han sofert i sofren directament, avui majoritàriament la població civil i el territori que l'acull, però també indirectament els territoris veïns als quals es desplaça la població, saben la desgràcia que això representa i pot assegurar-se que, per als primers, suposa un desdubteuament o desconexió total de la realitat fins llavors viçuda, així com un reinici i construcció d'una nova realitat, si en surten vius, a la fi. Els pirinencs, per la condició muntanyenca i fronterera, majoritàriament directa entre dos grans estats, han patit els efectes directes dels conflictes bèl·lics entre els dos grans estats, però també els indirectes quan algun dels dos grans estats ha estat en guerra i l'altre no. Andorra, entre França i Espanya, per la seva condició de microestat no ha participat de cap enfrontament directe però sí que ha sofert indirectament de tots els enfrontaments en què han participat els seus grans veïns, fet que ha comportat que visqués part de les calamitats d'aquells. L'obsolescència programada natural que regula tots els éssers vius fa que el record de les guerres pels que les han viscut desaparegui a la tercera generació i així es poden regenerar les poblacions i els seus territoris. I, pel que fa a l'òbit per la societat, només la memòria històrica hi pot fer alguna cosa, quan existeix. Aquest proper dissabte dia 19 d'octubre, de les 9 del matí a les 7 del vespre, es realitzaran les 21 Trobades Culturals Pirinenques, concretament a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu. Coordinades per la Societat Andorrana de Ciències (SAC) i organitzades amb el Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comença a l'Espai ciber d'Olot a l'entorn del tema Conflictes bèl·lics al Pirineu.

durant la Guerra Gran per David Moré i Aguirre; La Guerra Gran a la Vegueria de Besalú per Joan López Carnera; Els berguedans a l'èxil 1936-1963; Supervivència, resistència i solidaritat per Hector Aranda i Jaraba; Andorrana, soldats i Andorra, camp base de tropes foranes. Segles XV a XVIII per Meritxell Mateu i Pi; El cinquè desconegut: l'exèrcit borbònic francès i el segon dels cinquells i cançons de la Seu d'Urgell l'any 1711 per Lluís Obiols i Peregrina; Murèth 1213 per Francesc Sangar; L'Andorra desconeguda dels anys 1940 per Claude Benet i Mas; Alguns notes de les Guerres a Berga i comença al segle XIX per Ramon Felip i Oriol; La

ELS PIRINENCS HAN PATIT ELS EFECTES DIRECTES, I TAMBÉ ELS INDIRECTES

partida de carlins de casa Rosell per David Mas i Canals; Què és el Parc dels Biquers de Martinet i Montellà a dia d'avui? per Marc Pont i Fitó; Un episodi inèdit de la Guerra dels Mariners a Olot: la crònica dels Bala per Miquel Àngel Fumana i Pagès; El camí dels Bona Home; rememorant la fi del somni catalano-occità i la croada contra els càtars per Montse Subirana i Malaret; La sang del Pirineu i l'Àfrica: els urgellencs a la Guerra del Rif (1920-1926) per Daniel Fitó i Eril; De Puigverdà a Ocejú (Cerdanya), els germans Maranges protagonistes de la Guerra Civil espanyola i de la Resistència a l'Estat francès per Andreu Balent; La Wehr-

macht a Andorra: un agut sobre un incident curiós per Alan Ward i Koeh; Conflictes bèl·lics, avui, als Pirineus Orientals per Miquel Àngel Fumana i Pagès; Hipòtesis arqueològiques per Oriol Olet i Vila; Jordi Panques i Canut; L'operació Reconquista de Espanya; L'entorn d'ocupació guerrillera de la Vall d'Aran per Raül González i Devís. La presentació del llibre La protecció del territori pirinenc de les 20es Trobades Culturals Pirinenques, per Josep Santemases i Ollé. I ponències no presencials: Les cançons carlins de Miquel Clari i Gabruja; La batalla del Toix; Tura Clarà i Vallès; Gerneres 1944: l'última batalla de l'Alt Urgell per Carles Gascon i Chopo; Andorra i la I Guerra Mundial: refugi de desertors (i nu de contrabandistes) per Andreu Luengo López; La guerra de Successió a l'Alt Ribagorça: els episodis de 1711 per Ignasi López Trueba; Les restes del front del Pallars al Tossal de Sant Joan de Vilatorrada per Oriol Riart i Anadot; Resisteix i llibre: la fusta de l'Hostal d'Aldé; Cristina Simó i Espinosa; Verónica Rapalino i Notario.

La memòria històrica cal preservar-se per donar a les generacions futures el mirall per veure una part de la imatge de la cara oculta de la humanitat i que amb la seva visió no tinguin la necessitat de revivir-la o sigui conscient del que, si l'exposen, hi trobaran.

Trobades culturals i ArqueoPyrenae

Dos esdeveniments per aprendre més coses del Pirineu i de la seva història

JORDI
PASQUES

En el termini d'una setmana podrem aprendre més coses del Pirineu i de la seva història gràcies a dos esdeveniments concrets: les 21es Trobades Culturals Pirinenques i el Col·loqui ArqueoPyrenae 3, a celebrar les trobades a Olot i el col·loqui a Bolvir. Avui dissabte és el dia de les Trobades Culturals Pirinenques, organitzades per la SAC en col·laboració amb altres centres d'estudi de la serralada. El tema a tractar enguany és: *Conflictes bèl·lics al Pirineu i entre les comunicacions*, que ahir divendres detallava l'Antoni Pol en la Tribuna del Diari d'Andorra, n'hi ha de gent andorran i d'altres indrets del Pirineu. Personalment, i juntament amb el doctor Oriol Olesti, hi aportarem alguns dels resultats dels estudis de camp sobre l'expedició del general cartaginès Hanníbal Barca, aquest estiu de l'any 218 aC, quan amb el seu exèrcit va enfilar el camí cap a Itàlia per tal de presentar batalla als romans, en el context de la Segona Guerra Púnica (-218/-201 a.C). La comunicació que presentem amb el doctor Olesti l'hem titulada *El pas d'Hanníbal per Cerdanya. Hipòtesis i evidències arqueològiques*,

amb la qual exposarem les darreres evidències arqueològiques que testimonien la presència de les tropes púniques a Cerdanya. En paral·lel, explicarem el recorregut que al nostre parer hauria efectuat l'exèrcit d'Hanníbal, des de les planes d'Urgell fins a arribar a Cerdanya. L'itinerari que proposem, evita els estrets del Segre, i es planta a Cerdanya tot passant per indrets amb ciutats iberes i els corresponents pobles que ocupaven els seus àmbits territorials i que Hanníbal sotmet. Sotmet, se'n serveix, no aniquila, un detall a tenir en compte que corrobora la capacitat d'estratega d'Hanníbal Barca, que tenia aquell estiu vint-i-nou anys

**PRESENTEM UN ESTUDI
SOBRE EL PAS D'HANNÍBAL
PER CERDANYA**

d'edat. També, a l'hora de decidir-nos per on "fer passar Hanníbal", tenim en compte l'aliment de l'exèrcit, tant dels homes, com dels cavalls, de les mules i dels elefants. És a dir, blat i carn per als guerrers i farratge per als animals, més, és clar, aigua abundant en cada etapa. És un itinerari hipotètic, és clar, perquè els relats, les fonts clàssiques, com Polibi, donen una molt vaga informació de quan Hanníbal passa el Pirineu, però el considerem un itinerari en podríem dir òptim, que descarta els corredors naturals dels rius, ja que suposaven tant un impediment físic pels estrets que trobem entre Oliana i Cerdanya: Grau d'Oliana, la Garranta, els Esploivins, el Racó el Pal, Trespunts, els Pontarrons, les Cabanotes, el Pont de Bar i Mollet, més un perill afegit en esdevenir rateres encaixades entre les parets de roca i l'aigua de Segre, davant la possibilitat de

ser atacats amb ensulsiades de roques i arbres des de dalt per la gent del país.

El segon esdeveniment, el Col·loqui ArqueoPyrenae 3, tindrà lloc dijous i divendres vinent a Bolvir. És organitzat per l'Ajuntament de Bolvir i el Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona. El tema a tractar és *Continuïtats i canvis al Pirineu Oriental a l'Antiguitat Tardana: poblacions, territoris i recursos (s. III-VII dC)*. Si es fa a Bolvir, és per tenir a tocar l'important jaciment Ceretano-romà del Castell de Bolvir, amb l'Espai Ceretani expressament bastit per explicar-lo i mostrar les materials que des del 2006 descobren les campanyes estivals d'excavació, amb els doctors Oriol Olesti, Jordi Morera i Joan Oller al capdavant. El Castell de Bolvir, representa un dels millors exemples de jaciment d'època ceretana i romana de Cerdanya. En el seu estudi i excavacions, va ser determinant la voluntat i professionalitat del recordat arqueòleg Oriol Mercadal, a qui recordem cada estiu i cada vegada que, ja sigui el Castell de Bolvir, al Tossal de Baltarga, a Puig Castellar d'Urtx o en els altres jaciments que van sortir. Recordem l'Oriol i li agraïm la seva dedicació i empena. També ho farem en el tercer Col·loqui ArqueoPyrene de la setmana entrant.

Bondia

21/11/2024

Donant la nota

**Alan
Ward**

L'escriptor, professor i investigador ha posat nom i cognom a l'alt oficial nazi que el 1943 es va retirar al Pas de la Casa: el general Johannes Blaskowitz.

1 2 3 4 5

Cultura

Història: Andorra a la II Guerra Mundial

Quan Blaskowitz va venir al Pas (I)

Alan Ward identifica l'oficial d'una de les poques imatges de militars alemanys en terra andorrana: el comandant del Grup d'Exèrcits D.

A. L.
ANDORRA LA VELLA

Segur que la recorden, perquè es poden comptar amb els dits de les mans les fotografies que documenten de forma feient la presència de tropes alemanyes en terra andorrana durant la II Guerra Mundial. Una d'elles la tenim aquí al costat: un grup de militars de l'exèrcit de terra, el Heer, posa relaxadament en algun lloc del Pas de la Casa, en algun moment entre el novembre del 1942, quan Hitler va ocupar el que quedava de la França de Vichy en resposta al desembarcament aliat al nord d'Àfrica, i el juliol del 1944, un mes després de Normandia, quan les unitats alemanyes que han quedat aïllades als Pirineus passen a l'Espanya franquista. La fotografia la va adquirir va quatre anys Jordi Canamajor en una parada del desaparegut mercat de la Paperassa, i eren còpies d'un lot que el portal Dekampe, especialitzat en fotografies i postals d'època, havia tret temps enrere a subhasta. El cas és que les imatges eren excepcionals, fins al moment només teníem la cèlebre fotografia de Francesc Pantere presa a la duana francesa del Pas de la Casa el 16 de gener del 1944 —la de l'envàstica nazi al pal— però generava moltes preguntes que semblaven abocades a quedar-se sense resposta: qui eren aquells militars? Quan ens van visitar? I sobretot, qui era l'objectiu de l'excursió?

Semblava impossible, però Alan Ward, que el mateix escriu una novel·la històrica (*La vall dels andorins*) que exercice de sinòleg (introducció al pensament de l'Àsia oriental), de professor a l'Andorrana i d'articulista (aquí mateix), ha resolt tots aquests dubtes d'una tacada en la ponència que va presentar a les Trobades Culturals Pirineuques que sota el lema Conflictes bèl·lics al Pirineu van tenir lloc dissabte a la localitat gironina d'Olot. Anem a pams: Ward dona per fet que la fotografia d'aquí dalt va ser presa efectivament al Pas de la Casa, "al lateral de la caseta de la duana andorrana i per tant ja en territori andorrà". Ho certifiquen

COL·LECCIÓ JORDI CANAMAJOR

els elements constructius de l'edifici i la muntanya del fons, la cresta que sobresurt del clot de festany de les Abelles.

Sosté a més, per l'aparent distensió del grup i l'absència d'armes llargues, que data molt probablement del 1943, just abans que la Resistència intensifiqués l'activitat a la regió de Tolosa a finals d'aquell any. I per fi, els protes. Primer de tot: tots els uniformes pertanyen a l'exèrcit, "i no a d'altres entitats armades del Reich com podrien ser les SS", i això ho conclou per l'absència del símbol de la calavera al s'immuten, la inquietant gorra de plat dels oficials alemanys. I arribem per fi al tall: el militar que posa a la dreta del grup, diu, és un general, "vestit no només amb els atributs indicatius del rang, sinó també amb un mantel [abric militar] de qualitat superior". Ward s'ha molestat a comparar els trets del nostre home amb els dels oficials alemanys del sector a l'època, i li ha trobat, conclou, "una semblança notable amb el general Johannes Blaskowitz, especialment pel que fa als trets generals de la cara: nas i mandíbula prou distintius". Per remarcar-ho, remarca la presència de la Creu de Ferro, la més lata condecoració militar de l'exèrcit alemany, que en duia al collar i que Blaskowitz, naturalment, tenia.

El cas és que Blaskowitz no era un simple general, sinó que exercia, continuava Ward, com a comandant del Grup d'Exèrcits D desplegat al sud-oest de França. La conclusió que en treu és obvia: "La fotografia no només certifica que militars alemanys van entrar en el territori de la neutral Andorra, sinó que a més ho va fer l'oficial de més alta graduació de la zona". Queden preguntes al tinter: per què tenia interès Blaskowitz a treguer personalment Andorra? Ward, que mai no deixa una investigació a mitges, en té una hipòtesi —dues, de fet que no són excloents— i ens les explicarà demà amb pels i senyals. Una mica més de paciència.

VIQUIPÈDIA

A dalt: grup d'oficials alemanys retratats probablement el 1943 al lateral de la duana andorrana del Pas de la Casa. El personatge de la dreta, sosté Ward, podria ser el general Johannes Blaskowitz, el comandant en cap del Grup d'Exèrcits D de l'exèrcit alemany, desplegat al sud-oest de França i el militar de més alta graduació de la zona. Ho dedueix a partir dels trets facials, el nas i la mandíbula "prou distintius", que ha comparat amb un retrat oficial del militar, i la Creu de Ferro que lluita al collar de l'uniforme. Ward també hi distingeix dos oberts, o coronels, i un oficial de les tropes de muntanya o *gebirgstruppe*, al mig, amb la característica gorra de visera. Tots plegats devien formar part de l'Estat major de Blaskowitz.

Blaskowitz al Pas (II)

Ward suggereix que la presència del general podria respondre a la intenció d'inspeccionar el terreny de cara a una futura ocupació.

A. L.
ANDORRA LA VELLA

Ho debíem ahir en un moment especialment emocionant: Alan Ward, de nou amb el barret d'investigador, havia posat nom i cognom a l'alt oficial que tanca la comitiva d'una de les fotografies de militars alemanys al Pas de la Casa que Jordi Casamajor -reencarnat en col·leccionista- va topar-se anys enrere en una paràula de la Paperaissa. Més que alt, altíssim, perquè es tracta, diu, del general Johannes Blaskowitz, comandant en cap del Grup d'Exèrcits D destacat al sud-oest de França i el militar de més alta graduació a la zona. Ward també havia aconseguit la datació: sosté que la visita correspon en algun moment del 1943, just abans que la Resistència intensifiqui l'activitat a la regió de Tolosa per preparar el desembarcament de Normandia. I quedava la tercera gran incògnita: que hi va venir a fer, Blaskowitz i el seu estat major?

Ward proposa dues hipòtesis: la primera parteix d'una excursió gairebé banal, organitzada amb finalitats propagandístiques per a alguns de les revistes oficials de l'exèrcit alemany, Signal i Wehrmacht. A banda d'informació estrictament militar, incloïen també reportatges sobre la vida quotidiana dels soldats alemanys als territoris ocupats, presumptament pacífics. Això, diu, explicaria l'abstència d'armes a les fotografies, tant

Oficials alemanys es dirigeixen cap a Sant Joan de Caselles.

a les que es van fer al Pas de la Casa com a la de Sant Joan de Caselles que il·lustra aquesta pàgina: així permet suposar que les fotografies les va fer expressament un fotògraf oficial per a una publicació propagandística, conclou, "amb la plana major del Grup d'Exèrcits D que s'ha desplaçat personalment per conèixer el territori i les fronteres, amb la possible intenció de mostrar les bones relacions amb els indígenes". És a dir, amb nosaltres.

Però seria un motiu massa... banal. Per això Ward en proposa un altre. I si els oficials alemanys, amb el seu comandant al capdavant, s'han plantat a Andorra per tractar alguna qüestió d'interès mutu amb les autoritats locals? La presència entre la comitiva del Pas d'un oficial de Gebirgstruppe, les tropes de muntanya desplegades

Goebbels havia decretat que el destí dels petits estats d'Europa era desaparèixer

a la frontera, així ho podria indicar. L'accés als negatius de la sèrie de fotografies del Pas de la Casa -Casamajor en va obtenir còpies en paper en baixa resolució- permetria potser identificar els civils que acompanyen Blaskowitz i companyia: eren andorrans, es demana, "o bé integrants dels serveis d'informació alemanys que sabem que eren actius a Andorra?"

Però el més fascinant arriba al final. Una terra hipòtesi, derivada d'aques-

ta última i que parteix del programa que els jerarques nazis tenien per a les "escombries de petits estats" que esquitxaven el mapa europeu. Segons va anotar Goebbels al seu diari personal, "caldrà liquidar-los ràpidament: aquest ha de ser l'objectiu de la nostra lluita, crear una Europa unida". Per a Ward, les implicacions són "clares" per al futur dels microestats europeus en el cas que Hitler i els estats satèl·lits haguessin guanyat la II Guerra Mundial: "Sense dubte, arribat a un cert punt, s'hauria pres la decisió de fer desaparèixer completament els petits estats. Una altra qüestió és si aquesta ocupació s'hauria fet directament per les forces alemanyes o si s'hauria deixat a les mans dels aliats del Reich".

La desaparició de la documentació militar alemanya amb la debacle del 1945 impedeix saber de forma fefaent si va ser una opció que es va arribar a traslladar als comandants alemanys sobre el terreny. Però Ward en fa procés per extreure'n conclusions extraordinàries: "Existien motius pels quals convenia als responsables militars almenys conèixer personalment totes les parts del territori sota el seu control, especialment aquelles en què podrien haver d'actuar en el futur. Així mateix, una simple visita turística hauria permès Blaskowitz i la seva plana major no només prendre's un temps de descans sinó també aprofitar per fer-se una idea més personal del territori andorrà i de les seves característiques per al cas d'haver-hi d'intervenir militarment".

Per resumir: segons aquesta interessantíssima hipòtesi, podem estar davant d'una mena de cortina de fum, un viatge oficialment protocol·lari que ocultava en realitat la inspecció ocular d'un hipotètic camp de batalla per al cas d'una futura ocupació. No sé vostres, però m'he quedat amb les ganes de saber una mica més de la carrera del bon (i) Johannes Blaskowitz, amb això vull dir-los que aquesta sèrie no acaba aquí.

Regió 7 23/10/2024

Enguany, el 19 d'octubre es va celebrar a l'Espai Càter d'Ollet, les 20es Trobades Culturals Pirinenques. Com cada any hi va haver una representació de ponències berguedanes com la de Rosa Serra, Hèctor Aranda o jo mateix, que vam exposar temes bàsicament d'arrel berguedana. Hi havia cretana, de la Sèst d'Urgell, d'Ollana, del Ripollès, d'Andorra, Ribagorça, de la Selva, Esterri d'Areny, Tossa, Besalú, de Catalunya Nord... També, Xabier Kerejeta d'Euzkadi Herria... Amics amics de presentar-se el llibre que recull les ponències de les 20es celebrades l'any passat a Sant Pere de Rodas, i ja en van una vintena, d'aportacions al coneixement del nostre territori. Són 71 ha de la Societat Andorrana que té cura de l'organització i edició posterior de les ponències presentades.

En Kerejeta a més de la seva ponència sobre la frontera estatal que divideix en dos la nació basca com la catalana entre el nord francès i el sud manada des de Madrid, va portar-nos un valuosíssim text pu-

Les trobades pirinenques i Zumalakarregi

TRIBUNA
RAMON FELIPÓ

blicat en tres idiomes: espanyol, francès i català. A més d'amics de la frontera, El País Vasco Francés en la guerra carlista (1833-1839). Inclou important documentació sobre les carlinides del segle XIX referent a les tres guerres entre liberals i carlins, ara bé, els bascos al seu territori, només en van patir dues la primera i la tercera dels

catalans, per sort per ells se'n van poder estabir una. En el llibre, important, val poder trobar referències tant de Berga com de Manresa.

El Museu Zumalakarregi, està a Guipúscoa a la població d'Orematzaga, un dels indrets on es pot trobar un museu increïble sobre el carlisme i la seva importància. El

seu fons documental és increïble, tenen dipositat el sumari que va fer obrir el general Cabrera, quan es va hostajar a Berga, per aclarir la detenció a la rectoria d'Avilá posterior assassinat al Pont de l'Espia amb una pedra lligada al coll del Comte d'España que havia estat el capità general dels carlins catalans instal·lat a Berga. Des que treu de raó, a Berga he sentit dir el que voldrien fer a la Torre de la Petita (única construcció carlina que encara es conserva i no fou mai destruïda pels liberals) però no un museu hi ha fet ni treu de res... Deu dir.

Les Trobades Culturals Pirinenques serveixen, i molt eh (!) per donar a conèixer la nostra història tan oblidada, fàlsida, i moltes vegades feta pels mateixos governs estatals, sort i hi ha de la festa que tanca de la Societat Andorrana i de tots els seus col·laboradors per fer les edicions que fan ■

Ramon Felipó és bibliògraf

Cultura

Història: Andorra a la II Guerra Mundial

Era Blaskowitz!

Localitzem el col·leccionista—Marc Pantebre— que va adquirir els originals de les fotos dels militars alemanys al Pas de la Casa, amb una datació probable al revers, i Alan Ward confirma la hipòtesi inicial: es tracta del cap del Grup d'Exèrcits G destacat a Tolosa.

A. L.
ANDORRA LA VELLA

El món és molt petit, i Andorra encara més. Recordaran que les hipòtesis sobre les sensacionals fotografies d'un grup de soldats i d'oficials alemanys al Pas de la Casa i a Sant Joan de Caselles—assenyaladament, l'any, el 1943, i la identitat d'un dels oficials, el general Johannes Blaskowitz— les havia aixecat Alan Ward, aquí amb el barret d'historiador, a partir de còpies en baixa resolució adquirides pel col·leccionista Jorid Casamajor en una parada de la Paperassa. I recordaran també que desconeciem la identitat del feix col·leccionista que va comprar anys enrere els originals al portal especialitzat Delcampe.

Doncs bé, el tenim molt més a la vora del que ens podíem imaginar, i l'endemà de publicar la segona entrega de la sèrie Marc Pantebre se'n va plantar a la redacció del BONDIA amb els positius de dues fotografies històriques i gairebé úniques, perquè documenten sense cap mena de dubte la presència de tropes de Hitler en territori andorrà durant la II Guerra Mundial i perquè només es coneixia fins a una altra imatge similar, la de la duana francesa del Pas amb l'evacuació onenjat al pal capturada per Francesc Pantebre el gener del 1944.

El nostre col·leccionista va adquirir, en fi, dues de les imatges en qüestió: la dels oficials en un lateral de la duana andorrana del Pas, i la dels soldats a la barrera de la duana francesa. La de Sant Joan de Caselles, que molt probablement pertany a la mateixa sèrie que la primera, prové d'una altra via que no hem pogut localitzar (encara: no hi renunciem). Com és natural, a Ward els ulls li feien pampallugues quan va tenir els positius bons al davant, perquè la major resolució de les còpies li permetia afinar molt més i confirmar (o no, així) la hipòtesi de partida.

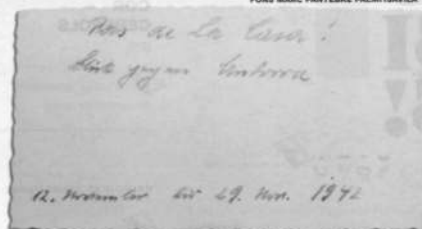
I el cas és que va sortir cara: l'oficial a la dreta del grup, amb la seva gorra, el seu mantell, el característic abric milita de la Wehrmacht, i la seva Creu de Ferro (amb fulles de roure i espases) és efectivament Blaskowitz. A Ward se li han evaït els pocs dubtes que en tenia. L'home que exercia el comandament del Grup d'Exèrcit D amb base

FONS MARC PANTEBRE PALMITAVILA

Còpia original amb els oficials al lateral de la duana andorrana del Pas. Blaskowitz és el primer per la dreta. Ward creu que es va prendre a la primavera del 1943.

FONS MARC PANTEBRE PALMITAVILA

Revers de la fotografia amb soldats alemanys posant a la barrera de la duana francesa del Pas. Diu, en alemany: "El Pas de la Casa. A l'esquerra, Andorra. Del 12 al 29 de novembre 1942".

a Tolosa des del novembre del 1942 i, per tant, l'oficial al càrrec de les tropes alemanys estacionades al sud-oest francès. Un altre detall important: la datació aproximada. Ward situava les fotografies en algun moment del 1943 per l'absència d'armes llargues a la vista, cosa que va suggerir que s'havien pres abans que la Resistència francesa endurís l'activitat a la zona de Tolosa, a finals d'aquell any. Després d'haver examinat amb bons coneixedors de la muntanya del Pas, s'atreveix a concretar una mica més: per l'estat de la neu, semblen haver-se fet a la primavera o, menys probablement, a la tardor.

El cert és que el revers de la còpia original dels soldats a la barrera de la duana ens treu aparentment de dubte si porta una notació inequívoca: "Pas de la Casa! A l'esquerra, Andorra. Del 12 al 29 de novembre, 1942". No és sensacional? Ward, que mai acaba d'estar convençut de res—és el que tenen els enginyers amb arrels gèliques— no ho acaba de tenir clar i sospita que la fotografia dels generals, sense cap anotació al revers i que atribueix a una altra sèrie i, potser, en un altre moment, podria ser una còpia posterior fins i tot a la II Guerra Mundial. Ho infereix a partir de la marca, "SPO", que si que apareix gravada al revers, i que atribueix a la casa francesa Berggera... en actu sobretot entre el 1950 i el 1970.

Ward opina, d'altra banda, que la instantània de Blaskowitz al Pas pertany probablement a la mateixa incursió que la dels oficials a Sant Joan de Caselles, que totes dues van ser fetes a la primavera del 1943, i que en qualsevol cas no corresponen al moment que, segons explica Teresa Cairat a la biografia del seu avi, Francesc, el sindic va pujar al Pas a parlar amb els alemanys que acabaven d'instal·lar-s'hi després d'ocupar el que quedava de la França Lliure, en represàlia pel desembarcament aliat al nord d'Àfrica el novembre del 1942.

El cas és que encara no els hem explicat qui era el bon (??) Blaskowitz, ni el seu sorprenent expedient de guerra, ni encara menys el seu sòpitió final, sucidat el febrer del 1948 quan estava sent jutjat a Nuremberg amb la resta de la cúpula militar de la Wehrmacht. En tornarem a parlar.

OPINIÓ
Soparem junts
per Josep Santeshases

el vallenc diari de cultura i opinió

28/10/2024

28 d'octubre de 2024 - 09:00h

Soparem junts

Les visites a un indret històric poc conegut són les que se solen organitzar puntualment per algun motiu concret, guiades per persones que coneixen molt bé l'indret i les circumstàncies històriques que centren la visita, per haver-hi estudiat a partir de fonts primàries i de conèixer l'entorn geogràfic. Visites gairebé úniques, compartint l'experiència amb altra gent interessada. És el que vam poder viure diumenge passat a la Garrotxa amb

motiu de la celebració de les XXI Trobades Culturals Pirinenques. La visita, organitzada pel Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Gomarc, consistia a fer-nos presents on el 14 de març de 1874 tingué lloc la batalla del Toix entre tropes liberals comandades pel general Eduard Nouvilas —uns 5.000 homes— i les carlines de Francesc Savalls —uns 1.500 homes. Els liberals volien arribar a la ciutat d'Olot, assetjada per les tropes de Savalls, per auxiliar-la, però assabentats que a Castellfollit de la Roca trobarien el pas barrat pels carlins, el general Nouvilas va decidir fer una marxa per un territori més difícil.

Una de les coses més interessants que explicaren, clau per al resultat de la batalla, era el coneixement del territori que tenien els carlins i el desconeixement de les tropes liberals, formades per diferents batallons o companyies. Vam caminar per on es va desenvolupar la batalla, ara un bosc d'altres ben constituït, en aquell temps despuliat de vegetació. Tot i que avui els arbres tapen els horitzons, l'indret devia ser visible de tot arreu, sobretot el pas de les tropes formant columnes allargassades. El lloc de la batalla s'ha pogut concretar a partir d'una recerca o excavacions consistents a repassar exhaustivament l'espai amb un detector de metalls, per recuperar les bales que quedaven i d'aquesta manera delimitar on van petar de valent. Els carlins, homes del territori, els van combatre des del privilegi del coneixement de l'indret, la sorpresa i la manca de protecció. Els resultats de les batalles, més enllà de les victòries i les derrotes, sempre són esferidors: una desbandada general dels liberals, molts presoners i 200 morts que foren arreglats en unes carretes, havent-s'hi despuliat abans per sobreure'n la roba i les pertinences, portats a sepulcrs a una fossa comuna.

Durant la batalla Savalls va assegurar que aquella nit soparia amb el general Nouvilas, presoner, és clar. La crueltat continuà després de la batalla: 27 voluntaris de la llibertat capturats foren afusellats a Besalú al cap de cinc dies i posteriorment al mes de juliol Savalls va fer afusellar 996 oficials i soldats més. Carnisseria pura.

Ens mostraren armes de l'època, fusell, pistoles, sabres i baionetes. Però el més impressionant fou poder tenir a les mans bales que havien trobat en l'indret de la batalla, algunes senceres i d'altres que, esclafades en fer diània, provocaven la mort i l'acte, o a posteriori a causa de les infeccions. Ben mirat les guerres són la culminació de l'estupidesa humana.

Bondia

4/11/2024

COMARQUES OBLIDADES I

Certeres, 1944: l'última batalla

Situat al peu de la serra del Cadí, a 1.700 metres d'altitud, Certeres és un poble minúscul de cases disperses, actualment en ruïnes, entre horts i vinyes durs i inaccessibles. Ja des d'abans de la Guerra Civil, Certeres es trobava a l'ombra i tota els seus habitants havien a l'ombra de Cadí o abandonant la vall per guanyar-se la vida fora. La guerra havia passat una mica de llarg per aquestes terres. Només de tant en tant hi pujaven alguns militans per buscar una deserció que no trobaven mai. I acobats al conflicte, i també molt de tant en tant, eren visitats per una guàrdia de la Guàrdia Civil de Sant Llorenç de Morunys.

EXPLOSIÓ PLATJÀ A LA FRONTERA
Cap a la tardor de 1944, però, el temps va començar a ser irregularment per motius de manca d'equilibri econòmic, entre republicans espanyols exiliats a França que, havent sigut el paper brillant en l'abandonament del sud del país del dels nazis, pretenien retornar a l'Espanya per acabar amb el franquisme i la guerra civil. Una insurrecció armada, Arribaven des de França, creuant la serra del Cadí i fent nit sota la serra, un refugi simbòlic abans de dirigir cap al Solsonès i endinsar-se en profunditat a la Catalunya central. Els pobles arribats vells de fons a un continuat de guerrillers. Segons testimonis de l'època, n'hi havia de catalans i de castellans, gairebé sempre homes, no iques i hi havia vist també alguna dona, vestides de guàrdia o amb alguna peça de roba militar i anaven armats fins a les dents, amb fusells, metralladores i bombes de mà. Solien anar a buscar a dona a demanar que queres per les cases, que normalment no pagaven, i els vells els donaven alguna cosa sobrant perquè marxessin. La presència d'aquests guerrillers per la insurrecció de Josep Despuig la custòdia de la vall, que sempre estava a l'agitat. En una ocasió els vells es van presentar al poble amb munició trobada a Certeres, que la varen entregar a la legació per sant Joan. Els vells van portar tres pastilles que semblaven de sabó, en un bosc una a un fons que havien trobat i va cremar amb una flama blanca intensa. Els explosius platja. Van haver molta sort de no haver trobat els faldiments.

Les guerrilles trobades amb les forces de l'Exèrcit foren amb l'Exèrcit. La Guàrdia Civil estava en clau infer-

A la primera de novembre de 1944, ara tot just fa vintanta anys, un contingent d'uns seixanta soldats antifrancistes fou expulsat del seu refugi de Certeres, al peu de la serra del Cadí, en un fet d'armes que encara recorden alguns testimonis

oritat militar i l'Exèrcit dels de bon lloc, amb alguns vells i faldiments moltament intimidats abans de fugir cap als seus. Però el nombre de guerrillers implicats en les incursions no incrementava de moment a proporcional i era de preveure que aviat es produiria un nou atac. El 10 d'octubre de 1944, tres dies abans de

la celebració dels guerrillers de la Vall d'Areny, va entrar per la Certeres una partida d'uns vintanta guerrillers que havien sortit de Quers, a tocar de la Tor de Card, amb l'objectiu d'atacar una oficina activa a les instal·lacions de Solsona. Un faldiment, infiltrat, pensava, per atacar les instal·lacions i atacar a Certeres, les instal·lacions

no van tornar en bon nombre i ben armats al lloc dels fets, van arribar-se al sud del Cadí, obligant a l'Exèrcit a donar suport a tot el que venia de la població. Actualment l'Exèrcit de la República, integrat dins dels fets, el 12 al 13 de novembre i foren conduïts després dels fets a la guàrdia civil per ser interrogats. Una part del mal el coneixement gràcies a aquest interrogatori, dignitat a l'Exèrcit Departamental dels Pirineus Orientals.

L'endemà del fet d'armes, van entrar a Certeres ja no s'hi trobava ningú, els soldats van sortir de les seves posicions i van aglomerar-se al camí de la població. Actualment l'Exèrcit de la República, integrat dins dels fets, el 12 al 13 de novembre i foren conduïts després dels fets a la guàrdia civil per ser interrogats. Una part del mal el coneixement gràcies a aquest interrogatori, dignitat a l'Exèrcit Departamental dels Pirineus Orientals.

Restes d'una de les cases de Certeres, amb el pic del Cadí de fons.

Arribaven de França creuant la serra del Cadí, i feien nit a Certeres abans de dirigir cap al Solsonès

Un faldiment infiltrat els va delatar, hi van enviar una patrulla que va ser rebuda a trets pels guerrillers

hi havia un destacament militar a Girona, fruit de la mobilització militar parcial decretada pel govern el novembre de 1942 en resposta dels desembarcaments aliats al nord d'Àfrica, que va ser ràpidament activat per esmentar-se amb els maquis de Certeres i expulsar les cap a França en la manera de les seves posicions. En rebre l'atac, els oficials del destacament de Girona van enviar una patrulla que, en arribar a Certeres, ho rebuda a trets pels guerrillers.

UN INFANTIL FALDIMENT
Clarament inferiors en nombre i armament de truca's encallats, els soldats de la patrulla van retirar-se fins a Girona. L'endemà, el 13 de novembre de 1944, els soldats de Gi-

rona van tornar en bon nombre i ben armats al lloc dels fets, van arribar-se al sud del Cadí, obligant a l'Exèrcit a donar suport a tot el que venia de la població. Actualment l'Exèrcit de la República, integrat dins dels fets, el 12 al 13 de novembre i foren conduïts després dels fets a la guàrdia civil per ser interrogats. Una part del mal el coneixement gràcies a aquest interrogatori, dignitat a l'Exèrcit Departamental dels Pirineus Orientals.

Andorra i la II Guerra Mundial

Blaskowitz: el bon (?) soldat alemany

Va protestar oficialment per les atrocitats de les SS a Polònia, es va guanyar l'enemistat de Hitler i va autoritzar l'Operació Manà.

A. L.
ANDORRA LA VELLA

Els havíem deixat la setmana passada amb la identificació inequívoca del general Johannes Blaskowitz (1883-1948), l'oficial amb gorra i a la dreta d'aquesta fotografia única, captada en algun moment entre la tardor del 1942 i la tardor del 1943 al lateral de la duana andorrana del Pas de la Casa. N'havíem localitzat la còpia original a la col·lecció de Marc Pantebre, i la superior definició havia permès a Alan Ward, que hi anava al darrere

des de feia mesos, confirmar la sospita que es tractava, efectivament, del comandant en cap del Grup d'Exèrcits D, les forces alemanyes destacades al sud-oest de França i amb base a Tolosa immediatament després de l'ocupació alemanya de la França de Vichy. Ward sosté que els oficials de la foto del Pas són els mateixos que visiten Sant Joan de Caselles en una altra imatge també sense data i procedent d'una col·lecció diferent que va aparèixer mesos enrere. És una hipòtesi suculent i perfectament versemblant, tot i que de moment l'hauré de deixar entre cotoneta i entre interrogants. El que sí que podem repassar és la molt sorprenent cartilla militar del bon (?) Blaskowitz, l'home que -opina Ward- va tenir el detall de venir a inspeccionar en persona el terreny per si algun dia Hitler li ordenava de trencar la nostra neutralitat i ocupar-lo manu militari. I no seria la primera vegada. Recordin que els jerarques nazis consideraven que els petits estats eren una molesta anomalia que abans o després caldria erradicar: "Caldrà liquidar-los ràpidament: aquest ha de ser l'objectiu de la nostra lluita, crear una Europa unida", havia escrit Goebbels als seus diaris. Això, o una visita entre turístics i propagandística, amb la presència de fotografies oficials per deixar-ne constància en alguna de les revistes de l'exèrcit alemany, Signal o Werhmacint. O les dues coses a la vegada.

El que sabem segur és que Blaskowitz no era el típic oficial nazi

Grup d'oficials alemanys, amb Blaskowitz a la dreta, a la duana andorrana del Pas de la Casa.

Soldats alemanys, probablement el mateix grup, visiten l'església de Sant Joan de Caselles.

d'una peça. Més aviat al contrari. I comencem pel final perquè la seva mort, el febrer del 1948 i quan esperava judici per crims de guerra, de seguida va donar peu a la mistificació. Oficialment es va suïcidat llançant-se per una balconada del palau de justícia de Nuremberg. Però la seva actitud gens servil davant de les atrocitats de les SS a la Polònia ocupada permetien augurar que se'n sortiria amb una absolució o una pena menor. Per això van sorgir immediatament rumors que en reali-

tat va ser suïcidat per elements de les SS que temien que els delatés davant del tribunal aliat. Rumors que mai no es van provar, i que van ser contradits per la versió oficial de les forces aliades, que van avalar la hipòtesi del suïcid.

El cert és que Blaskowitz va participar en la invasió de Polònia, el setembre del 1939, que va protestar oficialment i en repetides ocasions contra els crims que les SS i els Einsatzgruppen perpetraven contra la població civil i contra els jueus, que es va atrevir

llancessin aliments i medicines per a la població civil holandesa, una operació batejada amb el nom de Manà en què -que petit és el món- va prendre part el nostre Norman Westby, que el 30 d'abril del 1945 bombardejaren amb queviures la localitat de Vollenburg, segons consta al seu quadern de bitàcola. És clar que ja estava tot perdut: el 5 de maig es van rendir a les forces aliades: feia 5 dies que Hitler s'havia suïcidat a binger berlines i l'endemà capitulava el que quedava del III Reich.

a condemnar a mort un nombre de SS -pocs que van ser commutats per Hitler en persona- i que aquesta actitud repuntaria li va costar l'enemistat del mateix Hitler i dels capítostors nazi, des de Hans Frank fins a Himmler i Heydrich. El maig del 1940 és apartat del lloc de comandant en cap de Polònia. Va ser l'únic general alemany que va participar en aquella campanya i que no va ser ascendit a mariscal de camp.

El novembre del 1942 el trobem al capdavant del 7è Exèrcit alemany i amb la missió d'ocupar la França de Vichy. I complex. Dos anys després rep l'encàrrec de preparar la defensa del sud-oest francès davant de la imminent invasió de Normandia. Després de l'interuptat del 20 de juliol del 1944 que quasi li costa la vida a Hitler revalida públicament, i per si de cas, la seva lleialtat al Führer, el desembre d'aquell any comanda una ofensiva alemanya a Alsàcia en suport de la campanya de les Ardenes, i l'abril del 1945 és nomenat comandant de les forces alemanyes que ocupen Holanda. Va ser en aquest moment que va autoritzar corredors humanitaris perquè les forces aliades

DAVID MAS
HISTORADOR

Tribuna

Les armes de Casa Rossell

La panòpia bèlica conservada al casalot ordinenc correspon a la tercera carlinada

Fa aproximadament un any el company Andrés Luengo publicava un article sobre el dipòsit d'armes localitzat a Casa Rossell, i plantejava la incògnita sobre a quina de les tres guerres carlines podien correspondre i com van arribar a aquesta casa païtal d'Ordino. La recerca destinada a la preparació d'una comunicació a les 21es Trobades Culturals Pirinenques, organitzades per la Societat de Ciències d'Anderreda, ens ha permès trobar la resposta a aquesta qüestió.

Les armes van ser trobades pels tècnics de Patrimoni Cultural, poc després que la casa passés a ser propietat de l'Estat, i van aparèixer amagades dins d'un matalàs. Es tracta d'un conjunt molt heterogeni amb una àmplia cronologia de models, que inclou carabines, fusells de caça o militars, alguns del temps de la guerra de Successió a principis del segle XVIII, pistoles de pedra foguera, manufacturades a Ripoll també del XVIII, pistoles de pistó del

segle XIX, revòlvers, balonets de diferents tipus. Descomptant les carabines hi ha una quinzena d'armes llargues i la majoria són armes de caça. També hi ha equipament divers, entre el qual cal destacar tres espases, tres portabjectes per a sella de cavall, tres insígnies o galons d'oficial i tres botines, dues vermells i una blanca; això permet deduir que el grup que va deixar les armes a Casa Rossell estava

Un fusell Remington fabricat a la dècada dels 70 del segle XIX ha donat la clau per eliminació

integrat per tres oficials, i una quinzena d'homes a peu que no devien portar uniformes, ja que d'aquests només s'ha trobat peces corresponents als oficials.

Com hem dit la cronologia és molt àmplia, però partint de la idea que totes formen un

conjunt amagat en un mateix moment, són les armes més modernes les que ens indicaran a quina de les tres guerres carlines corresponen. Es tracta de dos revòlvers d'un model adoptat per l'exèrcit espanyol el 1858 i un fusell Remington de la dècada de 1870. Tenint en compte que la primera guerra carlina és del 1833 al 1837 i la segona del 1846 al 1849, per eliminació ens queda que correspondrien a la tercera, que va tenir lloc del 1872 al 1876.

La documentació conservada a la mateixa casa Rossell ens aporta informació respecte a les circumstàncies en què van arribar i a qui pertanyien. En primer lloc, cal tenir en compte que durant la tercera guerra carlina, la mestressa casa era la Sra. Dolores Camarlot, vídua de Bonaventura Riba, filla d'un comandat carlí de Talarn, i el sogre de la qual, en anteriors conflictes havia donat suport a la causa carlina.

A finals del mes de febrer de

1876 Dolores Camarlot rebia una carta del tinent coronel Pedro Antonio Ribas, que la signa a la frontera de Catalunya i a títol de Comandante general interino de la Comandancia Militar de la provincia de Lérida i en la qual li demanava subministraments per a les tropes a les seves ordres "escondidas por estos valles". Sorpren el fet que la carta està

Les armes i la resta de l'equipament es custodien avui a la reserva de Patrimoni a l'Hotel Rosaleda

datada del 25 de febrer de 1876, quan la guerra a Catalunya s'havia donat per acabada el mes de novembre de 1875 (al País Basc acabaria al febrer del 76).

La resposta no va trigar gaires dies a arribar, el 7 de març, Dolores Camarlot lliurava al coronel Ribas una sèrie de queviures, arròs, cansalada, farina, llegums, etc. acompanyats d'un rebut amb el detall de les quantitats i el seu preu. A més a més de les provisions, al final del llistat hi figuren quinze parella

d'espardenyes, més o menys la mateixa quantitat de fusells que hi ha en l'esmentat dipòsit.

La resta és fàcil d'imaginar: el destacament del coronel Ribas, vist que la guerra estava acabada, devia creuar la frontera per fer cap a Casa Rossell, on van amagar les armes i equipament militar, tot esperant l'ocasió d'una darrera carlinada que mai no va arribar.

Probablement es tractaria d'un destacament despenjat del primer batalló de Lleida, que era el que va defensar Castellclit. O bé van poder escapar d'aquesta fortalesa en el moment de la seva capitulació, l'agost de 1875, o bé es van trobar aïllats fora d'ella quan va començar el seu setge per les trobes governamentals. El cert és que si no van ser els últims carlins a depositar les armes, poc n'hi deu faltar.

Avui les armes i equipament estan custodiades als dipòsits que Patrimoni Cultural té a l'Hotel Rosaleda. La seva història necessita més espai del que aquí els hi podem dedicar; en trobareu més detalls en la comunicació que pròximament es publicarà a actes de les 21es Trobades Culturals Pirinenques.

2017 Santa Llocaia/Ste. Léocadie
L'economia muntanyenca al Pirineu
(14es)

2018 Sant Corneli - Cercs
Els usos del patrimoni al Pirineu
(15es)

2019 Sureda/Sorède
Els Pirineus marítims
(16es)

2020 Andorra la Vella
Aliances territorials pirinenques
(17es)

2021 Montanui
Accions dinamitzadores al Pirineu
(18es)

2022 Matamala/Matemale
Els recursos naturals del Pirineu
(19es)

2023 Sant Pere de Rodes
La protecció del territori
pirinenc (20es)

2024 Olot
Conflictes bèl·lics al Pirineu
(21es)

21

Trobades Culturals Pirinenques

Conflictes bèl·lics al Pirineu

21 TROBADES
CULTURALS
PIRINENQUES

Conflictes bèl·lics al Pirineu

Publicacions
Trobades Culturals Pirinenques

2004 Sant Julià de Lòria
La globalització al Pirineu (1es)

2005 Esterri d'Àneu
El Pirineu en xarxa (2es)

2006 Organyà
Models de Pirineu (3es)

2007 El Pont de Suert
El Pirineu i la creació cultural (4es)

2008 Ripoll
La comunicació al Pirineu (5es)

2009 Berga
Les crisis al Pirineu (6es)

2010 La Seu d'Urgell
El Pirineu 1.000 anys després:
visions de futur (7es)

2011 Escaldes-Engordany
La marca Pirineus (8es)

2012 Puigcerdà
La frontera al Pirineu (9es)

2013 Ripoll
El Patrimoni festiu del Pirineu
(10es)

2014 Esterri d'Àneu
Patrimoni i turisme al Pirineu
(11es)

2015 Prada/Prades
Natura i cultura al Pirineu (12es)

2016 Ceret
Art i història al Pirineu (13es)